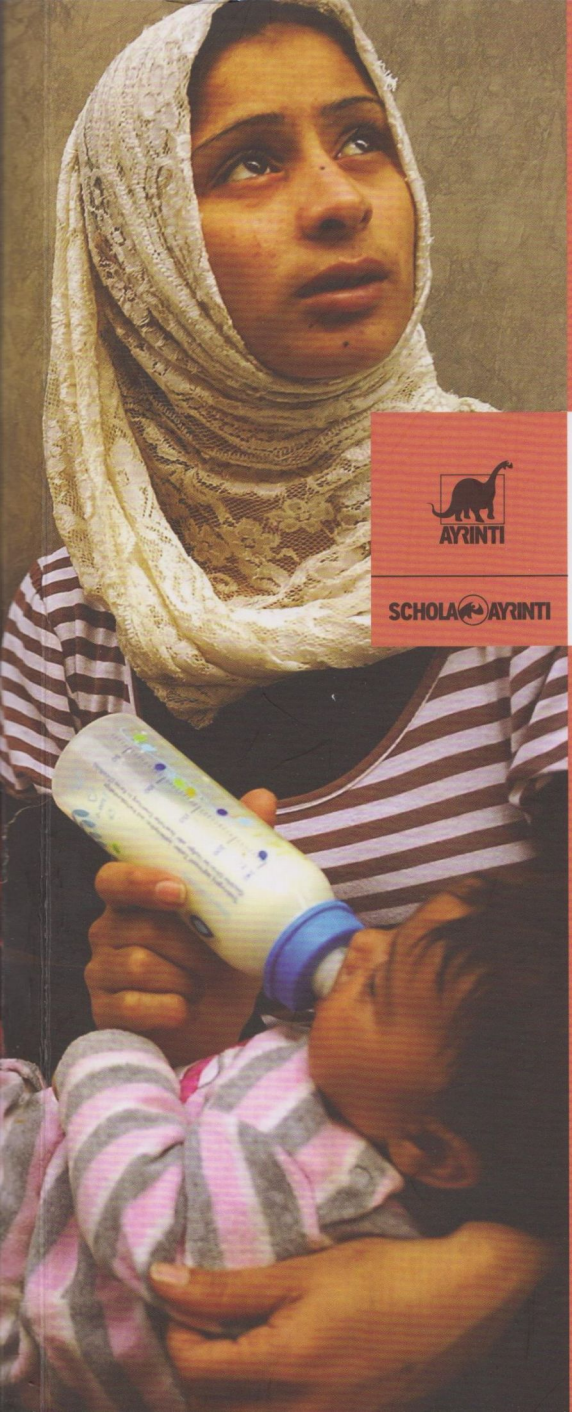

AYRINTI

SCHOLA AYRINTI

Yoksulluk ve Kadın

Abdullah Topçuoğlu &
Gamze Aksan & Duygu Alptekin

Abdullah Topçuoğlu

1980 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden lisans, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı'ndan 1985'te yüksek lisans, 1990'da doktora derecesini aldı. 2004 yılından beri Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde profesör olarak görev yapmaktadır. İlgi alanları; modernleşme, küreselleşme, kalkınma, yoksulluk, sosyal sermaye ve ailedir.

Gamze Aksan

Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden 2007 yılında lisans, 2009 yılında yüksek lisans derecelerini aldı. 2009 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı'nda doktora eğitimine başladı. 2008 yılından beri Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Yoksulluk, toplumsal cinsiyet, aile, sosyal dayanışma, sosyal ağlar, sivil toplum, kamusal alan ve çokkültürlülük tartışmaları akademik ilgi alanlarıdır.

Duygu Alptekin

2003 yılında Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden lisans, Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Ana Bilim Dalı'ndan 2007'de yüksek lisans, 2011'de doktora derecesini aldı. 2008-2013 yılları arasında Selçuk Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. Kasım 2013 tarihinden itibaren Celal Bayar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde yardımcı doçent olarak görev yapmaktadır. İlgi alanları; araştırma yöntem ve teknikleri, SPSS, toplumsal cinsiyet, kadın hareketleri, yoksulluk, toplumsal aidiyet, gençlik, kültür ve kimlik sosyolojisidir.

Ayrıntı: 791
ScholaAyrıntı Dizisi 21

Yoksulluk ve Kadın
Abdullah Topçuoğlu/Gamze Aksan/Duygu Alptekin

Son Okuma
Yeliz Eke

© A. Topçuoğlu, G. Aksan, D. Alptekin, 2014

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak İllüstrasyonu
Spencer Platt / Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Hediye Gümen

Baskı ve Cilt
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Merkez Efendi Mah. Fazılpaşa Cad. No: 8/2 Topkapı/İstanbul
Tel.: (0212) 612 31 85 - 576 00 66
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım: İstanbul, *2014*
Baskı Adedi 1000

ISBN 978-975-539-844-0
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım Tic. San. ve Ltd. Şti.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.: 3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

Yoksulluk ve Kadın

Abdullah Topçuoğlu/Gamze Aksan/Duygu Alptekin

AYRINTI

ScholaAyrıntı Dizisi

Romantik Muamma
Besim F. Dellaloğlu

Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi
Editör: Mehmet Kanar

Medya Mahrem
Editör: Hüseyin Köse

Tıbbileştirilen Yaşam Bireyselleştirilen Sağlık
Dr. Deniz Sezgin

Uç(ur)amayan Balon
Derleyen: Hayri Kozanoğlu

Nefret Söylemi
Derleyen: Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu

Marx ve Weber'de Doğu Toplumları
Lütfi Sunar

Benjaminia: Dil, Tarih ve Coğrafya
Besim F. Dellaloğlu

Ortak Benlik / Nörofelsefi Temellendirme
Tahir M. Ceylan

Kamusal Alan
Der. Éric Dacheux

İletişim Bilimlerinin Serüveni
Michel Bourse-Halime Yücel

Varlık Tutulması
Ahmet Bozkurt

Nesne Benliği / Psikofelsefi Bütünleştirme
Tahir M. Ceylan

İmgeden Yoruma
Halime Yücel

Bauman Sosyolojisi
Der. Zülküf Kara

Metodolojik Bireyciliğin Eleştirisi
Sosyal Bilimlerin Nesnesine Dair
Realist Bir Girişim
Vefa Saygın Öğütle

Hannah Arendt'te
"Radikal Kötülük" Problemi
Berrak Coşkun

Azınlıklar, Ötekiler ve Medya
Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu &
Dr. Savaş Çoban

Gezi ve Sosyoloji
Der.: Vefa Saygın Öğütle & Emrah Göker

Orpheus'un Bakışı
Ahmet Bozkurt

İçindekiler

Giriş 7

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Örüntüsünde
Kadının Yoksulluğu ve Yoksunlukları
Duygu Alptekin *15*

Kadın Hane Reisliği ve Yoksulluğun Kadınsılaşması:
Olgular, Kurgular ve Gelecek Stratejileri
Sylvia Chant / Çev. Mina Furat *34*

Yoksullukla Başa Çıkma Stratejileri, Kaynakların Yoksulluğu mu?:
Kadın Emeği Merkezli Eleştirel Bir Analiz
Fatime Güneş *89*

Türkiye'de Yoksullukla Mücadele, Sosyal Yardımlar ve Kadınlar
Abdullah Topçuoğlu, Gamze Aksan *129*

Toplumsal Cinsiyet Boyutundan Türkiye'de Eğitim ve Yoksulluk İlişkisi
Songül Sallan Gül, Ayşe Alican Şen, Eylem Kaya *163*

Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet ve
Yoksulluk Arasındaki İlişkiyi Sorgulamak
Songül Sallan Gül *179*

Kırsal Yoksulluğun Tarım ve Kadın Boyutu
Arzu Kan *211*

Türkiye'de Kırsal Kalkınma Ekseninde Yoksulluk ve Kadın
Mina Furat *228*

Ekonomik Küreselleşme ve Kadın Yoksulluğu: Bir Yazın Taraması
M. Cüneyt Özşahin, A. Göksel Uluer *255*

BM, DB ve IMF'nin Dilinde Kadın Yoksulluğu
Sibel Özbudun *272*

Yoksulluğun Öteki Yüzü: Fuhuş Pazarında Kadın Olmak
Neriman Açıkalın *290*

"Eril Gerçeklik, Kurgusal Kadınlık!":
Yoksulun Hanesinde Medya ve Toplumsal Cinsiyetin İnşası
İncilay Cangöz, Hakan Ergül, Emre Gökalp *315*

Kadın Yoksulluğuna Objektif ve Sübjektif Bakış: Muğla ve Mardin Örneği
Ummuhan Gökovalı, Aysun Danışman Işık, Çisel Ekiz Gökmen *337*

Bangladeş Kırsalında Kadının Güçlendirilmesi ve Mikrokredi Uygulamaları
Miki Suzuki Him / Çev. Özlem Altunsu Sönmez *362*

Avrupa'da Kadın Yoksulluğuyla Mücadelede
Aktivasyon Politikalarının Etkisi –İngiltere Örneği–
Ruhi Can Alkın *382*

Japon Mucizesinin Ataerkilliği: Japonya'da Kadın Yoksulluğu
Özgür Sarı *397*

Giriş

Sosyal bilimlerde özellikle son yirmi yılda yoksulluk çalışmalarının gittikçe önem kazandığını ifade etmek mümkündür. Akademik bir ilgi alanı olarak neredeyse 200 yılı aşkın bir geçmişi olan yoksulluk konusuna, sosyoloji, ekonomi ve istatistik dışında diğer disiplinlerin de ilgi duyması ve süreç içinde farklı bakış açılarının geliştirilmesiyle geniş bir literatür oluşmuştur. Bu sürecin ilgili akademik çalışma alanına belki de en önemli katkısı, yoksulluk olgusunun karşılık geldiği toplumsal gerçekliğin daha mikro olarak adlandırabileceğimiz yönleri ile ele alınması ve bu bağlamda sorunun daha çok çözümüne yardımcı olacak verilerin nitelik ve nicelik olarak artış göstermesi olmuştur. Bu durumun en somut örneklerinden birisi, toplumsal cinsiyet tartışmaları eksenli yok-

sulluk çalışmaları olarak değerlendirilebilir. Birçok açıdan kadın çalışmaları ve feminist yazının sağladığı kuramsal zeminin etkisi ile gelişim gösteren kadın yoksulluğu konusu, özellikle yoksulluğa çözüm odaklı yaklaşımlarda toplumsal cinsiyet temelli analizlerin ne kadar önemli olduğunu açıkça göstermektedir. Böylelikle toplumda iki sorunlu alanı temsil eden yoksulluk ve kadın konularının kesiştiği her bir nokta, yoksulluk çalışmalarına farklı analizler ve çözüm yolları üretebilme anlamında büyük veri sağlamaktadır.

Yoksulluğun özelde kadın konusu ile birlikte literatüre girmesinde ve bu iki değişken arasındaki ilişkinin irdelenmesinde, tarihsel süreçte yoksulluğun gösterdiği akademik eğilimlerin yanı sıra şüphesiz bazı sosyal gerekçelerin de etkisi bulunmaktadır. Yoksulluk konusunda cinsiyetin özellikle de kadının ön plana çıkmasında kadınların; hane içi konum, mülkiyet, eğitim, kaynakların tüketimi, hane içi karar alma süreçleri, gelir ve istihdam gibi alanlarda erkeklerle eşitsiz bir konumda olmaları ile ilgili tartışmaların yanı sıra bazı spesifik araştırmalarda[1] baz alınan nesnel kriterlere göre tespit edilen çok yüksek yoksulluk oranları belirleyici olmuştur. Bu anlamda "yoksulluğun kadınsılaşması" tartışmaları gündeme gelerek yoksulluk konusunda özellikle kadın odaklı analizlere yer verilmeye başlanmıştır. Daha sonrasında yapılan çalışmalarda istatistiki olarak daha dengeli bulgulara rastlansa da, bu süreçteki tartışmalar, kadınların yoksullukta ne kadar hassas bir kategori olduğunun görülmesi ve farklı kategorilerde yoksulluğun ne ölçüde derinleşebileceğinin ortaya koyulması açısından büyük anlam ifade etmektedir. Yoksulluk ve kadın odaklı ilk çalışmalardan bu yana geçen otuz yılı aşkın süreçte, bugün kategorik olarak kadın yoksulluğu tartışmalarındaki genel eğilim, erkeklerle sadece yoksulluk oranları bazında bir kıyaslamadan çok, kadınların yoksulluğu daha derin ve şiddetli yaşayan bir sosyal kategori olduğu ön kabulüyle temellenmektedir. Nitekim bu konuda yapılan niteliksel ve niceliksel araştırmalar, kadınların yoksulluğu hem hane içi emek süreçleri hem de hane dışı faktörler gibi geniş bir etki boyutu çerçevesinde yaşadığını göstermektedir.

1. Yoksulluk literatüründe "yoksulluğun kadınsılaşması" ifadesi, ilk olarak Pearce'ın çalışmasında kullanılmış, yaptığı analizler doğrultusunda elde ettiği sonuçlar, bu alanda yapılan diğer çalışmalara önemli bir eksen sağlamıştır. Bkz. Diana Pearce, (1978), "The Feminisation of Poverty: Women, Work and Welfare", *Urban and Social Change*, Sayı: 11, s. 28-36.

Yoksulluk ve kadın ilişkisinin belki de en önemli vurgusu, kadınların kendi içlerindeki farklı kategorilerde yoksulluğu daha derin yaşaması ve bu durumun gittikçe artacağına ilişkin endişelerin var olmasıdır. Burada ön plana çıkan kategori ise reisin kadın olduğu tek ebeveynli hanelerdir. Günümüzde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu durumun gittikçe arttığı, küresel ve yerel anlamda yapılan araştırmalarda ulaşılan sonuçlar arasındadır. Türkiye'deki yoksulluk araştırmaları konusundaki daha mikro analizler, benzer bir durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde, yoksulluk çalışmaları içerisinde kadın yoksulluğu alanı hem yoksulluğun cinsiyet temelinde nasıl farklılaştığını göstererek konuyla ilgili çözüm odaklı yaklaşımlara katkı sağlaması hem de sosyal problemlerin başında gelen yoksulluk sorunu ile ilgili yetkili kurum ve kuruluşlarca acil önlem gerektiren bir risk alanını temsil etmesi nedeniyle büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışma bahsedilen tüm eksenler paralelinde, yoksulluğun toplumsal cinsiyet açısından farklı anlam dünyaları oluşturduğu, dolaysıyla da farklı tecrübe edildiği kabulünden hareketle, yoksullukta kırılgan bir kategori olan "kadın yoksulluğu" ile ilgili bazı önemli bağlamların, analizlerin ve tartışmaların gündeme getirilmesi amacının ve alana katkı sağlama çabasının bir ürünü olarak düşünülmelidir. Bu bağlamda çalışmada, homojen bir kalıp içerisine oturtularak yapılacak olan "yoksul kadın" tahlillerinin yetersiz ve eksik kalacağı fikri ekseninde, kadın yoksulluğunun farklı görünümlerine değinilen ve bu çerçevede, yoksulluk sorununun çözümüne yönelik oluşturulan politika ve uygulamaları değerlendiren makalelere yer verilmiştir.

Yoksulluk sürecinde kadını anlamak için, öncelikle yoksulluğun bireylerin yaşamlarından neleri alıp götürdüğü; diğer bir ifadeyle bireylerin yoksul yaşamında nelerden yoksun oldukları ve yetersizlikleri açıklığa kavuşturulmalıdır. Çünkü tam da bu noktada hem kıt olan kaynakların hem de beşeri ve sosyal sermayenin paylaşımında ya da dağılımında toplumsal cinsiyet eşitsizliği kendini göstermektedir. Bu bağlamda ilk olarak Duygu Alptekin'in yazısında kadın yoksulluğu, işsizlik oranları, kötü istihdam koşulları, düşük eğitim seviyesi, sağlık sorunları, yetersiz beslenme, malların ve gelirin eşitsiz dağılımı gibi toplumsal sorunlar boyutunda ele alınmıştır. Alptekin'e göre yoksul kadın,

hem toplumdaki ataerkil yapıda varolan geleneksel cinsiyet rolleri nedeniyle kadın olmanın beraberinde getirdiği sıkıntılar ve zorluklarla savaşmakta hem de yoksulluğun kötü yaşam koşulları ile yaşamını idame ettirmeye ve evi geçindirmeye yönelik stratejiler geliştirmeye çalışmaktadır.

Kadınların "yoksulların yoksulu" olarak nitelendirilmesinde ve "yoksulluğun kadın(sı)laşması" kavramının literatüre girmesinde etkili olan faktörler; yoksunluklar ve sosyal eşitsizliklerle yakından ilgilidir. Bununla beraber, somut veriler ve nitel araştırmalarda gerçekleştirilen gözlemlerle yoksulluğun en yoğun ve çetin bir biçimde yaşandığı hanelerin, reisi kadın olan haneler olduğu da bilinmektedir. Akademik olarak kadın yoksulluğu çalışmalarında en önemli isimlerden Sylvia Chant, bu alandaki temel kaynaklardan birisi olan ve kitapta Mina Furat'ın çevirisi ile yer alan "Kadın Hane Reisliği ve Yoksulluğun Kadınsılaşması: Olgular, Kurgular ve Gelecek Stratejileri" başlıklı çalışmasında, hane reisi olan kadınların yoksulun en yoksulu olarak değerlendirilmesinin temel gerekçeleri ve sosyal sonuçları üzerinde durmaktadır. Chant bu çalışmasında kadınların yoksullaşmasını çözümlemek adına yapılan birçok çalışmanın, pek çok farklı alanda toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle mücadele etmeye katkısı olduğunu vurgulamaktadır. Fatime Güneş ise "kaynakların yoksulluğu" modeli çerçevesinde yardım alan hanelerde kadınların yoksulluğa karşı nasıl mücadele ettiklerini Eskişehir'de yaptığı alan araştırmasının verilerine dayanarak analiz etmiştir. Güneş, gerçekleştirdiği alan araştırmasının bulgularına dayanarak emeklerini yoğun bir biçimde kullanan kadınların yoksullukla baş etme mücadelelerinin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini daha da derinleştirdiğini belirtmiştir.

Sosyal yardımlar, yoksulluk alanında önemli bir başlığı ifade etmektedir. Yoksullukla en önemli baş etme ve mücadele stratejisi olan sosyal yardımların birçok noktada kadın yoksulluğu ile ilişkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda Abdullah Topçuoğlu ve Gamze Aksan, "Türkiye'de Yoksullukla Mücadele, Sosyal Yardımlar ve Kadınlar" isimli çalışmalarında, "yoksulluk, kadın ve yardım ilişkisi" çerçevesinde kadın yoksulluğunu değerlendirerek, kadınların yoksulluk yardımlarını sürdürülebilir bir kaynak olarak ne ölçüde işlevselleştirebildikleri sorununu gündeme getirmektedir. Aynı zamanda Topçuoğlu ve Aksan yoksullara yönelik özellikle kadın odaklı sosyal yardım programlarından birisi olan mikro

kredi uygulamasını da değerlendirerek, sosyal yardım ve kadın ilişkisinde "yardımların kadınsılaşması" problemini tartışmaya açmışlardır.

Kadınların güçlendirilmesinde yoksullukla ilişkili olarak öne çıkan en önemli engellerden birisi kadınların karşı karşıya kaldığı eğitim sorunudur. Kadına yönelik sosyal yardımların ekonomik sermaye olarak kullanımında geleneksel cinsiyet rollerinin etkisi görülmekte ve kadın ataerkillik ağına takılı olarak yaşamını sürdürmektedir. Diğer bir ifadeyle kadın yoksulluğunun en önemli nedenlerinden bazıları, kadınların yetersiz eğitim düzeyi ya da hiç eğitim alamamış olmasıdır. Bu noktadan hareketle, eğitim ve kadının yoksulluğu arasındaki ilişkinin kapsamlı bir analizi Songül Sallan Gül, Ayşe Alican Şen ve Eylem Kaya tarafından gerçekleştirilmiştir. Eğitimin yoksullar için ne ölçüde işlevsel olduğu, bu anlamda kadın yoksulların istihdam olanaklarına etkileri ve yetişkin kadın eğitimi konularına değindikleri çalışmalarında, eğitime erişmenin temel haklardan birisi olduğu ve devletlerin bu konuda sorumlu tutulması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Songül Sallan Gül, yoksulluğun şiddeti artıran etkenlerin başında geldiğini ve aile içinde kadına yöneltilen şiddetin kadının yoksunluklarını artırdığını öne sürdüğü "Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet ve Yoksulluk Arasındaki İlişkiyi Sorgulamak" adlı yazısında, yoksulluk ve şiddetten kaçış sürecinin önemli sığınakları olan sığınma evlerinde kalan kadınların durumunu değerlendirmiştir. Sallan Gül, şiddet ve yoksulluk ilişkisinde kadının hallerine değinmiş, on farklı ilde sığınma evlerinde kalan kadınlara uygulanan alan araştırmasının verilerine dayanan bulguları ve izlenimlerini aktarmıştır.

Kadınların yoksulluk deneyimlerinde çoğu zaman mekânsal farklılıklar belirleyici olmaktadır. Sahip olunan imkânların ve kaynakların yetersizliği gibi problemlerle ilişkili olarak kadınların yoksulluğu kırsal alanlarda daha şiddetli biçimde yaşadıkları, çoğu araştırmada ortaya çıkan sonuçlar arasında yer almaktadır. Kırsal alanlarda yaşayan kadınlar için yoksulluk, farklı boyut ve düzlemlerde yoksunluklar, yetersizlikler ve zorluklarla mücadele demektir. Bu bağlamda Arzu Kan, tarımsal üretim ve tüketim ilişkilerinin kadın yoksulluğuna nasıl yansıdığını ana geçim kaynağının tarım olduğu kırsal aileler özelinde değerlendirmektedir. Kırsalda kadın yoksulluğu konusundaki diğer bir çalışma ise daha

çok kırsal kalkınma politikaları özelinde kadın yoksulluğu analizini konu edinmiştir. Bu çalışmada kadınların sosyoekonomik ve politik konumunun güçlendirilmesi için uygulanan/uygulanması gereken politikalara odaklanan Mina Furat, özellikle 1980 sonrası tarımsal ekonomik politikaların ve kırsal kalkınma programlarının kadınların sosyoekonomik konumlarını ve kırsal kadın yoksulluğunu nasıl etkilediğine dair önemli bir konuyu farklı bağlamlarıyla tartışmaktadır.

Kadın yoksulluğu ve küreselleşme ilişkisine dair genel bir literatür taramasında bulunan Cüneyt Özşahin ve Göksel Uluer, çalışmalarında kadın yoksulluğunun temel gerekçesi olarak 1970'li yıllarda neoliberal bir formda ortaya çıkan küreselleşme üzerinde durarak konuyu kalkınma temelli ve hak temelli yaklaşımlar çerçevesinde ele almıştır. Kadın yoksulluğunun küresel boyutları ile ilgili tartışmalar paralelinde, "BM, DB ve IMF Dilinde Kadın Yoksulluğu"nu ele alan Sibel Özbudun, konuya eleştirel bir yaklaşım geliştirerek çalışmasında, neoliberal politikaların sürdürülmesi halinde kadın yoksulluğunun önlenemeyeceğini savunmaktadır. Bu anlamda Özbudun; IMF ve Dünya Bankası'nın yürüttüğü ihracata dayalı büyüme, kamusal yatırımların ve temel hizmetlere yönelik harcamaların kısıtlanması, sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılması, istihdam piyasalarının deregülarizasyonu ve kitlesel özelleştirmeler gibi bir dizi önlemi içeren neoliberal programların, özellikle kadınlar arasında yoksulluğun yaygınlaşıp derinleşmesine yol açtığını vurgulamaktadır.

Yoksulluk yardımlarının ahlaki yaklaşımlara dayandırılması çerçevesinde anlam kazanan "hak eden" ve "hak etmeyen" yoksullar ikilemi, kadın yoksulluğu açısından değerlendirildiğinde farklı tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bu anlamda, yardımların "hak etmeyeni" olarak görülen fuhuş sektöründeki kadınlarla birlikte ataerkil damgalama ile "fahişe" olarak nitelendirilenlerin de birçok açıdan mağduriyeti söz konusu olabilmektedir. Sosyolojik açıdan fuhuş olgusu ile kadın yoksulluğu arasındaki ilişkiyi farklı eksenleriyle ele alan Neriman Açıkalın çalışmasında, Mersin Genelevi'nde ve sokakta, fuhuş pazarındaki 44 kadınla yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen verilerle kadınların var olma mücadelesini tartışmış, kadın yoksulluğuna ve yoksunluğuna dair önemli çözümlemelerde bulunmuştur.

Yoksul kadınların bir diğer portresi de medya ile iletişimlerinden görülebilir. Bu bağlamda İncilay Cangöz, Hakan Ergül ve Emre Gökalp'in Eskişehir kent merkezindeki yoksul haneler örnekleminde gerçekleştirdiği alan araştırmasına dayanan çalışmaları, toplumsal cinsiyetin inşa sürecinde medyanın rolünü ortaya koymaktadır. Çalışmada etnografik veri toplama tekniklerinden yararlanılarak örneklemi oluşturan yoksul hanelerdeki bireylerin medya tüketimleri ve algılamaları, toplumsal cinsiyet bağlamında karşılaştırmalı olarak incelenmektedir.

Ummuhan Gökovalı, Aysun Danışman Işık ve Çisel Ekiz Gökmen ise, Muğla ve Mardin illerinin merkez ilçelerinde ikamet eden 408 evli yoksul kadınla yapılan görüşmeler çerçevesinde hane halkı geliri gibi objektif kriterlerin yanı sıra yoksulların kendilerinin belirlediği subjektif kriterler ekseninde, kendi yoksulluklarını nasıl tanımladığına ilişkin analizlerle kadın yoksulluğunu ele aldıkları geniş bir araştırmanın sonuçlarına değinmektedir.

Elinizdeki kitapta kadın yoksulluğuyla ilgili farklı açıların yanı sıra belirli uygulamalarla diğer örneklerinden ayrılan, bazı ülkeler bazında yapılmış çalışmalara da yer verilmiştir. Kadınlara yönelik ataerkil ve kapitalist baskıların çok boyutlu olduğuna, bu boyutların iç içe geçmiş durumlarına ve kadınların yoksulluğunun sadece maddi fırsatlara erişim ile açıklanamayacağına işaret eden Miki Suzuki Him, Özlem Altunsu Sönmez'in çevirisiyle, Bangladeşli kadınların mikrofinans deneyimlerini ele aldığı çalışmasında, özellikle kalkınma bağlamlı yoksulluk tartışmalarında çok fazla öne çıkan Bengladeş örneği üzerinden değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Ülke örneği üzerinden kadın yoksulluğunun incelendiği diğer bir metin, Ruhi Can Alkın'ın "Avrupa'da Kadın Yoksulluğuyla Mücadelede Aktivasyon Politikalarının Etkisi-İngiltere Örneği" isimli çalışmasıdır. Bilindiği gibi İngiltere, gelişmiş ülkeler skalasında önemli bir yere sahiptir. Refah seviyesinin oldukça yüksek olduğu bu ülkede kadınların yaşadığı yoksulluk sorununun nasıl tolere edildiği, yoksulluk çalışmaları açısından önemlidir. Çalışmasında, Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde genel olarak 2000'li yılların başlarından itibaren kadınlara, bilhassa çocuklu annelere uygulanan aktivasyon politikalarına ilişkin İngiltere özelinde bir değerlendirme ile birlikte İngiltere'deki aktivasyon politikalarının kadın yoksulluğunu gidermede ne ölçüde etkili olduğu

tartışılmaktadır. Özgür Sarı ise "Japon Mucizesinin Ataerkilliği: Japonya'da Kadın Yoksulluğu" adlı makalesinde, yine dünya ekonomilerinin ilk sıralarında yer alan Japonya'nın toplumsal cinsiyete ilişkin bakış açılarında farklı bir yerde durduğu vurgusuyla ataerkilliğe dair eleştirilerde bulunmaktadır. Geleneklerin baskın olduğu bir ülke olarak Japonya'da yoksulluktan payı en fazla kadınların alması, ekonomik kalkınmanın kadının konumunu doğrudan güçlendirmediği, bu yüzden de kadının güçlenmesinin erkek egemen zihniyetin zayıflamasına bağlı olduğu fikrini akla getirmektedir.

Bütün diğer çalışmalar gibi bu çalışmanın da bir ortaya çıkış hikâyesi bulunmaktadır. Neredeyse iki yıllık bir sürecin sonunda tamamlama imkânı bulduğumuz bu çalışma umut ederiz ki, yoksulluk temelinde kadın konusunu gündeme getirerek yoksulluk çalışmalarına katkıda bulunma ve kadın yoksulluğu konusunda farklı bakış açılarını disiplinlerarası bir yaklaşımla derli toplu bir şekilde okura sunma amacını yerine getirebilir. Özellikle literatüre katkı sağlama niyetinin verdiği sorumlulukla elimizden gelenin daha iyisi için gayret gösterdiğimiz bu süreç içerisinde birçok kişi ile görüştük, kitaba dahil olsun olmasın birçok dosttan fikir aldık. Her şeyden önce bizlere destek olanlara, fikir verenlere ve heyecanımıza ortaklık edenlere çok teşekkür ediyoruz. Şüphesiz verdikleri büyük emekle bu kitabın oluşmasını sağlayan yazıların sahipleri, en büyük teşekkürü hak ediyor. Özellikle Sibel Özbudun, Fatime Güneş ve sürecin başından beri her türlü desteği ile bu kitap için çaba gösteren Songül Sallan Gül'e, sadece buradaki emekleri için değil, akademik dünyaya sağladıkları katkı için de ne kadar teşekkür etsek az kalır.

Abdullah Topçuoğlu
Gamze Aksan
Duygu Alptekin
Kasım 2013/Konya

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Örüntüsünde Kadının Yoksulluğu ve Yoksunlukları

Duygu Alptekin

Giriş

Toplumsal yaşamda süregelen yoksulluk sorununun genel görünümlerinin kadın cinsiyeti ekseninde bir perspektifle daha fazla anlamlandığı günümüzde, hem akademik feminist çalışmaların hem de ulusal ve uluslararası forumların büyük etkileri olduğu bir gerçektir. Bu gerçeğin altında yoksulluğun en önemli kadın sorunlarından biri olduğunu ortaya koyan nitel ve nicel araştırmaların bulguları yatmaktadır. Kadın yoksulların sayısındaki artış ve kadın reisli hanelerin yoksul haneler içindeki oransal payının artışı istatistiksel olarak kadın yoksulluğu kavramının

kullanılmasının gerekçeleri olarak öne sürülürken, kadınların yoksulluğu erkeklerden farklı algıladığı ve farklı bir biçimde deneyimlediği sonucuna ulaşan birçok nitel araştırma da mevcuttur. Kadın yoksulluğunun ayırt edici özelliklerine ilişkin bu veriler ve vurgulamalar "yoksulluğun kadınsılaşması" [feminization of poverty] kavramını literatüre kazandırırken, 1980'lerden itibaren bu alandaki çalışmaların önünü açan tartışmaları da alevlendirmiştir. Yoksulluğun oransal bir ağırlıkta kadınların cinsiyet rolleri ekseninde biçimlenişi ile yoksulluğun sürekli yeniden üretiminde ve kronikleşmesinde baş aktristin kadın olması, toplumsal cinsiyetin ev içindeki ve toplumdaki üretim sürecini ve kadının yaşamına yansımalarının yoksulluk açısından değerlendirilmesini beraberinde getirmiştir. Kadının yoksul olmasının temel nedeni olarak toplumsal cinsiyetin gösterilmesinin yanı sıra yoksulluğu önleme politikalarında ve yoksullukla mücadele stratejilerinde öncü faktör olarak ele alınması ise kaçınılmaz olmuştur. İşsizlik, kötü istihdam koşulları, eğitimin yetersizliği, mal ve gelirin eşitsiz dağılımı, hane içi ve dışında gücün paylaşımındaki adaletsizlikler gibi yoksulluğa neden olan faktörleri toplumdaki ataerkil yapıda süregelen geleneksel cinsiyet rolleri etrafında irdelemek kadın yoksulluğu üzerine gerçekleştirilen çalışmaların izlediği temel rota olmuştur. Kadın yoksulluğunun toplumsal cinsiyet analiziyle genel yoksulluktan farklılaşma boyutu, toplumlarda yoksulluğun önlenmesine veya azaltılmasına yönelik çabaları da içine alarak, kadınların sosyal yaşama katılabilirliğini, bireysel yapabilirliklerini, ekonomik ve sosyal sermayelerini, aitliklerini ve sosyal dışlanmışlıklarını çözümlemeye sevk eden bir tutum doğurmuştur. Çalışmada sergilenmek istenen bu tutum olmakla birlikte kadınların erkeklerden daha çetin koşullarda yoksulluğu yaşadığına dikkat çekmek ve kadınların bu zorlu yaşamını tetikleyen toplumsal cinsiyet eşitsizliği silahını kullanarak yoksul yaşantısıyla girdiği ironik savaşımı açıklamak amaçlanmıştır.

Kadın Yoksulluğu

Kadın yoksulluğu farklı çözümler gerektiren farklı bir sorundur. Yoksulluk sorununu yaşayan kadınların heterojen bir grup olduğu kabulünde ise kadm yoksulluğunun çok boyutlu bir perspektifte değerlendirilmesi gerekmektedir. Yoksul kadınların en mağdur kesimi ise hane reisi olan kadınlardır. Boşanmış, dul kal-

mış ya da eşi terk etmiş kadınların oluşturduğu bu mağdur grup dışında kırsal alanda yaşayan, mülteci ya da sığınmacı olan, etnik azınlık içinde olan, engelli ve yaşlı kadınlar da yoksulluğa karşı savunmasızdır (Öztürk ve Çetin, 2009: 2672). Örneğin göçmen kadınların genellikle kayıt dışı çalışmak zorunda kalması, uygun iş imkânlarından yoksun, dil kullanımlarının yetersiz ve bazı durumlarda kendilerine problem olan belirsiz hukuki statülere sahip olması nedeniyle ekonomik zorluklarla mücadele ettiğini ve yoksulluğa sürüklendiğini belirtmek mümkündür (Thibos, Lavin-Loucks ve Martin, 2007: 2). Öte yandan hem genel olarak tüm yaşlılara hem de evli yaşlılara göre dul kadınlar en yoksul ve gelir açısından en kırılgan kesimdir (Arun ve Arun, 2011: 1520). Bununla birlikte etnik kimliklerinin azınlık olması ve toplumun yerli halkı tarafından ötekileştirilmesi ve dışlanması nedeniyle güçlü bir toplumsal destek ve dayanışmadan mahrum kadınların yoksul yaşamları da birçok kadın yoksulluğu araştırmasına esin kaynağı olmuştur. Yine kentlerde yaşayan kadınlara göre eğitim olanağına, iş imkânına ve sağlık hizmetine ulaşma konularında daha dezavantajlı olan kırsal alandaki kadınlar, genellikle ücretsiz aile işçisi olarak çalışması, kalıplaşmış geleneksel cinsiyet rollerinin dışına çıkamama gibi nedenlerle yoksullukla yüzleşebilmektedir. Değinildiği üzere değişik kategorilere yerleştirilebilen bu kadınların yoksulluk üzerinden maduniyetlerinin ve mağduriyetlerinin ancak farklı araştırmalar ile detaylı olarak irdelenmesi mümkündür ve farklı konu başlıkları ile kadın yoksulluğunun heterojen yapısını gözler önüne sermeye muktedirdir.

Hane içi ilişkilere bakmak yoksulluğun nasıl yaşandığına dair pek çok ipucu vermektedir. Hane halkı içinde kadına yönelik önyargıların ve eşitsizliklerin varlığı yoksul yaşam süren kadınları daha mağdur kılarken, hane reisi olan kadınlar da hane reisi olan erkeklere nazaran yaşamsal öneme sahip temel kaynaklardan daha fazla yoksun kalmaktadır (Moghadam, 2005: 28). Eğitim imkânlarından yararlanma durumu ve işgücü piyasasındaki konumları itibariyle yaşadığı yoksunlukları ile kadınlar, hanede bakmakla yükümlü olduğu kişilere karşı sorumluluklarını yerine getirmek ve haneyi geçindirmek için yoksullukla mücadelede çeşitli girişimlerde de bulunmaktadır.

Ancak bu noktada yoksul kadınların gelir düzeylerinin ve tüketimlerinin irdelenmesinin yanı sıra potansiyel işlevsellikleri,

ne olmaya veya ne yapmaya muktedir olduğu diğer bir ifadeyle yapabilirlikleri de önemlidir. Amartya Sen'e göre daha yaşamsal olan bireyin bir alanda sahip olduğu "olabilme, yapabilme" özgürlüğüdür (Kardam ve Yüksel, 2004: 50) ve bu nedenle yoksulluk çalışmalarında kadınların yapabilirlikleri üzerinde de durulması gereklidir. Örneğin yoksul kadınların ne kadar eğitim gördüğü ya da iş sahibi olup olmaması; bu kadınların eğitim görme ve bir iş sahibi olabilme imkânına ve özgürlüğüne ne kadar sahip olduğunun da değerlendirilmesi dışında yetersiz kalacaktır. Bu tür bir yaklaşımın, hane içindeki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin derin bir çözümlemesine imkân tanıdığı, yoksulluk literatüründeki bazı nitel araştırmalarda görülmektedir.

Bu nedenle kadın reisli haneler homojen bir nitelik taşımamaktadır ve hane reisi olmanın kadına yüklediği olumsuzlukların yanı sıra olumlu yanları da mevcuttur. Örneğin Bridge (2001: 3) raporunda, hane reisi kadınların ataerkil otorite baskısını daha az hissedebileceğini; daha fazla kişisel özgürlüğe, yeteneklerini ve ilgilerini ilerletebilme imkânına sahip olduğunu; maddi kaynaklar üzerindeki kontrolünün daha fazla olduğunu ve fiziksel ya da duygusal kötü muamelelere maruz kalma olasılığının düşük olduğunu öne sürmüştür. Öte yandan bu özgürlüklerin ve imkânların fazlalığını kadınların bir avantaj olarak kullanıp kullanamadığı ise tartışılması gereken bir konudur. Çocuklarına bakan, ev işlerine koşan, diğer yandan da evin geçimini sağlamak için genellikle düzensiz ve informel işlerde düşük ücretle çalışan da bu kadınlardır. Sonuç olarak yoksulluk içindeki hane reisi kadınlarının özgürlüğünü yaşamak ya da fırsatları değerlendirmek için gereken zaman ve paraya ne kadar sahip olduğu önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Birçok araştırmada yoksulluğun kadınlar tarafından nasıl yaşandığına vurgu yapılması ve kadına ilişkin istatistiki yoksulluk verilerinin kadın yoksulluğu sorununu gündemde tutan bir seyir izlemesi literatüre yerleşen "yoksulluğun kadınsılaşması" kavramına değinmeyi gerekli kılmaktadır. İlk olarak 1978 yılında Diana Pearce'ın *The Feminization of Poverty: Women, Work and Welfare* (Yoksulluğun Kadınlaşması: Kadınlar, Çalışma ve Refah) başlıklı yazısında kullanılan bu kavram (Thibos, Lavin-Loucks ve Martin, 2007: 1; Uçar, 2011: 23; Ulutaş, 2009: 25; Vicente, 2005: 11), Birleşik Devletler'de yalnız yaşayan kadınların

ve tek ebeveynli ailelerin daha yoksul olduğuna ilişkin bulgular içeren ampirik çalışmaların sonucunda yaygınlık kazanmıştır (Şener, 2009: 3). Pearce'ın o yıllarda özellikle Amerika'da yoksullar içinde kadınların sayısındaki yükselişe ve kadınların işgücüne katılım oranındaki artışa rağmen ekonomik konumlarının giderek kötüleşmesine dikkat çekmek amacıyla kullandığı (Thibos, Lavin-Loucks ve Martin, 2007: 1; Ulutaş, 2009: 25) "yoksulluğun kadınsılaşması" kavramının pratiğe yansıyan yanı ise yoksulluğun ortadan kaldırılması stratejilerini etkilemesi ve yoksullukla mücadele programlarının kadınları hedef almaya başlamasıdır (Kardam ve Yüksel, 2004: 46). Dolayısıyla kavramın sadece akademik ve feminist literatürde değil, uluslararası forumlarda da gündeme gelmeye başladığı görülmüştür.

Özellikle Kopenhag Dünya Kalkınma Zirvesi ile 1995 yılında düzenlenen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nda olmak üzere, 1990 yılından itibaren toplanan bütün Birleşmiş Milletler konferanslarında kadın yoksulluğunun bir dünya sorunu olduğu teyit edilmiştir. 1995 yılındaki Kopenhag Konferansı'nda saptanan üç temel sorundan biri olan yoksulluk, 180 hükümetin üzerinde anlaşmaya vardığı on eylem alanı arasında ikinci sıradadır. Konferansta erkeklere kıyasla kadınların daha çok mutlak yoksulluk içinde bulunduğu vurgulanmıştır (BPW, 2010: 10). Pekin'de gerçekleşen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı Eylem Planı'nda ise "yoksulluğun kadınsılaşması" kavramına yer verilerek kadınların yoksulluk sorununa değinilmiştir (Şener, 2009: 3). 1990'ların sonlarına doğru ise kavrama yönelik eleştirilerin ortaya çıkması ile kavramın kullanımı sorgulanmaya başlanmıştır.

Yoksulluğun kadınsılaşması kavramına yüklenen atıfların kadınların yoksulluk deneyimlerini açıklamada yetersiz kaldığını vurgulayan eleştirilerden biri, kadın ile yoksulluk ilişkisinin demografik bir sürece indirgenmesidir. Kadınların yoksullaşma nedenlerini göz ardı ederek hane reisi olan ve yalnız yaşayan tüm kadınları yoksul olarak istatistiklere döken bu anlayış, teorik düzeyde sorunlara yol açan bir yoksulluk yaklaşımını ortaya çıkarmıştır. Örneğin Çağatay (1998: 3), Buvinic ve Gupta'nın (1997) yoksulluk ile hane reisi olan kadınlar üzerine yapılan altmış bir çalışmaya ilişkin hazırladığı raporun sonuçlarına dayanarak, yalnız kadınların hepsinin yoksul olmadığına işaret etmekte, kadın reisli hanelerin heterojen bir nitelik taşıdığını vurgulamaktadır.

"Yoksulluğun kadınsılaşması" kavramına yöneltilen eleştirilerin birçoğu cinsiyet rolleri ve statüleri ekseninde kadın yoksulluğunun değerlendirilmesine ön ayak olan alternatif bir perspektifin doğmasında etkendir. Diğer bir ifadeyle, hanelerin temel analiz birimi olarak ele alındığı çalışmalarda kullanılan ve hane reisinin kadın olmasının yoksulluğu beraberinde getirmediği, kadınların farklı konumlanışlarını hiçe saydığı için eleştirilen "yoksulluğun kadınsılaşması" yaklaşımının yerine, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yoksullukla ilişkiselliğine bakılarak kadının durumu analiz edilmeye başlanmıştır (Vicente, 2005: 14).

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Sarmalında Kadın Yoksulluğu

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğin biyolojik farklılıklarına işaret eden biyolojik cinsiyetten farklı olarak, kadınlar ve erkekler için toplumsal olarak oluşturulmuş roller ile öğrenilmiş davranış ve beklentilere işaret etmek için kullanılan bir kavramdır (BPW, 2010: 3; Cherry, 2005: 157). Toplumsal cinsiyet, bireyler için beklenti örüntüleri oluşturan, günlük yaşamın toplumsal süreçlerini düzenleyen, ekonomi, ideoloji, aile, siyaset gibi toplumsal örgütlenmelerin içine yerleşerek onları biçimlendiren bir kurumdur (Onaran, Büker, Bir, 1998: 2-3). En basit görünümleriyle, kadın ve erkeklerin giyim kuşamları, çalışma yaşantıları, ev içi ve ev dışı örgütlenme biçimleri, karar alma mekanizmaları gibi sayılabilecek birçok öğe, cinsiyet farklılığının toplumsal damgalanışlarıdır.

Bu kavram, kadınlar ile erkekler arasındaki farklılıkların toplumsal düzlemde kurulmuş olduğuna dikkat çekmekle birlikte (Marshall, 1999: 98), kadın ve erkek arasında kurgulanan farklılıkların cinsiyet ayrımcılığına yol açtığına dair vurgular barındırır. Cinsiyet farklılığının ayrımcılığa dönüşmesi veya cinsiyet ayrımcılığının farklılıkları inşa etmesi şeklinde işleyen bu çift yönlü süreç, çatışmanın giderilemediği ve uzlaşmanın sağlanamadığı durumlarda kendini gösterir. Cinsiyet ayrımcılığının bir ürünü olarak çeşitli alanlarda sosyal eşitsizliklerin yaşandığını görmek kaçınılmazdır.

Tüm toplumlarda kadınları daha fazla yoksullaştıran, dışlayan ve boyun eğdiren durumları üreten ve yeniden üreten toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı pratikleri ve normları bulmak

mümkündür (Vicente, 2005: 15). Nitekim farklı toplumsal ve kültürel bağlamlar içinde işleyen bu pratik ve normlara bağlı olarak toplumsal cinsiyeti kuran, bu kurguları ören, bireyleri bu örgüler içinde kişileştiren ve sosyalleştiren çeşitli mekanizmalar vardır (Selek, 2008: 221). Bu mekanizmaların varlığı, cinsiyet faktörünü, toplumsal hayattaki güç ilişkilerinin en önemli eksenlerinden birisi kılar. İşgücünün farklılaşmasında, kamu hizmetlerinin, malların, eğitimin, sermayenin, gelirin ve istihdamın dağılımında toplumsal cinsiyet önemli bir rol oynar (Çağatay, 1998: 14). Bir eşitsizlik kaynağı olarak toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, fırsatlara ve kaynaklara ulaşmada eşitsizlik, şiddet, temel hizmetlerden yararlanmada yetersizlik, çalışma yaşamı ve siyasette kadının kısıtlı olarak yer alması ve kadınlar ile erkekler arasındaki kişisel ilişkilerdeki güç dengesizliği hususlarıyla yakından ilişkilidir (Demirbilek, 2007: 14). Bu hususlara ilişkin veriler kadın ile erkek arasındaki bu güç eşitsizliklerini gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte mikro düzeyde hane içi kaynakların, gelirin ve işlerin bölüşümünü belirleyen güç ilişkilerinin de toplumsal cinsiyet ve yoksulluk analizi ile incelenmesi olasıdır (Chant, 2006: 205; Uçar, 2011: 25). Güç ilişkilerinin toplumsal cinsiyete dayanması, hane içi ve hane dışı yaşamda kadınların erkeklerden daha farklı bir biçimde yoksulluğu deneyimlediğine dair önemli bir ipucudur.

Ulusal ve uluslararası düzeyde kadınların birçok alanda ayrımcılığa uğradığı; hak, olanak ve hizmetlere ulaşma ve yararlanma konusunda erkeklere göre daha dezavantajlı bir konumda bulunduğu bir gerçektir (Gürses, 2009: 336). Kadınların bu dezavantajlı konuma sürüklenmesine neden olan toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, kaynakların eşitsiz dağılımına yol açmaktadır (Bridge, 2001: 6). Ecevit'e (2003: 83, 87) göre; aile, siyaset, hukuk, eğitim gibi toplumsal kurumlar içinde mevcut kaynakların, fırsatların ve gücün kullanımlarındaki toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri kadın yoksulluğunun en temel nedenlerinden biri olmakla birlikte kadın ile erkeğin aynı hanede bile yoksulluğu farklı bir biçimde deneyimlemesine ve daha şiddetli yaşamasına yol açmaktadır. Bu açıdan denilebilir ki, kadın yoksulluğu sorununu ve dolayısıyla genel yoksulluk sorununu çözüme kavuşturabilmek, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini gidermek ile mümkündür.

Yoksulluğun Nedenleri ve Kadının Yoksunlukları

Yoksulluk gelir azlığı olarak tanımlanırken, 1990'lı yıllardan itibaren yeni bir içerik kazanmış, çok boyutlu yoksulluk anlayışı kabul görmeye başlanmıştır. Amartya Sen (2004: 126) yoksulluğu bir gelir azlığından veyahut maddi yetersizlikten ziyade, temel kapasitelerden yoksun olma hali olarak da anlaşılmasını istemiştir. Eğitim, sağlık gibi hizmetlere ulaşamamak, karar alma süreçlerine katılamamak, siyasal özgürlüklerden yoksun olmak, kendini ifade edememek ve güvensizlik, yoksulluğun farklı görünümleri olarak kabul edilmiştir (Gürses, 2009: 334). Dolayısıyla yoksul kadınların yoksunlukları sadece ekonomik değil, yasal ve toplumsal haklardan mahrumiyet, toplumsal dışlanmışlık ve kadına yönelik şiddet gibi sosyal, psikolojik ve hukuksal açılardan da irdelenmelidir (Sallan Gül, 2005: 25). Bu bağlamda kadının toplumsal yaşama katılımını sorgulamak ve yoksul yaşantısını analiz etmek mümkündür.

a. Sağlık Sorunları ve Yetersiz Beslenme

Toplumsal sistemin işleyişi ve devamı kadınların sağlıklı olması ile yakından ilişkilidir. Kadın özel ve kamusal alandaki görevlerini ancak sağlıklı olabildiği sürece yerine getirebilir. Diğer bir ifadeyle toplumdaki kadın nüfusunun sağlıklı olması, kadınların toplumsal yaşamın bütün alanlarına üretken olarak katılmasının ön koşullarından biridir (Özçelik Adak, 2002: 160). Ancak özellikle ataerkilliğin neden olduğu sosyal ve ekonomik eşitsizlikler, sağlık alanında, erkekler ile ikincil statüye sahip kadınları farklı biçimde etkilemektedir.

Kadınların günlük deneyimleri olan yemek yapmak, bulaşık ve çamaşır yıkamak, ütü yapmak, evi temizlemek ve çocuklara bakmak gibi ev içinde gerçekleştirdikleri eylemler kadın sağlığı ile yakından ilgilidir. Örneğin dikkat edilmeden yanlış pozisyonlarda yapılan ev işleri, sırt, bel, kol ve bacak ağrıları gibi fiziksel rahatsızlıklara yol açmaktadır. Kadınlar; temizlik için kullanılan deterjan, çamaşır suyu gibi insan sağlığını olumsuz etkileyen kimyasal maddelerin yanı sıra oda içi hava kirliliği, kesik, yanık, düşme, kayma ve ergonomik problemler gibi birçok sağlık risk altındadır (Özçelik Adak, 2002: 169). Diğer yandan çalışan kadınlar, hem dışarıda hem de evde yoğun emek harcadığı için çift yönlü

bir mücadele içinde fiziksel ve psikolojik olarak yıpranmaktadır (Güneş, 2011: 242). Bununla birlikte aile içi şiddet, sosyal ve ekonomik bağımlılık, bölgesel kalkınma eşitsizlikleri ve yoksulluk kadın sağlığını olumsuz etkileyen unsurlardır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sağlık alanında da yaşandığına dair yapılan birçok çalışmada ise özellikle yetersiz beslenen ve kötü koşullarda yaşamını sürdüren yoksul kadınların tüm kadın nüfusu içinde daha dezavantajlı olduğu kabul edilmektedir.

Yoksulluk içinde yaşayan kadınlar, hamilelik sürecinde ve çocuk bakımında yaşam kalitesinin düşüklüğünden kaynaklanan önemli sorunlarla da boğuşmaktadır. Yoksul kadınlar erken yaşta bebek sahibi olurken bu kadınların çoğu birden fazla hamilelik süreci geçirmektedir. Diğer yandan eğitim imkânına da sahip olamadıkları için hamilelik sürecinde daha fazla risk taşıyan sigara, alkol ve uyuşturucu kullanımının zararları konusunda da bilinçli davranmamaktadır. Bununla birlikte yoksul kadınlar, hamilelik sürecinde bebeğin gelişimini olumsuz yönde etkileyebilecek mikrobik hastalıklara karşı da savunmasızdır. Bu bağlamda, mikrobik hastalıklara, şeker hastalığına, kalp ve damar hastalıklarına yakalanma oranının yüksek olması ile çoğunlukla yeni doğan bebeklerin düşük kilolu ve fiziksel olarak kırılgan olması da yoksulluk verilerinde gözlemlenen, yoksul kadınların yaşamlarına dair önemli bulgulardır (Newman ve Newman, 2009: 111).

Kadın yoksulluğunun gelişmiş ya da az gelişmiş birçok toplumun ortak sorunu olduğu bir gerçektir; ancak az gelişmiş ülkelerdeki kadınlar yoksullukla daha zorlu bir mücadele içindedir. Gelişmekte olan ülkelerde kadınlar erkeklerden daha kötü, kız çocuklar daha da kötü beslenmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve UNICEF raporları yetersiz beslenmenin sonucu olan aneminin bu bölgelerdeki kadınların çoğunu, özellikle Afrika, Güney ve Güneybatı Asya'daki hamile kadınların (bu dönemlerinde erkeklerin üç misli demire ihtiyaçları vardır) üçte ikisini olumsuz etkilediğini belirtmektedir. Birçok geleneksel toplumda yemeği ilk önce erkeklerin yemesi ve yiyeceğin daha fazlasını tüketmesi gelenek halindedir; böylece ancak geriye kalan daha az besleyici kısımlar kadınlar ve çocuklar arasında paylaşılır (Özgüç, 1998; 79). "Eğer aile üyelerinden birinin aç kalması gerekiyorsa, bunun anne olması yazılı olmayan bir yasadır. Açlık ve yokluk günlerinde bebeğine meme verememe travmasını yaşamak zo-

runda kalan da yine annedir" (Yunus, 2003: 104). Bu nedenle toplumsal ve kültürel farklılıklarla birlikte yoksulluğu yaşama biçimlerinin değişebilirliği kadar yoksulluğun bireylerdeki psikolojik yansımalarının ve ortaya çıkardığı sorunların çeşitliliği de gözden kaçırılmamalıdır.

Bu tür sağlıksız ve olumsuz yaşam koşullarıyla mücadele eden kadınlar çocuk bakımı ve ev işlerinin çok ağırlaşması, ailelerini besleyememe gibi nedenlerle ezilirken, erkekler ise ailenin geçimini sağlamakta yetersiz kalmaları nedeniyle ezilmektedir (Bora, 2007: 125). Hatta yoksulluk ve işsizlik sorunu, aile içinde kadına yöneltilen şiddetin sosyoekonomik nedenlerinin de başında gelir.

1993 yılında Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan "Kadına Yönelik Şiddetin Yok Edilmesi Bildirisi"nin birinci maddesine göre kadına yönelik şiddet kavramı "cinsiyete dayalı ve kadınlarda fiziksel, cinsel, psikolojik herhangi bir zarar ve üzüntü sonucunu doğuran veya bu sonucu doğurmaya yönelik özel yaşamda ve kamu yaşamında gerçekleşebilen her türlü davranış, tehdit, baskı veya özgürlüğün keyfi biçimde engellenmesidir" şeklinde açıklanmaktadır. Bu açıklama ile kadına yönelik şiddet bir insan hakkı ihlali olarak uluslararası düzeyde resmi olarak kabul edilmiştir ve günümüzde de devam eden en önemli toplumsal sorunlardan birisi olarak bu konuda bireylerde farkındalık yaratılması amacıyla birçok politika ve uygulamanın önü açılmıştır.

Literatüre bakıldığında ekonomik güçlüklerin ve yoksulluğun şiddetin ortaya çıkma nedenlerinden biri olduğu görülmektedir ve yoksul hane içinde de genelde olduğu gibi şiddetin mağduru kadınlardır. Kadına uygulanan şiddet kadınları etkileyen ciddi sağlık problemlerine yol açmaktadır. Bu sağlık problemleri ile kadınlar fiziksel ve ruhsal açıdan olumsuz etkilere maruz kalmaktadır. Şiddet kadınların öz benliğine zarar vermekte ve kadınları depresyon, posttravmatik stres, intihar, alkol ve madde istismarını içeren birçok farklı mental sağlık problemleri riski ile karşı karşıya getirmektedir (Yanıkkerem vd., 2007: 36). Kısacası hem yaralanmalardan ölüme kadar varabilen fiziksel şiddet hem de psikolojik rahatsızlıklara neden olan sözel ve duygusal şiddet, özellikle yoksul kadınların yaşam kalitesini daha da düşürmektedir.

b. Eğitim Yoksunluğu

Eğitim bireylerin sosyal statülerini artırabilmesinin ve yaşam doyumunun sağlanabilmesinin ön koşullarından biridir. Ancak yoksulluk ile eğitim arasında sosyoekonomik ve kültürel açıdan içinden çıkılamaz döngüsel bir ilişki mevcuttur. Yoksulluk arttıkça eğitim olanaklarına erişim azalmakta, eğitim düzeyi düştükçe de yoksulluk artmaktadır ve yoksul bir birey kendini içinden çıkılması zor bir kısır döngüde bulmaktadır (Alpaydın, 2008: 50). Kalaycıoğlu ve Çelik (2011: 191, 193) eğitim ile gelir istatistiklerine bakarak Türkiye'deki yoksulluğu değerlendirmiştir. Çalışmada istatistiklere göre hiç okuma yazması olmayanlar yoksulluğun en yüksek olduğu kesim; yüksekokul, fakülte ve üstündeki eğitim düzeyine sahip olanlar yoksulluğun en düşük olduğu kesimdir. Diğer bir ifadeyle yoksullukla eğitim düzeyi arasında ters yönlü bir ilişki mevcuttur. Bunun yanı sıra eğitim düzeyleri dikkate alındığında kadınlar erkeklerden daha fazla yoksulluk riski ile yüzleşmektedir.

Eğitim ile kadınların işgücüne katılımı arasında güçlü bir ilişki olduğu gibi, eğitim kadınların sosyal yaşamını değiştirecek bir etkiye de sahiptir (Tan, 2000: 29). Ancak toplum içerisinde kendini ifade edebilmek, mesleki beceriler kazanabilmek ve istihdam edilebilmek üzere gereken eğitimi alması için bir kadının ataerkil düzeni idame ettiren toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile mücadele etmesi gerekmektedir. Bununla birlikte –Türkiye'nin özellikle kırsal bölgelerinde– kadınların eğitim haklarını kullanmalarının önündeki engellerden biri olan yoksulluğun (Gündüz Hoşgör, 2010: 310) sosyal hareketlilikten bağımsız nesilden nesile aktarılan kültürel bir yaşam biçimi olduğu noktasında ise çocukların yoksulluk ve yoksunluklar içindeki sosyalleşme sürecine de odaklanmak gerekir. Bu süreçte cinsiyet rollerinin toplumsal inşasına yoksulluğun eklemlenişi dikkate değerdir.

Okul öncesi eğitimden itibaren eğitime ulaşmada ve eğitime ulaştıktan sonra eğitim sistemi içinde kalma süreleri açısından cinsiyet eşitliğinin sağlanmadığını ve eşitsizlikten olumsuz etkilenenlerin kızlar olduğunu söylemek mümkündür (Kalaycıoğlu ve Çelik, 2010: 11). Türkiye'de eğitime katılım sürecini inceleyen akademik çalışmaların ortak bulgularından biri, aile yapısı ve sosyoekonomik statünün, çocukların eğitimiyle ilgili olarak alınan

kararları önemli ölçüde etkilediğidir. Bu çalışmalar, ebeveynlerin eğitim düzeyinin ve ailenin finansal kaynaklarının, hem kız hem erkek çocukların eğitim düzeyini doğru orantılı olarak etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Özellikle köylü aileler ve kentli yoksullar arasında çocuk emeğinin yaygın olarak kullanılıyor olması, okula devamı olumsuz etkileyerek eğitim seviyesinin düşmesine neden olmaktadır (Rankin ve Aytaç, 2010: 283). Kız çocukların aile ekonomisine hem kullanım emeği hem de değişim emeği açısından önemli katkılar sağlaması nedeniyle ailede hangi çocuğun eğitim olanağından yararlanacağına dair karar verme sürecinde fazla şansı bulunmamaktadır. Kız çocukların ev işlerini yapması, kardeşlerine bakması gibi ev içi üretimine katılması yönündeki beklentiler, özellikle kırsal alanda yoksul ailelerin kız çocuklarını okula göndermeme nedenleri arasındadır (Gündüz Hoşgör, 2010: 305-306). Dolayısıyla eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının önündeki en büyük engeller arasında ataerkil aile değerleri ve pratikleri yer almaktadır. Nitekim Rankin ve Aytaç (2010: 288) çalışmalarında, geleneksel toplumsal cinsiyet değerlerini savunan babaların bulunduğu ailelerde yaşayan kız çocuklarının ilkokul sonrası eğitimine devam etme olasılığının oldukça düşük olduğunu belirtmiştir.

Denilebilir ki; eğitime devam edemeyen kız çocuklarının, yoksulluğun kadınlaşmasındaki rolü büyüktür. Kadınların yoksulluğunun –aynı zamanda genel yoksulluğa da etkisi olacaktır– azaltılması amacıyla başta eğitim kurumları olmak üzere tüm toplumsal kurumlar bazında toplumsal cinsiyet ekseninde fırsat eşitliği sağlanmalı ve bu konuda gerçekleştirilecek hizmet ve faaliyetlerle toplumun genelinde büyük çapta bir farkındalık ve duyarlılık oluşturulmalıdır.

c. Gelir Yoksunluğu ve Düşük Statü

Illich'in tanımlamasında kişiyi kadın veya erkek cinsine ait kılan önemli ayrımlar bulunmaktadır. Bu ayrım, aynı anda iki yerde olamayan temel bir toplumsal kutuplaşmayı ifade etmektedir. Illich'e göre, kadın ve erkek cinsleri birbirlerinden tamamen farklı olduğu için bu ayrımın olması gerekmektedir. Ancak bu cinsler arasındaki ayrıma dayalı olan "doğal cinsiyet" anlayışı, Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan kapitalizm ve metaların endüst-

riyel üretimine bağlı bir yaşam tarzı ile ortadan kalkmıştır (Illich, 1996: 211). Nitekim seri üretim ile kadınlar, hem bir kadın olarak ev içinde hem de bir erkek gibi ev dışında çalışmak durumunda kalmıştır. Kadının ev dışında çalışsa dahi ev içi faaliyetlerini yürütme sorumluluğunu üstlenmesi ise, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yaşandığı birçok durumdan sadece birisidir.

Kadınların karşılaştığı temel engellerin başında, işgücüne katılımlarını kısıtlayıcı, gerek zaman içinde gerek ülkeden ülkeye ve ülkelerin kendi içlerinde değişiklik gösteren sosyal ve kültürel normlar gelmektedir (Şenses, 2006: 177). Toplumdaki ataerkil değerler ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınların işgücüne katılımı ve çalışma koşulları konularında etken olan sosyo-kültürel faktörlerdir. Bu faktörler altında özel ve kamusal alanda biçimlenen işbölümünde kadınlara atfedilen roller ile "yapması gerekenler" belirlenir. Diğer bir ifadeyle, kadınların çalışma durumunu etkileyen bireysel ve toplumsal algılardan, kadınların gelir yoksunluğunun sosyo-kültürel nedenselliğinden söz etmek mümkündür (Cerullo ve Erlien, 1996: 88). Birçok ülkede yemek ve temizlik yapma gibi ev işleri ile çocuk bakımından sadece kadının sorumlu tutulduğu; çalışacağına ya da çalışmayacağına dair kararın verilmesinde ise sadece kadının değil, eşinin ve sosyal çevrenin de söz hakkı olduğu gibi çelişki içeren durumlar mevcuttur. Bu sorumluluklar ise kadınların hem iş yaşamına girişini zorlaştırmakta hem iş yaşamındaki hareketliliklerini kısıtlamaktadır.

Ekonomideki yapısal dönüşümlerin toplumsal cinsiyete dayalı özel bir sınıflamayı ortaya çıkardığını vurgulayan Thibos ve arkadaşları (2007: 16), meslek sektörlerinde düşük ücretli ve vasıfsız işlerde çalışan kadınları "pembe yakalı" olarak kavramlaştırmıştır. Düşük eğitim düzeyi ve düşük çalışma becerilerine sahip, çalışma şansını zor yakalamış olan pembe yakalılar, sürekli ve yoğun bir şekilde aileleri ile birlikte yoksulluğu deneyimlemektedir.

Şöyle ki kadın işgücünde genel olarak gözlenen dikkat çekici durum, gerek iktisadi faaliyet kollarına gerek meslek gruplarına göre kadınların daha düşük statülü işlerde istihdam edilmiş olmalarıdır. Düşük statülü işler; düşük ücretleri, gün içinde uzun zamanlı, düzensiz ve geçici çalışmayı ve sosyal güvenceden yoksunluğu içermektedir (Albelda ve Tilly, 1996: 81; Ecevit, 2003: 84; Narasaiah, 2001: 95; Bircan, 2002: 124). Kadınlar çalışıyor olsalar bile, işsiz kalma riskleri yüksek olan grupların başında gelir (Sal-

lan Gül, 2005: 27). Kısacası kadınların işgücüne katılma oranının düşük olması, işsizlik oranlarının yüksek olması ve çalışan kadınların istihdam koşullarındaki ayrımcılıklar ile yoksulluk arasındaki ilişki hem nicel hem de nitel olarak açıklanabilmektedir.

Kadınların dünyadaki toplam üretimin üçte ikisini gerçekleştirmesine karşın dünya gelirinin sadece %5'ine sahip olması düşündürücüdür (Cömertler, 2003: 184). Gelir sahibi olmak hane içindeki güç ilişkilerinde ise önemli bir kriterdir. Daha açık bir ifadeyle, güçlü olan daha fazla söz hakkına sahiptir ve alınan kararlarda daha etkin olmaktadır (Hattatoğlu, 2002: 304-305). Diğer yandan çalışan kadınlar ne kadar gelir elde ederse etsin, gelirlerini hane halkının temel ihtiyaçlarına, yatırımlarına veya hane üyelerinin kişisel harcamalarına adar (Chant, 2006: 213). Bu durumu aile içinde kadının maruz kaldığı ekonomik şiddetin getirileri olarak yorumlamak mümkündür. Ekonomik şiddet, kadının emeğine, ürettiği değere, varlıklarına, kazanma gücüne, kazancına, karar alma hakkına el koymaktır. Günlük hayatın içinde çoğu kadının yaşadığı ya da tanık olduğu ekonomik şiddet görünümlerinden verilecek birkaç örnekle toplumumuzda ataerkilliğin yerleşikliği de çarpıcı bir biçimde ortaya çıkmaktadır (Işık, 2007: 115-116; Yanıkkerem vd., 2007: 34):

- Hem geleneksel aile sorumluluklarını ve bakım ekonomisi gibi hasta, yaşlı, sakat bakımı vb işleri hem de çocukların giyimi, salça, turşu vb gıdalar gibi ekonomik değer üretimini içeren tasarruf ekonomisini kapsayan "ev içi karşılıksız kadın emeği",
- Boğaz tokluğuna kadının emeğine el koymak olan "ücretsiz aile işçiliği",
- Bankamatik kartının kadının elinden alınması, gündeliğin ya da maaşın kadın tarafından kocaya elden verilmesi, çalışma karşılığı ücretini harcama yetkisinin olmaması gibi halleri kapsayan "çalışma gelirine el koymak",
- "Bakıcı parasını bile ödeyemiyor", "Çocukları ihmal ettiğine değmez", "Topu topu üç kuruş", "Ben olmasam aç kalırsın" gibi ifade ve düşüncelerle "kadının gelirinin, kazancının ya da kazanma gücünün küçümsenmesi",
- Kadına ailenin gelir ve giderleri hakkında, tasarruflar hakkında, bunların nerede tutulduğu, nasıl değerlendirildiği hakkında bilgi vermemek, tüm bunlar hakkında görüş bildirmesini ve karara katılmasını engellemek gibi eylemleri içeren "aile bütçesi hakkında bilgisiz bırakmak, kararlara katılmayı engelleyici ve keyfi olmak",

- Kredi kartı ekstresi (hesap özeti), fiş-fatura vb üzerinden tek tek hesap sorarak ya da sadece yol parasını vererek "kadının harcamalarını çok ayrıntılı şekilde kontrol etmek",
- Ev için (yemek, alışveriş gibi) yeterli para vermeden imkânların üstünde bir şeyler (yemek, giyim vb) istemek,
- "Boşanmadan sonra kadın ve çocuk için nafaka ödememek", zaten yoksulluğa düşen kadın ve çocukları daha da zorda bırakmak,
- Yoksulluk yardımlarından faydalanmanın başvuru esasına bağlandığı yerlerde "kadını sosyal yardımlara başvurmaya zorlamak" ya da "dilenciliğe zorlamak" birer ekonomik şiddet örneğidir.

Burada dikkat edilmesi gereken husus ise yoksul insanın şiddet uygulamasından ziyade, yoksulluğun şiddeti ortaya çıkarma potansiyelini taşımasıdır. Bora'nın (2007) belirttiği gibi; yoksulluk içinde kadınlar ve erkekler, çocuklarını iyi besleyememek, okula gönderememek, istediklerini alamamak ve yapamamak gibi annelik ve babalık görevlerini yerine getirememekten kaynaklanan suçluluk duygusuyla boğuşurlar. Aile içinde "iktidarın sembolü" olan erkekler, kendi hayatı üzerindeki iktidarını kaybederek derin bir kaygı ve üzüntü içindedir. Dolayısıyla yoksulluğun hem maddi hem de manevi bağlamda ağır ve kötü yaşam koşulları, kadınlar ile erkekler arasındaki çatışmaların nedeni olabilmektedir.

Genel Bir Değerlendirme

Yoksulluk bir sosyal dışlanma sorunu olarak kadınların toplum içindeki mağduriyetinin başlıca nedenlerinden biridir. Yoksul kadın işgücünden, eğitimden, temel hizmet kurumlarından dışlanma gibi yoksunluklar ile çevrilidir. Bu yoksunluklar ile özgüvensizlik, yalnızlık ve çaresizlik gibi psikolojik rahatsızlıklar içinde yaşamdan doyum sağlayamayan yoksul kadınların topluma olan aidiyet bağları zayıflamakta ve toplumsal kurumlara güven duygusu azalmaktadır. Sosyal bütünleşmeyi tehdit eden bu durum kadınların yoksulluk nedeniyle toplumsal yaşamdan uzak kalması sorunudur ve denilebilir ki kadın yoksulluğu çoklu bir perspektif ile anlaşılması gereken önemli bir konudur.

Yoksulluğa ilişkin istatistiklerin hane odaklı olması nedeniyle kadın yoksulluğunu anlamada niteliksel araştırmaların gerekliliği aşikârdır. Konuya ilişkin yapılan çalışmaların ortak bulgusu ise erkek ile kadının yoksulluğu farklı biçimlerde yaşaması ve kadın yoksulluğu kavramının yoksullukla mücadele içinde süren bir ya-

şam tarzına işaret etmesidir. Kadının yoksul bir yaşam sürmesine neden olan sosyo-kültürel etmenler toplumdan topluma bazı farklılıklar içerse de genel bir değerlendirme yapmak olasıdır. Beslenme yetersizlikleri, yüksek sağlık riskleri, yetersiz eğitim, düşük ücretli, düşük statülü ya da sosyal güvenceden yoksun kayıt dışı işlerde çalışmak gibi cinsiyet ayrımcılıklarının temel teşkil ettiği bir değerlendirmenin yanı sıra nüfus artışı, boşanmaların artması, kırdan kente göç etme ve istihdam oranlarındaki azalmalar gibi makro ölçekte bir analiz yapmak mümkündür. Bununla birlikte tüm bu eşitsizlik ve mağduriyet durumları, cinsiyetler arasında yoksullukla mücadele için geliştirilen stratejilerde de farklılıklara yol açmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri ve kadının toplumsal statü ve konumları gereği oluşan bu farklılıklar, kadın yoksulluğunun kültürel süreklilik halindeki kısır döngüsünün ürünleridir. Bu kısır döngünün çözülmesi ise kadın yoksulluğunun temelinde yatan kadının eğitimi ve istihdamı sorununun çözümü ile mümkün olacaktır. Çünkü bir kadın toplumsal işlevselliğini kullanabildiği ve statüsünü yükseltebildiği ölçüde kendini ifade edebilecek, taleplerini yerine getirebilecek ve yoksullukla baş edebilecektir.

Kaynakça

Albelda, R. ve Tilly, C. (1996), "It's a Family Affair / Women, Poverty and Welfare", Der. D. Dujon ve A. Withorn, *For Crying Out Loud: Women's Poverty in The United States*, South End Press, USA, s. 79-86.

Alpaydın, Y. (2008), "Türkiye'de Yoksulluk ve Eğitim İlişkileri", İLEM, 3 (3), s. 49-64.

Arun, Ö. ve Karademir Arun, B. (2011), "Türkiye'de Yaşlı Kadının En Büyük Sorunu: Dulluk", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (4), s. 1515-1527.

Bircan, İ. (2002), "Türkiye'de Yoksulluk ve Kadınlar", Der. Y. Özdek, *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, TODAİE Yayın No: 311, Ankara, s. 119-127.

Bora, A. (2007), "Kadınlar ve Hane: 'Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?'", Der. N. Erdoğan, *Yoksulluk Halleri / Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 97-132.

BPW (2010), *Toplumsal Cinsiyet - Yoksulluk İlişkisi: Değişen Aile içi Dinamikler Üzerinden Bir Okuma*, Ankara İş ve Meslek Sahibi Kadınlar Derneği.

BRIDGE (development-gender) (2001), "Briefing Paper on The Feminisation of Poverty", *Institute of Development Studies*, University of Sussex, Great Britain, s. 1-8.

Cerullo, M. ve Erlien, M. (1996), "Beyond The 'Normal Family' / A Cultural Critique of Women's Poverty", Der. D. Dujon ve A. Withorn, *For Crying Out Loud: Women's Poverty in The United States*, South End Press, USA, s. 87-120.

Çağatay, N. (1998), "Gender and Poverty", *UNDP Social Development and Poverty Elimination Division Working Paper Series.*

Chant, S. (2006), "Re-thinking the 'Feminization of Poverty' in Relation to Aggregate Gender Indices", *Journal of Human Development*, 7 (2), s. 201-220.

Cömertler, N. (2003), "Yoksulluk ve Kadın", *Yoksulluk-1*, Der. A. E. Bilgili ve İ. Altan, Deniz Feneri Yayınları, İstanbul, s. 182-197.

Ecevit, Y. (2003), "Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir?: Bu İlişki Nasıl Çalışılabilir?", *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25 (4), Sivas, s. 83-88.

Gündüz Hoşgör, A. (2010), "Türkiye'de Kırsal Kadının Toplumsal Konumu: Bölgesel Eşitsizlikler, Yasal Müdahaleler ve Kısmi Kazanımlar", *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları / Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar*, Der. H. Durudoğan vd, *Türkiye'de* Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 295-313.

Güneş, F. (2011), "Farklı Emek Kategorileri Açısından Kadın Yoksulluğu", Çalışma ve Toplum, 2 (29), s. 217-248.

Gürses, D. (2009), "Kadın ve Yoksulluk", *Uluslararası - Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi Kongre Bildirileri Kitabı*, 1, Sakarya Üniversitesi Basımevi, Sakarya, s. 330-337.

Hattatoğlu, D. (2002), "Yoksulluk, Kadın Yoksulluğu ve Bir Başa Çıkma Stratejisi Olarak Ev Eksenli Çalışma", *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, Der. Y. Özdek, TODAİE Yayın No: 311, Ankara, s. 303-316.

Illich, I. (1996), *Gender*, Çev. A. Fethi, Ayraç Yayınevi, Ankara.

Işık, S. N. (2007), "Türkiye'de Kadın Hareketi ve Kadına Yönelik Ekonomik Şiddet", *Kadın Çalışmaları Dergisi*, 2 (4), s. 112-117.

Kalaycıoğlu, S. ve Çelik, K. (2011), "Yoksulluğun Eğitim Çıktıları Üzerine Etkisi ve /veya Düşük Eğitim Düzeylerinin Yoksulluk Üzerine Etkileri: Eğitimden Yola Çıkarak Daha Bütüncül Bir Yoksulluk Yaklaşımı Önerisi", *Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu: Deneyimler ve Yeni Fikirler 13-15 Ekim 2010 İstanbul Bildiriler Kitabı*, SYDGM Yayınları, Ankara, s. 185-194.

Kardam, F. ve Yüksel, İ. (2004), "Kadınların Yoksulluğu Yaşama Biçimleri: Yapabilirlik ve Yapabilirlikten Yoksunluk", *Nüfusbilim Dergisi (Turkish Journal of Population Studies)*, 26, s. 45-72.

Marshall, G. (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Moghadam, V. M. (2005), "The Feminization of Poverty and Women's Human Rights", *UNESCO SHS Papers in Women's Studies / Gender Research* No. 2, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, France, s. 1-38.

Narasaiah, M. L. (2001), *Woman, Children and Poverty*, Discovery Publishing House, New Delhi.

Newman, B. M. ve Newman, P. R. (2009), *Development Through Life: A Psychosocial Approach*, Wadsworth Cengage Learning, USA.

Onaran, O., Büker, S. ve Bir, A. (1998), *Eskişehir'de Erkek Rol ve Tutumlarına İlişkin Alan Araştırması*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Özçelik Adak, N. (2002), *Sağlık Sosyolojisi Kadın ve Kentleşme*, Birey Yayıncılık, İstanbul.

Özgüç, N. (1998), *Kadınların Coğrafyası*, Çantay Kitabevi, İstanbul.

Öztürk, M. ve Çetin, B. I. (2009), "Dünyada ve Türkiye'de Yoksulluk ve Kadınlar", *Journal of Yasar University*, 3 (11), s. 2661-2698.

Rankin, B. H. ve Aytaç, I. A. (2010), "Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Araştırma Sonuçları ve Düşündürdükleri", *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları / Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar*, Der. H. Durudoğan vd, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 281-294.

Sallan Gül, S. (2005), "Türkiye'de Yoksulluğun Kadınsılaşması", *Amme İdaresi Dergisi*, 38 (1), s. 25-45.

Sen, A. (2004), Özgürlükle Kalkınma, Çev. Y. Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Şener, Ü. (2009), *Kadın Yoksulluğu*, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Değerlendirme Notu.

Şenses, F. (2006), *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Thibos, M., Lavin-Loucks, D. ve Martin, M. (2007), *The Feminization of Poverty*, The J. McDonald Williams Institute Report, USA, s.1-20.

Uçar, C. (2011), *Kadın Yoksulluğu ile Mücadelede Sosyal Politika Araçları ve Etkinlikleri*, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, Afşaroğlu Matbaası, Ankara.

Ulutaş Ünlütürk, Ç. (2009), "Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek", Çalışma ve Toplum, 2, s. 25-40.

United Nations (1993), *Declaration on the Elimination of Violence Against Women*, G.A. res. 48/104, 48 U.N. GAOR Supp. No:49 at 217, U.N. Doc. A/48/49.

Vicente, E. (2005), "From the Feminization of Poverty to the Feminization and Democratization of Power", *Sela Panel 1: The Obligation to Eradicate Poverty*,Porto Riko.

Yamkkerem, E., Kavlak, O. ve Sevil, Ü. (2007), "Şiddetin Kadın Sağlığına Etkileri ve Sağlık Çalışanlarının Rolü", *Kadın Çalışmaları Dergisi*, 2 (4), s. 32-47.

Yunus, M. (2003), *Yoksulluğun Bulunmadığı Bir Dünyaya Doğru*, Çev. G. Şen, Doğan Kitapçılık, İstanbul.

Kadın Hane Reisliği ve Yoksulluğun Kadınsılaşması: Olgular, Kurgular ve Gelecek Stratejileri[1]

Sylvia Chant / Çev. *Mina Furat*

Giriş

Bu çalışma, geçmiş on yıllarda, "yoksulluğun kadınsılaşması"nın büyük bir oranda, gitgide artan "kadın hane reisliği"nden dolayı olduğu varsayımını araştırmaktadır. Belirlenen amaçlar üç parçalıdır. Bunlardan birincisi, kadınların hane reisi olduğu

1. Bu yazı Mina Furat tarafından çevrilmiştir. Yazının aslı için bkz. Syliva Chant, "Female Household Headship and Feminisation of Poverty: Facts, Fictions and Forward Strategies" *New Working Paper Series*, LSE Gender Institute, Sayı: 9, 2003.

hanelerin, kalkınma söylemi tarafından, nasıl ve niçin "yoksulların yoksulu" olarak değerlendirilmeye başlandığını özetlemektir. İkincisi, bu basmakalıba, giderek artan ve çeşitlenen makro ve mikro düzey araştırmalardan karşı çıkışların, tarihsel evrimini izlemektir. Üçüncüsü, kadın hane reisliği hakkında birbiriyle rekabet halindeki yorumların özellikle politikalarla ilgili olarak bazı sonuçlarını araştırmaktır. Spektrum'un bir tarafında, "kadın hane reisi olduğu haneler"in, "yoksulun en yoksulu" olduğu sloganından hangi çeşit tutum ve eylemlerin oluştuğu, diğer uçta ise; "yoksulluğun kadınsılaşması" ve "hane reisliğinin kadınsılaşması" arasındaki ilişkiler kesilirse, ne olduğu araştırılmaktadır. Ben, özellikle, "kadın-hane reisli haneler"in, "yoksulun en yoksulu olduğu" yorumunun olası sonuçları üzerinde düşünmekle ilgileniyorum.

Kadınların, orantısız biçimde ve giderek büyüyen yoksulluk yükünü, küresel düzeyde taşıdığı fikri, sıklıkla yoksulluğun kadınsılaşması kavramından özetlenerek, geçmiş on yıllarda fiili olarak ortodoks bir inanış olmuştur. Toplumsal cinsiyet boyutunun dahil edilmediği yoksulluk hakkında tutarlı ve güvenilir veri yokluğu, kuşkusuz ki, herhangi nicel bir kesinlik taşıyan çıkarımları engelleyebilmektedir. Ancak bu durum, uluslararası kurumları da içeren kalkınma topluluğunun büyük bir kısmını, dünyadaki yoksulların %60-70'inin kadın olduğunu ve kadınların yoksullaşmasının artması eğilimlerinin derinleştiğini iddia etmekten vazgeçirememiştir (Örnek olarak, Marcoux'un (1997) referans verdiği UNDP, 1995: 4, 1996: 6; UNIFEM, 1995: 4 ve ADB, 2000: 16 verilebilir.).

Yoksulluğun kadınsılaşmasından sorumlu etkiler; haklardaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine, neoliberal yeniden yapılanmanın toplumsal cinsiyete göre farklılaşan etkilerine, emeğin enformalleşmesine ve kadınsılaşmasına, göç yoluyla akrabalığa dayanan ağların aşınmasına ve benzer etkilere bağlanmıştır. Bunlarla birlikte; başlıca doktrinlerden biri, giderek artan, kadınların hane reisliği olgusudur (bkz. BRIDGE, 2001; Budowski ve diğerleri, 2002; Chang 1997a, 2001; Marcoux, 1997; Moghadam, 1997). Davids ve Van Driel (2002: 162), "kadınların hane reisi olduğu hanelerin yoksulluğunun kadınsılaşması, yoksulluğun kadınsılaşmasının aynı anlamlı başka bir ifadesidir" diyecek kadar ileri gitmiştir. Dolayısıyla, sıklıkla, yalnız anneler, kadın reisli hanelerin en büyük grubu olduğu için ve yoksullukları yalnızca kendilerini

değil çocuklarını da etkilediği düşünüldüğü için, bazı çevrelerde, "yalnız annelik kültürü"nün, "Yeni Yoksulluk Paradigması" olarak tanımlanması sürpriz değildir.

Bu düşüncenin çağdaş bir yansıması, Meksika Ekonomi Bakanlığı'nın merkezi değil ek bir birimi olan, FONAES Kadınları için Üretici Kalkınma Koordinasyonu tarafından dağıtılan internet belgesinde görülebilir. 1990 ve 2000 yılları için sayım esaslı evlilik ve boşanma istatistiklerinin grafiği kaynak gösterilerek, iletişim belgelerinin açılış demeci şöyle yapılmıştır:

> Şu anda 'yoksulluğun kadınsılaşması' olarak bilinen, diğer şeylere ek olarak ayrılma ve boşanmanın artmasıyla vurgulanan bir olguyu deneyimliyoruz. Anneye çocuklarla ilgili sorumlulukları bırakma geleneğine ek olarak; bu durum, kadınların hane reisi olduğu bütün bireylerin zafiyeti yükselmiş olan tek ebeveynli aile olgusunun artmasına sebep olmuştur.

Yoksulluğun kadınsılaşması ve hane reisliği arasında çok sıklıkla çizilen ilişkiler; ilk olarak, kadının hane reisi olduğu hanelerin, yoksulların orantısız büyüklükte bir kısmını oluşturduğu ve ikincil olarak da; erkeklerin hane reisi olduğu hanelere göre daha aşırı derecelerde yoksulluğu deneyimlediği fikirlerinden doğmuştur (bkz. BRIDGE, 2001: 1; Buvinic ve Gupta, 1993; Gonzalez de la Rocha, 1994b: 6-7; Moghadam, 1997; Paolisso ve Gammage, 1996: 23-5). Başka ek bir unsur ise, "nesiller arası aktarılan dezavantajlar" kavramıyla özetlenen, kadın hane reislerinin yoksunluklarının çocuklarına geçmesidir (bkz. Chant, 1997b, 1999). Mehra ve diğerleri (2000: 7) tarafından iddia edildiğine göre, kadın hane reisleri, ailelerine gerektiği gibi bakamadığı veya ailelerinin refahlarını sağlayamadığı için; yoksulluk nesiller arası devam etmeye eğilimlidir (Ayrıca, bkz. ILO, 1996).

Yoksulluk hakkındaki kapsamlı çalışmalarda, özellikle politika çevrelerindeki çalışmalarda, kadınların reisi olduğu hanelerin yoksulluğu, genel olarak yoksulluğun değilse bile, kadınların yoksulluğunun etkili bir biçimde temsilcisi olmaya başlamıştır (bkz. Jackson 1996, 1998; Kabeer, 1996, 2003: 81; ayrıca May, 2001: 50). Aslında, politika söylemlerinde "yoksulluğun kadınsılaşması"yla "hane reisliğinin kadınsılaşması"nın eşleştirilmesi o kadar rutin olmuştur ki, herhangi bir içsel karşılıklı

ilişkinin gerçekten var olup olmadığını sorgulamak "problem" hakkında bir şeyler yapmaya göre ikincil hale gelmiştir. Eğer kadınların hane reisi olduğu haneler "yoksulların en yoksulu" ise, ilgili koşulların değiştirilmesine yönelinmelidir. En acil biçiminde bu; çocuk beslenmesi, günlük bakım, krediye ulaşım, beceri geliştirme veya barınma gibi etkilenen taraflara yardım sağlayan hafifletici müdahaleleri içerebilir (Bkz. örnek olarak; Bibars, 2001: 81; Chant, 1997a; Grosh, 1994; Lewis, 1993; Safa, 1995: 84). Ancak bu mantıksal aşırılıkta, daha stratejik önleyici önlemler toplumsal "geleneksel" (erkeğin hane reisi olduğu) ailelerin güçlendirilmesini, sapkın veya talihsiz aile içi koşullar tarafından kötüleşmiş kadınların (ve çocuklarının) yoksulluğa savunmasızlığını bir süreç olarak durduran bir araç olarak gerekli kılabilir. Gerçekten de, feminist eylemlerinin bir parçası olan pek çok çağrıya rağmen, akademisyenler ve kadının hane reisi olduğu hanelerdeki ve özellikle yalnız annelerin hanelerindeki tarihsel ve çağdaş farklılaşmayı dikkate alan diğerleri, kadınların hane reisi olduğu haneleri "parçalanmış aileler"in tipik bulgusu olarak görmektedir (Chant, 2002). Alternatif aile biçimlerine tahammül gösterilse de, heteroseksüel erkeğin hane reisi olduğu, tercihen resmi evliliğe dayanan haneler, dünyanın pek çok yerinde normatif idealler olmayı sürdürmektedir (bkz. Chant, 1999; Stacey, 1997; Ypeij ve Steinbeck, 2001). Bu, iki (doğal/biyolojik) ebeveyn olması durumunun, çocukların, hem sosyal, ahlaki ve psikolojik refahı hem de maddi güvenliği için en iyi gelecek imkânlarını sunması fikriyle ilgilidir. Bu durum, ayrıca; devlet, vatandaşlar ve pazar arasındaki sınırların yeniden çizilmesi için çabaların olduğu ve kamu refahını sağlayıcı tedbirlerin azaltıldığı gibi gerçekler göz önünde bulundurulduğunda önem kazanmaktadır (bkz. Moore, 1994; ve Molyneux, 2002).

Kadın hane reisliği ile yoksulluk arasındaki ilişki yinelenerek vurgulanmasına rağmen; makro verilere ve buna ek olarak mikro sosyal araştırmalara dayanan giderek artan bir yazın, kadının hane reisi olduğu hanelerin "yoksulun en yoksulu" olduğu yorumuna karşı çıkmaktadır. Ancak bu, özellikle kalkınma ve sosyal destek için kaynakların azalması durumunda, yoksulluğun azaltılması ve giderilmesi odaklı programlarda kadınların hedeflenmesinin artması ve toplumsal cinsiyetin görünürlüğünün sağlanması ihtiyacından dolayı, yeni ikilemlerin oluşmasına sebep olur.

Kadın hane reisliği ile yoksulluk arasındaki ilişkilerin eşleştirilmesinin artmasından doğan gerilimlerden bazılarının açığa çıkarma çabasıyla; bu makalenin ilk bölümü, geleneksel olarak kadınların hane reisi olduğu hanelerin neden yoksulun en yoksulu olarak değerlendirildiğine dair temel nedenleri göstermektedir. İkinci bölümde, tartışma, bu ortodoksiyi destekleyen veya reddeden iddiaları ve kanıtları sentezliyor. Üçüncü ve sonuncu bölüm, sosyal sonuçlar ve politika uygulamalarına odaklanıyor. Kadın hane reisliğini, yoksulun en yoksulu örtüsü altında basmakalıplaştırmanın tehlikelerini dikkate aldıktan sonra ilgi, kadınlar için kaynak yaratmaya şüphesiz yardımcı olan sağduyuya teslim olmanın olası sonuçlarına çevriliyor. Bu analizin bir parçası olarak, kadınların hane reisi olduğu haneler için hedeflenmiş müdahalelerin rolünü; kadınların yoksulluğunu daha etkili olabilecek şekilde ele alan ve hane halkı düzenlerinin çeşitlilik ve dinamizmine daha iyi uyum sağlayabilecek diğer girişimlerle ilişkilendirerek değerlendiriyorum.

Kadınların Hane Reisi Olduğu Haneler Nasıl "Yoksulun En Yoksulu" Haline Geldi: Temel Gerekçeler

Geçtiğimiz 10-15 senede, kadınların hane reisi olduğu hanelerin yoksulun en yoksulu olduğuna dair açıklamalar sadece gelişmekte olan bölgelerde değil küresel ölçekte toplumsal cinsiyet yazınında da arttı (örnek olarak bkz. Acosta-Belen ve Bose, 1995: 25; Bullock, 1994: 17-18; Buvinic, 1995: 3; Buvinic and Gupta, 1993; Kennedy, 1994; Tinker, 1990: 5; UN, 2000; UNDAW, 1991 ve Ekler, Kutu 1).

Böyle açıklamalar çoklukla ampirik verilere direkt referans verilmeden yapılsa da, kadınların hane reisi olduğu hanelerin ortalamadan fazla bir yoksulluk riskiyle karşı karşıya olduğu (diğer sağlık ve beslenme statüsü gibi faktörler denkleme girse de; temel olarak gelir dikkate alınarak yorumlanır) varsayımı hiçbir suretle temelsiz değildir. Gerçekten de; toplumsal cinsiyete ek olarak, eksik olduğu iddia edilen veya az kaynaklı hane halkı düzenlerinin neden dezavantajlı olmasını bekleyebileceğimize bizi ikna eden pek çok neden vardır (bkz. Ekler, Kutu 2). Bu, özellikle kadın hane reisliğinin, işgücü göçü, eşin istikrasızlığı ve/veya akraba

gruplarının terk edilmiş kadınlar ve çocukların sorumluluğunu almaktaki yetersizliği sebebiyle oluşan ekonomik stres, yokluk ve güvencesizlik dönemlerinde artmaya eğilimli olduğu varsayımıyla ele alınır (bkz. Beneria, 1991; Chant, 1997b; Chen ve Dreze, 1992: 22; Fonseca, 1991: 138).

Kadınların Dezavantajlarını Kadının Hane Reisi Olduğu Hanelere Bağlamak

Kadın hane reisliğinin otomatik olarak "yoksulun en yoksulu" olarak sınıflandırılmasını reddetse bile, Moghadam (1997)'ın "kadınların yoksullaşması" konulu incelemesi, ilk bakışta kadınları erkekten daha yoksul yapan üç temel neden belirlemiştir. Bunlar ilk olarak, kadınların, yoksulluğu tetikleyen bir durum olarak yetkiler ve yetenekler itibariyle dezavantajlı olması, ikinci olarak; daha ağır iş yükleri ve daha az gelirlerinin olması, üçüncü olarak; kültürel, yasal ve işgücü pazarı engelleri yüzünden sosyoekonomik hareketliliklerinin sınırlı olmasıdır (Ayrıca bkz. Kabeer, 2003).

Kadınların hane reisi olduğu hanelerdeki kadınlara özel dezavantajları belirtilen faktörler arasında emek arzıyla ilgili olanlar, istihdam ve kazançla ilgili olanlar; özellikle hane reisliği ve yalnız anneliğin birlikte olduğu durumlar en çok ilgi çekenlerdir.

Emek Arzı, İstihdam ve Kazanç

Yalnız annenin olduğu birimlerin genellikle, iki ebeveynli hanelere göre daha kötü durumda olduğu kabul edilir. Çünkü bunlar yalnızca "ekmek kazanan" bir eş eksiklikleri olduğu için yetişkin bir erkeğin kazançlarından mahrum değildir, aynı zamanda desteklemesi gereken kendisine bağımlı daha fazla kişiye sahiptir (bkz. Fuwa, 200: 1535; IFAD, 1999; ILO, 1996; McLanahan ve Kelly, no: 6; Safa ve Antrobus, 1992: 54; UNDAW, 1991: 38). Üstelik kadınların tek başına gelir üretmekle birlikte, ev işlerini ve çocuk bakımını yönetir görünmesi ekonomik verimlilik ve refahı daha fazla tehdit etmektedir. Bir yandan, kadın hane reislerinin, yoksul mahallelerde geliri korumak için hayati görülen en ucuz gıda malları arasında alışveriş yapmak, ürünleri veya hizmeti satın almak yerine kendi üretmek gibi pazar dışı işleri yapmak için daha az zaman ve enerjisi olduğu varsayılır. Diğer yandan, kadın-

ların "yeniden üretim vergisi" (Palmer, 1992) ekonomik üretkenliği ağır şekilde kesintiye uğratırken, yalnız anneler, yarı zamanlı, esnek ve/veya ev temelli meslekler icra etmek zorunda kalmaktadır. Bu, kadınların eğitim, mesleki eğitim ve tecrübe eksiklikleri, daha düşük ortalama gelir, iş yerinde toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ile sosyal ve emek politikalarının nadir olarak ebeveynliğe en az destekten biraz fazlasını vermesi gibi dezavantajlarla kat be kat artmaktadır (bkz. Dia, 2001; Elson, 1999; Finne, 2001; Kabeer, 2003; ayrıca Christopher ve diğerleri, 2001; England ve Folbre, 2002; Folbre, 1994; Rogers, 1995).

Gelir getirmeyle çocuk bakımını birlikte yürütmeye yönelik zorluklar, elbette ki, genel olarak annelerin çoğu için geçerli olarak kabul edilir ve güneydeki kadınların istihdamının orantısız derecede büyük bir kısmının neden enformel sektörde olduğuna dair başlıca bir sebeptir (bkz. Arriagada, 1998: 91; Baden'le birlikte Milward, 1997; Fuwa, 2000: 1535; Kabeer, 2003; Leach,1999; Tinker, 1997, Gelecek; UN 2000: 122; Chart 5.13 ve ayrıca Rai 2002: 11-12). Yoksul kadın hane reislerinin, erkeklere göre, daha fazla enformel faaliyetlerde bulunduğunu ve ayrıca daha düşük katmanlarda çalıştığını dikkate alırsak (bkz. Bolles, 1986; Chant 1991a; Brown 2000; Merrick ve Schmink, 1983; Sethuraman, 1998); özellikle hanelerin yalnızca bir "gelir getiren" yetişkine sahip olduğu örneklerde, kadınların hane reisi olduğu birimlerin ortalamanın üstünde risk altında olduğunun düşünülmesi sürpriz olmamalıdır. Gerçekten de, enformel sektörde hak edilen gelir seviyeleri genel olarak azalmıştır ve bununla birlikte hak edilen gelir seviyelerinde toplumsal cinsiyet farklılıkları da daha geniştir. Kolombiya'da, formel sektörde, kadınların ortalama gelirleri, erkeklerin gelirlerinin %86'sı iken, buna karşılık enformel sektörde erkeklerin gelirlerinin %74'üdür (Tokman, 1989: 1971). Honduras'ta, bu seviyeler %83 ve %53'tür (Lopez de Mazier, 1997: 263). Bir bütün olarak Amerika'da, toplumsal cinsiyete dayalı, enformel sektörde istihdam gelir farklılıkları ortalama %25'ken, formel işlerde %10'dur (Funkhouser, 1996: 1746).

Enformel sektörde sadece gelirler konusunda değil, aynı zamanda, maaş dışı olanaklar, sosyal güvenlik içeriği ve emeklilik hususunda da ortak dezavantajların, kadın hane reisleri üzerindeki kısa ve uzun dönem sonuçları potansiyel olarak ciddidir. Ayrıca, kadınların, geleneksel olarak, "fiziksel sermaye varlıkları"na

(Rakodi, 1999) ya da altyapı, tarla ve mülkiyet sahibi olma gibi "emek içermeyen kaynaklar"a (Kabeer, 2003: 198) erişiminin sınırlı olduğunu hatırlamak önemlidir. Örnek olarak, enformel sektör işleri, sıklıkla ev temelli veya evden olduğu için; kiralamak veya paylaşmaktan başka seçeneği olmayan kadın hane reislerinin girişimcilik faaliyetlerinin boyutu ve seçiminin arazi sahipleri tarafından sınırlandırılması gösterilebilir (bkz. Chant, 1996: Bölüm 3).

Kadın hane reisi olan hanelerde, erkeğe göre kadın üyelerin, tahmin edilenden yüksek emek arzındaki ve olanaklarındaki karşılaştırmalı dezavantaj oranı daha da artar gözükmektedir (Marcoux, 1997; ayrıca Ekler, Kutu 2). Bunun, gerçekte böyle olsa da olmasa da, Vietnam, Bangladeş ve Güney Afrika'dan elde edilen kanıtları, kadınların daha düşük ortalama gelirlerinin yalnızca kadın üyesi bulunan hanelerde, gerçekten "tartışmasız" yoksulluk riskine dönüştüğünü belirtmektedir (Kabeer, 2003: 141). Bu kabul edilerek, hanelerde "kadın olma/kadınlık" durumunun nasıl oluşturulduğunun sorgulanması toplumsal cinsiyet-yoksulluk ilişkilerine aracılık edebilir (bkz. Kusakabe, 2002: 8 Kamboçya hakkında).

Dışsal Tarafların Sınırlı Desteği

Kadının hane reisi olduğu hanelerin, "yoksulun en yoksulu" olarak yapılandırılmasında önemli başka bir etken kümesi; Güney ülkelerinin çoğu bölümünde, devlet ya da "ortada olmayan babalar" gibi üçüncü şahıslardan "transfer ödemesi" yoluyla, gelir eksikliği telafisinin çok az olması ya da hiç olmamasıdır. Bazı ülkelerde, daha sonra daha detaylı tartışılacağı üzere, kadınların hane reisi olduğu hanelerde yoksulluğun yok edilmesi için girişimler başlatılmıştır. Bunlar, aile geliri ya da kaynaklarında kayda değer çok az fark yaratabilmiştir (bkz. Chant, 1997b: 2001). Aynı şey, ana akım katkı sağlayıcı yardım ve refah programının kapsamadıklarına hitap eden, kadınların hane reisi olduğu haneleri de diğer incinebilir yaşlılar, engelli veya öksüzler gibi gruplarla beraber kapsayan, ek destekler veren ek sosyal programlar için de geçerlidir (bkz. Bibars, 2001: 83 Mısır üzerine).

Bibars (2001: 86)'ın ayrıca, Mısır'daki yoksulluğu engellemeye katkı sağlayamayan programlarla ilgili olarak belirttiği üzere,

"Devlet, erkeğin aileyi geçindirmesi dışında kadınlara kurumsal bir alternatif sunmamaktadır". Bu, ortada olmayan babalara uygulanacak yasal taahhütlerin genellikle yok denecek kadar az olduğu Güney'deki çoğu ülkede önemlidir. Çoğu yerde nafaka ödemeleri hakkındaki yasal düzenlemeler, resmi evliliklerin yanı sıra beraber yaşamdan doğan çocukları da kapsayacak şekilde genişletilse de; pek çok örnekte; özellikle yoksullar arasında, "ebeveyn sorumluluk" düzeyi herkesin bildiği gibi düşüktür ve erkekler buna riayet etmediği zaman nadir olarak cezalandırılmaktadır (bkz. Budowski ve Rosero-Bixby, 2003; Chant, 1997a, 2001; Morenco ve diğerleri 1998: 9). Erkeğin işsiz olduğu için veya kazancı düşük olduğu için ödeme yapamamasının dar gelirli gruplar arasında önemli bir faktör olduğunun farkında olsak da; ödeme yapmak için isteksiz olma durumu da sıklıkla rastlanan ek bir unsurdur (bkz. Chant, 1997b, 2001). Örneğin, Kostarika'da, erkekler, birlikte yaşadığı veya ilişkide olduğu kadınlar ve çocukları aileleri olarak görme ve daha önceki ilişkisinden doğan çocuklarından uzaklaşma eğilimindedir (aynı eserde ve ayrıca bkz. Menjivar Ochoa, 2002: 46).

Kadınların hane reisi olduğu haneleri dikkate almayı öneren başka bir neden onların sosyal ağlarının (ve dolayısıyla sosyal sermayelerinin) daha az olabilmesidir (bkz. Ekler, Kutu 2). Bu, bazen kadın hane reislerinin, eski eşlerinin aileleriyle bağlarının eksik olmasına, kendi aile ağlarına veya topluluklarındaki diğer ağlara güven duymamaları / düşmanlık duyması sebepleriyle "kendilerini uzak tutmaları"na bağlanır (bkz. Chant, 1997a; Lewis, 1993; Willis, 1994). Gerçekten de yalnız anneler, evlilik dışı doğum yapmaya ve/veya evliliklerinin başarısızlığına bağlı ve seks işçiliği gibi bazı damgalanmış istihdam biçimlerine bağlı "utanç" veya "namussuzluk"tan uzaklaşmak için; isteyerek kendilerini akrabalarından uzaklaştırabilir (bkz. Chant ve Mcllwaine, 1995: 302; ayrıca Bibars, 2001: 60-61). Buna ek olarak, bazı hane reisleri, sosyal bağlarını aktif olarak kurmak için yeterli zaman ayıramaz ve/veya yardım ve desteklere karşılık verecek maddi ve diğer kaynakları eksik olduğu için diğerlerinden yardım istemekten kaçınır (Chant, 1997a: 206; Gonzalez de la Rocha, 1994a: 211; ayrıca bkz. Chen ve Dreze, 1992: 23).

Sonra daha detaylı olarak tartışılacağı gibi; kadın hane reislerinin, dışsal taraflardan aktarımlarının eksik olduğunu varsaya-

mayız. Ya da kadınların birey olarak dezavantajlarının doğrudan, kadınların hane reisi olduğu hanelere daha çok dezavantaj olarak dönüştüğünü veya gerçekten de, erkeklerle yaşamanın otomatik olarak kadınların yoksulluk riskini azalttığını varsayamayız. Yine de, sorunlaştırılmamış kadının hane reisi olduğu hanelerin "yoksulun en yoksulu" olduğu yorumunu açıklamaya yardımcı olacak, yukarıda daha önce belirtilenlerin dışında, büyük ihtimalle üç faktör vardır.

Tarihsel Dinamikler

"Yoksulluğun kadınsılaşması" teriminin, şimdiye kadarki tarihsel mirasının sebebinin ilk ve açık makul kaynağı Birleşik Devletler'in 1970'lerin sonlarındaki durumudur. Bu tarihsel miras, özellikle Afro-Amerikan topluluktaki dar gelirli kadınları ve onların çocuklarını içeren, kadınların hane reisi olduğu hanelerin artmasına bağlıdır. Terminoloji ve kavramların, zaman ve mekân üstünde yorumlanması, özellikle Güney'deki feministlerce yoğun olarak eleştirilmesine rağmen böyle bir yorumun "küresele kaçması", kesinlikle ilk örnek olmayacaktır (bkz. örnek olarak; Cornwall ve Lindisfarne, 1994: 12 "Maçoluk" üzerine; Chant, 2002; Moore, 1994 "ailenin dağılması" üzerine). Kalkınma hakkındaki kaynaklara nakledildiğinde, kadınların hane reisi olduğu hanelerin yoksulluğunu kadınların yoksullaşmasıyla ilişkilendiren, en azından uluslararası kurumlar tarafından yapılan yorumlar, kuşkusuz ki, birikmiş meşrulaşmaya katkıda bulunmuştur (bkz. Jackson, 1998; ayrıca Ekler, Kutu 2).

Yoksulluğun Nicel Göstergelerine Devam Eden İtimat

Kadınların hane reisi olduğu hanelerin "yoksulun en yoksulu" olarak yorumlanmasında ikinci en önemli faktör; yoksulluğun hesaplanmasında gelir, harcamalar veya tüketimle ilişkili olabilecek nicel ölçümlerin devam eden önceliğidir. Ayrıca, genel olarak yoksulluk analizleri yoksulluğun fiziksel yoksunluklarına dayanmaya devam etmektedir (Kabeer, 1994: 161; bkz. ayrıca Ekler, Kutu 2). "Sosyal yoksunluğun" önemine değinmek ("Fizyolojik yoksunluk" yerine) artış gösterse de; yoksulluğu değerlendiren yaklaşımlar, daha bütüncül ve katılımcı metotlar yoluyla "yoksulun sesi"ni ve kâğıt üstünde (toplumsal cinsiyetli) öznellikleri, güç

ilişkilerini ve emsallerini dikkate alırken; "anaakım" kalkınma, özellikle yoksulluk seviyesi ile eğilimlerinin büyük ve uluslararası karşılaştırılabilir hesaplamaları için, geleneksel (nicel) formüllere geri dönmeyi daha kolay bulur görünmektedir (Örnek olarak bkz. Dünya Bankası, 2000 ve eleştirileri için Razavi, 1999; Whitehead ve Lockwood, 1999). Kazanca dayanan toplam hane halkı (kişi başına yerine) gelirlerinin, gelir yoksulluğunu ölçmek için sıklıkla ölçüt olarak kullanıldığını dikkate alırsak (bkz. Kabeer, 2003: 79-81); kadınların hane reisi olduğu hanelerin, ortalama büyüklüğü küçük olduğu için değil, özellikle incinebilir seçmenler olarak görüldüğü için ortaya çıkarılması şaşırtıcı değildir.

Politik Gündemler

Üçüncü ve buna bağlı olarak; gelir yoksulluk istatistiklerinde, kadınların hane reisi olduğu hanelerin görünür ve hali hazırda tanımlanabilir bir grup olması (Kabeer, 1996: 14), belli bir aralıktaki politik ve ekonomik gündem için çokça gerekçe sağlamaktadır. Bir açıdan, etkinliği (eşitlik yerine) dikkate almanın, toplumsal cinsiyetin, yoksulluğu yok etme, refah ve tasarruflar ile kredi programlarına daha genel olarak dahil olmasına sebep olduğunu unutmadan; neoliberal etkinlik merkezli, yoksulluğu azaltmaya yönelik önlemlerin, "olağanüstü olarak" etkilenmemiş tarafları hedef almasına hizmet etmektedir (bkz. Jackson, 1996: 490; Kabeer, 1997: 2; Molyneux, 2001: 184; Pankhurst, 2002; Razavi, 1999: 414; ayrıca Dünya Bankası, 1994, 2002). Fakat başka bir açıdan, kadınların hane reisi olduğu hanelerin dezavantajlarının vurgulanması, şimdiye kadar toplumsal cinsiyet merkezli kalkınma (*gender* and *development*) yaklaşımlarına da, kadınlara kaynak ayırmaya gerekçe sağlayan sağlam taktiksel bir mazeret olarak hizmet etmiştir (bkz. Baden ve Goetz, 1998: 23; Chant, 2001; Jackson, 1998).

Fakat böyle bir stratejinin araçsal değerine rağmen bazı sonuçları var. Bir tanesi, çoğunluğun ihtiyaçlarını görmezden gelme pahasına (erkeklerin hane reisi olduğu hanelerdeki kadınlar) sadece bazı kadınlar için kaynakların elde edilmesi söz konusu oluyor. Başka bir dezavantaj ise; kalkınma içinde kadın (WID) yaklaşımlarına eleştirilerinden birinde de belirtildiği gibi; kadınları birlikte yaşadıkları eşleri olmadan hedeflemenin ve kadınlara izole edilmiş bir şekilde değinmenin, hane içi alanda sıkıntılı (fakat can

alıcı olduğu tartışılan) toplumsal cinsiyet ilişkileriyle yüzleşmekte başarısız olmasıdır (bkz. Jackson, 1997: 152). "Yoksulun en yoksulu" kalıp yargısının ikinci tartışmalı sonucu, "geleneksel" aileyi güçlendirici yeni-muhafazakâr gündemleri desteklemesidir. Çocukların hakları için savunuculuğun artışta olduğu bir dönemde, kadın hane reisliğinin statüsüne uygun bulunan dezavantajların nesilden nesile aktarıldığı vurgusu, anti-feminist çıkarlar tarafından çok kolayca kullanılabilir. Bunlar söylendikten sonra, şüphesiz ki, hiç yoktan iyidir düşüncesi, kalkınma ve kadın (GAD) alanındakileri de içererek pek çok paydaşın müdahale etmesi oldukça zor bir örnek olan bu yorumdan vazgeçmekte neden tereddüt ettiğinin başlıca nedenidir.

Kadınların Hane Reisi Olduğu Hanelerin "Yoksulun En Yoksulu" Olduğu Yorumuna Karşı Çıkışlar

Kadının hane reisliğinin yoksulluğu şiddetlendirdiğine dair yaygın vurguya ve "kadınların yoksullaşması"nın büyümesinin eğer büyük oranda olmuyorsa kısmi olarak açıklanabileceği düşüncesine rağmen, kadınları "yoksulun en yoksulu" olarak bütün halde kalıplaştırmaya karşı çıkışlar artan bir ivme kazandı. Bu karşı çıkışlar, aşağıda maddeleştirilen farklı pek çok kaynaktan ortaya çıktı.

Nicel Verilere "Uygun Olma" Eksikliği

Bir şekilde belki de şaşırtıcı olarak, özellikle uluslararası kurumlar tarafından yayımlanan koşulsuz resmi açıklamaların ışığında, kadınların hane reisi olduğu hanelerin yoksulluğunun niteliklerinin bir bölümü makro seviyede istatistiklerin nicel analizinden ortaya çıktı. Örneğin, Dünya Bankası ve Latin Amerika Ekonomik Komisyonu (ECLAC/CEPAL), Tarımsal Gelişme için Uluslararası Fon (IFAD) ve Uluslararası Gıda Politikası Araştırma Enstitüsü (IFPRI) gibi diğer ana akım kaynaklar tarafından toplanan karşılaştırmalı bölgelerarası ve/veya uluslararası veriler, kadın hane reisliğinin, ortalamanın üstünde yoksulluk olasılığı öngördüğünü herhangi bir tutarlılıkla göstermekte başarısız oluyor (bkz. CEPAL, 2001: 20; IFAD, 1999; Kennedy, 1994: 35-36; Moghadam, 1997: 8; Quisumbing vd 1995). Bu durum, alt bölgesel ve ulusal verilerde de yankı buluyor (bkz. Menjivar ve Trejos, 1992 Orta Amerika üzerine; Fuwa, 2000 Panama hakkında; Ga-

far, 1998 Guyana hakkında; GOG, 2000 Gambia hakkında; Kusakabe, 2002 Kamboçya hakkında; Wartenburg, 1999 Kolombiya hakkında). Ek olarak; ne ulusal ve bölgesel ölçekte farklı yoksulluk seviyeleri ve kadın hane reislerinin oranları arasında ne de yoksulluk ve kadın hane reisliği örneklerinin tarihsel olarak eğilimlerinde herhangi bir tutarlılık görünmemektedir (bkz. Chant, 2001; Chant Craske'yle birlikte, 2003: Bölüm 3; Varley, 1996: Tablo 2). Örneğin, Latin Amerika'da, şehirleşmiş alanlarda kadın hane reisliği her ülkede 1990 ve 1999 yılları için olan verilerde artma eğilimindeyken (bkz. CEPAL, 2001: Cuadro V3), yoksul olan şehirleşmiş hanelerin bölgesel oranı, 1990-1999 yılları arasında, %35'ten %29,8'e düşmüş ve muhtaç haneler %17,7'den %13,9'a gerilemiştir (aynı eser: Cuadro 1.2.). Bölgenin bazı kısımlarında kadın hane reislerinin zaman içinde daha fazla yoksullukla mücadele etmek zorunda kalması olgusu bir kenara bırakılırsa (örneğin, Kostarika), Agrriagada (1998: 91)'nın da bütün kıta için iddia ettiği gibi "kadınların hane reisi olduğu hanelerin çoğunluğu yoksul değildir ve bu haneler geçen on yıllarda en çok artanlardır".

Kadın hane reisliğinin, zorunlu olarak yoksulluğa özgü bir olgu olmadığı, birçok gelişmekte olan ve ortaya çıkan pazar ekonomilerinde yapılan derinlemesine hane araştırmalarıyla oluşturulan mikro seviyedeki detaylı verilerde de belli olmaktadır. Örneğin, dar gelirli Guayaquil, Manila, Budapeşte ve Lusaka mahallelerinde, yapısal uyumun etkilerinin karşılaştırmalı analizinde, en son şehir haricinde hane reisinin cinsiyeti ve gelir arasında bir ilişki olmadığı görülmüştür (Moser, 1996: 50). Benzer şekilde, geniş bir yelpazedeki ülkelerde nüfusun yatay olarak araştırılması, kadınların hane reisi olduğu hanelerin, yoksulların arasında bulunduğu gibi orta ve yukarı gelir grupları arasında da bulunduğunu ortaya çıkarıyor (bkz. Appleton, 1996 Uganda üzerine; Geldstein, 1994, 1997 Arjantin hakkında; Gonzalez de la Rocha, 1999: 31; Willis, 2000: 33 Meksika hakkında; Hackenberg vd 1981: 20; Filipinler hakkında; Kumari, 1989: 31; Hindistan hakkında; Lewis, 1993: 23 Bangladeş hakkında; Wartenburg, 1999: 78 Kolombiya; Weekes-Vagliani, 1992: 42 Cote d'lvoire hakkında). Pek çok yalnız annenin kendi barınma masraflarını karşılayamaması ve bu yüzden akrabaları veya arkadaşlarının çatısı altında "iç içe kadın hane reisli alt-aileler" olarak yaşaması verili olarak alınırsa (bkz. Chant ve Mcllwaine, 1995 Fillipinler hakkında; Morenco vd 1998

Kostarika hakkında; Wartenburg, 1999 Kolombiya hakkında); yoksulluk çemberinin, eğer daha olasılıklı değilse, eşit olasılıklı olarak, erkeklerin hane reisi olduğu hanelerde de olması tamamıyla mümkündür.

Dolayısıyla, kadın hane reisliğinin, "nesiller arası dezavantajların aktarımı"ndan sorumlu olması; kadınların hane reisi olduğu hanelerdeki çocukların, erkelerin hane reisi olduğu hanelerdeki emsallerinden aslında eğitim başarısı, beslenme ve sağlık gibi açılardan daha iyi durumda olduğunu belirten pek çok farklı ortamlarda yapılan araştırmalar da varken (Blumberg, 1995; Chant, 1997a; Engle, 1995; Hoddinott ve Haddad, 1991; Moore ve Vaughan, 1994; Oppong, 1997), hiçbir şekilde, tartışmasız gerçek olarak kabul edilemez. Bunların dışında, sıkça rastlanan kadın hane reislerinin küçük çocukları çalışmaya gönderdiği varsayımına rağmen, kadınların hane reisi olduğu birimlerde çocuk işgücünün belirgin bir şekilde yüksek olduğu görünmemektedir (bkz. Chant, 1997a: 230'dan sonra gelen sayfalar).

Bu bulguların kesinlikle, kadınların hane reisi olduğu hanelerin, gelir açısından erkeklerin hane reisi olduğu hanelere göre daha yoksul olduğunu gösteren çalışmalarla dengelenmesi gerekir (bkz. örneğin, Bibars, 2001: 68; Van Driel, 1994: 216; Gonzalez de la Rocha, 1994b: 6-7; Paolisso ve Gammage, 1996: 18-21; Todes ve Walker, 1993: 48). Gerçekten de, Latin Amerika, Afrika ve Asya'dan altmışın üstünde çalışmaya dayanan, günümüze kadar en iddialı karşılaştırmalı inceleme, kadınların hane reisi olduğu hane örneklerinin üçte ikisinin erkeklerin hane reisi olduğu hanelerden daha yoksul olduğu sonucuna varmıştı (bkz. Buvinic ve Gupta, 1993, 1997). Buna karşın, çatışan bulgular, kadın hane reisliği ve yoksulluk arasında sistematik ilişkiye dair belirsiz kanıtlar veri alınarak, "kadın hane reisi olduğu hanelerin zor durumu"nu çok vurgulamaktan çekinmek kesinlikle akıllıca görünüyor (Scott, 1994: 86; bkz. ayrıca Chant 1997b; Elson, 2002: 95; Fonseca, 1991: 138; Gonzalez de la Rocha ve Grinspun, 2001: 61-62; Kabeer 2003: 81-83; Quisumbing vd 1995; Razavi, 1999: 410). O halde, kadınlar ve erkekler arasındaki yaygın ekonomik eşitsizlikleri verili kabul ederek, daha önemli bir konu; önemli sayıda kadın hane reisinin, erkek emsallerine göre daha fazla ve daha derin yoksulluktan nasıl uzak kalabildiğini tartışmalı olarak ortaya çıkarmaktır (bkz. Ekler, Kutu 3).

Kadınların Hane Reisi Olduğu Hanelerin Heterojenlikleri (Farklı Yapıları)

Kadın hane reislerinin, hayatta kalma kapasitesi, pazarlık gücü ve "geri düşme" pozisyonlarının farklı sosyal, kültürel, demografik ve ekonomik bağlamlarda büyük oranda farklılaştığı olgusu dışında, kadınların hane reisi olduğu haneler oldukça farklılaşan bir gruptur. Kadınların hane reisi olduğu hanelerin farklılaşması; diğer faktörlerin yanında statüye dayanan faktörler ("isteğe" bağlı olan veya gönülsüz olarak sahip olunan evli olup olmamak, ayrı, boşanmış, dul olmak ve diğerleri gibi statüler), kırsal veya kentsel yerleşim, ırk, hanenin kompozisyonu, yaşamlarının hangi evresinde oldukları (yaş ve çocukların göreceli bağımlılığı) ve ailenin dışındaki kaynaklara erişimleri (ortada olmayan babalar, akrabalık ağlarına, devlet yardımlarına vb) gibi faktörler tarafından oluşur (bkz. Baylies, 1996; Chant, 1997a; Feijoo, 1999). Bu farklılıklar, kadın hane reislerinin "yoksulun yoksulu" kategorisine otomatik olarak gönderilmesinin gerekmediğini açıklamakta fazlasıyla önemlidir.

Yaşın, bir bağlamdan diğerine, kadınların yaşamının farklı dönemlerinde değişen, özgün etkilerinin farkına vararak, dezavantajlar arasında aracılık etmekte başat bir rol oynadığı düşünülebilir. Mısır'da, örneğin, Bibars (2001: 67), pek çok kadın hane reisinin, "yaşlı, okuma yazma bilmeyen ve çalışamayan" olduğu için fakir olduklarını iddia ediyor. Şili'de ise, kadın hane reislerinin ortalama yaşı (56,9 yıl), "yoksul" (51,9 yaş) ve/veya "muhtaç" (46 yaş) olarak nitelendirilenlere göre, daha fazladır (Thomas, 1995: 82, Tablo 3.3). Gerçekten de, genel olarak Latin Amerika'da, dar gelirli kadınların hane reislerinin ortalama yaşı, erkek emsallerinden sıklıkla, 5 yaş daha fazladır ve özellikle aile üyeleriyle birlikte yaşamaya devam edenler, daha genç olan emsallerinden daha iyi durumda olma eğilimindedir (bkz. Chant, 1997a: Bölüm 5 ve 6). Başka bir neden, kendilerine bağımlı daha az sayıda çocukları olmasıdır (Gonzalez de la Rocha, 1994b: 8). Örneğin Kostarika Ulusal Hane Halkı Araştırma verileri, yoksulluk riskinin, içinde 12 yaş altı çocukların olduğu hanelerde, olmadığı hanelere göre, %55 daha fazla olduğunu belirtiyor. Bundan dolayı; yaşlı kadın hane reislerinin, sıklıkla, çalışma yaşında (aynı evde yaşayan veya evi terk etmiş), finansal açıdan yardım edebilen çocukları vardır. Bu, kadın hane reislerinin, yalnızca Latin Amerika'da değil, Gü-

ney ülkelerinin diğerlerinde de, kendileriyle yaşamayan çocukları olan erkek hane reislerine göre, daha çok miktarda ve daha sıklıkla bağış aldığı düşünülürse, kritik önemdedir (bkz. Appleon, 1996 Uganda hakkında; Brydon ve Legge, 1996: 49 ve 69; Lloda ve Gage-Brandon, 1993: 121 ve 123 Gana hakkında; Chant, 1997a: 210-211 Meksika hakkında; Chant ve Mcllwaine, 1995 Filipinler hakkında; Kusakabe, 2002-2006 Kamboçya hakkında). Safa (2002: 13) tarafından özetlendiği gibi, Dominik Cumhuriyeti özelinde, "kadınların hane reisi olduğu haneler, finansal, domestik ve duygusal desteği sağlayan akrabalık bağları devam ettiği sürece, yeterli bir şekilde işlev görebilir". Aslında Hollanda Antilleri'nde olduğu gibi dünyanın bazı yerlerinde, "... aile ağları kadınlara, erkek eş bireylerden daha fazla güvence sağlar" (Ypeij ve Steenbeek, 2001: 73).

Buradan ilerlersek, kadınların hane reisi olduğu birimlerin genişlemiş akrabalıkları içerme ortak kalıbı, hane birimine ücret desteği sağladığı veya diğer hane üyeleri arasında gelir kazanmaya dönük uğraşıları kolaylaştırdığı için güvenlik ve refahı destekleyebilir. Şehirleşmiş Meksika'daki dar gelirli mahallelerde, erkeklerin hane reisi olduğu birimlerin yalnızca bir çeyreğine kıyasla, kadınların hane reisi olduğu hanelerin yarısından fazlası, geniş aileye dönüşmüştür (Chant, 1997a). Nikaragua'da, dört kırsal ve kentsel yerleşmede yapılan araştırmalar, erkek emsallerinin %21'ine karşılık, kadınların hane reisi olduğu birimlerin %54'ünün geniş aile olduğunu gösteriyor (Bradshaw, 2002: 16). Kolombiya'da da, Ulusal Hane Halkı ve Yaşam Kalitesi Araştırmaları, kadınların hane reisi olduğu hanelerin genişlemesi örneklerinin, erkeklerinkine göre daha fazla olduğunu (%46'ya karşılık %30) ortaya çıkarıyor (Wartenburg, 1999: 88).

Daha yaşlı hane reislerinin üye sayısını, kızlarını ve oğullarını evlendirerek genişletme olasılığı daha yüksek olduğu sürece, yaşamdaki evre ve hanenin kompozisyonu arasında sıklıkla önemli bir etkileşim vardır. Bu, aynı zamanda, Fonseca'nın (1991), kadınların hane reisi olduğu hanelerin, "erkeğin yok olduğu" haneler olarak düşünülemeyeceği görüşünün altını çizerek, kadınların hane reisi olduğu hanelerin yetişkin erkekleri de içerebileceği anlamına gelir. Bununla beraber bazı örneklerde, özellikle, üretici işler için çok az olanağın olduğu, hanenin genişlemesinin ekonomik fayda sağlamadığı (veya sağlamadığı düşünülen) durumlarda

ve "gerçekte incinebilirliği azaltmaktansa artırmaya hizmet" edebilir (Bradshaw, 2002: 21). Başka örnekler de, refahı koruyacak ve/veya geliştirecek ileriye dönük önlemi yansıtabilir.

Kadın hane reisi olduğu hanelerin farklı özellikleri ve yoksullukla farklı bağlamlardaki ilişkileri hakkında genelleme yapmak imkânsız olduğu halde; sonuç olarak; bulgular, hane üyelerinin refahını, hane reisi bireylerinin göreceli ekonomik statüsü üzerine yığmanın, apaçık olarak uygunsuz olduğunu akla getiriyor. Kısaca, sosyoekonomik statü, yaş, hanelerin kompozisyonu, çocukların bağımlılığı ve hane dışındaki kaynaklara erişim ve diğer açılardan kadınların hane reisi olduğu hanelerin farklılıkları kategorik etiketlemeyi engelliyor (bkz. Chant, 1997a, b; Feijoo, 1999; Kusakabe, 2002; Oliver, 2002; Varley, 2002; Whitehead ve Lockwood, 1999). Dolayısıyla; kadınların hane reisi olduğu hanelerin geçim stratejilerinin diğer yönleri, gelir ve zenginliklerdeki potansiyel eksikliklerin, diğer yollarla telafi edildiğini göstermektedir.

Hane Halkı İstihdamında ve Kazanç Stratejilerinde Farklılıklar

Hanenin kadın reisleri, kazançlarda, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin mağduru olsa da, onların, hanelerindeki biricik ekmek kazanan kişiler olduklarını varsayamayız (Varley, 1996; bkz. ayrıca Ekler, Kutu 3). Gerçekten de, Güney'in pek çok yerinde, özellikle büyük ödeme krizleri ve/veya neoliberal yeniden yapılandırma deneyimleyenlerde, çoklu kazanç elde etme, dar gelirli hanelerin masraflarını çıkarmak için benimsedikleri anahtar strateji olmuştur. Buna uygun olarak, diğer aile bireylerinden artan katkılar, hane reisleri tarafından paylaştırılan toplam gelirin payını eksiltmektedir (Gonzalez de le Rocha, 2002: 64). Bunlara ek olarak, özellikle Latin Amerika hakkında pek çok araştırma, hane büyüklüğüyle göreceli olarak, kadınların hane reisi olduğu hanelerin pek çok nedenden dolayı (gurur, namus, eşini kıskanma) tüm emeği harekete geçirmekte başarısız olan erkek emsallerine göre daha fazla kazanca ve kazanç sağlayan kişiye sahip olduğunu ortaya çıkarıyor. Örneğin, Meksika hakkında çok sayıdaki çalışma, bazı erkeklerin, özellikle ev dışındaki işlerde, yalnızca eşlerine değil kızlarına da çalışmayı yasaklayan, uzun süredir devam eden pratiklere bağlı kaldığını gösteriyor (bkz. Beneria ve

Roldan, 1987: 146; Chant, 1997b; Fernandez-Kelly, 1983; Proctor, 2003: 303; Townsend vd 1999: 38; Willis, 1993: 71). Bu durum; haneleri tek bir gelire bağlı olma durumunda bıraktığı zaman, daha fazla muhtaç olma riski ortaya çıkıyor. Bunlara ek olarak, kadınların hane reisi olduğu haneler kesinlikle daha fazla çalışana ihtiyaç duysa da (başka bir deyişle, kadınların ücretleri diğerlerinin gelirlerinin eklenmesini gerektirebilir); kadın emek arzının maksimum olarak kullanılması hanelerin genişlemesinin etkilerini artırıyor ve/veya çoklu kazanç stratejileri bağımlılık oranlarını azaltıyor ve kişi başına geliri artırıyor (bkz. Chant, 1991a: 204, Tablo 7.1; Selby vd 1990: 95; Varley, 1996: Meksika hakkında Tablo 5; ve ayrıca Chant 1997a: 210; Kennedy, 1994; Oliver, 2002: 47; Paolisso ve Gammage, 1996: 2; Quisumbing vd 1995; Shanthi, 1994: 24 diğer bağlamlarda). Wartenburg (1996: 95) tarafından Kolombiya'yla ilgili olarak özetlendiği gibi; kadın hane reislerinin, kendilerini organize etme biçimi bu düzenlemelerin pozitif yönlerini en iyi şekilde kullanabilir ve bu yüzden toplumsal cinsiyet önyargılarının olumsuz etkilerini etkisiz hale getirmeye katkıda bulunabilir. Kadınların hane reisi olduğu hanelerde uygulanan çeşitli geçim stratejilerinin, gelir kazanma kapasitelerini artırabildiği ve incinebilirliği azaltabildiği gerçeğinin yanında, kadın hane reisleri, erkek "para getiren" tarafından kaynak katkılarının kestirilemeyen etkilerinden kaçınabildikleri için, kazançların hane için kullanılan harcanabilir gelire dönüşme ihtimali daha fazladır.

Hane-İçi Kaynak Dağıtımı ve Hane Pazarlık Modelleri

Kadınların yoksullaşması tartışmalarına önemli bir katkı haneler arasındaki kazanç farklılıklarının, sıklıkla toplumsal cinsiyete bağlı hane-içi dağıtım faktörleri tarafından bozulabileceği görüşü olmuştur (Folbre, 1991: 110).

Geniş bir aralıktaki farklı ortamlardan deneysel kanıtlar, kadınların hane reisi olduğu hanelerin içinde göreceli olarak daha fazla paranın, üyelerinin gıda alması, sağlık ve eğitime pozitif etki ederek, ortak harcamalar için ayrılabildiğini ortaya çıkarıyor (bkz. Blumberg, 1995: 215'ten sonra gelen sayfalar; Chant 1997a: 227-228; Engle, 1995; Kabeer, 1996: 13; 2003: 165). Bu durum kısmen, kazançların dağıtılması ve kullanılmasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle açıklanır. Kadınlar, sıklıkla, kazançlarının

bütününü hane ihtiyaçlarına ayırırken, bu oran erkekler için daha azdır. Örneğin, Honduras'taki yoksul topluluklarda, erkek hane reislerinin gelirlerinin yaklaşık üçte biri, ortak hane fonlarından çekilmiş olabilir (Bradshaw, 1996b). Nikaragua ve Meksika'da ise bazı durumlarda bu oran %50'ye kadar artabilir (Bradshaw, 2002: 29; Gonzalez de la Rocha, 1994b: 10). Bazı paralara erkekler tarafından, işe gidiş gibi günlük rutin harcamalar için el konulabilmektedir. Ancak değişen miktardaki paralar kişisel harcamalar için ayrılabilir. Bu harcamalar, "haksız biçimde" alkol ve tütün gibi maddeleri kullanmayı içerirse; işsiz geçen zaman, ilaçlar, sağlık muayenesi, borç yönetimi ve benzer harcamaları dikkate alındığında bunun bedeli, diğer hane üyeleri için uzun veya kısa dönemli olabilmektedir (bkz. Appleton, 1991; Beneria ve Roldan, 1987: 114; Chant, 1997a; Dwyer ve Bruce (yayıma hazırlanan), 1988; Hoddinott ve Haddad, 1991; Kabeer, 1994; 104; Young, 1992: 14). Bu, tabii ki gelirlerin az olduğu ve geçinmenin zor olduğu zamanlarda ciddidir (Tasies Castro, 1996). Erkeklerin kolaylıkla istihdam edilemediği durumlarda avuntu sağladığını, ev dışındaki istekler için harcamaların, erkek kimliğini desteklemeye yaradığını inkâr etmeden; bu eylemlerin kişisel sembolik ve psikolojik değeri, kadınlara ve çocuklara dayatılan aşırı "ikincil yoksulluğu" haklı çıkaramaz (Chant, 1997b, 2001; bkz. ayrıca Mutwa, 1993).

Bu bulgular, hanelerin diğerkâm prensiplerle hareket eden bütünlüklü varlıklar olduğu fikrinin geçerliliğini ortadan kaldıran ve aksine, üyelerinin, daha çok birbiriyle haklar, güç ve kaynaklarla ilgili olarak rekabet ettiği bir varlık olduğunu vurgulayan ortodoks "hane ekonomisi" modellerinin feminist eleştirilerine büyük ağırlık veriyor. Geniş olarak, Amartya Sen'in "ortaklaşa çelişki" modeli (Sen, 1987b, 1990) biçiminde popülerleşen bu yaklaşım, haneleri problematize edilmeden, çözümlenmemiş "siyah kutular" olarak bırakmaktansa veya ortak refah, iyilikseverlik ve fikir birliğini azami seviyeye çıkarmaya "doğal" yatkınlıkları tarafından yönetilen varlıklar olarak kavramsallaştırmaktansa, daha çok hanelerin içine bakmamızı gerektiriyor (Ayrıca bkz. Baden ve Milward, 1997; Bradsha, 1996a; Cagatay, 1998; Hart, 1997; Kabeer, 1994: Bölüm 5; Lewis, 1993; Molyneux, 2001: Bölüm 4 ve ayrıca Ekler Kutu 3). Gonzalez de Le Rocha ve Grinspun (2001: 59-60) tarafından özetlendiği gibi:

"İncinebilirliği analiz etmek; kaynakların nasıl kazanıldığı ve kullanıldığını, nasıl varlıklara dönüştürüldüğünü ve bu varlıkların getirilerinin hane üyeleri arasında nasıl dağıtıldığını değerlendirecek şekilde hane içini göstermeyi gerektiriyor."

"Aynı evde, iki ebeveynin varlığı finansal veya duygusal desteğe dair bir garanti vermez" gözlemini takip ederek; kadın eşlerin kazanç sağladığı durumlarda; kadınların gelirinin, eşlerinin gelirinin tamamlayıcısı değil, eşlerinin gelirinin yerine geçebildiğinde, erkeklerin kazancının daha fazlasını kendilerine ayırabildiğini bilmek gerekir (bkz. Bradahaw, 2002: 29 Nikaragua hakkında). Ayrıca, bazı örneklerde, erkek hane reisleri yalnızca kendi kazançlarının önemli bir kısmını kişisel harcamalara ayırmamakta, aynı zamanda, çalışan eşlerinden "ek" para almaktadır. Örneğin Blanc-Szanton (1990: 93), Tayland'da, erkeklerin, işten sonra arkadaşlarıyla içmeye ve kumar oynamaya gitmesi ve eşlerinden para istemesinin kültürel olarak kabul edilebilir olduğunu gözlemliyor (ayrıca bkz. Chant ve Mcllwaine, 1995: 283 Filipinler hakkında). Bu bulgular, Folbre'nin (1991: 108), erkek hane reisleri, eve fiili olarak getirdiği kaynakların daha büyük bir kısmını kontrol edebilir (pazarlık etmedeki ayrıcalıklı pozisyonları sayesinde) iddiasının altını çiziyor (Ayrıca bkz. Baylies, 1996: 77). Buna uygun olarak, mahrumiyetin meydana gelmesinin yerine, erkeklerin ölümü veya terk etmesi, diğer hane bireylerinin ekonomik güvencesini ve refahı artırabilir. Örneğin, Meksika, Kostarika ve Filipinler'de, dar gelirli kadınlar, kendi kazançları az ve/veya iniş çıkışlara açık da olsa, erkekler olmadan, finansal olarak, kendilerini, daha güvende hissettiklerini sıklıkla belirtiyor. Ayrıca, erkek bir diktatörün insafına kalmadıkları, kendi kararlarını vermekte özgür oldukları zaman zorluklarla daha kolay başa çıktıklarını hissettiklerini iddia ediyorlar (bkz. Chant, 1997a, b). Bu yüzden, çok önemli olarak, kadınlar, kendi hanelerinin reisi olarak, gelir açısından daha yoksul olsalar da, kendilerini daha iyi durumda ve daha önemli, daha az incinebilir hissedebilir (bkz. Ekler, Kutu 3). Kadınların nasıl kaynak oluşturacaklarına ve bu kaynakları nasıl kullanacaklarına dair karar verme gücü olduğu zaman bu, onlara aynı zamanda yaşamlarının diğer alanlarında erkek kontrolü ve otoritesine direnmelerine izin verir, dolayısıyla "yalnız anneler için tek ebeveyn olmak yalnızca farklı değil aynı zamanda tercih edilen bir yoksulluk

çeşidini temsil eder" fikrini onaylar (Graham, 1987: 59; UNDAW, 1991: 41). "Daha düşük bir gelir, bağımlılık ve hükmedilme pozisyonuna bile tercih edilebilir" nosyonu (Davids ve Van Driel, 2001: 164), Gonzalez de la Rocha'nın (1994a), Meksika Guadalara'daki araştırmalarında da tekrarlanmıştır. Yazara göre, burada, yalnız ebeveynler, diğer hanelere göre, genellikle daha az gelire sahip olmalarına rağmen, bu hanelerin reisi olan kadınlar, "eşleri olan kadın hane reisleri gibi güçsüz ve aynı şiddetli ezilmenin altında değil" (Davids ve Van Driel, 2001: 210) dir.

Öznel ve Çok Boyutlu Bir Kavram Olarak Yoksulluk

Kaynaklar üzerindeki kontrolün, yoksulluğun öznel tanımlarını etkilemekte kaynakların seviyesinden daha önemli olduğunun kabulü, "sosyal yoksunluğu" dikkate alan bir yoksulluk hakkında düşünme biçimi sunar. Bu yoksulluk hakkındaki düşünce biçimi, aile birimlerinin "giriş kapısında duran", gelir ve harcamaları merkeze alan bir yaklaşımın ötesinde daha geniş ve çoklu kavramsallaştırmaları gerektiren "sosyal yoksunluk" düşüncesine birleşiktir (Bradshaw, 2002: 12). Bu konudaki kaynaklar, sadece doğası gereği fiziksel veya finansal (örneğin emek, birikimler, araçlar, barınma) "varlıklar"ı değil, eğitim ve beceriler gibi "insani sermaye"nin akraba ve arkadaş ağları ile topluluk örgütlenmeleri gibi "sosyal sermaye"nin önemini vurgular [tartışmalar için bkz. Chambers, 1995; Linneker, 2003; Moser, 1996, 1998; Moser ve Mcllwaine, 1997; Mcllwaine, 2002; Rakodi, 1999; Rakodi Lloyd-Jones'la birlikte (yayıma hazırlayan), 2002; Willis, 2000; Wratten, 1995, ayrıca Dünya Bankası 2000]. Diğer yandan, yoksulluk değerlendirmelerinde daha fazla katılımcı metotların kullanımıyla, incinebilirlik, refah, kendine güven, faillik ve güç kavramları çerçevenin içine getirildi (bkz. Milward ve Baden, 1997; Baulch, 1996; Cagatay, 1998; Chambers, 1983, 1988, 1989, 1995; Kabeer, 2003: 96 vd; Moser vd 1996a, b; Sen, 1981, 1986, 1987a; Wratten, 1995). Razavi (1999: 417) tarafından özetlendiği gibi bu kadınlar için oldukça önemlidir:

> Toplumsal cinsiyet yaklaşımı açısından yoksulluğun geniş kavramsallaştırması; toplumsal cinsiyetin dezavantajlarından birinin kendi hayatını kontrol eden önemli kararları etkileyecek gücün eksikliği gibi çoklu boyutlarını daha iyi kavradığı için, sadece hane geliri seviyelerini merkeze almaktan daha faydalıdır.

Buradan hareketle; yoksulluğun çoklu kavramsallaştırılması, niçin bazı dar gelirli kadınların, yüzeysel olarak kendi refahlarına zarar verici gözükse de, farklı yoksunluk biçimleri arasında "değiş tokuşlar" yaptığını açıklamaya yönelik önemli yollar sağlıyor. Böyle bir örnek, kadın hane reislerinin, çocuklarının ortada olmayan babalarından finansal destek tekliflerini, devam eden temas ve/veya cinsel ilişkiden kaçınmak için reddettikleri durumlardır (Chant, 1997b). Başka bir örnek ise, kadınların, kötü muamele içeren ilişkileri terk etmek için, evlerinden ve komşuluk ağları gibi kaynaklarından mahrum kalmasıdır (aynı eser). Finansal baskılar, bazı kadınları, evlilik bağının sona ermesinden sonra başka eşler aramaya zorlayabilirken, diğerlerinin eski eşlerine dönmek veya yeni eş bulmak yerine yalnız kalmayı seçmeleri de oldukça önemlidir (bkz. Chant 1997a: Bölüm 7; ayrıca Bradshaw, 1996a; Ypeij ve Steenbeek, 2001). Fonseca (1991) tarafından, Porte Alegre Brezilya'da yaptığı çalışmalarla ilgili olarak belirtildiği üzere, eşi olmadan yaşayan kadınlar, sıklıkla, bunu fırsat yokluğundan değil, kendi seçimleriyle yapıyor (1991: 156). Pek çok örnekte, daha yaşlı (menopoz sonrası), "cinsiyetlerin savaşında bir soluk alma anı kazanan", eş yerine oğullarına dayanmayı tercih eden kadınlar var (aynı eser: 157; ayrıca bkz. Ekler, Kutu 3).

Bütün kadın hane reislerinin oğullarından veya diğer erkek akrabalarından finansal desteğe erişimi olmadığı ve bağımsızlık için "yüksek bedel" ödenebileceği (Jackson, 1996; Molyneux, 2001: Bölüm 4) fark edilirse, hayatlarının diğer boyutlarındaki faydaların, bedelleri aşacak şekilde olduğuna karar vermiş olabilecekleri ortaya çıkar. Açıkça, "değiş tokuş" bir yoksunluk biçimiyle diğeri arasında yapılır ve yoksul kadınların elde edebileceği olasılıklar, "acı verici" olma olasılıklarını bir yana bırakırsak, genellikle "iç karartıcı"dır (bkz. Kabeer, 1997, 1999 ve ayrıca Van Driel, 1994). Yine de, erkeklerin gelirleri, potansiyel olarak kârlı olsa da, sıkıntıya değmeyecek kadar çok sayıda koşul içerebilir. Bir eşe sahip olmamanın algılanan faydaları sıklıkla ekonomik-olmayan refah boyutlarını merkeze alırken (Bradshaw, 2002: 31); kadınların, erkeklerin desteğini ve/veya birlikte yaşamı bilinçli reddetmesi kişisel ve ailesel incinebilirliği pek çok farklı yönde, maddiyatı da içererek yok edebilir (Chant, 2001).

Yukarıda tartışılan bulgular, kadın hane reisliğinin yoksulluğu hakkındaki kalıp yargıları fazla genellemenin yanlış olduğunu

düşündürtse de, ben, herhangi bir şekilde karşı kalıp yargıları savunuyor değilim. Kadın hane reisliği, "yoksulluk için her derde deva" olmaktan çok uzaktır ve bazı kadınların bireysel fonlarının ve hane özelliklerinin, onları, diğerlerine göre daha incinebilir yaptığı açıktır. Yalnız ebeveyn haneleri (özellikle küçük çocukların olduğu), nadiren, iki ebeveynli emsalleriyle, ister emek kaynaklarına ister işe veya diğer üretici varlıklara erişim açısından, "eşit bir oyun sahasında rekabet ediyor". Bu, bazı kadın hane reislerini, gelir gereksinimlerinin üstesinden gelebilmek amacıyla, yeniden üretim işleri ve ekonomik temin için çoklu sorumlulukla başa çıkmaya yardımcı olabilmek için "zaman-yoksulu" ve/veya kendini sömüren olmaları pozisyonuna sokuyor (bkz. ayrıca Fuwa 2000: 1517; Panda, 1997). Bu, dolayısıyla; kişisel refah, sağlık, gelir getirici faaliyetlere yatırım ve çocuklarıyla geçirebilecekleri uygun zaman miktarı açısından büyük sonuçları olacak şekilde, dinlenmek ve boş zaman için olanaklarını büyük oranda sınırlayabilir. Yoksulluğun çok sebepli ve çokyüzlü olduğunun farkına varsak bazı hallerde ve bazı örneklerde kadın hane reisliğinin pozitif ve güçlendirici olduğunu fark etsek de, bu, devlet kurumları ve diğer kurumsal destekleyicilerin desteğinin eksiliğine gerekçe olamaz (Bibars, 2001: 67; Chant, 2001). Fakat kadın hane reislerine en iyi şekilde nasıl yardımcı olunabileceği, ciddi bir değerlendirme gerektirir. Bu, bir yandan, onların "yoksulun en yoksulu" olduğu kalıp yargısına bağlı kalınarak, diğer yandan, her şeyi hesaba katan, incelikli önermeler üzerinde çalışılarak aşağıda daha fazla araştırılacaktır.

Kadın Hane Reisliğinin Rekabetçi Yorumlarının Sonuçları ve Yoksullukla Bağlantıları

"Yoksulun En Yoksulu" Olarak Kadınların Hane Reisi Olduğu Haneler: Sonuçlar ve Dikkat Edilmesi Gerekenler

Yoksulluğun kadınsılaşması tezi, şimdi yaygın olarak yalnızca toplumsal cinsiyeti değil yoksulluğu yok etmede de hayati görülen kadının ekonomik güçlenmesiyle birlikte (refah ve üretim yatırımları yoluyla); toplumsal cinsiyeti, yoksulluk ve sosyal gelişme hakkındaki uluslararası forumun merkezi aşamasına itmekte başarılı oldu. Gerçekten de, yoksulluğu kadınlar yoluyla azaltmak,

bütün kalkınma faydalarını garantiye alan, en çok tercih edilen yöntemlerden biri haline gelmiş görünüyor. Bu, Finne (2001: 9) tarafından da ifade edilen bu görüşlerde açıklanıyor:

> Bütün insanlar için ekonomik ilerleme ve yaşam kalitesinde gelişmeye, kadın statüsü arttığı zaman daha çabuk erişilir. Bu, basitçe, tek tek bireyler üzerinde bir merkezileşme değil; çünkü kadının topluluk içindeki rolünün pozitif etkisi ailesinde, evde, çevrede, çocuklarda, yaşlılarda, bütün topluluklarda ve milletlerde görülecektir (bkz. ayrıca Dünya Bankası, 1994, 2002).

Kadınlara yatırım yapmanın, "geri dönüşü" veya "amortisi" kavramları, en azından, ister okuma oranını ve eğitimi artırıcı programlar, ister mikro kredi programları ya da beceri geliştirici veya kadın hane reisleri için hizmetlerin artırılması şeklinde olsun, kaynakları, kadınlar için, güvence altına almaya hizmet edebilir (bkz. Chant, 1999; Grosh, 1994; Mayoux, 2002; Pankhurst, 2002; Yates, 1997). Böylesi bir saf araçsallık pek çok şeyi arzulanır ve eksik bırakıyor. Ek olarak, yoksulluk ve kadın hane reisliğini ilişkilendirmenin, denklemin uygun bir parçası olup olmaması başka bir sorudur. Moore (1994: 61) tarafından tartışıldığı gibi:

> Kadınların hane reisi olduğu haneler, eksik aileleri temsil ettikleri ve bu hanelerdeki çocukların, sürekli olarak daha kötü durumda olacağına dair öncel bir çıkarıma dayandığı için, yoksulluğun, her zaman, kadınların hane reisi olduğu hanelerle ilişkilendirilmesi tehlikelidir; çünkü yoksulluğun sebeplerini ve doğasını incelenmeden bırakıyor.

Kadınların hane reisi olduğu hanelerin "yoksulun en yoksulu" olduğunu gösteren makro veya mikro seviyede çok az önemli kanıt olması olgusu ötesinde; bu bağlantılardan ve onları aynılaştıran eğilimlerinden (bkz. Ekler, Kutu 4), birçok sayıda istenmeyen sonuç ortaya çıkıyor. Bunların en önemlilerinden biri, yoksulluğun, yalnızca kadın hane reisleriyle sınırlandırılmasını getirdiği için genelde kadınların toplu durumunu görmezden geliyor olması (Feijoo, 1999: 156; Jackson, 1196, 1997: 152; Kabeer, 1996; May, 2001: 50). Davids ve Van Driel tarafından belirtildiği gibi (2001: 162):

Kadınların hane reisi olduğu hanelerin, erkeklerin hane reisi olduğu hanelere göre daha yoksul olduğu ima ediliyor. Sorulmayan soru ise, kadınların erkeklerin hane reisi olduğu hanelerde daha mı iyi durumda oldukları. Erkeklerin hane reisi olduğu haneleri norm yaparak, hanelerin içindeki önemli çelişkiler yok oluyor ve dolayısıyla, olasılıklı olarak, erkeklere göre kadınların ekonomik ve sosyal pozisyonunun dengesizliği de.

Kaynakların yerleştirilmesinde hane içi eşitsizliklere dair ilgi eksikliği, gördüğümüz üzere, kadınların erkeklerin hane reisi olduğu birimlerde kadınlar tarafından deneyimlendiği gibi, "ikincil yoksulluk" üzerine bir örtü örtebilir (bkz. Bradshaw, 1996; Chant, 1997a, Fukuda-Parr, 1999; Gonzalez de la Rocha ve Grinspun, 2001; Moghadam, 1997; Varley, 1996).

Kadınların hane reisi olduğu hanelerin "yoksulun en yoksulu" olduğu vurgusunun başka önemli bir sonucu, yoksulluğun, hanelerin içindeki bulundukları makro sosyal ve ekonomik bağlamlardan değil, hanelerinin özelliklerinden (hane reislerinin medeni durumlarını içererek) oluştuğu izlenimini ortaya çıkarmasıdır. Örneğin, İngiltere'de, yalnız anneliğin, ülkede artan "alt sınıf"a dair tartışmalarda merkeziliği Phoenix (1996: 174) tarafından, yalnız annelerin "aciz" olarak yorumlanmasına katkıda bulunarak, "yalnız ebeveynliğin" bir özelliği olarak iyice belgelenen yoksulluktan bilinçli bir şekilde sorumlu olunduğunun belirtilmesiyle eleştirilmiştir. Veya Laws (1996: 68-69)'un ifade ettiği gibi: "yalnız ebeveynliğin, içinde oluştuğu koşullar değil de, kendisi sorun olarak görülmektedir" (Ayrıca bkz. Roseneil ve Mann, 199: 205). Tartışmaların, Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi diğer bağlamlarda belirtilmiş bu yolları, kadınları yalnızca günah keçisi olarak görmekle kalmaz (bkz. Lewis, 1989; Stacey, 1997; Waldfogel, 1996), aynı zamanda, ilgiyi, toplumsal cinsiyetin ve sosyoekonomik eşitsizliğin daha geniş yapılarından uzaklaştırır. Bu argümanlar, aynı zamanda, anneliğin yalnızca, evlilik durumunda veya erkek hane reisinin himayesinde uygun ya da yapılabilir olduğunu ima eder (bkz. Chant, 1997b; Collins, 1991: 159; Hewitt ve Leach, 1993).

Buna bağlı; ima edilerek veya diğer biçimlerde, hane koşullarına bağlı olarak kadınların hane reisi olduğu birimlerin ekonomik dezavantaja sahip olduğunun sürekli betimlenmesi, yalnızca kadın hane reislerinin toplumsal cinsiyetleri nedeniyle karşılaştığı problemlerle başa çıkmakta gösterdiği emeği yanlış temsil etmek ve değersizleştirmekle kalmıyor; aynı zamanda, kadınlar için

hane reisliğinin anlamını geçersiz kılıyor. Davids ve Van Driel (2001: 166) tarafından da iddia edildiği gibi:

> Kadınların hane reisi olduğu haneler, kadın hane reislerinin, öznel pozisyonları ve statülerinin kendileri için sosyo-kültürel ve psikolojik anlamı tamamıyla ortadan kalkarken, genel olarak hanelerin nesnel bir kategorisi olarak görünüyor.

Diğer sonuçlar, kadınların hane reisi olduğu hanelerin, erkek hane reislerinin hanelerinin sapması ve/veya ondan aşağıda bir hane olarak gören patolojik söylemlere katkı sağlar. Bu, dolayısıyla, erkek hane reisi olan hanelerin, esas olarak sorunsuz aile düzenlemelerinin somut temeli olduğu fikrini pekiştirebilir (Feijoo, 199: 156). Bunlara ek olarak; kadın hane reislerinin uzlaşmaz olumsuz imajları, onların daha fazla mahrumiyetine, örneğin, dünyanın pek çok yerinde iş için bilgi kaynağı olarak, emek ve finansın değişimi için alan olarak ve çocukların gelecekteki evliliklerini güvence altına almak için ortam olarak kullanılan sosyal ağlarını kısıtlanmasına sebep olabilir (Örnek için bkz. Bruce ve Lloyd, 1992; Davids ve Van Driesl, 2001: 64; Lewis, 1993: 24-5; Monk, 1993: 10; Winchester, 1990: 82). Daha ileri ve aşırı derecede gücendirici çıkarım ise, toplumsal cinsiyet ve yoksulluk birbirinin içinden geçse de, açıkça ayrı dezavantaj biçimleri olmasına rağmen, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yoksulluğun bir fonksiyonuna indirgenmesinin oluşuyor olmasıdır (Jackson, 1996, 1998, Jackson ve Palmer-Jones, 1999; Kabeer, 2003; ayrıca bkz. Ekler, Kutu 4).

Sonuncu ama son derece önemli olarak; kadınların yoksullaşması tezinin sabit ve evrenselleştirici varsayımlarının, bahsedilen kadınları yalıtılmış olarak hedefleyen veya kendi hanelerinin reisleri olan kadınları merkeze alan politika müdahaleleri üretme eğilimi, evin içinde ve dışındaki toplumsal cinsiyet yargılarının büyük oranda sebebi olan toplumsal cinsiyetin can alıcı bağlamsal yönlerini yok sayabilir (bkz. Buvinic ve Gupta, 1997; Jackson, 1997; May, 2001; Moore, 1996). Bu konulardan bazıları, kadınların hane reisi olduğu hanelere yönelik programların artı ve eksi yönleriyle ilgili olarak aşağıda tartışılmıştır.

Kadın Hane Reisliğinin, Yoksulluktan Ayrıştırılmasının Sonuçları ve Dikkate Alınması Gereken Noktaları

Kadın hane reisliğini yoksulluktan doğru (eğer ayrıştırılmayacaksa) tekrar incelemek için pek çok ikna edici sebep olsa da, başlıca bir tehlike, politika oluşturmaya dair uğraşıların temelden sarsılabilecek olmasıdır. Başka bir deyişle, kadınların hane reisi olduğu hanelerin "yoksulun en yoksulu" olduğunu inkâr etmek, onları, kadınların genel ve özel olarak yalnız annelerin karşılaştığı eşitsizliklerle başa çıkmakta yardımcı olabilecek potansiyel kaynaklardan mahrum eder. Bu, özellikle, kadınların hane reisi olduğu çok sayıda hanenin yüksek derecede kendini sömürme gerektiren "geçimlik model"in desteği altında mücadele ettiği kabul edilerek, sosyal harcamalar için kamusal fonların azaldığı ve haneler üzerindeki piyasa tarafından yönlendirilen ekonomik baskının arttığı, şimdilerde olasılıkların yok denecek kadar azaldığı bir durumda akıl kârı mıdır? (bkz. Gonzalez de la Rocha, 2001; ayrıca Ekler, Kutu 5)

Buradaki cevap muhtemelen hayır; fakat onların nasıl desteklenmesi gerektiği daha özel bir inceleme hak ediyor. Şimdiye kadarki bir cevap, Singapur, Portoriko, Kamboçya, İran, Bangladeş, Hindistan, Honduras, Şili, Kolombiya ve Kostarika'da farklı biçimlerde olduğu gibi, yoksullukla ilgili programlarda kadınların hane reisi olduğu haneleri hedeflemek oldu. Böyle programlar göreceli olarak nadir olmaya devam etmekle birlikte, geçtiğimiz yirmi yılda sayıca arttı. Bu, sadece "yoksulun en yoksulu" kalıp yargısının hareketlendirilmesiyle büyümedi; ancak neoliberal, maliyeti düşürme ve "verimlilik" amaçlarının, belirli gruplara yeniden yönlendirilen küçük miktarlardaki kaynaklar lehine, evrensel sosyal programlardaki kamusal harcamaları azaltmasıyla oldu (bkz. Budowski ve Guzman, 1998; Chant, 2002).

Yoksulluk İçinde Yaşayan Kadınların Hane Reisi Olduğu Haneler İçin Hedeflenen Programların İyi ve Kötü Yönleri

Az sayıda "test örneği"nin deneysel sınırlarının farkında olarak, Mayra Buvinic ve Geeta Rao Gupta (1997) kadın hane reisleri için yapılmış girişimlerin potansiyel fayda ve çekincelerinin kullanışlı bir değerlendirmesi olarak bu hedeflenen programlar lehine üç başlıca sav tanımlıyor. Birincisi şu ki, yoksulluk hakkındaki veriler güvenilmez olduğu zaman, kadınların reisi olduğu hanele-

rin ayrılması, özellikle kadınları ve erkeklerin kazançları arasında önemli farklar olduğu ve çocuk bakımına dair desteklerin sınırlı olduğu durumlarda, nüfusun ihtiyaç içinde olan önemli bir kesimine büyük ihtimalle ulaşır. İkinci olarak, kadınların kendilerinin kullanımına açık kaynakları olduğu zaman çocukların daha iyi durumda olduğuna dair yaygın veri bulunduğu kabul edilirse, yalnız annelere yardımı hedeflemek çocuk refahının geliştirilmesi için etkili bir yol olabilir. Bir üçüncü potansiyel fayda erkekler ve kadınlar arasında kalkınma kaynaklarının paylaşılmasında daha fazla eşitlik olmasıdır (Buvinic ve Gupta, 1997).

Buvinic ve Gupta (1997) tarafından vurgulanan hedeflemeye karşı çıkışlar, kadınların hane reisi olduğu hanelerin zamanla, yeniden evlenme ve birlikte yaşamayla, erkeklerin hane reisi olduğu haneler olabileceği ve dolayısıyla erkeklerin hane reisi olduğu hanelere sosyal desteklerin sızabileceği gerçeğini içerir. Başka sosyal desteklerin potansiyel olarak yoksul olmayan hanelere kayması durumu, bütün kadınların hane reisi olduğu hanelerin dar gelirli olmaması ve bazılarının, erkeklerden, dönemli de olsa destek alabilmesidir. Bunların ötesinde, bazı kadınların hane reisi olduğu hanelerin, erkekler genellikle ve sürekli olarak ortada olmadığı veya aile hayatı ve refahı için çok az katkıda bulunduğu halde onları hane reisi olarak isimlendiren kültürel normlar yüzünden kadın hane reisli haneler olarak sınıflandırılmadığı durumda ortaya çıkan problemlerdir. Hangi tip kadın hane reislerinin daha çok yardıma ihtiyaç duyduğunu belirlemeye yarayan taktikler de problemli olabilir. Örneğin, Honduras'ta, kadınların hane reisi olduğu hanelerdeki ilkokul çocuklarını hedef alan gıda kuponu programı annelerin finansal durumunu, çocuklarını ve mahallelerindeki komşularını sorgulayarak tespit etmeye çalıştı. Bu yaklaşımın müdahaleci doğasının dışında, yapay ve uygunsuz karar verme derecesine karşı çok az şey yapılabilir (Grosh, 1994).

Bütün bunların üstünde, kadınlar, bu statüye ait kalıp yargıdan dolayı, yalnız anneler olarak tanımlanmak istemeyebilir. Ayrıca, kamusal yardım almanın kendilerine karşı olan düşmanlığı artıracağını hissedebilirler. Burada Buvinic ve Gupta (1997: 271), hedeflemenin, erkek hane reislerini yabancılaştırabileceği ve bu yüzden yüksek politik bedeli olabileceğine dikkat çekiyor. Bu, özellikle, kadın hane reislerinin "kadınlara özgü" olduğu düşünülmeyen ev katkıları, gıda yardımları vb müdahalelerle hedef alın-

dığı durumlarda olabiliyor. Kadın hane reisleri, "kadınlara özgü" olduğu kabul edilen "kadın işleri" için eğitim gibi veya ana çocuk sağlığı müdahaleleri gibi sosyal destekleri aldığı zaman daha az çatışma oluşma ihtimali oluyor (a.g.e.).

Hedeflerle ilgili başka problemler kadınların hane reisi olduğu hanelerin incinebilir ve kalıntı olan bir grup olarak yorumlanmasını içeriyor. Bibars'ın (2001: 83) Mısır hakkında belirttiği gibi, ana akım refah ve yardım katkısı programlarının faydalanıcıları, "hakları" olan bir grup olarak algılanırken, katkı sağlamayan programların alıcıları (çoğunlukla kadınlar) "bağış örnekleri" olarak küçümsenen bir şekilde algılanır. Aslında, geçtiğimiz yıllarda, "kadınların hane reisi olduğu hanelere ve genelde yoksullara olan güvensiz, cezai ve aşağılayıcı tutum"un inşasını not ederek, şimdilerde eğilimin, bağış ve refahtan, üreticiliği artırıcı krediye doğru olduğu söylenebilir. Bu, 1980'lerden beri, gelişmiş ekonomiler olan Amerika ve İngiltere'de artarak uygulanan "çalışma refahı" tipi programları andırıyor (bkz. Chant, 1997a: Bölüm 2; Stacey, 1997).

Hedeflemeye karşı özellikle hükümet organlarında sıklıkla görülen başka bir sav, "ters yönde teşvik" olarak ifade edilen etkiler oluşturabileceği ve daha fazla hanenin, kadın hane reisliğini tercih etmeye özendirmesidir. Kostarika'da Sosyal Refah Bakanlığı, kadın hane reisleri için 1997'de ilk programı açıkladığı zaman, yalnız annelikteki artışı destekleme amacı olmadığına dair bir açıklamada da bulunarak bu korkuyu dile getirmişti (Chant 1999). Ek olarak, benzer doğaya sahip, ergen anneler için "Amor Joven" gibi sonradan gelen programlar, müşteri grubuna destek sağlamak kadar yalnız ebeveynliğin artışını önlemeye yöneliktir (Chant, 2001). Mısır ortamında, Bibars (2001: 67), ücretsiz ve koşulsuz desteğin yalnızca kadınların hane reisi olduğu hanelerin üyelerini artıracağının değil, aynı zamanda onları "rahatlatacağı ve çalışmama"ya teşvik edeceğinin düşünüldüğünü ifade ediyor.

Sonuncu ve çok önemli olarak, tahsis edilen kaynaklar küçük olduğunda ve/veya yaygın toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine dokunulmadığında gözlemlenen, kadınlar için hedeflenen planların sınırlı etkilerini dikkate almak durumundayız. Örneğin, Şili'de, daha sonra ulusal düzeyde genişletilen kadın hane reisleri için 1992-93'te yapılan pilot programın, mesleki emek eğitim yoluyla istihdama ulaşımı artırmaya yönelik çabaları, hükümetin, kadınlar arasında yoksulluğu sürekli kılan ve emek piyasasındaki

toplumsal cinsiyete dayalı ayırımcılığın altında yatan sosyal ve kültürel yapılara değinmekte başarısız olmasından zarar görmüştür (Arriagada, 1998: 97; Badia 1999; bkz. ayrıca Budowski, 2000, 2002; Marenco vd 1998 Kostarika hakkında, Rico de Alonso ve Lopez Tellez, 1998: 197 Kolombiya hakkında; Pankurst, 2002 kadınlar için daha genel olarak tasarruf ve kredi tasarısı). Gerçekten de, Küba'da, Castro hükümeti, kadın hane reislerine özel sosyal refah destekleri sağlamaya dirense de, genel toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen politikalarının, yüksek seviyede kadın emek gücü katılımının ve günlük bakım gibi destek hizmetlerinin ulaşılabilir olmasının, kadınların tek başına çocuk yetiştirmesini bütün olarak kolaylaştırması yapıcıdır (bkz. Safa, 1995).

"Kadınların Yoksullaşması"yla Yüzleşen Alternatif Stratejiler

Bazı açılardan hedeflenen bir yaklaşım, kadınların hane reisi olduğu hanelerin iyi durumda olmasına yönelik engellerin farkında olsa da, sürdürülmesi gerekir. Bu yaklaşımın, "kadınların varsayımsal yoksullaşması"yla yüzleşme çabaları, farklı biçimlerde ve farklı şekillerde de olsa erkeklerin hane reisi olduğu hanelerde de kadınların yoksulluk çektiğini göz önünde bulundurulduğunda, daha genel olarak, tartışmaya açık bir şekilde etkili olabilir. Bradshaw (2002: 12)'ın özetlediği gibi, kadınların yoksulluğu sadece çok boyutlu değildir ve aynı zamanda "çok sektörlü"dür, yani, "kadınların yoksulluğu" farklı biçimlerde, farklı zamanlarda ve farklı "mekân"larda deneyimlenir. Herhangi bir hane kategorisinin kendi farklılıklarıyla işaretlendiğinin farkında olarak, erkeklerin ve kadınların hane reisi olduğu hanelerdeki kadınlar arasındaki başlıca farklılıklardan biri; kadınların hane reisi olduğu hanelerdeki kadınların sınırlı bir varlık tabanı (emek, gelir, mülkiyet vb.) olmasıyken, erkeklerin hane reisi olduğu hanelerdeki kadınların başlıca sorunu hane varlıklarına sınırlı erişimleri ve kontrolleri olabilir (Bradshaw, 2002: 12, bkz. ayrıca Linneker, 2003: 4). Buna uygun olarak, hane birimlerinin hem içinde hem dışında toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle yüzleşilmesine ihtiyaç vardır (Chant, 2001; ayrıca bkz. Kabeer, 2003: 167).

Şimdiye kadar, hane reisi olsun veya olmasın kadın yoksulluğunu azaltmaya yönelik müdahaleler, farklı biçimler aldı. Bunlar,

eğitim, sağlık, mesleki eğitim ve diğer yollarla kadınların becerilerine yatırım yapmak ve/veya onların istihdam, kredi, altyapı ve barınma gibi kaynaklara ulaşımını artırmayı içeriyor. Bu müdahaleler, refah açısından toplumsal cinsiyet farklılıklarını daraltmakta potansiyel olarak bir miktar yol aldı ve tartışmaya açık olsa da "toplumsal cinsiyet bütçeleri"nin ulusal ve yerel düzeyde artan şekilde deneyimlenmesine bağlı olarak yeni bir vitese geçildi [bkz. Borges Sguiyama, 2002; BRIDGE, 2003; Budlender, 2000; Budlender ve Hewitt (yay. haz.), 2002; Kabeer, 2003: 220-225]. Olasılıklı olarak, ev içi şiddet istisnası dışında, evin ve ailenin "özel" alanıyla ilişki kuran girişimlerin sıklıkla çerçeve dışı bırakıldığını belirtmeye değer (bkz. Chant'la beraber Craske, 2003: Bölüm 7). Uluslararası kurumlar tarafından, kadınların yoksulluğundaki azalmadan faydalanacak kişilerin aileler olduğu savının geliştirilmesi sebebiyle, "aile meseleleri"nin göreceli olarak ihmal edilmesi kısmen şaşırtıcıdır! Ek olarak, politika yapıcılar tarafından, hanelerin içindeki "ikincil yoksulluk" gibi faktörlerin farkına varılmadıkça, yoksulluğu azaltmak veya kadınlar için gelir getirici faaliyetleri ve krediye ulaşımlarını artırarak ve benzeri yollarla refahı artırmak için yapılan çabalar hiçbir sonuç vermeyebilir (Bradshaw, 2002: 31; Kabeer, 1999).

Bu akılda tutularak; kadınları (onların kişisel otonomilerini ve güçlenmelerini sağlamak nihai hedef de olsa), yalnızca bireyler olarak dikkate almamak önemlidir. Daha az rağbet gören bir dayanak olarak yorumlanabilse de, kadınların aile ve topluluk yapıları içine dahil olmasının davranışlarını ve olasılıkları belirlemede önemli bir rol oynadığını göz önünde tutmak önemlidir. Bundan yola çıkarak; "aileye yönelik" kadınlar arasındaki yoksulluğu azaltmada varolan yaklaşımları desteklemeye yardımcı olabilecek üç strateji; ebeveynlik için kamusal destekleri, ebeveynler arası sorumluluk ve gücün eşitlenmesi ile kadın hane reislerinin haklarını ve sosyoekonomik statülerini desteklemeyi içerir.

Ebeveynlik İçin Kamusal Destek

"Erkeklerin hane reisi olduğu aileler"in hakimiyeti hakkındaki normatif varsayımların problemlerinden biri; erkeklerin, kamusal kurumlar, aile ve diğer sektörel politikalarda hakimiyetiyle

birleşerek erkek önyargısını yansıtmasıdır (bkz. Bibars, 2001: 159; CEPAL, 2001: 13). Örneğin ebeveynlikle ilgili olarak, çocukların ve bebeklerin günlük bakımının kadınlara düşmesi, bu bakımın sıkıntısını kadınların yalnız üstlenmesi varsayımsal olarak bekleniyor; fakat gerçek şudur ki, makroekonomik değişim, daha fazla sayıda kadının gelir getirici faaliyetlerde sorumluluk almasını gerektiriyor ve bu çoklu zorunluluklar, yalnızca, hatırı sayılır ölçüde kişisel bedel ödenerek gerçekleşebiliyor. Bu durum, başlıca bir sonuç olarak, kadınların emek pazarına erkeklerle eşit koşullarda girememesini getirmesiyle, hem erkeklerin hane reisi olduğu hanelerdeki kadın eşlere hem de kendi hanelerinin reisi olan kadınlara etkide bulunuyor. Bu, ya kadınlar ve aileleri için daha düşük gelir olarak ya da haneler içinde daha düşük pazarlık gücü olarak duruma etki ediyor. "Kadınların yoksullaşması"ndaki artışı yok etmek, eğer kadınların orantısız sorumlulukları kamusal-destekli aile ve çocuk bakımı sosyal yardımları yoluyla daha çok tasdik edilseydi daha iyi şekilde garantiye alınabilirdi (bkz. Chant, 2002). Araçsal temelde, taktiksel olarak pazarlık edilebilir olmasının artıdeğeriyle, işverenlere bu şekildeki girişimlere katkıda bulunmaları için baskı yapılması da arzu edilebilir bir şey olabilir. Diane Elson'un (1999: 612) iddia ettiği gibi, işverenler, çalışanlarına parasız bakım vermeyi, "personel sosyal yardımları" yerine "maliyet" olarak düşündükleri için, "personel sosyal yardımları", işçilerin, işyerine evdeki ebeveyn ve hane yöneticisi rollerinden ortaya çıkan becerilerini getirdikleri gerçeğinden çoğalabilir. Kısaca: "... yeniden üretim ekonomisi, üretim ekonomisine, pazardaki fiyatlar veya ücretlere yansımayan dışsallık olarak fayda sağlar" (bkz. Folbre, 1994).

Böyle gündemleri kabul ettirmek için, geniş tabanlı katılımın kolay olmadığı ve kadınlar arasında daha da fazla parçalanmaya bile yol açabileceğinin farkında olarak, daha fazla kadına danışılması ve daha fazla kadının politika yapma sürecinde olması açıkça hayatidir. Finne (2001: 7) tarafından da tartışıldığı gibi:

> Eğer kadınlar yoksullaştırılmış insanların %70'ini içerirse, onlar nasıl bu aşırı durumu yaratan ve bu duruma ek katkıda bulunan kararlarda yok sayılabilirler? Yoksulluğun azaltılmasına yönelik bir başlangıç kadınların karar verme ve teslimiyetteki gücüne bağlıdır.

Hane İçi Güç ve Sorumluluk Dağılımında Toplumsal Cinsiyeti Eşitlemek

Ebeveynlik için kamusal desteğe ek olarak, ayrıca eve yakın kaynakları harekete geçirmek, daha özel olarak erkeklerin çocuk bakımına, çocuklarla iletişime ve finansal sorumluluklara daha fazla dahil olmasını teşvik etmek için güçlü nedenler vardır.

Örneğin; gelir yoksulluğu, bu, daha önce belirtildiği gibi sıklıkla kanunen istendiği halde nadiren uygulanan çocuk bakım ödemelerinin eksikliğiyle (ortada olmayan babalardan gelmesi gereken), sıklıkla boşu boşuna şiddetlenmiştir. Devletler, erkeklerin, çocuklarına ekonomik sorumluluklarını denetlese ve yerine getirmeleri için onları zorlasa, kadınların hane reisi olduğu hanelerin yüzleştiği finansal baskıları azaltmakta önemli bir mesafe katedebilir.

Yakın bir zamanda bu tür bir girişim Kostarika'da, 2001'de kabul edilen, radikal "Babalık Sorumluluğu İçin Kanun"la (Ley de Paternidad Responsable) yapıldı. Kanunun çıkmasına, diğer unsurlara ek olarak, 1999'da nerdeyse ülkede doğan üç çocuktan birinin (*padre desconocido*) "babasının bilinmemesi"ne sebep olan, babaların isimlerinin doğum sertifikalarına kayıt edilmemesi durumunun sürekli artışı hız verdi. Kanun, çocuklarının doğum sertifakalarına gönüllü olarak kendilerini kayıt etmeyen babaların Sosyal Güvenlik Kurumu'nda bir DNA testine girmesini zorunlu kılıyor. Eğer sonuç pozitif ise, sadece çocuk desteği ve nafaka değil, aynı zamanda hamilelik ve doğum masraflarına destek ödemekten ve çocuklarının ilk on iki ayındaki gıda masraflarını karşılamaktan sorumlular (INAMU, 2001; Menjivar Ochoa, 2002).

Politika üretenlerin "hane içi müdahale"yle uğraşmaya isteksizliklerinin açık olduğu düşünülürse, erkeklerin hane reisi olduğu hanelerdeki kadın ve çocuklar için, erkeklerin, ekonomik sorumluluklarına uymasını sağlama çabalarının daha karmaşık olması olasıdır (Jackson, 1997: 152). Kişiler arası ilişkilerin her yönüyle gözetlenmesi ve/veya hakkında politika üretilmesinin sıkıntıları (ve muhtemelen istenmemesi) düşünülürse; en taktiksel stratejilerden biri, Nikaragua'da, aile içi şiddetle ilgili olarak bir oranda başarıyla gerçekleştirildiği gibi (bkz. Solorzano vd, 2000), kamusal enformasyon kampanyalarını artırmak olabilir. Taktiksel stratejilerden biri, erkekleri (eşleriyle beraber veya ayrı olarak), evrimleşen çocuk hakları gündemiyle ve bu hakların ebeveynler

tarafından nasıl güvence altına alınabileceğiyle ilgili bilgilendikleri çalıştaylara gitmeye ikna etmek de olabilir. Böyle müdahaleler, erkeklerin "kendilerine bağımlı aile bireyleri" için gelir elde etmelerini duygusal destek ve pratik bakımı içerecek şekilde aşan "aile" faaliyetleri portföyüne katılımlarını teşvik etmede daha başarılı olabilir (Chant, 2001, 2002; UNICEF, 1997). England ve Folbre (2002: 28) tarafından vurgulandığı gibi: "ebeveynlerin ilgisinde daha az toplumsal cinsiyete dayalı uzmanlık, sadece annelerin ekonomik pozisyonunu geliştirerek değil, aynı zamanda babalar ve çocukları arasındaki duygusal ilişkileri de geliştirerek, çocuklar için daha iyi sonuçlara sebep olabilir".

Hane içi ilişkiler ve sorumluluklara, toplumsal cinsiyet duyarlılığı olan yaklaşımların en uygun biçiminin nasıl olabileceği daha fazla düşünmeyi gerektirebilecek olsa da, erkeklerin ev içi ve aile alanlarıyla daha fazla meşgul olmalarına ihtiyaç vardır. Çünkü kadınlara yönelik sosyal programlar, erkeklerin öneminin farkında olmadıkları zaman erkeklerle kadınlar arasındaki düşmanlık artabilir ve potansiyel olarak iyilikten çok zararla sonuçlanabilir. Örneğin, Kosta rika'da, Budowski'nin (2003: 231-232) raporladığına göre; "Yoksulluk İçindeki Kadınların Hane Reislerine Kapsayıcı Mesleki Eğitim Programı"nda "insani eğitim" alan bazı kadınlar, aile içi şiddetin ifşa olması sonucu veya çocuk destek ödemelerini talep ederek, adaletsiz olduklarını hissetmeleri sebebiyle, çocuklarının babalarına karşı şiddet göstermiştir. Dolayısıyla, diğer kadınlar, çalıştaylardaki eğitimi düzenleyenlere, erkekler programa katılmaktan men edildiği ve evdeki durum önceki gibi devam ettiği sürece, kadınlar olarak haklarını öğrenmenin anlamlı olmadığını belirterek şikâyetçi olmuştur (Chant, 2001). Başka bir dikkate alınması gereken önemli husus, yalnız annelere kaynakları yönlendirmenin, erkekleri, çocuklarının bakımı için sorumluluklarını üstlenmekten daha da fazla uzaklaştırabilmesidir.

Sonuç olarak, eğer erkeklere ve toplumsal cinsiyet ilişkilerine ilgi gösterilmezse; kadınları, yoksulluğun içinden çıkaracak çabaların aşama kaydetmesi pek mümkün görünmemektedir. Bu, erkekleri, uygulayıcılar ve yararlanıcılar olarak toplumsal cinsiyet ve kalkınma politikalarına ve planlamasına dahil etmenin, istenen ve arzu edilen bir şey olduğunun artan bir şekilde farkına varılmasına bağlanıyor (Chant ve Gutmann, 2000; Cornwall, 2000; Cornwall ve White, 2000).

Kadınların ve Erkeklerin Hane Reisi Olduğu Hanelerin Statüsünün Eşitlenmesi

Yoksulluğun sadece gelirle ilgili olmadığı ama güç, kendine-güven ve sosyal meşrulukla da ilgili olduğunu hatırlayarak; aile biçimlerini geniş bir yelpazede ele alan sosyal içerme bakış açısını teşvik edecek yasal düzenleme ve kampanyalar, kadın ve erkek hane reislerinin olanaklarını ve statülerini eşitlemek açısından önemli ilerlemeler kaydedebilir. Kadınların hane reisi olduğu haneleri daha doğrudan resmi "aile seçenekleri"nin arasına sokmaktan ve onlara, çocuk yetiştirmenin normatif ve/veya yasal olarak kabul edilen düzenlemelerinin bir parçası olarak (dışında kalan olmasındansa) muamele etmekten potansiyel olarak kazanılacak çok şey var. Van Driel (1994: 220) tarafından, Botswana hakkında belirtildiği gibi, kadın hane reisliği, yasal ve sosyal olarak tanınmalıdır çünkü: "hem umumi hem de örfi hukukta ve Tswana toplumunda, kadınların ikincil bir yasal statüsü olduğu sürece uygulamada kural istisna gibi görünürken; hanelerin kadın reisi olan kadınlar kurala istisna olarak görülecek."

Kadın hane reislerinin hem devletin hem de toplumun tüm desteğini aldığını bilmek, aynı zamanda, erkeklerin hane reisi olduğu hanelerdeki kadınların daha fazla seçeneği olduğu anlamına da gelebilir. Dolayısıyla bu seçenekler kadınların daha fazla pazarlık gücü olmasına ve erkeklerin çocuklarına dair sorumluklara daha fazla uymasına yol açabilir.

Sonuç Sözleri

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltmaya yönelik otuz yıldaki retorik ve müdahaleler ile eğitim, ekonomik faaliyetler ve diğer alanlarda bazı toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin azaldığının bazı kanıtlarıyla; kadınların, dünya yoksullarının yalnızca üçte ikisi değil, varsayımsal olarak daha da artan bir yüzdesi olması büyük olasılıkla çelişkilidir. Fakat "kadınların yoksulluğu"nun sürekliliği ve/veya kaçınılmazlığı üzerine konuşulması ve özsel olarak hane reisliğinin kadınsılaşmasıyla bağlanması tartışmalı olarak abartılmış olsa da; bu, "toplumsal cinsiyetin sosyal ilişkilerinin kadınlar için daha fazla incinebilirlik öngörmesi" gerçe-

günden uzaklaştırmamalıdır (Moghadam, 1997: 41; bkz. ayrıca, Bibars, 2001; Kabeer, 1996: 20; Millar, 1996: 113; Quisumbing vd 1995). Ayrıca, Williams ve Lee-Smith (2001: 1) tarafından özetlendiği gibi:

> Yoksulluğun kadınsılaşması slogandan daha fazla bir şey: bizi, kendisine neyin sebep olduğunu, nasıl ortaya çıktığını, nasıl azalacağını ve bunun toplumsal cinsiyet perspektifiyle nasıl yapılacağını inceleyerek, yoksulluk hakkındaki varsayımlarımızı sorgulamaya zorlayan bir harekete geçme çağrısıdır.

Kadınların yoksullaşması tezinin farklı ilkeleri üzerinde fikir birliği, en azından farklı yaklaşımlarda temellendirilmiş, farklı düzeylerde ve yerlerde yapılan çalışmalardan ortaya çıkan çelişkili veriler (bkz. Buvinic ve Gupta, 1997) hesaba katıldığında zor görünse de; şimdiye kadar bu tartışmalar kadınların yoksulluğu hakkında genelleme yapmanın, kadınların ve erkeklerin hane reisi olduğu haneler arasında bu hane biçimlerinin kendi içlerinde ve kültürler arasında yüzeysel karşılaştırmalar yapmanın problemlerine ilgiyi çektiği sürece üretici oldu. Tam olarak kaç tane, hangi kadınların, nasıl yoksul olduklarının ve nasıl yoksul kaldıklarının detaylarıyla saptanması imkânsız olmaya devam etse de, "kadınların yoksullaşması"nı çözümlemek ve alışagelmiş bilgeliklerinden bazılarını problematize etmek, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle pek çok farklı alanda mücadele etmeyi gerektirdiği sürece değişim için olasılıkları genişletiyor.

Bu, yalnızca emek piyasası, yasal kurumlar, ev ve diğer farklı alanlarda toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini düzeltmeye çabalayan müdahaleleri göstermiyor; aynı zamanda, politik, sosyal, psikolojik ve öznel olana doğru, maddi, fizyolojik ve "objektif"i aşarak; yoksulluk ve eşitsizliğin farklı çeşitleri, açıları ve süreçleriyle yüzleşiyor. Sonuç olarak görünüş şu ki; kadınların yoksullaşmasını durdurmak yalnızca gücün kadınsılaşmasıyla olabilir ve bu da aile koşulları nasıl olursa olsun pek çok yoksul kadın için geçerli.

Ekler

Kutu 1: Kadınların Hane Reisi Olduğu Haneler ve Yoksulluk Hakkında Açıklamalar

"... küresel ekonomik çöküş özellikle dünyanın her yerinde yoksulun en yoksulu olan, kadınların hane reisi olduğu hanelere baskı yaptı."

Tinker (1990: 5)

"Kadınların hane reisi olduğu haneler, gelişmekte olan ve sanayileşmiş ülkelerin şehir ve kır yoksulları arasında yüksek oranda temsil ediliyor."

Bullock (1994: 17-18)

"Gelişmekte olan ve gelişmiş kapitalist ekonomilerin süregelen bir endişesi, kadınların hane reisi olduğu hanelerin artmasıyla ilişkili olarak dünya çapında kadınların yoksulluğunun artmasıdır."

Acoste-Belen and Bose (1995: 25)

"... toplumun yoksul ve daha yoksul kesimleri içinde kadınların hane reisi olduğu hanelerin sayısı, bir grup olarak heterojen olsa da olmasa da artıyor. Kendi başlarına erkeksiz kadınlar, yoksul oldukları için daha incinebiliyor ve daha çok ayırımcılıkla karşılaşıyor."

Bibars (2001: 67)

"Kendilerine bağımlı çocukları olan kadınların hane reisi olduğu haneler yoksulluğun en kötü durumlarını deneyimliyor... Kadınların hane reisi olduğu haneler en yoksul olanıdır."

Finne (2001: 8)

Kutu 2: Kadınların Hane Reisi Olduğu Hanelerin, "Yoksulun En Yoksulu Olduğu" Fikrinin Oluşmasına Etkide Bulunan Faktörler

- "Yoksulluğun kadınsılaşması" kavramının tarihsel olarak yoksul yalnız annelerle ve çocuklarıyla ilişkilendirilmesi
- Akademik ve politik metinlerde bu "olgu"nun tekrarlanarak beyanı

- Anaakım kalkınma kurumlarının tarafından, kadınların hane reisi olduğu haneler arasında artan yoksulluk örneği ve yoksulluğun artan derecesinin onaylanması
- Gelir, tüketim ve harcamalara dair hesaplama yapmak için kişi başı değil de toplu hane rakamlarına itimat etmek
- Kadınların hane reisi olduğu hanelerin geleneksel yoksulluk istatistiklerindeki "görünürlüğü"
- "Yoksulun en yoksulu" ortodoksisinin, sosyal programlar veya kalkınma programlarında kadınlara kaynak ayırmak için kullanılmasının araçsal değeri
- Kadınların işgücü pazarındaki dezavantajlarından (örneğin; mesleki statü, gelir vb konularda) kadınların hane reisi olduğu hanelerle ilgili anlamlar çıkarmak
- Arazi, mülk ve diğer maddi varlıklar açısından toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin, kadınların hane reisi olduğu hanelere varsayılan etkisi
- Hane reisinin ekonomik statüsünün, hane üyelerinin refahının bir göstereni olarak fazlasıyla (veya ayrıcalıklı olarak) vurgulanması
- Kadınların hane reisi olduğu hanelerin yalnız annelikle bir düşünülmesi
- Kadın hane reislerinin tek veya en önemli eve ekmek getiren kişi olduğu varsayımı
- Kadınların hane reisi olduğu hanelerin, erkeklerin hane reisi olduğu hanelere göre daha fazla oranda kadın üye içerdiği varsayımı
- Kadınların hane reisi olduğu hanelere sınırlı devlet/kurumsal transferlerin olması
- Ortada olmayan babaların, kadınların hane reisi olduğu hanelerdeki çocuklarına finansal desteklerin sınırlı olması
- Kadın hane reislerinin, akraba, komşu ve arkadaş ağları açısından sosyal sermayeye ulaşma ve/veya onu kullanmada sınırlılıkları olduğu varsayımı
- "Doğal" ve/veya "geleneksel" aile biriminin (ataerkil/erkek hane reisli) maddi refah için avantajlı olduğu hakkında normatif varsayımların baskınlığı
- Yalnız annelerinin hanelerinin "eksik aile", "problemli aile" ve/veya "parçalanmış aile" belirtisi olarak gören sosyal patolojik söylemler
- Çocukların hakları ve refah için endişeler

Kutu 3: Kadınların Hane Reisi Olduğu Hanelerin "Yoksulun En Yoksulu" Olduğu Fikrine Meydan Okuyan Faktörler

- Gelirler, tüketim, çocukların refahının göstergeleri ve diğer konulardaki nicel verilerle "uygunluğu"nun sistematik eksikliği
- Kadınların hane reisi olduğu hanelerin heterojenliği (statüye ulaşma yolları, üyelerinin kompozisyonu, yaşamdaki aşamaları vb açılardan)
- Kadınların hane reisi olduğu hanelerin zorunlu olarak "erkek eksik" hane olmayışlarının fark edilmesi
- Kadınların hane reisi olduğu haneler tarafından toplumsal cinsiyet önyargısı ve/veya hane incinebilirliğini gidermek için ürettiği stratejiler [örneğin; hanenin genişlemesi, mesleki yoğunluğun artması, emek arzının (özellikle kadınlarınkinin) en uygun kullanımı]
- Hanelerin, hane sınırları ötesinden içsel refaha etki edebilen akımlara açık, dışarıya nüfuz edebilen birimler olduğunun farkına varılması
- Kaynak yaratma ve dağıtmayı dikkate alarak, hanelerin pazarlık, ortaklık ve çatışmayı aynı anda içeren "ortaklaşa çelişki" ve hane içi toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler içeren modellemeleri lehine bütünleşik ve uyum içindeki hane modellemelerini reddetmek
- Hanenin refahını hane reislerinin ekonomik statüsüyle otomatik olarak eşleştirmeme fikri
- Gelirler ve tüketimi aşan, diğerlerine ilaveten varlıklar, yoksunluğun öznel deneyimleri, incinebilirlik ve yoksulluk üreten süreçleri vurgulayan, çok boyutlu ve sosyal yoksunluğu da içeren yoksulluk tanımlamaları
- Bireylerin yoksulluk deneyimleri hakkında karar verirken; kaynakların seviyesi kadar hatta belki daha fazla yoksulluğu güç ilişkileri olarak, yani kaynaklar üzerinde yetki ve kontrol olarak da düşünmenin gerekliliği
- Kadın hane reislerinin yoksulluğun farklı boyutları arasında seçim yapmak zorunda kalabilmelerinin farkında olunması
- Bazı kadınların kadın hane reisi olmayı maddi ve/veya diğer refah unsurları açısından durumlarını iyileştirmeyi istedikleri için veya eşlerinden ayrılmaları, dul kalmaları gibi durumlarda erkek hane reisli yeni bir düzenlemenin parçası haline gelmeyi reddettikleri için aktif olarak tercih ettiklerinin farkında olunması

Kutu 4: Kadınların Hane Reisi Olduğu Haneleri Yoksulun En Yoksulu Olarak Yorumlamanın Olası Sonuçları

- Kalkınmada ve sosyal programlarda kadınlar için kaynakları potansiyel olarak garantileyebilir.
- Kadın hane reislerinin negatif ekonomik koşullarını homojenleştirebilir.
- Kadınların hayatlarının ekonomik olmayan, eşitsiz toplumsal cinsiyet rolleri ve ilişkileri, aile içi şiddet gibi dezavantajlarını görmezden gelir.
- Erkeklerin hane reisi olduğu hanelerdeki kadınların durumunu görmezden gelir veya onlara olan ilgiyi azaltır.
- Erkeklerin hane reisi olduğu hanelerdeki kadınların yoksul olmadıklarını varsayar.
- Kadınların yoksulluğunu kötüleştiren koşullar içinde daha geniş toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri yerine hane koşullarını gereksiz abartır.
- Kadınların hane reisi olduğu hanelerin toplumsal cinsiyet önyargısı ve/veya hane incinebilirliğiyle başa çıkmak için gösterdikleri çabaları değersiz kılar.
- Kadınların hane reisi olduğu hanelerin negatif bir imajı olmasına etki eder.
- Kadın hane reisliğini patolojik hale getirmek yaşam olanaklarını daraltmaya etki eder.
- Erkek ve kadınları birlikte ve/veya toplumsal cinsiyet ilişkilerini içeren programlardansa yalnızca kadınları içeren programların artmasına sebep olur.
- Yalnız baba hanelerini göz ardı eder.
- Neoliberal verimlilik düşüncesine ve hedefi belirli programlar olan evrensel sosyal programların yerine başkalarının getirilmesine hizmet eder.
- Kadın hane reislerini hedef alan, şimdiye kadar kadınların statüsünü, sosyal meşruluğunu ve refahını yükseltmek açısından ve/veya toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri veya hane yapıları arasındaki eşitsizlikleri azaltmak açısından pek de kayda değer fayda sağlar gözükmeyen programlara yol açıyor.
- Kadın hane reislerini, hakları olan bir grup olarak değil de, ihtiyaç içinde bir grup olarak nesneleştiriyor.
- Evlilik ve "geleneksel aile"yi güçlendirmeyi hedefleyen muhafazakâr gündemlere hizmet ediyor.
- Toplumsal cinsiyet eşitsizliği yoksullukla birleşmiş hale geliyor.

Kutu 5: Kadınların Hane Reisi Olduğu Hanelerin "Yoksulun En Yoksulu" Olduğu Basmakalıp Yargıyı Bozmanın Olası Sonuçları

- Potansiyel olarak kadınlar için ayrılan kamusal/kalkınma kaynaklarını, özellikle ulusal hükümetler ve uluslararası kurumlar tarafından desteklerin azaltıldığı bir ortamda feda etmek.
- Kadınların hane reisi olduğu hanelerin özellikle yalnız annelerin "hakketmeyen yoksullar" olduğu söylemlerini besleyebilir.
- Kadınların hane reisi olduğu hanelerin göreceli ekonomik refahı, kadınların hane reisi olduğu hanelerin maddi olmayan diğer durumlarını önemsiz gösterebilir ki bu da kadınların ve çocukların refahını (örneğin; hane ayrımcılığı ve yapısal ekonomik dezavantajlarını gidermek için ortaya çıkan zaman, enerji eksiklikleri, fiziksel sağlık ve ruh sağlığı) önyargılarla görmeye neden olabilir.
- Kadınların reisi olduğu hanelerin farklılıklarının farkında olunması hedefleme yapmayı zorlaştırır.
- Kadın hane reislerini hedeflemenin ötesinde, etkilenmiş kadınlara ulaşmanın daha etkili yollarını bulmayı gerektirir. Örneğin erkeklerin hane reisi olduğu hanelerdeki kadınların yoksulluktan etkilendiğinin farkında olmak; erkekleri, babalığı ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini dikkate alan politikaları gerektirir.
- Kadınların yoksulluğunu dikkate alan yeni farklı programlar geliştirmenin karmaşıklığı ve kapsamı, özellikle erkeklerin kalkınma ve toplumsal cinsiyet konusunda uzmanlıkları eksik olduğu için; maliyet ve kaynakla ilgili sonuçlar yaratır.
- "Kadınların yoksullaşması" kavramının yeniden düşünülmesi, yapısöküme uğratılması ve yeniden formüle edilmesini gerektirir.

Kaynakça

Acosta-Belen, E. ve Bose, C. (1995), "Colonialism, Structural Subordination and Empowerment: Women in the Development Process in Latin America and the Caribbean", Der. C. Bose ve E. Acosta-Belen, *Women in the Latin American Development Process,* Temple University Press, Philadelphia, s. 15-36.

Appleton, S. (1991), "Gender Dimensions of Structural Adjustment: The Role of Economic Theory and Quantitative Analysis", *IDS Bulletin*, 22 (1), s. 17-22.

Appleton, S. (1996), "Women-headed Households and Household Welfare: An Empirical Deconstruction for Uganda", *World Development*, 24 (12), s. 1811-1827.

Arriagada, I. (1998), "Latin American Families: Convergences and Divergences in Models and Policies", *CEPAL Review*, 65, s. 85-102.

Asian Development Bank (ADB) (2000), *Women in Pakistan: Country Briefing Paper* [Manila: ADB Programs Department (West) and Office of Environment and Social Development].

Baden, S. ve Milward, K. (1997), *Gender Inequality and Poverty: Trends. Linkages, Analysis and Policy Implications*, Institute of Development Studies, Bridge Report No. 30, Sussex.

Baden, S. ve Goetz, A. M. (1998), "Who Needs [Sex] When You Can Have [Gender]", *Feminist Visions of Development: Gender Analysis and Policy*, Routledge, Londra, s. 19-38.

Badia, M. (1999), *The Chilean Social Integration; Approach to Poverty Alleviation: The Case of the Programme for Female Heads of Households,* University of Hertfordshire Business School, Employment Studies Paper No. 25, Hertford.

Baulch, B. (1996), "Editorial. The New Poverty Agenda: A Disputed Consensus", *IDS Bulletin*, 27 (1), s. 1-10.

Baylies, C. (1996), "Diversity in Patterns of Parenting and Household Formation", *Good Enough Mothering? Feminist Perspectives on Lone Motherhood,* Routledge, Londra, s. 76- 96.

Beneria, L. (1991), "Structural Adjustment, the Labour Market and the Household: The Case of Mexico", *Towards Social Adjustment: Labour Market Issues in Structural Adjustment, International Labour Organisation,* Cenevre, s. 61-83.

Beneria, L. ve Roldan, M. (1987), *The Crossroads of Class and Gender: Industrial Homework, Subcontracting and Household Dynamics in Mexico City*, University of Chicago Press, Chicago.

Bibars, I. (2001), *Victims and Heroines: Women, Welfare and the Egyptian State*, Zed, Londra.

Blanc-Szanton, C. (1990), "Gender and Inter-generational Resource Allocation among Thai and Sino- Thai Households", *Structures and Strategies: Women, Work and Family*, Sage, YeniDelhi, s. 79-102.

Blumberg, R. L. (1995), "Introduction: Engendering Wealth and Weil-Being in an Era of Economic Transformation", *Engendering Wealth and Weil-Being: Empowerment for Global Change*, Westview, Boulder, s. 1-14.

Borges Sugiyama, N. (2002), *Gendered Budget Work in the Americas: Selected Country Experiences*, University of Texas at Austin, Austin.

Bortolaia Silva, E. (1996), "Introduction", *Good Enough Mothering? Feminist Perspectives on Lone Motherhood*, Routledge, Londra, s. 1-9.

Bradshaw, S. (1995a), "Women's Access to Employment and the Formation of Women-headed Households in Rural and Urban Honduras", *Bulletin of Latin American Research*, 14 (2), s. 143-58.

Bradshaw, S. (1995b), "Female-headed Households in Honduras: Perspectives on Rural-Urban Differences", *Third World Planning Review (Special issue on 'Gender and Development')*, 17 (2), s. 117-31.

Bradshaw, S. (1996a), *"Female-headed Households in Honduras: A Study of their Formation and Survival in Low-income Communities"*, Unpublished PhD thesis Department of Geography, London School of Economics.

Bradshaw, S. (1996b), *"Inequality within Households: The Case of Honduras"*, Paper presented at the symposium "Vulnerable Groups in Latin American Cities", Annual Conference of the Society of Latin American Studies, University of Leeds, 29-31 Mart.

Bradshaw, S. (2001), *Dangerous Liaisons: Women, Men and Hurricane Mitch*, Puntos de Encuentro, Managua.

Bradshaw, S. (2002), *Gendered Poverties and Power Relations: Looking Inside Communities and Households*, ICD, Embajada de Holanda, Puntos de Encuentro, Managua.

Chant, S. (1999), "Women-headed Households: Global Orthodoxies and Grassroots Realities", *Women, Globalisation and Fragmentation in the Developing World*, Macmillan, Houndmills, Basingstoke, s. 91-130.

Chant, S. (2000), "Men in Crisis? Reflections on Masculinities, Work and Family in North-West Costa Rica", *European Journal of Development Research*, 12 (2), s. 199-218.

Chant, S. (2001), *"Female Household Headship, Privation and Power: Challenging the 'Féminisation of Poverty' Thesis"*, Working paper No.01-09b, Center for Migration and Development: University of Princeton, Princeton.

Chant, S. (2002), "Whose Crisis? Public and Popular Reactions to Family Change in Costa Rica", *Exclusion and Engagement: Social Policy in Latin America*, Institute of Latin American Studies, Londra, s. 349-377.

Chant, S. ve Craske, N. (2003), *Gender in Latin America*, Latin America Bureau/Rutgers University Press, Londra/New Brunswick.

Chant, S. ve Gutmann, M. (2000), *Mainstreaming Men into Gender and Development: Debates, Reflections and Experiences*, Oxfam, Oxford.

Chant, S. ve McIlwaine, C. (1995), *Women of a Lesser Cost: Female Labour; Foreign Exchange and Philippine Development*, Pluto, Londra.

Chen, M. ve Drèze, J. (1992), "Widows and Health in Rural North India", *Paper presented at workshop on 'Health and Development in India'*, National Council of Applied Economic Research and the Harvard Center for Population and Development Studies, India International Center, Yeni Delhi, 2-4Ocak.

Christopher, K., England, P., McLanahan, S., Ross, K. ve Smeeding, T. (2001), "Gender Inequality in Affluent Nations: The Role of Single Motherhood and the State", *Child Well-Being in Modern Nations*, The Policy Press, Bristol.

Collins, S. (1991), "The Transition from Lone-Parent Family to Step-Family", *Lone-Parenthood: Coping with Constraints and Making Opportunities*, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead, s. 156-175.

Comisiôn Econômica para America Latina (CEPAL) (2001), *Panorama Social de América Latina 2000-2001*, CEPAL, Santiago.

Cornwall, A. (2000), "Missing Men? Reflections on Men, Masculinities and Gender in GAD", *IDS Bulletin*, 31 (2), s. 18-27.

Cornwall, A. ve Lindisfarne, N. (1994), "Dislocating Masculinity: Gender, Power and Anthropology", *Dislocating Masculinity: Comparative Ethnographies*, Routledge, Londra, s. 1-47.

Cornwall, A. ve White, S. (2000), "Men, Masculinities and Development: Politics, Policies and Practice", *IDS Bulletin*, 31 (2), s. 1-6.

Davids, T. ve Driel, F. van (2001), "Globalisation and Gender: Beyond Dichotomies", Der. F. J. Schuurman , *Globalisation and Development Studies Challenges for the 21st Century*, Sage, Londra, s. 153-175.

Department for International Development (DFID) (2000), *Poverty Elimination and the Empowerment of Women*, DFID, Londra.

Dia, I. A. (2001), " 'Féminisation' of Poverty, Informal Sector and Masculinity in a Global Area: The Experience of Senegalese Women", *Paper prepared for Research Committee 19 on Poverty, Social Welfare and Social Policy*, University of Oviedo, İspanya, 6-9 Eylül.

Driel, F. van (1994), "Poor and Powerful: Female-headed Households and Unmarried Motherhood in Botswana (Saarbrücken: Verlag für Entwicklungspolitik Breitenbach GmbH, Nijmegen Studies 16)", *(1988) A Home Divided: Women and Income in the Third World*, Stanford University Press, Stanford.

Edwards, R. ve Duncan, S. (1996), "Lone Mothers and Economic Activity", *Social Policy: A Reader*, Polity Press, Cambridge.

Elson, D. (1995), "Gender Awareness in Modelling Structural Adjustment", *World Development*, 32 (11), s. 1851-1868.

Elson, D. (1999), "Labour Markets as Gendered Institutions: Equality, Efficiency and Empowerment Issues", *World Development*, 27 (3), s. 611-627.

Elson, D. (2002), "Gender Justice, Human Rights and Neo-liberal Economic Policies", *Gender Justice, Development and Rights*, Oxford University Press, Oxford, s. 78-114.

England, P. ve Folbre, N. (2002), "Involving Dads: Parental Bargaining and Family Well- Being", *Handbook of Father Involvement: Multidisciplinary Perspectives*, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, New Jersey.

Engle P. L. (1995), "Father's Money, Mother's Money, and Parental Commitment: Guatemala and Nicaragua", *Engendering Wealth and Weil-Being: Empowerment for Global Change*, Westview, Boulder, s. 155-179.

Escobar Latapí, A. (1998), *Los Hombres y Sus Historias: Reestructuración y Masculinidad en México*, Universidad de Guadalajara, La Ventana, s. 122-173.

Fauné, M. A. (1997), "Costa Rica: Las Inequidades de Género en el Marco de la Apertura Comercial y la Reestructuración Productiva: Análsis a Nivel Macro, Meso, Micro", *Crecer con la Mujer: Oportunidades para el Desarrollo Económico Centroamericano*, Embajada Real de los Países Bajos, San José, s. 51-126.

Feijoó, M. del C. (1999), "De Pobres Mujeres a Mujeres Pobres", *Divergencias del Modelo Tradicional: Hogares de Jefatura Femenina en América Latina*, Centro de Investigaciones y Estudios Superiores en Antropología Social, México DF, s. 155-162.

Fernández-Kelly, M. P. (1983), "Mexican Border Industrialisation, Female Labour Force Participation and Migration", *Women, Men and the International Division of Labour*, Der. J. Nash ve M. P. Fernández-Kelly, State University of New York Press, Albany, s. 205-223.

Finne, G. (2001), "Feminisation of Poverty", *World Alliance of YMCAs, Global Programmes and Issues*, Cenevre (http://www.vwca.int/proqrams).

Floro, M. S. (1995), "Women's Well-Being, Poverty and Work Intensity", *Feminist Economics*, 1 (3), s. 1-25.

Folbre, N. (1991), "Women on Their Own: Global Patterns of Female Headship", *The Women and International Development Annual*, 2, Westview, Boulder, s. 69-126.

Folbre, N. (1994), *Who Pays for the Kids? Gender and the Structures of Constraint*, Routledge, Londra.

Fonseca, C. (1991), "Spouses, Siblings and Sex-linked Bonding: A Look at Kinship Organisation in a Brazilian Slum", *Family, Household and Gender Relations in Latin America*, Kegan Paul International/Paris: UNESCO, Londra, s. 133-160.

Ford, R. (1996), *Childcare in the Balance: How Lone Parents Make Decisions About Work*, Policy Studies Institute, Londra.

Fukuda-Parr, S. (1999), "What Does Feminisation of Poverty Mean? It Isn't Just Lack of Income", *Feminist Economics*, 5 (2), s. 99-103.

Fuller, N. (2000), "Work and Masculinity Among Peruvian Urban Men", *European Journal of Development Research*, 12 (2), s. 93-114.

Funkhouser, E. (1996), "The Urban Informal Sector in Central America: Household Survey Evidence", *World Development*, 12 (11), s. 1737-1751.

Fuwa, N. (2000), "The Poverty and Heterogeneity Among Female-headed Households Revisited: The Case of Panama", *World Development*, 28 (8), s. 1515-1542.

Gafar, J. (1998), "Growth, Inequality and Poverty in Selected Caribbean and Latin American Countries, with Emphasis on Guyana", *Journal of Latin American Studies*, 30 (3), s. 591-617.

Geldstein, R. (1994), "Working Class Mothers as Economic Providers and Heads of Families in Buenos Aires", *Reproductive Health Matters*, 4, s. 55-64.

Geldstein, R. (1997), Mujeres Jefas de Hogar: Familia, Pobreza y Género, UNICEF-Argentina, Buenos Aires.

Goldstein, M. (2003), "Intra-household Efficiency and Individual Insurance in Ghana", *Paper in preparation, DESTIN*, London School of Economics.

Goldstein, M., de Janvry, A. ve Sadoulet, E. (2001), "Is a Friend in Need a Friend Indeed? Inclusion and Exclusion in Mutural Insurance Networks in Southern Ghana", *Paper prepared for 'Insurance Against Poverty' programme*, World Institute for Development Economics Research (WIDER), United Nations University, Helsinki.

Gomáriz, E. (1997), Introducción a los Estúdios Sobre la Masculinidad, Centro Nacional para el Desarrollo de la Mujer y Familia, San José.

Gonzalez de la Rocha, M. (1988), "De Por Qué las Mujeres Aguantan Golpes y Cuernos: Un Análsis de Hogares sin Varón en Guadalajara", *Mujeres y Sociedad: Salario, Hogary Acción Social en el Occidente de México*, El Colegio de Jalisco/CIESAS del Occidente, Guadalajara, s. 20-27.

González de la Rocha, M. (1994a), *The Resources of Poverty: Women and Survival in a Mexican Ci.*,Blackwell, Oxford.

González de la Rocha, M. (1994b), "Household Headship and Occupational Position in Mexico", *Poverty and Well-Being in the Household: Case Studies of the Developing World*, Center for Iberian and Latin American Studies, University c California San Diego, San Diego, s. 1-24.

González de la Rocha, M. (1999), "A Manera de Introducción: Cambio Social, Transformación de la Familia y Divergencias del Modelo Tradicional", *Divergencias c Modelo Tradicional: Hogares de Jefatura Femenina en América Latina*, Centro de Investigaciones y Estudios Superiores en Antropología Social/Plaza y Valdés Editores, México DF, s. 19-36.

González de la Rocha, M. (2001), "From the Resources of Poverty to the Poverty of Resources: The Erosión of a Survival Model", *Latin American Perspectives*, 28 (4), s. 72-100.

González de la Rocha, M. (2002), "The Urban Family and Poverty in Latin America", *Rereading Women in Latin America and the Caribbean: The Political Economy of Gender*, Rowman and Littlefield, Lanham, Maryland, s. 61-77.

González de la Rocha, M. ve Grinspun, A. (2001), "Private Adjustments: Households, Crisis and Work", *Choices for the Poor: Lessons from National Poverty Strategies*, UNDP, New York, s. 55-87.

Government of the Gambia (GOG) (2000), *1998 National Household Poverty Survey Report*, Department of State for Finance and Economic Affairs, Banjul.

Graham, H. (1987), "Being Poor: Perceptions and Coping Strategies of Lone Mothers", *Give and Take in Families: Studies in Resource Distribution*, Allen and Unwin, Londra, s. 56-74.

Grosh, M. (1994), *Administering Targeted Social Programs in Latin America: From Platitudes to Practice*, World Bank, Washington DC .

Gutmann, M. (1996), *The Meanings of Macho: Being a Man in Mexico City*, University of California Press, Berkeley.

Gutmann, M. (1999), "A Manera de Conclusión: Solteras y Hombres. Cambio e Historia", M., *Divergencias del Modelo Tradicional: Hogares de Jefatura Femenina en América Latina*, Der. González de la Rocha, Centro de Investigaciones y Estudios Superiores en Antropología Social, México DF, s. 163-172.

Hackenberg, R., Murphy, A. ve Selby, H. (1981), *The Household in the Secondary Cities of the Third World*, Paper prepared in advance for the Wenner-Gren Foundation Symposium, Households: Changing Form and Function, New York, 8-15 Ekim.

Hardey, M. ve Glover, J. (1991), "Income, Employment, Daycare and Lone Parenthood", *Lone Parenthood: Coping with Constraints and Making Opportunities*, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead, s. 88-109.

Harris, O. (1981), "Households as Natural Units", *Of Marriage and the Market*, CSE Books, Londra, s. 48-67.

Hart, G. (1997), "From 'Rotten Wives' to 'Good Mothers': Household Models and the Limits of Economism", *IDS Bulletin*, 28 (3), s. 14-25.

Hewitt, P. ve Leach, P. (1993), *Social Justice, Children and Families*, Institute for Public Policy Research, Londra.

Hobson, B. (1994), "Solo Mothers, Social Policy Regimes and the Logics of Gender", *Gendering Welfare States*, Sage, Londra, s. 170-188.

Hoddinott, J. ve Haddad, L. (1991), *Household Expenditures, Child Anthropomorphic Status and the Intra-Household Division of Income: Evidence from the Cote d'Ivoire*, University of Oxford, Unit for the Study of African Economics, Oxford.

International Fund for Agricultural Development (IFAD) (1999), *The Issue of Poverty Among Female-headed Households in Africa*, IFAD, Rome, http://www.ifad.orq/gender/learninq/challenqes/women/60.htm.

Instituto Mixto de Ayuda Social (IMAS) (2001), *Area Atención Integral para el Desarrollo de las Mujeres. Programas: Creciendo Juntas, Construyendo Oportunidades*, IMAS, San José.

Instituto Nacional de la Mujeres (INAMU) (2001), *Responsible Paternity Law*, INAM, San José.

International Labour Organisation (ILO) (1996), *"All Women are Working Women: The Feminisation of Poverty"*, ILO, Cenevre, http://www.ilo-mirror.cornell.edu.

Jackson, C. (1996), "Rescuing Gender from the Poverty Trap", *World Development*, 24 (3), s. 489-504.

Jackson, C. (1997), "Post Poverty, Gender and Development", *IDS Bulletin*, 28 (3), s. 145-155.

Jackson, C. (1998), "Rescuing Gender From the Poverty Trap", *Feminist Visions of Development: Gender Analysis and Policy*, Routledge, Londra, s. 39-64.

Jackson, C. ve Palmer-Jones, R. (1999), "Rethinking Gendered Poverty and Work", *Development and Change*, 30 (3), s. 557-583.

Kabeer, N. (1994), *Reversed Realities: Gender Hierarchies in Development Thought*, Verso, London.

Kabeer, N. (1996), "Agency, Well-being and Inequality: Reflections on the Gender Dimensions of Poverty", *IDS Bulletin*, 27 (1), s. 11-21.

Kabeer, N. (1997), "Editorial. Tactics and Trade-offs: Revisiting the Links Between Gender and Poverty", *IDS Bulletin*, 28 (3), s. 1-25.

Kabeer, N. (1999), "Resources, Agency, Achievements: Reflections on the Measurement of Women's Empowerment", *Development and Change*, 30 (3), s. 435-464.

Kabeer, N. (2003), *Gender Mainstreaming in Poverty Eradication and the Millennium Development Goals: A Handbook for Policy-makers and Other Stakeholders*, Commonwealth Secretariat, Londra.

Kaztman, R. (1992), "Por Qué Los Hombres son Tan Irresponsables?", *Revista de la CEP AL*, 46, s. 1-9.

Kennedy, E. (1994), "Development Policy, Gender of Head of Household, and Nutrition", *Poverty and Well-Being in the Household: Case Studies of the Developing World*, Center for Iberian and Latin American Studies, University of California San Diego, San Diego, s. 25-42.

Kusakabe, K. (2002), "Vulnerability of Female-headed Households in Cambodia", *Paper presented at workshop "Family, Gender and Health"*, Centre for Family and Women's Studies, Hanoi, 11-13 Aralık.

Kumari, R. (1989), *Women-headed Households in Rural India*, Radiant Publishers, Yeni Delhi.

Lancaster, R. (1992), *Life is Hard: Machismo. Danger and the Intimacy of Power in Nicaragua*, University of California Press, Berkeley.

Lara, Silvia with Barry, Tom and Simonson, Peter (1995) Inside Costa Rica (Albuquerque: Resource Center Press).

Laws, S. (1996), "The Single Mothers Debate: A Children's Rights Perspective", *Sex, Sensibility and the Gendered Body*, Macmillan, Houndmills, Basingstoke, s. 60-77.

Leach, F. (1999), "Women in the Informal Sector: The Contribution of Education and Training", *Oxfam Development for Women*, Oxfam, Oxford, s. 46-62.

Lewis, D. (1993), "Going It Alone: Female-Headed Households, Rights and Resources in Rural Bangladesh", *European Journal of Development Research*, 5 (2), s. 23-42.

Lewis, J. (1989), "Lone Parent Families: Politics and Economics", *Journal of Social Policy*, 18 (4), s. 595-600.

Lind, A. (1997), "Gender, Development and Urban Social Change: Women's Community Action in Global Cities", *World Development*, 25 (8), s. 1187-1203.

Linneker, B. (2003), "Gender Comparisons of Capital Influences on the Weil-Being of Women and Households Experiencing Poverty in Nicaragua", *Working Draft Report, Coordinadora Civil - Nicaragua (CCER)*, Managua.

Lloyd, C. ve Gage-Brandon, A. (1993), "Women's Role in Maintaining Households: Family Welfare and Sexual Inequality in Ghana", *Population Studies*, 47, s. 115-131.

López de Mazier, A. (1997), "La Mujer, Principal Sostén del Modelo Económico de Honduras: Un Análisis de Género de la Economía Hondurena", *Crecer con la Mujer: Oportunidades para el Desarrollo Economico Centroamericano*, Embajada Real de los Países Bajos, San José, s. 215-252.

Madge, E. ve Neusüss, C. (1994), "Lone Mothers on Welfare in West Berlin: Disadvantaged Citizens or Women Avoiding Patriarchy?", *Environment and Planning A*, 26, s. 1419-1433.

Marcoux, A. (1997), *The Féminisation of Poverty: Facts, Hypotheses and the Art of Advocacy*, Food and Agriculture Organisation, Population Programme Service, Women and Population Division, Roma.

Marenco, L., Trejos, A. M., Trejos, J. D. ve Vargas, M. (1998), *Del Silencio a la Palabra: Un Modelo de Trabajo con las Mujeres Jefas del Hogar*, Segunda Vicepresidencia, San José.

May, J. (2001), "A Elusive Consensus: Definitions, Measurement and the Analysis of Poverty", *Choices for the Poor: Lessons from National Poverty Strategies*, UNDP, New York, s. 23-54.

Mayoux, L. (2002), "Women's Empowerment or the Féminisation of Debt? Towards a New Agenda in African Microfinance", *Paper given at One World Action Conference*, Londra, 21-22 Mart, http://www.oneworldaction.orq/Backqround.htm.

Mcllwaine, C. (1997), "Vulnerable or Poor? A Study of Ethnic and Gender Disadvantage among Afro-Caribbeans in Limón, Costa Rica", *European Journal of Development Research*, 9 (2), s. 35-61.

Mcllwaine, C. (2002), "Perspectives on Poverty, Vulnerability and Exclusion", *Challenges and Change in Middle America: Perspectives on Mexicoi, Central America and the Caribbean*, Pearson Education, Harlow.

McLanahan, S. (...), "Father Absence and the Welfare of Children", *MacArthur Research Network on the Family and the Economy, working paper*, http://www.olin.wustl.edu/macarthur.

McLanahan, S. ve Kelly, E. (...), "The Féminisation of Poverty: Past and Futur", *MacArthur Research Network on the Family and the Economy, working paper*, http://www.olin.wustl.edu/macarthur.

Mehra, R., Esim, S. ve Simms, M. (2000), *Fulfilling the Beijing Commitment: Reducing Poverty, Enhancing Women's Economic Options*, International Center for Research on Women, Washington DC.

Menjivar, R. ve Trejos, J. D. (1992), La Pobreza en América Central, 2. Baskı, FLACSO, San José.

Menjivar Ochoa, M. (2002), *Actitudes Masculinas Hacia la Paternidad: Entre las Contradicciones del Mandato y el Involucramiento*, Instituto Nacional de las Mujeres, Colección Teórica No.2, San José.

Merrick,T. ve Schmink, M. (1983), " Households Headed by Women and Urban Poverty in Brazil", *Women and Poverty in the Third World*, John Hopkins Universiy Press, Baltimore, s. 244-271.

Millar, J. (1992), "Lone Mothers and Poverty", *Women and Poverty in Britain in the 1990s*, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead, s. 149-161.

Millar, J. (1996), "Mothers, Workers, Wives: Comparing Policy Approaches to Supporting Lone Mothers", *Good Enough Mothering? Feminist Perspectives on Lone Motherhood*, Routledge, Londra, s. 97-113.

Moghadam, V. (1997), *The Féminisation of Poverty: Notes on a Concept and Trend*, Illinois State University, Women's Studies Occasional Paper No. 2, Normal.

Molyneux, M. (2001), *Women's Movements in International Perspective: Latin America and Beyond*, Palgrave, Houndmills, Basingstoke.

Molyneux, M. (2002), "Gender and the Silences of Social Capital: Lessons from Latin America", *Development and Change*, 33, s. 167-188.

Monk, S. (1993), *From the Margins to the Mainstream: An Employment Strategy for Lone Parents*, National Council for One-Parent Families, Londra.

Moore, H. (1994), *Is There a Crisis in the Family?*, World Summit for Social Development, Occasional Paper No.3, Cenevre.

Moore, H. (1996), "Mothering and Social Responsibilities in a Cross-cultural Perspective", *Good Enough Mothering? Feminist Perspectives on Lone Motherhood*, Routledge, Londra, s. 58-75.

Moore, H. ve Vaughan, M. (1994), Cutting Down Trees: Gender, Nutrition and Agricultural Change in the Northern Province of Zambia 1890-1990, Heinemann, Portsmouth, New Jersey.

Moser, C. (1996), *Confronting Crisis: A Comparative Study of Household Responses to Poverty in Four Poor Urban Communities*, Environmentally Sustainable Development Studies and Monographs Series No.8, Washington DC.

Moser, C. (1998), "The Asset Vulnerability Framework: Reassessing Urban Poverty Reduction Strategies", World Development, 26 (1), s. 1-19.

Moser, C., Gatehouse, M. ve Garcia, H. (1996a), *Urban Poverty Research Sourcebook Module I: Sub-city Level Household Survey*, UNDP/UNCHS/ World Bank-Urban Management Program, Working Paper Series 5, Washington DC.

Moser, C. Gatehouse, M. ve Garcia, H. (1996b), *Urban Poverty Research Sourcebook Module II: Indicators of Urban Poverty*, UNDP/UNCHS/ World Bank - Urban Management Program, Working Paper Series 5, Washington DC.

Moser, C. ve Mcllwaine, C. (1997), *Household Responses to Poverty and Vulnerability, Volume 3: Confronting Crisis in Commonwealth, Metro Manila, Philippines*, World Bank, Urban Management Programme, Washington DC.

Muthwa, S. (1993), "Household Survival, Urban Poverty and Female Household Headship in Soweto: Some Key Issues for Further Policy Research", *Paper given in seminar series, 'The Societies of Southern Africa in the 19th and 20th Centuries: Women, Colonialism and Commonwealth'*, Institute of Commonwealth Studies, University of London, 19 Kasım.

Oliver, C. (2002), *"Female-headed Households: Diverse and Disadvantaged? An Investigation into Households Headed by Women in Low-income Neighbourhoods of Montevideo, Uruguay"*, Unpublished BA dissertation, Department of Geography, University College London.

Oppong, C. (1997), "African Family Systems and Socio-economic Crisis", Der. A. Adepoju, *Family, Population and Develpment in Africa*, Zed, Londra, s. 158-182.

Panda, P. K. (1997), "Female Headship, Poverty and Child Welfare: A Study of Rural Orissa", *Economic and Political Weekly*, 25 Ekim, s. 73-82.

Palmer, I. (1992), "Gender, Equity and Economic Efficiency in Adjustment Programmes", *Women and Adjustment Policies in the Third World*, Macmillan, Houndmills, s. 69-83.

Pankhurst, H. (2002), "Passing the Buck? Money Literacy and Alternatives to Savings and Credit Schemes", *Gender and Development*, 10 (3), s. 10-21.

Paolisso, M. ve Gammage, S. (1996), *Women's Responses to Environmental Degradation: Case Studies From Latin America*, International Center for Research on Women, Washington DC.

Phoenix, A. (1996), "Social Constructions of Lone Motherhood: A Case of Competing Discourses", *Good Enough Mothering? Feminist Perspectives on Lone Motherhood*, Routledge, Londra, s. 175-190.

Proctor, S. (2003), *"Gender, Livelihoods and Labour in Rural Mexican Households: The Impact of Neoliberal Reform upon the Farm and Non-Farm Economy"*, Unpublished PhD dissertation, Department of Agricultural and Food Economics, University of Reading.

Quisumbing, A., Haddad, L. ve Peña, C. (1995), *Gender and Poverty: New Evidence from Ten Developing Countries*, International Food Policy Research Institute, Food Consumption and Nutrition Division, Discussion Paper No.9, Washington DC.

Rai, S. (2002), *Gender and the Political Economy of Development*, Polity, Cambridge.

Rakodi, C. (1999), "A Capital Assets Framework for Analysing Household Livelihood Strategies: Implications for Policy", *Development Policy Review*, 17, s. 315-342.

Rakodi, C. ve Lloyd-Jones, T. (2002), *Urban Livelihoods: A People-Centred Approach to Reducing Poverty*, Earthscan, Londra.

Razavi, S. (1999), "Gendered Poverty and Well-Being: Introduction", *Development and Change*, 30 (3), s. 409-433.

Rico de Alonso, A. ve López Téllez, N. (1998), "Informalidad, Jefatura Femenina y Supervivencia", *Revista Javeriana* (Eylül), s. 193-197.

Rogers, B. (1995), "Alternative Definitions of Female Headship in the Dominican Republic", *World Development*, 23 (12), s. 2033-2039.

Roseneil, S. ve Mann, K. (1996), "Unpalatable Choices and Inadequate Families: Lone Mothers and the Underclass Debate", *Good Enough Mothering? Feminist Perspectives on Lone Motherhood*, Routledge, Londra, s. 191-210.

Safa, H. (1990), "Women and Industrialisation in the Caribbean", *Women, Employment and the Family in the International Division of Labour*, Macmillan, Basingstoke, s. 72- 97.

Safa, H. (1995), *The Myth of the Male Breadwinner: Women and Industrialisation in the Caribbean*, Westview, Boulder.

Safa, H. (2002), "Questioning Globalisation: Gender and Export Processing in the Dominican Republic", *Journal of Developing Societies*, 18 (2-3), s. 11-31.

Safa, H. ve Antrobus, P. (1992), "Women and the Economic Crisis in the Caribbean", *Unequal Burden: Economic Crises, Persistent Poverty and Women's Work*, Westview Press, Boulder, Colorado, s. 49-82.

Sancho M. ve Silvia M. (1995), *El Programa Hogares Comunitarios en Costa Rica, Sus Primeros Pasos: Primera Parte*, Institute Mixto de Ayuda Social, Dirección Hogares Comunitarios, San José.

Scott, A. M. (1994), *Divisions and Solidarities: Gender, Class and Employment in Latin America*, Routledge, London.

Selby, H., Murphy, A. ve Lorenzen, S. (1990), *The Mexican Urban Household: Organising for Self-Defence*, University of Texas Press, Austin.

Sen, A. K. (1981), *Poverty and Famines*, Clarendon Press, Oxford.

Sen, A. K. (1985), *Commodities and Capabilities*, United Nations University, World Institute for Development Economics Research, Helsinki.

Sen, A. K. (1987a), *Hunger and Entitlements*, North Holland Press, Amsterdam.

Sen, A. K. (1987b), *Gender and Cooperative Conflicts*,World Institute for Development Economics Research, Working Paper No. 18, Helsinki.

Sen, A. K. (1990), "Gender and Cooperative Conflicts", *Persistent Inequalities: Women and World Development*, Oxford University Press, New York, s. 123-149.

Sen, G. (1999), "Engendering Poverty Alleviation: Challenges and Opportunities", *Development and Change*, 30 (3), s. 685-92.

Sethuraman, S. V. (1998), *Gender, Informality and Poverty: A Global Review, Gender Bias in Female Informal Employment and Incomes in Developing Countries*, Women in Informal Employment Globalising and Organising (WIEGO)/World Bank, Geneva/Cambridge, Mass/Washington DC.

Shanthi, K. (1994), "Growing Incidence of Female Household Headship: Causes and Cure", *Social Action*, 44, Yeni Delhi, s. 17-33.

Silberschmidt, M. (1999), *"Women Forget that Men are the Masters': Gender Antagonism and Socio-economic Change in Kisii District; Kenya"*, Nordiska Afrikainstitute, Uppsala.

Solórzano, I., Abaunza, H. ve Bradshaw, S. (2000), *"Evaluación de la Campaña 'Violencia Contra las Mujeres: Un Desastre que los Hombres Si Podemos Evitar' "*, Mimeo, Puntos de Encuentro, Managua.

Stacey, J. (1997), "The Neo-Family-Values Campaign", Der. R. Lancaster ve M. di Leonardo, *The Gender/Sexuality Reader*, Routledge, New York, s. 432-470.

Sweetman, C. (2002), "Editorial", *Gender and Development*, 10 (3), s. 2-9.

Tasies Castro, E. (1996), "Mujer, Pobreza y Conflicto Social", *Ciencias Sociales*, FLACSO, 71, San José, s. 29-32.

Thomas, S. (1994), "From the Culture of Poverty to the Culture of Single Motherhood: The New Poverty Paradigm", *Women and Politics*, 14 (2), s. 65-97.

Thomas, J.J. (1995), *Surviving in the City: The Urban Informal Sector in Latin America*, Pluto, London.

Tinker, I. (1990), "A Context for the Field and for the Book", *Persistent Inequalities: Women and World Development*, Oxford University Press, Oxford, s. 3-13.

Tinker, I. (1997), *Street Foods: Urban Food and Employment in Developing Countries*, Oxford University Press, New York.

Tinker, I. (...), "The Many Paths to Power: Women in Contemporary Asia" *Building New Societies: Women in Asia and Latin America*, Rowman and Littlefield, Lanham, Maryland.

Todes, A. ve Walker, N. (1993), "Women and Housing Policy in South Africa: A Discussion of Durban Case Studies", *Women, Shelter and Development: First and Third World Perspectives*, Ann Arbor, Michigan, George Wahr, s. 41-53.

Tokman, V. (1989), "Policies for a Heterogeneous Informal Sector in Latin America", *World Development*, 17 (7), s. 1067-1076.

Townsend, J., Zapata, E., Rowlands, J., Albert, P. ve Mercado, M. (1999), *Women and Power: Fighting Patriarchies and Poverty*, Zed, Londra.

Trejos, J. D. ve Montiel, N. (1999), *El Capital de los Pobres en Costa Rica: Acceso, Utilización y Rendimiento*, IADB, Washington DC.

United Nations (1996), *Food Security for All, Food Security for Rural Women*, International Steering Committee on the Economic Advancement of Rural Women, Cenevre.

United Nations (UN) (2000), *The World's Women 2000: Trends and Statistics*, United Nations, New York.

United Nations Children's Fund (UNICEF) (1997), *Role of Men in the Lives of Children: A Study of How Improving Knowledge About Men in Families Helps Strengthen Programming for Children and Women*, UNICEF, New York.

United Nations Department of Public Information (UNDPI) (2000), *"Women 2000: The Féminisation of Poverty-Fact sheet No.1"*, http://www.un.orq/womenwatch/daw/followup.

United Nations Development Programme (UNDP) (1995), *Human Development Report 1995*, Oxford University Press, Oxford.

United Nations Development Programme (UNDP) (2001), *Human Development Report 2001*, Oxford University Press, Oxford.

United Nations Division for the Advancement of Women (UNDAW) (1991), "Women and Households in a Changing World", *Women, Households and Change*, United Nations University Press, Tokyo, s. 30-52.

United Nations Division for the Advancement of Women (UNDAW) (2000), *Women2000: Gender Equality, Development and Peace for the 21st Century*, UNDAW, New York.

United Nations Fund for Women (UNIFEM) (1995), *The Human Cost of Women's Poverty: Perspectives from Latin America and the Caribbean*, UNIFEM, Mexico City.

Varley, A. (1996), "Women-headed Households: Some More Equal Than Others?", *World Development*, 24 (3), s. 505-520.

Varley, A. (2002), "Gender, Families and Households", *The Companion to Development Studies*, Edward Arnold, Londra, s. 329-334.

Varley, A. ve Blasco, M. (2000), "Exiled to the Home: Masculinity and Ageing in Urban Mexico", *European Journal of Development Research*, 12 (2), s. 115-138.

Waldfogel, J. (1996), *What Do we Expect Lone Mothers to Do? Competing Agendas for Welfare Reform in the United States*, London School of Economics, Suntory Toyota International Centre for Economics and Related Disciplines, Welfare State Programme, Discussion Paper No. 124, Londra.

Wartenburg, L. (1999), "Vulnerabilidad y Jefatura en los Hogares Urbanos Colombianos", *Divergencias del Modelo Tradicional: Hogares de Jefatura Femenina en América Latina*, Centro de Investigaciones y Estudios Superiores en Antropología Social/Plaza y Valdés Editores, México DF, s. 77-96.

Weekes-Vagliani, W. (1992), "Structural Adjustment and Gender in the Cote d'lvoire", *Women and Adjustment Policies in the Third World*, Macmillan, Basingstoke, s. 117-149.

Westwood, S. (...), " 'Feckless Fathers': Masculinities and the British State", *Understanding Masculinities: Social Relations and Cultural Arenas*, Open University Press, Buckingham, s. 21-34.

Whitehead, A. ve Lockwood, M. (1999), "Gendering Poverty: A Review of Six World Bank African Poverty Assessments", *Development and Change*, 30 (3), s. 525-555.

Williams, C. ve Lee-Smith, D. (2000), "Feminisation of Poverty: Re-thinking Poverty Reduction from a Gender Perspective", *Habitat Debate*, 6 (4), s. 1-5, http://www.unhabitat.orq/HD

Willis, K. (1993), "Women's Work and Social Network Use in Oaxaca City, Mexico", *Bulletin of Latin American Research*, 12 (1), s. 65-82.

Willis, K. (1994), *Women's Work and Social Network Use in Oaxaca City, Mexico*, Unpublished DPhil dissertation. Nuffield College, Oxford.

Willis, K. (2000), "No es Fácil, Pero es Posible: The Maintenance of Middle-Class Women-headed Households in Mexico", *European Review of Latin American and Caribbean Studies*, 69, s. 29-45.

Winchester, H. (1990), "Women and Children Last: The Poverty and Marginalisation of One-parent Families", *Transactions, Institute of British Geographers*, NS, 15 (1), s. 70-86.

World Bank (1994), *Enhancing Women's Participation in Economic Development*, World Bank, Washington DC.

World Bank (2000), *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*, Oxford University Press, New York.

World Bank (2002), *Integrating Gender into the World Bank's Work*, World Bank, Washington DC.

Wratten, E. (1995), "Conceptualising Urban Poverty", *Environment and Urbanisation*, 7 (1), s. 11-36.

Yates, R. (1997), "Literacy, Gender and Vulnerability: Donor Discourses and Local Realities", *IDS Bulletin*, 28 (3), s. 112-121.

Young, K. (1992), "Household Resource Management", *Gender and Development: A Practical Guide*, Routledge, Londra, s. 135-164.

Ypeij, A. ve Steenbeck, G. (2001), "Poor Single Mothers and Cultural Meanings of Social Support", *Focaal - European Journal of Anthropology*, 38, s. 71-82.

Yoksullukla Başa Çıkma Stratejileri, Kaynakların Yoksulluğu mu?: Kadın Emeği Merkezli Eleştirel Bir Analiz[1]

Fatime Güneş

Giriş

Hane geçim stratejileri kavramı, özellikle 1980 sonrası gelişmekte olan ülkelerde, yeniden yapılanma politikaları ve ekonomik krizlerin yoksullaştırıcı etkilerine karşı hanelerin nasıl mücadele ettiğini anlamak için kullanılmaktadır. Geçim stratejisi analizinde insanlar yoksulluğun pasif kurbanları yerine üretken ve aktif aktörler olarak görülmektedir. Yoksullukla başa çıkma

1. Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Araştırma Fonu tarafından desteklenmiştir (Proje No: 2003-030813), aynı zamanda çalışma, Folklor ve Literatür Dergisi'nde 2010 yılında yayımlanmıştır [Folklor ve Literatür Dergisi, 2010, 64(4), s. 33-64]

stratejileri, yaşam koşullarını bozan içsel ve dışsal faktörlere karşı toplumun genel refah düzeyinin altında kalmamak için hane ve bireyler tarafından geliştirilen davranışları içermektedir. Yoksul hanelerde özellikle kadınlar ailenin geçimi ve yeniden üretimini sağlamak için yoğun emek harcamaktadır. Diğer bir deyişle, geçim stratejileri yaygın olarak kadınlar tarafından ekonominin kötüleştiği zamanlarda hanenin konumunu güvence altına alma girişimi olarak da değerlendirilmektedir.

Ancak yoksulluğa karşı geliştirilen stratejiler, hanelerin sahip olduğu kaynaklar ve içinde bulundukları yapısal koşullardan bağımsız değildir. Bu çalışmada, "hane geçim stratejileri" kavramına eleştirel bir mesafeden yaklaşılmaktadır. Çünkü kavram hem yoksulların kaynaklarına fazlaca önem vermekte hem de "kaynakların yoksulluğu"nu "idare etmek" için yoksullukla mücadele eden kadın emeğinin yükünü gizlemektedir.

Bu makalenin temel amacı, "kaynakların yoksulluğu" modeli çerçevesinde yardım alan hanelerde kadınların yoksulluğa karşı nasıl mücadele ettiklerini analiz etmektir. İlk olarak hane stratejileri kavramının kapsam ve içeriği eleştirel bir şekilde değerlendirilmektedir. Daha sonra, yoksullukla mücadelede "yoksulların kaynakları", "geçim yaklaşımı" ve "kaynakların yoksulluğu" yaklaşımları ele alınmaktadır. Son olarak, yardım alan hanelerde yoksulluk ve yoksullukla mücadelede kadınların emeklerini nasıl kullandıkları, Eskişehir'de yapılan alan araştırmasının verilerine dayanarak incelenmektedir.

"Yoksullukla Başa Çıkma Stratejileri: Kavramsal Çerçeve"

Hane Stratejisi Kavramının Kapsamı

Hane stratejileriyle ilgili antropolog, sosyolog, iktisatçı, sosyal tarihçi ve siyaset bilimcilerin çalışmalarına dayanan, geniş bir yazın (Tilly, 1979, 1987; Moen ve Wethington, 1992; González de la Rocha, 1994, Rakodi, 1994; Engelen, 2002; Viazzo ve Velunch, 2002; Wallace, 2002) bulunmaktadır. Kavram yaygın olarak "geçim stratejisi" olarak kullanılmasının yanı sıra "var olma stratejisi", "aile uyum stratejisi", "yeniden üretim stratejisi", "yaşam stratejisi", "yaşam projesi" olarak da ifade edilmektedir. Hane stratejileri kavramıyla, genel olarak düşük gelirli kesimin mikro düzeyde toplumsal ve ekonomik davranışı analiz edilmektedir

(Schmink, 1984; González de la Rocha, 1994). Sosyolojik açıdan aile stratejisi kavramı, toplumsal değişim süreçlerinin ve sonuçlarının açıklanmasında kullanılan bir araçtır. Bu kavram aynı zamanda, ailenin tarihsel değişimin aktif bir parçası olduğunu ifade etmektedir (Moen ve Wethington, 1992: 234). Sosyoloji düşünce tarihinde yapısalcı yaklaşımlar, insan davranışının toplumsal yapılar tarafından belirlendiğini savunmaktadır. Oysa hane strateji yaklaşımında birey aktif aktör olarak görülmektedir (Engelen, 2002: 453-455). İktisatçılar tarafından hane stratejileri kavramı, metodolojik olarak "Yeni Ev Ekonomisi" yaklaşımı içinde işletilmektedir. Bu yaklaşım, hanenin ortak faydasını azamiye çıkarmak için aile üyelerinin akılcı tercihlere bağlı davranış geliştirdiğini savunmaktadır (Becker, 1965). Kısacası, hane stratejisi araştırmalarında insanlar seçme özgürlüğüne sahip aktif bireyler olarak ele alınmaktadır.

Tilly (1979), aile stratejisi kavramını aile ve aile üyelerine rehberlik eden bir dizi üstü örtük kurallar olarak tanımlamaktadır. Stratejiler aileyi bir bütün olarak etkileyen ekonomik ve sosyal kararları içermektedir. Bu kararlar, hanenin günlük yaşam içinde karşılaştığı sorunların çözümüne yönelik işlevlere sahiptir (Tilly, 1987). Radcliffe (1986) ise, "hane yaşam stratejileri"ni aile üyelerinin kararları, eylemleri ve amaçları çerçevesinde tanımlamaktadır. Bu amaçlar, karar ve eylemler hanenin yeniden üretimini sağlamaktadır (akt. Muthwa, 1999). Kaztman ve Filgueira (1999) geçim stratejileri, toplumsal hareketlilik ve bütünleşme stratejilerini birbirinden ayırmaktadır. Geçim stratejileri, yoksul hanelerin yoksullukla baş etmek için geliştirdikleri kısa dönemli tepkileri ifade etmektedir. Burada toplumsal sermaye önemli bir rol oynamaktadır. Toplumsal hareketlilik ve toplumsal bütünleşme stratejileri ise insan sermayesine yatırımı gerektiren uzun dönemli uygulamaları içermektedir (akt. Rosas, 2002: 84).

Hane stratejisi yaklaşımı kavramsal ve metodolojik olarak bazı sınırlılıklara sahiptir. Birincisi, bu yaklaşım insanların eylemlerinde serbest ve özgür olduğu varsayımına dayanmaktadır. Strateji kavramında, bireyin aktif bir aktör olarak seçme özgürlüğüne sahip olması abartılmaktadır. Hiçbir aktör tamamen bağımsız ve özerk karar verebilecek koşullara sahip değildir (Engelen, 2002: 456).

İkinci problem, strateji kavramının ekonomik boyutuyla ilgilidir. Stratejilerin ekonomik boyutta ele alınması, bireylerin

davranışlarının arkasındaki kültürel motiflerin ihmal edilmesine neden olmaktadır. Kültürel faktörler stratejik seçimler üzerinde etkilidir (Hareven, 1991). Örneğin, toplum tarafından kültürel olarak benimsenmiş geleneksel davranış rolleri; hane içinde verilen karar, hane içi bakım işlerinin tahsisi, aile içi çatışmaların çözülmesi gibi süreçlerde alınacak stratejik kararlar üzerinde etkili olabilmektedir.

Üçüncü metodolojik problem ise, zaman algısıyla ilgilidir. Hane stratejileri uzun ve kısa dönem içinde alınan kararları kapsamaktadır. Uzun vadede stratejik kararlar çocukların eğitimine yapılacak yatırımları ve göç kararlarını içerebilir (Engelen, 2002: 457). Kısa dönemli stratejik kararlar ise, beklenmedik problem ve felaketler karşısında alınabilir. Örneğin, erkeğin beklenmedik bir anda işten atılması ailenin kısa dönemli ve hızlı stratejiler geliştirmesini gerektirebilir. Uzun ve kısa dönemli stratejiler bazen örtüşebileceği gibi bazı durumlarda da birbirini etkisizleştirebilir.

Aile stratejileri kavramının özüyle ilgili problemlerden biri, strateji kavramının tanımıyla ilgilidir. Strateji kavramı, bir amaca ulaşmak için varolan seçenekler arasında en uygun olanın akılcı bir şekilde seçilmesini ifade etmektedir (Engelen, 2002: 457). Ancak bireyler karar alırken her zaman akılcı davranamayabilir. Bireyin aldığı kararlar bilinçsiz bir motivasyon sonucunda da gerçekleşmiş olabilir.

Kavramın özüyle ilgili sınırlılıklardan bir diğeri de, kavramın hane içinde yaşanan güç ilişkilerini ihmal etmesidir. "Yeni Ev Ekonomisi" bakış açısına göre, hane bireyleri ailenin ortak faydasını azamiye çıkarmak için rasyonel tercihler yapmaktadır. Oysa aile içinde alınan kararlar toplumsal cinsiyet ve yaşa bağlı güç ilişkilerini içermektedir. Hane içinde maliyet/fayda hesabı, fedakârlık rolü, farklı güç dağılımı dikkate alındığında bütün aile üyelerinin ortak faydayı sağladığını söylemek zorlaşmaktadır (Moen ve Wethington, 1992; Nelson ve Smith, 1999). Hane içinde alınan kararlar toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri ve çatışmaları içermektedir. Hane stratejileri analizlerinde, ataerkil güç ilişkileri de dikkate alınmalıdır.

Hane stratejileri kavramına getirilen eleştiriler ve kavramının sınırlılıklarına rağmen, González de la Rocha (1994: 12-13) bu yaklaşımın yoksulluk çalışmalarında kullanılmasının yararlı olduğunu şu nedenlere bağlamaktadır: Birincisi, strateji kavramı

yapısal yaklaşımlara karşı geliştirilmiş bir tepki olarak toplumsal değişimin açıklanmasına alternatif sağlamaktadır. Kavram, yapısal sınırlılıklara rağmen; bireyler tarafından yapılan tercihlerin mümkün olabileceğini ve bireylerin yapısal zorlamaların pasif birer alıcıları olmadığını içerir. İkincisi, strateji yaklaşımı geleneksel toplumda bireylerin (çok az kaynak ve güce sahip) alışkanlık ve geleneklerinin dışında karar veremeyecekleri ve davranamayacakları fikrinin karşısında yer alır. Yoksul hanede bireyler gerçekleştirdikleri eylemlerinin çoğunu akılcı olarak tasarlamaz. Ancak hane bireylerinin eylemleri niyet edilmese de çoğu zaman rasyoneldir. Üçüncüsü, hane stratejileri kavramı hanenin değişen dışsal ekonomik koşullara karşı cevap verme kapasitesini açığa çıkarmaktadır. 1980'li yıllarda, özellikle gelişmekte olan ülkelerde; hanelerin ekonomik kriz ve yeniden yapılanma süreçlerini bu stratejilerle nasıl karşıladığını açığa çıkarması açısından faydalı bir kavramdır. Son olarak bu, hanelerin çok az gelirle nasıl ayakta kaldıklarını anlamak için alan araştırmalarında kullanılan bir kavramdır. Çünkü kavram ücretli gelir dışındaki kaynakların önemini de ortaya koymaktadır.

Yoksullukla Başa Çıkmada "Hane Stratejileri"

Yoksullukla mücadelede "hane geçim stratejileri kavramı" ilk olarak 1970'li yıllarda Latin Amerika ve Afrika'da yapılan çalışmalarda kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle enformel sektörün, kent yoksullarının günlük ekonomik yaşamlarının anlaşılmasında; formel sektör kadar önemli olduğu vurgulanmaktadır (Wallace, 2002: 275-276). Enformel ekonomi, Latin Amerika'da kapitalist gelişmenin çeşitlenmiş yapısı içinde ekonominin örgütlü ve güvenceli alanlarında düzenli gelir sağlama olanaklarından dışlanan yoksullar için gelir getirici faaliyet alanları haline gelmiştir. Daha önce yoksulluğun pasif kurbanları[2] olarak görülen yoksul kesimler "geçim stratejileri" kavramıyla üretken ve aktif aktörler olarak değerlendirilmektedir (Schmink, 1984: 88-89).

"Geçim stratejisi" kavramı, 1980 sonrası gelişmekte olan ülkelerde; yeniden yapılanma politikaları ve ekonomik krizlerin yoksullaştırıcı etkilerine karşı hanelerin nasıl ayakta kaldıklarının an-

2. Oscar Lewis'in (1968) "yoksulluk kültürü" yaklaşımına göre, yoksulluk bir yaşam biçimi olarak kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bu yaklaşım yoksulların kendi durumlarını değiştirmek için sahip oldukları kapasiteyi dikkate almamaktadır.

laşılması için yaygın olarak kullanılmaya devam etmiştir (Chant, 1994; Demir, 1994; Gonzalez de la Rocha, 1994; ODTÜ, 2000, Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç, 2002; Rakodi, 1991; Lingman, 2005). Snell ve Starking (2001: 10-11) yoksullukla başa çıkma stratejilerini, yoksullaştırıcı toplumsal ve ekonomik koşullar altında toplumun genel refah düzeyinin altında kalmamak için hane ve bireyler tarafından ek gelir kazanma ve harcamaların kısılması gibi stratejik olarak geliştirilen davranışlar olarak tanımlamaktadır. Chant'e (1991: 7) göre, hane geçim stratejileri dışsal olumsuz koşullarla başa çıkmak için yoksul aileler tarafından uygulanan genel metotlardır. Lingman'a göre ise, (2005: 11-16) geçim stratejileri yaygın olarak kadınlar tarafından, ekonominin kötüleştiği zamanlarda hanenin konumunu güvence altına alma girişimidir. Geçim stratejileri, Lingman tarafından daha çok yaşam koşullarını bozan içsel ve dışsal faktörlere karşı, yaşam seviyesini korumak ya da devingenliği yükseltmek için hanelerin yaptıkları düzenlemeler anlamında kullanılmaktadır.

Morgan'a göre, (1989, akt. González de la Rocha, 1994: 11) hane stratejilerinin analizi için üç koşul gereklidir. Birincisi, kaynakların varlığıdır ki bunlar olmadan stratejiden söz etmek olanaksızdır. İkincisi, kaynakların hem maddi hem de maddi olmayan unsurlarıdır. Üçüncüsü ise, kaynakların idaresinde hane içi yaşanan güç ilişkilerinin varlığıdır. Son koşulda, karar verme süreçlerinde ve kaynakların kullanımında çatışma ve eşitsizliğin varlığına dikkat çekilmektedir. Bu nokta, kadınların yoksulluğa karşı verdikleri mücadelede haneye kaynak aktarımı, aktarılan kaynakların tahsisi ve bölüşümü süreçlerinde oynadıkları rolleri ve yoksulluktan nasıl etkilendiklerini ortaya koyma açısından önemlidir.

"Yoksulluğun Kaynakları" Modeli

"Yoksulluğun kaynakları" modeli González de la Rocha (1994) tarafından geçim stratejileri yaklaşımı altında, 1981 ve 1982 yılları arasında Meksika'nın Guagalajara kentinde yapılan alan araştırmasına dayanarak; geliştirilmiş bir modeldir. Bu model, 1980'li yıllarda düşük ücretlere rağmen Meksika'da yoksul kentli hanelerin geçimi ve/veya yeniden üretimlerini nasıl sağladıklarını anlamak için geliştirilmiştir. Yoksulluğun kaynakları modelinde, kentli yoksul hanelerin geçim stratejileri dört temel yapısal koşula dayandırılmaktadır (González de la Rocha, 2001: 76-78).

1. *Maaş/ücret/gelir kazanma olanağı*: Hanede temel gelir getirici erkeğin maaşı düşükse ailenin geçimi zorlaşmaktadır. Bu durumda genellikle yoksul kentli hanelerde kadınlar, gelir getiren işlerde çalışarak hanenin geçim sıkıntısını hafifletmeye çalışmaktadır. Kadınların işgücü piyasalarına katılması hane yapısıyla da ilişkilidir. Birden fazla yetişkin kadının olduğu geniş ailelerde kadınlar daha rahat işgücüne katılabilmektedir. Çekirdek ailelerde de, erkeğin (hastalık, işsizlik vb) gelir getirici rolünün başarısız olması sonucunda; kadınlar gelir getiren işlerde çalışmaya başlamaktadır. Ailede yetişkin çocukların olması ise, en azından iki kişinin işgücü piyasasına katılma olasılığını artırmaktadır. Erkeğin maaşının yanı sıra, diğer hane üyelerinin işgücü piyasasından getirdikleri maaş ve istihdam fırsatları hane geçiminin temel kaynakları arasında yer almaktadır.
2. *Küçük meta üretimi ve küçük ticarete emek yatırımı*: Hane ekonomisi, kazanılan maaşın yanı sıra küçük ticaret ve küçük meta üretimi gibi diğer gelir kaynaklarına da dayanmaktadır. Bu tür gelir kaynaklarında özellikle kadınlar önemli rol oynamaktadır. Kentli yoksul hanelerde kadınlar dikiş dikerek, yemek pişirerek, erkeklerse marangozluk, tuğla ve tesisat işlerinde çalışarak ek gelir kazanmaktadır. Çocuklar da evde kadınlar tarafından üretilen ürünlerin yapım ve satış aşamasında annelerine yardımcı olmaktadır.
3. *Tüketim için gerekli mal ve hizmetlerin üretimine emek yatırımı*: Hanenin tüketimi için gerekli mal ve hizmetlerin üretimi genellikle görünmeyen bir alandır. Hane içinde bu işler temel olarak kadınlar tarafından yapılmaktadır. Yemek pişirme, çamaşır, ütü, bulaşıkların yıkanması, temizlik gibi günlük işlerin yanı sıra, dikiş ve hatta evin inşaatı, onarımı gibi işlerde de kadınlar yoğun emek harcamaktadır.
4. *Sosyal değişimden gelen gelir*: Kentli yoksul haneler için toplumsal ilişki ağları ve destek sistemleri temel varlık kaynaklarıdır. Kadınlar ve erkekler bu ilişki ağlarında önemli rol oynamaktadır. Her ikisinin de çalışma ve sosyal zamanlarını geçirdikleri toplumsal alanlar bu ilişki ağlarının yaratılmasında oldukça önemlidir. Özellikle akraba, arkadaş, komşu ve iş arkadaşları mal ve hizmet akışını sağlayan ilişki ağları arasında yer almaktadır.

González de la Rocha'nın modeli (2001) içinde kentli yoksul hanelerin geçimi esas olarak piyasadan elde edilen maaşa dayanmaktadır. Hanenin geçimi genellikle erkeğin gelir getiren faaliyetine dayanmaktadır. Ancak bununla birlikte, kadın ve diğer hane üyeleri (kız ve erkek çocuğu) de yoksullukla başa çıkmak için işgücü piyasalarına katılmaktadır. Hanede bireylerin yaptığı işler ve meslekler (işportacılık, ev işçiliği, zanaatçılık, enformel işçilik ve kendi hesabına çalışma vb.) farklılaşmaktadır. Bu modelde, hane üyelerinin ortak birlikteliğinin yanı sıra, hanede yaşanan eşitsizliklere de vurgu yapılmaktadır. Özellikle, hane içi kaynakların bölüşümü ve tüketiminde toplumsal cinsiyet ve yaşa dayalı eşitsizliklerin, bireysel ve ortak çıkarlar arasında yaşanan çatışmaların altı çizilmektedir. Aynı hanede yaşayan kadın, erkek, çocuk ve yetişkinler yoksulluktan farklı etkilenmektedir (2001: 78-79).

Geçim Yaklaşımı

Geçim yaklaşımı, kalkınma yazınında gelişmekte olan ülkelerde, özellikle 1990'lı yıllardan bu yana yoksullukla mücadele ve yoksulluğun azaltılmasında etkili olan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, yoksulluğu, gelir/tüketim eksikliğinin yanı sıra; eğitimsizlik, sosyal hizmetlerin azlığı, sağlığın kötüleşmesi gibi yoksunluk durumlarını da dahil ederek değerlendirmektedir. Yoksulluk genel olarak yoksunluk, kırılganlık, güçsüzlük, güvensizlik durumu olarak tanımlanmaktadır (Krantz, 2001). Gelir ve tüketim temelli yoksulluk ölçümleri yerel düzeyde yoksul hanelerin yaşadığı yoksunluk, kırılganlık ve güçsüzlük durumlarının anlaşılmasında sınırlılıklara sahiptir. Bundan dolayı, yoksulların yoksulluk deneyimleri ve yoksulluğu nasıl algıladıkları yoksullukla mücadele politikalarında önemlidir. Bu çerçevede, geçim yaklaşımı yoksulluğun azaltılması ve hanelerin yoksullukla başa çıkmasında sahip olduğu *kapasite* ve *varlıklara* önem vermektedir (Sen, 1981; World Bank, 1990; Chambers ve Conway, 1992; Moser, 1996, 1998; UNDP, 1999; Rakodi, 1999).

Hanenin geçimi, hanenin sahip olduğu maddi ve maddi olmayan toplumsal kaynaklara ve yaşam için gerekli faaliyetleri gerçekleştirme kapasitesine bağlıdır. Geçimin sürdürülebilirliği ancak stres ve şoklarla başa çıkıldığı, kapasite ve varlıkların hem şimdi hem de gelecekte geliştirilip çoğaltıldığı zaman mümkün-

dür (Rakodi, 1999). Bu yaklaşım yoksullukla mücadelede, yoksulların sahip olduğu varlıklar ve yoksullukla başa çıkmak için geliştirilen stratejiler arasında ilişki kurmaktadır. Moser'e göre (1998), yoksullar sahip oldukları farklı ve karmaşık varlıklarıyla yoksulluk koşullarına karşı idare etmektedir.

Rakodi (1999: 316-318), hane geçim stratejilerinin analizinde kullanılan sermaye varlıklarını şöyle sınıflandırmaktadır: doğal sermaye, fiziksel sermaye, finansal sermaye, insan sermayesi ve sosyal sermaye. Doğal sermaye toprak, su ve diğer çevresel kaynaklardan oluşmaktadır. Kentte yaşayanlar da, bu doğal sermayeye (su, enerji vb) doğrudan ya da dolaylı olarak bağımlıdır. Fiziksel sermaye ise, üretim için gerekli araç ve aletleri içermektedir. Bunlar hanelerin yoksulluğu azaltmak için geliştirdikleri stratejilerin temel elementleridir. Finansal sermaye kredi, tasarruf, emekli maaşı gibi parasal kaynakları içermektedir. İnsan sermayesi, hane içinde varolan emek kaynaklarını ifade etmektedir. İnsan sermayesinin niteliği ve sayısı hanenin üretim ve yeniden üretim faaliyetlerini etkilemektedir. Diğer bir ifadeyle, hane üyelerinin eğitim düzeyi, sağlık durumları, hanede yaşayan kişi sayısı hanenin yoksullukla başa çıkmasında önemli faktörlerdir. Sosyal sermaye hane, topluluk ve toplumsal düzeyde varolan insan ilişkilerini kapsamaktadır. Bu insan ilişkileri veya ilişki ağları karşılıklı güvene dayalı birliktelikleri ve ortaklıkları içermektedir.

Moser (1998: 25), bozulan ekonomik koşullara karşı kent yoksulları tarafından geliştirilen stratejileri emek, insan sermayesi, üretken varlıklar, hane ilişkileri ve sosyal sermaye varlıklarının kullanımı çerçevesinde analiz etmektedir. Moser'in çerçevesi içinde emek ve insan sermayesi ayrı iki varlık kaynağı olarak sınıflandırılmaktadır. Emek, yoksul insanların en önemli varlığı olarak tanımlanmaktadır. İnsan sermayesi ise, emeğin niteliğini etkileyen sağlık ve eğitim olmak üzere iki unsurdan oluşmaktadır. Konut, kent yoksulları için en üretken varlıklar arasında ilk sırada yer almaktadır. Hane ilişkileri, gelirin birleştirilmesi ve tüketimin paylaşımını ifade etmektedir. Moser'in çerçevesi içinde sosyal sermaye ise topluluk içinde ve haneler arasında karşılıklılığa dayanan ilişkilerdir. Bu ilişkiler güvene dayalı toplumsal bağlardan oluşmaktadır.

"Kaynakların Yoksulluğu"[3] Modeli

"Kaynakların yoksulluğu" yaklaşımı, hanelerin yoksullukla başa çıkmak için sahip olduğu varlıkların erozyona uğradığını ve var olma stratejilerinin mite dönüştüğünü savunmaktadır. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra yaşanan ekonomik krizler, artan işsizlik, tüketim için gerekli mal ve hizmetlerin maliyetinin artması, reel ücretlerin düşmesi ve işgücü piyasalarında düzenli gelir kazanma olanaklarının daralması yoksul hanelerin yaşam koşullarını daha çok kötüleştirmiştir (González de la Rocha, 2007; Güneş, 2009a). González de la Rocha "yoksulluğun kaynakları" modelinin, kentli yoksul hanelerin 1980'li yıllarda bozulan ekonomik koşullara karşı geliştirdikleri stratejilerin anlaşılmasında faydalı olmasına rağmen; 1990 sonrasının koşullarında yoksul hanelerin durumunu açıklamada sınırlılıkları olduğunu savunmaktadır. Ona göre, yoksul hanelerin sahip olduğu varlıklar temelinde geçimlerini nasıl sağlandığını ortaya koyan hane stratejileri yaklaşımları mite dönüşmüştür. Yoksullukla mücadelede aktif rol üstlenen Dünya Bankası gibi kurumlar da politika önerilerinde yoksulların sahip olduğu kaynaklara fazlaca önem vermektedir (González de la Rocha, 2007: 45-46).

Son yılların ekonomik koşulları, gelişmekte olan birçok ülkede emeğin işgücü piyasalarından dışlanmasına ve istihdam olanaklarının da istikrarsızlaşmasına neden olmuştur. Bu koşullar, kentli yoksul hanelerin daha önce geliştirdikleri geçim stratejilerini yaratma kapasitelerini azaltmaktadır. Ekonomik yeniden yapılanma ve yeni liberal politikalar yoksulların var olma koşullarını daha da zorlaştırmaktadır. Yoksulluğun kaynakları modeli de ampirik ve teorik olarak geçerliliğini yitirmeye başlamıştır. İçinde bulunduğumuz dönem emeğin dışlanması ve yoksulluğun yoğunlaşmasının sonucu olarak "kaynakların yoksulluğu"nu ifade etmektedir (González de la Rocha, 2007: 57).

González de la Rocha (2007: 57-59) geçim stratejilerini analiz ettiği dört yapısal koşulu "kaynakların yoksulluğu" açısından tekrar gözden geçirerek şu sonuçlara ulaşmaktadır:

3. Kavramın İngilizcesi "Poverty of Resources"tır.

1. *Maaş kazanma olanağı*: Eğer emek kentli yoksullar için en önemli kaynak ise, işgücü piyasalarının emeği dışlamaya yönelik eğilimi yoksulların geçimi için kaçınılmaz sonuçlara neden olacaktır. Bugün erkeğin işsizliği hanelerin en önemli özelliği haline gelmeye başlamıştır. Birincisi, işsizlik düzenli maaşın kaybedilmesi anlamına gelmektedir. Daha da önemlisi kişinin refahı ve kimliği için önemli olan deneyimlerin ve toplumsal bağların yitirilmesi anlamına gelmektedir. İş bulma zorluklarının devam etmesi hanenin tamamlayıcı gelir sağlama kapasitesini de etkilemektedir. Diğer hane üyelerinin (kadın, erkek ve kız çocuğu) de işgücü piyasalarına katılarak düzenli gelir kazanma olanakları zorlaşmaktadır.
2. *Küçük meta üretimi ve küçük ticarete emek yatırımı*: İstihdam eksikliği, küçük meta üretimi, küçük ticaret gibi diğer gelir kaynaklarını da aşındırmaktadır. Daha önce haneye gelen düzenli para ile hammadde, ulaşım ve diğer işlere yatırım yapılması mümkün iken, işsizlik diğer hane üyelerinin bu alanlarda iş yapmasını zorlaştırmaktadır. Yoksulluğun kaynakları modelinde, hanede istikrarsız işler ve formel istihdam bir aradadır. Diğer bir deyişle erkeğin maaşı düzenli ve ayrı bir gelir kaynağı iken, kadın veya çocuklar küçük girişimci olarak yeni işler (geçici ve istikrarsız da olsa) kurabiliyordu. Yeni durumda, istikrarsız işler ve işsizlik bir arada bulunmaktadır. Çok sınırlı kaynaklarla yaşamak için mücadele eden kent yoksullarının çoğu istikrarsız işler ve işsizlik arasında kalmaktadır.
3. *Tüketim için gerekli mal ve hizmetlerin üretimine emek yatırımı*: Emeğin dışlanması hanenin geçim için gerekli mal ve hizmetlerin üretim kapasitesini azaltmaktadır. Diğer bir deyişle, hanenin tüketimi için gerekli mal ve hizmetlerin karşılanması işgücü piyasalarından elde edilen düzenli gelire dayanmaktadır. Düzenli gelirin azalması hanenin temel ihtiyaçlarının karşılanmasını zora sokmaktadır.
4. *Sosyal değişimden gelen gelir*: İlişki ağlarının kurulmasında iş çevresi oldukça önemlidir. Düzenli gelir kazanma, dayanışma ve destek ağlarının yaratılması ve kullanılması üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. İşsizlik, geçici çalışma, yoksulluğun artması, kentli yoksul haneleri bu toplumsal

ilişkilerin dışında bırakmaktadır. Arkadaş, komşu, iş arkadaşı ve akrabalar aracılığıyla mal ve hizmet akışının sağlandığı, karşılıklılığa dayanan destek ve dayanışma ağları da zayıflamaktadır.

Yoksul bireyler, haneler ve topluluklar yenilikçi stratejiler ve kaynaklarla ekonomik değişimlere cevap vermektedir. Bununla birlikte yoksul haneler, ekonomik ve toplumsal değişimler karşısında da oldukça hassastır. Hanenin toplumsal düzeni, ekonomi politikalarının ve işgücü piyasalarının eğiliminden doğrudan etkilenmektedir. Çünkü işgücü piyasalarından elde edilen gelir hane refahının temel belirleyicisidir. İstihdamın azalması, hanenin ekonomik ve toplumsal düzeninin sağlanmasını gittikçe zorlaştırmaktadır. Çalışmanın yoğunlaşması, hane üyelerinin özellikle istikrarsız ve düşük gelirli işlerde uzun saatler ve daha çok çalışması, kadın, çocuk ve yetişkinlerin işgücüne katılması, geçimlik faaliyetlerde kadın emeğinin yoğunlaşması, geleneksel hane stratejileri arasında yer almaktadır. Ancak işsizlik, enformel işgücü piyasalarının doyması ve insanların kendi hesabına çalışabilecek işlerle meşgul olma olanaklarının daralması geleneksel stratejilerin uygulanmasını ciddi düzeyde sınırlamaktadır. Bu sınırlılıklar, hanelerin tüketimlerini ertelemesine ve azaltmasına neden olurken, gıda gibi en temel ihtiyaçtan vazgeçmek zorunda kalınması ise, hanelerin artık daha başka bir seçeneğinin olmadığını göstermektedir (González de la Rocha, 2007: 61).

Yardım Alan Haneler ve "Kaynakların Yoksulluğu"

Yöntem ve Örneklem

Bu çalışma, belediyelerden yardım alan hanelerin yoksulluk durumunu ve yoksullukla başa çıkma stratejilerinde kadınların rolünü anlamaya yönelik 2003 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında gerçekleştirilen alan araştırmasına dayanmaktadır. Araştırmanın verileri, Eskişehir'de Tepebaşı ve Büyükşehir Belediyesi'nden gıda, yakacak, eğitim ve nakit yardım alan 300 hane ile yüz yüze gerçekleştirilen görüşme ile toplanmıştır. Görüşülen haneler katmanlı örneklem yöntemiyle her iki belediyeden rastgele 150'şer kişi seçilerek belirlenmiştir. Hanelere uygulanan anket yapılandırılmış ve yarı-yapılandırılmış sorulardan oluşmaktadır.

Hanelerin Sosyo-Demografik Arka Planı

Bilgisine başvurulan toplam 300 kadından %72,3'ü evlidir. Kocası ölmüş kadınların oranı %11,3, eşinden boşanmış kadınların oranı %10,3 ve kocasından ayrı yaşayan kadınların oranıysa %6'dır (Tablo 1). Kadınların kocasından boşanma/ayrı yaşama nedenleri arasında şiddet, erkeğin işsizliği, içki, kumar gibi nedenler ilk sırada yer almaktadır.

Tablo 1: Kadınların Medeni Durumu

	Kişi Sayısı	Toplam Yüzde
Evli	217	72,3
Kocası Ölmüş	34	11,3
Boşanmış	31	10,3
Ayrı Yaşıyor	18	6,0
Toplam	300	100,0

Hanede yaşayan ortalama kişi sayısı 4,75'tir. Hem kadınların hem de erkeklerin yarıdan fazlası köy veya kasaba doğumludur. Şehirde doğan kadın ve erkeklerin oranıysa düşüktür. Kadın (%65,1) ve erkeklerin (%67,4) çoğu 30-49 yaş dilimi arasında yer almaktadır. Kadın ve erkeklerin çoğu emek güçlerini kullanabilme potansiyeline uygun yaştadır (Tablo 2).

Tablo 2: Yaş Durumu

	Kadın		Erkek	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
19 ve altı	2	0,6	-	-
20-29	51	16,9	21	9,7
30-39	116	38,6	75	34,6
40-49	80	26,5	71	32,8
50-59	28	9,3	37	17,0
60 ve üstü	23	7,6	13	6,2
Toplam	300	100,0	217	100,0

Eğitim

Kadınların erkeklere göre eğitim düzeyleri düşüktür. Okuryazar olmayan kadınların oranı (%20,3) erkeklere (%6) göre daha yüksektir. Erkeklerin % 68,7'si, kadınların ise % 59'u sadece ilkokul mezunudur (Tablo 3).

Tablo 3: Eğitim Durumu

	Kadın		Erkek	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Okuryazar Değil	61	20,3	13	6,0
Okuryazar	11	3,7	7	3,2
İlkokul Terk	21	7,0	5	2,3
İlkokul Mezunu	177	59,0	149	68,7
Ortaokul Terk	4	1,3	18	8,3
Ortaokul Mezunu	11	3,7	11	5,1
Lise Terk	5	1,7	3	1,4
Lise Mezunu	10	3,3	9	4,1
Üniversite Mezunu	-	-	2	,9
Toplam	300	100,0	217	100,0

Tablo 4'te görüldüğü gibi kadınların %73,3'ü ve erkeklerin ise %71,9'u sağlık güvencesine sahiptir. Kadın (%71,5) ve erkeklerin (%75,6) çoğunun sahip olduğu sağlık güvence türü yeşil karttır (Tablo 5). Moser'in (1998) kavramsal çerçevesinde eğitim ve sağlık insan sermayesinin iki önemli unsurunu oluşturmaktadır. Yardım alan hanelerde kadın ve erkeğin eğitim düzeyi düşüktür. Geçim yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, hanelerin yoksullukla başa çıkmak için piyasa koşullarında yüksek maaşlı, düzenli ve istikrarlı işler için rekabet edebilecek insan sermayesine sahip olmadığı söylenebilir.

Tablo 4: Sağlık Güvencesinin Olup Olmadığı

	Kadın		Erkek	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Yok	79	26,3	61	28,1
Var	221	73,3	156	71,9
Toplam	300	100,0	217	100,0

Tablo 5: Sağlık Güvence Türü

	Kadın		Erkek	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
SSK	56	25,3	38	24,4
Emekli Sandığı	3	1,4	-	-
Bağ-Kur	4	1,8	-	-
Yeşil Kart	158	71,5	118	75,6
Toplam	221	100,0	156	100,0

Kadınların %98,7'si herhangi bir mesleği olmadığını belirtmiştir. Sadece dört kadın mesleğinin terzilik olduğunu söylemiştir. Meslek sahibi erkeklerin oranıysa %71'dir (Tablo 6). Sıralanan meslekler arasında inşaat işçiliği, fabrikada işçilik, şoförlük ilk sırada yer almaktadır. Ancak erkeklerin meslekleri belli bir eğitimi gerektirmeyen işleri kapsamaktadır. Sahip olunan meslekler erkeklerin eğitim düzeyleriyle örtüşmektedir ve deneyimle edinilmiştir.

Tablo 6: Meslek Durumu

	Kadın		Erkek	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Yok	296	98,7	63	29,0
Var	4	1,3	154	71,0
Toplam	300	100,0	217	100,0

Göç

Ekonomik zorluk ve geçim sıkıntısı çeken hanelerin gelir getiren iş ve çalışma imkânları yaratabilmek için yaşadıkları bölgeleri terk ederek kentlere veya başka ülkelere göç ettikleri bilinmektedir. Göç, yoksullukla mücadelede sonuçları açısından uzun dönem için alınmış stratejik bir karardır (Engelen, 2002). Göç, yoksulluğa karşı hanenin yaşam koşullarını iyileştirmek ve hane bireylerinin refah seviyesini (eğitim, sağlık vb.) yükseltmek için yoksul haneler tarafından uygulanan önemli bir stratejidir. Ancak yoksulluk, risk, güvensizlik, gelir yetersizliği gibi nedenler hanelerin göç etmesine neden olmakla birlikte, göç tek başına hanelerin yoksulluktan kurtulması için yeterli bir koşul değildir (Snel ve Staring, 2001; Güneş, 2009b). "Geçim" ve "yoksulluğun kaynakları" modelinde de ortaya konulduğu gibi, yoksullukla mücadelede göçün başarısı işgücü piyasalarında düzenli gelire ulaşabilecek iş imkânları ve toplumsal dayanışma ağlarının varlığıyla da ilişkilidir.

Toplam 300 hane arasında Eskişehir'e göç ederek yerleşenlerin oranı % 73,3'tür[4]. Hanelerin çoğu Eskişehir'in çevre il ve ilçelerinden göç etmiştir. Hanelerin çoğunun (%60) göç etme nedeni ekonomik zorluklardır. Evlilik, eğitim, sağlık, deprem, kocayla anlaşmazlık, kan davası, köyde akrabalar ile anlaşmazlık, iftira, emeklilik, eşin ölümü, kayınvalide ile anlaşmazlık, evlatlık verilme ise diğer göç etme nedenleri arasında yer almaktadır. Göç etme süreleri incelendiğindeyse hanelerin çoğunun 1980 sonrası Eskişehir'e göç ettiği görülmektedir (%82). 1990 sonrası göç edenlerin oranı yaklaşık %55'dir (Tablo 7).

4. "Kentsel Yoksulluk/Dışlanma (MI), Göç ve İstihdam: Eskişehir'de Belediyeden Yardım Alan Haneler" (Güneş, 2009b) başlıklı makalede göç, istihdam ve yoksulluk/toplumsal dışlanma ilişkisi ayrıntılı olarak analiz edilmiştir. Bu makalede ise, hanelerin göç durumu, kadınların ve erkeklerin işgücü piyasalarındaki konumu "kaynakların yoksulluğu" yaklaşımı çerçevesinde analiz edilmektedir.

Tablo 7: Hanelerin Göç Durumu

	Hane Sayısı	Yüzde
1960-1969 arası	12	6,0
1970-1979 arası	28	13,0
1980-1989 arası	59	26,8
1990 sonrası	121	55,0
Toplam	220	100,0

Türkiye'de yapılan kentsel yoksulluk çalışmalarının (Erder, 1996; Işık ve Pınarcıoğlu; Kaygalak, 2001; Adaman ve Keyder, 2006) sonuçları da kent yoksullarının 1980 sonrası göç ettiğini ortaya koymaktadır. "Kaynakların yoksulluğu" modelinde de ortaya konulduğu gibi işgücü piyasalarının yapısal koşulları (işsizlik, düzensiz ve istikrarsız çalışma) hanelerin yoksulluğunu derinleştirmektedir. Stratejik bir karar olarak göç uzun dönemde hanelerin yoksulluktan kurtulmasını sağlayamamıştır.

Hanelerin Sahip Olduğu Varlıklar

Hanenin/bireyin sahip olduğu varlıklar, yoksulluk çalışmalarında kullanılan göstergeler arasında yer almaktadır. Ayrıca üretken varlık (Moser, 1998) ve fiziksel sermaye (Rakodi, 1999), geçim yaklaşımı tarafından hane stratejileri analizinde kullanılmaktadır. Varlık, satış sonucunda paraya çevrilebilen, kişiye kâr ve fayda sağlayan mülkiyettir. Konut, toprak, sermaye hisseleri kişisel servetler oluşturan temel varlıktır. Sahip olunan varlıklar "üretken varlıklar" ve "tüketim varlıkları" olmak üzere iki gruba ayrılır. Üretken varlık arasında konut ve toprak gibi varlıklar yer almaktadır. Çünkü konuttan kira, topraktan gelir elde edilebilmektedir. Tüketim varlıkları ise, üzerinden gelir elde edilemeyen, kullanım değerine sahip ve ihtiyaçların karşılanmasına kolaylıklar sağlayan araçlardır. Buzdolabı, çamaşır makinesi, otomobil, kira vermeden oturulan konut tüketim varlıkları arasında yer almaktadır. Tüketim varlıklarının sahipliği ve niteliği yoksullukla mücadelede kadın emeğinin yerinin anlaşılması açısından önemlidir.

a) Konut

Konut, bireyin ve hanenin toplumsal yeniden üretimi için gerekli en temel maddi kaynaklardan biridir. Konut edinme mekanizmalarının piyasaya bağlı olduğu durumlarda, yüksek ve güvenceli gelire sahip olmayan kesim için konut edinme fırsatları zorlaşmaktadır (Aldrich ve Sandhu, 1997). İşsiz, düşük ücretli ve düzensiz gelir kazanan kesimler, barınma ihtiyaçlarını ya enformel (anne-baba-akraba yanında oturma, kaçak konut edinme gibi) ilişki ağlarıyla çözmekte ya da insani yaşam koşullarından uzak kötü konutlarda düşük kira karşılığı oturmaktadır.

Yardım alan hanelerin konut sahipliği incelendiğinde, çoğunun kiracı olduğu görülmektedir (%62,3). Oturdukları konutun mülkiyetine sahip olanların oranıysa düşüktür (%27). Hanelerin %10,3'ü ise anne, baba ve akrabalarının konutlarında kira ödemeden oturmaktadır (Tablo 8). "Geçim yaklaşımı" çerçevesinde analiz edildiğinde konut, yardım alan hanelerin yoksullukla mücadelede kullanacakları üretken bir kaynak değildir. Ancak çok az hanenin konut sorunlarını aile ve akrabalık temelinde kurulan geleneksel destek ve dayanışma ağları aracılığıyla çözmeye çalıştığı görülmektedir. "Kaynakların yoksulluğu" modelinde ortaya konulduğu gibi dayanışma ve destek ağları kentli yoksul haneler için gittikçe zayıflamaktadır.

Tablo 8: Oturulan Konutun Mülk Durumu

	Hane Sayısı	Yüzde
Kiracı	187	62,3
Kendi Evi	81	27,0
Akraba Mülkü	31	10,3
Diğer	1	0,3
Toplam	300	100,0

Hanelerin % 90'ı tek katlı ve fiziki koşulları yetersiz konutlarda oturmaktadır. Kadınların çoğu (%80,5) hem kendilerine hem de çocuklarına ait ayrı yatak odalarının olmadığını belirtmiştir (Tablo 9). Konutun ısıtılması için belediyeden alınan

kömür yardımının yanı sıra, çoğunlukla atık çöp maddeleri, kâğıt, karton parçaları, eski elbise, sokaktan toplanmış maddeler kullanılmaktadır. Tuvaleti evin içinde olmayan hanelerin oranı %52,3'tür. Konutta ayrı banyosu olmayan hanelerin oranıysa %71,3'tür (Tablo 10). Bu haneler yıkanmak için genellikle tuvaleti kullanmaktadır.

Tablo 9: Ebeveyn ve Çocuklar İçin Ayrı Odanın Olup Olmadığı

	Hane Sayısı	Yüzde
Ayrı Ebeveyn Odası Var	14	4,7
Ayrı Ebeveyn ve Çocuk Odası Var	40	13,4
Ayrı Ebeveyn ve Çocuk Odası Yok	240	80,5
Çocukların Ayrı Odası Var	4	1,3
Toplam	300	100,0

Tablo10: Konutun Altyapı Durumu

	Hane Sayısı	Yüzde		Hane Sayısı	Yüzde
Tuvalet Evin İçinde	143	47,7	Banyosu Olan	86	28,7
Tuvalet Evin Dışında	157	52,3	Banyosu Olmayan	214	71,3
Toplam	300	100,0	Toplam	300	100,0

Konut, özellikle ev kadınlarının bütün günlerini ve gelir kazanan kadınların iş dışındaki zamanlarını hane halkının varolması için gerekli yeniden üretim işlerini gerçekleştirdikleri bir mekândır. Kötü inşa edilmiş, yetersiz altyapı hizmetlerine sahip, sayıca az odadan oluşan konutlar, aile bireylerinin uyumak, çalışmak, dinlenmek gibi ihtiyaçlarının karşılanması için yetersizdir. Bu durum, kadınların ev içi emeklerine baskı yaratarak onların ev işlerinde daha çok emek harcamasına neden olurken, onları insani yaşam koşullarından mahrum bırakmaktadır.

b) Tüketim Varlıkları

Tüketim varlıkları, hanenin günlük hayatını kolaylaştıran temel araçlar olarak; hanenin yaşam seviyesinin ve yoksulluk koşullarının anlaşılmasında kullanılan göstergeler arasında yer almaktadır. Tüketim araçları sahipliğinin yanı sıra, bu araçları edinme biçimi ve niteliği de yoksulluğun boyutunun anlaşılması açısından önemlidir. Özelikle kadınların yoksullukla başa çıkmak için emeklerini nasıl kullandıkları ve yoksulluktan nasıl etkilendiklerinin açığa çıkarılmasında tüketim varlıklarının sahipliği ve niteliği önem kazanmaktadır. Diğer bir deyişle, tüketim varlıkları sahipliği, bunların kalitesi ve kadının emek yoğunluğu arasında önemli bir ilişki vardır. Yaşam için gerekli temel tüketim araçlarının yokluğu ve/veya kalitesi kadınların ev içinde harcadıkları emek ve zamanı etkilemektedir. Bu aletlerin yokluğu kadınların kendilerini psikolojik olarak da kötü hissetmelerine neden olmaktadır.

Yardım alan hanelerin %46'sında çamaşır makinesi, %9,7'sinde televizyon, %51'inde elektrikli süpürge, %19'unda buzdolabı, %25'inde ise ütü yoktur. Hanelerin bir kısmı ikinci el ve/veya kullanılmış ev aletlerine sahiptir. Buzdolabına sahip olanların %18'i ise ikinci el buzdolabı kullanmaktadır. Sadece bir hane bulaşık makinesine sahiptir. Kadınların %60'ı bulaşık makinesini gereksiz bir araç olarak görmektedir. Hanelerin hiçbirinde bilgisayar bulunmamaktadır (Tablo 11).

Tablo 11: Elektrikli Ev Aletleri Sahipliği

	Yok	Yüzde	Var	Yüzde	Toplam	Yüzde
Buzdolabı	57	19,0	243	81,0	300	100,0
Bulaşık Makinesi	299	99,7	1	0,3	300	100,0
Çamaşır Makinesi	138	46,0	162	54,0	300	100,0
Televizyon	29	9,7	271	90,3	300	100,0
Elektrikli Süpürge	153	51,0	147	49,0	300	100,0
Ütü	75	25,0	225	75,0	300	100,0
Bilgisayar	300	100	-	-	300	100,0
Cep Telefonu	239	79,7	61	20,3	300	100,0

Ailenin yeniden üretimi için gerekli olan bu ev araçlarının yanı sıra; hanelerin yatak odası, çocuk odası, yemek odası takımı, salon takımı, cep ve ev telefonu, bilgisayar, bisiklet gibi diğer yaşam kolaylıklarına sahip olup olmadıkları da incelenmiştir. Yardım alan hanelerin çoğunda yatak odası (%86), çocuk odası (%98,7), yemek odası (%98,7) ve salon takımı (%96,3) yoktur. Hanelerin dörtte üçünde çekyat vardır (%76,7). Bisikleti olmayan çocukların oranıysa %72'dir (Tablo 12).

Tablo 12: Ev Eşyası Sahipliği

	Yok	Yüzde	Var	Yüzde	Toplam	Yüzde
Yatak odası takımı	258	86,0	42	14,0	300	100,0
Yemek odası takımı	296	98,7	4	1,3	300	100,0
Salon takımı	289	96,3	11	3,7	300	100,0
Çocuk odası takımı	296	98,7	4	1,3	300	100,0
Çekyat	70	23,3	230	76,7	300	100,0
Bisiklet	217	72,3	83	27,7	300	100,0

Türkiye'de ev eşyaları ailenin toplumsal statüsünü yansıtmakta ve kadınların toplum içindeki "ev kadını" konumunu etkilemektedir. Eşyaların düzenlenmesi, misafirlere yapılan ikram, evin temiz tutulması çalışan ve çalışmayan kadınlar arasında ev kadınlığının göstergeleri olmakla birlikte kadınlar arasında rekabete dönüşmektedir (Ayata, 1988). Kadınların çoğu bir evde yatak odası takımı (%84), çocuk odası takımı (%85), yemek odası takımı (%79) ve salon takımının (%80) olması gerektiğini düşünmekte ve bunlara sahip olmadıklarından kendilerini kötü hissetmektedir.

Kadın Emeği ve "Kaynakların Yoksulluğu"(nun) İdaresi

Bu çalışmada "hane geçim stratejileri" kavramına eleştirel bir mesafeden yaklaşılmaktadır. Çünkü kavram, hem yoksulların kaynaklarına fazlaca önem vermekte (Gonzalez de la Rocha, 2007) hem de yetersiz kaynakları "idare etmek" için yoksullukla mücadele eden kadın emeğinin yükünü ve sömürüsünü giz-

lemektedir. Kadınlar, geçim için gerekli mal veya hizmetlerin karşılanması için yetersiz hane gelirini, gıda, giysi, temizlik maddeleri, yakacak, elektrik/su tüketimi ve ulaşım gibi temel ihtiyaçların karşılanması için "idareli kullanmak" zorunda kalmaktadır. "İdareli kullanmak", "idare etmek" birçok durumda ihtiyaçlardan (hanenin ihtiyaçlarının yanı sıra, kadının kendi özel ihtiyaçları da) tamamen vazgeçmek anlamına gelmektedir. Kadınlar, çoğu zaman tüketilen ürün ve hizmetlerin kullanımında kısıntıya gitmekte ve bazı ürünleri ev içinde kendi emekleriyle üreterek "kaynakların yoksulluğu"nu idare etmektedir.

Bundan sonraki alt bölümlerde kadınların yoksulluğa karşı verdikleri mücadele, hanenin temel ihtiyaçlarının karşılanması için yapılan yardım başvurusu, kadınların gelir getiren işlerde emeklerini kullanma biçimleri, ev içi kadın emeğinin yoğunlaşması, yaşam maliyetlerinin aşağıya çekilmesi, geçimlik üretim, kadınların kişisel ihtiyaçlardan vazgeçmesi ve paranın kullanılması temelinde incelenmektedir.

Yardım Başvurusu

Mingione (1987) yoksullukla başa çıkma stratejilerinde kaynakları ikiye ayırmaktadır. Birincisi, hane içi kaynakları içermektedir. İkinci ise, hane dışı kaynakların kullanılmasıdır. Hane dışı kaynaklar arasında devlet, özel kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları, yerel topluluklar, akraba, arkadaş gibi formel ve enformel kurumlar yer almaktadır.

Hane içi kaynakların gittikçe daralması, kentli yoksul haneleri hane dışı kaynaklara yönlendirmektedir. Yardım alan haneler örneğinde görüldüğü gibi, Türkiye'de yardıma bağlı yaşamını sürdüren hane sayısı son yıllarda artmaya başlamıştır. Yaşamını yardıma bağlı sürdüren hane sayısındaki artışın önemli nedenlerinden biri yoksulluğun ve geçim sıkıntısının artmasıdır. Ancak yardım alanların sayısındaki artışın alt gelir gruplarına devlet veya belediyelerce yapılan yardımların artmasıyla da ilişkili olduğu söylenebilir. Bilgisine başvurulan kadınların %93'ü yardım başvurusunu kendisi yapmıştır (Tablo 13).

Tablo 13: Yardım Başvurusunu Kimin Yaptığı

	Sayı	Yüzde
Kadının Kendisi	279	93,0
Kocası	4	1,3
Kadın ve kocası birlikte	8	2,7
Muhtar	3	1,0
Tanıdık	4	1,3
Diğer	2	0,7
Toplam	300	100,0

Kadınların %64,5'i, "kocaları utandığı ve çekindiği için" kendilerinin yardım almak için başvurduğunu belirtmiştir (Tablo 14). Kadınlar kültürel olarak evin geçiminden kendilerini sorumlu görmektedir (Bora, 2002). Yardım almak için bu kurumlara başvuran ve her gün yemek kuyruklarında bekleyenlerin çoğunu kadınlar oluşturmaktadır. Ailenin geçiminden ideolojik olarak erkeklerin sorumlu tutulması, evin geçimini sağlamada yaşadıkları başarısızlık ve zorluklar onlar üzerinde toplumsal ve kültürel bir baskının oluşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, erkekler için yardım almak ve/veya yardım almak için başvuruda bulunmak "gurur" ve "onur" meselesine dönüşmektedir.

Tablo 14: Kadınların Yardım Başvurusunu Yapma Nedeni

	Sayı	Yüzde
Kocası utandığı, çekindiği için	127	64,5
Kocası çalışıyor, vakti yok	21	10,7
Kocası hasta, engelli	23	11,7
Kocası sinirli	4	2,0
Kocası sorumsuz	10	5,1
Eşiyle kavgalı olduğu için	2	1,0
Diğer	10	5,1
Toplam	197	100,0

Geleneksel ilişki ağları, yardım başvurusu yapılmasında oldukça önemlidir. Kadınların çoğunluğu (%77) belediyenin yardım verdiği bilgisine arkadaş, komşu, akraba, tanıdık gibi birincil ilişkiler aracılığıyla ulaşmıştır (Tablo 15). Haneler düzenli olarak gıda, yakacak ve giysi yardımı almaktadır. Çok az hane para yardımı almaktadır. Alınan yardım türleri arasında gıda ve yakacak ilk sırada yer almaktadır.

Tablo 15: Belediyenin Yardım Verdiği Bilgisinin Kaynakları

	Sayı	Yüzde
Arkadaş-komşu	190	63,3
Akraba	23	7,7
Muhtar	56	18,7
Çocuğun okulu	8	2,7
Aşevinden yardım alan tanıdıklar	8	2,7
Belediyede çalışan tanıdıklar	10	3,3
Kendim araştırdım öğrendim	3	1,0
Diğer	2	0,7
Toplam	300	100,0

Belediye çocukların okul ihtiyaçlarının karşılanmasına da yardımcı olmaktadır. Kadınların çoğu (%78) yardım aldıklarını çevresinden gizlememektedir. Kadınların bir kısmı ise, yardım aldıklarını özellikle kendi aileleri ve yakınlarıyla paylaşmamaktadır. Bunun nedenlerinden biri ise kocalarının ailenin geçimini sağlama konusunda başarısız olmasıdır. Yoksulluk koşullarında kadınlar geleneksel cinsiyet rolleri altında ezilmekte ve erkeğe yüklenen evi geçindirmekle sorumlu birey rolünün başarısız olarak algılanmasından rahatsızlık duymaktadır. Kadınlar dışarıda gelir getiren işlerde çalışmasa bile, evin geçiminde önemli bir rol üstlenmektedir. Ancak kadının ev içi emeği erkeğin gelir getirici faaliyeti kadar önemli görülmez. Yoksulluk koşullarında kadınların yaptıkları yardım başvurusu ev içi emekleri gibi görünmemektedir.

Gelir Getirici İşler

Hane stratejileri araştırmalarında (Chant, 1994; Demir, 1994; Gonzalez de la Rocha, 1994; ODTÜ, 2000; Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç, 2002; Rakodi, 1991) yoksul hanelerde erkeğin çalışmasının yanı sıra diğer hane üyelerinin de işgücü piyasalarına katılarak hanenin refahını yükseltmeye çalıştıkları belirtilmektedir. Özellikle de "yoksulluğun kaynakları" modelinde hane refahının yükselmesi erkeğin düzenli maaşı ve ek gelir getiren işlerde harcadığı yoğun emek ve uzun zamana, ayrıca kadınların ve çocukların çalışması sonucunda elde edilen gelire dayanmaktadır.

Görüşülen hanelerde erkeklerin %31,8'i işsizdir (Tablo 16). Çalışan erkeklerin yarısı (%50,7) başkasının yanında geçici olarak çalışmaktadır. Ücret-maaş karşılığı çalışan erkeklerin oranı %36'dır. Kendi işi enformel emek kategorisinde yer alan erkeklerin oranı %10'dur. Kendine ait düzenli bir işi olan erkeklerin oranı ise çok düşüktür (%3). Yardım alan hanelerde erkeklerin çoğu düzenli, örgütlü ve güvenceli işlerden yoksundur. İstihdamın geçici olması ve düzensizliği, hanelerin geçimi için gerekli gelirin istikrarsız olmasına neden olmaktadır. Ayrıca ücretli çalışanların kazancı da oldukça düşüktür ve asgari ücretin altında kalmaktadır.

Tablo 16: Erkeklerin İstihdam Durumu

	Kişi Sayısı	Yüzde
İşsiz	69	31,8
Çalışıyor	135	62,2
Emekli	13	6,0
Toplam	217	100,0

Tablo 17: Erkeklerin İş Deneyimi

	Sayı	Yüzde
Ücret-maaş karşılığı çalışan	49	36
Kendi işi düzenli	4	2,9
Kendi işi enformel	14	10,3
Başkasının yanında geçici çalışıyor	69	50,7
Toplam	136	100,0

Hane stratejileri yazınında (Chant, 1994; Gonzalez de la Rocha; 1994; Rodrigues, 1994; Florence, 1996; Moser, 1998; Jaiyebo, 2003) düşen reel ücretler, erkeğin işsiz kalması ve kötüye giden ekonomik koşullar ile kadınların gelir getiren işlerde çalışmaya başlamaları arasında önemli bir ilişki kurulmaktadır. Diğer bir deyişle, erkeğin işgücü piyasalarındaki olumsuz konumu kadınların hanenin refahını yükseltmek için çalışmaya başlamasına neden olmaktadır. Yardım alan hanelerde, kadınların çoğu (%75) yaşamının bir döneminde gelir getiren bir işte çalışmıştır ve iş buldukça geçici işlerde çalışmaya devam etmektedir. Ancak kadınlar gelir açısından istikrarlı olmayan işlerde çalışmaktadır. Yaptıkları işler arasında mevsimlik işçilik, temizlik, evde parça başı iş (dantel, örgü vb), çocuk, hasta ve yaşlı bakıcılığı gibi işler yer almaktadır. Kadınların yaptıkları işler arasında mevsimlik işçilik ilk sırada yer almaktadır (%38). Temizlik (%35,3) ve evde parça başı iş yaparak (%28) gelir kazanan kadınların oranı da mevsimlik işçilik yapanların oranına yakındır. Kadınların hepsi ekonomik zorluklar, hayat pahalılığı, geçim sıkıntısı, kocalarının işsizliği ve ailenin geçimi için yeterli olmayan istikrarsız kazançları nedeniyle çalışmaya başladıklarını belirtmiştir.

Kadın yoksulluğunun analiz edildiği çalışmalarda da belirtildiği (Daly, 1989; Payne, 1991) gibi, kadınların çoğu toplumsal olarak düşük statülü işlerde çalışmaktadır ve yaptıkları bu işler ev içindeki konumlarıyla örtüşmektedir. Kadınların ev içinde yaptığı çocuk bakımı, yemek, temizlik, alışveriş gibi günlük işler ve bu işlere harcadığı zaman, eğitim düzeyleri, yaşları, ev içinde tanımlanan kadın ve erkek rollerinin ideolojik olarak benimsenmesi, işgücü olarak emek piyasasında yer almalarını etkilemektedir (Ecevit, 1990; Crompton, 1997; Lordoğlu ve Minibas, 1999; Güneş, 2006).

Yoksulların kaynaklarına fazlaca önem veren hane geçim stratejileri yaklaşımlarının tersine; yardım alan hanelerde kadınların toplumsal konumu, en önemli kaynakları olan emeğin niteliği, toplumsal ve kültürel yapılar, işgücü piyasalarının yapısal özellikleri kadınların hane refahını yükseltmek için verdikleri mücadeleyi olumsuz etkilemektedir. Yardım alan hanelerde hem erkeğin hem de kadının işgücü piyasalarındaki konumu "kaynakların yoksulluğu" modeli ile paralellik göstermektedir. Bu modelde belirtildiği gibi, işsizlik, geçici, düzensiz ve istikrarsız çalışma biçimleri hanelerin yoksullukla mücadelesini zora sokmakta ve hanelerin yoksulluğunu derinleştirmektedir.

Kadınların Ev İçi Emeği

Kadınlar ailenin yeniden üretimi için ev içinde yoğun emek harcamaktadır. Emek gücünün yeniden üretimi (üretim sırasında tüketilen işgücünün ertesi güne hazır hale getirilmesi) için gerekli mal ve hizmetlerin tedarik edilmesi, bunların üretimi ve tüketilebilir hale getirilmesi (alışveriş, yemek pişirmek, ev temizliği, çamaşır yıkamak, ütü, bulaşık vb işler), gelecek kuşakların yetiştirilmesi (çocuk bakımı ve yetiştirilmesi), yaşlı ve hastaların bakımı ev içinde kadın emeği üzerinden gerçekleşmektedir. Yoksulluk koşullarında kadınlar ev içinde ailenin bakımı ve geçimi için gerekli üretim faaliyetlerinde yoğun emek harcamaktadır (Ecevit, 1998: 67; Gonzalez de la Rocha, 1995: 19-21).

Yardım alan hanelerde kadınlar temizlik (ev temizliği, çamaşır yıkama vb), mutfak işleri (yemeğin hazırlanması, bulaşık vb.), sobanın yakılması, suyun alımı ve eve taşınması, çocukların bakımı ve yetiştirilmesi; gıda ve giysi alışverişi ile faturaların ödenmesi gibi işlerde yoğun emek ve zaman harcamaktadır (Tablo 18 ve Tablo 19).

Tablo 18: Evde İşleri Kimlerin Yaptığı

	Temizlik		Mutfak İşleri		Sobanın Yakılması		Su Taşınması		Çocukların Bakımı	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadın	202	67,3	197	65,7	247	82,3	226	75,3	243	85,9
Kocası	-	-	1	,3	9	3,0	9	3,0	-	-
Çocuklar	10	3,3	11	3,7	5	1,7	19	6,3	11	3,9
Kadın/ Kız Çocuklar	74	24,7	77	25,7	20	6,7	29	9,7	18	6,4
Kadın/ Kocası	14	4,7	11	3,7	16	5,3	15	5,0	8	2,8
Diğer	-	-	3	1,0	3	1,0	0,2	0,7	3	1,1
Toplam	300	100,0	300	100,0	300	100,0	300	100,0	283	100,0

Tablo 19: Alışveriş ve Fatura Ödemelerini Kimlerin Yaptığı

	Gıda Alışverişi		Giysi Alışverişi		Faturaların ödenmesi	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadın	189	63,0	166	55,3	161	53,7
Kocası	12	4,0	14	4,7	65	21,7
Çocuklar	9	3,0	8	2,7	16	5,3
Kadın/Kız Çocuklar	46	15,3	49	16,3	20	6,7
Kadın/Kocası	38	12,7	47	15,7	25	8,3
Diğer	6	2,0	16	5,3	13	4,4
Toplam	300	100,0	300	100,0	300	100,0

Yardım alan hanelerin çoğunda bu işlerin yapılmasında kız çocuklarının annelerine yardımcı oldukları gözlemlenmiştir. Eskişehir'de 2005 yılında 105 kadının bilgisine başvurularak farklı emek kategorileri açısından kadın yoksulluğunun incelendiği başka bir araştırmada (Güneş, 2006), ağır koşullarda geçici ve düzensiz çalışan birçok kadının ev işlerinden şikâyetçi olsa da bu işleri yapmak zorunda kaldığı belirtilmektedir. Ayrıca yeniden üretim faaliyetleri, kadın ve erkek tarafından eşit şekilde paylaşılmak yerine kız çocukları ve akraba emeği kullanılarak yerine getirilmektedir. Kadınlar, ideolojik olarak yeniden üretilen toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı; ev işlerinin sorumlusu olarak kendilerini görmektedir. Aynı araştırmada, geliri olan kadınların çoğunun, ev işlerini kadın ve erkeğin birlikte paylaşması gereken işler olarak düşündüğü; ancak erkeklerin bu işleri yapmamasından dolayı kadınların zorunlu olarak bu işleri yaptıkları ortaya konmaktadır. Yardım alan hanelerde de kadınlar ev işlerinin sorumlusu olarak kendilerini görmektedir. Kadınların çoğu hem her gün aşevinden düzenli yemek almakta hem de ev işlerinde yoğun emek harcamaktadır.

Geçimlik Üretim

Yoksullukla başa çıkma stratejilerinden biri hane içi kaynakların yoğun olarak kullanılmasıdır. Gıda, giysi gibi mal ve hizmetlerinin hane içinde üretilmesini buna örnek olarak verebiliriz (Snel ve Staring, 2001). Hane içi kaynakların geçimlik mal ve hizmetlerin üretilmesinde kadın emeği önemli bir rol oynamaktadır. Diğer bir deyişle, piyasadan elde edilen mal ve hizmetlerin maliyetlerinin aşağıya çekilmesinde kullanılan kadın emeği ev içinde geçimlik malların üretiminde de yoğun olarak kullanılmaktadır. Ancak kadınlar arasında evde geçimlik ürünlerin üretilme oranları düşüktür. Yine de kadınlar arasında ailenin geçimi ve satın almamak için ev içinde üretilen ürünler arasında ekmek (%52), mantı (%60), tarhana-erişte (%40), turşu (%77), salça (%37), konserve (%31) ve reçel (%40) ilk sırada yer almaktadır (Tablo 20). Özellikle salça, konserve ve reçel üretmenin maliyeti yüksektir ve kadınlar bu ürünleri parasızlıktan dolayı daha az üretmektedir (Tablo 20).

Tablo 20: Geçimlik Üretim

	Evde Üretirim Sayı	Yüzde	Üretmem Sayı	Yüzde	Toplam	Yüzde
Ekmek	156	52,0	144	48,0	300	100,0
Mantı	179	59,7	121	40,3	300	100,0
Tarhana erişte	121	40,3	179	59,7	300	100,0
Reçel	120	40,0	180	60,0	300	100,0
Turşu	230	76,7	70	23,3	300	100,0
Salça	111	37,0	189	63,0	300	100,0
Konserve	92	30,7	208	69,3	300	100,0

Tablo 21: Evde Gıda Üretimi Yapmama Nedenleri

	Sayı	Yüzde
Malzeme Pahalı-Parasızlık	288	96,0
Zaman Yok	4	1,3
Yapmasını Bilmiyor	4	2,7
Toplam	300	100,0

Ankara'da kentli yoksul hanelerin geçinme stratejileri üzerine yapılan bir alan araştırmasında (ODTÜ, 2000) kadınların hanenin geçimi için ev içinde gıda üretiminde bulundukları belirtilmektedir. Ancak yardım alan hanelerde kaynakların yetersizliğinden dolayı geçimlik üretim daha az yapılmaktadır. "Kaynakların yoksulluğu" (Gonzalez de la Rocha, 2007) modelinde de belirtildiği gibi ev içi geçimlik ürünlerin üretilmesi göreli olarak haneye düzenli bir gelir akışıyla sağlanabilmektedir. Oysa yardım alan haneler eve düzenli bir maaşın gelmemesinden dolayı hem ev içi geçimlik ürünlerin üretilmesinde zorluk yaşamakta hem de yaşamlarını gıda, yakacak gibi yardımlara bağlı sürdürmektedir.

Yaşam Maliyetlerinin Aşağıya Çekilmesi

Tüketim kalıpları, sosyolojik olarak tarihsel ve kültürel bir içeriğe sahip olduğu için mekanik olarak da doğrudan gelir seviyesini yansıtmaz. Ancak gelir seviyesi, tüketim kalıplarına uygun ürünlerin alınmasında etkilidir. Gelir seviyesi yükseldikçe hanelerin piyasada üretilen mal ve hizmetlere ulaşımı kolaylaşır. Ekonominin yükselme dönemlerinde gıda, giysi ve dayanıklı tüketim mallarına olan talep de artmaktadır. Ancak ekonomik krizlerin, işsizliğin ve gelir seviyesinin düştüğü zamanlarda haneler eğitim, sağlık, gıda, giysi gibi temel ihtiyaçların tüketilmesinde kısıntıya gitmektedir (Gonzalez de la Rocha, 1995).

Yardım alan hanelerde de gıda, giysi, elektrik, su kullanımı, ulaşım, iletişim, ısınma gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında kısıntıya gidilmektedir. Hanenin temel ihtiyaçlarının karşılanmasının kısılması konusunda kadın emeği önemli bir rol oynamaktadır. Kadınların çoğu gıda malzemelerini, sebze ve meyve ihtiyaçlarını genellikle pazardan ve ucuz dükkânlardan karşılamakta

ve pazar kapandıktan sonra arta kalan ürünleri toplamaktadır (Tablo 22). Haneler kahvaltıda genellikle çay, ekmek ve yanında en az bir çeşit (margarin, peynir, zeytin, vb.) besin tüketmektedir (Tablo 23). Diğer yoksulluk çalışmaları da (Rodriguez, 1994; Gonzales de la Rocha, 1995; Florence, 1996) hanelerin satın alma gücü azaldığı için, kadınların süt, yumurta, peynir, et, balık, pirinç, bal, meyve gibi ürünlerin tüketiminde kısıntıya gittiğini ve bunların düzenli tüketilemediklerini ortaya koymaktadır.

Tablo 22: Gıda Alışverişinin Nereden Yapıldığı

	Sayı	Yüzde
Yiyecek alamıyor	5	1,7
Pazardan	66	22,0
Ucuz Yerlerden	186	62,0
Pazardan Topluyor	12	4,0
Hepsi	16	5,3
Bakkal	15	5,0
Toplam	300	100,0

Tablo 23: Genellikle Kahvaltıda Tüketilen Gıda Ürünleri

	Sayı	Yüzde
Çorba, çay ve ekmek	24	8,3
Akşamdan kalan yemek	11	3,7
Çay, ekmek ve yanında bir çeşit yiyecek (margarin, salça, patates)	123	41,0
Çay, ekmek ve yanında en az iki çeşit yiyecek (zeytin, peynir, margarin, salça, patates)	138	46,0
Kahvaltı yapmıyor	4	1,3
Toplam	300	100,0

Kadınlar genellikle hane bireylerinin giysi ihtiyaçlarını karşılamak için mahalle pazarlarını tercih etmektedir. Kadınlar özellikle pazara ucuzluğundan dolayı geç saatlerde çıkmaktadır. Bazı kadınlar giysi ihtiyaçlarının karşılanmasında, aile ve akrabalar arası dayanışma ve yardımlaşma ilişki ağlarını kullanmaktadır. Türkiye'de yapılan bazı yoksulluk araştırmalarında da yoksullukla mücadelede, toplumsal ilişki ağlarıyla bağlantıya geçen kadın emeğinin rolünün altı çizilmiştir (ODTÜ, 2000; Baysu, 2002; Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç, 2002). Hanelerde ikinci el kullanılmış giysi tüketimi yaygındır. Bu hanelerin bir kısmı, giysi (ikinci el kullanılmış) ihtiyaçlarını belediyeden sağlanan yardımlarla karşılamaktadır.

Gıda ve giysi ihtiyaçlarının karşılanması ve tüketiminde yapılan kısıntının yanı sıra kadınların çoğu elektrik (%92,4) ve su kullanımında (%78,7), ulaşım maliyetlerinin aşağıya çekilmesinde (%97,3), telefonun kullanılması (%97,7) ve evin ısıtılmasında (%97) kısıntıya gitmektedir (Tablo 24).

Tablo 24: Elektrik, Su, Ulaşım, Telefon ve Isınmadan Kısıntı Yapılıp Yapılmadığı

	Kısıntı yaparım	Yüzde	Kısmam	Yüzde	Toplam	Yüzde
Elektrikten	268	92,4	22	7,6	290	100,0
Sudan	222	78,7	60	21,3	282	100,0
Ulaşımdan	292	97,3	8	2,7	300	100,0
Telefondan	171	97,7	4	2,3	175	100,0
Isınmadan	291	97	9	3,0	300	100,0

Klasik yoksulluk çalışmalarında konutta elektrik, su, yol gibi altyapı hizmetlerinin olup olmaması ve bu tür hizmetlere erişebilirlik düzeyi yoksulluk göstergeleri arasında yer almaktadır. Örneğin, güvenli ve temiz suya erişim, yoksulluğun temel göstergelerinden biridir (Birleşmiş Milletler, 1997). Ancak bu tür çalışmalarda elektrik, su gibi hizmetlerin maliyetlerini düşürmek için kadın emeğinin verdiği çabaya dikkat çekilmemektedir. Kamusal hizmet alanında devlet girişimciliğinin özelleştirilmesi bu hizmetlerin maliyetlerini yükseltmiştir. Piyasalaşan kamusal hizmetler hanelerin yaşam maliyetlerini yükseltmiştir.

Elektrikten kısıntı yapan hanelerin yaşam maliyetlerini aşağıya çekme biçimleri ise genellikle şöyledir: kadınlar genellikle çamaşırı ellerinde yıkamakta, evi temizlerken elektrikli süpürge yerine çalı süpürgesi kullanmaktadır. Genellikle haneler sadece bir odanın ışığını yakarak geceleri televizyon ışığında oturmaktadır. Kışın buzdolabı çalıştırılmaz. Su sobanın üzerinde ya da bahçede kovanın içinde güneş enerjisi ile ısıtılmakta. Düşük voltaj lamba kullanılmaktadır. Evde olan elektrikli ev aletleri çok az kullanılmaktadır. Hava kararmadan haneler genellikle ışık yakmamaktadır.

Kadınların yaşam maliyetlerini aşağıya çekmek için suyu kullanma biçimleri şöyledir: kadınlar su ihtiyaçlarını tulumbadan karşılarken, çamaşır makinesini nadiren kullanmakta, gereksiz yere su akıtmamakta, bulaşıkları akıtma su yerine leğende durulamaktadır. Ayrıca kadınlar çoğu ulaşım giderlerinden tasarruf etmek, iş ve alışveriş için otobüs ve tramvaya binmek yerine yürümeyi tercih etmek zorunda kalmaktadır.

Kadınların ısınmadan tasarruf etmek için uygulamak zorunda kaldıkları yollar arasındaysa şunlar yer almaktadır: sadece bir odaya soba kurma, az miktarda odun, kömür yakma, soğuk gelen yerleri kapatma, çocukların olmadığı saatte sobayı yakmama, ucuz kömür kullanma, atık maddeler yakma, kömürün külünü ıslatılıp tekrar yakma, yakılan kömürün artıklarını süzüp tekrar ısınmak için kullanma, yakılacak madde yoksa yorganın altında oturma, aile bireylerinin kalın giysilerle (palto, kaban vb) evde oturması.

Kişisel İhtiyaçlarından Vazgeçme

Yoksulluğu gelire/tüketime dayalı makro düzeyde analiz eden klasik yoksulluk çalışmaları, hane içine kaynakların aktarılması, aktarılan kaynakların tahsisi ve bölüşüm ilişkilerini açığa çıkarmada sınırlılıklara sahiptir. Oysa aile içinde kaynakların bölüşümü ve tüketiminde toplumsal cinsiyet ve yaşa dayalı eşitsizlikler yaşanmaktadır (Folbre, 1986; Dwyer ve Bruce, 1988; Kabeer, 1991). Hane içinde maliyet/fayda hesabı, fedakârlık rolü, farklı güç dağılımı dikkate alındığında bütün aile üyelerinin ortak faydayı sağladığını söylemek zorlaşmaktadır (Moen ve Wethington, 1992; Nelson ve Smith, 1999).

Birçok niteliksel araştırma kadınların yiyecek tüketiminde öncelikleri çocukları ve eşlerine bıraktıklarını ortaya koymaktadır (Land, 1983; Charles ve Kerr, 1987; Brennen ve Wilson, 1987; Graham, 1987; Güneş, 2006). Bu çalışmada da, gıda tüketiminde hane içinde toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin yaşandığı gözlemlenmiştir. Yardım alan hanelerde kadınların tamamına yakını, yiyecek tüketiminde önceliği çocuklarına ve kocalarına bırakmaktadır. Kadınlar özellikle eve az miktarda giren gıda ürünlerinin (et, meyve gibi) tüketiminde önceliği çocukları ve kocalarına bırakmaktadır. Klasik yoksulluk çalışmalarının haneyi piyasa ekonomisinin önermeleri çerçevesinde değerlendiren ilkeleri, özellikle de hanenin ortak refahını azamiye çıkarmak için kaynakların hanedeki bireyler tarafından eşit şekilde bölüşüldüğü varsayımı, kadınların diğer kaynakların tüketiminde olduğu gibi yiyecek tüketiminde kendi önceliklerinden vazgeçmelerini açıklamakta yetersizdir.

Paranın Kullanımı

"Yeni Ev Ekonomisi" yaklaşımı, hanenin ortak refahını azamiye çıkarmak için kazancın hane üyeleri arasında eşit bir şekilde bölüştürüldüğü ve bütün üyelerin karar sürecindeki tercih haklarının eşit olduğunu varsaymaktadır. Oysa gerekli mal ve hizmetlerin karşılanmasında harcanan para, toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri içermektedir. Paranın idaresi ve kontrolü toplumsal cinsiyet ilişkilerini içerir. Hane içinde alınan kararlar, toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri ve çatışmaları içermektedir. Hane stratejileri analizlerinde ataerkil güç ilişkileri de dikkate alınmalıdır. Erkekler parayı "kontrol" ederken, kadınlar parayı "idare" etmektedir (Daly, 1989). Özellikle yoksul hanelerde, ihtiyaçların karşılanması için az veya "olmayan para"nın idaresi kadınların sorumluluğundayken, hanenin geliri yükseldikçe bunun denetim ve kontrolü erkeğin eline geçmektedir. Parayı idare etmek kadınlar için ağır bir yük ve stresli bir iş iken, yüksek gelirin kontrolü erkeğin gücünü ifade etmektedir (Payne, 1991; Pahl, 1980).

Hanenin yiyecek (%83), giysi (%75), ev eşyası (%69), çocukların okul ihtiyaçlarının (%76) karşılanması ve paranın harcanmasına çoğunlukla kadınlar karar vermektedir. Ancak haneye gelen gelir miktarı çok düşük olduğu için, kadınlar az miktarda para ile

aile ihtiyaçlarının karşılanmasında yoğun stres yaşamaktadır. Kıt kaynakların idare edilmesi, kadınların ruhsal ve fiziksel sağlığını olumsuz etkilemekte ve az miktarda parayla ailenin mutfak ihtiyacını karşılayamamak, kadınlar için sıkıntılı ve stresli bir sürece dönüşmektedir (Payne, 1991; Cropmton, 1997).

Sonuç

Bu çalışmada, yoksullukla başa çıkmada "hane geçim stratejileri" kavramına eleştirel bir mesafeden yaklaşılmıştır. Çünkü kavram yoksulların kaynaklarına fazlaca önem vermekte ve yetersiz kaynakları "idare etmek" için yoksullukla mücadele eden kadın emeğinin yükünü gizlemektedir. Kadınlar geçim için gerekli mal ve hizmetlerin karşılanması için olmayan ve yetersiz hane gelirini, gıda, giysi, temizlik maddeleri, yakacak, elektrik/su tüketimi ve ulaşım gibi temel ihtiyaçların karşılanması için "idareli kullanmak" zorunda kalmaktadır. "İdareli kullanmak", "idare etmek" birçok durumda ihtiyaçlardan (hanenin ihtiyaçlarının yanı sıra, kadının kendi özel ihtiyaçları da) tamamen vazgeçmek anlamına gelmektedir. Kadınlar çoğu zaman tüketilen ürün ve hizmetlerin kullanımında kısıntıya gitmekte ve bazı ürünleri ev içinde kendi emekleriyle üreterek "kaynakların yoksulluğu"nu idare etmektedir.

Yardım alan hanelerde kadın ve erkeklerin çoğu emek gücünü kullanabilme potansiyeline uygun yaştadır. Kadın ve erkeğin eğitim düzeyi düşüktür. Geçim yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, işgücü piyasalarında yüksek maaşlı, düzenli ve istikrarlı işler için rekabet edebilecek insan sermayesine sahip olmadıkları görülmektedir. Erkeklerin meslekleri eğitim düzeyleriyle örtüşmektedir.

Hanelerin çoğu Eskişehir'e 1980 sonrasında göç ederek yerleşmiştir. Geçim sıkıntısı ve ekonomik zorluklar göç etme nedenleri arasında ilk sırada yer almaktadır. Yoksullukla mücadelede göçün başarısı işgücü piyasalarında düzenli maaşa ulaşabilecek iş imkânları ve toplumsal dayanışma ağlarının varlığıyla ilişkilidir. "Kaynakların yoksulluğu" modelinde de ortaya konulduğu gibi işgücü piyasalarının yapısal koşulları (işsizlik, düzensiz ve istikrarsız çalışma) hanelerin yoksulluğunu derinleştirmektedir. Stratejik bir karar olarak göç uzun dönemde hanelerin yoksulluktan kurtulmasını sağlayamamıştır.

Hanelerin çoğu tek katlı ve fiziki koşulları yetersiz konutlarda oturmaktadır. Oturulan konutun mülkiyetine sahiplik oranı düşüktür. Hanelerin çoğu kiracıdır ve bir kısmı da akraba konutlarında kira ödemeden oturmaktadır. "Geçim yaklaşımı" için konut, fiziksel bir sermaye olarak hanelerin yoksullukla başa çıkmasında önemli bir varlıktır. Oysa yardım alan haneler için konut hanelerin yoksullukla mücadelede kullanacakları üretken bir kaynak değildir. Ancak çok az hane barınma sorununu geleneksel destek ve dayanışma ağları aracılığıyla çözmeye çalışmaktadır. "Kaynakların yoksulluğu" modelinde de belirtildiği gibi dayanışma ve destek ağları kentli yoksul haneler için gittikçe zayıflamaktadır.

Yardım alan hanelerde erkek işsizliği, düzensiz, istikrarsız işlerde çalışma ve gelir yetersizliği hanenin temel ihtiyaçlarının karşılanmasını zorlaştırmaktadır. Bunun sonucu olarak haneler gıda, yakacak, giysi, eğitim, nakit gibi yardımlara bağlı yaşamını sürdürmektedir. Yoksullukla mücadelede haneye gelen yardımların sağlanmasında kadınların önemli bir rolü vardır. Çünkü erkekler için yardım almak ve/veya yardım almak için başvuruda bulunmak "gurur" ve "onur" meselesidir.

Yoksullukla başa çıkmak için kadınların çoğu iş buldukça geçici ve düzensiz işlerde [mevsimlik işçilik, temizlik, evde parça başı iş (dantel, örgü vb), çocuk, hasta ve yaşlı bakıcılığı vb] çalışmaktadır. Kadınlar yaptıkları bu işlerde sosyal güvenceye sahip değildir. Yaş, eğitim seviyesi, ev içi sorumlulukları kadınların geçici, düzensiz ve güvencesiz işlerde çalışmalarını etkileyen faktörlerdir.

Kadınların hemen hepsi yetersiz barınma koşullarında, hanenin geçimi için gerekli mal ve hizmetlerin temini, kaynakların kullanımı, tüketilebilir hale getirilmesi ve idaresi konusunda emeklerini yoğun bir biçimde kullanarak yoksullukla mücadele etmektedir. Hanenin geçimi için mücadele eden kadınlar aynı zamanda kendi özel ihtiyaçlarından vazgeçmek zorunda kalmaktadır. Bu da yoksulluk koşullarında kadınların daha çok ezilmesine, ikincil ve eşitsiz konumlarının derinleşmesine neden olmaktadır.

Kaynakça

Adaman, F. ve Keyder Ç. (2006), *Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma*
ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf,
Erişim: 7.02.2006.

Ayata, S. (1988), "Kentsel Orta Sınıf Ailelerde Statü Yarışması ve Salon Kullanımı", *Toplum ve Bilim*, 42 (Yaz), s. 5-25.

Aldrich, B. ve Sandhu, R. (1997), *Housing the Urban Poor*, Zed Publishing, Londra.

Becker, G. S. (1965), "A Theory of the Allocation Time", *Economic Journal*, 75, s. 493-517.

Baysu, G. (2002), *Looking at Women's Poverty in Poor Households*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara.

Birleşmiş Milletler (1997), *Human Development Report 1997: Concepts and Measurement of Human Development*, OUP, New York.

Bora, A. (2002), "Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?:Yoksulluk, Kadınlar ve Hane", *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*, Der. N. Erdoğan, Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, İstanbul.

Brannen, J. ve Wilson G. (1987), *Give and Take in Families in Resources Distribution*, Allen and Unwin, Londra.

Charles, N. ve Kerr M. (1987), "Just the Way It Is: Gender and Age Differences in Family Food Consumption", *Give and Take in Families: Studies in Resources Distribution*, Der. J. Brannen ve G. Wilson, Allen and Unwin, Londra.

Crompton, R. (1997), *Women and Work in Modern Britain*, Oxford University Press Inc, New York.

Chant, S. (1991), *Women and Survival in Mexican Cities Perspectives on Gender, Labour Market and Low Income Households*, Manchester University Press, Manchester & New York.

Chant, S. (1994), "Women, Work and Household Survival Strategies in Mexico, 1982-1992: Past Trends, Current Tendencies and Future Research", *Bulletin of Latin American Research*, 13 (2), s. 203-233.

Chambers, R. ve Conway, G.R. (1992), *Sustainable Rural Livelihoods: Practical Concepts for the 21st century*, IDS Discussion Paper No. 296: IDS, Brighton.

Daly, M. (1989), *Woman and Poverty*, Attic Press, Dublin.

Dwyer, D. ve Bruce, J. (1988), *A Home Divided: Women and Income in the Third World*, Stanford University Press, Stanford.

Demir, E. (1994),"1980 Sonrası Türkiye'de Uygulanan Ekonomi Politikaların Kent Emekçi Ailelerin Geçim Stratejileri Üzerine Etkisi", *Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler* - 1. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ankara, Sosyoloji Derneği, s. 357-366.

Ecevit, Y. (1998), "Küreselleşme, Yapısal Uyum ve Kadın Emeğinin Kullanımında Değişmeler", *Küresel Pazar Açısından Kadın Emeğinde ve İstihdamında Değişmeler: Türkiye Örneği*, Der. F. Özbay, İstanbul: T.C. Başbakanlık-Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü ve İnsan Kaynağı Geliştirme Vakfı.

Ecevit, Y. (1990), "Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Konumu ve Değişen Biçimleri", *Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, Der. Ş. Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 117-128.

Erder, S. (1996), İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye, İletişim Yayınları, İstanbul.

Engelen, T. (2002), "Labour Strategies of Families: A Critical Assessment of An Apppealing Concept", *IRSH*, 47, s.453-464.

Florence, B.E. (1996), "After Revolution: Neo-Liberal Policy and Gender in Nicaragua", *Latin America Perspective*, 23 (1), s.27-48.

Folbre, N. (1986), "Cleaning House: New Perspectives on Households and Economic Development", *Journal of Development*, 22 (1), s. 5-40.

Gonzalez de la Rocha, M. (2007), "The Construction of the Myth of Survival", *Development and Change*, 38 (1), s.45-66.

Gonzalez de la Rocha, M. (2001), "From the Resources of Poverty to the Poverty of Resources? The Erosion of a Survival Model", *Latin American Perspectives*, 28 (4), s.72-100.

Gonzalez de la Rocha, M ve Barbara B. Grant (1995), "The Urban Family and Poverty in Latin America", *Latin American Perspectives*, 22 (2), s. 12-31.

Gonzalez de la Rocha, M. (1994), *The Resources of Poverty: Women and Survival in a Mexican City*, Blackwell Publishing, Oxford.

Graham, H. (1987), "Being Poor: Perceptions and Coping Strategies of Lone Mothers", *Give and Take in Families: Studies in Resources Distribution*, Der. J. Brannen ve G. Wilson, Allen and Unwin, Londra.

Güneş, F. (2009a), "Türkiye'de Yeni Liberal Ekonomi Politikaları ve Krizlerin Kadınların Emek Piyasası ve Ev İçinde Emek Kullanma Biçimleri Üzerindeki Etkileri", *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 46 (532), s. 15-28.

Güneş, F.(2009b), "Kentsel Yoksulluk/Dışlanma (MI), Göç ve İstihdam: Eskişehir'de Belediyeden Yardım Alan Haneler", *Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 9 (18), s. 449-470.

Güneş, F. (2006), *Woman's Labor and Poverty: The Case of Eskişehir in Turkey*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, ODTÜ, Ankara.

Hareven, T.K. (1991), "The History of the Family and Complexity of Social Change", *American Historical Review*, 96, s. 95-124.

Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. (2001), *Nöbetleşe Yoksulluk Sultanbeyli Örneği*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Jaiyebo, O. (2003), "Women and Household Sustenance: Changing Livelihood and Survival Strategies in the Peri-Urban Areas of Ibadan", *Environment and Urbanization*, 15 (1), s. 111-120.

Kabeer, K. (1991), *Gender, Production and Well-Being: Rethinking the Household Economy*, IDS Discussion Paper No. 288, IDS, Brighton.

Kalaycıoğlu, S. ve Rittersberger-Tılıç, H. (2002), "Yapısal Uyum Programlarıyla Ortaya Çıkan Yoksullukla Başetme Stratejileri", *Kentleşme Göç ve Yoksulluk*, Der. A. Alpay, İmaj Yayıncılık, Ankara, s.197-247.

Kaygalak, S. (2001), "Yeni Kentsel Yoksulluk ve Yoksulluğun Mekânsal Yoğunlaşması: Mersin Demirtaş Mahallesi Örneği", *Praksis* 2 (Bahar), s. 124-172.

Krantz, L. (2001), *The Sustainable Livelihood Approach to Poverty Reduction*, Şubat, Swedish International Development Cooperation Agency Report, Sida Publishing,İsveç.

Land, H. (1983), "Poverty and Gender: The Distribution of Resources within Families", *The Structure of Disadvantage*, Der. M. Brown, Heinemann Publishing, Londra.

Lingman, L. (2005), *Structural Adjustment, Gender and Household Survival Strategies: Review of Evidence and Concerns*, http://www.umich.edu/~cew/PDFs/pubs/lingamrept.pdf, Erişim: 11.12.2009

Mingione, E. (1987), "Urban Survival Strategies, Family Structure and Informal Practices", *The Capitalist City: Global Restructuring and Comunity Politics*, Der. M.P. Smith ve J.R. Foggin, Basil Blackwood Ltd, Oxford.

Miranda, C. (2002), *Sustainable Livelihoods Approach: Concept And Practice*,s. 1-7.

http://www.devnet.org.nz/conf2002/papers/Cahn_Miranda.pdf, Erişim: 13.09.2009

Moen, P. ve E. Wethington (1992), "The Concept of Family Adaptive Strategies", *Annual Review of Sociology*, 18, s. 233-251.

Moser, C. (1996), *Confronting Crisis: A Comparative Study of Household Responses to Poverty and Vulnerability in Four Poor Urban Communities*, World Bank Enviromentally Sustainable Development Studies and Monographs Series no. 8.

Moser, C. (1998), "Reassessing Urban Poverty Reduction Strategies: The Assess Vulnerability Framework", *World Development*, 26 (1), s. 21-45.

Muthwa, S. (1994), "Female Household Headship and Household Survival in Soweto", *Journal of Gender Studies*, 3 (2), s. 65-175

Nelson, M.K. ve Smith, J. (1999), *Working Hard and Making Do. Surviving in Small Town America*, University of California Press, Londra.

ODTÜ (2000), *Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri-Ankara Örneği*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşleri, Ankara.

Pahl, J. (1980), "Patterns of Money Management Within Marriage", *Journal of Social Policy*, 9 (3), s. 313-335.

Payne, S. (1991), *Women, Health and Poverty: An Introduction*, Harvester Wheatsheaf Publishing, Hemel Hempstead.

Rakodi, C. (1991), "Women's Work or Household Strategies?", *Environment and Urbanization*, 3 (2), s. 38-45.

Rakodi, C. (1999), "A Capital Assets Framework for Analyzing Household Livelihood Strategies: Implications for Policy", *Development Policy Review*, (17), s. 315-342.

Rodriguez, L. (1994), "Housing and Household Survival Strategies in Urban Areas: A Case Study of Solanda Settlement, Quito, Ecudor", *Poverty in 1990s:The Responses of Urban Women*, Der. F. Meer, UNESCO and International Social Science Council, Paris, s. 135-150.

Rosas, R. E. (2002), "Women and Survival Strategies in Poor Urban Contexts: A Case Study from Guadalajara, Mexico", *JDSI*, 18 (2-3), s. 81-108.

Sen, A. (1981), *Poverty and Famines: an Essay on Entitlement and Deprivation*, Clarendon Press, Oxford.

Schmink, M. (1984), "Household Economic Strategies: review and Research Agenda", *Latin American Research Review*, 19 (3), s. 87-101.

Snel, E. ve Staring, R. (2001), "Poverty, Migration and Coping Strategies", *Focaal-European Journal of Anthropolgy 38*, s. 7-22.

Tilly, L. A. (1979), "Individual Lives and Family Strategies in the French Proletariat", *Journal of Family History*, 4, s. 137-152.

Tilly, L. A. (1987), "Beyond Family Strategies, What?", *Historical Methods, A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 20 (3), s. 123-125.

Viazzo, P.P ve Lunch, K. A. (2002), "Anthropology, Family History, and the Concept of

Strategy", *IRSH*, 47, s. 423-452.

UNDP (1999), *Sustainable Livelihoods Documents: Introduction, Overview and Sustainable Livelihoods: Concepts, Principles and Approaches to Indicator Development*

http://www.undp.org/sl, Erişim: 1.11.2001

Wallace, C. (2002), "Household Strategies: Their Conceptual Relevance and Analytical Scope in Social Research", *Sociology*, 36 (2), s. 275–292.

World Bank (1990), *World Bank Development Report 1990: Poverty*, Oxford University Press, New York.

Türkiye'de Yoksullukla Mücadele, Sosyal Yardımlar ve Kadınlar

Abdullah Topçuoğlu, Gamze Aksan

Giriş

Kadın yoksulluğu basitçe düşünüldüğünde diğer yoksulluk kategorilerinden aslında çok da farklı görülmeyebilir. Hangi kategoride olursa olsun yoksulluk yoksulluktur, toplumun bir kesimi tarafından yaşanır. İdari mekanizmaların ise sosyal devletin gerekliliklerine atfen, bu sorunu iyi bir biçimde yönetmesi ve iyileştirmesi beklenir. Kadın yoksulluğu olarak bir olgunun varlığından bahsetmek ve onu tanımlamak, çoğu zaman yoksul yaşantıyla ilgili sadece bir kesim üzerinden sübjektif belirlemeler

yapıldığını da akla getirebilir. Fakat günümüzde, gerek dünya gelinde gerek ülkeler bazında görünen tablo ne yazık ki bu kadar basit değildir; kadınların, eşitsizlik ve cinsiyet rolleri sebebiyle yoksulluğu daha derin yaşamakta olduğu gerçeği birçok çalışma ile ortaya konmuştur. Dolayısıyla, kadınların yaşadığı yoksulluk deneyimleri ideolojik karşılıklarının ötesinde, önemli bir sorun alanını temsil eden toplumsal bir gerçekliğe işaret etmektedir. Özellikle yoksulluk sorunu ile ilgili çözüm odaklı yaklaşımlarda, farklı kategoriler açısından yoksulların kendi içlerinde birbirlerinden ayrılan deneyimleri ve geliştirdikleri mücadele stratejileri büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda tıpkı çocuk yoksulluğu, erkek yoksulluğu ve kent yoksulluğu gibi kadın yoksulluğu da yoksul yaşantıdan kurtulma ya da onu iyileştirme noktasında kendine özgü özellikleri ve belirleyici öğeleriyle bütünün önemli parçalarından birisinin temsil edildiği, önemli bir grup ya da kategori olarak belirginleşmektedir.

Yoksullukla mücadelede yardım programları ya da sosyal yardımlar önemli bir başlığı ifade eder. Yardım programları açısından değerlendirildiğinde, yoksulluğu iyileştirme odaklı yardımların hane yoksulluğunu giderebilmek ve kalıcı çözümler üretebilmek amacı ile kadın ve çocuğu merkeze aldığı görülmektedir. Yokluk durumunda ayni veya nakdi, formel veya enformel, yapılan her türlü yardım şüphesiz hayati önem taşımaktadır. Ancak sadece yardım odaklı çözümlerin sorunu yeniden ürettiğini, borcu katladığını, yoksulu hem sosyal hem de psikolojik anlamda daha fazla mağdur ettiğini belirtmek gerekir. Günümüzde farklı bağlamlarıyla tartışılan yoksulluk kültürü meselesi, karşılıksız yapılan ve yoksullar için herhangi bir gelir kaynağına dönüştürülemeyen yardımların, yoksulların içinde bulunduğu durumu döngüsel hale getirmesi ve yoksulluğun yaşam tarzına dönüşmesini kolaylaştırması gibi gerekçelerle eleştirildiği bir düzlemde ele alınmaktadır. Yoksulları "yoksulluk kültürü" içerisinde edilgen bir konuma indirgeyen bakış açılarının değişmesi ve yoksulların birer özne olarak baş etme mücadelelerinin ve ürettikleri stratejilerin anlaşılması adına güçlendirme odaklı yoksulluk yardımları ayrı bir öneme sahiptir. Ayrıca yoksullara sadece finansal yardımın teşvik edilmesinden ziyade güçlendirme odaklı çalışmaların yoksulluğu iyileştirme noktasında daha kalıcı çözümler ürettiğini söylemek mümkündür. Özellikle bu amaçtan hareketle yoksulla-

ra yönelik mikrokredi uygulamaları gibi yardım programları, aile içinde kadını güçlendirmeyi ve yoksul yaşantıyı iyileştirmeyi sağlayabilecek devamlı bir kaynağın oluşumunu desteklemektedir.

Sosyal yardımlar konusunda kadınların ön plana çıkmasının belirli nedenleri vardır. Yapılan yardımların kadın odaklı olması da şüphesiz belirli amaçları barındırır. Bu bağlamda kadının hem "annelik" hem de "kadınlık rolleri" dolayısıyla dışarıdan gelen kaynağı evi ve çocukları için kullanmaya daha eğilimli olması gibi gerekçeler önem kazanmaktadır. Diğer taraftan karşılıklı yapılan yardımların geri ödenmesi noktasında, yoksullukla mücadele eden kadın girişimcilerin daha istikrarlı olduğu saptanmıştır. Bu anlamda, yoksul yaşantıda daha mağdur olarak görülen ya da yapılan yardımların yönetilmesinde daha güvenilir bir imaj çizen kadın yoksullar, sosyal yardımın hedeflediği yoksulluğun azaltılması düşüncesinin önemli aktörleri haline gelmektedir. Bu çalışma ise yoksulluğun iyileştirilmesinde sosyal yardımları, özelde yoksul kadınlar üzerinden anlama ve aktarma çabasının bir ürünüdür. Bu bağlamda makalede; yoksulluk, sosyal yardım, kadın ve hane arasındaki ilişki irdelenmeye çalışılacak, yardımların nasıl kadınsılaştığı, kadın odaklı en popüler yardım programı olan mikrokredi uygulamaları örneğinde ele alınacaktır.

Türkiye'de Yoksullukla Mücadelenin Kısa Tarihi

Yoksullukla mücadele konusu tıpkı yoksulluk sorunu kadar eskidir ve ister dini ister ekonomik veya ahlaki gerekçelerle olsun yoksullara ne olacağı ya da bu konuda ne yapılması gerektiği hemen her toplumda birçok farklı açıdan tartışılmıştır. Fakat özellikle son 200 yıllık süreçte "ilerleme" ve "güç" gibi öğeler ekonomik büyümeyle daha vurgulu biçimde ilişkilendirilmeye başlanmış; yoksulluğun devletin ilerlemesi, kalkınması ya da güçlenmesi önünde önemli bir engel olduğu fikri ön plana çıkmıştır. Bu anlamda yoksulluğun giderilmesi ve iyileştirilmesine dönük daha sistematize düzenlemeler ve uygulamalar, yerel ve küresel ölçekte önemli hale gelmiş, uluslararası sözleşmelerle, devletlerin yoksulluk sorununu ciddi biçimde çözmeye çalışması ve bunu sorumluluk edinmesi istenmiştir. Tüm bunlarla birlikte "herkesin kendisinin ve ailesinin sağlığı ve iyiliği için gerekli bir hayat standardına, gıdaya, giyeceğe, konuta ve sağlık hizmetlerine, gerekli

sosyal hizmetlere ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ya da kendi kontrolünde olmayan başka şartlar altında geçim imkânı bulamama haline karşı güvenceye hakkı" olduğu temel bir insan hakkı olarak ifade edilmiş[1], yerel ve küresel ölçekte yoksulluk ve yoksulluk kaynaklı çoğu sosyal problemin çözülmesi sözleşmelere atfen ahlaki bir yükümlülük olarak garanti edilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin 1985 yılında taraf olduğu ve 1986'da yürürlüğe koyduğu kadın ve erkek eşitliği alanında tek yasal bağlayıcı doküman olan "Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi"nde yoksulluk durumlarında kadınların yiyecek, sağlık, eğitim, öğretim, iş bulma ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması açısından en az olanağa sahip kesim olmaları nedeniyle endişe duyulduğu ifade edilmiştir. Aynı sözleşmede taraf devletlerin özellikle politik, sosyal, ekonomik ve kültürel sahalarda olmak üzere bütün alanlarda kadınların erkeklerle eşit olarak insan hakları ve temel özgürlüklerinden yararlanmalarını, bu haklarını kullanmalarını garanti etmek amacıyla kadının tam gelişmesini ve ilerlemesini sağlamak için yasal düzenleme dahil bütün uygun önlemleri alacakları belirtilmiş ve ilgili maddelerde bu önlemlere değinilmiştir[2].

Yoksulluk şüphesiz "sosyal devlet" algısıyla biçimlenen çağdaş toplumların en baş edil(e)mez sorunlarından birisidir. Sosyal adaleti ve sosyal güvenliği sağlamanın yanında tüm insanların onurlu bir biçimde yaşamını sürdürebilmesini sağlayacak asgari bir hayat standardını gerçekleştirmekle yükümlü olan devleti ifade eden sosyal devlet veya refah devleti[3], gerçekte 20. yüzyıl kapitalizminin yaşadığı tarihsel ve toplumsal çelişkilere çözüm sağlamaya çalışan bir devlet biçimidir. Sosyal devletin bahsedilen yükümlülükleri yerine getirmesi noktasında öne çıkan işlevi ise "sosyal yardım"dır. Sosyal yardım anlayışı kısaca, toplumun örgütlenmesiyle doğrudan ilintili olarak ortaya çıkan "yoksunlaşma"yı hafifletmeye, geciktirmeye ve (geçici olarak) gidermeye dönük insani bir hizmet alanını ifade eder. Geniş anlamda ve yerel ölçütler

1. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, madde 25.
2. T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Politika Dokümanı, *Kadın ve Yoksulluk*, Ankara, 2008, s. 6.
3. Ayrıntılı bilgi için bkz. Songül Sallan Gül (2009), "Sosyal Devlet ya da Refah Devleti Nedir?", *Yerel Yönetimlerde Sosyal Demokrasi Toplumcu Belediyecilik, Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları*, (Der. Kamalak, İ., Gül, H.), İstanbul: SODEV Yayınları.

dahilinde sosyal yardım düşüncesi, asgari düzeyde bile kendisini ve bakmakla yükümlü olduğu kişileri geçindirme imkânından kendi dışındaki sebeplerden ötürü yoksun kalmış kişilere resmi, yasal olarak tanınmış yarı resmi ve gönüllü kuruluşlarca muhtaçlık tespitine ve kontrolüne dayalı olarak yapılan, kişileri en kısa sürede kendilerine yetecek hale getirmeyi amaçlayan ayni ve nakdi sosyal gelirleri içeren bir anlayışa dayanır. Bu anlamda sosyal yardımların bir bakıma sosyal güvenliği sağlama yöntemi olduğu söylenebilir (Çengelci, 1993: 22). Buradaki temel amaç ise yardımlardan başka gelir kaynağı olmayan kişileri daha marjinal ekonomik ve sosyal zorlukların risklerinden korumaktır (Ditch, 1999: 60). Dolayısıyla, yoksullukla baş etmede sosyal yardımlar devletin belirlediği en önemli mücadele stratejilerinden birisi olarak belirginleşmektedir.

Yoksulluğun Türkiye'de sosyal bir problem olarak resmiyet kazanması ve çözüm üretecek mekanizmaların resmi biçimde inşa edilmesi süreci göz önüne alındığında ortaya karmaşık bir tablo çıkmaktadır. Geleneksel dayanışma ilişkilerinin bireyi yaşam risklerine karşı koruyacağı düşüncesinin egemen olduğu Türkiye'de yoksullukla mücadelenin uzun süre gündeme gelmediğini belirtmek mümkündür (Sallan Gül, 2002: 112). Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında yoksulluk daha çok köye mal edilmiş, gerçek yoksul tipi "köylü" ile somutlaştırılmıştır. Söz konusu süreçte yoksullukla mücadele ise köylüyü köyde tutma amacı ile şekillenmiştir (Buğra, 2008: 105). 1935'te kurulan Çocuk Esirgeme Kurumu, yoksullara ve muhtaçlara bakma noktasında devlet seviyesinde harekete geçildiğinin ilk örneklerinden birisidir (Tekeli, 2000: 21). 1950'lere gelindiğinde ise makineleşme ve ticarileşmenin etkisiyle yoksulluk artık kentlerin problemi olmaya başlamıştır. Fakat bu durum, kırsalda yoksulluğun bitmesi demek değildir ve süreç içinde kırda işletmelerin gittikçe küçülmesi, topraksızlaşma gibi sorunların ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Bu problemler 80'lere kadar kırsal refahı artırıcı politikalarla önlenmeye çalışılmıştır (Taçyıldız, 2006: 48). 1970'lerden önce kentlerde, çalışanların sosyal güvence altına alınmasını sağlayan kurumların dışında kamusal bir sorumluluk olarak ele alınmayan yoksulluk konusu ile ilgili olarak yalnızca çocuklara yönelik politikalar geliştirilmiştir (Ergun, 2005: 34). Kalkınma için gerekli olan beşeri sermayenin sıhhi şartlarını iyileştirme amacı güden

bu politikalar sosyal yardımdan çok nüfus ıslahı niteliğinde olmuştur (Buğra, 2008: 119). 1976'da hiçbir sosyal güvencesi bulunmayanlara yönelik bir uygulama olarak ilk kez kimsesiz yoksul yaşlılar da sisteme dahil edilmiştir (Ergun, 2005: 35). 1980 sonrasında oluşan yeni piyasa şartları ve neoliberal politikalar kırsal alanda refahı önceleyen politikaların gündemden düşmesini beraberinde getirmiştir. Bu süreçte kırsalda yoksulluk daha şiddetli hale dönüşürken göç sürecinin hız kazanmasında da belirleyici bir unsur olmuştur (Taçyıldız, 2006: 49). Kentlere göçün artması ile yoksulluk artık kentte daha fazla görünür hale gelmiş ve kentin problemi olmaya başlamıştır.

Bilindiği gibi yoksulluk yardımlarından yararlanma, refah devletlerinin büyük çoğunluğunda bir vatandaşlık hakkı olarak görülmektedir. Türkiye, her ne kadar sosyal devlet ilkesini benimsemiş bir ülke olsa da ülkede devletin vatandaşlarına refah sağlaması hak olarak kabul edilmemiş, bunun yerine kendi imkânı ölçüsünde vatandaşlarına olanak sağlayacağı anlayışı benimsenmiştir. Siyasi mekanizma, sorumluluğunu devlet bakımı ve geçici yardımlar biçiminde sürdürdüğü yoksulluk sorununa ise 1980'lerin ikinci yarısından sonra kurumsal açıdan yaklaşmış ve bu doğrultuda belirli politikalar geliştirmeye başlamıştır (Sallan Gül, 2002: 112, 113). Bu aşamaya gelinmesinde yaşama geçirilen bazı politikaların işsizlik ve gelir dağılımındaki dengesizliği artırması, toplumsal ve mekânsal kutuplaşmaların belirmesi, sosyal adalet sürecinin gerilemesi, kamusal hizmet alanının daraltılması gibi yoksulluk olgusunu besleyen süreçlerin yaşanması da etkili olmuştur (Kaygalak, 2001: 137).

1980'lerin ikinci yarısında, yoksulluk ve yoksunluğu giderme amacı taşıyan ve kamusal sosyal güvenlik hizmetlerine yönelik olarak geliştirilen Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu'nun (SHÇEK) kurulması ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu'nun (SYDTF) oluşturulması, Türkiye'de yoksulluk konusu ile ilgili ilk kapsamlı uygulamalar olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu, korunmaya muhtaç çocuklar, yaşlılar ve özürlüler ön planda olmak üzere yoksul kesimin yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlarken Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu yine muhtaç durumda olanlara yardım etmenin yanında gelir dağılımında adaleti sağlama maksadı da taşımaktadır (Ergun, 2005: 35). 1986'da

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu kurulmuş, 1987 yılından itibaren de vakıflar aracılığıyla yoksullara yardım edilerek süreç devam etmiştir. Başlangıçta popülist bir anlayışla bilimsel içerik ve kurumsal eşgüdümlerinden uzak bir nitelik kazandırılarak tesis edilmiş olan bu kurumlar yine de yoksulluk olgusu ile ilgili açılımlar sağlamada önemli roller üstlenmiştir (Sallan Gül, 2002: 112).

Genel olarak ifade etmek gerekirse, Türkiye'de yoksulluk 80'li yıllarda, değişen piyasa şartları, neoliberal politikalar, bunlar gibi birtakım sebeplerin ve güvenlik sorunlarının beslediği göç; göçle birlikte kentlerde istihdam alanlarının talebi karşılayamaması, enformel sektörün artması, vergi politikalarında ve gelir dağılımındaki dengesizlikler gibi faktörlerin belirlediği bir süreçte yaşanmıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise yapılan araştırmalar Türkiye'de yoksulluğun sadece yoksulu ilgilendirmeyen, toplumu siyasi ve politik anlamda da etkileyen boyutları olduğuna dair önemli ipuçları vermektedir. Gelişmiş ülkelerdeki durumun tersine vergi sistemindeki adaletsizliklerin etkisiyle kayıt dışı ekonominin yüksek oranlara ulaştığı bu dönem, devletin siyasal ve politik olarak güç bir duruma düşmesini beraberinde getirmiştir. Söz konusu dönemde, istihdam açısından bakıldığında işgücünün sadece %48'i kayıtlı iken %52'lik kısım kayıt dışı olarak belirlenmiştir (Dansuk, 1997: 27). Yoksulluk ile ilgili sorunların ve gelir dağılımdaki eşitsizlikler gibi birtakım sosyal problemlerin, beş yıllık kalkınma planlarının oluşturulmasıyla resmi olarak tartışılması yine 90'lı yılların ortalarına tekabül etmektedir. Söz konusu dönemde enformel sektörün krizin etkisiyle artışa geçmesi üzerine farklı bir okuma Işık ve Pınarcıoğlu tarafından yapılmıştır. Araştırmacılara göre (2003: 51) bahsedilen süreçte Türkiye'de enformel sektör, yoksullukla kriz öncesinde baş edebilmeyi olanaklı hale getiren ve kısmi zenginlik yaratan bir yaşam alanı oluşturmuştur. Enformelliğin bu derece etkili olabilmesini sağlayan faktörlerden birisi de Türkiye'de kentleşme ve kırdan kente göç olgusunun kendi özgün koşulları ile ilgilidir. Bu süreçte yerleşen yapılar, küçük sermayenin kent üzerinde hakim olmasını kolaylaştıracak şekilde kurularak süreci kolaylaştırmıştır. Türkiye'de çok farklı görüşleri temsil eden siyasi hareketlerin ve bu hareketlerin siyaset tarzlarının, enformelliğin yarattığı alanlardan azami yarar sağlayacak biçimde örgütlenip kendi yandaşlarını himaye etme yoluna gitmesi, süreci besleyen diğer öğeler arasında sıralanabilir. Dolayısıyla ülke eko-

nomileri için büyük tehdit oluşturan enformel sektör, Türkiye'de dönemsel açıdan olumlu işlev göstererek bir kesimin yoksullaşmasını önlemiş, kriz ortamının beraberinde getireceği ekonomik temelli sorunların görece bertaraf edilmesini sağlamıştır.

Bahsedilen tüm bu süreçlerle birlikte değişen piyasa ekonomisi ve toplumsal şartlardan etkilenen yoksulluk sorunu 2000'li yıllara gelindiğinde daha fazla görünmeye başlamış, ötesinde artık devletin bu konuda politik açıdan ciddi bir biçimde sorumluluk yüklenmesini gerektirmiştir. Göçlerle kentlere gelen kesimlerin yoksulluklarını geliştirdikleri ilişkiler sayesinde kendilerinden sonra kente gelecek olan kuşağa devredebilmelerini mümkün kılarak yaşadıkları süreç, dünyadaki diğer örneklerine göre daha kısmi ve daha denetlenebilir bir olgu olarak süregelmişse de, söz konusu yapı 2000'li yıllarda özelde mevcut krizin etkisi ile çözülmeye başlamıştır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2003: 52). Aynı dönemde IMF'nin Türkiye'ye önerdiği politikalar arasındaki "sosyal güvenlik reformu" kamu maliyesi ile ilgili kaygıları da içermektedir. Bu anlamda mevcut sosyal güvenlik sisteminin inkâr edilmesi mümkün olmayan yapısal sorunları ister istemez gündeme gelmiştir. Sosyal politikalar, yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadele konusunda istihdamın merkeze alındığı "sosyal içerme stratejisi"[4] bağlamında tartışılmaya başlanmıştır (Buğra, 2008: 219-220).

2001 yılında yaşanan krizin Türkiye'de yoksulluğun farklı boyutlara taşınmasında büyük ölçüde etkisi vardır. Tarihinde gerçek anlamda ilk kapitalist kriz olan ve kamuoyunda "kara çarşamba" olarak adlandırılan 21 Şubat 2001 ekonomik krizi ile piyasalar önemli dönüşümler geçirmiş, bu durum binlerce işyerinin kapanmasına, yüz binlerce kişinin işsiz kalmasına neden olmuştur. Kriz sonrasında uygulamaya geçen "güçlü ekonomiye geçiş programı" ile birlikte düşük gelir grubunun yaşam koşulları daha da güçleşirken yoksulluğun arttığı gözlenmiştir. Nitekim bu durum aynı dönemde yapılan gıda araştırmaları[5] ile de somutlaşmış,

4. Sosyal içerme ile amaçlanan gelir düzeyleri toplum ortalamasının çok altında olan, aynı zamanda etnik veya dini kökenleri, toplumsal cinsiyetleri, eğitim durumları, fiziksel veya zihinsel engelleri dolayısıyla topluma eşit vatandaşlar olarak katılmakta zorluk çeken insanların durumunu kurumsal düzenlemeler yoluyla çözmeye yöneliktir. Bkz: Buğra, 2007, s. 78.

5. Türk-İş Araştırma Merkezi tarafından yapılan Haziran 2002 Gıda Araştırması çalışması verilerine göre yoksulluk sınırı 1000 TL'yi aşarken, bir yıl önce 2001'de aynı kuruluşun yaptığı araştırmada bu oran 657 TL'dir.

yoksulluk sınırının giderek yükseldiği görülmüştür. Ayrıca yapılan araştırmalarda işsizliğin de artışa geçtiği ortaya konmuştur. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün hane halkı işgücü verilerine göre 2001 yılının başında (Ocak, Şubat, Mart) işsizlik oranı % 8,3 iken bu oran yıl sonunda (Ekim, Kasım, Aralık) % 10,6'ya yükselmiştir (Çulha Zabcı, 2003: 227). Kriz, aynı zamanda ülkenin geleneksel-ahlaki ekonomik yapısının çöktüğü ve toplumun büyük kesimi için geçimin daha önce görülmemiş bir biçimde piyasaya bağımlı hale geldiği bir ortamda gerçekleşmiş, Güneydoğu'daki çatışma sebebiyle hız kazanan göçlerle de beslenerek (Buğra, 2008: 220) yoksullukla eklemlenen birçok sorunun ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. Söz konusu krizin yaşandığı dönemde, kriz sonrası yoksul kesime yönelik yardımların daha sistematik hale getirilmesi ihtiyacından hareketle Dünya Bankası'nın finansal ve teknik destekte bulunduğu Sosyal Riski Azaltma Projesi[6] başlatılmıştır. 2001-2006 yılları arasında süren bu proje ile acil yardıma ihtiyaç duyan en yoksul kesime ulaşma, yoksullara yönelik gelir getirici olanakların artırılması ve kurumların yardımı ile sosyal risklere müdahale edilmesinin sağlanması amaçlanmıştır (Avcuoğlu, 2009: 34).

Bu uygulamaya paralel diğer bir uygulama ise 500 milyon dolar bütçeye sahip olan Şartlı Nakit Transferleri uygulamasıdır. Bu uygulama Türkiye'de düzenli bir nakit sosyal yardım sistemini yerleştirme anlamındaki ilk örnek olarak temel eğitim ve sağlık hizmetlerinin karşılanabilmesi için nüfusun en yoksul %6'lık kesiminin hedef alınmasını uygun görmüştür. Ayrıca yoksulluk ile mücadele açısından önemli aşamalardan biri olan şartlı nakit transferi uygulaması, krizden daha şiddetli bir biçimde etkilenen yoksul kesimin yaşadığı problemlerin genç kuşaklara aktarılmasını önleme amacını da taşıyan ilk sosyal uygulamadır (Gürses, 2007: 67-68). Avrupa Birliği Uyum Süreci'nin etkisi ile aynı dönemde bir sosyal içerme belgesi hazırlanması gündeme gelmiştir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 2004 yılında yürütmeyi üstlendiği süreçte hükümet, yoksulluk ve sosyal dışlanma sorunlarının boyutlarını ortaya koymak ve bu sorunlarla nasıl mücade-

6. Söz konusu proje ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Arın Hünler, *Yoksullukla Mücadele-Yoksulluk Yönetimi Ayrımında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu*, Yayımlanmamış Seminer Çalışması, A.Ü. S.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü, 2005, s. 14-15.

le edeceğini açıkça belirtmek durumunda kalmıştır (Buğra, 2008: 221). Buğra'ya göre (2008) bu sürecin en önemli katkısı, yoksulluğu tüm boyutlarıyla görünür kılması olmuştur. Böylelikle bir taraftan sosyal dışlanmanın boyutları ile yüzleşilirken diğer taraftan ülkedeki sosyal içermeye yönelik kurumlar ve politikaların eksiklikleri de gün yüzüne çıkmaya başlamıştır.

Dönemin yoksulluk ile ilgili en ilgi çekici uygulamalarından birisi de daha sonra kadın yoksulluğu özelinde ayrıntılı biçimde ele alacağımız mikrokredi uygulamalarıdır. 1974 yılında Bangladeş'te bir iktisat profesörü olan Muhammed Yunus (1999) tarafından düşünülerek uygulamaya geçirilen mikrokredi ve mikrofinansman yaklaşımları Grameen Bank adı ile kurulan bankanın öncülüğünde başarılı çalışmalarda bulunmuştur. Grameen Bank'ın çalışmaları 2005 yılının Birleşmiş Milletler tarafından "mikrokredi yılı" olarak ilan edilmesi ile pekişmiş, mikrofinansman birçok ülkenin yoksullukla mücadele programında bir yöntem olarak görülerek uygulanmaya başlanmıştır. Bu süreçle birlikte yoksullara destek sağlandığı takdirde mikro düzeyde de olsa girişimci olabilecekleri ve bu yolla önemli ekonomik değerler üretebilecekleri ortaya çıkmıştır (Altay, 2007: 62). Ayrıca bu yeni uygulama, yoksulların toplumsal emek sürecine nasıl dahil edileceğine ilişkin pratik veri sağlayarak yoksulluğu iyileştirmeye ve mücadele etmeye dönük ekonomik ve sosyal alanların açılmasında ve yeni imkânlar oluşturulmasında olumlu etki sağlamıştır.

2001'de yaşanan ekonomik kriz sonrasında, çoğunlukla yoksulluğu önleme niyetinin şekillendirdiği bir yaklaşımla, bireyleri kır ve kent ölçeğinde kendi işlerini kurmaya teşvik etmek ve girişimcilik potansiyellerini yaşama geçirmelerini sağlamak amaçlanmıştır. Bireylerin olası kriz durumu karşısında hazırlıklı olmaları, çözümü devletten beklemek yerine kendi kapasite ve becerilerini devreye sokmaları istenmiştir (Gürses, 2007: 68). Diğer taraftan 2000'li yıllarda yoksulluğa artan ilginin etkilerini, genellikle yoksulluğu yönetme amaçlı resmi çalışmaların yanı sıra sivil hareketlerin etkinliklerinden de okumak mümkündür. Genellikle "sosyal hak" söylemi ile karakterize olan bu etkinliklerle ilgili makamların dikkatini çekmeye çalışan sivil toplum kuruluşları, yoksullukla birlikte birçok sorunun gündemde kalmasını sağlamanın yanında süreç içerisinde örgütlü bir baskı mekanizması

görevi görmüştür[7]. Aynı zamanda, önce 2004 tarihinde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nün oluşturulması ve 2011'de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı himayesine alınmasıyla yoksullukla mücadele ve sosyal yardım konuları giderek daha kurumsal bir bağlama taşınmıştır. Bu anlamda istihdama yönelik programlarla birlikte aile, eğitim, sağlık, özürlü yardımları ve diğer özel amaçlı yardımlara ek olarak çok sayıda proje ve çalışma ile hem teorik hem de pratik düzlemde alana katkı sağlandığını söylemek mümkündür.[8]

Yoksulluğun "Kadın" Hali ve Kadının "Yoksullukla Mücadele" Hali

Yoksulluğun toplumsal cinsiyet rolleri açısından farklı deneyimlenmesi söz konusudur. Yoksul yaşantı içinde kadının belirginleşmesinde etkili olan birtakım gerekçeler bulunmaktadır. Bu bağlamda yoksulluk yardımları, yoksullukla baş etme, yoksullukla mücadele stratejileri, hane yoksulluğu, çocuk yoksulluğu gibi hemen hemen bütün yoksulluk görünümleri bir biçimde kadın yoksulluğuyla ilişkilendirilebilmektedir. Yoksulluk içinde kadın deneyimlerine dair bu farklılaşmayı temelde, toplumsal cinsiyet eşitsizliği kaynaklı ele alan birçok araştırma ve analizin özellikle sosyoloji ve kalkınma literatüründe yer aldığı görülmektedir. Yoksulluğun kadınsılaşması (ya da yoksulluğun kadınlaşması) terimi ise ilk kez Diana Pearce tarafından kullanıldığında temel olarak yoksulluğun "hızlı bir biçimde bir kadın problemi olmaya başlaması" vurgulanmıştır. Amerika'da 1976'da yaptığı çalışmada 18 yaş üstü tüm yoksulların hemen hemen üçte ikisinin kadınlardan oluştuğunu belirten Pearce, yaşlı yoksulların %70'ten fazlasının kadın olduğunu ve yoksul hanelerin neredeyse yarısının kadınlar tarafından idare edildiğini ortaya koymuştur (Pearce, 1978: 29-30). Fakat bu kavramsallaştırmanın özellikle kalkınma lügatında büyük etki yapması neredeyse 1990'ların ortalarını bulmuştur (Chant, 2008: 166). 1995'te Birleşmiş Milletler Dördüncü

7. Gökkuşağı Projesi, "Eğitime Yüzde Yüz Destek" girişimi, Türkiye Ekonomik ve Politik Araştırmalar Vakfı'nın kamu yatırım harcamaları ile ilgili belirlemeleri, Haydi Kızlar Okula Kampanyası, Eğitim-Sen'in 2006'da "Okuluma Ödenek İstiyorum" kampanyası ile toplanan bir milyon imza gibi uygulamalar bu konuyla ilgili örneklerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Buğra, a.g.e., s. 253.

8. Yapılan her türlü çalışma, proje ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Eylül 2012 Sosyal Yardım İstatistikleri Bülteni.

Kadın Konferansı'nda dünya yoksullarının %70'inin kadınlardan oluştuğunun ifade edilişi, kadın yoksulluğunun kavramsal bir zemine oturtulabilmesi noktasında, söz konusu olgusal gerçekliğe atfen kritik bir önem taşımaktadır.

Pearce (1978) çalışmasında kadın yoksulluğunun spesifik olarak üç sebeple meydana geldiğini ifade etmişti. Birincisi, kadınlar mesleki ayrım ve düşük ücretler yüzünden kendilerine yetecek geliri kazanamamaktaydı. Ayrıca çocuk desteği için özel aktarım sistemi gerçekte ciddi anlamda kusurluydu, yani erkekler çocuk desteğini ödemekte başarısızdı ve kamusal aktarımlarla güvenlik ağları yardım için oldukça zayıf kalmaktaydı. Tüm bu sebeplerle birlikte kadın yoksulluğu oranlarının ciddi ölçüde yüksek olması ve özellikle yoksullukta kadınların yönettiği hanelerin oranının 1950 ile 1970'li yıllar arasında ikiye katlaması yoksulluğun kadınsılaştığını gösteren önemli verilerdi. Pearce bu eğilim devam ettiği takdirde, 2000'lere kadar neredeyse tüm yoksulların, kadınların hane reisi konumunda olduğu ailelerde yaşıyor olacağını ileri sürdü. Ancak daha sonraki birkaç yılda, iddia edilenler tam olarak gerçekleşmedi aksine bu süre zarfında yapılan çalışmalar kadın yoksulluğuna dair oranların farklı analizlerde düştüğünü ortaya koyarak öngörüldüğü biçimde artış olmadığını bulguladı. 80'li yıllarda özellikle çift ebeveynli hanelerde yoksulluk artmıştı, anne-çocuk hanelerinde belirli bir artış gözlemlense de, bu çok etkileyici bir oranda gerçekleşmemişti. Nitekim totalde kadın yoksulluğu oranı, 1996 yılına gelindiğinde resmi rakamlara göre %57'lere düştü (Bianchi, 1999: 312, 313). Bunu takip eden süreçte kadın yoksulluğunun gerilediğine dair bulgular artış gösterdi. Konuyla ilgili yapılan araştırmalardan birisinde England (2001), yoksulluğun kadınsılaşmasının durduğunu ve hatta bazı gruplar arasında azaldığını bulguladığını belirtti. Ancak England'a göre, (2001: 138) kadınların yoksullaşma oranlarının beklendiği kadar artmaması, hatta belirli kategorilerde düşüşe geçmesi, iş yaşamına ilişkin bireysel deneyimleri içeren ve geliri etkileyen bir değişken olarak toplumsal cinsiyetin belirleyiciliğinin olmaması demek değildi, kadınlar erkeklerle kıyaslandığında hâlâ daha fazla mesleki ayrımcılığa uğramakta ve erkeklerden daha az gelir elde etmekteydi. Kadın yoksulluğu ile ilgili veriler ve tartışmalar genel olarak bu şekilde seyrederken McLanahan ve arkadaşları yaptıkları çalışmada kadın yoksulluğuna dair daha farklı bir söylemde bulundu. Bu bağlamda yoksulluğun kadınsılaşması,

kadınların ekonomik statüsündeki mutlak bir düşüşten çok göreceli durumlara işaret etmekteydi. Dolayısıyla da yoksulluğun kadınsılaşması, ailedeki karakteristik değişimlerin ve ebeveynlerin yükümlülüklerindeki farklılaşmaların, herhangi bir ekonomik güvencesi olmayan kadınların gizil ekonomik savunmasızlığını açığa çıkarması, bu duruma düşük ücretler ile yardımlara bağımlılığın eklenmesi gibi bir süreçte belirginleşmekteydi (McLanahan, Sorensen ve Watson, 1989: 119, McLanahan ve Kelly, 1999: 128).

Günümüzde ise yoksulluğun kadınsılaştığı iddiasındaki temel vurgu, yoksulluk oranları içinde kadın ve erkek oranları arasındaki kıyaslamalardan çok, kadının yoksulluğu farklı deneyimlemesi ve yoksulluktan etkilenme düzeyi açısından daha kırılgan bir kategoriyi temsil etmesi ile ilişkilendirilmektedir. Ayrıca "yoksulluğun kadınsılaşması" kavramsallaştırmasıyla iddia edilen ile kavramın karşıladığı gerçeklik konusunda da birtakım eleştiriler bulunmaktadır. Chant'ın analizlerine göre (2006: 202-203), "yoksulluğun kadınsılaşması" terimi aslında neyi karşıladığı belirsiz olmakla birlikte biraz esnek biçimde, herhangi bir belirtme olmaksızın konuşlandırılmıştır. Bu durumun sebeplerinden ilki, söz konusu ifadenin homojen bir kitleyi anlatmaması ile ilgilidir. Yoksulluğun kadınsılaşması, nadiren reisi kadın olan hanelerde belirginleşmektedir. Diğer bir sebep ise maddi yoksulluğun başat kriter olarak görülmesidir; ancak kadınların yaşadığı yoksulluk sadece gelir eksikliği demek değildir. Ayrıca feminist yazının yoksulluğun kadınsılaştığına dair iddiaları birtakım çelişkiler barındırmaktadır. Örneğin gelişmekte olan ülkelerde erkeklerle ev içi eşitsiz ilişkilerin yoksulluğun kadınsılaşmasına etki eden önemli bir faktör olduğu iddia edilmektedir. Ancak yoksulluk içinde "en yoksullar" olarak bir kategorilendirme yapıldığında, yoksul yaşantıda erkekler olmadan kadınların daha kötü durumda olduğu sonucu çıkmaktadır. Yoksulluk feminize oluyorsa eğer Chant'a göre (2006) refah ve güce ilişkin verilerde de maskülenleşme gözlenmelidir. Bu durumun aksine, erkeklerin belirli alanlarda (eğitim, iş imkânlarına erişme vb) oransal olarak düşüşe geçmesi söz konusudur. Yoksulluğun kadınsılaşması iddiasından sorumlu olan faktörler ise; haklar, olanaklar ve yetkilendirmede toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, neoliberal yeniden yapılanmaların cinsiyet farkına etkileri, işgücünün enformelleşmesi ve kadınlaşması, akraba kaynaklı destek ağlarının göç ile erozyona uğraması gibi

problemler olarak sıralanabilir (Chant, 2003: 1). Bu gibi analizler çerçevesinde yoksullukta kadınsılaşmaya dönük iddialar, tartışmalar ve belirlemeler, yoksulluk ve kadın ilişkisinde mutlak ve göreceli eğilimlerle birlikte, hane reisinin kadın olduğu tek ebeveynli ya da yetişkinli haneler, yalnız yaşayan kadınlar, boşanmış çocuklu kadınlar, bekâr anneler, yoksulluk yardımı ile geçinen kadınlar gibi birçok farklı kategoriyi gündeme getirmiştir.

Yoksulluğun kadınsılaşması düşüncesi ekseninde Türkiye'deki nicel verilere bakıldığında ise kadın yoksulluğunun 2002-2009 yılları arasında erkeklere göre daha fazla olduğunu söylemek mümkündür; ancak ciddi bir oransal farklılık yoktur. Türkiye İstatistik Kurumu'nun[9] harcamaya dayalı yoksulluk analizleri meta verilerinde hane halkı türlerine göre ataerkil ve geniş ailelerden sonra en fazla tek yetişkinli ailelerin yoksul olduğu görülmektedir. Fakat bu tek yetişkinli ailelerin, kadının reisliğinde olup olmadığına dair veri bulunmamaktadır. Verilere göre kırsalda kadın ve erkek yoksulluk oranları arasındaki fark daha fazladır ve özellikle analizlerin yapıldığı son iki yılda (2008-2009) kırsalda kadın yoksulluğunun %5 oranında arttığı görülmektedir. Kırsal bölgelerde gerek fert gerek hane bazında yoksulluk oranları ise kentlere göre çok daha fazladır. Bu anlamda kırsal mekânlar Türkiye'de yoksulluğun, özelde de kadın yoksulluğunun daha şiddetli yaşandığı mekânlar olarak belirginleşmektedir.

Yoksulluğa ilişkin karşılaştırmalı ve daha derin analizlerde ise "kadın" bağlamlı dramatik bir tablo ortaya çıkmaktadır. Örneğin kadınların mülk sahipliği oranı Türkiye'de yaklaşık %8 oranındadır ve bu durum miras dışında bir mülk sahipliğini neredeyse olanaksız kılmaktadır. Buna paralel olarak kadınların çalışma durumlarına ilişkin pek çok araştırmada kadınların büyük çoğunluğunun işgücü piyasasında yer almadığı görülmektedir (Sallan Gül, 2005: 32). Nitekim Türkiye'de 15-64 yaş arası erkeklerin %76'dan fazlası işgücü piyasasında yer alırken bu oran kadınlarda %30'un altındadır. Kayıt dışı çalışma oranları açısından da kadınların daha dezavantajlı konumda olması söz konusudur. Kadınların neredey-

9. TUİK'in paylaştığı gelire dayalı yoksulluk analizlerinde cinsiyet değişkenine göre analizler bulunmamaktadır. Harcama kriterinin baz alındığı analizlerde eğitim, yaş, cinsiyet, hane halkı büyüklüğü ve türüne göre yoksulluk oranlarına yer verilmiştir. Farklı değişkenler ve yıllara göre dağılım konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1013.

se %62'den fazlası kayıt dışı çalışmaktadır, erkeklerde ise bu oran %39'lardadır (TUİK, 2008). Kadın ve erkeklerin girişimcilik oranlarını kıyasladığımızda yine bir uçurum göze çarpmaktadır. Oranlar bazı iniş çıkışlara rağmen kendi işinde çalışan kadınların, kendi işinde çalışanların toplamı içerisindeki payının %10'u civarındadır. Kadınların tüm işverenler içindeki oranı %3,3 gibi çok düşük bir oran iken, hem işverenleri hem de kendi işinde çalışanları girişimci olarak kabul ettiğimizde Türkiye'deki erkek girişimcilerin, kadın girişimcilerin yaklaşık yedi katı düzeyinde olduğu görülmektedir (Soyak, 2010: 131). TUİK'in daha önce yayımlamadığı 2008 tarihli Hane Halkı Bütçe Anketi'nin mikro verilerini inceleyen Işık ve Ataç (2011) ise yoksullukla ilgili daha derinlemesine analizlerde bulunarak Türkiye'de kadın yoksulluğuna dair istatistik kurumunun daha önce paylaşmadığı kritik bulgulara dikkat çekmiştir. Bu verilere göre; tek başına yaşayan yoksulların %81,1'i 85 yaşın üzerindedir ve %75,7'si kadındır. Tek yetişkinli haneler "ebeveynlerin sadece birisinin eşi olmadan çocukları ile birlikte yaşadığı haneler" olarak tanımlandığında ortaya daha ürkütücü bir tablo çıkmaktadır. En az bir çocuğu ile yaşayan tek ebeveynli ailelerde yoksulluk oranı %33,4 olarak yaklaşık iki milyon insan demektir. En çarpıcı bulgu ise söz konusu hanelerin %80'inin kadın reisli olmasıdır (Işık ve Ataç, 2011: 15). Makro düzeyde bakıldığında meta verilerden elde edilen bilgilerle ve daha önce bahsettiğimiz yoksulluğun kadınsılaşması tartışması ekseninde Türkiye'de genel olarak yoksulluğun kadınsılaştığı gibi bir belirlemede bulunmak çok da mümkün görünmemektedir. Ancak yine verilerden hareketle, yoksullukta reisin kadın olduğu tek ebeveynli haneler bazında kadınsılaşma eğiliminin ortaya çıktığı açıktır. Genellikle Batı toplumlarında ortaya çıkan bu tablonun Türkiye'de de benzer özellikler göstermesi, aile, akrabalık ve komşuluk gibi birtakım güçlü ilişkiler ile inanç ve değerlerin karakterize ettiği yardımlaşma ve dayanışma ilişkilerinin birlikte örülü varsayıldığı toplumsal-geleneksel yapıda bazı değişimlerin yaşandığı gerçeğini yeniden akla getirmektedir. Bu durumda, birtakım önlemler alınmadığı takdirde, boşanma oranlarının artışı ve aile yapısında yaşanan değişimler, kadınların mülksüzlüğü, istihdama az katılımları ve enformel alanlarda iş bulmaları gibi birbirini etkileyebilen sorunlarla birleştiğinde kadınların yoksulluk oranlarının artması ihtimali ve yoksulluğun bu kategoride derinleşmesi muhtemel görünmektedir.

Yoksullukla Mücadele: Emek ve Yemek

Yoksulluk yaşanırken özellikle bazı gerekçelerle kadının öne çıkması söz konusudur ki bu durumda sadece nicel olarak kadınların yoksulluk oranlarının erkeklerden fazla olması ya da olmaması önemini yitirmektedir. Kadının ön plana çıktığı ve içinde bulunduğu şartlar gereği "üstün başarı" gösterdiği/göstermek zorunda kaldığı ilk şey haneyi "idare etme" görevinde somutlaşmaktadır. Cinsiyet rolleri genellikle hanenin içinde sarf ettiği emekle karakterize olan kadının, yoksulken bu görevini gerçekleştirmede hem aşılması güç hem de çaba gerektiren engelleri vardır. Yoksulluk yardımları ile çoğu zaman ilk olarak gıda yoksunluğu giderilmeye çalışıldığından, işte tam da bu bağlamda "yoksulluk-kadın-hane" özdeşimini daha belirgin biçimde görebilmek mümkündür. Bu anlamda, "yoksulluk yardımlarının kadınlaşması" iddiasındaki belirleyici unsurlar daha çok kadının hane içi rolleri ile ilişkilidir.

Yoksulluk-kadın ve hane ilişkisinde "olmayanın nasıl idare edileceği"[10] başlı başına bir sorun alanını temsil eder. Hane içinde kaynakların kullanımına dair iş ve sorumluluklar toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadının görev alanına girmektedir. Hanedeki mevcut kaynakla idare etmeye çalışan kadının ise yaşam maliyetini en aza indirebilmesi için yoğun emek harcaması gerekir. Özellikle gıda gereksiniminin karşılanamaması veya gıda yokluğunun idare edilmesi, soyut ve somut düzeyde kadını daha güçsüz bırakmaktadır. Kadının annelik rolü de varsa eğer durum çok daha zordur. Çocuğun yetişkin gibi rasyonelleştiremediği yoksulluk hali, taleplerin hemen her zaman ilk muhatabı olan kadın için daha fazla çaresizlik demektir. Örneğin "ekmek parası" ifadesindeki soyut anlam, yoksul hanelerde çoğu zaman nesnel bir gerçekliği anlatır. Yoksullar için genellikle "ekmek" temel bir gıda maddesi olarak diğer gıda maddelerine değişilir; meyve yerine ekmek alınır, çocukların istekleri geçiştirilir. Bu durumu niteliksel bir araştırmadaki şu ifadelerden okumak mümkündür: "... *ha ekmek parası olsun, ha ekmek parası olsun, başka bir şeye harcayamıyorum ben parayı, tek ekmek parası olsun diye. Yine suya batırırlar, yerler ekmek olduktan sonra...*".[11] Başka bir deneyim ise

10. Durumun anlamlı bir biçimde ifade edildiği "Kadınlar ve Hane: Olmayanın Nesini İdare Edeceksiniz?" isimli çalışma için bkz. Aksu Bora, *Yoksulluk Halleri* içinde, Ed. Necmi Erdoğan, İletişim Yayınları, 2007, s. 97-133.
11. A.g.e., s. 110.

şu şekilde gerçekleşmiştir: "*Meyveci geçti alamadım. İkisi birden: anne şeftali geçti anne şeftali geçti. Var alayım ama iki gün sonra ekmek neyle alırım ben? O yüzden alamadım, ben de çok üzüldüm. Çok üzüldüm, alamadım...*".[12]

Kaynakların kullanımı noktasında da kadının toplumsal cinsiyet rollerinin etkisi ağırlıklı rol oynar. Yoksul hane içinde kadın "gelir getiren kişi" konumunda olsa da aile ve çocuğun gereksinimleri için kendi özel ihtiyaçlarından vazgeçmektedir. Yiyeceği temin etmede yaşadığı sıkıntılar bir tarafa, yiyecek tüketiminde kadınların önceliği eş ve çocuklara bıraktığı da çoğu niteliksel araştırma ile bulgulanmıştır (Güneş, 2011: 221). Bu anlamda, açlık ve yoksulluk erkeklere nispeten kadınları daha çok ilgilendirmekte, özellikle annelik rolü olan kadınlar açlık ve yoksulluğu hanenin diğer üyelerine göre daha derin yaşamaktadır. Nitekim açlık ve yokluk günlerinde çocuğunu emzirememe travmasını yaşamak zorunda kalan yine "anne" olmaktadır. Aile üyelerinden birisinin aç kalması gerekiyorsa eğer bu kişinin "anne" olması, kültürel pratiklere bakıldığında neredeyse yazılı olmayan bir yasa gibidir (Yunus, 1999: 104). Ayrıca özellikle kriz dönemleri, yoksul kadınlar için daha fazla yoksunluk demektir. Çünkü bu dönemlerde ailelerin en fazla kısıtlama yaptıkları alan hanede kadının görev ve sorumluluk alanına giren "mutfak" dolayısıyla gıda giderleri olmaktadır. Kriz dönemlerinde kadınların iş bulma şansının daha az olması (Sallan Gül, 2005: 29) ve ekonomik daralma dönemlerinde önce kadınların işten çıkarılması (Ulutaş, 2009: 30) çeşitli yaşamsal sıkıntıları doğurabilmektedir. Dolayısıyla yoksul yaşantıda kadınların daha az kaynakla, özellikle yoksulluğun odağında duran iyi beslenememe (Bora, 2007: 110) durumunu tolere edebilmek için çoğu zaman strateji üretme halinde olması söz konusudur.

Ancak yoksullukta kadının sadece gıdayı temin etme konusunda emek harcadığını söylemek mümkün değildir. Toplumsal cinsiyet rolleri etkisi ile "kadın ve hane" ilişkisi yoksul yaşantıda kadın için her anlamda daha çok emek demektir. Burada kastedilen emek, yoksulluğa dair bireysel çocukluk deneyimlerinin aktarıldığı bir çalışmada şu şekilde ifade edilmiştir: "*Bir sonbahar akşamı çok şiddetli bir yağmur başladı, gaz lambasının aydınlattığı kadar birbirimizin yüzünü görebildiğimiz odanın tavanından sular*

12. A.g.e., s. 110.

damlamaya başladı. Yağan yağmur tavandaki toprağın arasından sızıyor ve kilimin üzerine damlıyordu. Annem bardakları yıkadığı naylon leğeni damlaların aktığı yere koydu. Biraz sonra başka yerden düşmeye başladı damlalar, yemek tenceresi konuldu, sonra başka yerden, bir üç beş derken odanın tam on iki yerine değişik kaplar koyduk. Sonra uyuduk, annem yağmur duruncaya kadar dolan kapları beş altı defa boşaltmış... İki gün sonra tekrar yağmur yağmaya başladı ve aynı durumları tekrar yaşamaya başladık... Annem yerleri her temizlediğinde yoruluyor sonra derin bir oh çekiyor ancak yeni bir yağmur annemin emeğini çalmaya devam ediyordu" (Kalpaklıkaya, 2011: 427).

Yoksulluk ve kadın ilişkisinde "hane" daha önce de belirtildiği gibi kadının toplumsal cinsiyet rolleriyle eklemlenmiş ev içi rollerini gerçekleştirdiği mekândır. Doğrudan "mekân" eksenli düşünüldüğünde, neredeyse dışarı hiç çıkmadan evde en çok vakit geçirenin kadın olduğunu, yoksulun evinin neredeyse kadının mahkûmiyet alanı haline dönüştüğünü söylemek yanlış olmaz. Ocak'a göre (2007) yoksullukta kadının hane ile ilişkisinde hanenin mahkûmiyet alanına dönüşmesinin birtakım gerekçeleri bulunmaktadır. Bunlar: evde kalanların bakımı (çocuk, yaşlı, hasta), özellikle, işlevsel olmayan hane şartları (evdeki az sayıda odanın birden fazla işlev görmesi sebebiyle sabah akşam yeniden düzenlenmesi, evde kullanılan inşaat malzemelerinin niteliği, rutubet gibi konumsal sorunlar vb) ve yoksul kadının "ev ekonomisi"ni gözetme eğilimi ile bazı araçlara kendi bedenini ikame etmesi sürecinde gerçekleşen ve bitip tükenmeyen ev işleri, dışarıdaki hayat karşısında kendisini donanımsız ve yetersiz hissetmesi ile ulaşım bedelleri gibi gerekçeler olmaktadır. Bu durumda kadın, yoksulluğun kesintisiz ve en yoğun hali ile tecrübe edildiği yer olan hane ile, dolaylı olarak da yoksulluğu ile sürekli yüzleşmek durumunda kalır. Ocak'ın tabiriyle yoksul yoksulluğunu evin içine çekilerek örter. Yoksulun evi, yoksulluğun sıkıntılarının biriktirildiği bir kabuğa dönüşür. Bu kabuğun altındaki yaranın derinliği ve bu yaranın yarattığı sıkıntılar dışarıdan durumu daha iyi olanlar tarafından görülmez, duyulmaz, bilinmez (Ocak, 2007: 171). İfade etmek gerekir ki, yoksulluğun mekânsal anlamda odağında duran "yoksul hane" ile hanenin en fazla zaman geçireni olarak karşılıklı bir ilişki biçimi geliştirmek durumunda kalan kadın için sadece bahsedilen sebep bile asıl hikâyenin başaktörüne dönüşmesi için yeterlidir.

Yardımların Kadınsılaşması

Daha öncesinde de değindiğimiz gibi kadınlar yoksulluğu aşağı yukarı benzer gerekçelerle, birbirlerine birçok noktada benzer şekillerde deneyimlemekte ve söz konusu durum kadınlar için aktif bir emek süreci içinde gerçekleşmektedir. Yoksulluğun belirlediği bu süreçler daha içsel boyutları ile ele alındığında, hanedeki yoksullukla baş edebilmek için neredeyse her türlü koşula göğüs germe durumunda kalan ve mücadele eden kadınların aslında daha derinlerde cinsiyet rolleri ile birbirine geçmiş kırılgan yapılarının belirginleşmesi söz konusudur. Yoksullukla ilgili çoğunlukla nitel veri çözümlemesine dayanan çalışmasında Aksu Bora (2007: 108) kadınların kültürel normlara göre hanenin geçimini sağlamakla yükümlü olmadıkları için geçinememeyi kişisel bir başarısızlık ve cinsiyet kimliklerinin sarsılması şeklinde yaşamadığını ifade etmiştir. Böylelikle devlet kurumları baba-koca gibi görülebilmekte, kadın ve çocuklara sahip çıkması normal olarak algılanabilmektedir. Fakat açlık sınırındaki erkekler ve kadınlarla yapılan görüşmelerde, iyi beslenememe durumunu anlatırken kadınlarda daha çok utanç duygusunun hâkim olduğu görülmüştür. Bu bağlamda Bora çalışmasında şu soruları sorar (2007: 111): "*Acaba kadınlığın büyük ölçüde bakma ve besleme ile örülmüş oluşunun etkisi mi bu? Ailenin geçiminden değil ama beslenmesinden sorumlu olan kadının bu sorumluluğunu yeterince yerine getirmediğini düşünmesi mi onu utandırıyor? Erkekler bu sorumluluğu nispeten kolaylıkla yöneticilere, siyasilere ya da dışarıdaki herkese yansıtabilirken, kadının bunu yapamaması, kendini yetersiz hissetmesi bu yüzden midir?*".

Yoksulluk cinsiyet temelinde farklı anlam haritaları oluşturduğu için, yoksullukla baş etmede geliştirilen stratejiler de ayrışmaktadır. Haneyi idare edebilme yükümlülüğünü gerçekleştirmek amacıyla yardımlara başvuran kadınlar için yoksulluk yardımları, kadınların yoksullukla önemli mücadele stratejilerinden birisidir. Günümüzde çoğu gelişmiş ülkede yoksulluk yardımlarına büyük oranda kadınlar başvurmaktadır (Alcock, 1997: 135). Türkiye'de de benzer olarak, yapılan araştırmalarda yardım alanların genellikle kadın olduğu, yardım programlarına genellikle kadınların başvurduğu gözlemlenmiştir (Sallan Gül, 2004: 32). Hane yaşam stratejisinin önemli bölümünü oluşturan sosyal yardımlar alınırken kadınların önemli aktörler haline gelmesinde, geleneksel olarak onaylanmış korunmaya muhtaç konumları ve aile içi rolleri etkilidir (Ulutaş,

2009: 37). Ayrıca, hanenin geliri arttıkça erkeğin geliri daha fazla yönettiği ve kontrol ettiği, ancak gelirin azalması durumunda bu kontrolün ve yönetimin, özellikle temel ihtiyaçları karşılama yönündeki sorumluluğun kadına devredildiği görülmektedir. Yani hanede bir bakıma, zenginliğin idaresi erkeğe, yoksulluğun idaresi ise kadına kalmaktadır (Şener, 2009: 4). Dolayısıyla yardım kuyruklarında genellikle kadınların olması aslında çok da şaşırtıcı değildir. Sosyal yardımlara başvurma ise bir anlamda aileye ilişkin mahremin açığa vurulması demek olduğu için bu durumun itiraf edilmesi de cinsiyete ilişkin birtakım öğelerin belirleyici olduğu bir süreçte gerçekleşmektedir. Sosyal yardım başvurularının kadınlar tarafından yapılmasının nedenlerinden biri, onların yoksul olduklarını itiraf etmelerinin daha kolay olması olarak düşünülebilir. Erkekler açısından yardım almak kendi başarısızlıklarının bir itirafı gibi deneyimlendiği için hem yardım başvurular hem de parasız yiyecek ya da ekmek kuyruklarına girme daha çok kadınlar tarafından üstlenilen süreçleri kapsamaktadır. Fakat bu "itiraf etme"nin erkeklere nispeten kolay gerçekleşmesi, sürecin onlar için duygusal açıdan ağır olmadığı anlamına gelmez. Nitekim kadınlar evin geçiminden sorumlu olmasalar da geçinememenin yükünü fazlaca taşımakta, çocukları doyuramamak, evi yaşanır halde tutamamak hayatlarını oldukça ağırlaştırmaktadır (Bora, 2007: 108).

Kadınların hane içi rolleri ile iç içe geçmiş ilişkileri bağlamında mücadele stratejisi olarak yardımları işlevselleştirmelerinin yanı sıra yardım programlarının da belirli sebeplerden ötürü kadınları tercih etmesi söz konusudur. Yoksulluk yardımları genellikle kadın odaklıdır, bu noktada kadının "anne" olması ve toplumsal cinsiyet rolleri sebebiyle kaynakları hane, özellikle de çocuk için kullanmaya daha eğilimli olması gibi gerekçeler ön plana çıkmaktadır. Ayrıca yoksullukla mücadele ederken devamlı bir kaynağın oluşmasını destekleyen bazı yardım programlarında, verilen yardım kredilerinin geri ödenmesi konusunda kadınların daha istikrarlı oldukları gözlemlenmiştir. Genellikle ayni-nakdi, karşılıklı-karşılıksız, formel-enformel düzeyde gerçekleşen yoksulluk yardımlarında kadının merkeze alınmasının sebeplerinin ve sonuçlarının daha somut gözlemlenebildiği bir uygulama, 1970'li yıllarda Yunus tarafından hayata geçirilmiştir. Bu yardım programı Greemen Bank adıyla kurulan bankayla başlamış, mikrokredi uygulamaları sonrasında daha kapsamlı bir mikrofinans

sistemine[13] dönüşmüştür. Bu uygulamanın ilgi çekmesini sağlayan sebeplerden bazıları, "yoksul ve yardım ilişkisi" ekseninde yoksullara biçilen edilgen rolün dönüşmesi ve yoksulların içinde bulundukları durumu iyileştirmede gerçek aktörler haline gelebileceği düşüncesinin deneyimlenerek bazı alanlarda olumlu sonuçlar vermesi olarak ifade edilebilir.

Mikrokredi uygulamalarının kadınlara odaklanmasının temel nedeni ise öncelikle kadının toplumdaki güvencesiz konumuna bağlanmaktadır. Söz konusu uygulama ile ilgili çalışmalarda kadın ihtiyaç sahiplerini erkeklerden ayıran birtakım bulgulara ulaşılmıştır. Erkek ve kadın müşterilerin kredileri nasıl kullandıklarına dair karşılaştırmalı araştırmalar ve deneyimler sonucunda, çaresiz kadınların kendi kendilerine yardım sürecine erkeklerden daha çabuk ve daha iyi uyum sağlayabildikleri görülmüştür. Bu bağlamda yoksul kadınlar ileriyi daha iyi görebilerek, en çok acı çeken kendileri olduğu için yoksulluktan kurtulma noktasında daha çok çaba göstermektedir. Ayrıca kadınlar, daha çok ilgiyle çocuklarına daha iyi bir gelecek hazırlamakta ve performanslarında erkeklerden daha tutarlı olmaktadır. Bir haneye kadın aracılığı ile giren para, erkek aracılığı ile giren paraya oranla ailenin bütününe daha çok yarar sağlarken erkeğin ailesinden başka bir dizi öncelikleri vardır. Çaresiz bir anne ise gelir elde etmeye başladığında düşleri mutlaka çocuklarına odaklanmıştır ve genellikle bir annenin gelirinde öncelik sırası ilkin çocukları, daha sonra ise evi olmaktadır (Yunus, 1999: 105). Yunus'a göre eğer ekonomik kalkınma hedefleri; gelişmiş yaşam standartlarını, yoksulluğun ortadan kaldırılmasını, onurlu bir iş bulmayı ve eşitsizliğin azaltılmasını içeriyorsa, o halde işe kadınlarla başlamak çok doğaldır. Zira onlar yoksulların, işsizlerin, ekonomik ve sosyal ezilmişlerin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır (1999: 105). Bu gibi temel gerekçelerle, kadınlara küçük ölçekli krediler verilmesinin yoksulluğu iyileştirme noktasında daha işlevsel olduğunu ortaya koyan kuruluşun Bangladeş'teki kredi müşterilerinin %90'dan fazlasını kadınlar oluşturmaktadır (Pitt, Khandker ve Cartwright, 2006: 791).

13. Mikrofinans sistemi yoksulların kredinin yanı sıra tasarruf, sigorta gibi diğer hizmetlere de ihtiyacı olduğu düşüncesinden hareketle mikrokrediyi de içerecek şekilde daha kapsamlı hale getirilmiş bir sistemdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kiendel Burritt, " Microfinance in Turkey", UNDP Report, 2003, (http://www.microfinancegateway.org/gm/document-1.9.27446/21587_UNCDF_Turkey.pdf)(17.04.2013)

Mikrokredi uygulamaları tarihindeki en önemli gelişmelerden birisi, 1997 yılında 137 ülkenin katılım sağladığı Mikrokredi Zirvesi'nde dünyada en yoksul 100 milyon aileye ve özellikle de bu ailedeki kadınlara kendi işlerini kurmaları ve işe yönelik diğer faaliyetlerini gerçekleştirebilmeleri için kredi sağlayacak bir kampanya başlatılması ile gerçekleşmiştir. Bu kampanyayla birlikte dünyada yoksullukla mücadele eden kadınlara yönelik en kapsamlı küresel platformun oluşturulduğunu ifade etmek mümkündür (Soyak, 2010: 134). Ayrıca Greemen Bank ve diğer iki kuruluşun (FINCA/Latin Amerika ve RESULTS) öne çıktığı bu ilk zirve en başarılı sosyal hareketlerden birisi olarak kabul edilmektedir. 97'de zirve gerçekleştirildiğinde dünyada 7,6 milyon kredi kullanıcısı bulunmakta iken 2007'ye gelindiğinde, hedeflenen sonuca ulaşılarak dünyada yaşayan 100 milyondan fazla "en yoksul" aileye kredi yardımı yapıldığı resmi olarak beyan edilmiştir (Sample: 2011, Daley-Harris: 2009). Güncel çalışmalar, dünyada genellikle kadınlardan oluşan 137 milyonu aşkın çok yoksul kredi kullanıcısının mikrokredi ile birlikte diğer finansal ve sosyal hizmetlerden faydalandığını göstermektedir. Verilere göre mikrokrediler ve diğer tüm hizmetleri kapsayan mikrofinans sisteminin etkisi ile bahsi geçen 100 milyonu aşkın ailenin aşırı yoksulluktan kısmen kurtulduğu belirlenmiştir (Sample, 2011: 2). Daha mikro analizlerde ise mikrokredi programlarının, kadınların güçlenmesine gittikçe artarak katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Kredi uygulamalarına dahil olan kadınlar için bu programın, hane içi karar alma süreçlerinde, finansal kaynaklara erişimlerinde, eşleri ile karşılıklı pazarlık edebilme güçlerinde, hareket edebilme özgürlüklerinde ve sosyal ağlara dahil olabilmelerinde etkin rol oynayabilmelerini kolaylaştırdığı görülmektedir. Bu durum erkekler ile karşılaştırıldığında ise daha negatif sonuçlara ulaşılmış, mikrokrediler doğrudan erkeklere verildiğinde bahsedilen süreçlerin olumsuz yönde etkilendiği bulgulanmıştır (Pitt, Khandker ve Cartwright, 2006: 817). Ayrıca mikrokredileri kullanırken geliştirdikleri ilişki biçimlerine paralel olarak kadınlar arasında bazı yeni sosyal kimlik normlarının inşa edildiği ifade edilmektedir (Karim, 2008: 13).

Mikrokredi Zirvesi'nin 2012 yılında yayımlanan raporundaki verilere göre dünyada 205 milyonu aşkın kişi mikrokredi müşterisidir. Söz konusu kredi kullanıcıları arasında en yoksul olan kesim neredeyse 137,5 milyon olarak belirlenmiştir. Bu "en yoksul"

kesimin %82,3'ünü ise kadınlar oluşturmaktadır (Maes ve Reed, 2012: 3). Özellikle kadınların mikrokredi kullanıcısı olarak, krediler sayesinde yoksullukla başa çıkabildikleri ve gerek hane gerek fert bazında yoksulluklarını iyileştirebildikleri ulaşılan sonuçlar arasındadır. Kredileri geri ödeme oranlarının kadınlar arasında toplam sayıya oldukça yakın olması, kredilerin işlevselleştirilebilmesi noktasında kadınların daha güvenilir bir imaj çizdiği fikrini güçlendirmektedir.

70'li yıllardan başlayarak dünyanın çeşitli yerlerinde etkinlik gösteren mikrokredi uygulamalarının Türkiye'de faaliyete geçmesi ise 90'lı yılları bulmuştur. Türkiye'de mikrokredi programı, Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı'nın uygulamaları (KEDV ve MAYA), Toplum Gönüllüleri Vakfı'nın uygulamaları ve Türkiye Grameen Mikrokredi Programı'nın (TGMP) yaptığı uygulamalar ekseninde faaliyet göstermektedir. Dünyadaki uygulamalara benzer ilk mikrokredi çalışması Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDV) tarafından başlatılmıştır. KEDV tarafından 1995-1997 yılları arasında İstanbul'un dar gelirli bölgelerinde yaklaşık 100 kadına kendi işlerini kurması için düşük miktarlarda kredi verilmiştir. Bu uygulama ile çoğunluğu ev kadını olan girişimcilerin aktif ekonomik faaliyetlere katıldığı ve kredi geri dönüşlerinin %98 oranında gerçekleştiği görülmüştür. Ancak 1999 yılında deprem, KEDV'nin mikrokredi uygulamasında fon sıkıntısının yaşanmasına sebep olmuş, uygulama kesintiye uğramıştır (Karabulut, 2007: 112). Daha sonra fon krizinin aşılmasıyla Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı tarafından MAYA, ilk mikrokredi kurumu olarak Marmara deprem bölgesinde, 2002 yılında mikrokredi uygulamalarına tekrar başlamıştır (Altay, 2007: 64). Sonraki uygulama ise 2003'te Türkiye İsrafı Önleme Vakfı, Diyarbakır Valiliği ve Grameen Trust işbirliği ile Diyarbakır'da olmuştur. Bu proje kapsamında 1682 yoksul kadına 1.111.365 TL kredi verilmiş, %100 oranında geri dönüş sağlanmış ve hane halkı gelirlerinde %25 ile %75 arası artış gözlenmiştir[14].

14. Ayrıntılı bilgi için, Tahsin Karabulut, *Yoksullukla Mücadelede Mikrokredi Uygulaması*, Nobel Yay., Ankara, 2007 ve Aziz AKGÜL, *Türkiye'de Mikro-Kredi Uygulamaları*, (http://www.israf.org/pdf/mikrokredi.pdf-erişim tarihi: 12.07.2009). Ayrıca Diyarbakır, İstanbul, Kahraman Maraş ve Mersin'deki uygulamalar ve istatistiki veriler için bkz. Baki Aydın, *Yoksullukla Mücadelede Mikrokredinin Türkiye Uygulamasının Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. S.B.E., İstanbul, 2012.

Türkiye Greemen Mikrofinans Programı'ndan elde edilen verilere göre 2003'te Diyarbakır'da başlayan uygulama kapsamında 2012'ye kadar 58 bin kadına 138 milyon TL kredi ödemesi yapılmış ve neredeyse %100 oranında geri dönüş sağlanmıştır[15]. Bu bağlamda Türkiye'de bu uygulamanın birtakım hedeflerini yerine getirme konusunda başarılı olduğu, özellikle de kadınların bu yolla desteklenerek hane yoksulluğunun iyileşmesine katkıda bulunduğu belirtilmektedir. Herhangi bir teminat, banka, icra gibi prosedürler ve aracı kurumlar olmaksızın verilen birer küçük sermaye niteliğindeki mikrokrediler, özellikle yoksul kadınların kredilerden yararlanma konusunda daha cesaretli olabileceği bir kaynak olarak, Türkiye'de de yoksullukla mücadele anlamında, bir bakıma işlevsel bir araç olarak düşünülebilir. Ancak kaynakların kullanımı ya da iyileşmenin sürdürülebilirliği noktasında mikrokredi uygulamalarının istihdama nasıl yansıdığı önemlidir. Türkiye'de mikrokredi uygulamaları ile oluşan istihdamı analiz eden bir çalışmasında Özmen (2012) kurduğu ekonometrik model sonucunda, mikrokredi kullanımında bir birimlik artışın kendi hesabına çalışan kadın sayısında 0,038 birimlik bir artışa neden olduğunu tespit etmiştir. Çalışmaya göre; Türkiye'de uygulanan mikrokredi projeleri 2010 yılı itibariyle 49.017 kişilik doğrudan istihdam yaratmıştır. MAYA ve TGMP çalışanları da dahil edildiğinde istihdam etkisi 50 bin kişiye ulaşmaktadır. Fakat Türkiye'deki mikrokredi taleplerinin 1 milyon ile 1 milyon 600 bin kişi arasında olduğu düşünüldüğünde, mikrokredinin yarattığı oranının henüz az olduğu, dolayısıyla mikrokredi sektörünün etkin bir biçimde kullanılmadığı görülmektedir. Özmen'e göre (2012: 127) bu bağlamda düşünülmesi gereken, mikrokredi potansiyelinin değerlendirilerek sistemin daha genele yayılması yoluyla yoksulluğun iyileştirilmesinin sağlanması olmalıdır.

Bilindiği gibi mikrokredi uygulamaları, hem basında hem de bazı bilimsel araştırmalarda başarılı bir uygulama olarak ifade edilmekte ve söz konusu görüşler, olumlu araştırma sonuçları ile desteklenmektedir. Yoksullar ve kadın yoksullar için neredeyse "kurtuluş" olarak ifade edilen programla ilgili özellikle TGMP'nin yaptığı analizler genellikle olumlu sonuçlara sahiptir. Fakat bazı araştırmalarda, uygulamaya ilişkin önemli sıkıntıla-

15. TGMP.org, (03.07.2013).

rın var olduğu ortaya konmuştur. 2005 yılında Fikret Adaman ve Tuğçe Bulut tarafından Diyarbakır'da yapılan ve 89 nitel, 708 nicel veriden elde edilen bulguları içeren araştırma, programın uygulamadaki sıkıntılarını somut verilerle ifade eden önemli çalışmalardan biridir. Çalışmaya göre kadınlara istihdam fırsatı yaratma iddiasında olan programın uygulamada daha çok varolanı iyileştirmeye yaradığı ve gündelik sıkıntıları çözmek için kullanıldığı görülmüş, yeni bir iş kuranların ise toplam sayının neredeyse dörtte biri oranında kaldığı belirtilmiştir (2007: 202). Aynı çalışmada ulaşılan en çarpıcı bulgulardan birisi (2007: 206), krediyi asıl alan kadınlar olduğu halde işlerin eşler tarafından yürütülerek kadınların neredeyse mikrokredi almada birer araç konumunda kalmasıdır. Mikrokredilerin, mevcut geliri çok fazla artırmadığı bilgisine de ulaşılan çalışma verilerine göre Diyarbakır örneğinde, söz konusu uygulamanın başarısının büyük ölçüde krediyi geri ödeme başarısı ile ilişkilendirilerek yansıtıldığı ifade edilmiştir. Eskişehir'de 2011 yılında yapılan farklı bir araştırmada da Adaman ve Bulut'un araştırmasındaki sonuçlara benzer sonuçlar elde edilmiş, mikrokredilerin basında yansıtıldığı kadar parlak bir uygulama olmadığı ifade edilmiştir. Söz konusu araştırmada Yayla (2012); seçilen evrendeki TGMP üyelerinin tam olarak krediye ihtiyaç duyan kesimi yansıtmadığını, programa katılanların hepsinin aldıkları kredileri gelir getirici bir aktiviteye dönüştür(e)mediklerini, farklı hane ihtiyaçları için de kredileri kullanabildiklerini ifade etmiş, kredi kullanma ile yoksulluktan kurtulmanın şüphesiz birbirinden farklı şeyler olduğunu vurgulamıştır.

Eskişehir TGMP kredi müşterileri odaklı yapılan diğer bir çalışmada ise Kabakçı (2012: 192); mikrokredilerin kadınların ekonomik etkinliğe katılma süreçlerini kolaylaştırdığı sonucuna ulaşmış ve programın yanı sıra kredi kullanıcısı olan kadınlardan kaynaklanan birtakım sıkıntıların var olduğunu ifade etmiştir. Bunlar ürünlerde çeşitlilik olmaması ve benzer nitelikte ürünler üretilmesi, hatta ürünlerin neredeyse aynı olması şeklinde belirtilmiştir. Genellikle karşılaşılan bu durum Karaoğlu'na göre[16] (2011), kadınların ne üretecekleri konusunda herhangi

16. Bkz. Zeynep Beşpınar Karaoğlu, *Mikro Kredi ile Makro Yoksulluk*, http://haber.sol.org.tr/kadinin-gunlugu/mikro-kredi-ile-makro-yoksulluk-haberi-39257, (17.07.13).

bir eğitimden geçmemesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla da kadınların sahip olduğu becerileri kullanması söz konusudur. Benzer ürünlerin üretilmesi ise hem birbirleriyle hem de dünyanın başka bir köşesinden gelen çok düşük maliyetli ürünlerle aynı pazarda rekabet şartlarını zorlaştırmakta, sonuçta da kadınlar iş yapamayıp iflas ettiklerinde programa borçlu kalmaktadır. Kabakçıoğlu'nun (2012: 192) çalışmasında ifade ettiği diğer bir sebep de kadınların mikrokredileri sermaye yaparak ürettiği ürünlerin sosyoekonomik olarak yüksek değil, alt ve orta kesime hitap etmesinden kaynaklanan sorunlardır. Örneğin gıda ürünlerinin üretiminde hijyen koşullarının resmi kurumlarca kontrol edilmemesi ve gıda güvenilirliğini tatmin eden herhangi bir çalışma olmaması gibi sebeplerle üst gelir grubunun tüketim alışkanlıkları doğrultusundaki taleplerin karşılanamadığı, böylelikle de hitap edilen kesimin sınırlı kaldığı gözlenmiştir. Kadınların bazıları ise, gelir düzeylerinin az olduğunu kabul ederek bu durumdan sıkıntı duymadığını, yoksulluk sınırının üstünde bir yaşam sürdüğünü belirtmiştir. Bu beyanda bulunan kadınların, eşlerinin de çalıştığı ya da emekli olduğu; yoksulluk sınırının altında olduğunu belirten kadınların ise tek gelir kaynağının mikrokredilerin dönüştürülmesi ile elde edilen gelirler olduğu tespit edilmiştir. Kabakçıoğlu'na göre (2012: 193) bu bulgu, mikrokredinin yoksulluğun azaltılması yönündeki amacının, kadınların mikrokredileri dönüştürerek gelir elde etmeleri yoluyla gerçekleşmesinden çok, eşlerinin herhangi bir gelirinin olup olmaması gerçeğine bağlı hale geldiğini ortaya koymaktadır. Fakat kadınlar; mikrokredi kazanımları kendi yoksulluklarını azaltacak seviyede olmasa da iş dallarını ve satış yaptıkları mekânı değiştirmeyi düşünmediklerini ifade etmiştir. Bu bağlamda araştırma verilerinden hareketle, satış yapılan mekânın sadece ekonomik aktivitelerin yerine getirildiği bir yer değil, aynı zamanda sosyal paylaşımların ön planda olduğu ve kadın dayanışmasının yürütüldüğü bir destek unsuru haline dönüştüğü, dolayısıyla da kadınlara sosyal ve psikolojik anlamda motivasyon sağladığı gözlemlenmiştir.

Antropolog Lamia Karim'in Bangladeş'te gerçekleştirdiği etnografik çalışmasında ulaştığı sonuçlar ise özellikle kadın yoksulluğunu iyileştirme amacı taşıyan mikrokredi uygulamaların-

da toplumsal cinsiyet farklılıklarının ve buna bağlı kültürel pratiklerin nasıl belirleyici olduğunun ortaya konulması açısından önemlidir. Çalışmasında, Bangladeş'te uygulanan ve oradaki hikâyelerle popülerleşen mikrokredi programının kadın yoksulluğunu iyileştirdiği iddialarını eleştiren Karim (2008) kadın başarıları odaklı hikâyelerin ana temaları üzerinden bazı belirlemelerde bulunmuştur. Bu anlamda Karim (2008: 10), toplumsal cinsiyet farklarının keskin biçimde ayrıştığı, bunun ötesinde, geleneksel olarak ailede şerefin ve utancın kaynağının kadının yaşamsal pratikleri ile özdeşleştirildiği Bangladeş toplumunda, kredi geri dönüşlerinin %98 oranında olmasını garipsememek gerektiğini belirtmekte, aslında toplumdaki şeref ve utanca ilişkin kodların kredinin teminatı olduğunu ifade etmektedir. Karim araştırmasında (2008: 14), mikrokredilerin çoğunlukla belirli kategorilerdeki kadınlara fayda sağladığı sonucuna ulaşmıştır. Bunlar: kırsal (tarımla uğraşan) orta sınıf, kendileri gibi eşleri de satış becerisine sahip kadınlar, eşleri düzenli işlerde çalışan kadınlar (bu sayede programa haftalık borçlar ödenebiliyor), dul, boşanmış ve terk edilmiş kadınlardır. Diğer çarpıcı bulgu ise kredi kullanımı konusundaki verilerdir. Grameen Bank, kredilerden kadınların yarar sağladığını iddia ederken Karim (2008: 15), kredilerin eşler ve ailenin erkek üyeleri tarafından kullanıldığı ve bu durumun %95 gibi yüksek bir oranda olduğunu belirlemiştir. Yapılan görüşmelerde, erkeklere kendi kredilerini vermedikleri takdirde tüm aile ve akrabalardan baskı göreceklerini belirten kadınlarda, bu şekilde bir baskı hissinin yarattığı "zorunluluk duygusu"nun gittikçe bir "sorumluluk duygusu"na dönüşmüş olduğu gözlemlenmiştir. Yerel ataerkil normlar, kadınlarda bu sorumluluğun yerine getirilmesini kendi ihtiyaçları olan parayı almalarından daha önemli kılmaktadır. Dolayısıyla Bangladeş örneğinde, özellikle yoksul kadınlara fayda sağladığı iddia edilen mikrokredi uygulamalarında, aslında yoksul kadınların araçsallaştığı görülmektedir. Mikrokredi uygulamasının ise bir bakıma, yerel ve ataerkil normlarla örülü söz konusu yapıdaki gizil ilişki biçiminin varlığını ortaya çıkarması söz konusudur.

Sonuç

Yoksullukla ilgili çok önemli bir mücadele stratejisi olarak değerlendirilen, yukarıda bazı örneklerinden bahsettiğimiz mikrokredi uygulamaları konusunda yapılan çalışmaları ve araştırmaları çeşitlendirmek mümkündür. Genel olarak bakıldığında, mikrokredi programının bazı durumlarda kadın yoksulluğu ve hane yoksulluğunu iyileştirmede işlevsel olduğu, bazı durumlarda ise gerek programın eksiklikleri gerek kredi kullanıcılarından kaynaklanan birtakım sebepler dolayısıyla işlevsel hale dönüştürülemediği görülmektedir. Şüphesiz yapılan her çalışma, kendi örneğindeki özgül koşullarından hareketle veri sağlamaktadır. Ancak özellikle kadın ve hane yoksulluğunu giderme konusunda bu denli popülerleşen ve yoksulluğu azaltmayı büyük bir misyon edinerek dünyada yaygın bir uygulama alanına sahip olan mikrokredi programının, araştırmalarında kredi geri dönüş oranlarını en önemli başarı kriterlerinden biri olarak vurgulaması yanıltıcıdır. Çünkü kredilerin geri ödenmesi, elde edilen gelirin her durumda yoksulluğu iyileştirmek için ekonomik bir faaliyete dönüştürülmesi demek değildir. Ancak mikrokredi uygulamaları, kredilerin kadınlar tarafından kullanılmadığı ve ekonomik bir faaliyet olarak yoksulluğu iyileştirmeye yetmediği gibi gerekçelerle eleştirilse de özellikle birtakım duygusal süreçlerdeki işlevselliği yadsınmamalıdır. Yoksullukta her açıdan kırılgan bir kategoriyi temsil eden kadınların, gelir getiren kişiler olarak hanede karar alma süreçlerine katılmalarının kolaylaşması, ekonomik bir girişime cesaret edebilmeleri ve bunu deneyimleyebilmeleri, hareket alanı açısından görece özgürleşebilmeleri ve kendi aralarında motivasyon sağlayıcı dayanışma ilişkileri geliştirmeleri gibi kredi programının uygulamaya dair bazı sonuçları, yoksulluk ve kadın ilişkisinde kadının yaşantısını olumlu yönde etkileyebilmektedir.

Yoksullukta hane ile iç içe geçmiş toplumsal cinsiyet rolleri sebebiyle hem hanenin gelirini artırma konusunda hem de hane içindeki emek sürecinde aktif bir rol oynayan kadınlar, yoksullukla baş etme ve yoksulluğa karşı mücadele stratejileri geliştirme anlamında önemli bir kategoridir. Bahsedilen sebepler, kadınların bir bakıma mikrokredi programının baş aktörleri olarak konumlandırılmasının mantıki gerekçesidir. Ancak araştırmalara göre, bazı ataerkil sosyokültürel normlar, kadınların mikrokredilerle

faydaya dönük herhangi bir edim gerçekleştirmesini engelleyebilmekte, dolayısıyla bu durum kadınların mikrokredilere ulaşmada sadece bir araç olarak kalmasına sebep olabilmektedir. Kredi programlarında şüphesiz sadece kredi geri dönüşlerinin önemsenmemesi, gerçekte, sürdürülebilir bir kaynağın oluşumuna katkı sağlanması yoluyla yoksulluğun iyileştirilmesinin desteklenmesi gerekmektedir. Ayrıca farklı ürünlerin üretimi, pazarlama stratejisi, kalite güvenilirliği, toplumun alım gücü yüksek kesimlerine de hitap edebilecek standartlarda ürünlerin üretilmesi gibi konularda yoksul kadınların yardım programları tarafından desteklenmesi, böylelikle varolan piyasa şartları karşısında yaşayabilecekleri sıkıntıların azaltılması amaçlanmalıdır. Süreç bahsedilen sıkıntılar göz önüne alınmadan işletildiği takdirde, mikrokredi programları daha çok ticari işletme fonksiyonuyla amacına hizmet etmeyen, hatta farklı piyasa amaçları uğruna yoksulları araçsallaştıran uygulamalar olarak görünecektir.

Eleştirilmesi gereken diğer bir nokta ise yoksul yaşantıda hanenin gelir getireni konumunda olsa da olmasa da toplumsal cinsiyet rolleri sebebiyle hane içi ve hane dışı süreçlerde yoğun emek harcayan kadınların bir de yardım programlarında aktif rol üstlendirilmesi yoluyla emek yüklerinin artmasıdır. Hanenin gelir getireni konumundayken hane içi emek yükümlülüklerine ilişkin görevi devam eden kadınların yoksul yaşantıda daha fazla zorlanması, özellikle hanede diğer bireylerin ve kocanın gelir getirme sorumluluğunu paylaşmadığı durumlarda daha muhtemel görünmektedir. Bu bağlamda yoksulluktan kurtuluşu gerçekleştirebilme sorumluluğunu sadece kadınların sırtına yüklemek hiçbir açıdan adil görünmemektedir. Dolayısıyla mikrokredi programları gibi, sürdürülebilir bir kaynağın oluşumunu destekleme yoluyla yoksulluğun azaltılmasını amaçlayan yardım programlarının, yoksulluğu iyileştirmeye dönük erkek referanslı birtakım özelliklerden yola çıkarak farklı uygulamalar yapmayı önemsemesi gerekmektedir. Son kertede denilebilir ki mikrokredi programları kadın yoksulluğunun dolayısıyla da hane ve çocuk yoksulluğunun iyileştirilmesi, azaltılması ya da giderilmesi noktasında ancak uygulamada işlevsel olabildiği kadar başarılı bir mücadele stratejisi olarak değerlendirilebilir.

Son olarak, yoksulluğun kadınlaşması ile ilgili bazı belirlemeleri eklememiz ve netleştirmemiz gerekiyor. Daha önce de

belirtildiği gibi, yoksulluğun kadınsılaştığı iddiası, kadınların yoksulluk oranlarının erkeklerden fazla olduğu iddiasından çok, yoksulluğun kadınlar arasında belirli kategorilerde daha fazla derinleştiğini açıklamaktadır. Bu bağlamda dünyada hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde çoğunlukla reisi kadın olan tek yetişkinli haneler risk altında görünmektedir. Aslında yoksulluğun nicel olarak daha fazla olduğu, daha fazla derinleştiği kategori budur. Türkiye'deki yoksulluğa ilişkin mikro analizlerde de yoksullar arasında 85 yaş üstü yalnız yaşayan kadınların oranının ve özellikle, en az bir çocuğuyla yaşayan tek yetişkinli hanelerde kadın yoksulluğu oranının oldukça yüksek olduğu görülmüştür ve bu kategorideki yoksulluk oranlarının gittikçe artması beklenmektedir. Ancak İstatistik Kurumu hane halkı harcama kriterinin baz alındığı meta verilerine göre genel oranlara bakıldığında, erkek ve kadınlar arasında çok ciddi bir farklılaşma gözlenmemekte, fark en fazla beş birim olarak kırda kadın ve erkek yoksulluk oranları arasında belirginleşmektedir. Bu anlamda yoksulluğun "kadınsılaşma"sı nitelemesinin ortaya çıkış bağlamı ve bunun işaret ettiği özgül toplumsal gerçeklik paralelinde, Türkiye için söz konusu iki kategoride, yani reisin kadın olduğu ve en az bir çocuğun bulunduğu tek yetişkinli hanelerde ve yaşlı, özellikle de 85 yaş üstü kadınların tek başına yaşadığı hanelerde yoksulluğun kadınsılaştığını nesnel kriterlerden referansla net bir biçimde ifade etmek mümkündür. Fakat erkek ve kadın farklılaşmasında, kır veya kent yoksulluğu gibi diğer kategorilerdeki oranlar çok büyük bir fark ortaya koymasa da kadının, özellikle de hane ile ilişkisinde, öncelikle gıdanın teminine ilişkin yükümlülükleri ve annelik rolü gibi haneye ve aileye odaklanan toplumsal cinsiyet rolleri sebebiyle yoksulluğu soyut ve somut düzeylerde daha derin yaşayan bir kategoriyi temsil ettiği kabul edilmelidir. Sosyal bilimlerde konuyla ilgili eğilimlerin de genellikle bu doğrultuda olduğu görülmektedir. Vurgulanması gereken başka bir önemli husus ise yoksulluk yardımlarıyla ilgilidir. Önce de ifade edildiği gibi formel ve enformel düzeylerdeki yoksulluk yardımlarına veya sosyal yardımlara çoğunlukla kadınlar başvurmaktadır. Kadınların sosyal yardımları talep etmesinde belirleyici olan toplumsal cinsiyet rollerinin yanı sıra toplumdaki savunmasız ve korunmaya muhtaç konumlarına dair imajları, yardımların da kadınları talep etmesinin gerekçesi durumundadır. Kısaca, formel ve enformel

düzeydeki yardım alımlarında hem objektif hem de bazı sübjektif kriterlere göre kadınlar daha fazla ön plana çıkıyor ve yoksullukta hem genel olarak hem de hane içinde erkekle kıyaslandığında kadınlar formel ve enformel düzeydeki yardımların haneye transfer edilebilmesinde daha aktif rol oynuyor. Bu bağlamda yoksul yaşantı içinde kadınlaşma eğiliminin yüksek olduğu başka bir alan ya da konu da sosyal yardımlar. Yani, yoksulluk kadar, belki de ondan çok sosyal yardımların kadınsılaştığını göz önünde bulundurmamız gerekiyor.

Kaynakça

Adaman, F. ve Bulut, T. (2007), *Diyarbakır'dan İstanbul'a 500 Milyonluk Umut Hikayeleri Mikrokredi Maceraları*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Alcock, P. (1997), *Understanding Poverty*, Macmillan Press, Londra.

Altay, A. (2007), "Küreselleşen Yoksulluk Olgusunun Önlenmesinde Mikro-Finansman Yaklaşımı", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 44, (510), s. 57-68.

Avcuoğlu, Ö. (2009), "Belediyeler ve Sosyal Yardımlar Üzerine", *Birikim*, 241, s. 32-40.

Aydın, B. (2012), *Yoksullukla Mücadelede Mikro Kredinin Türkiye Uygulamasının Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. S.B.E., İstanbul.

Beşpınar Karaoğlu, Z. (2011), *Mikro kredi ile makro yoksulluk*, http://haber.sol.org.tr/kadinin-gunlugu/mikro-kredi-ile-makro-yoksulluk-haberi-39257, Erişim: 12.07.13.

Bianchi, S. (1999), "Feminization and Juvenilization of Poverty: Trends, Relative Risks, Causes and Consequences", *Annual Review Sociology*, 25, s. 307-333.

Bora, A. (2007), "Kadınlar ve Hane: 'Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?", *Yoksulluk Halleri*, Der. Necmi Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 97-133.

Buğra, A. (2007), "Yoksulluk ve Sosyal Haklar", *TES-İŞ Dergisi*, Haziran, s. 75-90.

Buğra, A. (2008), *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İletişim Yay., İstanbul.

Chant, S. (2003), *Female Household Headship and the Feminization of Poverty: Facts, Fictions and Forward Strategies*, New Working Paper Series, Sayı 9, Gender Institute, LSE, Londra.

Chant, S. (2006), "Re-thinking 'the Feminization of Poverty' in Relation to Aggregate Gender Indices", *Journal of Human Development*, 7, (2), s.201-220.

Chant, S. (2008), " The 'Feminization of Poverty' and the Feminization Anti-Poverty Programmes: Room for Revision?", *Journal of Development Studies*, 44 (2), s. 165-197.

Çengelci, E. (1993), "Sosyal Refahın Gerçekleştirilmesinde Sosyal Yardımların Rol ve Önemi" *H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksek Okul Dergisi*, 11, 1/2/3, s. 9-13.

Çulha Zabcı, F. (2003), "Sosyal Riski Azaltma Projesi: Yoksulluğu Azaltmak mı, Zengini Yoksuldan Korumak mı?", *A.Ü. SBF Dergisi*, 58 (1), s. 215-240.

Daley-Harris S. (2009), *State of the Microcredit Summit Campaign Report 2009*.

Dansuk, E. (1997), *Türkiye'de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla Ölçülmesi,* DPT Uzmanlık Tezleri, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Ücretler ve Gelirler Dairesi Başkanlığı, Ankara.

Ditch, J. (2006), *The Structure and Dynamics of Social Assistance in European Union* European Foundation, Linking Welfare to Work, Dublin, s. 59-70.

England, P. (2001), " Gender and Acess to Money: What do Trends in Earnings and Poverty Tell us?" *Reconfigurations Class and Gender*, Der. j. Baxter, M. Western, Stanford University Press, Stanford CA., s. 131-145.

Ergun, C. (2005), *Yoksulluk ve Enformel Sektör: Çöp Toplayıcıları Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, S.D.Ü. S.B.E. Isparta.

Güneş, F. (2011), "Farklı Emek Kategorileri Açısından Kadın Yoksulluğu", Çalışma ve Toplum, 2011/2, s. 217-248.

Gürses, D. (2007), "Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele Politikaları", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, (1), s. 59-74.

Hünler, A. (2005), *Yoksullukla Mücadele-Yoksulluk Yönetimi Ayrımında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu*, Yayımlanmamış Seminer Çalışması, A.Ü. S.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü.

Işık, O. ve Ataç, E. (2011), "Yoksulluğa Dair: Bildiklerimiz, Az Bildiklerimiz, Bilmediklerimiz", *Birikim*, 268-69, s. 66-85.

Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. (2003), "Yoksulluğun Değişen Yüzü, Nöbetleşe Yoksulluktan Kuralsız Yoksulluğa", *TÜSİAD Görüş Dergisi*, 55, s. 50-53.

Kabakçı, E. (2012), *Mikrokredinin Kadın Yoksulluğunu Azaltmadaki Rolü ve Eskişehir Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi SBE, Eskişehir.

Kalpaklıkaya, A. (2011), "Duygusal Yoksulluk", *Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, SYDGM Yayın No: 2011/1, İstanbul, s. 427-435.

Karabulut, T. (2007), *Yoksullukla Mücadelede Mikrokredi Uygulaması*, Nobel Yayınevi, Ankara.

Karim, L. (2008), Demystifying Micro-Credit : The Grameen Bank, NGOs, and Neoliberalism in Bangladesh, *Cultural Dynamics*, 20: 5, Sage Publications, s. 5-29.

Kaygalak, S. (2001), "Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekânsal Yoğunlaşması: Mersin/Demirtaş Mahallesi Örneği", *Praksis,*(2), s. 124-172.

Maes, J ve Reed L. (2012), *State of the Microcredit Summit Campaign Report 2012.*

McLanahan, S. ve Kelly, E. (1999), "Feminization of Poverty: Past and Future", *Handbook of The Sociology of Gender*, Der. J. Saltzman, Kluwer Academic/Plenum Publishers, N. Y, s. 127-146.

McLanahan, S., Sorensen, A. ve Watson, D. (1989), " Sex Differences in Poverty", *Journal of Women Culture and Society*,15, No. 1, s. 102-122.

Ocak, E. (2007), "Yoksulun Evi", *Yoksulluk Halleri*, Der. Necmi Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul, s.133-175.

Özmen, F. (2012), "Türkiye'de Kadın İstihdamı ve Mikrokredi", SDÜ. *Vizyoner Dergisi*, 3, (6), s. 109-130.

Pearce, D. (1978), "The Feminisation of Poverty: Women, Work and Welfare", *Urban and Social Change*, 11, s. 28-36.

Pitt, M., Khandker, S. ve Cartwright,J. (2006), "Empowering Women with Microfinance: Evidence From Bangladesh", *Economic Development and Cultural Change* , 54, No. 4, s. 297-831.

Sallan Gül, S. (2002), "Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelenin Sosyolojik Boyutları: Göreliden Mutlak Yoksulluğa", *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, Der. Yasemin Özdek, TODAİE , Ankara, s. 107-118.

Sallan Gül, S. (2005), "Türkiye'de Yoksulluğun Kadınsılaşması", *Amme İdaresi Dergisi*, 38 (1),s. 25-45.

Sallan Gül, S. (2009), "Sosyal Devlet ya da Refah Devleti Nedir?", *Yerel Yönetimlerde Sosyal Demokrasi Toplumcu Belediyecilik, Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları*, Der. İ. Kamalak, H. Gül), SODEV Yayınları, İstanbul, s. 65-99.

Sample, B. (2011), *Moving 100 Million Families Out of Severe Poverty: How can We Do It?*, 2011 Global Microcredit Summit, Auxiliary Session Paper, http://www.microcreditsummit.org/resource/19/moving-100-million-families-out.html, Erişim: 14.04.2013.

Soyak, M. (2010), "Kadın Girişimciliği ve Mikrofinans: Türkiye Deneyimi", *M.Ü. SBE. Dergisi (İLKE)*, 24, s. 129-144.

Şener, Ü. (2009), Kadın Yoksulluğu, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Değerlendirme Notu, (http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271312994r5658.Kadin_Yoksullugu.pdf, Erişim: 15.07.2013)

Taçyıldız, Ö. (2006), *Türkiye'de Yoksulluk ve Basına Yansıması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Tekeli, İ. (2000), "Kent Yoksulluğu Ve Modernitenin Bu Soruna Yaklaşım Seçenekleri", *Yoksulluk -Kent Yoksulluğu*, Tesev Yayınları, İstanbul.

Ulutaş Ünlütürk, Ç. (2009), "Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek", Çalışma ve Toplum, 2009/2, s. 25-40.

Yayla, R. (2012), *Effects of Microcredit Programs on Income Levels of Participant Members: Evidence From Eskişehir*, Turkey, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, Ankara.

Yunus, M. (1999), *Yoksulluğun Bulunmadığı Bir Dünyaya Doğru*, Çev. Gülden Şen, Doğan Kitapçılık, İstanbul.

Toplumsal Cinsiyet Boyutundan Türkiye'de Eğitim ve Yoksulluk İlişkisi

Songül Sallan Gül, Ayşe Alican Şen, Eylem Kaya

"Kadın öyle bir durumdadır ki,
bütün insanlar gibi özgür ve özerk bir varlık
olduğu halde yine de kendini, erkeklerin
onu öteki statüsünü benimsemeye
zorladıkları bir dünyada yaşar bulur."
Simone de Beavouir
1908-1986

Giriş

Türkiye'de eğitim alanında yaşanan eşitsizliklerin en başında gelenlerinden biri, toplumsal cinsiyet eşitsizliğidir. Ülkemizde ekonomik, kültürel ve mekânsal olanaklar ile yapılar tarafın-

dan belirlenen eğitime erişimde ve eğitimin her düzeyinde kadınlar, erkeklerin gerisinde kalmaktadır. Oysa eğitim, temel bir insan ve yurttaşlık hakkı olarak herkesin hakkıdır. 10 Aralık 1948'de Paris'te oluşturulan Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nin 26. maddesinde belirtildiği gibi, "Herkesin eğitim görme hakkı vardır. Eğitim, ilköğretim ve eğitimin ilk basamaklarında parasız olmalıdır" (UNICEF, 2003). Benzer biçimde 1979 yılında imzalanmış olan BM "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi" (CEDAW) ve 1985 yılında gerçekleştirilen "Kadının Gelişmesi İçin Nairobi İleriye Yönelik Stratejiler" toplantısında dile getirildiği gibi, çocuk yoksulluğu ile mücadelede, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden kaynaklanan kız çocuklarının dezavantajlı konumu giderilmelidir (Tan, 1988: 27). Türkiye, 1996'da Pekin Deklarasyonu çerçevesinde kadın okuryazarlığının 2000 yılına kadar % 100'e çıkarılmasını taahhüt etmiştir. Yine 1985 yılında CEDAW sözleşmesini imzalayarak, eğitimde kadınların ve herkesin eşit haklara sahip olabilmesini sağlamakla yükümlü olduğunu kabul etmiştir. Bu sözleşmelerle Türkiye, kadın ve erkek arasındaki eğitim açığını kapatmak, her türlü ayrımcılığın önlenmesi için gereken her türlü düzenlemeyi yapmak gibi yükümlülükleri yerine getireceğini beyan etmiştir. Çünkü eğitim fırsat ve olanaklarından yararlanma, kadınların hem işgücüne katılımını artıracak, hem de etkin özne, bilgili ve sorumlu yurttaşlar olma niteliklerini güçlendirecektir.

2000 yılında Birleşmiş Milletler'in 189 ülkenin katılımıyla gerçekleştirdiği Milenyum Zirvesinin Deklarasyonu'nda, 2005 yılında ülkelerin eğitimde geldiği düzeyin belirlenmesi kararlaştırılmıştır (DPT, 2005). İnsani gelişmenin sağlanmasının, yoksulluğun önlenmesine ve tüm bireyler için temel eğitim ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleştirilmesine bağlı olduğu kabul edilen zirvede, özellikle tüm dünyada okullaşma, okula devamlılık ve okuryazarlık düzeyinin yükseltilmesi hedeflenmiştir. Ancak kadınların eğitim düzeyi pek çok ülkede her eğitim kademesinde erkeklerin gerisinde kalmakta ve kadınların yaşama tam katılımını olumsuz etkilemektedir (Eurostat, 2006; OECD, 2005; Acar vd 1999). Kadın eğitimi geleneksel olarak "kadına özgü" alanlarda toplanmakta, ayrımcı önyargılar, kadın ve kız çocuklarının eğitimini olumsuz etkilemeye devam etmektedir (Tan, 2000; CEDAW STK 6. Gölge Raporu, 2010). 2011 yılına gelinmesine karşın, eği-

timdeki hedefler pek çok ülkede gerçekleşememiş, kadınlar hem yoksullar arasında hem de eğitim sisteminin en mağdur grupları arasında yer almaktadır.

Eğitim, kadınlara sadece okuma yazma becerisini kazandırmamakta, aynı zamanda bir birey, bir özne olma olanağı sunmaktadır. Kadınlar, eğitimle birlikte ailede ve toplumda kendilerini sorgulayarak yeniden özgüven inşa etmekte ve toplumsal konumunu güçlendirmektedir. Özünde kadın eğitimine yatırım, aynı zamanda gelecek kuşakların demokratik ve eşitlikçi tutum ve davranışlarının geliştirilmesinde öncü rol oynamaktadır (Sallan Gül, Alican ve Dinek, 2008). Benzer biçimde, ülkemizde kadınların işgücüne katılmalarında ve kalıcı olmalarında eğitim düzeyi, belirleyici olmaktadır. İşgücüne katılma kadın için; eğitim düzeyinin yükselmesi, ekonomik açıdan bağımsızlaşması, kamu alanında daha çok yer alması ve daha etkin olması gibi önemli değişiklikleri beraberinde getirebilmektedir. Aynı zamanda kadının, toplumdaki birçok eşitsizliği ve kadın-erkek ayrımcılığını görme olanağını artırmakta ve giderek toplumun bu konulara eğilmesine ve bununla ilgili politikalar geliştirmesine olanak sağlamaktadır. Birçok ülkede kadın istihdamı arttıkça eğitimde fırsat eşitliği, istihdamda eşitlik yasaları, kadının aile içindeki sorumluluklarını azaltma veya paylaşma yönündeki politikalar da gündeme gelmektedir (Koray, 1998: 460). Bu nedenle yoksul kadınlar için eğitimin bireysel ve toplumsal anlamı, diğer grup ve sınıflardan daha fazla öneme sahiptir. Bu çalışmada, kadınların yaşamına olan etkileri bakımından "eğitim-yoksulluk" ilişkisi; eğitimin yoksullar için işlevselliliği, yoksul kadınlar için istihdam olanaklarına olan etkileri ve yetişkin kadın eğitimi sorunsalı bakımından ele alınmaktadır.

Eğitimin İşlevlerini Sorgulatan Yoksulluk ve Toplumsal Cinsiyet

Türkiye'de kadınların eğitime erişimlerinde ve eğitim düzeylerinin yükselmesinde her ne kadar yıllar itibariyle bir yükselme olmuşsa da, okuryazarlıkta ve okullaşma oranlarında tam bir başarıya ulaşılamamıştır. 2010 yılı verilerine göre 6 yaş üzeri kadınların %55,6'sı ilkokul mezunu, %43,8'i ilköğretim mezunu, %37,7'si ortaokul ve dengi okul mezunu, %42,3'ü lise ve dengi

okul mezunudur. Ancak 30-54 yaş aralığındaki yetişkin kadınların %15,6'sı okuma yazma bilen; fakat bir okul bitirmeyen nüfustan oluşurken, aynı yaş grubundaki kadınların %35'i ilkokul mezunu, %28'i ortaokul mezunu, %16,6'sı lise mezunu durumundadır (TÜİK-ADNKS, 2010). Yetişkin nüfusun, hem eğitime erişim sorunu hem de sürekli eğitime olan ihtiyacı devam etmektedir. Görece genç bir nüfusa sahip olan ülkemizde, nüfusunun yarısı 28 yaşın altındadır ve eğitime olan talep her geçen gün artmaktadır. Ancak yüksek talebi karşılayacak kamusal yatırımlar ve bütçe payları oldukça düşük düzeyde kalmakta ve her geçen gün azalmaktadır. 2010 yılında, Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinde yatırım oranı %5,8'e kadar düşmüştür. Diğer taraftan eğitimde özelleşme ve ticarileşme çabaları devam ederken, eğitimin mali yükü her geçen gün ailelerin üzerine yıkılmaktadır. Pek çok hanede yaşanan yoksulluk ve gelir kayıpları karşısında, eğitimin artan maliyeti zaten yetersiz olan kaynakları eğitime aktarmak yerine, diğer temel ihtiyaç alanlarına yönelmektedir.

Ekonomik olanaksızlıklar, eğitimi bir insani gelişme olmaktan çok, bir yatırıma dönüştürmekte ve toplumsal cinsiyet tercihinde eğitim sistemi kadınların aleyhine dönüşmektedir. Yoksul ailelerde eğitim için öncelik, erkek çocuklarına verilmektedir. Özellikle kırla bağlantılı geleneksel aile yapısı, erkek çocuğunu yaşlılıkta dayanılacak bir güç, bakım sağlayacak kişi olarak görürken; kız çocuklarını, elde ettiği-edeceği geliri bir başkasına, "ele" götüren, gelirini kontrol edemez ya da kullanamaz görmektedir. Benzer olarak, yoksul aileler için kız çocuklarının okul maliyeti, erkek çocuklarından daha fazla olmakta, kültürel etkenlerle beraber kız çocuklarının eğitime erişimleri engellenebilmektedir. Kız çocukları daha çok okula başlama aşamasında, sosyoekonomik ve kültürel yapılarla ilgili pek çok nedenden dolayı eğitim sistemine girememektedir. Birçok aile, kız çocuklarının eğitimini önemli saymamakta, onları ev işlerine yardım etsinler diye evde tutmaktadır. Yine, erken yaşta gerçekleşen evlilikler daha öncelikli bir konu haline gelebilmektedir. Eğitim olanaklarından yeterince yararlanamayan kadınlar için evlilik ve erkeğe bağımlılık, yoksulluğu beraberinde getirmekte, farklı yaşanmasına neden olmaktadır.

Eğitim ile yoksulluk arasındaki ilişkide, eğitimsiz nüfusun büyük bir bölümünün yoksullardan oluştuğu ve günümüzde

yoksullar arasında eğitimin olumlu işlevinin, artık daha fazla sorgulandığı görülmektedir. Türkiye verilerine bakıldığında, TÜİK'in Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi veri tabanına göre, 2010 yılında nüfusun yaklaşık %25,6'sını 0-14 yaş grubu temel eğitim çağındaki çocukların oluşturduğu görülmektedir (TÜİK-ADNKAS, 2010). Yine TÜİK verilerine göre, 2010 yılında 6 yaş üzeri nüfusun 3,8 milyonu okuma yazma bilmemekte, bunların %81,7'sini de kadınlar oluşturmaktadır. Bu durum, yoksulların eğitime erişim ve güçlendirme olanaklarını azaltırken, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini derinleştirmiştir.

Okula gitmeyenlerin önemli bir bölümünü kız çocukları oluşturmakta ve bölgelerarası eşitsizlikler, bu süreci daha da olumsuzlaştırmaktadır. Aslında resmi verilere göre, kız çocuklarının her kademede okullaşma oranlarında bire bir artış görülmekle birlikte, bu artış cinsiyet eşitsizliğini gidermekte yeterli olmamaktadır. İlköğretimde okullaşma 2000'de %88,54 iken, 2008'de %97,37'ye yükselmişse de, 1998'den bu yana zorunlu ilköğretim çağındaki kız çocukların oranı %45'ten sadece %47,6'ya çıkmıştır. Türkiye 6. Gözden Geçirme Devlet Raporu'nda da belirtildiği gibi, eğitim ile ilgili verilen rakamların pek çoğunda görülen artış, yalnızca nüfus artışına paralel olarak gerçekleşmiş bir artıştır ve eğitimde cinsiyet eşitliğini sağlamada özel politikalara ihtiyaç vardır. Özellikle en yoksul bölge ve illerde, kız çocuklarının eğitime erişim oranı, ortalamanın oldukça altında kalmaktadır. Hatta okul süresi uzadıkça da, kızların okullaşma oranında bir düşmenin olduğunu göstermektedir (Gürlesel, 2004). Örneğin, 2010 yılı TÜİK verilerine göre ilköğretimde okullaşma oranı Türkiye ortalaması %98 iken, kız çocuklarının okullaşma oranının en düşük olduğu iller Hakkâri (%85), Van (%84,6) ve Bitlis (%84,3) tir. En yüksek olduğu illerde ise ilk sırada, %99,3 ile Ankara, %99,1 ile İzmir ve %99'la Mersin gelmektedir. Ortaöğretimdeki okullaşmada cinsiyete göre fark da büyümektedir. 2011 yılı itibariyle net okullaşma oranı %69,33 iken, bu oran erkekler için %72,35, kızlar için %66,14'tür. Bunda kadına yönelik geleneksel cinsiyetçi değer ve kalıpların yaygın kabulü kadar, yoksulluk da başat rol oynamaktadır. Yine aileler çocuklarını eğitim sürecine katma konusundaki tercihini, ataerkil değerlerden dolayı erkek çocukları lehine kullanma eğilimindedir.

Eğitim sürecinde kadınlar aleyhine, okula başladıktan sonra da bir eleme süreci yaşanmaktadır. İlköğretimden ortaöğretime ve ortaöğretimden yükseköğretime geçiş aşamalarında kız öğrenciler, erkek öğrencilerden daha fazla elenmektedir. Ayrıca, kırsal alanlarda ve kentlerin yoksul mahallelerinde başarılı kadın örneklerine tanık olunmaması da, eğitime olan ilginin azalmasında önemli rol oynamaktadır (Sallan Gül, Alican ve Dinek, 2008; Eğitim Reformu Girişimi, 2004; Tan, 2000; Gök, 1993). Kız çocukları, gelecek için iyi birer "yatırım" olmadığından, ikincil bir konuma itilmektedir. İşgücü piyasasına katılımın düşük olmasına ve eğitim olanaklarından yararlanamamaya paralel olarak, toplumsal cinsiyet rollerinin biçimlendirdiği kadın olma durumu ve geleneksel kadın rol modeliyle yetiştirilmek, kadına gelir elde etmek için zaman kalmamasını da beraberinde getirmektedir. İşgücü piyasanın kadınlara yönelik ayrımcı tutumu da, kadın yoksulluğunu artırabilmektedir.

Eğitim, sağlık ve beslenme, işgücü piyasasına katılım gibi alanlardaki toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, genel yoksulluk düzeyini artırmaktadır. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini gidermek yoksulluğu azaltıcı bir rol oynamaktadır. Özellikle kadın istihdam oranının artırılması, devletin eğitim yatırımlarının daha etkili sonuç vermesini olanaklı kılmaktadır. Ülkemizde 2002 yılında Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinin %17,18'i yatırımlara ayrılırken, 2011 yılında bu oran %5,85'e kadar düşürülmüştür. Bu durum kadın istihdamının düşük olduğu ülkelerdeki örneklerle paralellik göstermektedir. Eril ve yeni muhafazakâr bakışa sahip devlet gibi, aileler de genellikle kız çocuklarının eğitimine yetersiz bir seviyede yatırım yapmayı tercih etmektedir. Yeterli eğitime ve çalışma olanağına sahip olmayan kadınlar için yoksulluğun anlamı da farklı olmaktadır. Yoksul kadınlar ailede sadece gelir yoksunluğunu değil, diğer yoksunlukları ve bağımlılıkları da yaşamaktadır. Hanenin geçimini sağlayan ve karar verici konumda olan hane reisi erkeğin işsiz kalması ve kendisinden beklenen toplumsal rolü yerine getirememesi, erkeğin iktidarını sarsmakta ve bu durum hanedeki tüm bireyler açısından da koruma mekanizmalarının dışına düşme ve dışlanma tehlikesini ortaya çıkarmaktadır (Sallan Gül, 2006).

2001 Ekonomik Krizi Sonrası Yoksul Kadınların İstihdam Olanakları

1980 sonrasında, yoksulluğun şekil değiştirmesi ile ortaya çıkan yeni yoksulluğun en fazla etkilediği toplumsal grupların başında kadınlar gelmektedir. Yeni yoksulluk, eğitim, gelir ve işte sınırlı kabul, işsizlik, enformelleşme, yetersiz ve güvensiz yaşam koşulları, kolaylıkla risk altında olmak ve mekânsal sorunlarla, bu sorunların dolaşımını içeren bir sosyal dışlanmayı beraberinde getirmektedir. Aslında bu yoksulluk, risk içinde yaşayan cinsel, ırksal, etnik ve dinsel kimliklerle örtüştüğü için, en fazla kadınların yaşam hak ve olanaklarını olumsuz etkilemektedir. Kadınların gelire ve ekonomik kaynaklara yeterince erişememesi, mülkiyet ve gelirin kontrolünde söz sahibi olamaması ve kadın emeğinin değersiz görülmesi de, yeni yoksullukta kadın yoksulluğunu süreğenleştiren etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aslında, kadın yoksulluğuyla mücadeleye ilişkin geliştirilen farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bunlardan ilki, ekonomik büyümenin yoksulluğu azaltacağı görüşüdür. İkincisi, cinsiyet eşitliği anlayışının ekonomik kalkınmayla ilişkilendirilmesi ve hane içi geçim stratejilerinin bir kaynak olarak dikkate alınmasıdır. Üçüncü yaklaşım ise, kadın yoksulluğunu azaltma stratejisini yoksulluktan çok, cinsiyetler arası eşitsizlikleri ortadan kaldırma üzerine kurmayı öngörmektedir. Bu anlayış, cinsiyet odaklı politika üretmeye-oluşturmaya çalışmaktadır (TEPAV, 2009). Ülkemizde daha çok ilk iki yaklaşımın politikalara yön verdiği görülmektedir. Yoksulluktan kurtulmak için kadınların, iyi gelir getirici işlerde çalışması yaygın olarak benimsenmekle birlikte, işgücü piyasalarının koşulları, kadınların niteliği ve kültürel engeller, bu amacı sağlamaktan oldukça uzak görünmektedir.

Birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de, kadınlar ya istihdama katılamamakta ya da istihdam koşulları kadın yoksulluğunda belirleyici rol oynamaktadır. Kadınlar genellikle düşük ücretli, geçici ve düzensiz işlerde sosyal güvenceden yoksun ve kayıt dışı ya da ev eksenli olarak çalışmakta veya ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilmektedir. Hatta, kadınların istihdam düzeyinin düşük olması, olumsuz çalışma koşulları ve düşük gelirleri, kadınları yoksulluktan kurtaramamaktadır. Genelde sağlık ve sosyal güvenlik olanakları başta olmak üzere kadınlar, erkeğe ömür boyu bağımlı kalmakta, kendi yaşamı üzerinde söz sahibi olamamaktadır.

Kadınlara karşı işgücü piyasalarında gözlemlenen ayrımcılıklar, işgücüne katılımları önündeki sosyal ve kültürel engellerle başlamakta, işgücüne katıldıktan sonra da enformel sektör ağırlıklı, genelde düşük kaliteli ve düşük ücretli işlerde çalışmalarıyla, ayrıca bazı durumlarda da aynı işi yaptıkları halde, erkeklere kıyasla daha düşük ücret almalarıyla sürmektedir (İlkkaracan, 1998; Ecevit, 2000; Şenses, 2001; Sallan Gül, Sayın ve Vural, 2006). 2010 yılında kadınlarda kayıt dışı istihdam oranı %59,2'lere ulaşmıştır (TÜİK-ADNKAS, 2010). Özellikle, kırsal alanlarda söz sahibi olmama ve gelirden yoksunluk gibi göstergeler, bu farklılıkları belirlemektedir. İşgücü piyasasına katılımın düşük olmasının yarattığı sonuç, kadının erkeğe ömür boyu bağımlılık ilişkisini doğurmaktadır. İstihdama katılımın düşük olmasına paralel bir biçimde istihdamın sağladığı, örneğin emeklilik gibi, olanaklardan yararlanamamak, sağlık hakkına eş üzerinden ulaşmak, bu bağımlılığın temel sonuçları olmaktadır. Ülkemizde de yoksul kadın için yaşamın her alanı, evliliğe ve kocaya bağlı olarak devam etmekte, yoksulluk yetirmeyi ve sabretmeyi gerektiren mekân ve insana bağımlı bir hayatı beraberinde getirmektedir.

Ekonomik krizin ağır yaşandığı 2001 yılında, Türkiye'de aylık kazancı yoksulluk sınırının altında olan hanelerin oranı %31'e ve çalışan kesimdeki yoksulların oranı da %50'lere ulaşmıştır. Artan yoksulluk karşısında, yoksulluğu azaltmak için gençler ve kadınlar ise, istihdamda hedef haline gelmiştir. Ancak ülkemizde artan kentleşme, istihdamın nitelikleri, kadınların eğitim düzeylerinin ve iş sosyalleşmelerinin yetersizliklerinin yanı sıra, 1980'lerden itibaren izlenen yeni sağ muhafazakâr toplumsal politikalar nedeniyle kadınlar, işgücü piyasalarından hızla çekilmeye başlamıştır. 1980'lerde, kadınların işgücüne katılım oranı %70'lerde iken, 2000'li yıllarda bu oran %40'lara kadar gerilemiştir. 2001 Ekonomik Krizi'yle birlikte, sosyal yardım programları arasına girişimci destek programları eklenmiş, yoksul kadınların aile odaklı küçük girişimcilik ve ev eksenli çalışma yaşamına katkı yaparak, gelir getirici duruma gelmesi istenmiştir (Sallan Gül, 2009; Gül ve Sallan Gül, 2010). Kadının çalışma yaşamının, annelik ve ev işleriyle birlikte yürütülmesinin gerekliliği de sıklıkla vurgulanmıştır (Ünal, 1999: 57-58). Yoksul kadınlar, anne ve eş olarak, fedakâr kadının olanı yetirme işlevini yerine getiren itici güçler olmaktadır.

2001 Ekonomik Krizi sonucu artan ve süreğenleşen yoksulluk ve kamusal sosyal yardımlar da önemli bir sosyal politika aracı haline gelmiştir. Benzer olarak, yoksul kadınların, öncelikli aile himayesinde yaşaması, eğer eşleri ölmüş ise akraba, komşu, hayırseverlerin yardımlarına ve son olarak da, devlet yardımlarına başvurmaları hoş karşılanmıştır. İşgücü piyasasındaki istikrarsızlıklar ve sınırlılıklar ise, kadın istihdamını olumsuz etkilemiştir. Yine çalışma koşullarının kötü, işgücü devrinin yüksek ve sosyal güvencesiz çalıştırmanın yüksek olduğu enformel sektörlerin yaygınlığı da, kadın istihdamını belirleyen koşullardan biri olmuştur (TÜSİAD, 2002: 51-54). 2011 yılına gelindiğinde, TÜİK verilerine göre kadınların işgücüne katılım oranı %26,9'dur. Türkiye'de işgücüne dahil olan kadınların %43,3'ü tarım sektöründe, %41,5'i hizmet sektöründe, %14,5'i de sanayi sektöründe istihdam edilmektedir (TÜİK, 2010). Kadınların büyük çoğunluğu, tarımda ve hizmetler sektöründe olumsuz çalışma koşulları altında, kadınsı iş alanlarının özelliklerini taşıyan işlerde yer almaktadır. Çalışma ve gelir koşulları da onları yoksulluktan koruyamamaktadır.

Ülkemizde yoksul ailelerde, olumsuz çalışma koşullarına karşın, kadınların ve çocukların istihdama katılmalarının yaygınlaşması hem istenmiş hem de kaygı yaratmıştır. Çocuğun ihmali ve istismarı, eğitimden alıkonması, yoksul çocukların sokakta çalışması ve yaşaması, suça itilmesi ve işçilik yapması, bu dönemde çocuk yoksulluğunun görünümlerini oluşturmuştur (AAK, 2005: 30-31). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, enformel sektörde kadın, çocuk ve yaşlıların da çalışması, aile tarafından içinde bulunulan koşullardan kurtulmanın bir ümidi olarak görülmüştür. Çocuklar, iş yüzünden eğitimlerini yarıda kesmek ya da eğitimlerine zor koşullarda devam etmek zorunda kalmaktadır. Bu sürecin yarattığı enformelleşme, parça başına iş yapma, çok düşük ücretlerle çalışma gibi koşulları doğurmuştur. Enformel sektörün ihtiyaç duyduğu ucuz emek, kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşan işgücü kesiminin sömürülmesine neden olmuştur (Özbek Sönmez, 2002). Dahası, kadınların yük ve sorunlarının artması, çocukların, özellikle de kız çocuklarının, okuldan uzaklaşması gibi durumlar daha fazla yaşanmaya başlanmış, yoksulluk gittikçe derinleşmeye ve içinden çıkılması olanaksızlaşan bir durum haline dönüşmüştür.

Yetişkin Kadın Eğitimi: Eğitimde Gözden Irak Tutulanlar/Duranlar

Tüm dünyada cinsiyetçi bakış, kadınları eğitim olanaklarına erişimde ilk adım olan okuryazar olabilme şansından mahrum etmektedir. Bu da kadınların, insan olma ve yaşadığı dünyayı algılamada başlangıç duraklarından biri olan okuyabilme yeteneğinden mahrum kalmasına yol açmaktadır. Bir başka ifadeyle, toplumsal yaşama tam katılımlarının önündeki engelleri aşma ve fırsat eşitliğini yakalama olanaklarını, eğitim belirlemektedir. Özellikle, sağlık ve toplumsal kaynaşma üzerindeki etkileri bakımından eğitimin önemi, tartışılmaz bir gerçektir. Eğitim, kadınların insani gelişmelerini sağlaması ve sağlıklı bir toplum yetiştirmesi bakımından da oldukça önemlidir. Yetişkin kadın eğitimine katılan kadınların okuma yazmayı öğrenme isteği, çocuklarına ve ailelerine daha iyi bir yaşam ve bakım sağlama, kazanç getiren beceriler edinme, günlük yaşamda bağımlılıktan kurtulmaya yardım edecek biçimde belge ve yönergeleri okuyup anlama, mektupla haberleşme gibi gereksinimlere dayanmaktadır. UNICEF ve AB'nin yetişkin eğitimi üzerine yaptığı çalışmalarda, daha iyi eğitim görmüş olan yetişkinlerin iş bulabilmesinin, iş bulduğunda da ortalamanın üzerinde gelir elde etmesinin, nispeten daha kolay olduğuna işaret edilmektedir (Kaya, Uysal ve Sallan Gül, 2011). Ayrıca, ebeveynin eğitimli olmasının, eğitimin işlevsel görülmesinde ve çocuğun okula devam etmesinde de belirleyici rol oynadığı saptanmıştır. Annenin eğitim düzeyi, çocuğun okula gidip gitmeyeceğini belirleme açısından da önemli bir etkendir. Kadınların eğitimli olması, gelecek kuşakların kadınlar için sunduğu modellerin çeşitlenmesine ve yaygınlaşmasına da olanak tanımaktadır (UNICEF, 2003a ve 2003b; Sallan Gül, Alican, Dinek, 2008). Benzer olarak, anneleri hiç eğitim görmemiş çocukların okul dışı kalma olasılıkları, anneleri belirli düzeyde eğitim almış çocuklara göre, iki kattan daha fazla olmaktadır (MEB, 2006).

Ülkemizde, 2010 yılında 30-54 yaş aralığındaki yetişkin kadınların %20,2'si, okuma yazma bilmemektedir. UNESCO verilerine göre, ülkemiz eğitimde cinsiyet eşitsizliği bağlamında riskli 12 ülkeden biri durumunda kabul edildiğinden (UNESCO, 2006; Aksay ve Sayın, 2005), yetişkin okuryazar seviyesinin yükseltilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, kadın eğitiminin geliştirilmesi bakımından oldukça önemlidir. Kadınların ve kız

çocuklarının eğitimi konusunda devlet ve STK'ların yürüttüğü kampanya ve programlara rağmen, 2010 yılında kadınların %80'i okuryazar durumdadır. UNESCO verilerine göre de, Türkiye 2015 yılına kadar ilk ve ortaöğrenimde cinsiyet eşitliğini gerçekleştirememe riskini taşıyan ülkelerden biridir.

Kadın okuryazarlığı konusunda OECD ülkeleri arasında son sırada yer alan Türkiye, benzer sosyoekonomik gelişmişlik göstergelerine sahip birçok ülkenin de gerisindedir. (OECD, 2005). Türkiye'de okumaz-yazmazlık, genel olarak ve kadın okumaz-yazmazlığı özel olarak önemli bir sorun olmayı sürdürmekte, sorun yaygın eğitim ile çözümlenmeye çalışılmaktadır. Kadın okuryazarlığı sadece, kadının harfleri okuması anlamına gelmemektedir. Okul çağında eğitim olanaklarına erişememiş, çoğunluğu yoksul kadınlar için eğitimin temel işlevi, en gerekli gündelik hayatı kolaylaştırma, bir birey olarak kendine güveni artırma ve aile odaklılıktır.

Ülkemizde yetişkinler için okuma yazma programları, daha çok erkeklere göre hazırlanmış. Askerlik döneminde yetişkin erkeklerin eğitime erişimlerine fırsat yaratılırken, kadınlar süreç dışında bırakılmıştır. 1990'ların sonuna kadar kadınların, özellikle en mağdur durumda olan yetişkin kadınların, eğitim olanaklarına erişiminde, özel sosyal politikalar geliştirilmemiştir. Kadınların eğitim olanaklarına sahip olabilmesi, çoğu kez ailelerin olanak ve tercihleriyle sınırlı kalmıştır. Bu süreçte cinsiyetçi faktörler, ekonomik etkenler kadar rol oynamıştır. Genellikle kadınların yaşam alanını, ev ve aile ile sınırlandıran geleneksel bakış açısı, kadınları özel alanla sınırlandırmaktadır. 1990 yılında yine yoksulluğun etkisiyle eğitimde yaşanan eşitsizliklere dikkat çekmek amacıyla, "Herkes İçin Eğitim Dünya Konferansı"nın sonuç bildirgesinde, "Herkes İçin Eğitim Dünya Beyannamesi" yayımlanmıştır. Bu beyannamede, temel eğitimden tüm çocukların yararlanabilmesi, eğitimin eşitlikçi bir yapıda olması, en acil öncelik olarak, kız çocuklarının eğitime erişimlerinin önündeki her türlü engelin kaldırılması ve eğitime erişimde sorun yaşayan yoksullar, işçiler, göçmenler gibi toplumsal gruplara, eğitim olanaklarının sağlanması için gereken düzenlemelerin yapılması konularına yer verilmiştir (UNICEF, 1990).

Ülkemizde ise, kadın destek ve işlevsel yetişkin okuryazarlığı programları, 15 yaş üstü okuma yazma bilmeyen yetişkinlere yö-

nelik hazırlanmış ve 1993 yılında başlamıştır. Program, özellikle şehre göç etmiş ve okuma yazma bilmedikleri için toplumsal hayata katılımda zorluk çeken kadınları hedeflemiştir. Ayrıca, yetişkin kadın eğitiminde geleneksel bakıştan farklı olarak, Türkiye'de bazı hükümet dışı kuruluşlarla, kadın örgütlerinin kadınlara yönelik burs ve eğitim destek programları da bulunmaktadır. Bu kuruluş ve örgütlerin amacı, kentlerin çeperlerinde, köyde, alt gelir grubundan kadın gruplarını kapsayan eğitimlerde, okuma yazma öğretmenin yanı sıra, beceri kazandırmak, kişisel güçlenmeyi ve dayanışmayı artırmaktır. Örneğin, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği ve diğer sivil toplum kuruluşlarınca başlatılan; "Herkes İçin Eğitim", "Haydi Kızlar Okula" ya da "Baba Beni Okula Gönder" gibi kampanyalarla, kadınların ve kız çocuklarının eğitime erişim olanakları artırılmaya çalışılmıştır. 2001 yılından itibaren sürdürülen "Ulusal Eğitime Destek Kampanyası", Türkiye'de sosyoekonomik bakımdan yoksunluk içerisinde bulunan ve öncelikle okuma yazma bilmeyen genç kız ve kadınları hedeflemiştir. Bu bağlamda zorunlu öğrenim çağını geçirmiş yetişkin nüfusun tamamının eğitim gereksinimlerini belirlemek, kadınların temel yaşam becerileri kazanmalarına ve gelir getirici, istihdam kolaylığı sağlayıcı, mesleki eğitim programlarından yararlanmasına olanak sağlamak amacıyla çalışmalar yürütülmüştür.

1990'ların sonuna kadar, ülkemizde kadınların eğitime erişimlerini sağlamak ve daha fazla katılmalarını destelemek için bazı kampanyalar başlatılmışsa da, gerçek artış 2001 Ekonomik Krizi sonrasında yaşanan yoksullukla beraber ortaya çıkmıştır. Ulusal eğitime destek ve şartlı nakit transferi gibi program ve kampanyaların hedef kitlesi, yoksulluğun en çok etkilediği gruplardan olan kadınlar, çocuklar ve özellikle kız çocukları olmuştur. Bu programlar, kadınların okuma yazma öğrenmesini, kendilerinin ve çocuklarının yaşam kalitesini yükseltmeyi, kazanç getiren beceriler edinmesini ve günlük yaşamda bağımlılıktan kurtulmasını amaçlamıştır.

Benzer olarak, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve UNICEF'in işbirliğiyle başlatılan "2001-2005 Ana Uygulama Planı" kapsamında "Haydi Kızlar Okula" ve "Kız Çocuklarının Okullulaştırılmasına Destek Kampanyası" başlatılmış ve 2006 yılı itibariyle toplam 222.800 kız öğrenci okullulaştırılmıştır (Sivil Toplum İzleme Grubu, 2006; UNICEF, 2005; ÇYDD, 2004). Sivil Toplum Kuru-

luşları (STK), yerel yönetimlerin katılım ve katkısı ile gerçekleşen kampanyada, ilköğretim çağında olup, herhangi bir nedenle eğitim sistemi dışında kalan, okulu terk eden ya da devamsızlık yapan 6-14 yaş grubundaki tüm çocukların, özellikle kız çocuklarının, %100 okullaşmasının sağlanması amaçlanmıştır. Türkiye'de, özellikle kırsal yerleşim alanlarında, ülkenin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde, temel eğitimi bile tamamlamamış çok sayıda kadının olması, eğitimde toplumsal cinsiyetin yanı sıra bölgesel eşitsizliklerin de bir sonucudur. Bu temelde kampanya, 2003 yılında eğitim alanındaki cinsiyet eşitsizliğinin en yoğun olduğu 10 ilde başlatılmış, 2004 yılında 23 yeni ilin katılmasıyla, 33 ilde yaygınlaştırılmıştır. 2005 yılında ise, 20 yeni il daha kampanyaya dahil edilerek 53 ile çıkarılmış, 2006 yılında kampanya 81 ile yaygınlaştırılmıştır.

Ayrıca, 2004-2005 yılından itibaren, Ana Çocuk Eğitim Vakfı-AÇEV'in okuma yazma bilmeyen 15 yaş üstü yetişkinleri hedefleyen "İşlevsel Yetişkin Okuryazarlığı" kapsamında, "Anne Çocuk Eğitim Programı" başlatılmıştır. Programda yetişkin kadınlara, okuduğunu anlama, yorumlama ve eleştirel düşünebilme becerilerini geliştirmelerinin yanı sıra elektrik faturasını okuma, alışveriş listesi yapma, başvuru formu doldurma gibi konularda da bilgilendirme yapılmıştır. STK'ların çalışmaları, kadın eğitiminde ve eğitime erişimde toplumsal cinsiyet bakış açısının farklılığını ortaya koymuştur. Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü, AÇEV'den alternatif bir okuma yazma programı geliştirmesini talep etmiştir. Bu doğrultuda AÇEV danışmanları tarafından bilimsel temelli bir okuma yazma programı geliştirilmiştir (Sivil Toplum İzleme Grubu, 2006; Nohl ve Saylan, 2004; AÇEV, 2002). Ancak sosyal devletten uzaklaşma sürecinin de yoğun yaşandığı 2000'ler, genel bir devlet politikası yerine, bu süreci halk eğitimlere, GAP İdaresi Başkanlığı'nın Çok Amaçlı Toplum Merkezleri'ne ve SHÇEK'e bağlı Toplum Merkezleri aracılığıyla açılan kursların sınırlı çalışmalarına ve de STK'ların inisiyatifine bırakmış görünmektedir. Çok sayıda kampanyaya ve çeşitli destek programlarına karşın, okuma yazma kursları bakımından 2010 yılında yararlananların sayısı, 100.000 kişiye ulaşmıştır. Oysa KSGM'nin "2010 Kadının Durumu" adlı raporunda da belirtildiği gibi, 2010 yılında ülkemizde okuryazar olmayan 3,8 milyonun 2,7 milyonu, kadın nüfustur. Erkek nüfusun %2,2'sini

okumaz-yazmazlar oluştururken, kadınlarda bu oran %9,8'e çıkmaktadır. 50 yaş ve üzerinde olan kadınların sayısı 2,5 milyondur. Yine, 6-24 yaş arasında olan kadınların sayısı da 175 bindir. Eğer bir devlet politikası olmaz ise, sayıları yaklaşık 2,7 milyon olan okumaz-yazmaz kadınların okuryazar kılınmaları bile, çok uzun yıllar alabilecek gibi görünmektedir.

Son Birkaç Söz

Eğitim ve istihdam verileri, ülkemizde eğitim seviyesi yükseldikçe yoksul kadınların oranın azaldığını, istihdam edilme şans ve olanaklarının arttığını göstermektedir. Bu nedenle yetişkin kadın eğitimi dahil, kadınların eğitime erişim olanakları artırılmalıdır. Eğitim, ailenin, yaşanılan yerin ve ekonomik koşulların belirlediği bir şans olmaktan öte, bir hak olmalı ve pozitif ayrımcılık ilkeleri uygulanmalıdır. Özellikle temel eğitime erişmek, herkesin bir hakkıdır ve bunu sağlamak da devletlerin görevidir. Ayrıca, kadın yoksulluğunu azaltma stratejisi olarak, kadınların eğitim dahil niteliklerini artırmak ve iyi gelir getirici işlerde çalışmalarını sağlamak da temel bir strateji olmakla birlikte, bu sadece yoksulluktan kurtulmak için değil, cinsiyetler arası eşitsizlikleri ortadan kaldırma hedefi üzerine de odaklanmalıdır. Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya ve kadınları güçlendirmeye yönelik bütüncül çabalar olmadan, kadınların eğitim dahil diğer alanlardaki fırsatlardan yararlanmaları çok da olanaklı olmayacaktır. Yeni sağ toplumsal ve ekonomik politikalar doğrultusunda, bu işi tek başına kadınlara ve/veya sivil toplum kurumlarına yıkmak ise çözümsüzlüğün baştan kabul edilmesi demektir. Bu nedenle, eğitimde erişim olanaklarının artırılması ve her düzeyde kadın katılımının sağlanması, devletin bir görevi, ulusal ve uluslararası yükümlülüğüdür.

Kaynakça

Ankara İş ve Meslek Sahibi Kadınlar Derneği (2010), *Toplumsal Cinsiyet-Yoksulluk İlişkisi: Değişen Aileiçi Dinamikler Üzerinden Bir Okuma*, Ankara.

Gül, H. ve Sallan Gül, S. (2010), "Poverty Provision od Assistance and Work: The Case of Turkey", *Socialinis Darnes Social Work*, Mosklo darbai Academic Papers, No 9 (2), s. 15-23.

İlkkaracan, İ. (1998), "Kentli Kadınlar ve Çalışma Yaşamı", *75. Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Der. A. B. Hacımirzalıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Koray, M. (1998), "Kadın Hareketinin İdeolojisi ve Toplumun Demokratik Açıdan Sorgulanması", *75. Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Türkiye İş Bankası İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.

KSGM (2008), *Kadın ve Yoksulluk*, Politika Dokümanı, Ankara.

KSGM (2010), *Türkiye'de Kadının Durumu*, Ankara.

KSSGM (2003), *Pekin+5 Siyasi Deklarasyonu ve Sonuç Belgesi, Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu*, 2. Baskı, Ankara.

T.C. Başbakanlık, Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü(2004), *IV. Aile Şurası Komisyon Raporları*, Ankara.

Özbek Sönmez, İ. (2002), "Yoksulluğu Sürekli Kılan Faktörler Üzerine Gözlemler", *Kentleşme, Göç ve Yoksulluk*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yay., Ankara.

Sallan Gül, S. ve Alican, A. (2007), "Eğitime Erişimde Cinsiyetin Belirleyiciliği ve Türkiye'de Kadın Eğitimi", *Eğitimde Reform ve Finans Sorunu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Der. Songül Sallan Gül ve Hüseyin Gül, Süleyman Demirel Üniversitesi Köy Enstitüleri Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayınları, Yayın No 1, Isparta, s. 131-141.

Sallan Gül, S. ve Alican, A.(2006), "Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Sorunu: Fırsat Eşitliği Yeterli mi?", *Yeniden İmece* Üç Aylık Eğitim, Bilim Sanat ve Kültür Dergisi, 14.

Sallan Gül, S., Alican A. ve Dinek A. (2008) "Problematic of Adult Women Education: the Determination of Sultanbeyli's Poor Women for Education", *TODAİE'S Review of Public Administration*, Sayı 2, No 1.

Sallan Gül ,S., Sayın, A. ve Vural, G. D. (2006), "The Importance of the Employment Policies in Poverty Reduction and its Reflections on Women's Employment in Turkey", *Transformation of Social Policy In Europe: Patterns, Issues and Challenges for the EU-25 And Candidate Countries*, 13-15 Nisan 2006, METU, Ankara.

Sallan Gül, S. (2009), "Refah Devletinin Dönüşümünde Kadın Haklarında Annelik Hakkından Çalışma Ve Aile Sorumluluğuna Geçiş", İnsan Hakları Yıllığı, TODAİE, 27 (1).

Sallan Gül, S. (2006), "Refah Devletinin Dönüşümünde Kadın Haklarından Annelik Haklarına Geçiş", İnsan Hakları ve Yurttaşlık Konferansı, TODAİE, İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Ankara.

Sallan Gül, S. (2005), "Türkiye'de Yoksulluğun Kadınsılaşması", *Amme İdaresi Dergisi*, 38, s. 25-45.

Sallan Gül, S. (2002), "Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelenin Sosyolojik Boyutları: Göreliden Mutlak Yoksulluğa", *Yoksulluk ve İnsan Hakları*, TODAİE İnsan Hakları Merkezi, Der. Yasemin Özdek, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, s. 107-118.

Şener, Ü. (2009),"Kadın Yoksulluğu", *TEPAV Değerlendirme Notu*, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Eylül.

Uçar, C. (2011), *Kadın Yoksulluğu İle Mücadelede Sosyal Politika Araçları ve Etkinlikleri,* KSGM, Ankara.

TÜİK-ADNKS, *Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Nüfus*, http://rapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2&ENVID=adnksdb2Env&report=turkiye_yasgr.RDF&p_yil=2010&p_dil=1&desformat=html, Erişim: 10. 12. 2010.

TÜİK-ADNKS, *Okuma Yazma Durumun ve Cinsiyete Göre Nüfus*, http://rapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2&ENVID=adnksdb2Env&report=wa_turkiye_cinsiyet_yas_egitim_top.RDF&p_xkod=okuryazar_kod&p_yas=6&p_yil=2010&p_dil=1&desformat=html, Erişim: 10. 12. 2011.

TÜİK-ADNKS, *Okuma-Yazma Durumu Cinsiyet ve Yaş Grubuna Göre*, http://rapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2&ENVID=adnksdb2Env&report=wa_turkiye_cinsiyet_yasgrp_egitim_top.RDF&p_xkod=okuryazar_kod&p_yil=2010&p_dil=1&desformat=html, Erişim: 10. 12. 2011.

TÜİK-ADNKS, *Bitirilen Eğitim Düzeyi ve Cinsiyete Göre Nüfus*, http://rapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2&ENVID=adnksdb2Env&report=wa_turkiye_cinsiyet_yas_egitim_top.RDF&p_xkod=egitim_kod&p_yas=6&p_yil=2010&p_dil=1&desformat=html, Erişim: 10. 12. 2011.

UNICEF (2003*), Eğitimin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi,* Türkiye.

UNICEF (1990),*Herkes İçin Eğitim Beyannamesi*, Ankara UNICEF Temsilciliği.

http://www.egitimsen.org.tr/pdf/egitimin_durumu_raporu_16_eylul_2011.pdf, Erişim: 10. 12. 2012.

Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet ve Yoksulluk Arasındaki İlişkiyi Sorgulamak

Songül Sallan Gül

Giriş

Tüm dünyada giderek artan milliyetçi muhafazakârlık ve piyasa ekonomisinin küresel etkileri, ataerkil kültürün paylaşılan değerleri olan "erkeklik, cinsellik, namus, şiddet, savaş ve cinsiyet hiyerarşisi", toplumsal eşitsizlikleri ve yoksulluğu daha da derinleştirmektedir. Savaş ya da silahlı çatışmalar bu süreci körüklerken, erkeğin cinsel taciz, tecavüz ve kadına yönelik şiddet uygulama riski her geçen gün daha da artmaktadır. Aile ve emek

piyasası arasındaki çelişkiler ve artan gelir dağılımı adaletsizlikleri, kadınların eğitim ve sağlık başta olmak üzere toplumsal olanaklara erişimini engellemekte, kadın istihdamını ve hane içi güç ilişkilerini olumsuz etkileyerek, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini giderek derinleştirmektedir.

Yeni sağın sosyal devleti budama çabaları, kadınları daha fazla yoksullaştırırken, aile içi şiddete davetiye çıkarmaktadır. Bu bir yandan, özellikle tek ebeveynli kadın ailelere yönelik sosyal yardım kesintilerini artırırken, refah politikalarının etkisini azaltmaktadır (Sallan Gül, 2004, 2009; Connell, 1998). Aynı zamanda uluslararası göçün yoğun yaşandığı ülkelerde, kadınların şiddet gösteren eşe olan finansal ya da oturum hakkı gibi bağımlılıklarını artırmaktadır (Menjivar ve Olivia, 2002; Fawley ve Daly, 2005; Şener, 2009). Diğer yandan ise, yeni liberal piyasa ekonomisi birçok ülkeyi dış borç batağına sürükleyerek, yatırımların azalmasına ve işsizliğin artmasına yol açarak yoksulluğu ağırlaştırmaktadır. Kadınların gelire ve ekonomik kaynaklara yeterince erişememeleri, mülkiyet ve gelirin kontrolünde söz sahibi olamamaları ve kadın emeğinin değersiz görülmesi, kadınların yoksulluğunda belirleyici rol oynamaktadır. Kadınların yoksulluk deneyimleri erkeklerden farklı olmaktadır. Artan cinsler arasındaki ekonomik eşitsizlikler, göç ve bunu izleyen aile yapısındaki değişimlerle beraber kadınlar, özellikle azgelişmiş ülkelerde çocuklara ve yaşlılara bakmanın yanında temiz su bulmak, yetersiz gıdayı ve geliri yetirmekle yükümlü olmakta, yoksulluğu daha derinden yaşamaktadır (Pekin, 1995: 30; Kümbetoğlu, 2002: 130; Ulutaş, 2009: 26).

Yoksulluktan kurtulmak için iyi gelir getirici işlerde çalışmak temel etkenlerden biridir. Ancak birçok ülkede kadınlar ya istihdama katılamamaktadır ya da istihdam koşulları kadın yoksulluğunu belirlemektedir. Kadınlar genellikle düşük ücretli, geçici ve düzensiz işlerde sosyal güvenceden yoksun ve kayıt dışı olarak çalışmakta ya da ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilmektedir. Hatta kadınların istihdam düzeyinin düşük olması, olumsuz çalışma koşulları ve düşük gelirleri, kadınları yoksulluktan kurtaramamaktadır. Genelde sağlık ve sosyal güvenlik olanaksızlıkları başta olmak üzere kadınlar, erkeğe ömür boyu bağımlı kalmakta, kendi yaşamları üzerinde söz sahibi olamadıkları gibi, bu durum yoksulluk ve şiddete davetiye çıkarmaktadır. Yoksul kadınlar için yoksunluklar ve şiddet örüntüleri içe içe geçmektedir. Kadına yö-

nelik aile içi şiddet, çoğunlukla bir özel alan sorunu olarak görüldüğünden, istatistiklere de yansımamaktadır. Aile içi şiddetin rakamlara yansıdığı ülkelerde ise, rakamlar buzdağının yüzeyinde kalmaktadır.

Aile içi kadına yönelik şiddet, her ne kadar eğitim durumu, gelir, etnik köken gibi sosyoekonomik değişkenlerden bağımsız olarak varlığını sürdürmekte ise de, yoksulluk şiddeti artıran etkenlerin başında gelmekte, kadınların yoksunluklarını artırmaktadır. Ailedeki kaynak ve güç ilişkileri de, kadınların şiddete katlanmalarında rol oynamaktadır. Bu nedenle bu çalışmada, yoksulluk ve şiddetten kaçış süreçlerinde önemli sığınaklardan biri olan sığınma evlerindeki kadınların durumlarını ele alan bir alan araştırmasının verileri temelinde konu değerlendirilmektedir. Kadınların yaşadıkları "şiddet ve yoksulluk" ilişkisine çözüm arayışlarındaki olanaklar, sığınma evlerinde kalan kadınların gerçekliğinde sorgulanmaktadır.

Dünyada Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet ve Boyutları

Kadına yönelik şiddet; cinsiyete dayalı, kadını inciten ve kadına zarar veren, fiziksel, cinsel ve ruhsal hasarla sonuçlanma olasılığı bulunan, toplum içerisinde ya da özel yaşamında kadına baskı uygulanması ve özgürlüklerinin keyfi olarak kısıtlanmasıyla yaşanmaktadır. Kadına yönelik şiddet çoğu kez kadın intiharları, çokeşli evlilik, erken ve zorla evlendirilme, çok çocuk doğurmaya zorlanma, kız çocuk doğurmanın veya çocuksuzluğun sorumluluğunu tek başına üstlenmeyle ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca kadının oluru alınmadan tüplerinin bağlanabilmesi, yani zorla kısırlaştırma, taciz ve tecavüze uğrama, kadın ticareti, pornografi, işyerinde cinsel taciz ve/veya ensesti kimseye anlatmaması için ölümle tehdit edilmeye kadar uzanan bir dizi baskıyı içerebilmektedir. Aile içinde şiddet kız çocuğa yönelik olduğunda ise; aile içinde sahip olunacak çocuğun cinsiyetinin kız çocuklar aleyhine belirlenmesi, kız bebeklerin öldürülmesi, okutulmaması, cinsel istismarı, flörtte şiddet ve zorla evlendirilme benzeri olabilmektedir. Yoksulluk, kadınların haklarını kullanabilmeyi sınırlandırırken, şiddetle birlikte yaşama, ailenin ve toplumun kaynak ile olanaklarına erişimi engellemektedir. Bir tür ev içi terör olarak şiddet, etnik köken, cinsel tercih, dini inanç ve benzeri nedenlerle

diğer ayrımcılık uygulamalarıyla üst üste binerek, kadınları baskı ve kontrol altına almanın yolu haline dönüşebilmektedir.

Kadının erkek tarafından ezilmesine ve ayrımcılığa yol açan, kadın ile erkek arasındaki eşit olmayan tarihsel güç ilişkilerinin bir göstergesi olan şiddet, kadını erkeklerinkiyle karşılaştırıldığında daha alt statüye indirgeyen bir sosyal mekanizmadır. Aile içi şiddet, ailedeki ilişkilerin başarısızlığından çok, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin bir sonucudur. Şiddetin ortaya çıkmasında maddi kaynaklara ulaşma bakımından dezavantajlı bir konumda olmak, yani yoksulluk ve işsizlik gibi etkenler önemli olmakla birlikte, toplumsal cinsiyet düzeninin etkisi bu süreci şiddetlendirmektedir. Özellikle düşük gelire sahip ailelerde, bir kontrol aracı ve çatışma çözüm yöntemi olarak şiddet, işlevsel olabilmektedir. Alt sosyoekonomik grupta yer alan erkekler, ekonomik istikrarsızlık içinde bulunduklarında, yani işsizliği ve gelir kayıplarını, erkeksi kimliğe yönelik bir tehdit olarak algılamaktadır. Bu da erkeğin toplumsal açıdan sarsılmış otoritesini yeniden kurmak için yakın ilişki içinde oldukları kişilere, özellikle kadınlara, baskı ve şiddet uygulamasıyla sonuçlanmaktadır (Goode, 1971; Anderson, 1997; Ertürk, 2007).

Avrupa Birliği ülkelerinde her beş kadından biri hayatlarının bir evresinde erkek şiddetine maruz kalmaktadır. Avrupa'da kadınların %85'i kocalarından ya da birlikte yaşadıkları erkek arkadaşlarından ev içi şiddet görmektedir. (European Women's Lobby, 2008; Logar, 2008). Dünya Sağlık Örgütü'nün 48 ülke verisi temelinde yaptığı değerlendirmede, kadınların eş ya da birlikte yaşadığı kişiler tarafından şiddete uğrama oranları %10-71 arasında değişmektedir (WHO, 2005). Türkiye'de her üç kadından biri aile içi şiddetle karşı karşıya kalmakta, kadınların %85'i yaşamlarının bir döneminde aile içi şiddetin farklı türleriyle karşılaşmaktadır (AAK, 1995; KSGM, 2009). Dünyanın en yoksul ülkelerinde ise, bu oranlar daha yüksek olmaktadır. Kadınların yaşadıkları aile içi fiziksel ve cinsel şiddet oranına örnek olarak, Bangladeş'te cinsel şiddet %37 ve fiziksel şiddet oranı da %53'tür. Yine Tanzanya'da cinsel şiddet oranı %31 ve fiziksel şiddet oranı da %56'dır. En yüksek oranlar Etiyopya'dadır. Etiyopya'da aile içi cinsel şiddet oranı %59 iken, fiziksel şiddet %71'dir. Hamilelikte şiddetle karşılaşma oranları bakımından en yoksul ülkelerde oran diğerlerine göre daha yüksek olmakta, %15'e kadar çıkabilmektedir (WHO, 2005).

Araştırmalar yetişkinlik dönemleri boyunca kadınların yaklaşık %20-25'inin fiziksel şiddete, %10'dan fazlasının da cinsel şiddete maruz kaldığını göstermektedir. Kadına yönelik şiddetin bütün biçimleri göz önüne alındığında bu oran %45'lere çıkmaktadır (UN, 2010; WAVE, 2008). Avrupa'da ve Amerika'da kadın örgütleri, geçtiğimiz son 30 yıl boyunca karşılaştıkları sayısız engele rağmen, şiddet mağdurları için koruyucu ve önleyici hizmetleri geliştirmişlerdir. Kadın sığınma evleri, danışmanlık ve avukatlık hizmetleri, sosyal yardım hizmetleri, tecavüz kriz merkezleri, telefon yardım hatları ve iyileştirme programları gibi çeşitli hizmetlere erişim çok daha kolay hale gelmiştir. Birçok ülkede kadınların ve çocukların olağandışı savunmasızlığı aile içi şiddetin doğrudan bir sonucu olarak görülmüş ve refah yasaları ile konut ve evsizlik hükümlerinde öncelik şiddet gören kadınlara verilmiştir. Norveç ve Avustralya başta olmak üzere Almanya, Finlandiya gibi birçok ülkede aile kanunlarında suçluyu aile evinden belirli bir süre uzaklaştırmak için polise yetki tanınmış ve gerekli yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (European Women's Lobby, 1999, 2008; WAVE, 2008).

Kadına yönelik ev içi şiddetin önlenmesinde en önemli kurumsal mekanizmalardan olan sığınma evleri sunduğu geçici barınma hizmeti ve güçlendirme destekleriyle, önemli rol oynamaktadır. Dünyada sığınma evlerinin açılmasında öncülük Norveç tarafından gelmiş ve 1968 yılında ilk sığınma evi açılmıştır. Bunu 1972 yılında Londra'da *Women's Aid*'in açılışı izlemiştir. Amerika'da ise, dayak yiyen kadınlar için ilk sığınma evi 1974 yılında açılmıştır. Bunu evsizler, mülteciler ve şiddete uğramış diğer kadın grupları için açılan sığınaklar izlemiştir. Ayrıca şiddete uğramış kadınlara yönelik olarak yasal danışmanlık ve yirmi dört saat tecavüz kriz merkezlerinin yanında uyuşturucu ve alkol bağımlılığına yönelik olarak rehabilitasyon ve diğer destek mekanizmaları da süreçte etkin olmuştur (Markowitz vd., 2002; US-NWS, 2003; WAVE, 2008). Kadına yönelik şiddetin en yaygın olduğu ülkelerden biri olan ABD'de şiddetle mücadele mekanizmalarının gelişimi Batı Avrupa'dan daha farklı bir süreç izlemiştir. 1970'lerden itibaren şiddet mağdurlarına yönelik olarak tecavüz kriz merkezleri, dayak yiyen kadınlara yönelik sığınma evleri, suç ve adalet kuruluşları, sağlık merkezleri ve ruhsal bakım merkezleri gibi çok farklı hizmetler sunan mekanizmalar devreye girmiştir (Kilpatrick, 2004; US-NSW, 2003).

Ancak pek çok az gelişmiş yoksul ülkede ve Orta Doğu'da kadına yönelik şiddet halen bir tabu olgu olarak varlığını koruduğundan ve aile içi bir sorun olarak görüldüğünden şiddete karşı müdahale mekanizmaları ve yardım hizmetleri geliştirilememektedir. Mısır'da birkaç ülkede kadın haklarının geliştirilmesine ilişkin kamusal kurumlar oluşturulmuşsa da, yeterli olduğunu söylemek, çok da olanaklı değildir.

Türkiye'de Yoksulluk ve Kadına Yönelik Ev İçi Şiddet İlişkisinde Belirleyici Değişkenler

Ülkemizde şiddetin gözlendiği durumlarda kadın ile erkek arasındaki ilişki, verili bir durum olarak tek taraflı kural ve taleplerle, erkekler ve eril devlet tarafından oluşmaktadır. Bir tür astüst ilişkisine, itaat ve kontrol etmeye dayanmakta, sıklıkla bu yapı her iki tarafça da norm olarak benimsenmektedir. Ev içi şiddet büyük çoğunlukla erkek eşten kadına yönelik olmakta, genellikle ekonomik bağımlılık ve kültürel değerler sistemi yolu ile dayatılmaktadır. Erkeğin eve ekmek getirme sorumluluğu ve kadının erkeğe ekonomik bağımlılığı, aile içi geleneksel işbölümünü güçlendirmekte ve bunu eşine karşı bir istismar unsuru olarak kullanabilmektedir. Bir başka ifadeyle kadının kalkınma süreçlerine katılmaması ve dolayısıyla ekonomik bağımsızlığının olmaması, onu başkalarına bağımlı kılmaktadır. Kadının düşük eğitim düzeyi ve kendine ait bir gelirinin olmaması, kendi yaşamı üzerine söz sahibi olmasını engellemekte ve üzerinde kurulan baskı ve kontrol ilişkilerini artırmaktadır. Aynı zamanda ailede ekonomik şiddetin, fiziksel, duygusal ve diğer şiddet türleriyle birlikte ve farklı düzlemlerde yaşanmasına yol açmaktadır. Arın'nın (1998) vurguladığı gibi, ülkemizde kaynağını eşitsiz güç ilişkilerinden alan şiddet, Türkiye ve Orta Doğu'da namus cinayetleri ve bekâret kontrolleriyle belirginleşen formlarla birlikte ortaya çıkmaktadır. Özellikle şiddet aile içinde kız çocuğa yönelik olduğunda aile içinde sahip olunacak çocuğun cinsiyeti kız çocuklar aleyhine belirlenmektedir. Kız çocuklarının cinsel istismarı, zorla evlendirilme, töre ve namus cinayetlerine kadar farklı biçimlerde yaşanabilmektedir. Benzer olarak flörtte şiddet, çeyiz, başlık parası gibi uygulamalarda da ortaya çıkabilmektedir (İlkkaracan vd, 1996; Arın, 1996a, 1998; Subaşı ve Akın, 2008).

Hem yoksullukla mücadelede hem de aile içi şiddete karşı çare arayışında kadınların istihdamı oldukça önemli rol oynamaktadır. Ancak 1980'lerden itibaren Türkiye'de kadın istihdamında ciddi düşüşler yaşanmıştır. 2011 yılında Türkiye'de yaklaşık her dört kadından sadece biri (%26,7'si) ve kentlerde de altı kadından biri ücretli olarak çalışmaktadır. Bunda artan kentleşmenin ve iç göç sürecinin olumsuz etkisi büyüktür. Tarımda uzun yıllar ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınlar, kente göçle birlikte istihdam piyasasından çekilmektedir. Günümüzde halen tarımda çalışan kadınların %75'i ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Tarımda çalışan kadınların %92'si de sosyal güvencesizdir. Mülk sahiplerinin ise sadece %11'i kadındır (TÜİK, HHAS, 2011).

Türkiye'de yoksulluğa ilişkin veriler hane halkı sayısı arttıkça yoksulluğun da arttığını göstermektedir. 2009 yılında hane halkı büyüklüğü 3 veya 4 kişi olan hanelerde bulunan bireylerin yoksulluk oranı %9,7 olurken, 7 ve daha fazla olan hanelerde yoksulluk oranı %40'a yükselmektedir. 7 ve daha fazla kişiden oluşan hanelerden kentsel yerlerde oturanlar için yoksulluk riski %25,2 iken, kırsal yerlerde bu oran %54'tür. Hane halkı türüne göre çocuklu çekirdek ailede bulunanların yoksulluk oranı %16 olurken, çocuksuz çekirdek ailelerde bu oran %10'a düşmektedir. Ataerkil veya geniş ailelerdeki fertler için yoksulluk oranı ise %24,5 olarak tahmin edilmektedir. Kentsel yerlerde çocuklu çekirdek ailede yaşayan fertlerin yoksulluk riski %8,5 iken, kırsal yerlerde bu oran %39,7'dir (TÜİK, 2011). Kadınların istihdamdan çekilmesi, kendilerini ev hanımı olarak tanımlamalarına da neden olmaktadır. Türkiye'de kadınların işgücüne dahil olmama nedeni %60 ile "ev işleriyle meşguliyet"tir (TÜİK, 2011). Bir başka ifadeyle, cinsiyete dayalı işbölümü yüzünden kadınların büyük çoğunluğu ev kadını olarak çalışma yaşamına katılmamakta, işgücüne katılanların ise çoğunluğu ya işsiz kalmakta ya da iş bulanlar vasıfsız olarak belirli meslek ya da işkollarında, sosyal güvencesi olmadan çalışmaktadır. Özellikle köyden kente göç eden evli kadınların dışarıda çalışması hem kocası hem de ailenin diğer büyükleri tarafından hoş karşılanmamakta ya da geçici görülmektedir. Kadının mümkünse çalışmaması ve gerekiyorsa evde gelir sağlayıcı işlerle uğraşması istenmektedir (İlkkaracan vd, 1996; İlkkaracan, 1998: 295). Çalışma erkeğin bir görevi olmaya devam etmektedir. Bunun anlamı kadının erkeğe bağımlılığının devam etmesi ve olabildiğince tu-

tumlu davranıp, evin gelirini yetirmesi, hatta mümkünse tasarruf sağlamasıdır.

Anderson'ın (1997) belirttiği gibi, kadının evlilik içinde erkeğe maddi-manevi koşulsuz bağımlılığı, kontrol ve şiddeti beraberinde getirmektedir. Şiddet uygulayıcısı erkek, sıklıkla şiddeti evlilik ilişkisinin doğal bir uzantısı olarak algılamaktadır. Erkekler çoğunlukla fiziksel şiddet uygulamayı, yani dövme nedenlerini geleneksel yapı içinde rasyonalize edebilmekte, dayağı herhangi bir sebep olmasa da kendilerinin sahip oldukları bir hak olarak görmektedir. Fiziksel şiddeti sözlü-duygusal şiddet de izlemektedir. Kadınlara göre ise, maddi güçlükler, kocanın akrabalarının kışkırtmaları, erkeğin sinirli olması, erkeğin sözünü dinlememe ya da erkeğe itaat etmeme kadına yönelik ev içi şiddetin temel nedenleridir. Özellikle erkeğin işini kaybettiği ve/veya gelir düzeyinde azalma olduğu durumlarda eşe ve çocuklara saldırganlık, şiddet düzeyinde belirgin bir artış olmaktadır (AAK, 1995; Arıkan 1996; Kocacık, 2004; KSGM, 2009b).

Aile içinde oluşan şiddet çoğu kez gizli kalmakta, özel hayat olarak kabul edilmektedir. Örneğin "evlilik bir gül bahçesi değildir, kötüleri iyi yapacak sensin", "ne olursa olsun her zaman kocanın yanında yer alacaksın, eşin baskı altında olabilir", "sen kadınsın alttan al", "kan kussan da kızılcık şerbeti içtim, diyeceksin" benzeri yargılarla değerler gündelik söylem dilinde pekiştirilmektedir. Tüm bu deyişler kadınların evin mahremiyeti için şiddet karşısında pasif kalmalarına ve şiddeti içselleştirmelerine neden olmaktadır (Mavili Aktaş, 1997). Şiddetin varlığına inanmama ya da varlığını inkâr etme şeklindeki görüşler, hâkim değerler ve erkeğin egemenliğine ilişkin kabullerle öğrenilmiş çaresizliğe dönüşmektedir. Bir başka ifadeyle şiddet gören kadın, sosyal açıdan yalnız kalmaktadır. Kendisinin yaşadığı şiddetin istisna bir durum değil, bütün evliliklerde görülen bir durum olduğuna inanmakta ya da inandırılmaktadır. Sonuçta kadınlar yaşadığı şiddetle baş başa kalmakta, haklarını savunmak için gerekli bilgi, donanım ve farkındalığa da sahip olmamaktadır. Bunda kadınların eğitim düzeyinin düşüklüğü de belirleyici olabilmektedir. Ayrıca ailenin kıt kaynaklarından kadınlar ve kız çocuklarının daha az yararlanabilmeleri kadar, kamusal kaynaklara erişim ve kullanımda rol oynayan cinsiyet temelli adaletsizliklerin de etkisi büyüktür. Türkiye'de okuma yazma bilmeyen kadınların oranı 2011'de

bile %17'dir (TÜİK, 2012). Son yirmi yıldır bu konuda bir ilerleme sağlanamamıştır. Bunda sosyal devletten vazgeçiş sürecinde devletin sorumluluklarını devretme politikaları, eğitime ayrılan paydaki düşüşler, kadın istihdamının yeterince desteklenmemesi ve kadınların sosyal yardımlara mahkûm hale getirilmesinin yanında aile içi şiddetle mücadelenin yerele, kadın STK'larına ve kadınlara bırakma çabaları da büyük rol oynamaktadır (Sallan Gül, 2009, 2013).

Şiddeti, özellikle dayağı ve sözle şiddet olarak hakareti evliliğin ve erkeğin bir hakkı olarak öğrenen kadınlar, öğrenilmiş çaresizlik içinde uzun süre kabul etmektedir. Ancak şiddet yaşama tehdit oluşturduğunda ya da çocuklara yöneldiğinde kadınlar çare aramaya başlamakta ve son çare evden ayrılmak olmaktadır. Moe'nin (2007) belirttiği gibi, şiddete karşın kadınların evi terk etme girişiminin gecikmesinde öğrenilmiş çaresizliğin yanında parasızlık, istismarcıların tehdidi, taciz ve takiplerine maruz kalması; ailelerin barışmaları için cesaretlendirmesi; yalnız ve suçlu hissetmek, eşlerine karşı hâlâ sevgi hissetmek gibi nedenler şiddet sarmalının sürmesine yol açmaktadır. Ayrıca ailelerinin yanında toplumun ve çeşitli kurumların aile içi şiddeti bir özel alan sorunu olarak görmeleri, eril bir bakışla müdahil olmama istekleri de rol oynamaktadır. Bir diğer ifadeyle; aile ve yakın toplumsal çevre yanında konuyla ilgili kamu bürokrasisi kadına "ailenin mutluluğu yalanı"nı sürdürme, "aile hayatının gizliliği"ne dair normlara uyma ve evlilikte kadından beklenen sosyal rollere uyma ve itaat etme görevini yüklemektedir. Bunun yanında, ailesinde istismar ve şiddet geçmişi olan kadınlar, aileden gerekli destek ya da anlayışı bulamamaktadır.

Diğer yandan çevresel faktörler de kadınların yardım arama davranışı ve bağımsız hareket edebilme yeteneği üzerinde rol oynamaktadır. Benzer biçimde kadınların kalacak güvenli yerlerinin olmaması ve bununla bağlantılı gelişen evsizlik korkusu da şiddetin içselleştirilmesinde etkili olmaktadır. Connell'in de belirttiği gibi kadınların şiddet içeren bir evliliği sürdürebilmesinin veya şiddet uygulayana geri dönebilmesinin nedenlerinden biri de, barınma alternatifinin bulunmamasıdır (1998: 33). Ekonomik bağımsızlığı olmayan, çalışmayan ve çoğunluğu yoksul ailelerden gelen kadınların aile içi şiddete karşı alternatif arayışları çaresizliğe dönüşmektedir. Yine kadınlar, şiddeti müthiş bir yalnızlık ve

suçluluk duygusu içinde yaşamakta, birden fazla şiddet türüne aynı anda maruz kalmaları da bu süreçte etkili olmaktadır (Krishnan, 2001; Dutton, 2008).

Türkiye'de aile içi şiddet üzerine yapılan çalışmalar şiddetin boyutlarını gözler önüne sermiş, düşünülenden daha çok ve farklı türleriyle birlikte yaşandığı gerçeğini dile getirmiştir. Bu konuda Aile Araştırma Kurumu'nun (AAK, 1995) 1994 yılında yaptığı ilk büyük ölçekli araştırmaya 4287 kadın katılmıştır. Kadınların %84'ü sözel şiddet, %78'i ise fiziksel şiddete uğradığını %17'si ise ekonomik şiddete maruz kaldığını belirtmiştir. Kadınların %42'si arada sırada, %17'si de sık sık şiddet gördüğünü ifade etmiştir. Kadınların %61'i de çok uzun süreden beri şiddet görmeye başladığını ve şiddetin ilk evlilik günlerinden itibaren olduğunu açıklamıştır. TBMM'nin 1998 yılı raporuna göre evliliğin ilk üç yılında gecekondulu kadınların %90'ı kocasından fiziksel şiddet görmektedir. KSGM'nin Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet (2009) araştırmasına katılan kadınların %85'i yakın ilişki içinde olduğu kişilerden şiddet görmektedir. Yaşamlarının herhangi bir döneminde bu kadınların %44'ü duygusal istismar, %39'u fiziksel şiddet ve %42'si de hem fiziksel hem de cinsel şiddete maruz kalmıştır. Fiziksel şiddetin en yoğun olduğu yer, gelenek ve törelerin yoğun yaşandığı, eğitime erişimin ve kadın istihdamının en sınırlı ve sorunlu olduğu bölgelerden biri olan Kuzeydoğu Anadolu olup, oranın %53'e kadar yükseldiği görülmüştür. Kadın kuruluşlarının ve araştırmacıların yaptığı araştırmalarda sözel şiddet dahil olmak üzere, evli kadınların hayatı boyunca en az bir kez şiddete uğramışlık oranının %97'ye kadar yükseldiği görülmektedir (Mor Çatı, 1996, 2010; Işık, 2008). Aile içi şiddette devamlılık eğilimi son derece yüksek olmakta, başlayan şiddet farklı türlerde devam edebilmekte, hatta hamilelikte bile yaşanmaktadır. Ülkemizde her on kadından biri hamilelik sürecinde fiziksel şiddet görmektedir (Ayrancı vd, 2002; Giray vd, 2009; KSGM, 2009b).

Kilpatrick (2009), kadına yönelik şiddet sorununun önemli bir kısmının kişinin kendine yönelik şiddet ya da intihar davranışı olduğunu belirtir. Ülkemizde namus cinayetinden ölen ya da intihara sürüklenen kadın sayısı son yıllarda artan yoksullukla paralel olarak artmaktadır. Sayı 2000-2004 döneminde toplam 54 iken (CEDAW, 2004), Diyarbakır Kadın Platformu'nun araştırmasına göre 2000 yılı Kasım ayında 303 kadın intihar girişimin-

de bulunmuştur. Bunların 16'sı yaşamını yitirmiştir. 2000 yılında Diyarbakır'da 119, Muş'ta 60, Van'da 38, Adıyaman'da 25 intihar vakası olmuştur. 2000 ve 2005 yılları arasında Van'ın merkezinde 12-35 yaş arasında 93 intihar ve intihar girişimi vakası yaşanmıştır (European Women's Lobby, 2008: 53).

Yine Türkiye Kadın Dernekleri Federasyonu'ndan gazeteci Gül San'ın yaptığı araştırmaya göre 2008-2009 yılında Şanlıurfa'da 110 olan kadın intiharı sayısı, 2010 yılında 124 olmuştur. 2011'in ilk altı ayında da 149 kadın intihar etmiştir. Türkiye'de kadın intiharları kadına yönelik şiddetin ve yoksulluğun önemli bir parçasıdır. Türkiye'de namus, kadın, kadın bedeni, cinsellik ve kadın üzerindeki denetim olarak tanımlandığından toplumun ve erkeğin namusu kadının bedeninde somutlanmaktadır. Bu nedenle erkek egemen yapının namusa ilişkin algısı kadın üzerinden tanımlanmakta ve bu da kadına yönelik şiddeti olağanlaştırmaktadır (European Women's Lobby, 1998; 2008: 28). Erkek, kadına uyguladığı şiddet ile kendi namusunu koruduğunu düşünmektedir. Bu erkek egemen mantık, yasalar tarafından da desteklenmekte, "namus" ile ilgili suçlarda erkekler, yasal indirimlerden yararlanabilmektedir. Çoğu kez kadınlar, intihara zorlanmakta ya da erkek egemen sisteme kendi bedenini ortadan kaldırarak karşı koymaktadır. Keane'ın da belirttiği gibi kadınlar, erkek egemen iktidarın nesneleştirerek hiçleştirdiği bedenlerini varoluşlarını kanıtlamak için yok etmektedir (1998: 74). Ülkemizde özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde yoksulluk ve geleneksel toplumsal değerler genç kadınları baskı altına almakta, okulda, sokakta ve evde özgür olamamanın getirdiği sıkıntılar onları intihara yöneltmektedir.

Ev içi şiddet, ağırlıklı olarak ev içi güç dengeleri bağlamında güçlüden güçsüze, erkekten kadına, yaşlıdan gence ve çocuğa doğru yönelmektedir. Kadınlar evde babasından, kocasından ve kaynana ya da diğer aile büyüklerinden şiddet görmektedir (Arıkan, 1995; Kocacık, 2004; Vahip ve Doğanavşargil, 2006). Ev içi şiddet büyük çoğunlukla erkek eşten kadına yönelik olmakta, genellikle ekonomik bağımlılık yolu ile dayatılmaktadır. Erkeğin eve ekmek getirme sorumluluğu ve kadının erkeğe ekonomik bağımlılığı, aile içi geleneksel işbölümünü güçlendirmekte ve bunu eşine karşı bir istismar unsuru olarak kullanabilmektedir. Bir başka ifadeyle kadının ekonomik bağımsızlığının olmaması, ekonomik şiddet türlerinin farklı düzlemlerde yaşanmasına yol açmaktadır.

Türkiye'de Şiddetle Mücadelenin Gelişimi ve Sığınma Evlerinin Artan Önemi

Türkiye'de şiddet olgusunun aileye olan etkileri, konu kadın olunca çok uzun yıllar gündeme gelememiş ve dolayısıyla da mücadele süreci görece yeni başlamıştır. Batı Avrupa ve Amerika'da 1960'lı yılların sonlarında kadın sığınma evleri ve müdahale merkezleri hizmet vermeye başlamıştır. Türkiye'de ise süreç 1980'lerde başlamış ve ilk kadın dayanışma merkezi ve sığınma evleri açılmıştır. Şiddet görmüş kadınların kamusal alanda ilk olarak sesini duyuran ve aile içi şiddetin bir özel alan sorunu olmadığını dile getiren kadın hareketi olmuştur. 1980'lerde sokak gösterileriyle kadınlar, konuyu toplumun ve devletin gündemine taşımıştır. Dayağa hayır kampanyasıyla başlayan süreçte, kadına yönelik şiddetle ilgili tabular yıkılmaya başlanmış, çeşitli kampanyalarla kadının toplumsal konumu sorgulamaya açılmıştır. Şiddet gören kadınlara yönelik dayanışma merkezleri ve sığınma evlerinin yanında medeni kanun ve ceza yasası dahil olmak üzere tüm yasalarda değişiklikler yapılmaya başlanmıştır. Böylece kadınlar ilk kez, tek başlarına, kendi sorunları için ve kendi örgütledikleri eylemlerle sokağa çıkmıştır (Savran, 2005; Mor Çatı, 1996; Çakır ve Gülbahar, 2000). 1990'lı yıllardan itibaren kadınlar, daha güçlü örgütler kurmuş ve kamu politikalarına toplumsal cinsiyet boyutunu katma konusunda önemli adımlar atmıştır. Daha bağımsız, muhalif ve eleştirel bir hareket olarak kadın hareketi hız kazanmaya başlamıştır (Acuner ve Sallan, 1993; Acuner, 2007).

Ekonomide, siyasette ve devlette kadınların konumlarının geliştirilmesi için adımlar atılmaya başlanmıştır. Şiddete karşı koruyucu ve önleyici hizmetlerin önemine dikkat çekilmiş ve destek mekanizmalarının oluşturulmasında kadın örgütleri yerel yönetimlerle işbirliği içinde öncü görev üstlenmiştir. CEDAW başta olmak üzere, Türkiye'nin imza attığı uluslararası anlaşmaların gereği olan yasal ve kurumsal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi için gerekli kamuoyu baskısı yaratılmıştır. Böylece özel alan sorunu olarak görülen ve mahremiyet adı altında aile içinde kadına yapılan eziyete ve şiddete göz yumulmasının suç olduğu ve uygulayanın cezalandırılması gerektiği ilk kez dile getirilmiştir.

Bir dizi hukuksal adım atılmış, Medeni Kanun'da ve Türk Ceza Kanunu'nda düzenlemeler yapılmıştır. En önemlisi de 1998 yılında çıkarılan 4320 sayılı "Ailenin Korumasına İlişkin Kanun", bir dizi değişiklikle 2012 yılında yenilenen 6284 sayılı "Ailenin Korunması ve Kadının Şiddete Karşı Korunması" kanunu olmuştur. Ancak hukuksal çabalar, eril devlet uygulamaları nedeniyle (Sallan Gül, 2013) kadınları korumaya yetmemiş ve sığınma evlerine olan ihtiyaç her geçen gün daha da artmıştır.

Şiddet gören kadınlara şiddetten korunurken şiddetsiz bir ortamda güvenle barınmalarını sağlayan ve güçlenme hizmeti veren ya da vermesi gereken kadın sığınma evleri, ülkemizde 1990'lı yıllarda açılmaya başlanmıştır. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) bünyesinde açılan sığınma evlerini kadın örgütleriyle işbirliği içinde açılan birkaç belediye izlemiştir. Ancak belediyelerin açtığı sığınma evlerinin sürdürülebilirliklerindeki başarı düşük düzeyde olmuştur. Sosyal belediyecilik anlayışının zayıf olduğu ülkemizde, yerel yönetim hizmetlerini daha çok altyapı hizmeti sunmak ve sosyal yardım dağıtmak olarak gören çoğu belediye için sığınma evleri, riskli bir siyasi yatırım aracı olmuştur. Bu nedenle birkaç belediye bünyesinde sığınma evleri açılmışsa da, ömürleri uzun olmamış, yaşanan siyasal baskılar ve maddi desteksizlik yüzünden kapanmaya terk edilmiştir. Avrupa Birliği uyum sürecinde ulusal kadın kuruluşlarının yanında uluslararası örgütlerin desteği ve baskılarıyla 2005 yılında çıkarılan 5393 sayılı Belediye Yasası ile Batı'da olduğu gibi belediyelerin sosyal sorumluluklarının artırılması ve sığınma evleri sürecindeki rollerinin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Ancak yasada sığınma evlerinin açılması bir zorunluluk olarak ifade edilmediğinden çoğu belediye, çeşitli bahanelerle sığınma evi açma girişiminde bulunmamıştır. Bazıları ise, sığınma evlerinin binalarını yaptırıp, SHÇEK'e devretmiştir. 2011 yılında kadın sığınma evi olan 27 belediyenin ancak 21'indeki sığınma evi şiddet gören kadınlarla çocuklarına hizmet verirken, 2013 yılında sayı 26 olmuştur (Sallan Gül, 2011, 2013).

Türkiye'de AB yasal zorunluluk ölçütünde 1400 sığınma evi yerinin olması ve yine AB tavsiye kararları doğrultusunda da her 10 bin kişi için bir aile odası koşulu çerçevesinde 7400 aile

odasının olması gereklidir (Sallan Gül, 2011). Ayrıca 5393 sayılı Belediye Yasası'nda yer alan nüfusu 50'nin üzerinde olan belediyelerin sığınma evi açma zorunluluğunda da en az 149 belediye sığınma evinin açılması gerekmektedir. Oysa 2011 yılında ülkemizde sığınma evi sayısı toplamda 69'la sınırlı kalmaktadır. 2013 yılında ulusal ve uluslararası kuruluşların işbirliğiyle başlatılan ve çalışmaları bitmiş olan 8 yeni sığınma eviyle ve SHÇEK'in yeni açtıklarıyla beraber sayı 2013 yılında 80'lerle sınırlı kalmıştır.

Türkiye'de Sığınma Evlerinde Kalan Yoksul Kadınların Aile İçi Şiddet Yaşanmışlıkları

Sığınma evlerinde kalan kadınların şiddet ve yoksulluk yaşanmışlığının değerlendirildiği bu çalışmanın pilot uygulaması 2008 yılında yapılmış ve çalışma TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir. Araştırmanının saha süreci 2009 ve 2010 yıllarında gerçekleşmiştir. Ülkemizde SHÇEK, belediyeler ve STK'lara ait kadın sığınma evleri şiddet görmüş kadınlara hizmet vermektedir. Sığınma evlerinin seçilmesinde yönetsel statünün farklılığı temel alınmış ve bu özelliklere sahip 10 ilde; Ankara, İzmir, İstanbul, Bursa, Sakarya, Kocaeli, Muğla, Mersin, Eskişehir ve Van'da gerçekleştirilmiştir. 12 Belediye, 10 SHÇEK ve 2 feminist kadın kuruluşuna bağlı sığınma evlerinde kalan ve gönüllü katılan kadınlarla çalışma yapılmıştır. 24 sığınma evinde 103 kadınla yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular, "evlilik, şiddet ve yoksulluk" bağlamlı olarak değerlendirilmiştir.

Aile İçi Şiddeti Yaşamış Kadınların Sosyo-Demografik Özellikleri

Türkiye'nin hemen hemen her bölgesinden ve diğer ülkelerden gelen göçmen ya da sığınmacı kadınlar birlikte sığınma evlerinde kalmaktadır (Sallan Gül, 2011). Kadınların doğum yerlerine bakıldığında toplamda yaklaşık %40 ile ilk sırayı Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgeleri almaktadır.

Tablo 1: Kadınların Doğum Yerlerine Göre Bölgesel Dağılımı

Doğum Yeri	Sayı	Yüzde
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	25	24,3
İç Anadolu Bölgesi	20	19,4
Doğu Anadolu Bölgesi	16	15,5
Marmara Bölgesi	15	14,6
Ege Bölgesi	10	9,7
Karadeniz Bölgesi	8	7,8
Akdeniz Bölgesi	7	6,8
Afganistan	1	1
İran	1	1
Toplam	103	100

Tabloda da görüldüğü gibi kadınların çoğunluğu; Güneydoğu Anadolu (%24,3), İç Anadolu (%19,4) ve Doğu Anadolu (%15,5) bölgesindeki illerde doğmuştur. Bu bölgeler görece geleneklerin daha fazla egemen olduğu, daha çok orta ve küçük ölçekte olan, büyüyen ve muhafazakâr yerlerdir. Kadınlar yaşamlarının büyük kısmını kırsal alanlarda ya da küçük kentlerde geçirmiştir. Büyük çoğunluğu (%88) evli olan kadınlar, yaşamlarının büyük bir kısmını doğdukları bölge ve illerde geçirmiştir. Sığınma evinin statüsüne bakıldığında; SHÇEK'lere ait sığınma evlerinde kalan kadınların %70'i ve belediyelerin sığınma evlerinde de kalan kadınların %50'si, bu üç bölge doğumlu olup, oldukça yoksul ailelerden gelen kadınlardır.

Araştırma illerindeki sığınma evlerinde kalan kadınların eğitim durumları incelendiğinde %13'ünün okuma yazmasının olmadığı saptanmıştır. Bazı kadınlar okuma yazmayı sığınma evlerinde kaldıkları süre içinde öğrenmiştir. Kadınların %74'ü ilkokul ve altı eğitime sahip iken, %11'i lise ve %2'si de üniversite mezunudur. Her eğitim düzeyinde kadın, aile içi şiddet ve ihmali yaşayarak sığınma evine gelmekteyse de, ilkokul ve altı eğitime sahip kadınların oranının yüksekliği (%87) dikkat çekicidir. Yoksul

aileler olanaklarını erkek çocuklarına sunmakta ve kız çocukları için evliliği bir temel geçim ve tercih olarak görmektedir. Kızların okutulmaması, erken yaşta zorla evlendirilmesi ve başlık parası gibi şiddet türleri, ülkemizde kız çocuklarına yönelik en yaygın şiddet biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum araştırmaya katılan ve sığınma evinde kalan A.Z.'nin öyküsünde şöyledir:

"Daha yeni geldim buraya, 4-5 gündür burada kalıyorum. 17 yaşındayım. Aslen Sivaslıyız. İlkokul 5'e kadar okudum. Biz 4 kardeş kalıyoruz burada. Biz buraya babam yüzünden geldik. Sebep babam, bizi fazladan boğaz sayardı. 'Kızsınız ne işe yararsınız?', derdi hep... Hep açtık, hem de kız olduğumuz için sebepsiz dayak yiyorduk. Hepimizi sıraya dizerdi, sıra dayağı başlardı. Bir şeye sinirlendi mi, önce döver sonra da hemen bizi dışarı atardı... Burada bizimle birlikte annem de kalıyor... Şimdi çalışıyoduk biz. Biz ilkokulu bitirmeden işe girdik, tekstilde çalışıyorduk. Orda dikiş yapıyorduk. Parayı da babama veriyorduk. Beğenmiyordu işte çalışmamızı. 'Daha çok para kazanın' diyodu, nasıl yapacaksak! Getiriyoduk kirayı veriyoduk, evin masraflarını veriyoduk, 'para az' diyordu. Bakkalı veriyoduk, kirayı veriyoduk ama beğenmiyodu, ya hep çok istiyordu. Bizi dışarı attığında gidecek yerimiz de yoktu. Zaten babannemden, akrabalarımızdan da bize hayır yoktu. O pislik, babam bizi de dövüyodu ama en çok annemi dövüyodu, bayıltıncaya kadar. Herhangi bir işte de çalışmıyodu, yatıyodu akşama kadar. Daha önce de babam bizi yine sokağa atmıştı. O zaman dayımlara gitmiştik, bir hafta kaldık ama yine eve geri döndük, başka nereye gidebiliriz! O kendisi çağırmıyordu, biz geri dönmek zorunda kalıyoduk. Gidecek yerimiz yok!.. Hep annem çalıştı, bize baktı. Annem astım hastası, çıkarken babam anneme ilaçlarını dahi vermedi, gebersin ve silinsin diye pislik!. Annem boşanmadı ama boşanacak, birleşmicekler bu sefer, bir daha artık yok! Ablamla biz de çalışır kardeşlerimizi okuturuz. Biz okumadık onlar okusunlar..."

Benzer olarak, N.Y. yaşadığı şiddet ve yoksulluk ilişkisini kendi öyküsünde şöyle dile getirmiştir:

"18 yaşındayım. Buraya 1 hafta sonra 2 ay olcak geleli. 4 kardeşiz. Okuma yazma bilmiyom, hiç okula gitmedim. Abilerim okudu ama ablamla beni okutmadılar... Kızlar okumaz dediler. Töre izin vermezmiş! Aslında biz Vanlıyız, İnegöl'e (Bursa) gelmişiz. Babamlarla amcamlar birlikte oturuyoduk. Onlar zengindiler, biz fakirdik. Beni 10 yaşındayken amcamlara hizmetçi verdiler. Babamın sözü geçmiyodu ki evde... Yani ne

bileyim amcam babamı çok hor görüyordu, fakiriz diye. Onun hali vakti oldukça yerindeydi... Amcam beni 14 yaşında kocaya sattı, başlık parasını da kendisi aldı. Çeyiz falan yapmadılar, düğün de yapmadılar. Evlendiğimde ben 14, o ise 35 yaşındaydı. Kocam beni hiç adam yerine koymuyodu. Evlendiğimiz hafta dayak başladı. Oğluma hamileydim, yine de dövdü. İki oğul var... Her gün tersliyodu, ne yapsam yaranamıyodum. Hiç bişey yokken başlıyodu bağırmaya, küfür etmeye, dövmeye... Ben eşimden hiç saygı, sevgi görmedim. Sonra da eve para da bırakmamaya başladı. Çocuklarla çok aç kaldık, dayanamadım polise gittim. Çocuklarla buraya getirdi...".

A. N. de yoksulluk ve şiddetin onu sığınma evine getirme öyküsünü şöyle anlatmıştır:

"23 yaşındayım. İlkokul mezunuyum. Aslen Samsunluyum. 9 kardeşiz. Kimisi inşaatta çalışıyor, kimi orda burada. Yapmışlar koymuşlar işte, ben de yaptım iki tane bıraktım, geldim. Ailem köyde yaşıyor. Evliliğim görücü usulü oldu, amcaoğluyla. Ama aslında annemler istemiyorlardı ama onlar da mecbur kaldılar vermeye. Babamın amcama borcu çoktu. Başlık parası bizde de vardır. Başlık parası olarak 15-20 milyar alırlar, yani. 14 yaşında evlendim. Kızıma hamileyken de çok çektim yokluktan, bir tane hazır bez kullanmış değilim. Hem yokluk hem aldatılma... Başka kadınlar oldu hep onun için. En son yeğeninin karısıyla ilişkiye başlamış, duydum. Sordum inkâr etmedi. Ama onu kaldıramadım, kaç kere gittim babamgile. Babam aldı geri getirdi, anlamıyorlardı ki, basit geliyordu onlara yaşadıklarım. Erkek adam bir şey olmaz. Aç değilsin, açıkta değilsin. Ne yapacağımı bilmiyordum, kaç kere intihara kalkıştım ama Allah almadı beni yanına. Sonra memlekete gittim, çocukları bıraktım, anneme. Ben de gitsem gene babam kolumdan tutup, koca evine bırakacak. Polise gittim ne olursam olayım artık dedim, sonra sığınma evine getirdiler...".

Araştırma çerçevesinde 24 sığınma evinde görüşülen 103 kadının yaşları 14-61 aralığındadır. Ancak kadınların yaklaşık %60'ı, 14-28 yaş arasındaki genç annelerden oluşmuştur. Sığınma evlerinin statüleri bakımından farklılaşan özellik, kadınların %15,5'ini oluşturan ve 14-18 yaş aralığında yer alan genç kadınların %70'inin SHÇEK'lere bağlı sığınma evlerinde kalmakta oluşudur. Bu grubu; çocuk anneler, hamileler, ensest ve töre mağdurları oluşturmakta ve koruma kanunu kapsamında yasal bir zorunluluk olarak SHÇEK'lerde kalmaktadır.

Evlilikte ve Yoksullukta Şiddet Sarmalı:

Sığınma evlerinde kalan ve araştırmaya katılan kadınların %88'i evlidir ve %48,5'inin evlilikleri devam etmektedir. Çoğu kadın şiddeti kendi ailelerinde de yaşadığını ve evliliğin ilk günlerinden itibaren şiddetin başladığını belirtmiştir. Kadınların %15'i mahkeme kararı ile boşanmıştır, %13'ü de sığınma evi sürecinde boşanma davası açmıştır. Sığınma evlerinde kalan kadınların evlenme biçimlerine bakıldığında yaklaşık olarak üçte biri severek evlendiklerini belirtmiştir. %28'i ise görücü usulüyle evlendirilmiştir. %8'i de ailelerinin onayı olmadan kaçarak imam nikâhıyla evlenmiş kadınlardır.

Görüşülen kadınların yaklaşık dörtte biri, küçük yaşlarda aileleri tarafından zorla evlendirildiğini belirtmiştir. %62'sinin resmi nikâhı vardır. Yine kadınların %70'i ilk evliliklerini ve %13'ü de ikinci evliliklerini gerçekleştirmiştir. İlk evlenme yaşlarına bakıldığında 11 yaştan 34 yaşa kadar değişen bir yaş yelpazesinin olduğu görülmektedir. Ülkemizde özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri başta olmak üzere birçok yerde, genç kızlar onlu yaşlarda, rızaları olmadan kırklı, ellili yaşlardaki adamlarla para karşılığında çocuk yaşlarda evlendirilmektedir (Çakmak, 2009). Ülkemizin 1999 yılında onayladığı Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme'nin (CEDAW) "Evlenme ve Aile İlişkileri Alanındaki Haklar" başlıklı 16. maddesinde taraf devletlerin, "kadınlara, serbestçe eş seçmede ve serbest ve kendi rızasıyla evlenmede erkeklerle aynı hakka sahip olma hakkını tanırlar" denmektedir. CEDAW'ın 2. maddesinde de "Çocuğun nişanlandırılması ve evlendirilmesi hiçbir hukuki sonuç doğurmaz. Taraf devletlerce, asgari evlenme yaşının tespit edilmesi ve evliliklerin resmi sicile kaydının zorunlu hale getirilmesi için yasama tedbirleri de dahil gerekli tüm işlemler yapılır" ifadesi yer almıştır. Bu uluslararası yükümlülükler doğrultusunda ülkemizde medeni kanun ve ceza kanunun pek çok hükmü ile çocuk yaşta evlilikler yasaklanmıştır.

Türk Medeni Kanunu'nun 124. maddesine göre, erkek ve kadın 17 yaşını doldurmadıkça evlenemez. Ancak hâkim olağanüstü durumlarda ve pek önemli sebeple 16 yaşını dol-

durmuş olan erkek veya kadının evlenmesine izin verebilir. Benzer biçimde 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nda çocuğu, daha erken yaşta ergin olsa bile, 18 yaşını doldurmamış kişi olarak tanımlamakta ve bedensel, zihinsel, ahlaki, sosyal ve duygusal gelişimini tamamlamamış, ihmal veya istismara açık bireyler arasında saymaktadır. Bu nedenle korunma ihtiyacı olan çocuklar olarak niteleyerek koruma kapsamına almaktadır. Ancak yasal yasaklara karşın, toplumsal, kültürel ve dinsel olarak erken evliliklere verilen onaylar nedeniyle kız çocukları, zorla evlendirilmekte ve şiddete maruz kalabilmektedir. Genç yaşta evlenenlerin ya da evlendirilenlerin büyük çoğunluğunun, çok çocuklu yoksul ailelerden geldiği de bilinen bir gerçekliktir. H. N. adlı kadın görüşmeci bu durumu şöyle ifade etmiştir:

> "Biz 11 kardeşiz. 6'sı kız... Biz kızlar okumadık, kızlar okumaz evlenir, dediler. Ben evlendim ama eşimi sevmiyordum. Berdel evliliği yaptırdılar, küçük yaşta. Diyarbakır'dan köye gelin gittim. Eşimi sevmediğimi o da biliyordu. Bana bıçak çekti niye sevmiyorsun diye. Her türlü şiddeti de uyguladı. Zorla evlilik olunca her şey zorla oldu ve cinsel şiddet falan da uyguladı. Aileme geri kaçtım, geldim ama berdel olunca kabul etmediler. Babam kendi eliyle kocama teslim etti. Babamın gözünün önünde beni dövdü eşim ama babam bir şey demedi. Bir hafta dayandım, amca çocuğuyuz biz, aynı zamanda eşimle. Ama kaçtım bir hafta sonra akrabalara. Babam gelip aldı beni. Bursa'ya getirdi eşimi de tabii. Ya kocana geri döneceksin ya da öleceksin deniyor, bana. Babam dövdü ve anneme de kapıyı tutturdu, kaçmayayım diye. Dövmesi bitince de eşime tecavüz ettirdi bana elim kolum kalkmıyor nasıl olsa. Ellerimi falan da bağladılar. Bu son olay oldu ve arkadaşıma kaçtım. Zaten resmi nikâh yoktu, imam nikâhı. Polise gittim ve polis buraya getirdi...".

Ailelerinin rızası dışında, yani "severek evlenen" kadınlar da, aile içi şiddetle karşılaşmaktadır. Bu tür evlilik yapan kadınların herhangi bir nedenle aileden destek almaları ya da şiddet karşısında eve dönme ve kabul edilme şansları, neredeyse hiç olmamaktadır. Kadınlar, evlilik ve yoksulluk arasındaki sıkışmışlıkta, koca dayağına ve tacizlere maruz kalmaktadır. Zorla evlendirilen kadınlar, aile içi şiddet karşısında genelde eve döndüğünde yeniden evlendirilme korkusu yaşamakta, kimi zaman da kocalarının

ailelerini tehdit edebileceği ve onlara zarar verebileceği gibi endişeler taşımaktadır. Bu nedenle baba evine dönmeyi şiddetten kaçışta bir alternatif olarak görememektedir. Örneğin E. H. bu ilişkiyi şöyle dile getirmiştir:

"2 çocuğum var. 31 yaşındayım. İlkokul mezunuyum. 6 kardeşiz. 3. çocuğuma hamileyim. Annem ve babam yaşıyor. Erzurumluyum. Bizim oralarda kız beslemezler aileler. 13 yaşında görücü usulü, bana sormadan evlendirdiler. Adamı hiç görmeden evlendim. İmam nikâhı kıydılar. O zamanın parasıyla babam 50 milyon lira para aldı. 14 yaşında oğlum oldu. 19 yaşında aklım ermeye başladı. Adam evlendiğimiz gün dövmeye, sövmeye başladı. Hep dövüyodu, eve gelmiyordu. Sonradan öğrendim kadın satıyomuş. Bir sürü işleri vardı, öyle. Aileme dedim ki ben ayrılmak istiyorum. Babam; gelinliğinle girdiğin evden kefenin çıkar, otur otuduğun yerde dedi. Kocan eve gelmiyorsa gelmesin, sen rahatsın ya, ona bak dedi. Şu anda 18 yaşında bir oğlum var. Eşimle her seferinde mecburen yeniden barıştım. Ama yine olmadı, en sonunda ayrıldık. Çocuk eşime verildi. Babam kabul etmedi bu durumu. Gelince çok bekletmeden 'ayrılmış kadın baba evinde kalmaz' dedi ve beni yine evlendirdi. İkinci eşimle çok şükür severek evlendim. Aileler karşı bu duruma ama biz yine de evlendik. Bunlar evlendikten sonra kabullendiler. Evi döşediler falan ama borçları ödemiyolar. Bütün hepsini gelin ödeyecek, dediler. Haciz falan geldi her şeyi götürdüler. Kocam hep destek oldu bana ama düzenli bir işi yoktu. Son bir yılda beni dövmeye başladı, hakaret çok fazlaydı. Eve gelmiyodu, bakmıyodu. Babam da sen isteyerek evlendin eve dönemezsin, dedi. Benim temizliğe gitmelerimle ev mi geçinir? Ben de çocukları yuvaya verdim, buraya geldim..."

Araştırma kapsamında görüşülen 103 kadından %46,6'sı ilk evliliğini 11-17 yaş arasında yapmış yani, çok genç yaşlarda evlenmiş ya da zorla evlendirilmiştir. Kadınların evlilik yaşının sığınma evi statüsüne göre durumu incelendiğinde ise yan sayfadaki tablo karşımıza çıkmaktadır:

Sığınma evlerinde kalan kadınların üçte ikisinin ilk evlilikleri 11-22 yaş arasında gerçekleşmiştir. SHÇEK'lere bağlı sığınma evlerinde kalan kadınlarda bu oran %90'lardadır. Bu oran, özellikle kırsal kesimlerde küçük yaşta evliliklerin oldukça yaygın olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Görüşülenlerin %14,6'sı soruyu yanıtsız bırakmıştır. Bu grupta yer alan kadınlar; evlilik dışı hamile kalanlarla tecavüz ya da ensest sonucu kadın sığınma evinde bulunanlardan oluşmuştur.

Tablo 2: Sığınma Evi Statüsüne Göre Kadınların İlk Evlilik Yaşı

Kurum	17 Yaş ve Altı	18-22 Yaş	23-26 Yaş	27 ve Üzeri Yaş	Toplam
SHÇEK	25	10	1	3	39
	%64,1	%25,6	%2,6	%7,7	%100
	%52,1	%34,5	%25	%42,9	%44,3
Belediye	21	17	3	4	45
	%46,7	%37,8	%6,7	%8,9	%100
	%43,8	%58,6	%75	%57,1	%51,1
STK	2	2			4
	%50	%50			%100
	%4,2	%6,9			%4,5
Top. Sayı	48	29	4	7	88
%	54,5	33	4,5	8	100

Yoksul Kadınlar İçin Şiddetten Kaçmak Mümkün mü?

Ülkemizde kadına yönelik aile içi şiddet farklı biçimlerde yaşanmaktadır. Zorla evlendirme, erken yaşta evlilik, başlık parası, töre ve namus cinayetleri, intihara zorlama ya da teşvik etme ve ensesti içerebilmektedir. Yine fiziksel şiddet kapsamında itip-kakma, tekme-tokat atma, dayak, delici-kesici aletlerle, ateşli silahlarla ya da kimyasallarla yaralama, organı kesme, kemik kırma, hamilelikte dövme, cinsel ilişkiye zorlama ve tecavüz, cinsel organlara zarar verme, bekâret kontrolleri gibi uygulamalarla da yaşanabilmektedir. Kadının ya da kız çocuğun davranışlarına kısıtlama, her türlü davranışını izleme, kontrol etme ve izne bağlama, ailesiyle ve arkadaşlarıyla görüşmeye sınır koyma, hatta engelleme ve yasaklamaya kadar varabilmektedir. Benzer biçimde kadınları ve çocuklarını ihmal etmek, kadını kötü anne olmakla suçlamak ve ayrılmak istediğinde de çocuklarını elinden almakla, göstermemekle veya kaçırmakla tehdit etme türü baskıları getirebilmektedir.

Yine aşağılama, hor görme, küfür etme, gözdağı verme, çekici olmadığını, şişman ya da zayıf ve çirkin olduğunu söyleme gibi duygusal ya da psikolojik şiddetle sonuçlanabilmektedir. Şiddet, kadının kendine olan güvenini, beğenisini yok ederek, yetersizlik ve suçluluk duygusuna yol açabilmektedir. Ayrıca aile içinde yaşanan duygusal şiddet kadının, şiddeti normalleştirmesine yol açarken, başta kendisine daha sonra aileye, evliliğe, topluma ve insanlara olan güveninin azalmasına neden olur. Yine duygusal şiddetin süreklileşmesi toplumda genel olarak sosyal duyarsızlığın artmasına, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kabulüne, sağlıklı iletişim ve iknaya dayalı süreçlerin zayıflamasına yol açarken, gelecek kuşakların şiddet riskini ve uygulamalarını artırarak, şiddet döngüsünü hızlandırmaktadır.

Sığınma evlerinde kalan ve görüşülen kadınların %32'si ailede dayaktan organ kesmeye kadar uzanan geniş bir yelpazedeki fiziksel şiddete ve beraberinde küfür, hakaret ve aşağılamaya kadar varan psikolojik şiddete maruz kalmıştır. Araştırmaya katılan kadınların %27'si aile içi fiziksel ve cinsel şiddeti ve %8'i de cinsel şiddet ve istismarı yaşamıştır.

Tablo 3: Kadınların Yaşadıkları Aile İçi Şiddetin Türü

Şiddet Türü	Sayı	Yüzde
Fiziksel ve Psikolojik Şiddet	24	23,3
Fiziksel ve Cinsel Şiddet	15	14,6
Cinsel Şiddet	13	12,6
Fiziksel Şiddet	10	9,7
Ekonomik ve Fiziksel Şiddet	10	9,7
Psikolojik Şiddet	9	8,7
Ekonomik Şiddet	9	8,7
Ekonomik ve Psikolojik Şiddet	2	1,9
Hepsi	11	10,7
Toplam	103	100

Aile içi şiddetin en öne çıkan ve görünen boyutu fiziksel şiddet olmakla birlikte, hor görülme, kötüleme ve aşağılamayı içeren psikolojik şiddet, fizikselin ayrılmaz bir parçası olarak birlikte yaşanmaktadır. Çoğu kez şiddet uygulayıcısı olan erkek, yani koca, baba ya da ağabey, sıklıkla şiddeti evde erkek olmanın ya da evlilik ilişkisinin doğal bir uzantısı olarak algılamaktadır. Fiziksel şiddet uygulamayı geleneksel yapı içinde rasyonalize ederek, kendisinin bir hakkı ve terbiye edici rolünün bir gereği olarak görmektedir. Özellikle erkeğin işsiz olduğu ya da işini kaybettiği ve/veya gelir düzeyinde azalmanın olduğu durumlarda artmaktadır. S. D. adlı görüşmeci yaşadığı şiddetin fiziksel ve psikolojik boyutlarını şu şekilde ifade etmiştir:

"... Eşim bana eziyet ediyodu, dövüyodu. Ben de polise sığındım onlar da beni buraya getirdiler. Ben bi yer bilmiyom, sokakta kayboldum. Ben 16-17 yaşında evlendim, şu an hesaplıyamıyom, kocam kafama çok vurdu anlayamıyom yani. Ben görücü usulüyken evlendim, tanımıyodum. Beni eşim sevmedi, ısınamadı bana. İşte huzur vermedi, 7-8 sene sürekli dayak attı. Küfür hep vardı, kırana... Evlendik 2 ay dövmediydi beni, ondan sonra sürekli dövdü... İşsiz olduğunda daha çok döverdi...Ailem sahip çıkmadı, önceden eşim dövdüğünde onları aradım ama gelmediler, sahip çıkmadılar. Ablama gittim o da bakmadı bana, ben kendime bakamıyım sana nasıl bakayım dedi. Sonra kocama gittim o da nerde kaldın sen bu kadar süre dedi dövdü beni, hâlâ kafamda yaralar ağrılar var benim. Kocam bana sen çirkinsin diyodu. Ben de bazen giyiniyom süsleniyodum. Ona da kızıyo, kime süslendin diyo, dövüyo beni. Öyle de yaranamıyom böyle de. Napcam bilmiyom. Dakka başı dövüyo, inanmazsın dakka başı. Hırsını alıyo sanki. Psikolojik rahatsızlığı mı var bilmiyom, hasta mısın doktora git dediğimde kızıyodu, daha çok dövüyodu.. İşte sopayla, eliyle dövüyodu, iş yerinde demirden sopa yaptırmıştı kendine, onla dövüyodu beni. Yani ne bulursa onla dövüyodu...".

Yine benzer biçimde alkol ve uyuşturucu kullanımı şiddetin kadınlar tarafından olağanlaştırılmasına neden olabilmektedir. F. K., kadın sığınma evine kendisini getiren nedenleri ve şiddet öyküsünü şu şekilde anlatmıştır:

"Kocam eve gelir camları kırar, zarar verir, döverdi. İlk evlendiğimiz sıralar alkol alırdı ama uyuşturucu kullanmıyordu. Bana karşı bir zararı yoktu. Benim abim falan da içerdi böyle, tehlikeli bir şey olduğunu görmemiştim. Ama kocam alkolden sonra, uyuşturucu da kullanmaya başladı... Çok döverdi beni, ayıkken dövse ben ona bile razıyım..."

Şiddet, çoğunlukla evlilikle birlikte başlamakta ve izleyen yıllarda şiddetlenerek artmaktadır. Hamilelik dönemlerinde de şiddetin yoğunluğu azalmamaktadır. N. A. şiddet yaşanmışlığını şöyle dile getirmiştir:

"2 aydır buradayım. Kocam beni ve çocuklarımı sokağa attı. Hamile olduğumu bilerek üstelik... 11-12 yaşında evlendim. 24 yaşındayım. İki kez evlendim. 2 yaşında, 7 yaşında ve 9 yaşında çocuklarım var, bir de 9 aylık hamileyim. Doğacak olan da kız. Çocuklarımla birlikte kalıyorum burada. Görücü usulüyle evlendik. İlk eşim gençti, 20 yaşındaydı evlendiğimde. İkinci eşim ise, kırkında. Abim ikisiyle de zorla evlendirdi beni. İlk eşimle biliyosunuz bizde töre var, onun yüzünden evlendik. Ama benim çocuğum kız olduğu için eşim kabul etmedi. Niye kız olmuş, oğlan olmamış diye. Çocuğun yüzünü bile görmedi, kız olmuş, niye oğlan olmamış diye. Getirdi aileme geri verdi. Babam öldüğü için abim bu sefer de 40 yaşındaki bir başka adama verdi. Abim de evde dövüyodu, sövüyodu. Daha yaram geçmeden, kızım daha bir yaşma girmeden beni bu adama verdiler. İki çocukluydu ve sakattı. Benim zaten hiç yüzüm gülmedi. Bu içiyordu, dövüyordu beni. Eve para bırakmıyodu, çocuklarım gece gündüz salça yedi. Sonra çocuklarını al git seni de çocuklarını da istemiyorum dedi. Sokağa attı. Bu sefer abimin karısı ben zaten kendi çocuklarıma bakamıyorum, bir de senin çocuklarına nasıl bakıcam dedi. Sokaklarda kaldım. Polisler beni sığınma evine getirdiler... Şansım yok, olsaydı anam beni doğuruncaya kadar erkek doğururdu. Fakirlik bir yandan anasızlık bir yandan kimse sahip çıkmıyor...".

Aile içinde yaşanan şiddetin %97'si doğrudan kadına yönelik olurken, kadının yanı sıra çocuklar da şiddeti yaşamakta, özellikle kız çocukları fiziksel, cinsel ve psikolojik şiddete maruz kalmaktadır. Kız çocuğunun fiziksel, duygusal istismarı, cinsel olarak da istismar riskini artırmakta, namus anlayışının neden olduğu toplumsal baskı, cinsel istismarların ve ensestin açığa çıkmasını engellemektedir. Özellikle ensest ilişkiler; baba-kız, amca-yeğen, ağabey-kardeş arasında küçük yaşlarda başlamaktadır. İlişkilerin ortaya çıkması ve kabullenme uzun zaman alabilmekte, ya hamilelikle ya da başkalarının istismarıyla sonuçlanabilmektedir. Örneğin F. S. adlı görüşmeci eşinden kız çocuklarına yönelen cinsel tacizi, tükenmişliğini ve çaresizliğini şu sözlerle ifade etmiştir:

"Öyle işte sonra sabrımı taşıran son nokta var, son nokta çok kötü. Ondan sonra ayrıldım. Yani nasıl anlatayım, ben duyduğumda inanamadım, kendim kabullenemedim... Ne bileyim nasıl olabilir böyle bir şey dedim, kabullenemedim işte. Olamaz böyle bir şey diyorsun, tamam çocuklarım da yalan söylemez ama kabul edemiyosun, böyle bi şeyi. 21 senelik eşim, kızlarıma tacizde bulundu, bunu yapan öz babaları, yani çok kötü bi şey, insan kabullenemiyo... Kızlarım bana anlattılar ama ben inanmak istemedim, ben hiç şüphelenmemiştim. Eşim 3 kızıma da yapıyo, tecavüzde bulunuyo. Büyük kızım zaten bundan dolayı kaçarak evlenmiş... Kızların da birbirinden haberi yokmuş, babalarının kendilerine uyguladığı tacizi birbirlerine anlatmamışlar. Onlar da ben öğrenmeden bir ay önce haberleri olmuş birbirlerinden... Bu 6 yıl sürmüş böyle. Büyük kızıma 6 yıl, ortanca kızıma 3 yıl, küçüğe daha yeni başlamış. Kâbus gibi yani. Ben işe gittiğimde yapıyormuş... İşte ben avukata gittim, avukat psikiyatriste yönlendirdi... Şikâyetçi olmadım... Kızımla direkt jandarmaya gidelim, dedim. Ondan sonra gittik ama bize inanmadılar. Kanıtlayın getirin, dediler. Küçük kızım cep telefonuna kaydetti gizlice babasının ona yaptığını. Ama şikâyetçi olmadım, oğlum istemedi... Cep telefonu kaydını gördükten sonra jandarma bize inandı. Savcı da bizi buraya gönderdi."

Kadınlara şiddet uygulayanlar yani istismarcılar arasında erkek eşler, yani kocalar ve babalar %50 ile ilk sıradadır. Evlilerde eşin yanı sıra eşin diğer akrabaları, kendi aile ve akrabalarından da şiddet zaman zaman kadın için kaçınılmaz bir hal alabilmektedir. Bekâr olan kadınlar için de aileleri, babaları, erkek kardeşleri ve kimi zaman da diğer akrabalar şiddet uygulayıcıları olabilmektedir.

Şiddetin Bahanesi İşsizlik, Ekonomik Sıkıntı ve Yoksulluk

Ev içi şiddet çoğunlukla erkeklerden kadınlara doğru olmakta ve genelde ekonomik bağımlılık yolu ile dayatılmaktadır. Erkeğin eve ekmek getirme sorumluluğu ve kadının erkeğe ekonomik bağımlılığı, aile içi geleneksel işbölümünü güçlendirerek, kadına karşı bir istismar unsuru olarak kullanabilmektedir. Şiddet gören kadınların iyi gelir getirebilecek mesleğinin ya da işinin olmaması, onları diğer aile bireylerine bağımlı hale getirerek kontrol altına alınmalarına yol açmaktadır. Ekonomik şiddet; kadının kazancına el koymak ya da aile geliri hakkında bilgi vermemek, malını ve diğer ziynet eşyalarını, parasını elinden almak, çalışmasına izin vermemek, çalışarak elde ettiği ya da kira gibi gelirlerine el koymak, banka kartını almak ve sadece cep harçlığı vermek tür-

lerinde ortaya çıkabilir. Kadını parasız bırakarak, harcamalarını sürekli kontrol ederek, harcama yetkisini elinden alarak ya da çok az para verip, yetirmemekle suçlayarak olabilir. Benzer biçimde erkeğin evin parasını içki-kumar-uyuşturucu ve/veya başka kadınlara harcamak gibi davranış ve tutumları içerir.

Sığınma evlerinde kalan şiddet mağduru kadınların meslekle-rine bakıldığında %86'sının ev kadını olduğu ve daha önce herhangi bir iş deneyimi olmadığı görülmektedir. Çalışma deneyimi olanların oranı ise, sadece %14'tür. Çalışmanın yapıldığı dönemde sığınma evlerinde kalan ve işe yerleştirilen kadın oranı ise sadece %5,8'dir. Kadınların genellikle yatılı ve gündüzlü olmak üzere çocuk, yaşlı veya hasta bakıcısı, temizlik işçisi/gündelikçi olarak aile yanında; kat görevlisi, sekreter, temizlik, bulaşık, yemek, mantı, gözleme vb işleri yapmak üzere de otel, lokanta, büro, fabrika, hastane vb özel işyerlerinde çalıştıkları ifade edilmiştir. Çalışan kadınlar ya günlük ücret almakta ya da en fazla asgari ücretle çalışmaktadır. Çalışmayan kadınların birkaçının babasının emekli maaşının dışında gelirlerinin olmadığı da görülmüştür. Bu veriler SHÇEK 2009 yılı raporu ile karşılaştırıldığında, SHÇEK'e bağlı sığınma evlerinde kalan kadınların %62'si daha önce hiç çalışmamıştır. Çalışanların %13'ü de, kadın sığınma evi hizmetlerinden yararlanarak işe yerleşmiştir. Araştırmada görüşülen şiddet görmüş kadınların hepsi, çalışma oranları düşük olsa da, yukarıda belirtilen tüm ekonomik şiddet türlerini hem kendi ailelerinde hem de koca evlerinde yaşadıklarını görüşmelerde açık yüreklilikle dile getirmiştir.

Sonuç

Kadına yönelik aile içi şiddet kadınların bedeninde ve ruhunda derin hasar bırakan bir insan hakları ihlali ve bir suç olarak varlığını günümüzde de korumaktadır. Kadının erkeğe ekonomik bağımlılığı, geleneksel rol ilişkileri ve militer eril değerler, ailede ve toplumda yoksulluğun kadınsılaşmasını artırırken, aile içi şiddeti körüklemektedir. Çoğu kez ailede başlayan kız çocuğuna yönelik şiddet, evlilikle birlikte şiddet döngüsünü devam ettirmektedir. Kadınların çalışmaması ve özellikle çalışmasının engellenmesi, kadının ekonomiden uzaklaşmasına, üretimden çekilmesine neden olurken, aile içi şiddete bağlı sağlık harcamalarının artmasına, şiddeti önleyici sistemler kurulmasına, şiddetle mücadeleye yönelik eğitim programlarının ve kamu harcamalarının artması-

na yol açmaktadır. Aynı zamanda kadının şiddete karşı çare arayışının önünde önemli bir engel oluşturmaktadır.

Kadınlar için yoksulluk ve şiddet; acı, çaresizlik, umutsuzluk ve ezilmişliktir. Çoğu zaman da çözümsüz olarak görülür ve şiddetten kaçmak ancak kadının ya da çocuğunun canına kastetme noktasında olanaklı olabilmektedir. Bu süreçte de sığınma evleri önemli bir sığınak olmaktadır. Temelde ülkemizde yoksulluk ve şiddet karşısında barınacak yeri olmayan kadınlar için sığınma evleri, geçici de olsa bir sığınak ve bir umut arayışı olsa da, gerçek çözüm kadınların evlerinden uzaklaşmadan olmalıdır. Bu süreçte kadınların kendisine yönelik algısını olumlu hale getirme, güçlenmesini sağlama, hak talep etme bilincini geliştirme ve ekonomik bağımsızlığını kazanmasına yönelik mekanizmaları artırmak gereklidir. Bu nedenle hem aile içi şiddetle mücadele etmek ve hem de yoksulluğu gidermek için kadının eğitim düzeyinin artırılması öncelikle sağlanmalıdır. Bu süreçte devlet, daha fazla rol üstlenmeli ve öncelikle yetişkin kadın eğitimine gereken önem verilmelidir. Okur yazar olan kadınların oranı ve her düzeyde eğitim olanakları artırılmalıdır. Eğitim düzeyi ile kadınların istihdamı arasındaki pozitif ilişki göz önüne alınarak, işgücüne tam ve sosyal güvenlikli katılımları sağlanmalıdır. Benzer biçimde hem yoksullukla hem de aile içi şiddetle mücadelede sosyal devlet olanakları artırılmalıdır. Bu süreçte kadına yönelik destek merkezleri ile sığınma evleri gibi kuruluşların sayıları ve nitelikleri geliştirilmelidir.

Kadınların ekonomik bağımsızlığını kazanma ve istihdamın sürekliliğini sağlama için gerekli olanakları araştırma konularında da güçlendirme çalışmaları önemlidir. Bireysel olarak güçlenme, kadına yönelik şiddetle ve yoksullukla mücadele etmede gereklidir. Kadınların bireysel güçlenmelerinin sağlanmasında; şiddete uğramanın utancını atmaya destek olunmalı, geçmiş travmalarla yüzleşme, başa çıkmayı ve çözüm aramayı isteme sağlanmalıdır. Ayrıca güven duygusunu geliştirme, kendini ifade edebilme yeteneğinin gelişmesi, şiddetsiz bir olasılığının farkına varma ve kendi yaşamı üzerinde kontrol sahibi olarak, kararlarını verebilme becerisini geliştirmeye yönelik çalışmalar yürütülmelidir. Ancak şu anki halleriyle Türkiye'de kadın sığınma evleri, kadınları güçlendirmekten çok, onlara korunma ve barınma olanağı sağlayan geçici yatılı kuruluşlar olarak işlev görmekte, gidecek hiçbir yeri olmayan şiddet görmüş kadınlar için bir umut kapısı olmaya devam etmektedir.

Kaynakça

AAK (1995), *Aile İçi Şiddetin Sebep ve Sonuçları*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara.

Acuner, S. (2007), "90'lı Yıllar ve Resmi Düzeyde Kurumsallaşmanın Doğuş Aşamaları", *90'larda Türkiye'de Feminizm*, Der. A. Bora ve A. Günal, İletişim Yayınları, İstanbul.

Acuner, S. ve Sallan, S. (1993), "Türk Kamu Yönetiminde Yönetici Kadınlar", *Amme İdaresi Dergisi*, 26 (3), s. 77-92.

Altınay, A. ve Arat, Y. (2009), *Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet*, Punto Yay, İstanbul.

Arıkan, Ç. (1996), *Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumları*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara.

Arın, M. C. (1998), "Kadına Yönelik Şiddet", *75. Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Türkiye İş Bankası İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, İstanbul.

Arın, M. C. (1996), "Kadına Yönelik Şiddet Açısından Türk Hukukunun Kadına Yaklaşımı", *Evdeki Terör Kadına Yönelik Şiddet*, Mor Çatı Yayınları, İstanbul.

Anderson, K. L. (1997), "Gender, Status, and Domestic Violence, An Integration of Feminist and Family Violence Approaches", *Journal of Marriage and the Family*, 59 (3), s. 655-669.

Ayrancı, Ü., Günay, Y. ve Ünlüoğlu, İ. (2002), "Hamilelikte Aile İçi Eş Şiddeti, Birinci Basamak Sağlık Kurumuna Başvuran Kadınlar Arasında Bir Araştırma", *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 3, s. 75-87.

Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı(2008), *Töre ve Namus Cinayetleri Raporu*, Ankara.

Bora, A. (2007), "Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?: Yoksulluk, Kadınlar ve Hane", *Yoksulluk Halleri*, Der. N. Erdoğan, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul.

CEDAW (2004), *Dördüncü ve Beşinci Dönem Birleştirilmiş Periyodik Ülke Raporu*, CEDAW-Türkiye Gölge Raporu, CEDAW Türkiye Yürütme Kurulu,. http://eski.bianet.org/2005/01/01_k/golgetur.doc., Erişim: 12.03.2009.

Connell, R. W. (1998), *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, Çev. C. Soydemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Çakır, S. ve Gülbahar, H. (2000), *Türkiye'de Kadın Hareketinin Yüz Yılı Kronolojisi*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul.

Çakmak, D.(2009), *Türkiye'de Çocuk Gelinler*, http://www.umut.org.tr/, erişim: 07.06.2009.

Dutton, D. G. (1994), "Patriarchy and Wife Assault: The Ecological Fallacy", *Violance and Victims*, 9 (2), s. 125-140.

Dutton, D. G. (2008), "Reflections on Thirty Years of Domestic Violence Research", *Trauma Violence Abuse*, 9, s. 131-143.

Ertürk, Y. (2007), *Kadına Karşı Şiddet, Nedenleri ve Sonuçları Türkiye Raporu*, İHOP. (Violence Against Women, Its Causes and Consequences, Intersections Between Culture And Violence, Human Rights Council Report of the Special Reporter).

EU(1999), *Recommendations of the EU Expert Meeting on Violence against Women*, Jyväskylä, 8-10 Kasım,Finlandiya.

EC, EUROPEAN COMMISSION(2010), *EC Domestic Violence against Women Report*, Special Eurobarometer.

EUROPEAN WOMEN'S LOBBY(1999), *Unveiling the Hidden Data On Domestic Violence in the European Union, Final Report*,.

EUROPEAN WOMEN'S LOBBY(2008), *Gender Mainstreaming in the Structural Funds, Establishing Gender Justice in the Distribution of Financial Resources*,. http://www.womenlobby.org, Erişim: 06.05.2011.

Fawley, S. C. ve Daly, K. (2005), "Gendered Violence and Restorative Justice the Views of Victim Advocates", *Violence Against Women*, 1, s. 603-638.

Giray, H. vd (2009), "Gebelikte Aile İçi Fiziksel Şiddet ve Etkileyen Etmenler", *Sted*, 14 (10),s.217-220,. http://www.ttb.org.tr, Erişim: 12 Mart, 2009.

Goode, W. (1971), "Force and Violence in the Family", *Journal of Marriage and the Family*, 33, s. 624-635.

Harne, L. ve Radford, J. (2008), *Tackling Domestic Violence Theories Policies and Practice*, Open Universty Pres, Berkshire.

Işık, S. N., (2007), "1990'larda Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Hareket İçinde Oluşmuş Bazı Gözlem ve Düşünceler", *90'larda Türkiye'de Feminizm*, Der. A. Bora ve A. Günal, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul.

İlkkaracan, P. (1998), "Kentli Kadınlar ve Çalışma Yaşamı", *75. Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Der. A. B. Hacımirzalıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

İlkkaracan, P., Gülçür, L. ve Arın, C. (1996), *Sıcak Yuva Masalı, Aile İçi Şiddet ve Cinsel Taciz*, Der. C. Arın, Metis Yayınları, İstanbul.

Johnson, H., Ollus, N. ve Nevale, S. (2008), *Violence against Women: An International Perspective*, Springer.

Kandiyoti, D. (1995), "Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlenmesine Yönelik Notlar", *1980'ler Türkiyesinde Kadına Bakış Açısından Kadınlar*, Yay. Haz. Ş. Tekeli, İletişim Yay., İstanbul.

Keane, J. (1998), Şiddetin Uzun Yüzyılı, Çev. Bülent Peker, Dost Kitabevi, Ankara.

Kilpatrick, D. G. (2009), "What is Violance Against Women, Defining and Maeasuring the Problem", *Journal of Interpersonal Violence*, 19 (11), 1209, http://jiv.sagepub.com, Erişim :12 Şubat 2009.

Kishor, S. ve JOHNSON, K. (2004), *Profiling Domestic Violonce: A Multi Country Study*, Calverton, MD, Orcmacro.

Kocacık, F. (2004), *Aile İçi İlişkilerde Kadın Yönelik Şiddet, Türkiye'den Örnekler*, C.Ü. Yayınları, 93, Sivas.

Krishnan, S. P., Hilbert, J. C. ve Vanleeuwed, N. (2001), "Domestic Violence And Help-Seeking Behaviors Among Rural Women, Results From A Shelter-Based Study", *Family Community Health*, 24 (1), 28-38.

KSGM (1998), *Kadının Statüsü Araştırma Komisyonu Raporu*, Ankara.

KSGM (2001), *Pekin Deklarasyonu ve Sonuç Belgesi*, Ankara, Eylül.

KSGM (2003), *Pekin+5 Siyasi Deklarasyonu ve Sonuç Belgesi ve Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu*, KSSGM, Ankara.

KSGM (2008), *Kadın ve Yoksulluk*, Politika Dokümanı, Ankara.

KSGM (2009a), *Kadına Yönelik Aileiçi Şiddetle Mücadele Projesi*, www.ksgm.gov.tr, Erişim: 23.05.2009.

KSGM (2009b), *Türkiye'de Kadının Durumu*, T.C. Başbakanlık, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara, www.ksgm.gov.tr, Erişim: 23.05.2009.

KSGM (2009c), *Türkiye'de Kadına Yönelik Aileiçi Şiddet Araştırması, Özet Rapor*, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara, www.ksgm.gov.tr, Erişim: 23.05.2009.

Lopi, B. (2004), *Gender and Poverty in the Context of Human Development, Health, Education and MDG's*, Commission for Africa, Intercontinental Lusaka, Zambia.

Logar, R. (2008), "Good Laws are not Enough. Experiences from Austria in Developing a Comprehensive Intervention System to Prevent Violence Against Women and Support Survivors", *OSCE Conference on Violence against Women*, Dushanbe, 20–22 Ekim.

Markowitz, L. ve Tice, K. W. (2002), "Paradoxes of Professionalization, Paralel Dilemmas in Women's Orgainizations in the Americas", *Gender and Society*, 16, s. 941-958.

Mavili Aktaş, A. (1997), *Aile İçi Şiddet ve Önleme Yolları*, Ankara.

Mavili Aktaş, A. (2006), *Aile İçi Şiddet Kadının ve Çocuğun Koruması*, Elma Yayınevi, Ankara.

Mavili Aktaş, A. (2007), "Türkiye'de Kadın Sağlığını Etkileyen Sosyo-Ekomik Faktörler ve Yoksulluk", *Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, 9 (3), 12, s. 65-70.

Menjivar, C. ve Olivia, S. (2002), "Immigrant Women and Domestic Violence, Common Experiences in Different Countries", *Gender and Society*, 16 (6), s. 898-920.

Moe, A. M. (2007), "Seeking Silenced Voices and Structured Survival, Battered Women's Help", *Violence against Women*, Volume 13, 713 (7), s. 676-699.

Mor Çatı (1996), *Evdeki Terör Kadına Yönelik Şiddet*, Mor Çatı Yayınları, İstanbul.

Mor Çatı (2009), Şiddete Karşı Anlatılar, Ayakta Kalma ve Dayanışma Deneyimleri, Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı.

Sallan Gül, S. (2004), *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa!*, Etik Yayınları, İstanbul.

Sallan Gül, S. (2005), "Türkiye'de Yoksulluğun Kadınsılaşması", *Amme İdaresi Dergisi*, 38 (1),s. 25-43.

Sallan Gül, S. (2011a), "Sığınmaevlerinde Kadınların ve Yöneticilerin Deneyimleri", Kadına Yönelik Şiddeti Önlemek için Köprüler Kurmak Projesi", *2010'lu Yıllarda Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Uluslararası Konferansı II*, Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, İstanbul Kadir Has Üniversitesi, 15 Ocak.

Sallan Gül, S. (2011b), *Türkiye'de Kadın Sığınmaevleri: Erkek Şiddetinden Uzak Yaşama Açılan Kapılar mı?*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Sallan Gül, S. (2013), "The Role of the State in Protecting Women against Domestic Violence and Women's Shelters in Turkey", *Women's Studies International Forum*, Sayı 38, s. 107-116.

Sallan Gül, S. ve Alican, A. (2011), *Kadına Yönelik Aileiçi Şiddetle Mücadelede Sığınmaevlerine* Yönelik Toplumsal Cinsiyet Eğitim Rehberi (Kadınlar, Yöneticiler ve Paydaşlar İçin), Cantekin Yayınları, Ankara.

Sallan Gül, S. ve Gül, H. (2011), "The Conditions of Women's Shelters in Turkey from Battered Women's Perspective", *International Journal of Arts & Sciences*, 4 (13), 329-336.

Sallan Gül, S., Alican, A. ve Gül, H. (2010), "A Critical Assessment of Women's Shelters in Turkey: Do They Help Stop Violence and Discrimination against Women?" *Repositioning of Europe in an Era of Global Transformation, 8th European Urban & Regional Studies Conference*, 15-17Eylül, Viyana.

Sallan Gül, S., Özdamar Tığlı, H. ve Alican, A. (2009), "The Role of Women's Shelters in Stopping Violence Against Woman and Women's Living Strategies", *International Interdisciplinary Women Studies Congress*, 05-07 Mart, Sakarya University, Sakarya, Turkey.

San, G. (2011), *Türkiye Kadın Dernekleri Şanlı Urfa İlinde Kadın İntiharları Araştırması*, Temmuz 25, www.tkdf.org.tr/sanliurfaraporu.pdf, Erişim: 25.09.2011.

Sandbrook, R. ve Ramano, D. (2004), "Globalization, Extremism and Violence in Poor Countries", *Third World Querterly*, 25 (5), s. 1007-1031.

Savran, G. (2005), "80'li Yılların Kampanyaları ve Özel Alanın Politikası: Özgürlüğü Ararken", *Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, Yay. B. Kum vd, AMARGİ, İstanbul.

SHÇEK(2009), *2008 Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara. www.shcek.gov.tr, Erişim: 01.01.2010.

Subaşı, N. ve Akın, A. (2009), *Kadına Yönelik Şiddet; Nedenleri ve Sonuçları*, http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/, Erişim: 17.01.2009.

Şener, Ü. (2009), *Kadın Yoksulluğu*, TEPAV, Türkiye Ekonomi ve Politikaları Araştırma Vakfı Değerlendirme Raporu.

TÜİK (2011), *Hane Halkı İşgücü Anket Sonuçları*, http://www.tuik.gov.tr/, Erişim: 25.07.2011.

TÜİK (2012), *Hane Halkı İşgücü Anket Sonuçları*, http://www.tuik.gov.tr/, Erişim: 10.05, 2012.

TBMM (2011) *Kadına ve Aile Bireylerine Yönelik Şiddet İnceleme Raporu*, 24. Dönem 2.

Yasama Yılı.
Uçar, C. (2011), *Kadın Yoksulluğu ile Mücadelede Sosyal Politika Araçları ve Etkileri*, Uzmanlık Tezi, KSGM, Ankara.
UN(1993), *Declaration on The Elimination of Violence Aganist Women*, United Nations, http://www.un.org/documents/, Erişim: 05.06.2008.
UN(2003), *Integration of the Human Rights of Women and The Gender Perspective, Violence Against Women, Report of the Special Reporter on Violence Against Women*, Economic and Social Council, E/CN.4/2003/75 United Nations.
UN(2005a), *Guidelines for Gender-Based Violence Interventions in Humanitarian Settings, Focusing on Prevention of and Response to Sexual Violence in Emergencies*, Inter-Agency Standing Committee, Cenevre.
UN (2005b), *Good Practices in Combating and Eliminating Violence against Women Division For The Advancement of Women*, Birleşik Krallık.
Uyanık, D. ve Doğan, S. (1998), "Kız Çocukları Açısından Erken Yaş Evliliği", *Araştırma Sempozyumu Bildirisi*, 25-28 Kasım (1998), http://www.die.gov.tr/tkba/paper1_1.pdf, Erişim: 07.06.2009.
U.S. (2009), "Women's Shelters Link Rise in Abuse to Recession", Mayıs 12, http://www.reuters.com/article/domesticNews/idUSTRE54B4Y020090512, Erişim: 14.07.2010.
US-NSW(2003), *Domestic Violence Interagency Guidelines Working With the Legal System in Responding to Domestic Violence*, Published by the Violence Against Women Specialist Unit,http//www.lawlink.nsw.gov.au/lawlink/vaw/dvguidelines.nsf/pages/index, Erişim:10.01.2009.
Ünlütürk, Ç (2009), "Yoksulluğun Kadınsılaşması ve Görünmeyen Emek", Çalışma ve Toplum, 21, s. 25-41.
Vahip, I. ve DOĞANAVŞARGIL, N. Ö. (2006), "Aile İçi Fiziksel Şiddet ve Kadın Hastalarımız", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 17, 2, s. 107-114.
WAVE (2006), *Survey, Good Practice Models*, WAVE Training Programme AS Adopted by the State of Nevada Advisory Council for Prosecuting Attorneys Pursuant to NRS 241A.070 on May 4, Telekopie, Viyana.
WAVE (2008), *Country Reports*. www.wave-network.org, Erişim: 09.11.2009.
WAVE (2009), *Training Programme, Prevention of Domestic Violence Against Women, European Survey, Good Practice Models*,. www.wave-net.org, Erişim: 04.05.2010.
WHO(2005), *Multi-Country Study on Women's Health and Domestic Violence Against Women, Initial Results On Prevalence, Health Outcomes and Women's Responses*, WHO Press, World Health Organization, Cenevre.
WORLD BANK (2005) *Turkey: Joint Poverty Assessment Report Volume I: Main Report* wds.worldbank.org, Erişim: 14.01.2009.

Kırsal Yoksulluğun Tarım ve Kadın Boyutu

Arzu Kan

Giriş

Yoksulluk, küreselleşme olgusunun hızla yaygınlaştığı günümüz dünyasında özellikle gelişen ülkelerde önem kazanan kalkınma çabaları sonucu birçok araştırmaya konu olmuştur. Son dönemlerde küreselleşme süreci ile birlikte tüm dünyada yoksulluk artmış, ülkeler arası gelir farklılıkları derinleşmiştir. Küreselleşme, ekonomi politikaları sonrasında toplumsal tabakalaşma, kentsel yerleşim ve kültürel yapılanmalarda ortaya çıkan yeni dinamikler yoksulluğun kentlerde ve kırsal alanda daha görünür bir nitelik kazanmasına yol açmıştır.

Yoksulluğun kırsal ve kentsel alandaki durumu ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Türkiye gibi geliş-

mekte olan ülkelerde kırsal nüfusun büyük bir kısmının tarımdan geçinmesi ve tarımdan sağlanan gelirin düşük olması nedeni ile yoksulluk kırsal alanda kentsel alanlara göre daha şiddetli etkisini göstermektedir. Türkiye'de nüfusun %22'sinin kırsal alanda yaşadığı göz önüne alınırsa yoksulluğun kırsal alanda çözülmesi gerekli önemli sorunların başında geldiği söylenebilir.

Yoksulluk Birleşmiş Milletler Örgütü'nce dünyadaki en önemli on iki genel sorundan biri olarak kabul edilmiş ve bu çerçevede Birleşmiş Milletler (BM) 1996 yılını uluslararası yoksulluğun yok edilmesi yılı olarak ilan etmiştir.

Yoksulluk her kesimi etkilemekle birlikte, özellikle kadın ve çocukları olumsuz yönde etkilemektedir. Gelir dağılımı dengesizlikleri, hayat standartlarında ortaya çıkan olumsuz gelişmeler yoksulluğu artırıcı etkiye sahiptir. Bu nedenle amacına uygun olarak, yoksullukla mücadele politikalarının geliştirilmesi ve uygulanması önem kazanmaktadır.

Yoksulluğun kadınlar ve erkekler üzerindeki etkisi direkt olarak acaba kadınlar mı daha yoksul sorusunu akla getirmekte, bu kalkınma ve yoksulluk konularında yapılan tartışmalar ile yoksullukla mücadele etmek için geliştirilecek politikalar için çizilen çerçevenin en temel sorularından biri olmuştur. Bu çalışma özellikle işte bu sorunun kırsal alandaki cevabını gösterecek nitelikte olup, çalışma ile kırsal alanda kadın ve yoksulluk ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kırsal Yoksulluğun Tarım Boyutu

Yoksulluk genellikle gelişmemişliği tanımlamakta ve yoksulluğun giderilmesi de ekonomik gelişmenin temel amacı olarak görülmektedir. Kalkınma ekonomisinin temel ilgi alanlarından birini yoksulluk ve onunla mücadele oluşturmaktadır (Alemdar vd, 2012). Kırsal kalkınma kavramının son yıllarda dünyada önemli bir konu haline gelmesinin en önemli nedenlerinden biri giderek artan ve şiddetlenen yoksulluktur. Yoksulluğun farklı boyutları olabilmekte ve sadece ekonomik değil sosyal boyutunun da olması sonucu sorunun çözümünde çok boyutlu politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Yoksulluğun kırsal alandaki yansımalarının daha şiddetli oluşu kırsal kalkınma kavramı içerisine yoksullukla mücadele stratejilerinin de eklenmesine neden olmuştur. FAO (Gıda

ve Tarım Örgütü), Dünya Bankası, IFAD (Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu) gibi kuruluşlar kırsal yoksulluğun boyutları ve etkileri üzerine çalışmalarını yönlendirmiş ve çözüm için stratejiler üreterek yoksulluğun azaltılmasına yönelik programlar yürütmektedir. Çok boyutlu yoksulluk kavramı farklı kuruluşların yoksulluğa bakış açılarında da tanımlamalarında da farklılık oluşturmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne göre (ILO), kırsal yoksulluk; kırsal alandaki açık veya gizli işsizlik olarak tanımlanmakta ve azalan gelir düzeyleri nedeniyle kırsal alanda hızla artan bir yoksullaşmaya dikkat çekilmektedir. Gerçekten de son yıllarda uygulanan politikalar kırsal alanda yaşayanları derinden etkilemektedir. Özellikle, kendi toprağını işleyen küçük işletme sahipleri, tarım işçileri, kiracılık-ortakçılık yapanlar, çobanlar, küçükbaş hayvancılıkla uğraşanlar yoksulluktan daha fazla etkilenmektedir (ILO, 2008).

Dünyada gelişmekte olan ülkelerde 1,4 milyar insan günlük 1,25$'ın altında gelire sahiptir (IFAD, 2010). Yoksulluktan da en çok kırsaldakiler etkilenmektedir. Dünyanın en yoksul insanlarının %75'i kırsal alanda yaşamaktadır (IFAD, 2010). Bu da her yoksul 4 insandan 3'ünün kırsal alanda yaşadığı anlamına gelmektedir. Dünyada kırsal alanda yaşayan her 4 insandan 3'ü günlük 1,25$ altında bir gelire sahiptir. Bu kişilerin ana geçim kaynağı ise tarımdır (UNDP, 2007). Açlıkla mücadele eden ailelerin %50'si aile tarımı yaparak yaşamını sürdürmeye çalışmaktadır. Gıda üretiminin artmasına rağmen açlık sorunu çekenlerin sayısı da artmakta, insan onuruna yakışmayan göç hareketliliği yaşanmakta, açlıktan ve susuzluktan ölenlerin sayısı hızla artmakta, küreselleşmenin ve neoliberalizmin ortaya çıkardığı sorunlar derinleşmektedir. Dünya nüfusunun 1/8'i (842 milyon kişi) kronik açlıkla mücadele etmekte, yani hayatını devam ettirmek için düzenli olarak gıdaya ulaşamamaktadır (FAO, 2013). Ülkelere göre değişmekle birlikte kendi ürettiği üzerinde egemenliği bulunmayan kırsaldakiler, tarımdakiler yoksulluğu daha da derinden yaşamaktadır. Bunun için de, dünyada kırsal kalkınma çabalarının çoğunluğu artık yoksullukla mücadele çalışmaları ile iç içe geçmiştir. Dünya Bankası, UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı), AB, Uluslararası Çalışma Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar bu dramatik gelişmeler karşısında politikalarını yeniden değerlendirmişlerdir. Dünya Bankası'nın 2003 yılında yayımla-

dığı "Yeni Kırsal Kalkınma Stratejisi" de gelişmelerden hareketle yoksulluğun azaltılması üzerine kurgulanmıştır.

Kırsal kesimi ilgilendiren sorunların çoğu çeşitli kaynaklara bağlı yoksunluklara dayanmaktadır. Ekonomik, toplumsal, siyasal, yönetsel ve kültürel yoksunluklar kırsal yoksulluğun temel taşlarını oluşturan etmenler olarak sayılabilir. Kaynak yoksunluğu olarak adlandırılan bu durum çok yönlü, döngüsel ve kronik bir görünüm ortaya çıkarmaktadır. Kırsal yoksulluğun insan kaynağı üç kaynağa dayanmaktadır; bunlardan birincisi ve ağırlıklı olanı, tarıma dayalı faaliyetlerle uğraşan küçük çiftçiler ile topraksız ve herhangi bir mesleğe yönelik becerisi olmayan işçilerdir. İkincisi, tarım dışı faaliyetlerde çalışan maden işçileri ile köylerdeki küçük esnaflardır. Üçüncüsü ise, çalışamayacak kadar düşkün olan yaşlılar, kadınların hane reisi olduğu aileler ve dışlananlardır (Alderman vd, 2001).

Kırsal yoksulluğun insan kaynağı her ne kadar üç farklı gruba ayrılsa da her grubun dolaylı veya dolaysız olarak tarımla bağlantısı bulunmaktadır. Görüleceği üzere kırsal alanda yaşayan insanların ana geçimini tarımdan sağlaması kırsal ve tarımsal kavramlarını birbirine yakınlaştırmaktadır. Bu nedenle tarımla uğraşan ailelerin sıkıntılarını çözmek kırsal kalkınma faaliyetlerinin birincil hareket noktası haline gelmektedir. Tarım stratejik öneme sahip bir sektördür. Gelir getirici bir aktivite olmasının yanı sıra tarım sektörünün insanın temel yaşam ihtiyacı olan gıdanın üretimini sağlaması bu sektörün sosyal yönünü de ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle her ülke az ya da çok tarımsal faaliyetleri desteklemekte ve bu sektörde yaşayan ailelerin temel sorunlarını çözmeyi kırsal kalkınma faaliyetleri içinde birincil hedefe koymaktadır. Bu sorunların başında da kırsal yoksulluğun giderilmesi gelmektedir.

Kırsal yoksulluk, yoksulların geleceğe bakışları veya yoksulluğa buldukları çareler bakımından kentsel yoksulluktan farklıdır. Kentteki kişi yoksulluk çıkmazına girdiğinde aslında önünde çok fazla seçenek yoktur. Bunlar geçimlerini sağlayacak gelirden mahrum olduklarında sosyal yardım ağlarına bağlanabilir ya da hukuki olmayan yollara sapabilir. Ancak kırsal alandaki yoksulun bir alternatifi daha vardır: iş bulacağı ve geçimini sağlayacağı büyük şehirlere göç etmek. İşte bu noktada yoksulluk daha farklı sorunların oluşmasına yol açmakta ve bazen de çözülmesi zor sosyal çatışmalara neden olmaktadır.

Kırsal yoksulluk, gerek yoksun olunan değerlerin türü, boyutu ve yoksula yaptığı etki açısından gerek kırsal yoksulluğun sonuçları açısından kentsel yoksulluktan ayrılır. "Yoksunluk" kavramından hareketle bakıldığında kır yoksullarının yoksun oldukları değerlerin daha fazla olduğu söylenebilir. Kır yoksulunun da kent yoksulu gibi belli bir seviyenin üstünde geliri, yeterli beslenme imkânı, barınacak evi, yeterli giysisi vs yoktur. Ancak bunların yanında kır yoksulu seviyeli bir eğitim olanağından, yeterli sağlık imkânlarından, birçok kamu hizmetinden, teknolojiden, kültürel faaliyetlerden de kent yoksuluna kıyasla daha yoksundur ya da en azından bunlara daha uzaktır (Tekeli, 2000). Kırsal alandaki bu yoksulluk ve yoksunluk yelpazesi kırla kent arasında önemli bir fark yaratmaktadır (Güvenç, 2000).

Bu noktada, kırsal alan yoksulluğunun nedenlerine, kırsal yoksullukla mücadelede etkili olabilecek çözüm öneri ve stratejilerine özellikle değinmek gerekmektedir. Kırsal alanlarda yaşayan insanların önemli bir kısmının niçin yoksul olduğu sorusunun özü, "bu insanlar niçin yeterli gelire sahip değil" sorusudur. Bu soru da bizi doğal olarak kırsal alanların ekonomik durumuna götürür. Dolayısıyla kırsal alan yoksulluğunun nedenlerini kırsal alanlardaki ekonomik sektörlerin durumunda aramak gerekir. Daha önce kırsal alan tanımı yapılırken belirtildiği gibi, kırsal alanlarda ekonomi daha çok tarıma dayanmaktadır. Bunun yanında kamu ağırlıklı hizmet sektörü, küçük çaplı ticaret başta gelmek üzere kısmen de küçük sanayiden bahsedilebilir. Yukarıda da belirtildiği gibi kırsal alan yoksullarının büyük bir bölümünü topraksız ya da yetersiz toprağa sahip köylüler, tarım işçileri, yeterli mülkiyeti olmayan ve aynı zamanda başkasına bağlı çalışanlar (işçiler-emekçiler) oluşturmaktadır. Dolayısıyla kırsal yoksulluğun altında gruplandıracak olursak tarım ve hayvancılık sorunları ile bölgenin fazla ve nispeten kalifiye olmayan işgücünü emecek sanayinin ve sanayileşmenin önündeki sorunlar yatmaktadır (Aktan, 2002; Şeker, 2008).

Kırsal yoksulluğun daha çok "topraksız köylüler, tarım işçileri ve küçük toprak sahibi köylüler" arasında yaygın olduğu görülmektedir (Öztürk, 2008). Bununla birlikte belirli bir mülkiyete ve ek gelire sahip olmayıp başkasına bağlı çalışanlar da yetersiz ve düzensiz gelirleri nedeniyle kırsal yoksulluğun önemli bileşenlerindendir. Mülkiyet sahibi olmayan ve başkasına bağlı çalışan

bu yoksulları bölgesine bağlayan çok fazla bir şey olmaması bu kişilerin göçe meylini ve kentsel yoksulluğa geçişini kolaylaştırmaktadır.

Kırsal kalkınma ve yoksulluğun azaltılması çalışmalarında tarımsal faaliyetlerin desteklenmesi ve çeşitlendirilmesi birçok gelişmekte olan ülkenin stratejik hedeflerinin başında gelir. Çünkü tarım gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde önemli bir yer tutmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda istihdamın %50 ile % 90 arasında önemli bir kısmının tarım sektörü tarafından sağlandığı Dünya Bankası kaynaklarında açıklanmaktadır (World Bank, 2005; World Bank, 2006). Daha da önemlisi bu oranın %70 ila %95 gibi yüksek bir oranını küçük tarım işletmeleri oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında da gelişmekte olan ülkelerde küçük tarım işletmeleri özel sektörün önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Tarım sektörü gelişmekte olan 40 kadar ülkenin ihracat gelirinin %50'sinden fazlasını ve yaklaşık 50 kadar ülkenin de ihracat gelirinin %35'ini sağlamaktadır (World Bank, 2006; Öztürk, 2008). Diğer önemli bir nokta da birçok gelişmekte olan ülkede tarım ve yoksulluğun birbiri ile bağlantılı olduğu gerçeğidir (IFAD, 2010; World Bank, 2006; Öztürk, 2008).

Tarımın ekonomilerdeki yerinin ne olması gerektiği ve yoksulluğu azaltıp azaltamayacağı tartışmalı bir konudur. Bir düşünceye göre, gelişmekte olan ülkelerde nüfusun çoğunun kırsal alanda yaşaması ve gelirlerini tarımdan veya tarımla ilgili alanlardan elde etmesi nedeni ile tarımsal üretim ve tarım sektörü yoksullukla mücadele için en önemli ekonomik alandır. Buna karşın, diğer bir düşünce de tarımın yoksulluğu azaltmaktaki önemini kabullenmekle birlikte, yoksullukla mücadele etmek için tarım dışındaki sektörlere, örneğin tarım dışı girişimler ve sosyal servis gibi alanlara yönelinmesi gereğini savunur. Örneğin McIntosh ve Vaughan (1996) genel olarak küçük tarım işletmelerine dayalı bir tarım sektörünün yaratılabileceğini ve bunun da tarımsal üretim sistemini dönüştürerek ve tarımla uğraşan ailelerin durumlarını iyileştirebileceğinden bahseder. Burada önemli olan nokta yoksulluğun azaltılması için küçük tarım işletmelerinin veya aile tarım işletmelerinin önemli bir rol alabileceğidir.

Tarımsal üretim gerek kırsal alanda gerek kentsel alanda ve ulusal düzeyde yoksulluğun azaltılması için farklı düzeylerde katkı sağlayabilir. Bu katkılardan birincisi, tarımsal üretimin ve

verimliliğin artması ile gıda fiyatlarının azalacağı düşüncesidir. İkincisi, kırsal alanda yatırımın yapılması ve tarımın desteklenmesinin istihdam yaratacağı düşüncesidir. Üçüncü olarak, gerçek ücretlerin artmasını sağlamasıdır. Son olarak da, tarım gelirinin artacağı beklentisi sayılabilir (Öztürk, 2008).

Türkiye'de kırsal yoksulluk; ağırlıklı olarak tarımsal alanlarda çalışanlarda görülmektedir. Çünkü kırsal kesimin temel uğraş alanı, tarımsal çalışmalardır. Kırsal yoksulluğun, tarımsal yöntemlerin ve araç-gereçlerin gelişmesine karşın yıllar geçtikçe azaltılamamasının altında, başka etkenler de aranabilir. Sözgelimi; kamusal desteklerin yetersizliği, çiftçilerin yeterince devlet tarafından sahiplenilmemesi, eğitimsizlik ve bilinçlendirme çalışmalarının yetersizliği, doğrudan üreticilerden tüketiciye erişim olanaklarının sınırlı olması, toprak analizlerinin yapılamamış olması ve hepsinden de önemlisi; hangi ürünlerin ne zaman, nerede, ne kadar üretilmesi gerektiği konusunda gerçekçi bir planlama ve uygulamanın yapılmamış olmasıdır (Akder, 2000).

TÜİK 2012 Yılı Yoksulluk Çalışması sonuçlarına göre gelire dayalı olarak yapılan göreli yoksulluk sınırına göre[1] Türkiye'de yoksulluk oranı %16,30'dur. Kırsal alanda yaşayanlarda yoksulluk oranı kentsel alanlara kıyasla çok daha yüksektir. Nitekim kentlerde yoksulluk oranı %10,50 iken, kırsalda bu oran %28,60'a yükselmektedir (TÜİK, 2013b). Bu veriler kırsal kalkınmanın en öncelikli ilgisinin yoksullara yönelik olması gereğini ortaya koymaktadır.

Gökdayı (2007) "Unutulmuş Ötekiler" isimli çalışmasında kırsal yoksulları yeni bir çerçevede tanımlamıştır. Kırsal yoksullar için en önemli sıkıntılarının kamusal olanaklardan ve fırsatlardan kenttekilere göre daha eşitsiz bir biçimde yararlanmaları, hatta çoğu zaman da hiç yararlanamamaları olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, kaynakların ve olanakların kırsal yoksullar için oldukça sınırlı olmasından dolayı birçok kamusal olanağın kırsal kesim için ya çok kısıtlı olması ya da hiç olmaması nedeniyle de kırsal yoksulları "unutulmuş ötekiler" olarak tanımlamanın oldukça anlamlı olacağı bildirilmiştir. Çalışmada kırsal yoksullar, geçimlik faaliyetlerle özellikle de tarım ve hayvancılıkla uğraşan, erkek egemen öğrenim düzeyleri ile ve çok çocuklu bir aile yapısına sahip,

1. TÜİK'in Türkiye yoksulluk sınırına göre gelir üzerinden hesapladığı göreli yoksulluk sınırında medyan değerinin %50'si dikkate alınmıştır.

kendilerini özgür hissedemeyen, yaşam kaliteleri düşük, bundan çocuk ve kadınların daha fazla etkilendiği, fazla risk alamayan bir toplum olarak nitelendirilmiştir.

Türkiye gibi ekonomisi önemli oranda tarıma ve tarıma bağlı sanayiye dayanan ülkelerde tarımın yoksulluğu yenmede anahtar sektör olduğuna ilişkin birçok görüş vardır (Kalkınma Bakanlığı, Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi; GTHB, Kırsal Kalkınma Planı; Öztürk, 2008). Tarım sektörünün, çok sayıdaki niteliksiz işgücünü emme potansiyeli vardır. Ayrıca tüm dünyada vazgeçilemeyecek, önemini hiç yitirmeyecek belki de tek sektör konumundadır.

Yoksullukla mücadelede tarım ve hayvancılık kadar, tarım ürünlerine ve bölge potansiyeline uygun sanayinin geliştirilmesi de büyük önem taşımaktadır. Günümüzde, kentsel sorunların çözümünde devletle birlikte sivil inisiyatifin de rol alabileceği, hatta öncü olabileceği bir toplumsal yapının varlığından söz edilebilir. Ancak kırsal alanlar için aynı iyi niyetliliği taşımak boşunadır. Dolayısıyla kırsal alanların sorunlarının çözümünde devletin öncü olması ve etkin olarak işin içinde bulunması gerekmektedir. Çünkü kırsal alanlar, yaşayanların organize edilerek tek hedefe yönlendirilemeyecek şekilde az nüfuslu, parçalı ve çok sayıdadır.

Bu zamana kadar devlet tarafından, gerek tarım ve hayvancılığın geliştirilmesi gerek geri kalmış bölgelerin kalkındırılarak bölgelerarası gelişmişlik farklarının giderilmesi için birçok çalışma yapılmış, projeler ortaya konulmuştur. Bunlar bugün de artarak devam etmektedir. Ancak buradaki en büyük sorun kırsal alanların sorunlarının çözümünün ülkenin kalkınmasında yaratacağı etkinin yeterince anlaşılamamış ve bu nedenle de kırsal alan projelerine gerekli ilgi ve desteğin sağlanamamış olmasındadır. Şunun anlaşılması ve içselleştirilmesi gerekmektedir ki yoksulluğun çözümü büyük oranda kırsal alan sorunlarının çözümünden geçmektedir. Türkiye gibi ülkelerde tarım sektörü en fazla istihdam sağlayan alanlardan biridir (Öztürk, 2008).

Bazı ülkelerde yapılan çalışmalar, tarımsal yatırımların, hem kırsal alanda hem de kentte yoksulluğun azaltılması ve açlığın önlenmesi konusunda diğer sektörlere kıyasla daha başarılı sonuçlar verdiğini göstermektedir. Örneğin Irz, Thirtle ve Wigginns'in tarımsal büyüme ve kırsal yoksulluk arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarında tarımsal büyümenin yoksulluğun azalması üzerinde güçlü bir etkisi olduğu, üründe elde edilen %30'luk bir ar-

tışın yoksul insanların sayısında en az %25'lik bir azalmaya yol açacağı sonucuna varılmıştır (Öztürk, 2008).

FAO'nun 2004 yılı raporunda geçen Endonezya'da yapılan bir çalışmaya göre tarım sektöründeki gelişmenin, yoksulluğu kırsal alanda %50, kentte ise %36 oranında azalttığı ölçülmüştür (Öztürk, 2008).

Tarım sektörü gerek jeopolitik konumu gerek iklim ve coğrafi özellikleriyle Türkiye'nin kalkınmasında başrol oynayabilecek stratejik öneme sahip bir sektördür. Tarım ve hayvancılıktan beklenen faydanın sağlanabilmesi için öncelikle beşeri kaynağın bu sektöre kanalize edilmesi ve bu işin katma değeri yüksek bir şekilde yapılması gerekmektedir. Klasik yöntemlerle tarım ve hayvancılık yapılması ne bu sektörün sürdürülebilir olmasını sağlar ne de bu alandaki insanların yoksulluğunu önleyebilir. Tarım ve hayvancılığın geleceğe taşınabilmesi için bu işin bilinçli olarak yapılması, üründe kalite ve verimliliğin mutlaka artırılması gerekmektedir. Bu çok kolay ve tek boyutlu bir iş de değildir. Tarımsal üretimde verimlilik ve kalite artışını sağlayarak kırsal alan insanlarının yoksulluktan kurtarılabilmesi için bununla ilintili "mesleki eğitim, örgütlenme, tarımsal altyapı, tarımsal danışmanlık, bankacılık ve kredi, işleme ve pazarlama, depolama ve ambalajlama, üretim teknolojileri, girişimcilik" gibi birçok konunun birlikte değerlendirilmesi ve bu konularda insanlara destek sağlanması gerekmektedir (GTHB, 2005).

Çok açıktır ki kırsal alanlarda tarım ve hayvancılık başta olmak üzere yörenin potansiyeline uygun sanayi geliştirilemez, daha genel ifadelerle insanların geçimini sağlayacağı iş imkânları sağlanamaz ise tüm ülkenin sorunu olan göç devam edecektir. Kırsal yoksulluğun en yakın yansıması göç, göçün en belirgin sonucu ise kentsel yoksulluktur.

Yoksulluğun Kadın Boyutu Olarak Kırsal Alan Kadını

Toplumsal bir sorun olan yoksulluk, günümüzde çok yönlü boyutlarıyla birlikte tanımlanmaya çalışılsa da sınırlarının kesin olarak belirlenmesi güçtür. Yoksulluğun tanımlanması ve ölçülmesine yönelik sorunlar, kadın yoksulluğu ele alındığında daha da belirgin hale gelmektedir. Kadınlar, toplumsal cinsiyet ilişkileri çerçevesinde, yoksulluğu erkeklerden daha farklı bir biçimde

yaşamaktadır (Şener, 2009; Uçar, 2011; Kan, 2012). Kadınların eğitim, sağlık hizmetleri, istihdama katılım gibi toplumsal yaşamın tüm alanlarındaki hak ve fırsatlara eşitsiz erişimi nedeniyle yoksulluğun anlaşılmasında toplumsal cinsiyete duyarlı bir analiz çerçevesinin benimsenmesi önemli olmaktadır. Yoksulluk elbette sadece kadınları ilgilendiren bir sorun değildir. Yoksulluğun zamana ve mekâna bağlı olarak göçmen olmakla, belli etnik gruplara-azınlıklara ya da belli bir sosyal sınıfa mensup olmakla da ilişkisi olabilir. Ancak bütün bu grupların içinde yer alan kadınlar ve erkekler yoksulluğu farklı bir biçimde yaşamakta, yoksulluk süreci kadın ve erkekleri farklı biçimlerde etkilemektedir (Şener, 2009; Anonim, 2013).

Kadın yoksulluğunu anlamak için, genel yoksulluğa göre belirleyici özelliklerini ortaya koymak gerekir. Kadın yoksulluğunun ekonomik boyutları incelendiğinde bazı konular öne çıkmaktadır. Örneğin gelirden yoksun olmak, işsiz olmak, hizmet sektöründe, düşük statülü ve düşük ücretli işlerde çalışmak, herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmamak, mülk sahibi olmamak, ücretsiz aile işçisi olmak, ev eksenli veya ev dışında esnek güvencesiz işlerde çalışmak, en önemli ve en sık görülen yoksullukla başa çıkma stratejilerinden olan ev içi üretim yapmak (evde ekmek, turşu vb yapmak, hayvanların bakımını, bahçe işlerini üstlenmek) gösterilebilir. Tüm bunların hanenin yoksullukla başa çıkmasında büyük önemi olmakla birlikte, yoksulluk durumunda, kadın emeğinin çoğu zaman karşılıksız olarak ailenin yoksulluğunu ortadan kaldırmaya yöneldiğini göstermektedir (Kalaycıoğlu, 2003). Hane bütçesi sınırlı olduğunda, yaşlı ve çocuk bakımını gerektiren sorumluluklar yüklenildiğinde, alışveriş gibi ticari aktivitelerle baş başa kaldıklarında ve kendilerinden diğer evsel yükümlülükler beklenildiğinde kadınlar yoksulluğun daha ağır bir boyutuyla karşılaşmaktadır (Fodor, 2006).

Sağlık ve eğitime erişim konusunda kadınlar ve kız çocukları daha dezavantajlı konumdadır. Kadınların eğitimsizliği ise, kültürel olarak yoksunluk, haklarını kullanamama, sağlık hizmetlerine yetersiz erişime yol açması nedeniyle, kadınların yoksulluk döngüsünden çıkmalarının önünde çok boyutlu bir engel olarak durmaktadır. Bahsedilen bu durumların kırsal alanda daha şiddetli olduğu bilinmektedir. Ayrıca yoksulluğun katlanılabilir kılınması için gereken toplumsal örüntü mekanizmalarının sür-

dürülmesi rolünü kadınlar üstlenmektedir (Kalaycıoğlu, 2003). Başka bir deyişle, ailenin yeniden üretiminin sağlanması, akraba ve komşuluk ilişkilerinin yoksulluğu hafifletici dayanışma biçimleri olarak sürdürülmesi işlevlerini kadınlar yerine getirmektedir. Bu süreçler, geleneksel dayanışma ilişkilerinin devam ettiği kırsal alanlarda daha çok görülmektedir (Kızılaslan, 2006; Kızılaslan ve Yamanoğlu, 2010; Kan, 2012).

Genel olarak toplumda, erkek ve kadınlar arasında varolan yapısal eşitsizlikler kadının yoksulluğunu derinleştirmekte ve bununla ilgili algıyı olumsuz yönde etkilemektedir (Şener, 2009; IFAD, 2010; Asan vd, 2012). Tarım sektöründeki insanların yaşam standartlarının iyileştirilmesi ve sektördeki sorunların ortadan kaldırılmasını hedefleyen projelerde erkek gruplarıyla çalışılmış, nüfusun diğer yarısını oluşturan ve tarımsal faaliyetlerde erkeklere oranla daha aktif rol alan kadınlar ihmal edilmiştir. Uygulanmış olan farklı kalkınma projelerinde cinsiyet kavramına yer verilmiş olsa da bu kavramın yeterince anlaşıldığı ve istenilen başarının yakalandığı söylenememektedir. Bu durum istemsiz de olsa cinsiyet ayrımcılığını artırmakta ve kırsal nüfus içinde varolan eşitsizlik sorunlarının devamına neden olmaktadır (Yunus, 1999).

Yapılan çalışmalarda kırsal kesimde kadın ve erkek çiftçilerin toprak varlığı ve toprak kullanımıyla ilgili olarak yaşadığı sorunlar ortak olsa da, geleneklerin etkisiyle kadınların erkeklere göre dezavantajlı durumda olduğu görülmektedir (Anonymous, 2008; Kan, 2012). Geleneklerin dışında birçok faktör tarımda cinsiyet ayrımcılığını etkilemektedir. Bu olumsuz etkiler sonucunda kadınların hem tarımda taşıdıkları yük giderek artmakta hem de gerekli kaynaklara ve yardımlara ulaşmalarında eşitsizlikler ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, bir haneye kadın aracılığıyla giren paranın, kadının toplumsal cinsiyet rolleri ve hane ile ilişkisi gibi gerekçelerle, erkek aracılığıyla giren paraya oranla ailenin bütününe daha çok yarar sağladığı yine birçok araştırma ile ortaya konmuş olmasına rağmen kırsal kesimi ekonomik olarak kalkındırmayı hedefleyen birçok kalkınma planı kadınları birer ekonomik güç olarak kabul etmemektedir (Yunus, 1999; Zanbak, 2008).

Yoksulluk, içinde yaşanılan mekânın büyük ölçüde belirleyici olduğu bir sorundur. Özellikle kırsal alanda ana geçim kaynağının tarımdan sağlandığı ailelerde yoksulluk ve kadın ilişkisine

bakıldığında kadının kırsal kesimde kentsel kesime göre yoksulluktan daha fazla etkilendiği söylenebilir. Kadınların işgücüne katılımı konusundaki derin farklılıklar kırsal alanda daha net görülmektedir. Kırsal alanda çalışan kadınların büyük çoğunluğu ücretsiz aile işçisi konumunda yer almaktadır. Kadın işgücü istihdamının artırılması her şeyden önce ekonomik gelişme ile ilgili olup yeni yatırımların yapılmasını ve yeni iş sahalarının açılmasını gerektirmektedir. Kırsalda çalışan kadınların %79,02'si ücretsiz aile işgücü konumundadır. Kırsalda "işveren" olarak çalışan kadın oranının düşüklüğü de burada dikkate değerdir. Bu durum da toplumda kadınların "girişimci" olarak hemen hemen hiç yer almadıklarının bir kanıtıdır. Burada önemle üzerinde durulması gereken önemli bir olgu da, gerek çalışma hayatında gerek toplumsal-kültürel hayatta işgücüne yoğun katılımı olan kırsaldaki kadının ihmalidir. Sosyo-politik ve ekonomik önlemlerin, politikaların üretilmesinde çoğunlukla kentteki kadın dikkate alınır, kırdaki kadına bakış ise "yoksun" bakış açısı olarak ortaya çıkmaktadır (Gülçubuk, 1999).

Kadınlar tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalıştıklarında ya da ev içi tüketime yönelik üretim yaptıklarında hiçbir gelir elde etmemekte, bir "karşılıksız çalışma" söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla bu karşılıksız kadın emeği yoksul hanelerde yoksullukla başa çıkmada başvurulan başlıca araç halini almaktadır. Yoksul hanelerin dayandığı kadın emeği dayanıklı yiyecek maddelerinin evde üretilmesi; aile bireylerine örgü örme, giysi dikme, eve giren sınırlı ve küçük miktardaki gelirin ailenin zorunlu harcamalarına yetecek şekilde idare edilmesi ile tasarruf için gereken sosyal ilişkilerin kurulması, sürdürülmesi ana başlıklarındaki emek sunumları yoksul hanelerin dayandığı kadın emeği türlerini oluşturur. Ailelerin yoksullukla başa çıkmada kullandıkları temel araç "karşılıksız emek"tir ve bu emek de kadınlara aittir. Bu kadınların kendilerine ait bir gelirlerinin olmaması çok yaygın bir durumdur (Hattatoğlu, 2002). Kalkınma Bakanlığı'nın "Gelir Dağılımının İyileştirilmesi Ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu"na (2001) göre; Türkiye'de hangi gelir grubunda yaşıyor olursa olsun kadınların sadece %22'sinin kendine ait bir geliri olduğu belirtilmiştir. Bu da ailenin gelirinin artmasının kadınların yoksulluk olgusunu farklı bir biçimde yaşadığını göstermektedir. Bu defa yoksulluk yoksunluğa dönüşmektedir.

Tarım kesimindeki kadınların üretime katılım düzeyleri, ailenin sahip olduğu arazi ve hayvan varlığına, gelire ve ürün desenine göre değişmektedir. Ancak tarımda mekanizasyon düzeyi arttıkça kadın tarımsal üretimden kopmakta ve çalışma potansiyeli ev kadınlığına yönelmektedir. Az topraklı ailelerde kadınlar mevsimlik işçilik başta olmak üzere bitkisel ve hayvansal üretimin her aşamasına katılmaktadır (Akbay, 1998; Gülçubuk, 1999).

Kırsal alanda kadının emek yoğunluğu sadece tarımsal üretimde değil, aynı zamanda hane içinde de çok yüksektir. Hane içi istihdam bağlamında ücretsiz aile işçisi konumunda olan kadın ve genç kızlar ağır bir iş yüküne sahiptir. Kadınlar ev temizliği, yemek yapımı, çamaşır yıkama ve su taşıma gibi rutin işlerin yanı sıra tarla, bağ bahçe işleri, odun taşıma, ekmek yapma, hayvan bakımı gibi yüksek efor gerektiren ve bir hayli zaman alan işleri de yapmak durumundadır. Kentsel alanda maddi durumu ve gelir düzeyi daha iyi olan ve bu nedenle çamaşır makinesi, elektrik süpürgesi gibi elektrikli ev aletlerini kullanabilen, yüzdesel oranı oldukça düşük olan kadınlar ile kıyaslandığında kırsal genelindeki kadınlar bir anlamda "ağır işçi" statüsüne girmektedir (Kızılaslan ve Yamanoğlu, 2010).

Tarımda işgücünü nakte çeviren kadın oranı da oldukça sınırlıdır. Nakte çevrilebilen işgücü, ev kadınları arasında bağ bahçe ve tarlada çalışılarak elde edilen ürünün pazarlanması şeklindedir. Geleneksel düşünce tarzı ve bunun sonucunda şiddetle hissedilen erkek ve topluluk baskısı nedeniyle kadın ve genç kızlar arasında bir işyerinde emeğini kiralama olgusu neredeyse yok gibidir. Bu kategoriye giren kiralama şekli, hanesi ile mevsimlik işçiliğe giden kadınlar, dul kalması nedeniyle ev geçimini üstlenen kadınlarda ve göç sebebiyle kente gelmiş hanelerin genç kızları arasında gözlenmektedir. Ancak bu da oransal olarak çok yüksek değildir (Fazlıoğlu, 2003).

Sonuç ve Öneriler

Yoksulluğun dünyanın geleceğini tehdit eden ciddi bir küresel sorun olduğu gerçeği kendini giderek daha fazla hissettirmektedir. Yoksulluğun çok boyutlu bir kavram olması sadece gelir artırmaya dayalı çözümlerin yetersiz kalacağı, sosyal politikalarla da çözüm yaklaşımlarının gerekli olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra yoksulluğun kentsel alana göre kırsal alanda daha şiddetli ol-

duğu, yoksulluğun en fazla kadınları, çocukları, yaşlıları ve engelli kişileri etkilediği düşünüldüğünde oluşturulacak politikalarda belirli dezavantajlı gruplara öncelik verilmesi gerekmektedir.

Yoksulluğun kırsal alan ve tarım ile olan ilişkisi özellikle milli gelir içerisinde tarım sektörünün önemli rol oynadığı az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için strateji gerektiren bir kavram haline getirmektedir. Tarımın yüksek risk taşıması ve tarımsal gelirdeki belirsizlikler tarım sektörü ile uğraşan insanları daha hassas hale getirmekte, yoksulluğun meydana getireceği olumsuzluklar tarım kesimini daha şiddetli etkilemektedir. Yoksullukla mücadele stratejisi ülkeden ülkeye değişebileceği gibi bölgeden bölgeye de farklılıklar gösterebilmektedir. Bu nedenle son yıllarda Türkiye'de uygulanacak destekleme sistemleri tarımda, buna bağlı olarak da kırsal alanda yoksulluğun azaltılması yönünde bir strateji oluşturması da beklenmektedir.

Yoksulluğun kadın boyutuna bakıldığında kentsel alana göre kırsaldaki daha gelenekçi bir aile yapısı toplum içinde kadınların ve erkeklerin statü ve konumlarının belirlenmesinde etkin bir rol oynamaktadır. Kırsalda cinsiyet eşitsizliğine bağlı olarak kadınlar yoksulluğu erkeklere oranla daha yoğun yaşamaktadır. Bu durum kadınların hane içindeki konumları ile ilişkilidir. Özellikle kadınların hiyerarşinin altında yer aldığı aile ilişkilerinde ekonomik kaynaklara ilişkin paylaşımlar rasyonel kararlar içermemektedir. Hane içindeki gelir ve kaynakların eşit bir biçimde paylaşılmaması, hane içindeki gelir üzerinde kadının kontrol yetkisinin olmaması, hane içindeki emeğin belirli bir bedelinin olmaması yani kadının ev içi emeğinin görünmez olması ve kadının öznel kimliği dışında verili kimliğine bağlı olarak elde ettiği gelirin büyük bir kısmını ailenin temel ihtiyaçlarını karşılamakta kullanması kadının yaşadığı yoksulluk ve ekonomik şiddetin nedenleri arasında görülebilir.

Sonuç olarak; yoksulluğun azaltılmasına yönelik yapılacak her girişimin toplumsal cinsiyet analizi temeline dayandırılması ve dezavantajlı grupların göz önüne alınması gereklidir. Kadınların aile içi gelirden daha fazla yararlanması, statüsünün ve aile içi kararlara katılımının yükselmesi, onun bilinçlendirilmesi ve eğitim seviyesinin artırılması ile yakından ilişkilidir. Bu nedenlerle kadınların hem girişimcilik yönlerinin teşvik edilmesi hem de sosyal politikalarla güçlendirilmesi gereklidir. Bu durum, Türkiye'de kırsal alan olarak nitelendirilen köylerde daha elzem ve önceliklidir.

Kaynakça

Acı, E. ve Sezgin, F. (2007), "İnsani Yoksullukla Mücadelede Bir Sivil Toplum Proje Örneği: İnsanca Yaşam Projesi", *Küresel Yoksulluk*, IV. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, s. 573-582.

Akder A. H. (2000), "Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlikler ve Kırsal Yoksulluk (İnsani Gelişme Yaklaşımı), *Yoksulluk, Bölgesel Gelişme ve Kırsal Yoksulluk, Kent Yoksulluğu*, TESEV Vakfı Yayınları No: 21, İstanbul, s. 15-36.

Aktan, C. C. (2002), *Dünyada ve Türkiye'de İnsani Gelişme, Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Hak-İş Konfederasyonu Yayını, Ankara.

Alderman, H., Cord, L., Chaudhury, N., Cornelius, C., Okidegbe, N., Scott, C.D & Schonberger S., (2001), *Rural Poverty Aspects, Draft for Comments*, Nisan 2001. http://www.worldbank.org/poverty/strategies/index.htm, Erişim: 02.10. 2011.

Alemdar, T., Demirdöğen, A., ve Ören, M.N. (2012), *Kırsal Yoksulluk* Ölçüm *Sorunu ve Türkiye*, 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 5-7 Eylül 2012, Konya. http://www.agri.ankara.edu.tr/economy/10087_1354720673.pdf, Erişim: 05.06. 2013.

Anonim (2013), *Sosyal Hizmetler ve Yoksulluk*, Özel İhtisas Komisyon Raporu, Raportör: Yeşim CAN, http://www.trakya2023.com/uploads/docs/28062013Yed095.pdf, Erişim:10.09.2013.

Anonim (2008), *Women and Poverty Policy Documents*, The Republic of Turkey Prime Ministry, General Directorate on The Status of Women, Eylül2008, Ankara.

Asan, A., Can, M. ve Fazlıoğlu, A. (2012), *Kırsal Alanda Yoksulluğun Gerçek Yüzü: Kadınlar*, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara. http://sgb.aile.gov.tr/upload/sgb.aile.gov.tr/mce/2012/arastirmaprojeleri/kirsalalankadinlari1.pdf, Erişim: 05.09.2013.

FAO (2013), The State of Food Security in the World; The Multiple Dimensions of Food Security, IFAD, WFP, FAO.

Fazlıoğlu, A. (2003), *Kırsal Kalkınma Projelerinde Cinsiyet Dengeli Kalkınma Yaklaşımları*, Erozyonla Mücadele ve Kırsal Kalkınma Projelerinde Sosyal Boyut Semineri, 8-10 Aralık 2003, Erzurum.

http://www.gap.gov.tr/proje-ve-faaliyetler/insani-ve-sosyal-gelisme-genel-koordinatorlugu/sosyal-projeler/makaleler/kirsal-kalkinma-projelerinde-cinsiyet-dengeli-kalkinma-yaklasimlari, Erişim:12.11.2011.

Fodor, E. (2006), "A Different Type of Gender Gap: How Women and Men Experience Poverty", *East European Politics and Societies*, 20 (1), s. 14-39.

Gökdayı, İ. (2007), *Unutulmuş Ötekiler: Yoksulluk ve Çevre Bağlamında Kırsal Yoksullar*. http://www.kalkinma.org, Erişim: 03.11.2012.

GTHB (2005), *Türkiye'de Tarım*, Der. Prof. Dr. Fahri Yavuz, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Ankara www.tarim.gov.tr/SGB/Documents/yayinlar/turkiyede_tarim.pdf, Erişim: 20.12.2012.

Gülçubuk, B. (1999), "Tarımsal Üretimde ve Kırsal Kalkınmada Kadının Yeri ve Önemi". *Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarım ve Köy Dergisi*, 125, s. 36-41, Ankara.

Hattatoğlu, D. (2002), "Yoksulluk, Kadın Yoksulluğu ve Bir Başa Çıkma Stratejisi Olarak Ev Eksenli Çalışma", *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, Der. Yasemin Özdek, TODAİE, İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Yayın No:19, Ankara, s. 303-316.

IFAD (2010), *Rural Poverty Report 2011*. http://www.ifad.org/rpr2011/report/e/rpr2011.pdf, Erişim: 17.03.2012.

ILO (2008), *Promotion of Rural Employment for Poverty Reduction*, International Labour Conference, 97th Session, 2008, Cenevre. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_091721.pdf, Erişim: 8.11.2012.

Kalaycıoğlu, S. (2003), "Kadın Yoksulluğu Nasıl Anlaşılmalı", *Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı*, Der. G. Erdost, Buluş Yayınevi, Ankara, s. 286-294.

Kan, A. (2012) *Kırsal Alanda Tarım İşletmelerinde Yoksulluk ve Yoksulluğun Toplumsal Cinsiyet Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Konya İli Hadim İlçesi Örneği*, Basılmamış Doktora Tezi, S. Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Konya.

Kızılaslan, N. (2006), "Kente Uzaklığın Kırsal Aile Yapısına Etkileri", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (3), s. 141-162.

Kızılaslan, N. ve Yamanoğlu, A. (2010), Kırsal Alanda Kadınların Tarımsal Üretime ve Aile İçi Kararlara Katılımı: Tokat İli Örneği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (13).
http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi13kadinsayisipdf/kizilaslan_nuray_ve_asiyeyamanoglu.pdf, Erişim:02.01.2013.

Kümbetoğlu, B. (2002), "Afetler Sonrası Kadınlar ve Yoksulluk", *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, Der. Yasemin Özdek,TODAİE, İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Yayın No: 19, Ankara, s. 129-142.

McIntosh, A ve Vaughan, A. (1996), "Enhancing Rural Livelihoods in South Africa: Myths and Realities", *Land, Labour and Livelihoods in Rural South Africa: Volume Two*, Der. M., Lipton, F. Ellis, ve M., Lipton, KwaZulu-Natal and Northern Province.

Öztürk, Ş. (2008), Kırsal Yoksulluk ve Neo-Liberal Ekonomi Politikaları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (5), s. 605-634.

Payne, R. (1998), *A Framework for Understanding Poverty*, TX: RFT Publishing Co,Kuzey İskoçya.

Şener, Ü. (2009), *Kadın Yoksulluğu*, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı. http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/TEPAV_DN_kadin_yoksullugu.pdf, Erişim: 14.04.2011.

TÜİK (2013a), *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Sonuçları - 2012*, http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul, Erişim: 12.10.2013.

TÜİK (2013b), *Türkiye Yoksulluk Sınırına Göre Yoksulluk İstatistikleri 2012*, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1013, Erişim: 12.10.2013.

Uçar, C. (2011), *Kadın Yoksulluğu İle Mücadelede Sosyal Politika Araçları Ve Etkinlikleri*, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, http://www.kadininstatusu.gov.tr/upload/kadininstatusu.gov.tr/mce/eski_site/Pdf/uzmanlik_tezleri/ceren_ucar_tez.pdf ,Erişim: 23.10.2012.

Uluoğlakçı, C. (2009), *Bir Yoksullukla Mücadele Aracı Olarak Mikrofinansman: Ankara Örneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, H. Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

UNDP (2007), *Human Development Report 2207/2008, Fighting Climate Change; Human Solidarirty in a Divided World*. http://hdr.undp.org, Erişim: 17.11.2012.

World Bank (2006), *Agricultural Trade*, Agricultural Trade Reform and the Doha Development Agenda.

Yunus, M. (1999), *Yoksulluğun Bulunmadığı Bir Dünyaya Doğru*, Doğan Kitapçılık, İstanbul.

Zanbak, T. (2008), *Kırsal Kadının Kalkındırılmasında Mikrokredi Kullanımı: Alaniçi Köyü Örneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, İzmir.

Türkiye'de Kırsal Kalkınma Ekseninde Yoksulluk ve Kadın

Mina Furat

Giriş

Bu çalışmada, Türkiye'de kırsal kadının sosyoekonomik konumu ve yoksulluğu, kırsal kalkınma çalışmaları ve tarım sektörü politikalarıyla ilişkilendirerek tartışmaya çalışılacaktır. Bu tartışmanın önemi, kırsal kadının sosyoekonomik konumunun, yapısal olarak, Türkiye'deki kırsal politikalarla ilişkili olmasında ve kırsal hanelerin geçimlik yaşam koşullarını etkilemesinde yatmaktadır. Tartışmayı zenginleştirmek için, kırsal kalkınma ve kadınların kalkınmasıyla ilgili konularda çeşitli faaliyetler yürüten devlet kurumları ve sivil toplum kuruluşlarında çalışanlarla daha

önceden yapılmış mülakatlardan bazı görüşlere de yer verilecektir. Bu tartışmayı yürütürken, elbette, Türkiye'de kırsal alanda yaşayan kadınların, yaşam koşullarını etkileyen bir faktör olarak ataerkilliği de, hem ilgili devlet kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının örgüt kültürü hem de kırsal kadınların yaşadıkları ekonomik ve kültürel açmazları anlatırken sorunsallaştırmak gerekir. Elbette ki, bu tartışma yürütülürken, kadınlar arasında verili sosyoekonomik ve kültürel farklılıkların olacağını, bunun kırsal kalkınma politikaları ve kalkınma çalışmalarından farklı derece ve nitelikte etkilenmelere sebep olacağını belirtmek gerekir. Ayrıca, Türkiye'de doğuyla batı, tarım ve sanayi, kır ve kent arasında bölgesel olarak tarif edilebilen eşitsizlikler ve gelişme farklılıkları olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Bu yüzden, kırsal kadınların sosyoekonomik konumları ve yoksulluğu tartışılırken daha detaylı bölgesel ve yerel çalışmalarla bu tartışmaların zenginleştirilmesi ayrıca önemli bir ihtiyaçtır. Bu çalışmada, özellikle 1980 sonrası tarımsal ekonomik politikaların ve kırsal kalkınma programlarının kırsal kadınların sosyoekonomik konumlarını ve kırsal kadın yoksulluğunu nasıl etkilediği genel olarak tartışılmaya çalışılacaktır.

Çalışmada, ilk olarak, kırsal kadınların sosyoekonomik konumunun güçlendirilmesine dair tartışmalardan bahsedilecektir. Bu kuramsal tartışmada hem kadınların kalkınma politikaları içinde konumlanmalarına dair feminist tartışmalar hem de kırsal kadına özgü geçinme/yoksulluk koşulları tartışılmaya çalışılacaktır. İkinci olarak, Türkiye'de son dönem kırsal kalkınma politikaları ve kadınların kalkınmasına dair politikalar incelenecektir. Bu politikalar incelenirken, yukarıda belirtilen uzmanların görüşlerine de yer verilecektir. Son olarak da, bu belirtilen veriler ışığında kırsal kadının sosyoekonomik konumunun güçlenmesine ve yoksulluktan kurtulmasına dair problemler ve öneriler sonuç bölümünde tartışılacaktır.

Kırsal Kadının Kalkınması Sorunu

Genel olarak, kadınların kalkınması sorunu, mevcut kalkınma yaklaşımlarının kadınların sorunlarını çözemediği, hatta sosyoekonomik durumlarını ve yaşam koşullarını kötüleştirdiği gözlemlendikten sonra ele alınmaya başlanmıştır. Kadınların kalkınma sorununu ele alan feminist kuram, tarihsel süreç içinde, hem

genel kalkınma kuramlarıyla ilişkilenerek hem de birbirinden farklı feminist kuram ve feminist hareketlerden etkilenerek ortaya çıkmıştır. Kadınların kalkınmasını sorunlaştıran ilk kuramsal akım "Kalkınma İçinde Kadın" yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, modernist kalkınma yaklaşımı ve liberal iktisadi görüşlerden etkilenerek kadınların kalkınma sürecine; üretim sürecine ve parasal ekonomik ilişkilere dahil olarak katılabileceğini savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre; kadınların erkeklere göre ikincil konumu kadınların ekonomik hayata atılmasını, akılcı ve üretici bireyler olarak toplumda yer almasını engelleyen baskıcı kültürel yapıdan kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşım, Marchand ve Parpart'ın belirttiğine göre (1995: 11); kalkınmanın kültürel yapının değiştirilmesiyle oluşacağını savunan, kalkınmayı düz bir çizgide gerçekleşebilecek bir durum ve aynı zamanda batılılaşma olarak da gören modernist ve aydınlanmacı düşüncenin etkisindedir.

Kabeer'in de (1994: 1- 2) açıkladığı gibi, 1960 sonrasında, BM, kalkınma politikalarının on senelik ajandasını hem dönemleri isimlendirerek hem de dönemin önceliklerini belirleyerek açıklamaya başlamıştır. İlk kalkınma dönemi (1961-1970), kadınlara dair bir öncelik belirlemese de, ikinci dönem (1976-1985), kadınların bütünüyle kalkınma çabalarına dahil olmasını savunmaktadır. BM, ilk defa, 1979'da, ulus devletlere, "Kadınlara dair her türlü ayırımcılığın ortadan kaldırılmasına dair sözleşmeyi (CEDAW)" imzalatmıştır.

Ayrıca, Kabeer (1994: 2)'in özetlediği gibi, BM bünyesinde, 1980'lerin sonunda, kadınların kalkınma çabalarına dahil edilmesi için uğraşan pek çok birim oluşturulmuştur. 1970'ler toplumsal hareketlerin arttığı, hem kuzey hem de güney ülkelerinde sınıfsal ayırımcılık ve ırkçılığa karşı eleştirilerin yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Kadın ve Kalkınma (Women and Development) Yaklaşımı da, 1970'lerde, Güney ülkelerinde uluslararası ekonomik sisteme yönelik eleştirilerden, Kuzey ülkelerinde ise ırkçılık ve sınıfsal ayırımcılığa karşı protestolardan etkilenerek oluşmuştur. Bu yaklaşım, kendi kendine yetmeyi savunan Marksist bağımlılık kalkınma kuramından (Amin, 1974: 1977) etkilenerek, kalkınmada sadece kadınlara yönelik kalkınma projelerini ve kadın kültürünü önemseyip erkek egemen kurumlarla işbirliğine karşı gelmiştir. Bu yaklaşım bazı kadın sivil toplum kuruluşlarının işleyişinde de etkili olmuştur.

Ayrıca, Rai (2002: 62-67)'nin açıkladığı üzere, kalkınmanın büyüme ve verimlilik üzerinden tanımlanmasına karşı çıkan, "temel ihtiyaçlar yaklaşımı" BM tarafından benimsenmeye başlamıştır. Bu yaklaşım, esas olarak, kalkınmanın öncelikli amacının insanların temel ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini ve yalnızca ücretli bireyleri değil, bütün bireyleri kapsaması gerektiğini savunmaktadır. ILO (1977: 31), 1976'daki "Dünya İstihdam Konferansı"nda kalkınma planlamasında temel ihtiyaçların karşılanmasını içermesi gerektiğini belirtmiştir. ILO (1977: 32)'nun açıkladığı üzere; temel ihtiyaçlar iki aşamalıdır. İlk aşama bir ailenin yeterli gıda, barınacak yer ve giysi ihtiyaçlarının, yeterli ev araçları ve mobilyaları içererek ihtiyaçlarını karşılanmasını içerir. İkinci aşama, içme suyu sağlanması, sıhhi önlemlerin alınması, kamusal ulaşımın olması, sağlık ve eğitim tesislerinin kurulması gibi içeriği geniş bir şekilde, gerekli toplumsal hizmetlerin sağlanmasını içerir. Bu yaklaşım özel olarak toplumsal cinsiyet ideolojisini sorunlaştırmasa da, bireylerin kalkınmaya katılımını ve ilgili kararlarda etkili olmasını savunur. Bu yaklaşım, Anand ve Sen (1996); Nussbaum (1999) ve Kabeer (1999) gibi yazarların çalışmalarıyla genişletilmiştir. Ayrıca BM İnsani Gelişme Endeksi, insanların kalkınmaya ulaşmak için insani kapasite gelişimini artırmayı önemsemiştir. Sen (1985) kalkınmayı insani kapasitenin ve becerilerinin artırılması manasına gelmesi gerektiğini vurgular. Bu savın içerisinde, yoksulluk da "kapasite yoksunluğu" ile tanımlanır. Kadınlar da bu sava göre, kendilerini geliştirmekte, olanaklarını artırmakta problem yaşayan, dışlanmış gruplar içinde yer alır. Bu yüzden Sen ve Grown (1985), kalkınma politikalarını hazırlayan devlet kurumları ve planlamacıların, insani kapasitelerin geliştirilmesine önem vermesini savunur.

1980'lerde ise yoksulluğun özellikle güney ülkelerinde artmasıyla ve en yoksul kesimlerin kadınlar olarak ortaya çıkmasıyla, kalkınma yaklaşımlarının sosyalist feminist eleştirileri ortaya çıkmıştır. BM'nin 1975-1985 arası dönemi, Kadın On yılı olarak tanımlamasını kutlayan uluslararası konferansların etkisiyle, üçüncü dünya ülkelerindeki feminist hareket ve kuram gelişmiştir. Bu kuramsal gelişme, öncelikle, üçüncü dünya ülkelerindeki kadınların hayatlarını kuramsallaştıran; ırkçılık, sınıf ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bütünleşikliğine dikkat çeken DAWN (Yeni Bir Dönem İçin Kalkınma Alternatifleri) yaklaşımının oluşmasına ve

daha sonra bu yaklaşımın GAD (toplumsal cinsiyet ve kalkınma) yaklaşımına dönüşmesine sebep olmuştur. GAD yaklaşımını içeren kalkınma çalışmaları ve projeleri, toplumsal cinsiyet rolleri ve ilişkilerinin sosyal inşasıyla ilgilenir. BM'nin üçüncü ve dördüncü kalkınma dönemleri, kadınların sorunlarına daha fazla önem vermiştir. Dördüncü kalkınma döneminde (1990-2000), BM (1989: 41) resmi metninde "1990'larda, kadınların problemlerini daha iyi anlamayı değişen önceliklere çevirmek gerekir. Kalkınma için kadınları özgürleştirmenin; üretim, daha fazla eşitlik ve sosyal ilerleme açısından daha fazla getirileri olmalıdır" denmiştir. Beşinci kalkınma dönemi (2000-2010) "Barış kültürü ve dünyanın çocukları için şiddetsizlik" olarak açıklanmıştır. Altıncı on yıllık kalkınma dönemi ise 2010-2020 yıllarını kapsar. BM (2010), kalkınma hedeflerini; açlık ve aşırı fakirliğin azaltılması, herkesin evrensel temel eğitime ulaşması, kadınların güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin artırılması, çocuk ölümlerinin azaltılması, ana sağlığının geliştirilmesi, HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması, kalkınma için küresel ortaklık geliştirmek olarak ilan etmiştir. "Kadınların güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin artırılması hedefi", Parpart, Rai ve Staudt (2002: 11)'un iddia ettiği gibi; 1990'lar süresince, anaakım kalkınma ajansları, yukarıdan aşağıya yaklaşımlarıyla yoksulluğa karşı mücadelede başarılı olamadıkları için, anaakım kalkınma ajansları toplumsal cinsiyet veya kadın sorunlarıyla ilgili politikalarda güçlenmeye önem vermeye başlamıştır. BM (2010)'nin raporu, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlendirilmesi için kadınlar ve erkekler arasındaki her seviyedeki eğitim eşitsizliklerinin ortadan kaldırılmasını şart koşmuştur. Ayrıca bu hedefi gerçekleştirmek için 2015'i belirlemiştir. BM (2010) raporu kadının toplumdaki sosyoekonomik ve politik konumunu belirleyen diğer göstergeler olarak; kadınların tarımsal olmayan, ücretli emek gücü içindeki varlığını ve parlamentodaki kadın milletvekili sayısını belirtmiştir. Kabeer (2005: 13) ise bu hedeflerin böylesine içerikli bir amaca ulaşmak için yetersiz olduğunu belirtir.

Yukarıdaki kadın ve kalkınma, yazının özetlenmesinden de anlaşılacağı gibi, kadınların yoksulluğu ve kırsal kadınların sosyoekonomik konumlarının güçlendirilmesi sorunu 1990'dan sonra anaakım kalkınma yaklaşımlarının içinde ve BM'nin hedefleri

içinde yer almaya başlamıştır. Bu çerçevede, Türkiye benzeri az gelişmiş ülkelerde, kadına yönelik kalkınma ve güçlendirme politikalarının oluşturulması, hem kırsal yoksulluk hem de kadın yoksulluğunun gündeme gelmesi 1990'lardan sonra olmuştur. Bu yüzden, Türkiye ancak 1985'te CEDAW'ı (Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi) imzalamış ve 29 Ocak 2003'ten itibaren de CEDAW İhtiyari Protokolü'ne taraf olan 48 ülkeden biri konumuna gelmiştir.

Türkiye'de Kırsal Kadınların Kalkınmasına Dair Politikalar

Türkiye'de kırsal kadınların kalkınmayla ilişkisini sorgularken ve varolan politikaları incelerken, hem Türkiye'deki kırsal kalkınma politikalarını hem de Türkiye'de kadınlara yönelik kalkınma politikalarını düşünmek gerekiyor. Kırsal kadınlar, kalkınma açısından bu iki kalkınma politika alanının kesişen kümesinde yer alıyor. Öncelikle, Türkiye'de kadınların kalkınmasıyla ilgili politikalara bakarsak, Türkiye'de kadınların ayrı bir kategori olarak kalkınma politikalarının ilgi konusu olması devlet kurumları ve politikaları açısından oldukça yeni bir oluşum olduğunu söyleyebiliriz. Bunun kanıtı olarak, kalkınma planlarında kadınlara dair önlem veya politikalar ancak 1989'daki 6. Kalkınma Planı'nda ilk defa söz konusu olmuştur. DPT'nin kalkınma raporlarında (DPT, 1995, 2000, 2006) kadınlar ancak yoksul kadınlar olarak veya desteklenmeye ihtiyaç duyan, ekonomik açıdan zayıf, incinebilir bir kesim olarak tanımlanmaktadır. Bu yüzden kadınların güçlenmesine dair genel fikirlerle, yoksulluğun önlenmesine dair çözümler ayrı kategoriler olarak ortaya konulmamaktadır. Bu durum, kadınların güçlendirilmesinin de yoksulluk karşıtı çalışmaların bir uzantısı gibi, yoksulluğu azaltıcı bir önlem olarak düşünüldüğünü göstermektedir. Bunların, öncelikli nedeni olarak, söz konusu politikaların ancak uluslararası politikalar oluşturulduktan sonra (Türkiye yukarıda belirtilen CEDAW antlaşmasını imzaladıktan, AB'ye aday ülke olduktan Türkiye'yi ilgili antlaşma ile taahhütlere dayanarak, politika oluşturma konusunda etkileyebilir konuma geldikten sonra) oluşturulması görülebilir. 1990'lardan sonra, özellikle AB'nin BM'nin kadınlara yönelik olarak politika oluşturması hem devlet kurumlarının himayesinde hem de bağımsız

sivil toplum kuruluşlarınca yürütülen kadınlara yönelik projeler yürütmeye istekli olması, kadınlara yönelik çeşitli çalışmalar yapılmasını hem meşru hem de olasılıklı hale getirmiştir.

İkinci alan olarak, kırsal kadınların, kırsal kalkınma politikalarından nasıl etkilendiği gündeme geliyor. Konuyla ilgili olarak Türkiye'de araştırmalar yapan yazarlar (Ecevit, 1994; Kandiyoti, 1985) kırsal alanlarda yapılan kalkınma çalışmalarının da kırsal kadınların sosyoekonomik koşullarını kötüleştirdiğini belirtiyor. Bunun sebebi olarak, ilgili proje ve politikaların toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünü keskinleştirmesini ve kadınları karar verici konum ve pozisyonlardan dışlamasını gösteriyor. Ertürk (1996: 344)'ün, kırsal kadınların sosyoekonomik konumu hakkındaki diğer çalışmalardan alıntılayarak belirttiğine göre; kırsal alanda kadınlar ve erkekler arasında oldukça keskinleşmiş toplumsal cinsiyete dayalı bir işbölümü var. Bu işbölümünde, erkekler, daha çok nitelik gerektiren makineleşmiş işleri yaparken, kadınlar, emek gücü yoğun, düşük beceri gerektiren hem üretim hem de hanenin yeniden üretimini içeren işlerde çalışıyor. Ayrıca, kırsal kadınların, eğitim, sağlık gibi hizmetleri, enformasyon ve kredi olanaklarını elde etmeleri erkeklere göre çok daha zor. Kırsal kadınlar hanelerin geçimlik üretimine parasal olmayan emekleriyle katkıda bulunurken, parasal ilişkilerden, hanenin dış dünyayla girdiği parasal ve krediye dayalı ilişkilerden soyutlanıyor ve dolayısıyla karar verici konumda olamıyor.

Türkiye'de devlet kurumu olarak kadınların kalkınması ve kadınlara yönelik her türlü ayırımcılığın yok edilmesi konusunda politikalar üretme ve projelerin koordinasyonunu sağlama konusunda bir numaralı sorumlu kuruluş "Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü"dür. KSGM'nin amaçları genel olarak; kadınların sosyoekonomik statüsünü güçlendirmek, kadınların erkeklerle eşit yasal haklara ve olanaklara sahip olmasını, kadınlara karşı her türlü ayırımcılığın önlenmesini sağlamaktır (KSGM, 2012a). Bu amaçlar da, genel olarak, BM CEDAW antlaşması ve Türkiye'nin AB'ye aday ülke olması gerekçesiyle gerçekleştirmek zorunda olduğu taahhütler çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu kurumun hazırladığı "Toplumsal cinsiyet eşitliği ulusal eylem planı 2008-2013 (KSGM, 2008: 41)", kırsal kadınların ekonomik koşularının iyileştirilmesi için bazı önlemler hazırlamıştır. Bu önlemler, kadınların teknolojik olanaklardan yararlanmasının desteklenmesi,

kadınların tarımsal kooperatifler veya küçük işletmeler dolayısıyla girişimcilikte bulunmasının desteklenmesi, kırsal kadınların gelir getirici işlere yönlendirilmesi, kadınların kırda çalışan işçiler olarak sosyal güvenlik sistemine dahil olmasının sağlanması, kadınlara tarımsal destek hizmetlerinin daha geniş bir ölçekte ve etkin bir şekilde ulaştırılması olarak belirtilmiştir. Türkiye'nin AB taahhütlerinden önemli bir tanesi de, AB eşleştirme projesi kapsamındaki "Çalışma Hayatında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi"dir. KSGM, aşağıda bahsedilen halihazırda yürütülen projelerden anlaşılacağı gibi, kadınların istihdama katılması ve aile içi şiddet konularında diğer devlet kurumlarıyla bağlantılı olarak projeler yürütmektedir.

Bu kurum, genel amaçları çerçevesinde AB ve BM gibi uluslararası kurumlarla, Türkiye'deki projelere katılan kadın sivil toplum kuruluşları ve diğer proje yürütücüsü, İŞKUR, KOSGEP, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı gibi kurumlar arasında aracı rol oynamaktadır. KSGM, (2012b) tarafından yürütülmüş projeler, "Kadın İstihdamının Geliştirilmesi Projesi" (1994-2000), "Küçük Girişimcilik Projesi", "BM Kadının Kalkınmaya Katılımını Güçlendirme Ulusal Programı Projesi", "Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi Projesi", "Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi Eşleştirme Projesi (Nisan 2007-Ekim 2008)", "Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Projesi", "Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması", "BM Nüfus Fonu (UNFPA) Türkiye 4. Ülke Programı" olarak belirtilmiştir. Bunun dışında kurumun (KSGM, 2012c) diğer kurumlar veya sivil toplum kuruluşlarıyla beraber yürüttüğü, kadın istihdamı ve girişimciliği konusunda ve AB Genel Sekreterliği'nin yürütücüsü olduğu katılım öncesi sivil toplumun güçlendirilmesi hibe programına ve kadın haklarının güçlendirilmesi projesi bileşenine bağlı yürütülen projeler vardır. Ayrıca şu anda BM Nüfus Fonu (UNFPA) Türkiye 5. Ülke Programı projesi de yürütülmektedir.

Bu kurumun başka önemli bir faaliyeti diğer devlet kurumlarına toplumsal cinsiyet hakkında bilinçlendirme eğitimleri vermesidir. Bu eğitim hakkında, kurumda çalışan bir uzmanın belirttiğine göre; bu eğitimler KSGM'den uzmanların ilgili kurumların çalışanları ve yöneticilerine veriliyor. Her ne kadar ilgili eğitimler verilse de, bu eğitimlerin uygulamada geçerli olması ilgili kuru-

mun yöneticilerinin takdirine kalıyor. Uzmanın belirttiğine göre, ilgili kurumdaki yöneticiler çoğunlukla erkek ve toplumsal cinsiyet hakkındaki bu eğitime sadece zorunlu olduğu için katılıyor ve eğitimi içselleştirmeleri de oldukça şüpheli. Bu uzmanın görüşleri, kırsal kalkınma konusunda projeler yapan çeşitli sivil toplum kuruluşlarından uzmanlarla (TKV, SÜRKAL ve H.Ö. Vakfı gibi) birleştirilebilir. Bu uzmanlar da herhangi bir kırsal kalkınma projesi yapıldığında (kadınlarla ilgili çalışmalarda da), çalışmanın başarısını belirleyenin, ilgili yöredeki valilik, kaymakamlık ve diğer il ve ilçe müdürlüklerindeki yöneticilerin projeyi benimseyip benimsememesi ve katkıda bulunup bulunmaması olduğunu belirtiyor. Özellikle kadınlarla ilgili projelerde, bu sorumlu kuruluşlar hem köyün veya kasabanın proje hakkında ikna edilmesinde hem de projeyle ilgili bürokratik ve mali işlerin yürütülmesine destek olursa, kadınların katılımı daha çok sağlanabiliyor.

Türkiye'de kırsal kadınların kalkınmasına dair ikinci önemli kurum Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile onun merkez ve yerel teşkilatlanmasıdır. Bu kurumun önemi hem kırsal kalkınma politikalarının yürütülmesinden sorumlu olması hem de kırsal kadınlara yönelik proje ve kredi olanakları sunmasından kaynaklanmaktadır. Bu konuda ilk ciddi eğitim ve politika geliştirmesi çalışmasını yapan Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'na bağlı olarak çalışan TEDGEM Daire Başkanlığı "Kadın Çiftçi Daire Başkanlığı" olmuştur ancak ilgili bölüm, TEDGEM'le birlikte, 2011'de, Tarım Bakanlığı'nın yeniden yapılanması sürecinde kapatılmış ve çalışanları Çiftçi Daire Başkanlığı'na aktarılmıştır. Bu daire başkanlığının önemi, öncellikle kırsal kadınlara yönelik hem tarımsal üretim hem de ekolojik problemler hakkında eğitim verme, kadınların kurduğu ve yürüttüğü kooperatifleri destekleme ve kadınların üretim sürecinde karşılaştığı sorunları düzenlenen bölgesel kırsal alanda kadın çalıştaylarda, Tarım Bakanlığı ve diğer ilgili uzmanlara tartışma olanağı sunmasıydı. Ayrıca bu çalıştaylar, Türkiye genelinde, Orta Anadolu, Karadeniz, Ege, Marmara, Ortadoğu, Güneydoğu, Doğu Anadolu, Akdeniz, Orta-güney Anadolu olmak üzere dokuz farklı coğrafi bölge tanımlayarak, bölgesel farklılıkları da dikkate almıştı. Ancak daire başkanlığı, Tarımsal Reform Genel Müdürlüğü'nün, Çiftçi Daire Başkanlığı'na bağlanınca, çalıştaylara son verildi. Bu kurum, kurumdaki bir uzmanın belirttiğine göre; hem kadınların kendi yönetimlerinde kadın ko-

operatifleri kurmalarına hem de doğrudan eğitim almalarına, bilgi yarışmaları yoluyla ödül olarak yurtdışında eğitime gitmelerine sebep olmuş. Bu kurumun çalışanları halen çalışmalarına devam etse de, öncekine oranla kendilerine ait bir özerkliği belli bir ölçüde kaybettikleri için eskisine oranla verebildikleri desteğin azalmasının söz konusu olması oldukça muhtemel. Bu kurum, ayrıca, kadınların tarımsal kalkınma kooperatifleri kurmasına (hayvancılık ve seracılık alanlarında) SYDGM yoluyla verilen SODES destekleriyle de aracı olmuş. Bu kooperatiflerden bazıları varlıklarını sürdüremeyip (Furat, 2013) kapanırken, bazıları ekonomik olarak üyelerine katkıda bulunmayı başarmış. Ayrıca, bazı kırsal kadın kooperatifleri, yerel gıda ürünlerini sunmaya dayalı turizm kooperatifleri de kurmuş. Başarılı olan kooperatiflerin en önemli özellikleri, üyelerinin kendilerini mesleki becerilerini artırarak, ticari bir işletmenin gerektirdiği becerileri edinerek, örgütlerinin ve üyelerinin, sosyal ve örgütsel becerilerini geliştirerek ekonomik ve sosyal kapasitelerini artırabilmeleri olmuş. Ancak Tarım Bakanlığı'nın çeşitli kurumlarında çalışan uzmanların belirttiğine göre; kırsal kadınların ekonomik olarak gelir getirici faaliyetler üstlenmesi belli bir ölçüde kadınlara ekonomik özgürleşme ve güçlenme fırsatı sunsa da, asıl sorun, kadınların, kendisini sınırlandıran sosyal ve kültürel baskıların dışına çıkarak, kendisini geliştirecek bir ortam bulabilmesinde ve dönüşüm yaratabilecek becerileri edinebilmesinde yatıyor. Sivil toplum kuruluşlarındaki uzmanların belirttiğine göre (TKV, SÜRKAL ve H.Ö. Vakfı); kadınların ihtiyaçları içinde bulunduğu duruma göre değişebiliyor. Bazen kadınlar köy meydanına çıkmakta dahi zorlanırken, bazen de her gün su taşımaya gittiği yolun yapılması onlar için öncelikli olabiliyor. Ayrıca kadınların eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerine ulaşmasında da farklılıklar var. Köyde yaşayan kadınlar için önemli başka bir yoksunluk nedeni ise, şehre gidip bu hizmetleri alabilmesi için ulaşım olanaklarının çoğu zaman yetersiz olması ve bunun için erkeklere ihtiyaç duyması.

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı kırsal kadınlara yönelik özel bir programın dışında, kırsal hanelerin küçük işletmelere dönüşmesini hedefleyen ve/veya tarım-gıda bütünleşmesini öngören küçük işletmeler kurulmasını destekleyen projelere özellikle kırsal turizm, et ve tavuk işletmeleri, balıkçılık (Furat, 2013) alanlarında destek veriyor. Ancak bu projelerin, işletmeci ya da sahibi olarak

kadınlara öncelik verilse de, kadınların, parasal olarak ekonomiye katılması toplumsal cinsiyet rolleri açısından pek mümkün olmadığı için, kırsal kadınların genelini desteklemesi de pek mümkün görünmüyor. Ayrıca bu proje destekleri, genel olarak tarımsal işletmeye dönüşebilecek sosyal ve ekonomik kaynakları, eğitim ve ticari kapasiteleri olan tarımsal işletme veya haneleri destekleyebilir. Tarımsal kalkınma planlarında (DPT 1989, 1995 ve 2000, 2006a; Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, 2011a) da ve Oral (2006: 328) tarafından da bahsedildiğine göre, Türkiye'de ise, genel olarak parçalı ve küçük tarımsal araziye dayalı, ailenin ücretsiz emeğinin kullanıldığı kırsal haneler mevcuttur.

Kırsal alandaki kadınları etkileyen başka önemli bir unsur da, özellikle 1990 sonrası devletin genel tarımsal üretim desteğinin giderek azalması ve yerine AB'yle kişiye özel proje destekleri getirmesi olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde IMF'nin zorladığı yapısal kalkınma programları devletin yeniden üretime yönelik sosyal programlarını birdenbire kestiği için yoksulluğu ve eşitsizliği artırmıştır. Türkiye'de, neoliberal politikaların az gelişmiş ülkelerin tarım politikalarının belirlenmesinde özellikle 1980'ler sonrasında etkili olmaya başlamasıyla tarım "yeniden yapılanması"nı gerçekleşmiştir. Diğer bir deyişle neoliberal politikalar tarım sektörünün küresel düzeyde yeniden yapılanmasını da öngörmektedir. Bu yeniden yapılandırma tarımsal ürünlerin kalitesine göre belirli standartlar getirilmesi, teknolojinin tarımsal üretimdeki örgütlenmeyi ve girdileri değiştirmesi, genetiği değiştirilmiş tohumların ve onlara bağlı diğer ürünlerin kullanılması, tarımsal ürün piyasalarında gümrük sınırlarının kaldırılması, küresel pazar ekonomisinin genişlemesi gibi yeni siyasaları içermektedir. Bu siyasaların uygulanması sürecinde gelişmiş ülkeler ve az gelişmiş ülkeler arasındaki güç ilişkileri de etkili olmaktadır. Özellikle Uluslararası Para Fonu ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar bu siyasaların uygulanmasını az gelişmiş ülkelere zorunlu kılmaktadır. Bu neoliberal politikalar çerçevesinde az gelişmiş devletler tarımsal desteklerini giderek azaltma ve hatta tarımsal desteklerini kesmeye başlamıştır. Özellikle ürün destekleme alımları, kredi destekleri, tarımsal araştırma geliştirme faaliyetleri azaltılmakta, tarımsal girdi ve bilgi sağlamaya yönelik siyasalar terk edilmekte, tarımsal devlet kurum/kuruluşlar lağvedilmektedir. Buna karşın gelişmiş ülkelerde ise devletler tarımsal ürünle-

re ucuz girdi (tohum, gübre ve ilaç gibi) sağlayarak, araştırma ve geliştirme faaliyetlerini destekleyerek, ürünlerine lojistik destek vererek tarımsal üretimin uluslararası pazarda rekabet gücünü artırmaktadır (Özkaya, 2006: 37).

Bu yüzden, özellikle 1980 sonrası neoliberal politikalar, tarımsal üretimdeki devlet desteğinin azalmasıyla Türkiye'de tarımsal üretimin yaygın üreticisi olan küçük meta üreticilerinin varlığını devam ettirebilme koşullarını daha da zorlaştırıyor, küçük meta üretiminin farklılaşmasını beraberinde getiriyor. Gelişmiş ülkelerde sermaye ve teknoloji vasıtasıyla yoğun üretim yapılabilmesi ve genellikle büyük toprak sahipliğinin yaygın olması da tarımsal verimi artıran faktörlerden biridir. Böylece devlet tarımsal ürünlerde belirlenmiş standartlara ucuz maliyetle ulaşılmasını da sağlamış olur. Bunların bütünü de gelişmiş ülkelerin tarımsal ürünleriyle az gelişmiş ülkelerin tarımsal ürünlerinin pazara eşitsiz koşullarda girmesine neden olmaktadır.

Ayrıca, sermayenin tarıma daha yoğun ve yaygın bir şekilde girmesi, küçük meta üreticisini etkileyen faktörlerden bir diğeri olarak ortaya çıkıyor. Doğan'ın (2006: 50) Yenal'dan aktararak bahsettiği üzere, Türkiye'de 1980'li yıllardan beri neoliberal politikaların uygulanmasıyla hem yurtiçi hem de yurtdışındaki özel sektörün devlet işletmelerini satın alması ya da devletin yeni işletmelerin açılmasını teşvik etmesi söz konusudur. Bu durumda tarım sektöründe devletin aradan çıkmasıyla, devletin sermaye ile doğrudan ilişkisi kırılmış, köylü sermaye karşında yalnız bırakılmıştır. Neoliberal anlayış çerçevesinde artık devlet köylüye tarımsal girdi için destek vermemekte, yüksek fiyattan ürün alımı yapmamakta, tarım teknolojisiyle ilgili olarak gerekli araştırma geliştirme faaliyetlerinde bulunmamaktadır.

Ayrıca küreselleşme sürecinde uluslararası kuruluşların yönlendirmeleriyle Türkiye'de belli tarımsal ürünlerde uzmanlaşma, belli ürünlerden ise vazgeçme politikası uygulanmaktadır. Buna neden olan temel etken ise üretimin uluslararası pazarda talep dengesine göre oluşturulmasıdır. Köylü artık uluslararası pazarda daha fazla talep olan ürünlere yönelmiştir. Bu denge daha önce de vurgulandığı üzere tarım ürünlerinde özelleşmeye götürürken tarım ürünlerinde ithalatı artırmaktadır. Acker'a (2004: 27) göre, küreselleşme sürecinde, gelişmekte olan ülkelerdeki "kalkınma"nın köylü tarımının yerine "şirketleşmiş tarım faaliyetleri" veya "ucuz tarımsal ithalatı" yerleştirerek, tarımda günlük hayatın parasal olmayan yeniden üretimini, yani metalaşmamış yeniden üretimi zorlaştırdığını belirtmiştir.

Bütün bunların etkisiyle, küçük meta üreticiliğinin varlığını devam ettirebileceği koşullar Aydın (2001) tarafından tartışılmıştır. Aydın (2001: 22), beka stratejilerini, "yeni gelir kaynakları yaratmaya yönelik stratejiler; birikmiş kaynakları harcama ve borçlanmaya dayalı stratejiler ve tüketimi sınırlama, maliyeti düşürme biçimindeki stratejiler" olarak ifade ediyor. Bu stratejiler, küçük meta üreticilerinin, emeğin yeniden üretim maliyetini ve üretimin maliyetini en aza indirerek varlıklarını sürdürmeye yönelik çalışmalarıdır. Ama bu stratejilere rağmen küçük meta üreticisi tarımsal üretimi bırakıp şehre göç edebilir, sözleşmeli çiftçi olarak çalışabilir veya erkeklerin şehre işçi olarak göç ettiği; ama tarımsal faaliyetin kadınların yürüttüğü bir üretim organizasyonu yapılabilir. Buna bir örnek olarak, Ecevit ve Ecevit'in (2002) yaptığı çalışma gösterilebilir. Ordu ilinin Çandır köyünde yaptıkları bu çalışmada, kırsal yoksulluğu, tarımsal emeğin yeniden üretememe koşul ve eğilimleri olarak tanımlamışlardır. Bu köydeki üç temel emek kullanım formunu betimlemişlerdir: ilki geçimlik üretim ve fındık üretiminde hane/aile emeği, ikincisi uzun süreli balıkçılıkta balık işçiliği ve üçüncüsü il sınırları dışında inşaat ve hizmet sektörlerinde mevsimlik ücretli işçilik. Bu çalışmada görüldüğü gibi, tarımsal yoksulluk durumunda, küçük meta üretici haneleri tarafından, tarımsal üretimin kadınlar tarafından sürdürüldüğü ve hanenin erkeklerinin işçi olarak çalışmasıyla gelir getirici faaliyetler yaptığı bir üretim organizasyonu da oluşturulabilmektedir.

Hem kalkınma planlarında hem de Türkiye'nin AB'ye uyumu sürecinde hazırlanan kırsal kalkınma planı olan IPARD'da (TKDK, 2011) da belirtildiği üzere, biraz sonra daha detaylı bir şekilde açıklanacağı gibi, çeşitli kurum ve kuruluşların sosyal çalışmalarında veya projelerinde, kadınlara yönelik gelir getirici faaliyetlerin ve mikrokredi uygulamalarının artması söz konusu olmuştur. Bu çalışmaların artmasında, bu çeşit projeler üreten bir kadın uzmanın şu söylediklerinin payı olsa gerek: "Kadınlar erkeklere göre ailelerine ekonomik katkı sağlamakta daha güvenilir. Kadınlar, ek gelir kazanırlarsa, ya ailelerine ya da çocuklarına harcıyorlar. Ancak erkeklerin yan gelirlerini pavyonda veya başka şekilde kendi zevkleri için harcamaları oldukça sık görülüyor." Bu programlar, yukarıda belirtilen tarımdaki genel desteklerin yok denecek kadar azaltılmasının etkisiyle artan yoksullukla devletin başa çıkma stratejileri olarak değerlendirilebilir.

Üçüncü olarak, doğrudan kırsal kadına yönelik kalkınma projeleri veya kırsal kadının hayatını kolaylaştırmaya yönelik projeleri, kırsal alanda kalkınma çalışmaları yapan sivil toplum kuruluşları yürütüyor. Bu kuruluşların en eskisi, 1969 yılında kurulan Türkiye Kalkınma Vakfı (TKV)'dır. TKV'nin kuruluşundan itibaren toplumsal cinsiyet dengeli kalkınma çalışmaları yapmak prensip olarak benimsenmiştir. TKV'den ayrılarak kurulan başka bir kalkınma sivil toplum kuruluşu ise Sürdürülebilir Kentsel ve Kırsal Kalkınma Derneği'dir (SÜRKAL). Kulak (2011: 131-132) ve SÜRKAL (2012)'ın belirttiğine göre, Türkiye Kalkınma Vakfı ve Sürdürülebilir Kentsel ve Kırsal Kalkınma Derneği kalkınma konusunda çalışan sivil toplum kuruluşları olarak, kadınlara da yönelik bazı proje ve faaliyetler yürütmektedir. Bu faaliyetler temelde kadınların hane gelirini artırıcı girişimci faaliyetler konusunda eğitilmesi ve ilgili gelir artırıcı faaliyetlerin yürütülmesine danışmanlık ve destek verilmesini kapsamaktadır. Bu kuruluş çalışmaları, küçük ölçekli projeler ve insan odaklı bir yaklaşımla tekrarlanabilir modeller üretmek üzerine kurulmuştur. Bu kuruluşlar, aynı zamanda toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığa karşı bir bilinç yaratmak konusunda öncülük yapmaya da çalışmıştır.

Bu sivil toplum kuruluşlarına ek olarak, Hüsnü Özyeğin Vakfı da özellikle Bitlis Tatvan'a bağlı Kavar Havzası'nda çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalar, ekonomik gelirleri artırmaya yönelik tarımsal faaliyetleri geliştirme, fiziksel altyapı çalışmaları, sosyal gelişme ve kadınları güçlendirme çalışmalarını içermektedir (H.Ö.V: 2012). Bu çalışmalara benzer bir çalışma da, BTC şirketinin boru hattı boyunca (Ardahan'dan Adana'ya) yürüttüğü toplumsal yatırım projesidir. Bu proje de çalışmalarını yürüttüğü bölgede hem kadınlara yönelik hem de yöresel kırsal kalkınma faaliyetleri yürütmüştür. İlgili programın yürütücüsünün belirttiğine göre; kadınlar için yapılan çalışmalarda, bölgesel ve yerel sosyoekonomik ve kültürel farklılıklar çalışmanın hem niteliğini hem de uygun görülebilecek programın özelliklerini değiştirmiştir. Örneğin, bazı yörelerde kadınlar için geliri artırıcı faaliyetler, yoksulluk çok olduğu için önem kazanmakta iken, bazı yörelerde ise kadınların evden dışarı çıkmalarına izin verecek çalışmalar yapmak (kadınlar için eğitim vb yollarla) önem kazanmıştır.

Bu çalışmalarda bulunan sivil toplum kuruluşlarında çalışan uzmanlar hem çalışmanın başarısı hem de kırsal kadınların hayatını dönüştürme kapasitesi açısından bazı noktalara dikkat çekmiştir:

1. Kırsal kadınların projelere (gelir getirici faaliyet yaratmaya yönelik olan ve diğerleri) aktif katılımını ve projelerden olumlu yönde etkilenmelerini sağlamak için projelerin hazırlanmasından önce fikirlerinin alınması, isteklerinin sorulması gerekiyor.
2. Kırsal kalkınma projelerinde kadına yönelik çalışmalar yürütülürken, kırsal alanda kadının iş yükünün zaten çok olduğu (hem ev işleri, hem yaşlı ve çocuk bakımı hem de kırsal üretimde emek gücü) dikkate alınarak, bu yükü hafifleten bir şeyler düşünülmeli.
3. Kadınların komşu veya köydeki diğer kadınlarla bir araya gelmesini kolaylaştıran ortamlar yaratmaya çalışılmalı. Bu ortamlar, özellikle biraz önce belirtildiği gibi kadınların iş yükü fazla olduğu ve bir araya gelmekte zorlandıkları için, projelerde geniş katılımın sağlanabilmesi, herkese projenin anlatılabilmesi için önemli oluyor.
4. Ayrıca son olarak projeden faydalanacak farklı kadın grupları (öncelikli olarak yaşa ve eğitime bağlı farklılıklar) göz önünde bulundurularak proje veya faaliyet düşünülmesi gerekiyor. Örneğin, bakım gerektiren çocukları olan genç kadınlar faaliyet ve projelere katılmakta zorluk çekiyor. Daha yoksul kadınların ise faaliyete katılması için, o faaliyetin gelir getirici olması gerekiyor.
5. Bunlara ek olarak, kadınların eş ve ailelerinin, kadınların faaliyet ve projelere katılması için destek olmalarının sağlanması ve bunun için onlarla görüşmeler de yapılması gerekiyor.
6. Kırsal kadınlara yönelik proje ve faaliyetlerin geliştirilmesinde başka önemli bir husus diğer kırsal kalkınma projelerinde olduğu gibi yöredeki kamu kuruluşlarının proje ve faaliyetlere desteğinin olmasının sağlanması. İl, ilçe ve köy bazında valilik, kaymakamlık, bakanlıkların ilçe müdürlükleri, belediyeler, muhtarlık gibi yerel teşkilatlanmaların projelere ve faaliyetlere destek verip vermemesi de, projelerin kadınların güçlenmesine olumlu bir etkide bulunup bulunmayacağına etki eden bir faktör olarak ortaya çıkıyor.

Yukarıda belirtilen kırsal kadına özel kalkınma politikalarına ek olarak, aşağıda görüleceği gibi, pek çok kurum tarafından, aslında kırsal kadınlara yönelik olmaktan çok yoksul kadınlara yönelik ve ailelerin geçinmelerinin sağlanmasına yönelik olarak, mikrokredi destekleri de oluşturulmuş.

GAP ve DOKAP Sosyal Destek Programı

Bu destek programında, kadınların problemleri, yoksulluğa öncelik vererek ve diğer desteğe ihtiyacı olduğu düşünülen; çocuklar, gençler, işsizler, engelliler ve yaşlılar gibi grupların problemleriyle birlikte ele alınmakta ve birlikte çözüm aranmaktadır. Bu gibi programlardan ilki, Kalkınma Bakanlığı'na bağlı çalışan Sosyal Destek Programı'dır (SODES, 2012). Bu program Sosyal Kalkınmanın Gerçekleştirilmesi başlığı altında Güneydoğu Anadolu Kalkınma Projesi'ne bağlı olarak 2008-2012 dönemi için kurulmuştur. Programa, Güneydoğu illerine ek olarak, Doğu Anadolu illeri olan Ağrı, Ardahan, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Iğdır, Hakkâri, Kars, Malatya, Muş, Tunceli ve Van da kapsam içine alınmıştır. Bu programın amaçları; yaşam kalitesini, sosyal dayanışmayı ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki istihdam oranını artırmak, profesyonel iş eğitimi ve gelir getirici faaliyetler için eğitim vermek, sosyal içermeyi gerçekleştirmek, çeşitli spor faaliyetleri, sosyal ve sanatsal faaliyetleri yürütmek olarak belirtilmiştir. Programın; istihdam, sosyal içerme ve kültür, sanat ve spor olmak üzere üç bileşeni vardır. Kadınlarla beraber, yoksulluktan muzdarip, göçmenler, işsizler, çocuklar ve gençler de hedef grubu olarak alınmıştır. 395 proje 42 milyon TL olarak 2008'de, 778 proje 91,8 milyon TL olarak 2009'da, 1187 proje 150,026 milyon TL olarak 2010'da hayata geçirilmiştir. 2008-2010 dönemi arasında, toplam bütçenin %43'ü sosyal içerme projelerine, %41'i kültür, sanat ve spor projelerine, %16'sı istihdam projelerine harcanmıştır.

GAP İdaresi ÇATOM Programı

Kadının sosyoekonomik statüsüyle ilgili ikinci önemli program GAP idaresinin yürüttüğü ÇATOM (Çok Amaçlı Toplum Merkezleri) faaliyetleridir. Bu merkezlerin önemi, merkezde yürütülecek faaliyetlerin içeriğinin katılımcı bir yaklaşımla belirlenmesi ve yü-

rütülmesidir. Bu merkezlerde, kadın katılımcılar faaliyetlere karar veren ve faaliyetleri yöneten komiteleri seçmektedir. Aynı bölgede aktif olan başka bir proje ise Güneydoğu Anadolu proje bölgesinde yürütülen "Kadınların İstihdam Edilmesinde Yenilikler"dir. Bu proje 25 Mart 2008'den beri ÇATOM'lar, BM Kalkınma Programı, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı tarafından yürütülmektedir. Bu projenin amacı ise bölgedeki kadınları sosyoekonomik olarak, onlara yeni üretim ve pazarlama teknikleri kazandırarak güçlendirmektir. İsveç Uluslararası Kalkınma Ajansı'yla (SIDA) işbirliği içinde, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin dokuz ilinde yürütülmektedir. Proje kapsamında, kadınların iletişim ağları ve ortaklıklar kurarak gelirlerini artırmalar hedeflenmiştir. İletişim ağları ve ortaklıklar kurma süreçlerinin kadınların örgütsel ve kurumsal kapasitelerini geliştirmesini ve güçlenmesini sağlayacağı düşünülmüştür. Katılımcı kadınlara, kurumsallaşma, pazarlama, üretim tasarımı, toplumsal cinsiyet, üreme sağlığı ve üretilen ürünler için pazar sağlama gibi kurslar verilmiştir. Kadınların problemleri ile ilgili çalışan; MOKID, Batman Kadınları Kalkınma Vakfı, S. S. Çok Amaçlı Mardin Kadınları İşletme Kooperatifi, Besni'li Aktif Kadınların Sosyal Yardımlaşma İşletme Kooperatifi ve Gaziantep Üniversitesi Kadınları Kooperatifi gibi sivil toplum kuruluşları da projenin destekçisi olmuştur. Proje 2008'de başladığından beri, hediyelik el sanatları, sabun, tekstil, gıda (pastane, kafe, restoran gibi), mücevherat gibi atölyelerin kurulması ve yürütülmesi en önemli faaliyet olmuştur. GAP'ın (2010: 19-20) raporunda da belirtildiği gibi, bu faaliyetler, özellikle, kırdan şehre göç eden işsiz ve yoksul kadınları ekonomik olarak güçlendirmek için yapılmış çalışmalardır. Bu projeyle, Güneydoğu Anadolu kökenli kadınların eğitim seviyesi ve profesyonel yetkinlikleri artırılarak, ekonomik ve sosyal hayata atılmaları hedeflenmiştir.

SYGM (Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü)

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na bağlı, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü de, küçük işletmeler kuran yoksul insanlara yönelik krediler vermektedir. Bu krediler (T.C. SYDGM, 2011a), tarımsal üretim, hayvancılık, hediyelik eşya, gıda, elektronik, tekstil ve el işleri gibi konularda çalışan küçük işletmelere verilmektedir. Ayrıca bu kurum (T.C. SYDGM, 2011b), yoksul kadınlara, bu ka-

dınların istihdam edilme olanaklarını artırmak için, profesyonel, teknik ve sosyal beceriler kazandırmaya yönelik kurslar açmaktadır.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı da Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü aracılığıyla ve Kızlar İçin Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü (2011a ve 2011b) aracılığıyla, yetenek geliştirici ve gelir sağlamaya yönelik, yaşlı bakımı, turistik el sanatları, gıda hazırlama ve beslenme konularında eğitim programları vermektedir. Ayrıca İŞKUR'la işbirliği içinde (Çıraklık ve Yaygın Öğretim Genel Müdürlüğü, 2011a ve 2011b), kursiyerlerin %50'sine iş bulmaya yönelik, 131 farklı sektörde (bilgisayar programcılığı, muhasebe, turizm, kuaförlük, trikotaj, vb) programlar yürütülmektedir.

İŞKUR

Kulak (2011: 148)'ın da belirttiği gibi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın bir kurumu olan İŞKUR (2012), AB Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı'nın (IPA) 4. bileşeni olan İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı kapsamında "Kadın İstihdamını Artırma Operasyonu" adlı bir program yürütmektedir. Programın amaçları şu şekilde ifade edilmektedir: "Kadınların istihdam edilebilirliklerini artırmak, onların daha iyi işlere girişlerini kolaylaştırmak ve kadınların işgücüne katılımlarının önündeki engelleri azaltmak amacıyla, özellikle yerel düzeyde, İŞKUR'u daha etkili kamu istihdam hizmetleri sunması için desteklemek."

Programın hedef kitlesi (T. C. ISKUR, 2012), kentlerde yaşayan, bakım sorumlulukları ve kırdan kente göç nedeniyle istihdam dışı kalmış kadınları, İŞKUR'un merkez ve il müdürlüklerinde görevli personel, yerel ve ulusal düzeydeki sosyal ortaklar, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütleridir. Ayrıca İŞKUR, kadınların işgücüne katılımını sağlamak için üç ayrı proje yürütmektedir. Bunlar; "Türkiye'de Kadınlar İçin İnsana Yakışır İş İmkânları Sağlanması Yoluyla Cinsiyet Eşitliğinin Gerçekleştirilmesine Yönelik Aktif İşgücü Piyasası Politikaları Projesi" (T.C. ISKUR, 2011a), "Kadın İstihdamının Artırılmasına Yönelik Strateji Geliştirme Projesi" (T.C. ISKUR, 2011b) ve "Genç Kız ve Kadınların Mesleki Eğitimi ve İstihdamı Projesi" (T.C. ISKUR, 2011c)'dir.

T.C. KOSGEB
(Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı)

Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB, 2012) da, kadın girişimciliğini destekleyici projeler yürütmektedir. Bu projeler kapsamında, kadın girişimcilere hem eğitim desteği hem de finansal destek vermektedir. Ayrıca Halk Bankası da ofisi ya da işyeri olmayan ama ticaret, servis sektörü ve imalat sektöründe iş kurmak isteyen kadınlara girişimci kredileri vermektedir.

TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkanlığı)

TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkanlığı) da kendi yapısı içinde "Kadın Girişimciler Kurulu" oluşturmuştur. Bu kurul kadın girişimciler için eğitici kurslar, kadın girişimcilerin kapasitesini artırıcı faaliyetler düzenlenmektedir. Bu kurul 73 ilde "Kadın Girişimciler Kurulu" olarak örgütlenmiştir. (Kulak, 2011: 130)

TESK (Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Federasyonu)

Benzer bir şekilde TESK de (Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Federasyonu) 2002-2004 yılları arasında, Kadın Girişimciliğini Destekleme Projesi yürütmüştür. Bu kuruluş eğitim ve danışma destek faaliyetleri yürütmektedir. TESK (2012), bu programı, şu şekilde anlatmıştır: "Avrupa Birliği tarafından, MEDA Programı kapsamında finansal ve teknik düzeyde desteklenen bu proje, Avrupa Birliği'nce 1997 yılında kapsama alınmıştır. Türkiye ve Avrupa Birliği arasında imzalanan Çerçeve Anlaşması sonucunda, projenin AB Komisyonu tarafından ihale süreci başlatılmış ve proje ile ilgili diğer teknik çalışmalar tamamlanarak Haziran 2002'den itibaren proje uygulanmaya başlamıştır. Kadın Girişimciliğini Destekleme Projesi'nde, toplumun kendilerine yüklediği sosyal rolleri dolayısıyla birer girişimci olarak ekonomik faaliyette bulunamayan, yeterli bilgi ve beceriye sahip olmayan, eğitim düzeyleri düşük olan ve bununla bağlantılı olarak genellikle kayıt dışı istihdam kapsamında yer alan kadınların, öncelikli olarak desteklenmesi hedeflenmektedir. Kadınların birer girişimci olarak ekonomik faaliyetlerde bulunabilmesi için, hem mesleki

eğitim hem de iş yönetimi, pazarlama, kredi ve diğer finansman kaynaklarına kolay erişim gibi konularda tek elden sunulan yeterli ve nitelikli danışmanlık hizmetlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu konudaki eksikliğin giderilmesi amacıyla hazırlanan ve süresi iki yıl olan bu projenin ana hedefi, kadın girişimciliğinin teşvik edilmesidir. Bu amaçla kadınların kendi işlerini kurup geliştirmeleri için ihtiyaç duyacakları hizmetleri verebilecek, gerekli altyapıya sahip danışmanlık merkezlerinin, proje kapsamında belirlenen Ankara, Bursa, Denizli, Mersin ve Çorum illerinde kurulması planlanarak, merkezler oluşturulmuştur. Bu merkezler aracılığıyla yaklaşık 1500 kadın girişimcilik konusunda eğitilecek ve teşvik edilecektir. AB ve Konfederasyonumuz, bu projenin gerektirdiği staj/eğitim, ekipman vb teknik yardımı birlikte karşılayacaktır. Proje bütçesinin %79,6'sı AB'nin, %20,4'ü ise TESK'in katkılarından oluşmaktadır."

Garanti Bankası

Kadın Girişimciler Derneği ve Garanti Bankası'nın işbirliğiyle "Kadın Girişimci Destek Paketi" adında, küçük ve orta ölçekli KOBİ'leri özel, kadın girişimcilere destek veren bir kredi programı oluşturulmuştur. Bu kredi (Garanti Bankası, 2011) "en fazla üç yıldır faaliyet gösteren, yıllık ciro/bilanço büyüklüğü 2 Milyon EURO'nun altında olan ve çalışan sayısı 10'u aşmayan işletmelere" verilmektedir.

Türkiye Grameen Mikro Finans Programı

Türkiye Grameen Mikro Finans Programı (2011) da özellikle kadınlara, iş eğitimi ve mikrokredi vermektedir. Bu kredilerin kullanıcısı olan kadınlar, yoksul ve küçük ilçelerde veya gecekondu bölgelerinde kendisine ait küçük bir iş kurmak isteyen kadınlardır. Bu sivil toplum kuruluşu temel olarak her ilde, illerin il özel idareleriyle de iletişim kurarak örgütlenen bir kuruluştur.

Sonuç ve Tartışma

Öncelikli olarak, kırsal kadınların kalkınmaya katılmasını sağlama, kırsal kadınların güçlenmesini olumlu yönde etkileme ve kırsal kadınının sosyoekonomik statüsünü artırarak yoksulluğunu önemli derecede azaltma gibi hedefler, çok boyutlu poli-

tikalar ve düzenlemeler ortaya koyarak kılavuz ilkeler eşliğinde bütüncül olarak yaklaşılması gereken bir olgudur. Kılavuz ilkeler olabilecek siyasi hayata, çalışma hayatına kadınların eşit koşullarda girmesinin ve katılımının sürekliliğinin sağlanması, kadın erkek eşitliğinin sağlanması, kadınların eğitime katılımındaki engellerin kaldırılması, kadınlara yönelik her türlü ayırımcılığın önlenmesi vb ilkeler doğrultusunda iyileştirme/kalkınma politikalarının oluşturulması için ilgili tüm kurumlarda toplumsal cinsiyete duyarlılık geliştirilmesi ve bu iyileştirmeyi engelleyen toplumsal kabullerin (ataerkil ve muhafazakâr yargıların) değişmesi için uzun soluklu çaba gösterilmesi gereklidir. Çünkü ilgili kurumlarda çalışan personelin ve kamu kuruluşlarının bu belirtilen ilke ve prensipleri benimseyememesi bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda da, yukarıda belirtildiği gibi, sadece projelere katılan kadınların gelir getirici faaliyet yoluyla evlerinin gelirlerini artırmaları, yoksullukla mücadele etmesi sağlanabilmektedir.

Türkiye'de devlet kurumları, sivil toplum kuruluşları ve diğer kurumlar tarafından yürütülen, kadınların kalkınmasına yönelik, plan, program ve projeler incelendiğinde, kadınlara gelir getirici faaliyet yaratarak ya da mikrokrediler vererek, kadınların ekonomiye katkısının artırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Sancar'ın da belirttiği gibi (2011: 85), her ne kadar, Türkiye, kadın ve erkek eşitliğinin sağlanması konusunda ilgili antlaşmalar ve anayasanın 10. maddesi gereği taahhütler vermişse de, kadın erkek eşitliğinin nasıl sağlanacağını belirleyen "eylem planı"nın uygulanmasında mevcut politikalarda bir belirsizlik bulunmaktadır. Söz konusu "eylem planı"nı hazırlamak ve uygulamaktan sorumlu KSGM (2008), bu eylem planını birtakım AB destekli iş edindirme projeleri, yoksul kadınlara yönelik mikrokredi programları ve toplumsal cinsiyet eşitliği duyarlılığı hizmet içi eğitim programlarıyla (eğitici, sağlık personeli, sendika ve konfederasyon çalışanlarına verilen) yürütmektedir. Ayrıca bölgesel ve yerel düzeyde devletin kurumlarında ve yerel yönetimlerde kadınlar ve erkekler arasında eşitlik kurmak için nasıl bir politika yürütülebileceği hakkında çalışma bulunmamaktadır. Bu anlamda yürütülen çalışmalar, genel ilkeler doğrultusunda yapısal değişiklikleri hedefleyen programlar olmaktan ziyade, genellikle mikro düzeyde etki yaratmayı hedefleyen çalışmalar olarak değerlendirilebilir.

Güçlenme kavramı hem BM projelerinde hem de KSGM projelerinde amaç olarak kullanılan bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, kavram içerik itibariyle daha çok kadınların gelir elde etmesiyle açıklanabilir bir şekilde kullanılmaktadır. Her ne kadar, KSGM'nin ulusal programında kadınların, politik kurumlarda güçlü ve karar verici pozisyonlarda olabilmesi söz konusu edilse de, bunun nasıl gerçekleştirilebileceği hakkında bir planın eksikliği bulunmaktadır. Ayrıca, toplumsal cinsiyet duyarlılığı eğitimlerinin içerikleri ve karşılaşılan sorunlar ya da durum tespitleri de ilgili program veya sonrası bir raporda belirtilmemiştir. İl ve ilçelerde kalkınma politikaları ve kadınlara yönelik sosyal çalışmalar yürüten, kamusal bürokratik kurumlar ve örgütlerde, il ve ilçe teşkilatlarında, yerel yönetimlerde de toplumsal cinsiyet duyarlılığı geliştirmeye yönelik programlar bulunmamaktadır.

Bunlara ek olarak, kırsal kadınların yaşadığı sosyoekonomik problemlerin temelinde tarımsal üretim ilişkilerinin geçirdiği dönüşümün ve artan kırsal yoksulluğun etkileri de oldukça büyüktür. Kırsal kalkınma politikalarında genel tarımsal desteklerin azalması, kırsal hanelerin geçinmek için tarım-dışı sektörlere eğilmesi ve kadınların daha fazla tarım-dışı gelir getirici faaliyetlere yönelmesine de sebep olmuştur. Bu da zaten tarımsal üretimde emek yoğun olarak çalışan kadınların iş yükünü artırmıştır. Bu durumda kadına ek gelir getirici faaliyetler bulmaya ya da yaratmaya yönelik kırsal kalkınma projeleri üretmektense, mevcut tarımsal üretimi kolaylaştıracak ve/veya aynı kırsal hanede gıda üretimi ve/veya kırsal turizm gibi katma değeri daha fazla bir üretim biçimiyle daha iyi gelir getirmelerine neden olabilecek stratejiler geliştirilebilir. Bunun sağlanmasında, aynı köyün içinde yaşayan kırsal haneler arasında kooperatifler yoluyla ortaklık oluşturulmaya çalışılması, dayanışma ve birliktelik sağlanmasına yönelik faaliyetler ve projeler de düşünülebilir. Bu tip çalışmaların tasarlanmasında da biraz önce belirtildiği gibi projelerden yararlanması hedeflenen grupların projenin veya çalışmanın tasarlanması döneminde projeye katılması, olası sorun ve isteklerini önceden paylaşması başarıyı artırıcı bir etki olarak ortaya çıkabilir.

Kırsal kadınların kalkınması, kadınların sosyoekonomik ve politik konumunun güçlendirilmesi için uygulanacak politikaların başarılı olabilmesi için, kadınların kendi değerinin ve becerilerinin farkına varması ve dolayısıyla kendisini yeniden tanımla-

masını sağlayacak ortam sağlanması gerekmektedir. Bu ortamın sağlanması için, kadınların genel eğitim seviyelerini ve mesleki becerisini artıracak politikalara ek olarak, ilgili kurumlarda ulusal ve yerel düzeyde çalışan personelin toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda duyarlılığının artırılması, devlet kurumlarında ve siyasi partilerde belli oranda kadının karar verici pozisyonda olmasını zorunlu kılan kadın kotasının uygulanması, toplumsal cinsiyet eşitliği duyarlılığını sağlamaya yönelik medya yayınlarının hazırlanması ve halka sunulması gibi yöntemler benimsenebilir.

Kaynakça

Acker, J. (2004), "Gender, Capitalism and Globalization", *Critical Sociology*, 30 (1), s. 17-41.

Amin, S. (1974), *Accumulation on a World Scale: A Critique of the Theory of Underdevelopment*, Monthly Review Press, New York.

Amin, S. (1977), *Imperialism and Unequal Development*, Harvester Press, New York.

Altındal, A. (1985), *Türkiye'de Kadın*, Süreç Yayınları, İstanbul.

Anand, S. ve Sen A. (1996), *Sustainable Human Development: Concepts and Priorities*, United Nations Development Program, New York.

Aydın, Z. (2001), "Yapısal Uyum Politikaları ve Kırsal Alanda Beka Stratejilerinin Özelleştirilmesi: Söke'nin Tuzburgazı ve Sivrihisar'ın Kınık Köyleri Örneği", *Toplum ve Bilim*, 88 (Bahar), s. 11-31.

Birleşmiş Milletler / UN (1989), *Elements of an International Development Strategy for the 1990s*, United Nations, New York.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı / UNDP (2010), *Millenium Development Goals Report*,
http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/MDG%20Report%202010%20En%20r15%20low%20res%2020100615%20-.pdf, Erişim: 19.11.2012.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı / UNDP (2011a), *Gender Ineaquality Index and related Indicators*, http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2011_EN_Table4.pdf, Erişim: 19.11.2012.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı / UNDP (2011b), *Human Development Index and its components*, http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2011_EN_Table1.pdf, Erişim: 19.11.2012.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Türkiye / UNDP Türkiye (2013), *2011* İnsani Gelişme Raporu Açıklandı, http://www.undp.org.tr/Gozlem3.aspx?WebSayfaNo=3475, Erişim: 19.08.2013.

Doğan, S. (2006), "Tarım-Gıda Sisteminin Küreselleşmesi ve Çok Uluslu Şirketlerin Artan Önemi", İktisat Dergisi, 477, s. 42-55.

Ecevit, M. (1994), "Tarımda Kadının Toplumsal Konumu: Bazı Kavramsal İlişkiler", *Amme İdaresi Dergisi*, 27 (2), s. 89-106.

Ecevit, Y. ve Ecevit, M. (2002), "Kırsal Yoksullukla Mücadele: Tarımda Mülksüzleşme ve Aile Emeğinin Metalaşması", *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, Der. Y. Özdek, TODAİE, Ankara.

Ecevit, Y. (1998), "Türkiye'de Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi, *75 Yılda Kadınlar Ve Erkekler*, Der. A. B. Mirzalıoğlu, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 267-284.

Ecevit, Y. (2007), *Türkiye'de Kadın Girişimciliğine Eleştirel Bir Yaklaşım*, ILO, Ankara.

Ecevit, Y. (2011), "Türkiye'de Kadın Emeği Konulu Çalışmaların Feminist Tarihçesi", Der. S. Sancar ve P. Özer, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 121-165.

Ertürk, Y. (1996), "Alternatif Kalkınma Stratejileri: Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve Eşitlik", *ODTÜ Gelişme Dergisi,* 23 (3), s. 341-356.

Furat, M. (2013), *Development and Empowerment of Rural Women's Organizations in Turkey*, Lambert Academic Publishing, Almanya.

Garanti Bankası (2011), *"Kadın Girişimci"*, http://www.garanti.com.tr/tr/kobi/kobilereozel/ destek_paketleri/kadin_girisimci_destek.page?, Erişim: 19.11.2012.

Gök, F. (1990), "Türkiye'de Eğitim ve Kadınlar", *80'lerde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* Der. Ş. Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul.

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (2010), *GAP Bölgesinde Kadının Güçlendirilmesinde Yenilikler Projesi, Faaliyet Raporu Ocak- Haziran 2010,* http://www.gap.gov.tr, Erişim: 16.11.2012.

http://www.undp.org.tr/Gozlem3.aspx?WebSayfaNo=3475, Erişim: 15.10.2012.

Hoşgör Gündüz, A. ve Smits, J. (2006), "The Status of Rural Women in Turkey: What is The Role of Regional Differences, *Nice Working Paper,* Nijmegen Center for Economics (NiCE) Institute for Management Research Radboud University Nijmegen, Hollanda, s. 06-101.

International Labour Organization (1977), *Women at Work*, ILO, Cenevre.

Kabeer, N. (1994), *Reversed Realities: Gender Hiearchies in Development Thought*, Verso, Londra, New York.

Kabeer, N. (1999), "Resources, Agency, Achievements: Reflections onf he Measurement of Women's Empowerment", *Development and Change*, 30 (3), s. 435-464.

Kabeer, N. (2005), "Is Microfinance A 'Magic Bullet' for Women's Empowerment? Analysis of Findings from South Asia", *Economic and Political Weekly, 29 (October)*, s. 4709-4718.

Kandiyoti, D. (1985), *Women in Rural Production Systems Problems & Policies,* Unesco, Paris.

Kandiyoti, D. (1990), "Women and Development Policies: The Chancing Agenda", *Development and Change*, 21 (1), s. 5-22.

Kandiyoti, D. (2011), "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları: Gelecek için Geçmişe Bakış", Der. S. Sancar ve P. Özer, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 41-60.

KSGM (2008), *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı 2008-2013*, http://www.kadininstatusu.gov.tr/upload/mce/eski_site/Pdf/TCEUlusaleylemplani.pdf, Erişim: 19.11.2012

KSGM (2012a), *Türkiye'de Kadının Durumu* http://www.kadininstatusu.gov.tr/upload/mce/ 2012/trde_kadinin_durumu_2012_nisan.pdf, Erişim: 10.09.2012.

KSGM (2012b), *Tamamlanan Projeler*, http://www.kadininstatusu.gov.tr/tr/html/184/Tamamlanan Projeler, Erişim: 19.11.2012.

KSGM (2012c), *Diğer Kurum ve Kuruluşların Yürüttüğü Projeler*, http://www.kadininstatusu.gov.tr/upload/mce/eski_site/Pdf/proje_envanter/istihdam_projeler_envanter_calismasi.pdf, Erişim: 19.11.2012.

Kulak, E. (2011), *Tarımsal Üretim Süreçlerindeki Değişimin Kırsal Alanda Kadın İstihdamına Etkileri: 1980 Sonrası Gelişmeler*, T.C. KSGM, Ankara.

Marchand, M. ve Parpart J. L. (1995), *Feminism/ Postmodernism/ Development*, Routledge, Londra, New York, North Yorkshire.

Nussbaum, M. (1999), "Women and Equality: The Capabilities Approach", *International Labour Review*, 138 (3), s. 227-245.

Oral, N. (2006), *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara.

Özkaya, T. (2006), "Türkiye'de Tarımın Çöküşünü Kabullenecek miyiz?", İktisat Dergisi, s. 35-42.

Parpart, J. L., Rai, S. ve Staudt, K. (2002), *Rethinking Empowerment: Gender and Development in a Global/Local World*, Routledge, Londra ve New York.

Rai, S. M. (2002), *Gender and the Political Economy of Development*, Polity Press and Blackwell Publishers Ltd, Cambridge, Oxford, Malden.

Sancar, S. (2011), "Türkiye'de Kadın Hareketinin Politiği: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler", Der. S. Sancar ve P. Özer, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 61-117.

Sen G. ve Grown C. (1985), *Development Alternatives, Crisis and Alternative Visions*, DAWN Secretariat, Yeni Delhi.

SÜRKAL (2012), *Kırsal Kalkınma Projeleri*,http://www.surkal.org.tr/projectDetails.aspx?id=1, Erişim: 24.11.2012.

T.C. DPT (Başbakanlık DPT) (1989), *Altıncı Kalkınma Planı: 1990-1994*, DPT, Ankara [online], http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan6.pdf, Erişim: 15.12.2011.

T.C. DPT (Başbakanlık DPT) (1995), *Yedinci Kalkınma Planı: 1996- 2000*, DPT, Ankara, http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/vii/, Erişim: 11.11.2012.

T.C. DPT (Başbakanlık DPT) (2000), *Sekizinci Kalkınma Planı: 2001-2005*, DPT, Ankara, ekutup.dpt.gov.tr/plan/viii/plan8.pdf, Erişim: 18.11.2012.

T.C. DPT (Başbakanlık DPT) (2006), *Dokuzuncu Kalkınma Planı: 2007-2013*, DPT, Ankara, http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf, Erişim: 25.11.2012.

T.C. ISKUR (2011a), *Türkiye'de Kadınlar için İnsana Yakışır İş İmkânları Sağlanması Yoluyla Cinsiyet Eşitliğinin Gerçekleştirilmesine Yönelik Aktif İşgücü Piyasası Politikaları Projesi*, http://www.iskur.gov.tr/LoadExternalPage.aspx?uicode=statprojeveprotokoller, Erişim: 19.11.2011.

T.C. ISKUR (2011b), *Kadın İstihdamının Artırılmasına Yönelik Strateji Geliştirme Projesi*, http://www.iskur.gov.tr/LoadExternalPage.aspx?uicode=statprojeveprotokoller,Erişim: 19.11.2011.

T.C. ISKUR (2011c), *Genç Kız ve Kadınların Mesleki Eğitimi ve İstihdamı Projesi*, http://www.iskur.gov.tr/LoadExternalPage.aspx?uicode=statprojeveprotokoller, Erişim: 19.11.2011.

T.C. ISKUR (2012), *Kadın İstihdamı Geliştirme Projesi*, http://www.kadinistihdami.net/, Erişim: 19.11.2012.

T.C. KOSGEB (Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı) (2012), *Kobi Destek Programı*,http://www.kosgeb.gov.tr/Pages/UI/Destekler.aspx?ref=3

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü (2011a), *Projeler*, http://cygm.meb.gov.tr/ciraklikegitimi/projeler.pdf, Erişim: 15.11.2012.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü (2011b), *Kurslar*, http://cygm.meb.gov.tr/ciraklikegitimi/kurslar.pdf, Erişim: 15.11.2012.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü (2011a), *Uygulanmakta Olan Projeler*, http://ktogm.meb.gov.tr/uygulanmaktaolanprojeler.asp, Erişim: 18.11.2012.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü (2011b), *Tamamlanan Projeler*, http://ktogm.meb.gov.tr/tamamlananprojeler.asp, Erişim: 18.11.2012.

T.C. SODES (2012), *Sosyal Destek Programı*, http://www.sodes.gov.tr/SODES.portal, Erişim: 21.11.2012.

T.C. (SYDGM) Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (2011a), *Gelir Getirici Proje Destekleri*, http://www.sydgm.gov.tr/tr/html/209/Gelir+Getirici+Proje+Destekleri, Erişim: 22.11.2012.

T.C. (SYDGM) Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (2011b), *İstihdama Yönelik Beceri Kazandırma Eğitimi Proje Destekleri*, http://www.sydgm.gov.tr/tr/html/208/Gelir+Getirici+Proje+Destekleri/, Erişim: 25.11.2012.

T. C. TKDK (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu) (2011a), *Instrument for Pre-Access Assistance Rural Development Programme*, [online], http://www.tkdk.gov.tr/, Erişim: 14.12.2011.

TESK (2012), *Kadın Girişimciliğinin Desteklenmesi Projesi*, http://www.tesk.org.tr/tr/proje/ yurutulen/kadin.php, Erişim: 19.11.2012.

Türkiye Grameen Mikrokredi Programı (2011), *Türkiye Grameen Mikrokredi Programı*, http://www.tgmp.net/Default.aspx, Erişim: 19.11.2012.

Ekonomik Küreselleşme ve Kadın Yoksulluğu: Bir Yazın Taraması[1]

M. Cüneyt Özşahin, A. Göksel Uluer

Giriş

Küreselleşme olgusu farklı disiplinler çerçevesinde çeşitli boyutlarıyla analiz edilebilmiştir. Ontolojik gerçekliği başlı başına bir tartışma konusu olan küreselleşmenin tarihlendirilmesi ve farklı bağlamlardaki etkileri de derin görüş ayrılıklarını beraberinde getirmiştir. Kuşkusuz mevcut küreselleşme tartışmalarının bir veçhesi de ekonomiktir. Küreselleşme ve yoksulluk bağlantısı

1. Bu çalışmanın birinci bölümü (*Ekonomik Küreselleşme: Tanımlar, Dönemler ve Politikalar)* M. Cüneyt Özşahin tarafından; ikinci bölümü (*Ekonomik Küreselleşme ve Kadın Yoksulluğu*) ise A. Göksel Uluer tarafından kaleme alınmıştır.

da söz konusu tartışmalar çerçevesinde ekonomik küreselleşme yazınının bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte küreselleşmenin olumsuz bir çıktısı olarak yoksulluğun etkileri, çeşitli toplumsal kesimler üzerinde diğerlerine nazaran daha yoğun bir biçimde hissedilmektedir. Kadın yoksulluğu ve küreselleşme bağlantısı da bu kapsamda tartışılması gereken önemli bir başlık niteliği taşımaktadır. Bu çalışma kadın yoksulluğu ve küreselleşme ilişkisine dair genel bir yazın taraması yapmayı hedeflemektedir. Bu amaçla ilk bölümde küreselleşme, yoksulluk ve cinsiyet başlığı altında kavramsal bir tartışma yürütülecek ve kavramlar arasındaki ilişkiler açıklanmaya çalışılacaktır. İkinci bölümde ise kadın yoksulluğunun kapsamı, dinamikleri ve etkileri derinlemesine incelenecektir.

Ekonomik Küreselleşme: Tanımlar, Dönemler ve Politikalar

1990'lı yılların gözde kavramlarından biri olan küreselleşme, farklı disiplinler çerçevesinde çok sayıda akademik çalışmayı şekillendirmiştir (Kellner, 2002: 285). Küreselleşmeyi ontolojik olarak olumlayan hiper-küreselleşmeciler (*hyper-globalists*), reddeden şüpheciler (*sceptics)* ve farklı bir perspektiften yeniden okumaya çalışan dönüşümcülerin (*transformationalist*) her biri, küreselleşme olgusuna yönelik farklı portreler ortaya koymuştur (Held vd, 1999: 2). Bununla birlikte küreselleşme ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel ve ideolojik farklı boyutlarıyla çok yönlü bir kavram olarak ele alınabilmektedir (Steger, 2003: 37-112). Robertson ve Khondker'e göre (1998) söylemsel bir zenginliği bünyesinde barındıran çok boyutlu bir kavram olarak küreselleşme olgusu, -diğer okumaların yanında serbest piyasanın difüzyonuna dayalı- ekonomik bir çerçevede de okunabilmektedir. Ekonomik küreselleşme genellikle ülkelerin ekonomik entegrasyon düzeyleriyle ilişkilendirilmektedir. Bu anlamda ekonomik küreselleşme (a) ülke içindeki ve dışındaki mal, hizmet ve faktörlerin dolaşımına yönelik kısıtların düzeyi veya (b) ülke içinde ya da dışındaki mal, hizmet, faktör ve kârın dolaşımının göreli büyüklüğüyle ilişkilendirilebilmektedir (Aisbett, 2007: 35).

Tüm bunların yanında ekonominin küreselleşmesi olgusuna ilişkin farklı tarihlendirmelere rastlamak mümkündür. Kökleri

Mezopotamya, Mısırlılar ve Asurlulara uzanan, kademeli olarak derinleşen küresel ticarete vurgu yapan Moore ve Lewis (2009) özetle küreselleşmeyi antikiteden bugüne uzanan uzun soluklu bir kavram olarak değerlendirir. Wallerstein'a (2000: 250) göre ise kapitalizmin formasyonuna paralel bir biçimde XV. yüzyılın ikinci yarısına uzanan beş yüz yıllık bir kavram olarak küreselleşme olgusu aslında yeni olmaktan uzaktır. Öte yandan O'Rourke ve Williamson (2004: 109) bir başlangıç olarak görece daha yakın tarihlere, XIX. yüzyıla, işaret etmektedir.[2] Yine Hirst ve Thompson ise 1870 ve 1914 arası dönemi küresel düzeyde ekonomik entegrasyonun en yoğun olduğu tarihler olarak sunmaktadır (Hirst ve Thompson, 1999: 2).

Bu değerlendirmelere karşın küreselleşme genellikle XX. yüzyılın bir olgusu olarak okunabilmektedir. 1970'lerden itibaren uluslararasılaşmanın yeni formlarının ortaya çıkışında insanlar, topluluklar ve devletler arasındaki karşılıklı bağımlılığın artmasına vurgu yapılmaktadır (Amoroso, 2007: 12).[3] Steger (2003: 35) ise 1970'li yıllarda yaşanan yoğunlaşmayı, fasılalı bir gelişim sergileyen küreselleşme fenomeni bakımından bir "kuantum atlaması (*quantum leap*)" olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda neoliberal küreselleşme genellikle altı çizilen önemli başlıklardan biri olmuştur.

Ekonomik Küreselleşme ve Neoliberalizm

Şenses, 1970'li yıllarla başlayan bu özgül dönemi neoliberalizm ile ilişkilendirmektedir. Şenses'e göre küresel kapitalizmin bir diğer önemli safhası da "son çeyrek yüzyılda hızlanan" ve izleri 1970'li yıllara kadar sürülebilen neoliberal küreselleşme olmuştur (Şenses, 2004: 14-15).[4] Benzer bir çıkış noktasından hareket eden Jaggar'a göre (2001: 299) ise "neoliberalizm, günümüzde küreselleşme söylemini domine eden liberal siyasal teorinin bir versiyonuna verilen isimdir". Öyle ki, Soğuk Savaş sonrasında daha da görünür hale gelen neoliberal küreselleşme neredeyse "normatif

2. XIX. yüzyıl Atlantik ekonomisi bağlamında küreselleşme olgusuna yönelik daha kapsamlı bir değerlendirme için bkz. O'Rourke ve Williamson (1999).
3. Karşılıklı bağımlılık olgusuna ilişkin daha detaylı bir inceleme için bkz. Keohane ve Nye (1977).
4. 1970'li yıllara uzanan neoliberal küreselleşme çerçevesinde bir başka değerlendirme için bkz. Wise ve Márquez (2013).

bir taahhüt" (*normative commitment)* halini almıştır (Mittelman ve Tambe, 2000: 74).

Neoliberalizm, 1980'li yıllarda Reagan ve Thatcher'in öncülüğünde doktrinize edilen neoliberal yeni dünya düzeni ile kristalize olmuştur (Ercan, 2001: 115). Reagan ve Thatcher'in girişimleriyle siyasal alanı şekillendiren neoliberal tasavvur, 1990'lı yıllarda Washington uzlaşıyla "teknokratik" bir boyut kazanmıştır (Peck ve Tickell, 2002: 380). Williamson tarafından teorize edilen Washington Uzlaşısı, ilk şekliyle, Latin Amerika ülkelerine yönelik on maddelik bir reçete olarak ortaya konulmuştur. Williamson'ın altını çizdiği söz konusu maddeler arasında finansal liberalleşme, doğrudan dış yatırıma yönelik engellerin kaldırılması, özelleştirme, özel mülkiyetin korunması gibi siyasa önerileri yer almaktadır (Williamson, 2004-2005: 196).

1980'lerde yapısal uyum ve ekonomik iyileşme programlarıyla, somut politikalarla vücut bulan neoliberal izlek, 1999 yılından itibaren ise yoksulluk azaltma stratejileri olarak yeniden adlandırılmıştır (Simon, 2013: 87, 90). Callaghy'e (1997) göre mevcut küresel ekonomi bazı ülkeleri borç batağına sürükleyerek uluslararası bir alt sınıfın (*international underclass*) teşekkülünü beraberinde getirmiştir. Söz konusu ülkelerde yıkıma yol açan borçlanma politikaları ise büyük ölçüde IMF ve Paris Kulübü gibi çeşitli örgütlerin çizdiği çerçevede saptanmaktadır (Callaghy, 1997: 392-396).

Neoliberal bir çerçevede şekillenen küreselleşme olgusu devletler üzerinde siyasal, ekonomik ve sosyal pek çok farklı yansımaya sahip olmuştur. Her şeyden önce küreselleşme devletin üstlendiği işlevlerin yeniden tanımlanmasını beraberinde getirmiştir. Susan Strange'in "devletin erozyonu" olarak isimlendirdiği süreç, şirketler ve girişimciler karşısında devletin finansal piyasaları kontrol etmekte yaşadığı güçlüğe ve küresel ekonominin dayattığı rekabetçi koşullar karşısında gerilemesine tekabül etmektedir (Strange, 1997: 365-369). Ohmae'nin (1995) daha çarpıcı bir şekilde ortaya koyduğu benzer vurgusunda enformasyon teknolojilerinde yaşanan akıl almaz ilerleme "ulus devletin sonu"nu getirmiştir.

Neoliberalizm ile beraber ortaya çıkan bir diğer kavram ise esnek emek olmuştur. Kapitalist birikimciliğin yeni bir safhasını temsil eden "emek süreci"nin ve "emek pazarı"nın parçalanması farklı ekoller çerçevesinde 1980'li yıllarla beraber sıklıkla tartışılmıştır (McDonald, 1991: 178 ve devamı). Bu çerçevede yoksulluk

ve emeğin esnekleşmesi arasında bir bağlantı bulunduğu iddiası gündeme getirilmiştir. Özellikle Harvey, kırsal yoksulluk, kayıt dışı faaliyetler ve esnek emek arasında ilişkilerin altını çizmektedir (akt. Amin, 2003: 32). Yine Harvey, "esnek uzmanlaşma"ya ve "esnek birikim"e dayalı bir örgütlenme biçiminin tüm sosyal güvenlik mekanizmalarını ortadan kaldıracağını, dolayısıyla yoksulluğu da bir kat daha artıracağını vurgulamaktadır. Sonuç ise "düşük maaşlar", "artan iş güvensizliği" ve "kazançların ve iş muhafazasının azalması" olarak sıralanabilmektedir (Harvey, 2005: 76).

Neoliberal küreselleşme denkleminde bir diğer önemli parametre de uluslararası göçlerdir. Pazar ekonomisinin yerleştirilmesini sağlamak için Dünya Bankası ve IMF tarafından Yapısal Uyum Politikaları devletin müdahale gücünü azalmakta, yurttaşları ise kırılgan bir hale getirerek göçe kapı aralamaktadır. Bunun yanında pazarın kâr odaklı aktörleri legal veya illegal olarak göç olgusunu istismar yolunu tercih edebilmektedir (Castles, 1998: 180-181). Wise ve Márquez (2013) ise daha açık bir şekilde uluslararası "eşitsiz gelişme"nin bireyleri göç etmeye zorladığının (*forced migration*), göçe zorlanan bireylerin ise olumsuz çalışma koşullarına mahkûm olduğunun altını çizmektedir.

Ekonomik Küreselleşme ve Yoksulluk

Yoksulluk ve küreselleşme ilişkisi kendi içerisinde bir çeşitlilik sergilemektedir. Yapılan pek çok görgül çalışma küreselleşme-yoksulluk ilişkisine yönelik bir uzlaşıya ulaşmaktan uzaktır. Küreselleşme yazını küresel yoksulluk ve küresel eşitsizlik bağlamında küreselleşmenin olumlu ve olumsuz etkilerine vurgu yapan küresel "evetçiler" ve "hayırcılar"ın istatistik düellosuna dönüşmüştür (bkz. Wade ve Wolf, 2003). Farklı istatistiksel değerlendirmeler, küresel yoksulluğa ilişkin farklı değerlendirmeleri beraberinde getirmiştir. Söz konusu farklı değerlendirmelerin en önemli nedeni yoksulluğa yönelik "kavramsal kafa karışıklığı"nın (*conceptual ambiguity*) yol açtığı ölçüm sorunlarıyla bağlantılı addedilmiştir (Ravillion, 2003: 740-743).

Küreselleşme ve yoksulluk ilişkisi çok farklı biçimlerde ele alınabilmiştir. Chossudovsky (2003) provakatif bir başlık ile tüm bir küreselleşme sürecini "yoksulluğun küreselleşmesi" olarak değerlendirmektedir. Yine Stiglitz (2002: 6-7) küreselleşmenin mevcut

haliyle pek çok Asya ve Latin Amerika ülkesinin yanı sıra –başta Rusya olmak üzere– geçiş (*transition*) ülkeleri için yoksulluk ve istikrarsızlık ürettiğini hatırlatmakta ve durumun tersine döndürülmesinin ise ancak Batı'nın samimiyetsiz ekonomik politikalarının revize edilmesiyle mümkün olabileceğini vurgulamaktadır. Benzer şekilde küreselleşmenin "asimetrik" niteliğini kabul eden Birdsall (2003: 22-27), küreselleşmeyle beraber ortaya çıkan eşitsizlik ve yoksulluğun gelişmekte olan ülkelerin aleyhine işlediğinin altını çizmiştir. Kiely (2007: 434) ise yoksulluğu azaltma ve gelişmiş dünya ile "yakınsama" saikiyle önerilen neoliberal reçetenin "çifte standart" ve gelişmiş ülkelerin "korumacı" politikaları nedeniyle başarılı bir biçimde uygulanmasının mümkün olmadığını dile getirmektedir.

Konuya ilişkin formülasyon küreselleşmenin "daha entegre ekonomileri", entegre olmuş ekonomilerin büyümeyi, büyümenin ise yoksulluğun azaltılmasını beraberinde getireceğine ilişkindir (World Bank, 2002: 1). Öte yandan küreselleşmenin beraberinde getirdiği ticari serbestliğin, beraberinde büyümeyi getireceği, büyümenin ise yoksulluğu azaltacağına dair klasik formülasyonun bölüşümde yaşanan sorunlar ve artan eşitsizlik nedeniyle doğru sonuçlar vermediğinin altı çizilmiştir (Harrison, 2007: 2-3). Öyle ki, 1990'lı yıllarla beraber uluslararası örgütlerce küreselleşmenin bir yan etkisi olarak değerlendirilmeye başlanan yoksulluk sorunu, temel bir analiz konusu haline getirilmiştir (bkz. World Bank, 1996). Öte yandan Harrison ve McMillan (2006: 126) farklı ülke örneklerinden yola çıkarak yoksulların küreselleşme sürecinden kazanan taraf olarak çıkabilmesini kredi imkânları, teknik bilgi/beceri ve sosyal güvenlik mekanizmaları ile ilişkilendirmiştir.

II. Ekonomik Küreselleşme ve Kadın Yoksulluğu

Kadının güçlendirilmesi, kadın yoksulluğu ve toplumsal cinsiyet konuları son birkaç on yılda gündeme taşınmıştır. 1995'te yapılan konferans ve yayımlanan Pekin Deklarasyonu[5], ardın-

5. Pekin Deklerasyonu'nun ilgili maddeleri özetle şunlardır: Kadınların statüsündeki gelişmelere karşın eşit bir ilerleme kaydedilemediğini ve bu durumun insanlık için sorunlar doğurabileceğini (madde 5), ekonomik büyüme, kalkınma ve yoksulluğun giderilmesi için, kadınların katılımının artırılması ve fırsatlardan eşit olarak yararlanmaları gerekliliğini (madde 16), kadınların bu potansiyellerinin geliştirilmesinin daha iyi bir dünya doğuracağını (madde 34) vurgulamaktadır. (Beijing Decleration. http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/declar.htm. 02. 04. 2013).

dan Birleşmiş Milletler bünyesinde pek çok yapılanma[6] ile atılan adımlar konuyla ilgili ipuçları vermektedir. Kadının ekonomik katılımı özellikle kalkınmanın gerçekleşmesi için önemli bir adım olarak görülmektedir. Bu da Birleşmiş Milletler'in Milenyum Kalkınma Hedefleri'nin ve dolayısıyla ondan ilham alarak pek çok sivil toplum kuruluşunun soyunduğu bir roldür (Grown, Gupta ve Kes, 2005: xviii). Kadının ekonomiye dahil olması, bireysel olarak güçlendirilmesi ve toplumsal hayatta etkin görevler üstlenmesi beklenmektedir.

Bunun yanında akademik literatürde ilk olarak Pearce (1978) yoksulluğun feminizasyonu (*feminization of poverty*) kavramıyla yoksulluk cinsiyet ilişkisi bağlamında kadınların kırılganlığına vurgu yapmıştır.[7] Kadın yoksulluğu sadece gelir eksikliği değil, cinsiyetin bir yansıması olarak her şeyden önce kadınların "seçimleri" ve "fırsatlar" hususundaki "kısıtları"ndan kaynaklanmaktadır (Fukuda-Parr, 1999: 101-102). Öyle ki, Chant'a göre (2009: 20) yoksulluğun feminizasyonu üç bağlamda ortaya çıkmaktadır: (1) Dünya yoksulları arasında kadınların orantısız yüksekliği, (2) Bu eğilimin derinleşmesi ve (3) Kadın aile reislerinin sayılarının artması. Küreselleşmenin neoliberal formunun ise kadınlar üzerinde olumsuz bir nitelik taşıdığı vurgulanabilmektedir (Jaggar, 2001: 298). Sassen (1996) kadın yoksulluğuna ilişkin üçlü bir çerçeve çizmiştir. Buna göre kadın yoksulluğu premodernden küresele uzanan süreçte üç farklı formda şekillenmiştir (Sassen, 1996).[8]

İlk Aşama: Kadının "Görünmeyen Rolü"

Kuşkusuz kadın yoksulluğunun tezahüründe ekonomik boyut, dolayısıyla ekonomik küreselleşme önem teşkil etmektedir. Bu bağlamda, kadının mevcut konumunu açıklamak üzere, ekonomi ile kadın yoksulluğu ilişkisini aşamalara ayıran Sassen'e göre; ilk

6. Birleşmiş Milletler'de kurumsal anlamda kadın ile ilgili varolan yapılanmalar: 1) UN Women [UN Women'ın bünyesinde Kadın Gelişimi Birimi (DAW), Kadın Gelişimi Uluslararası Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (INSTRAW), Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Gelişimi Danışmanlık Ofisi (OSAGI), BM Kadın Kalkınma Fonu (UNIFEM) birimleri bulunmaktadır]. 2) Kadının Statüsü Komisyonu (Structure and Organisation, http://www.un.org/en/aboutun/structure/index.shtml, 02. 04 2013).

7. Pearce, ilgili kavramı ilk olarak 1978 yılındaki makalesinde kullanmıştır [Bkz. Pearce, Diane (1978). The Feminization of Poverty: Women, Work and Welfare. *Urban and Social Change Review*, 11, 28-36].

8. Bu çalışmada faydalanılan Sassen'e ait üçlü sınıflandırmanın altını çizen bir başka araştırma için bkz. Kelly ve Prokhovnik, 2004: 96-98.

aşama, kadının tarımsal emeğe katkı yaparak, hane içi üretimde yer alan, bu özelliği ile de bir anlamda erkeği sübvanse etme rolünü üstlendiği bir aşamadır. (Sassen, 1996: 11).

Bu, tarımsal üretimin etkinliğini ve geçerliliğini koruduğu toplumlarda gözlenen roldür. Kadın bu şekilde hanenin devamını ve bu istikrar için gerekli sosyal ilişkileri sağlamaktadır. Kadının "görünmeyen rolü" olarak adlandırılan bu durum, asgari ekonomik ihtiyaçların karşılandığı, erkeğin "eve ekmek getiren" *(breadwinner)* (Brenner, 1987: 450, Sen, 2010a: 105, Sen, 2010b: 1) konumunda olduğu bir bakım ekonomisinin *(care economy)* parçasıdır (Sen, 2010a: 102, Sassen, 2000: 509).

İkinci Aşama: Kadının Proleterleşmesi

İkinci aşama, manifaktür üretiminin uluslararasılaşması ve buna bağlı olarak kadının proleterleşmesidir (Sassen, 1996: 12). Yaşanan bu gelişmeler kadının rolünü Sassen'in bahsettiği birinci aşamadan ikinci aşamaya evrilmesine neden olan farklılaşmaya yol açar. Küreselleşme ile sosyal hizmetleri kesintiye uğratması başta kadınlar olmak üzere çeşitli toplumsal kesimlerin marjinalizasyonuyla sonuçlanmıştır (Mittelman ve Tambe, 2000: 75). Zira kamu harcamalarının kısılması, dolayısıyla eğitim, sağlık gibi bakım ekonomisinin önemli unsurlarında meydana gelen azalmalar, hane halkının devamlılığını tehlikeye atan sonuçlar doğurmuştur (Moghadam, 1999: 377). Buna genel anlamda ekonomilerin daralması, işssizliğin artması ve yüksek enflasyonu eklediğimizde, mevcut konumun sürdürülebilmesi için kadının da, hane içerisindeki faaliyetlerinin dışında ekonomik etkinliğe dahil olması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Böylece hane halkı, Sassen'in ifadesiyle, geçimini sağlamaya yönelik alternatif yollara *(alternative survival)*[9] başvurmaya başlamıştır (Sassen, 2000; Sassen, 2010).

Kadının bu alternatif yollara başvurmasının sebeplerini, yine Sassen (2010), şöyle sıralamıştır: (1) Erkek istihdamında meydana gelen azalma. (2) Geleneksel üretimin dışarıdan baskılanan ithalatçı yapı nedeniyle işlevsiz hale gelmesi. (3) Kamu gelirlerindeki düşüş (2010: 32). Kadınlar tüm bu motivasyonların doğrultusunda işgücü piyasalarında yer alma eğilimi göstermiştir.

9. Sassen bu ifadeyi birkaç şekilde kullanmıştır. 1. "Feminization of Survival" (Sassen, 2000: 506). 2. "Alternative Survival Circuits" (Sassen, 2010: 31). 3. "Alternative Survival Strategies" (Sassen, 2010: 32).

Bununla birlikte zaman geçtikçe üretimde yüksek teknolojinin kullanıma girmesi, mavi yakalı işgücüne olan ihtiyacın daha da azalmasına sebebiyet verdi. Bu duruma müteakip, emeğin daha esnek formlarına duyulan ihtiyaç da gözle görünür bir biçimde arttı. Bu esnek formlar daha az ücret kazandırma niteliği bulunan, evden çalışma, yarı zamanlı *(part time)* çalışma şeklinde vücut buldu. Kadınlar da fiyat beklentilerinin erkeklere nazaran daha az olması nedeniyle bu alanlara yöneldi. Böylece işlerin/istihdamın kadınsılaşması *(feminization of employment)* süreci gerçekleşti (Moghadam, 1999: 370-375). Kadınların toplumsal hayata daha faal ve daha fazla söz sahibi olarak katıldığını vurgulamak mümkün hale geldi. Kamu harcamalarının azalması, kamu hizmetleri sahasında maaşları düşürdü.

Ancak kadınlar bu görece düşük maaşlı işlerde çalışmaya razı konumda olduğu için, kamuda yer alan kadın sayısında artış gözlendi (Moghadam, 1999: 373). Örneğin endüstriyel alanda çalışan kadınlar toplam oranın %30 ila 40'ını oluştururken; ithalata yönelik firmalarda (özellikle tekstil, elektrik bileşenleri) bu oran bazı kalemlerde %90 düzeyine ulaştı. (Moghadam, 1999: 372-373). Öyle ki, Birleşmiş Milletler'in yayımladığı Yarı Zamanlı İstihdam verilerinde de kadınların erkeklere oranla, ortalama olarak iki kat daha fazla miktarda yarı zamanlı işlerde yer aldığını görebilmekteyiz (UNSTATS, 2013a).[10]

Sassen'in üç aşamalı perspektifinden hareketle Kelly ve Prokhovnik, bu yeni süreçte özellikle genç kadınların; pek çok yeni fırsatla buluşmuş olsa da, emek piyasasına sağlam bir giriş yapamadığını dile getirmiştir (Kelly ve Prokhovnik, 2004: 96-98). Bütün bu değişimlerle ortaya çıkan görüntüyü Dedeoğlu da, feminist literatürde iki ayrı değerlendirme şeklinin olduğunu vurgulayarak anlatmaktadır: "İlki kadın emek kullanımının ihracata yönelik sanayileşme deneyimine paralel olarak arttığı; ikincisi ise toplumda varolan cinsiyete dayalı ayrımcılık ve işbölümü sonucu bu artış aslında kadınları yine de üretimin marjinal aktörleri olmaktan kurtaramamaktır." (Dedeoğlu, 2004: 95).

Emeğin esnek formlarının yaygınlaşmasına ek olarak, küreselleşmenin getirdiği yeni ekonomik düzen ve teknolojik gelişme yeni iş imkânlarına da kapı aralamıştır. Bunların başında küresel

10. İlgili veriler için; UN Stats, Table 5b.Part Time Employment. http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/indwm/, (02.04.2013).

iletişim, ağlar ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler gelmektedir. Kadınlar faturalama, çağrı merkezi hizmeti, rutin muhasebe gibi tek amaçlı ve kalifiye olmayan işlerde görev almaya başladı. (Dejardin, 2008: 4-6).

Kadının işgücüne bu yollarla katılımı, şüphesiz ki, küresel ekonominin işleyişiyle uyumluluk arz eden bir husustur. Öyle ki kadının emeğin esnek formlarında yer alma biçimlerinden biri olan işi evden yürütme faaliyeti, işçi bakım masraflarını işverenin sırtından alarak haneye yönlendirmiştir. Bu durum ise kuşkusuz işveren açısından avantajlı bir pozisyon doğurmaktadır (Sen, 2010b: 4).

İkinci olarak kadının proterleşmesi süreci hem maliyetlerin kısılmasına yol açarak daha rekabetçi bir sistem oluşturmaya hem de ücretli gelire olan ihtiyacın fazlalaşması neticesinde sendikal hareketin seyrekleşmesi ve zayıflamasına neden olmuştur (Sassen, 2010: 30). Korumacı emek mevzuatı ile ücretlerin merkezden kontrolü ve belirlenmesi zayıflayınca istihdamın güvenliği sekteye uğramıştır (Sen, 2010b: 8). Üçüncüsü ise, kadın açısından artan istihdamın esnek yapısı, beraberinde riskli ve güvensiz bir geliri getirdi. Bu da özellikle Safa ve Momsen'in Latin Amerika ve Karayipler üzerindeki çalışmalarında görüldüğü üzere az gelişmiş ülkelerdeki kadın-başlı hanelerin *(female-headed households)* hayatını idame ettirmesini zorlaştırarak, daha düşük gelir ve daha esnek koşullarda işgücüne dahil olmaya teşvik edici bir rol oynayan kısır bir döngü oluşturdu (Safa, 2010; Momsen, 2010).

Üçüncü Aşama: Göçmenlik, Kaçakçılık ve Toplumsal Cinsiyet

Göçmenlik ve Kaçakçılık

Küresel ağlarda gelişen, geçimi sağlayacak alternatiflerden biri de göçmenlik ve bununla bağlantılı olarak kaçakçılık olgusudur. GAATW'nun (Global Alliance Against Traffic in Women) raporunda yer alan ifadelere göre kaçakçılığı tetikleyen küreselleşme trendleri şöyle sıralanmaktadır: Piyasanın devletten daha üstün karar verici olma konumu, gelişmekte olan ülkelerin ihracata dayalı bir gelişme stratejisine başvurması, çok uluslu şirketlerin fazlalaşması ve bunların taşeronluk bağlantıları, krediler karşılığında IMF ve Dünya Bankası tarafından öngörülen yapısal uyum programları (GAATW, 2010a: 6).

Kadınlar da göçmenlik ve kaçakçılık ağlarında yer alıp, özellikle gelişmiş ülkelere, göç ederek ailelerini ve kendilerini ayakta tutma stratejileri izlemeye başlamıştır. Castles ve Miller'ın belirttiği üzere "çağdaş göçlerde özellikle kadınların görünürlüğü artmıştır" (Castles ve Miller, 2008: 13).

2005 yılında uluslararası göçmen sayısı 191 milyon olarak kayda geçmiştir. Bu göçmenlerin neredeyse yarısı kadındır. Gelişmekte olan ülkeler hesaba katıldığındaysa kadın sayısı erkek sayısını geçmektedir (GAATW, 2010b: 13). Göçmenlik aynı zamanda kayıtsız işgücü ve taşeron işlerin devamı için bir kaynak oluşturmuştur. Buna ek olarak kaçakçılık bir sektör olma yolunda ilerlemiş ve 1998 yılındaki verilere göre kriminal gruplara 7 milyar dolarlık bir havuz oluşturan nitelik kazandırmıştır (Sassen, 2000: 516). Bunun yanında kadın kaçakçılığı istismara açık bir noktaya sahiptir. Özellikle seks işçiliği sektörü, pek çok kadının yöneldiği bir alan olmuştur (GAATW, 2010a: 14).

Aynı konunun bir diğer yanı da göçmenlerin orijin ülkelerine gönderdiği dövizlerdir *(remittance)*. Bu dövizler ile orijin ülkedeki ekonominin gelişmesine, bilhassa gelişmekte olan ülkeler açısından, ciddi bir kaynak sağlamıştır. 1998 yılında göçmenlerin yurda gönderdiği para kaynağı 70 milyar dolar olarak hesaplanmıştır (Sassen, 2000: 520). Bazı ülkeler de, gelen dövizlerin daha efektif kullanımı için birtakım yasal düzenlemeler getirip, söz konusu kaynaktan yararlanmayı tercih etmiştir (GAATW, 2010a: 9).

Toplumsal Cinsiyetin Yansımaları

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği yeni iş sahaları örneklerinde gördüğümüz üzere, genellikle kadınlar daha tekdüze ve hiyerarşinin altlarında yer alan işlerde görev alabilmiştir. Kadınların işgücüne katılımlarının dikkat çekici bir biçimde artmasına karşın kadın emeği "güvensiz", "düşük ücretli" ve "düzensiz" işlerde istihdam edilmiştir (Standing, 1999: 600). Birleşmiş Milletler konuyla ilgili yayımladığı verilerde, kadınların ülke bazında yöneticilik, üst düzey memuriyet ve kanun koyuculuk *(legislator)* alanlarında erkekler ile karşılaştırmalı olarak oranlarını ortaya koymuştur. Birkaç istisna dışında bu oran %50'nin altındadır. Rakamlar genel olarak %20 ila 40 bandına oturmuş durumdadır (UNSTATS, 2013b).[11]

11. İlgili veriler için; Table 5f. Women Legislators and Managers, http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/indwm/, 02.04.2013.

Ayrıca, çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerden gelen kadınların bir kısmı da ev hizmeti işlerinde görev almaktadır. Bu da hem erkek hem kadının çalıştığı ya da evlenmemiş bireylerden oluşan hanelerde, geleneksel anlamda bir kadının, "eş"in oynayacağı rolün eksikliği anlamına gelmektedir. İşte göçmen kadınların bir kısmı da bu toplumsal rolü yerine getirmekte ve geniş perspektiften bakıldığında, bol zaman ve yüksek sorumluluk gerektiren işlerin ve küresel ekonominin istikrarını sağlayacak yapılardan biri olan hanenin devamlılığına katkıda bulunmaktadır. (Sassen, 2010: 33).

Değinilmesi gereken bir diğer olgu kadının gelir elde etmek için yurtdışına çıktığı durumların sosyal yansımalarıdır. Kadının ailesine yaptığı maddi katkı erkeğin toplumsal konumu ve "eve ekmek getiren" sıfatını zedeleyebilmektedir. Buna ek olarak kadınlar açısından göçmenlik, çok fazla seks işçiliği ile özdeşleştirilmiş bir durumdur. Bu da kadının ülkesine geri döndüğünde farklı toplumsal baskı biçimleriyle karşı karşıya kalmasına yol açabilmektedir (GAATW, 2010b: 14).

Genel Bir Değerlendirme

Kuşkusuz küreselleşme tanımlanması oldukça zor bir kavram niteliğindedir. Bununla beraber küreselleşmenin olumlu ve olumsuz yansımalarına ilişkin bir konsensüs sağlandığını ifade etmek oldukça güçtür. Bu çerçevede küreselleşme-yoksulluk ilişkisi oldukça çetrefilli bir niteliğe sahiptir. Genellikle 1970'li yıllarla beraber neoliberal bir formda ortaya çıkan küreselleşme pek çok açıdan yoksulluğun özellikle de kadın yoksulluğunun temel gerekçesi olarak ortaya konmuştur.

Bununla birlikte küreselleşme ve kadın yoksulluğu tartışmasında, özellikle kadının işgücü piyasasında artan rolüne baktığımızda da, iki farklı görüş ortaya çıkmaktadır. Birincisi, kadının eskiye nazaran daha iyi bir konumda olduğunu belirterek, bu gelişimin hem kadına hem de genel refaha olan katkısından bahsetmektedir. İkincisi ise, kadının sayıca fazlalaşan bu istihdam durumuna rağmen hâlâ riskli, güvensiz ve esnek işlerde çalışabildiğini vurgulamaktadır.

Johnson-Latham bu ayrımı kalkınma temelli ve hak temelli olarak yapmaktadır (Johnson-Latham, 2010: 41-46). Kalkın-

maya odaklanan bakış açıları kadının statüsündeki ilerlemeyi, olumlu bir çerçevede değerlendirirken; hak temelli yaklaşım ise toplumsal cinsiyet ve küresel sistemden kaynaklanan bazı yapısal sorunların bulunduğunu, mevcut gelişmenin suni olduğunu, kadın haklarının hâlâ istenilen düzeyde olmadığı, bu yapısal noktalar düzeltilmeden gerçek bir farklılaşmanın sağlanamayacağı kanısındadır. Dejardin'in benzetmesi çerçevesinde ifade edecek olursak, küreselleşme-kadın yoksulluğu ilişkisi, kişinin bardağın yarısını dolu mu yoksa boş mu gördüğüyle yakından ilişkilidir. (Dejardin, 2008: 6).

Kaynakça

Aisbett, E. (2007), "Why Are the Critics So Convinced That Globalization Is Bad for the Poor?", *Globalization and Poverty,* Der. Ann Harrison, The University of Chicago Press, Chicago & Londra, s. 32-75.

Amoroso, B. (2007), "Globalization and Poverty: Winners and Losers", *Development*, 50, s. 12-19.

Amin, A. (2003), "Post-Fordism: Models, Fantasies and Phantoms of Transition", *Post- Fordism: A Reader,* Der. Ash Amin, Blackwell Publishing, Londra, s. 1-39.

Birdsall, N. (2003), "Asymmetric Globalization: Global Markets Require Good Global Politics", *The Brookings Review*, 21 (2), s. 22-27.

Brenner, J. (1987), "Feminist Political Discourses: Radical versus Liberal Approaches to the Feminization of Poverty and Comparable Worth", *Gender and Society*, 1 (4), s. 447-465.

Callaghy, T. (1996), "Globalization and Marginalization: Debt and the International Underclass", *Current History*, 26 (613), s. 392 -396.

Castles, S. (1998), "Globalization and Migration: Some Pressing Contradictions", *International Social Science Journal*, 50 (156), s. 179–186.

Castles, S., Miller ve M. J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Chant, S. (2009), The 'Feminisation of Poverty' in Costa Rica: To What Extent a Conundrum? *Bulletin of Latin American Research,* 28 (1), s.19–43.

Chant, S. (2010), *The International Handbook of Gender and Poverty: Concepts, Research and Policy*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham.

Chossudovsky, M. (2003), *The Globalization of Poverty and the New World Order*, Shanty Bay, Global Outlook, ONT.

Dedeoğlu, S. (2004), "Dünya Ekonomisi ve Hayatta Kalmanın Feminizasyonu: Toplumsal Cinsiyet, Kalkınma ve Küreselleşme", *Kalkınma ve Küreselleşme,* Der. Saniye Dedeoğlu ve Turan Subaşat, Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 13-54.

Dejardin, A.K. (2008), "Gender Dimensions of Globalization. Globalisation –Decent Work and Gender", *Oslo Conference on Decent Work – A Key to Social Justice for a Fair Globalisation.*

Ercan, F. (2001), *Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Fukuda-Parr, S. (1999), "What Does Feminization of Poverty Mean? It Isn't Just Lack of Income", *Feminist Economics*, 5 (2), s.99 – 103.

GAATW. (2010a), *Beyond Borders: Exploring Links Between Trafficking, Globalization and Security*, GAATW Working Papers Series.

GAATW. (2010b), *Beyond Borders: Exploring Links Between Trafficking and Gender*, GAATW Working Papers Series.

Grown, C., Gupta, G.R. ve Kes A. (2005), *Taking Action: Achieving Gender Equality and Empowering Women*, Earthscan, Londra.

Harrison, A. (2007), "Globalization and Poverty: An Introduction", *Globalization and Poverty,* Der. Ann Harrison, The University of Chicago Press, Chicago & Londra, s. 1-30.

Harrison, A. ve McMillan, M. (2007) "On the Links between Globalization and Poverty" *Journal of Economic Inequality*, 5, s. 123–134.

Harvey, D. (2005), *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, Oxford.

Held, D., McGrew, A.G., Goldblatt, D. ve Perraton, J. (1999), *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*, Polity Press, Oxford.

Hirst, P. ve Thompson, G. (1999) *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*, 2nd edition, Polity Press, Cambridge.

Jaggar, A. M. (2001), "Is Globalization Good for Women?", *Comparative Literature*, 53 (4), s. 298 – 314.

Johnson-Latham, G. (2010), "Power, Privilege and Gender as Reflected in Poverty" Analysis and Development Goals, ,*The International Handbook of Gender and Poverty: Concepts, Research and Policy,* Der. Sylvia Chant, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 41 –46.

Kellner, D. (2002), "Theorizing Globalization", *Sociological Theory*, 20 (3), s. 285 – 305.

Kelly, B. ve Prokhovnik, R. (2004), "Economic Globalization?" *A Globalizing World? Culture, Economics, Politics*, Der. David Held, Routledge Publishing, Londra & New York, s. 82 – 121.

Keohane, R.O. ve Nye J.S. (1977), *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Little Brown Publishing, Boston.

Kiely, R. (2007), "Poverty Reduction Through Liberalisation? Neoliberalism and the Myth of Global Convergence", *Review of International Studies*, 33 (3), s.415 – 434.

McDonald, M. (1991), "Post-Fordism and the Flexibility Debate", *Studies in Political Economy*, 36, s. 177-201.

Mittleman, J. H. ve Tambe, A. (2000), *Global Poverty and Gender*, Princeton University Press, Princeton.

Moghadam, V. M. (1999), "Gender and Globalization: Female Labor and Women's Migration", *Journal of World-Systems Research*, 2, s. 367-388.

Momsen, J. (2010), "Gender, Households and Poverty in the Caribbean: Shadows Over Islands in the Sun", *The International Handbook of Gender and Poverty: Concepts, Research and Policy*, Der. Sylvia Chant, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 129 - 134.

Moore, K., Lewis, D. (2009), *The Origins of Globalization*, Routledge Publishing, New York.

Ohmae, K. (1995), *The End of the Nation State*, Free Press, New York.

O'Rourke, K. H. ve Williamson, J. G. (1999), *Globalization and History: the Evolution of a Nineteenth-century Atlantic Economy*, MIT Press, Cambridge, Mass.

O'Rourke, K. H. ve Williamson, J. G. (2004), "Once More: When did Globalisation Begin?", *European Review of Economic History*, *8* (1), s. 109-117.

Pearce, D. (1978), "The Feminization of Poverty: Women, Work and Welfare", *Urban and Social Change Review*, 11, s. 28-36.

Peck, J. ve Tickell, A. (2002), "Neoliberalizing Space", *Antipode*, 34 (3), s. 380-404.

Ravallion, M. (2003), "The Debate on Globalization, Poverty and Inequality: Why Measurement Matters", *International Affairs*, 79 (4), s. 739-753.

Robertson, R. ve Khondker, H. H. (1998), "Discourses of Globalization: Preliminary Considerations", *International Sociology*, 13 (1), s.25–40.

Safa, H. I. (2010), "Female-Headed Households and Poverty in Latin America: State Policy in Cuba, Puerto Rico and Dominican Republic", *The International Handbook of Gender and Poverty: Concepts, Research and Policy*, Der. Sylvia Chant, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 123 - 128.

Sassen, S. (1996), "Toward a Feminist Analytics of the Global Economy", *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 4 (1), Article 2, s. 7-41.

Sassen, S. (2000), "Women's Burden: Counter-geographies of Globalization and the Feminization of Survival", *Journal of International Affairs*, 53 (2), s. 503-524.

Sassen, S. (2010), "Strategic Gendering: One Factor in Constituting of Novel Economics", *The International Handbook of Gender and Poverty: Concepts, Research and Policy*, Der. Sylvia Chant, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 29-34.

Sen, G. (2010a), "Poor Households and Poor Women: Is There a Difference?", *The International Handbook of Gender and Poverty: Concepts, Research and Policy*, Der. Sylvia Chant, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 101-104.

Sen, S. (2010b), "Gendered Aspects of Globalization", *Levy Economics Institute of Bard College*, Working Paper No. 621.

Simon, D. (2008), "Neoliberalism, Structural Adjustment and Poverty Reduction Strategies", *The Companion to Development Studies*, Der. V. Desai ve R. B. Potter, Hodder Education Publishing, Londra, s. 86-91.

Standing, G. (1999), "Global Feminization Through Flexible Labour: A Theme Revisited", *World Development*, 27 (3), s. 583-602.

Steger, M.B. (2003), *Globalization: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York.

Stiglitz, J. E. (2002), *Globalization and its Discontents*, W. W. Norton Publishing, New York.

Strange, S. (1997), "The Erosion of the State", *Current History*, 96 (613), s. 365-369.

Şenses, F. (2004), "Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı Engel mi?", *Kalkınma ve Küreselleşme*, Der. Saniye Dedeoğlu ve Turan Subaşat, Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 13-54.

Wade, R. ve Wolf, M. (2003), "Are Global Poverty and Inequality Getting Worse?" *Global Transformations Reader: An Introduction to Globalization Debate*, Der. D. Held ve A. McGrew, Polity Press, Cambridge, s. 440-446.

Wallerstein, I. (2000), "Globalization or the Age of Transition?: A Long-Term View of the Trajectory of the World-System", *International Sociology*, 15 (2), s. 249-265.

Williamson, J. (2004-2005), "The Strange History of the Washington Consensus", *Journal of Post Keynesian Economics*, 27 (2), s. 195-206.

Wise, R.D. ve Márquez, H. (2013), "Neoliberal Globalization and Migration", *The Encyclopedia of Global Human Migration*, Der. Immanuel Ness, Wiley-Blackwell Publishing, Oxford.

World Bank (1996), *Poverty Reduction and the World Bank: Progress and Challenges in the 1990s.*, World Bank, Washington D.C.

World Bank (2002), *Globalization, Growth and Poverty,* Oxford University Press, Oxford.

Beijing Decleration, http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/declar.html, Erişim: 02. 04. 2013

Structure and Organization, http://www.un.org/en/aboutun/structure/index.shtml, Erişim: 02.04.2013

Table 5b. Part Time Employment, http://unstats.un.org/unsd/demographic /products/indwm Erişim: 02.04.2013

Table 5f. Women Legislators and Managers, http://unstats.un.org/unsd/demographic /products/indwm/, Erişim: 02.04.2013

UNSTATS (2013a), Table 5b.Part Time Employment, http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/indwm, Erişim: 02.04.2013

UNSTATS (2013b), Table 5f.Women Legislators and Managers. http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/indwm/, Erişim: 02.04.2013

BM, DB ve IMF'nin Dilinde Kadın Yoksulluğu[1]

Sibel Özbudun

"Emek; varlıklılar için saraylar, yoksullar için ise sefalet üretiyor."[2]

Giriş

Çok değil, 1960 ve 70'li yıllarda, II. Dünya Savaşı sonrasında sanayileşmiş (kapitalist) ülkelerden az gelişmiş (ya da literatürün "daha az rencide edici" diliyle söylemek gerekirse "ge-

1. Bu çalışma 2012 yılında Kaldıraç Dergisinde yayımlanmıştır (Kaldıraç Dergisi, 2012/138, s. 81-90).
2. Karl Marx, 1844 El Yazmaları.

lişme yolundaki") ülkelere yönelik söylemin odağında "kalkınma" yer alıyordu. Kalkınma, yani "Hür Dünya"nın "demokratik idealleri"ni paylaşan gelişme yolundaki ülkelerin, özel teşebbüse dayalı sanayileşme yoluyla, 30-40 (ya da konjonktüre bağlı olarak 50-60) yıl içerisinde Batılı ülkelerin tüketim hızını yakalayabileceği gibi bir iyimser hava hâkimdi...

1970'lerin ortalarına doğru patlak veren "petrol krizi" ve tetikleyicisi olduğu iktisadi buhran, yeryüzündeki hemen her şeyi olduğu gibi bu iyimserliği de köklü bir biçimde tersine çevirdi. Bundan böyle IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kredi kuruluşlarının dilinde "kalkınma" değil, "yoksullukla mücadele" söylemi ön plana geçecekti... "Kalkınma" söylemini neredeyse bütünüyle tarihe gömerek...

İşin ironik yanı, 1980'lerin ikliminde biçimlenmekte olan "yeni (neoliberal) düzen", "yoksullukla mücadele" söylem ve stratejilerini yoksul ülkelerin neredeyse tamamı ve kısa bir şaşkınlığın ardından hızla toparlanacak olan küresel toplumsal muhalefet cephesi (Küreselleşme karşıtları, DSF'ler, anti-MAI vb'leri) tarafından, bizatihi yoksulluğun kaynağı olarak teşhis ve ilan edilen neoliberal politikaların uygulatıcısı olan Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'na (IMF) tevcih etmekteydi.

Gerçekten de, neoliberal politikalar çerçevesinde temel "felsefeleri" sanayileşmiş ülkelerin ve kreditör kurumlarının azgelişmiş ülkelerden alacaklarını tahsile yönelik yapısal uyum programlarını (YUP) oluşturup dayatmak olarak yeniden tanımlanan IMF ve Dünya Bankası gibi kredi kurumları, bu programlar borçların yükünü alt sınıfların sırtına yüklediği ölçüde, yoksullaşmayı yaygınlaştıran ve derinleştiren bir misyon üstlenmiştir.

DB ve IMF'nin "Yapısal Uyum Programları" adını, neden oldukları toplumsal ve iktisadi zararlara gelen tepkiler yüzünden "Yoksulluğu Azaltma Stratejileri" olarak değiştirip "yoksulluğu azaltma" çabalarına hedef ülkeleri "'sivil toplum"larıyla istişare içinde katan yeni bir "tarz" benimsemeleri de durumu değiştirmiş değildir. Adı ne olursa olsun, bu "stratejiler", krediye talip ülkelerin dış ticareti üzerindeki her türlü sınırlamayı kaldırıp sermaye hareketlerini serbest bırakması, vergi yükünü emekçi kesimler üzerine yıkması, özelleştirmelere hız vermesi, istihdamın deregülarizasyonu, temel hizmetlerin ticarileştirilmesi vb "serbest pi-

yasa" koşullarını öngerektirmektedir.[3] Bir başka deyişle, son otuz yılda yoksulluğun küresel ölçekte yaygınlaşıp derinleşmesine yol açan her şeyi[4]...

1. Yoksulluğun Kadınlaşması

Kamusal ve sosyal olanı tahrip pahasına uygulamaya sokulan neoliberal politikalardan kaynaklandığı ölçüde genleşici ve geri dönüşsüz özellikler üstlenen "yeni yoksulluk"un etnikleştiği ve kadınlaştığı, son dönemlerde yoğunlaşan yoksulluk literatürü tarafından en çok vurgulanan konulardan biri. Günümüzde yeryüzünde 1 USD'nin altında bir gelirle geçinmek durumunda olan 1,2 milyar insanın %70'ini kadınlar ve doğrudan onlara bağımlı olan çocukların oluşturduğu, sıkça vurgulanmaktadır.

Gerçekten de günümüzde, "gelir temelinde yoksul addedilen insanlar arasında kadınlar, yalnızca sanayileşmiş ülkelerde değil, gelişmekte olan dünyada da artan bir oranı temsil ediyor" (Buvinic, 1998). Birkaçını aşağıda sıraladığım çeşitli nedenlerle:

---

3. Kredileri serbest bırakmak için gerekli koşulları devletlere dayatan "Yapısal Uyum Programları"ndan farklı olarak, "Yoksulluğu azaltma stratejileri", IMF ve DB kredilerinden yararlanmak isteyen yoksul ülkelerin, "sivil toplum"larıyla birlikte bir proje hazırlayıp başvurmasını gerektirmektedir. Ülkenin kredi verilebilir olup olmadığını da tabii kurumlara egemen olan "patronlar kulübü" karar vermektedir. Kredi tahsisi için aranan koşullar ise, "eski hamam, eski tas"tır: "ticaret vergi oranlarının %10 ya da daha düşük bir orana çekilmesi, uzun vadeli sermaye akışına karşı her türlü kısıtlamanın kaldırılması, yabancı ve yerli yatırımcılara eşit muamele, devlet gelirlerinin ana gövdesinin KDV gibi dolaylı vergilerden karşılanması..." (Bu "yeni" söylemin eleştirisi için bkz. World Development Movement, One Size For All-A Study of IMF and World Bank Poverty Reduction Strategies. http://www.wdm.org.uk/one-size-all-study-imf-and-world-bank-poverty-reduction-strategies)

4. "Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), OECD ülkelerinde zenginler ve yoksullar arasındaki gelir uçurumunun otuz yılın en yüksek seviyesine çıktığını bildirdi. OECD'nin 22 ülkede yaptığı araştırmaya dayanarak hazırladığı rapora göre, 1980 yılı ve finansal krizin etkili olduğu 2008 yılları arasında bu ülkelerin 17'sinde eşitsizlik büyüdü. Rapor, en zengin %10'un ortalama gelirinin, şu anda en yoksul %10'un dokuz katına ulaşmış durumda olduğunu ortaya koydu. Zenginler ve yoksullar arasındaki gelir uçurumu 1980 yılının ortalarından bu yana yaklaşık %10 arttı." (CNN Türk, "Gelir uçurumu en yüksek seviyede", http://www.cnnturk.com/2011/ekonomi/dunya/12/05/gelir.ucurumu.en.yuksek.seviyede/639334.0/index.html) Ve: "BM Kalkınma Programı'nın raporuna göre, dünya nüfusunun %25'i dünyadaki toplam servetin %80'ine sahip. Milyonlarca kişi açlık sınırının altında yaşarken zengin ve yoksul arasındaki makas giderek açılıyor.

- Öncelikle azgelişmiş coğrafyada uygulanan (geçimlik) tarımın kadınlaşması nedeniyle: "Küreselleşme" adı verilen bir dizi süreç sonucu (yoksul-zengin ülkeler/bölgeler arasındaki uçurumun açılması, yoksullaştırıcı süreçler, iletişim/ulaşım teknolojilerindeki hızlı gelişmeler vb) genç erkeklerin kırsaldan metropollere *exodus*'u sürdüğü ölçüde, geride kalan tarım işleri, kadınların omuzlarına yüklenmekte[5]. Ancak bu sürece, IMF-DB programları eliyle tarımsal sübvansiyonların kaldırılması, tarımsal girdilerin maliyetlerindeki artış, çokuluslu şirketlerin tarımsal yatırımlara yönelme eğilimi vb gibi gelişmeler eşlik ettiği ölçüde, kırsal yoksullaşmanın çapı genişlemekte. Bir başka deyişle, kadın yönetimli kırsal haneler yalnızca erkek işgücünü yitirdiği için değil, aynı zamanda aile işletmelerinin tasfiye süreci işlerlikte olduğu için, katmerli bir biçimde yoksullaşmakta.[6] 1965-1990 arasında yoksulluk sınırı altında yaşayan kırsal nüfus genelde %39,7 oranında artarken, bu artış oranı, erkeklerde %30, kadınlarda ise %47 olarak gerçekleşmiştir örneğin...
- Erkeklerin ekmek peşinde Kuzey ülkelerine göçü, yoksul ülkelerin kentlerini de etkilemekte, kadın yönetimli hanelerin sayısını artırmaktadır. Buna yükselen boşanma, terk ve evlilikdışı çocuk yapma verileri de eklendiğinde, reisi kadın olan tek ebeveynli hanelerin sayısında artış eğilimi çarpıcıdır.[7]
- Kadın ücretleri, küresel ölçekte erkek ücretlerinden düşüktür. Bizatihi TİSK (Türkiye İşverenler Sendikası Konfederasyonu) raporuna göre, "OECD ülkelerinin tamamında erkeklerin ortalama ücretleri kadınlara göre daha yüksektir. Ortalama fark %15 civarında olup bazı ülkelerde %20'yi geçmektedir. Kore, Japonya, Almanya, İsviçre, Kanada ve

5. Kadın reisli kırsal hanelerin oranı 1980-1994 arasında Afrika kıtasında %43,7'den %44,4'e, Asya'da %41,5'ten %43,4'e, Latin Amerika ve Karayip bölgesinde ise %13,3'ten %18'e yükseldi.

6. Dünya Ticaret Örgütü'nün tarımı çokuluslulara açma yönündeki politikaları için bkz. Sibel Özbudun, *Türkiye Kırsalı Yoksullaşırken, Niçin Dikkulak Oldum?* Ütopya Yayınları, Ankara, 2006, s. 7-16.

7. Buvinic (1998), yalnızca Buenos Aires kentinde kadın yönetimli hanelerin oranının, 1992'de %27'ye çıktığını kaydetmekte. BM Latin Amerika Ekonomik Komisyon (ECLAC) verileri, 13 ülkeden 9'unda kadın yönetimli hanelerin yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfus içerisinde ağırlıkta olduğunu göstermekte.

ABD'de erkeklerin ortalama ücreti kadınlarınkinden %20 'nin üzerinde daha fazladır."[8]

- Ücret farklarının yanı sıra, çalışan kadınlar, bir yandan geleneklerin baskısı, bir yandan da zorunluluklar nedeniyle düşük ücretli, geçici, güvencesiz ya da kayıt dışı işlerde daha yüksek oranlarda istihdam edilmektedir: Vasıfsız işler, serbest çalışma bölgeleri, ter atölyeleri, esnek zamanlı işler, ev-ofis işleri. Bu nedenle çalışmaları durumunda da, yoksulluktan kendilerini kurtaramamaktadır.
- Neoliberal siyasaların küresel ölçekte devreye soktuğu sosyal desteklerin daraltılması, temel hizmetlerin metalaşması eğilimi, kadınları öncelikle vurmakta, hanedeki bağımlıları destekleme ve temel ihtiyaçların temini için kadınların harcadığı süreyi uzatmakta, kendilerini geliştirme olanaklarını yok etmektedir.
- Kadınlara verilen düşük değerin yanı sıra, kadınların domestik rollerine ilişkin kültürel tutumların, özellikle yoksul hanelerde kız çocukların eğitimi konusundaki olumsuz sonuçları, kadın yoksulluğu sarmalını tetikleyen bir başka etkendir.

Bilindiği üzere, BMÖ üyesi 189 ülkenin 2000 yılında 15 yıl içerisinde gerçekleştirmeyi taahhüt ettikleri 8 uluslararası kalkınma amacından [Milenyum Kalkınma Hedefleri (*Millenium Development Goals:* MDG)] üçüncüsü "toplumsal cinsiyetler arasında eşitliği sağlama"yı öngörür. Taahhüt bildiriminde bulunan ülkeler, bu amaçla "tercihan 2005 yılında ilk ve ortaöğrenimdeki, 2015'e gelindiğinde ise, tüm öğrenim kademelerindeki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ortadan kaldırma" hedefini benimsemiştir.

2005'e gelindiğinde dünyanın bu hedefin gerisinde kaldığını bizzat UNICEF'in "Dünyada Çocukların Durumu 2004" başlıklı raporu teslim etmektedir. Rapora göre, "okuma çağında olup da okul dışındaki çocukların sayısı inatla 121 milyon dolayında seyretmektedir ve bunların çoğunluğu (65 milyon) kızlardır.[9] Ya da, BM Kadınlar İçin Kalkınma Fonu UNIFEM'in verilerine göre,

8. TİSK, *OECD Ülkelerinde Kadınlar ve Erkekler,* http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=2698.

9. "Gender equality in education: world fails to meet MDG 3", http://www.choike.org/nuevo_eng/informes/3207.html.

ilköğretim dışında kalmış kızların sayısı, erkeklerden 10 milyon fazladır.[10]

2. BMÖ, DB, IMF ve Kadın Yoksulluğu

Kadın sorununun Birleşmiş Milletler Örgütü nezdinde gündeme ilk gelişi, örgütün Kadın On yılı (1975-1985)'nın başlangıcı vesilesiyle 1975 yılında Mexico City'de düzenlediği "I. Dünya Kadın Konferansı"dır. "Barış ve Kalkınma" temalı konferans, Kadın On yılı'nın üç ana temasını "barış, eşitlik ve kalkınma"[11] olarak saptamış ve önüne şu hedefleri koymuştu:

- Toplumsal cinsiyetlerin tam eşitliği ve toplumsal cinsiyet ayırımcılığının giderilmesi,
- Kadınların kalkınmaya tam katılımı,
- Kadınların dünya barışının güçlendirilmesine katkılarının artırılması.

Dikkat edilirse, 1975 Konferansı'nda, "yoksulluk" kavramından eser yoktur!

1980'de Kopenhag'da gerçekleştirilen ikinci konferans, kadınların ulusal yaşamdaki rollerini destekleyecek -kooperatifler, kreşler, kredi erişimi gibi- hizmetlerin ve mali kaynakların yetersizliğinden söz edip "kadınların mülkiyet edinme ve denetleme, mirastan pay alma" gibi haklarını vurgulasa da[12], "kadın yoksulluğu" kavramına başvurmayacaktır.

Yoksulluk, daha doğrusu kadın yoksulluğu, BMÖ'nün Uluslararası Kadın Konferansları dizisinin 1985'te Nairobi'de düzenlenen üçüncüsünde sorunsallaştırılmaya başlanmıştır: Bu konferansın sonuç bildirgesinde:

10. UNIFEM, Gender Equality Now. Accelerating the Achievement of the Millenium Development Goals, www.unifem.org.

11. Bu hedefler Konferans katılımcıları arasındaki ideolojik farklılıkları yansıtmaktadır. Batılı ülkelerin kadın temsilcileri, "Eşitlik" talebini vurgularken Sosyalist Blok mensupları "Barış" temasının altını çizmekte, azgelişmiş ülke temsilcileri ise "Kalkınma"yı ön plana çıkartmaktaydı. [1975 World Conference on Women (Mexico City, 19 Haziran 2 Temmuz 1975), http://www.5wwc.org/conference_background/1975_WCW.html]

12. Choike, "2nd. World Conference on Women, Copenhague 1980", http://www.choike.org/2009/eng/informes/1454.html.

- Özellikle en azgelişmiş ülkelerde artmakta olan yoksulluğun kadınların ilerlemesi önünde engel teşkil ettiği, yoksullukla mücadeleye öncelik tanımanın hükümetleri kadınların eşitliğini sağlamaya yönelik çabalardan alıkoyduğu (md. 19);
- Pek çok ülkede kadınların eşitsizliğinin büyük ölçüde, emperyalizm, sömürgecilik, apartheid, ırkçılık, ırk ayırımcılığı ve adaletsiz uluslararası iktisadi ilişkilerin neden olduğu azgelişmişlikten kaynaklanan kitlesel yoksulluk ve genel gerilikten beslendiği (44. 10a);
- Yoksulluğun kadınların kalkınma çabalarına katılımını engellediği (102);
- Ulusal gelirin daha adil dağıtımı ve kadınların orantısızca deneyimlediği mutlak yoksulluğun ortadan kaldırılması yolunda çaba gösterilmesi gereği (109);
- Ulusal program ve projelerle, işsizlik ve yoksulluğa karşı savaş açılması gereği (142);
- Kırsal kesimde yükselen kadın yoksulluğu ve topraksızlaşma eğilimlerine karşı önlem alınması gereği (175) vurgulanmaktadır.

Ancak "Kadın Yoksulluğu"nun başlı başına bir sorun olarak gündemleştirilmesi, 1995 yılında Pekin'de düzenlenen 4. Uluslararası Kadın Konferansı'nda gerçekleşecektir. Konferansın sonuç bildirgesinde "Dünyadaki insanların çoğunluğunun özellikle de kadın ve çocukların hayatını etkileyen, kökeni hem ulusal hem de uluslararası alanlarda bulunan, artan yoksulluğun" olumsuz etkileri vurgulanıp (mad. 6), yoksulluğun yok edilmesi için kadınların tam katılımının altı çizilirken (mad. 16);

> İstihdam dahil kadınların ekonomik bağımsızlığını yaygınlaştırmaya ve ekonomik yapıda değişiklikler yapma ve kalkınmanın vazgeçilmez elemanı olan kırsal bölgedekiler dahil bütün kadınların üretim kaynaklarına, fırsatlara ve toplumsal hizmetlere eşit ulaşmasını sağlama yoluyla yoksulluğun yapısal nedenlerine inerek kadınların üzerindeki devamlı ve artan yoksulluk yükünü yok etme (mad. 26) hedefi benimsenmektedir.

Ancak Pekin Bildirgesi'nin, BMÖ'nün geçmişteki antiemperyalist, anti-sömürgeci, radikal dilini çoktan yitirdiği bir sürecin ürünü olduğu bildirgenin dilinde açığa çıkar. Kadın yoksulluğu-

na çözüm olarak Nairobi Bildirgesi'ndeki "ulusal gelirin daha adil dağıtılması" gibi önermeler, Pekin'de yerini,

> "Kadınların ve kız çocuklarının ilerlemesini ve güçlendirilmesini artıracak bir araç olarak, kadınların, toprak, kredi, bilim ve teknoloji, mesleki eğitim, bilgi, iletişim ve pazarlar dahil ekonomik kaynaklara eşit ulaşmalarını sağlayacak ve uluslararası işbirliği yoluyla bu kaynaklara eşit ulaşmanın yararlarını kullanacak şekilde kapasitelerini geliştirmeye kararlıyız"[13] (mad. 36) türü "serbest piyasa dostu" önlemlere bırakır.

IV. Dünya Kadın Konferansı, sonuç bildirgesinin yanı sıra, birinci sırada kadın yoksulluğunun yer aldığı, 12 başlıklı bir "Eylem Platformu"nu kabul etti. Neoliberal siyasaların dünyayı kasıp kavurduğu bir ortamda kadın yoksulluğunu konu edinen (ve DB ile IMF'nin ilişkin literatüründe sıkça göndermelerde bulunulan) ilk kapsamlı ve ayrıntılı uluslararası dokümanlardan biri olma niteliğine haiz bu belgeyi, biraz daha yakından irdelemekte fayda var.

2.1. Pekin Eylem Platformu'nda Kadın Yoksulluğu

Eylem Platformu[14], Kadınlar ve Yoksulluk başlığı altında dört stratejik hedef benimsemektedir:

1. Yoksul kadınların gereksinim ve çabalarına seslenen makroekonomik siyasalar ile kalkınma stratejilerinin benimsenip sürdürülmesi;
2. Kadınların eşitliği ve iktisadi kaynaklara erişimini sağlayacak yasa ve yönetsel pratiklerin gözden geçirilmesi;
3. Kadınların tasarruf ve kredi mekanizmalarına erişiminin sağlanması;
4. Yoksulluğun kadınlaşmasına yönelik toplumsal cinsiyet temelli metodolojilerin geliştirilmesi ve araştırmaların yürütülmesi.

"Eylem Platformu"nun yoksulluğun nedenlerine ilişkin saptamaları da en az stratejik hedefleri kadar muğlak: Şöyle deniliyor metinde:

13. İHD, Birleşmiş Milletler Pekin deklarasyonu, http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view =article&id=1071: birlesmis-milletler-pekin-deklarasyonu&catid=37:san-haklarylgeleri&Itemid=96.
14. http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/poverty.htm.

"Yoksulluğun yapısal olanlar dahil, çeşitli nedenleri vardır. Yoksulluk, kökenleri hem ulusal, hem de uluslararası alanlarda yatan, karmaşık, çok boyutlu bir sorundur. Dünya ekonomisinin küreselleşmesi ve uluslar arasındaki karşılıklı bağımlılığın derinleşmesi sürdürülebilir iktisadi büyüme ve kalkınma için olduğu kadar, dünya ekonomisinin geleceğine ilişkin risk ve belirsizlikleri de içermektedir. Belirsizliklerle yüklü iktisadî iklime iktisadî yeniden yapılanma ve kimi ülkelerde ısrarlı. yönetilemez dış borç düzeyleri ile yapısal uyum programları eşlik etti. Bunlara ek olarak, her türlü çatışkı, insanların yerinden olması ve çevresel bozulma, hükümetlerin halklarının temel gereksinimlerini karşılama kapasitesini yok etti. Dünya ekonomisindeki dönüşümler bütün ülkelerde toplumsal gelişme parametrelerini derinlemesine değiştiriyor. Önemli bir eğilim, kadınların yoksulluğundaki, ölçeği bölgeden bölgeye değişen artış oldu. İktisadî güç paylaşımında toplumsal cinsiyet farklılıkları da kadınların yoksulluğuna katkıda bulunan önemli bir etken olarak ortaya çıkmakta..." (A. 47)

Çok şey söylermiş görünüp hiçbir şey söylememe sanatı ya da failden hiç söz etmeksizin cinayeti anlatabilme becerisi... Veya kestirmesinden, BM'nin "ne şiş yansın ne kebap" kaygısındaki diplomatik dili... Gerçekten de, bütün bir "Eylem Platformu"nda, "aslında ne olup da yoksulluğun durmaksızın genişleyip derinleştiği ve kadınların neden yoksullaştığı konusunda net bir saptama bulma olanağı yoktur.

Ama "Eylem Platformu", bir sonraki paragrafta "kadın yoksulluğu"nun failini teşhis etmektedir: "İktisadî etkenlerin yanı sıra, toplumsal olarak atfedilmiş toplumsal cinsiyet rolleri, kadınların iktidara, eğitim ve mesleki eğitime ve üretken kaynaklara erişiminin sınırlı oluşu ve aileleri güvensizliğe sevk edebilecek yeni etkenler de sorumludur." (A. 48)

Evet, kadınlar, "toplumsal olarak atfedilmiş" ya da geleneksel cinsiyet rolleri nedeniyle yoksulluğa sürüklenmektedir... Onları iktidara, eğitim ve meslekî eğitime, üretken kaynaklara erişimden alıkoyan, kültürel gerilikleridir! Kendi kültürünün cenderesinden kurtulmadıkça, kadın yoksulluğunu alt etmek olanaklı olamayacaktır.

Bu saptama, aslında BM'nin öteden beri malul olduğu "azgelişmiş" ülkelerin, geleneksel yaşam tarzları nedeniyle "azgelişmiş" olduğu, "kalkınabilmek" için geleneksel olanı terk edip (Batı) modernite(sin)i benimsemesi gerektiği yolundaki, bütün bir kalkınma söyleminin, postmodern itiraz ve müdahalelerin değiştir

meyi başaramadığı, ikide bir su yüzüne çıkan devamıdır. Bu olgunun kanıtı, ne BM belgeleri ne de IMF/DB'nin ilişkin literatüründe, Kuzey (ya da sanayileşmiş/gelişmiş vb) ülkelerindeki kadın yoksulluğuna dair tek bir söz edilmeyişidir.[15] Sorunsallaştırılan, her zaman "azgelişmiş" (yani borçlu) ülkelerin yoksulluğudur ve de kadınlarının...

"Pekâlâ, bu 'geleneksel' roller nasıl değiştirilecek?" sorusunun yanıtına gelince...

Gerçi teşhis (geleneksel yapılar) eskidir ama söylem yenidir: "Eylem platformu" sıkça "güçlendirme", "katılım", "erişim", "hesap verebilirlik/saydamlık", "sivil toplum, devlet ve özel sektör ortaklığı"ndan söz eder.

Kadınların yoksulluktan sıyrılması, onların "güçlendirilmesi"ne (*empowerment*) bağlıdır; bunun yolu ise eğitim, sağlık hizmetlerine ve toprak, kredi, sermaye, kaynaklar, teknolojiye "erişim"lerinin (*access*); aile içi, yerel ve ulusal karar alma mekanizmalarına "katılım"larınm (participation) sağlanmasıdır. Bunu sağlayacak olan ise... bir "hesap verebilirlik/saydamlık" (*accountability*) çerçevesi içerisinde işleyen, "sivil toplum-devlet-şirket ortaklığı"dır (*partnership*)... Ve "eylem platformu" hükümetlerin, IMF, DB başta olmak üzere malî ve kalkınma kurumlarına ve (kadın örgütleri başta olmak üzere) STÖ'lere düşen görevleri sıralar. Hükümetler, örneğin, kadınların tam ve eşit katılımına yönelik makroekonomik ve sosyal politikaları, yasal ve idari düzenlemeleri geliştirmeye, kamusal kaynakların tahsisini kadınların ekonomik fırsatlarını ve üretken kaynaklara eşit erişimini sağlayacak ve temel toplumsal, eğitsel ve sağlık gereksinimlerine hitap edecek tarzda düzenlemeye, hem formel hem de kayıt dışı sektörlerde kadın istihdamını sağlayacak iktisadî siyasalar geliştirmeye; göçmen kadınların sorunlarına eğilmeye, kadınların toprağa ve malî, teknik ve pazarlama hizmetlerine erişimlerini sağlayacak önlemleri almaya, kadınlara ücretsiz ya da düşük ücretli hukuksal hizmet sağlamaya, özellikle yoksul kadınların krediye erişimini kolaylaştırmaya vb çağrılmaktadır (A. 58, 61, 62).

15. Hakkını yemiş olmayayım, BM'nin Eylem Platformu, "Kadınların genel ve meslekî eğitim düzeylerinin yüksek olduğu ve ayırımcılığa karşı yasal düzenlemelerin bulunduğu birçok gelişmiş ülkede iktisadî dönüşümlerin kadınların işsizliğini artırdığı ya da istihdam durumlarını kırılganlaştırdığı"nı saptıyor: IMF ve DB belgelerinde rastlanmayan bir durum. Eylem Platformu'na göre bu durum özellikle eğitim düzeyi düşük kadınları etkilemektedir. (A. 53)

Malî ve kalkınma ajanslarından da, destek siyasalarını kadınları yoksulluktan kurtarmayı öngörecek tarzda formüle etmeleri, toplumsal-cinsiyet duyarlı stratejiler geliştirmeleri, yapısal uyum programlarının dezavantajlı gruplar üzerindeki olumsuz etkileri asgariye indirecek şekilde dizayn etmeleri, kadınların sürdürülebilir yaşamlar inşa edip sürdürmelerine uygun çevreler yaratmaları, gerek formel, gerekse kayıt dışı sektörlerde düşük gelirli, küçük ve mikro ölçekli kadın girişimcilere sermaye ve diğer kaynaklara erişimi kolaylaştırmaları (A 59, 64) beklenmektedir.

Başta kadın dernekleri olmak üzere STÖ'lerden beklenen ise, Eylem Platformu'nun tavsiyelerinin hayata geçirilmesi konusunda ilgili kurumlar nezdinde lobicilik yapmaları, hükümet ve özel sektörle işbirliği içerisinde her yaştan kadınların eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimini sağlayacak ulusal bir strateji geliştirmeleri, kadınların, miras, toprak mülkiyeti ve diğer mülkiyet, kredi, doğal kaynaklar ve uygun teknolojiler dahil iktisadî kaynaklara tam ve eşit erişim "hakkını" (ilginçtir ki Eylem Platformu'nda "hak" sözcüğünün geçtiği ender bağlamlardan biri budur!) savunmak için harekete geçmeleri, vb'dir (A. 60).

Sözü edilenler, (kabaca) bunlar. Ya söz edilmeyenler?

Eylem Platformu, örneğin kadınların eğitim, sağlık ve çalışma "hak"larından, insan onuruna yakışan bir gelir sağlayacak istihdam "hak"larından, bu hakları kazanmaya ve sürdürmeye yönelik bir mücadeleyi yürütmek üzere örgütlenmelerinden, temel hizmetlerin kamusal kaynaklardan karşılanmasından söz etmemektedir!

Aslına bakılırsa, BMÖ'nün "kadın yoksulluğu"nu gidermeye yönelik tek somut önerisi, kredi kolaylıkları aracılığıyla yoksul kadınları girişimcilere, "piyasa (mikro-) aktörleri"ne dönüştürmektir. DB ve IMF, onun açtığı yoldan ilerler.

2.2. DB ve IMF'nin "Neoliberal Feminizmi"

Ancak onların, kadınları destekleme gerekçeleri, çok daha somut, çok daha maddi, çok daha "iktisadi"dir: Dünya Bankası'nın deyişiyle "kadınlara yeterli yatırım yapmama, yoksulluğun azaltılmasını frenler, iktisadî ve toplumsal kalkınmayı sınırlandırır."[16] IMF, bu önermeyi desteklemektedir:

16. "Gender Equality", http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/NEWS/0,, contentMDK: 20127207 ~pagePK: 64257043~piPK: 437376~theSitePK: 4607,00. html.

> Kadının düşük statüsüyle büyüme arasındaki ilişkiye değin kanıtlar kesin olmasa da -eşitsizliği ya da erkeklere kıyasla dezavantajı ölçmek kendi başına karmaşık bir konudur- araştırma bulguları, kadınların eğitim, sağlık, istihdam ve krediye erişimini artıracak adımları atan ve bu yolla iktisadî fırsatlara erişim açısından erkeklerle kadınlar arasındaki farkları azaltan ülkelerin ekonomik kalkınma ve yoksulluğu azaltma hızını artırdığını göstermektedir. (...) Kadınlar hane kaynaklarının harcanması konusunda daha fazla denetime sahip olduğunda, tasarrufların daha büyük bölümünü çocuklarının potansiyelini geliştirmeye ve hane gereksinimlerini satın almaya ayırdıkları (...) en iyi belgelenmiş bulgulardan biridir. Eğitime daha fazla yatırım daha fazla büyümeyle bağlantılı olduğu, gereksinimlere harcama yapmanın lüks tüketime harcama yapmaktan daha istikrarlı olduğu için, kadının hane içerisindeki ekonomik etkisini artırmak bütünsel büyümeyi destekler ve iktisadî istikrarsızlığı azaltır" (Stotsky, 2007).

Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu, Pekin Bildirgesi'nin çağrısı uyarınca ve Milenyum Kalkınma Hedefleri doğrultusunda toplumsal cinsiyet sorununu politikalarının ana gövdesine katma ("*gender mainstreaming*") konusunda çalışmalar yürüttüğünü[17], kredi tahsislerinde "toplumsal cinsiyet-duyarlı" projelere öncelik tanıdığını ilan eder.

Gerek IMF gerek Dünya Bankası, bu alanda çabalarını yoksul ülkelerde kadınların eğitim, sağlık, iktisadî fırsatlara erişimi, seslerinin hane ve toplumda duyulur hale gelmesine yönelik projeleri destekleme konusunda yoğunlaştırmıştır. Malî kaynakları, hükümetler ve sivil toplum örgütleriyle birlikte geliştirilen projelere yöneltmeye öncelik tanıdıklarını ilan ederler.

Dünya Bankası, bu amaçla operasyonel politikasını 2001 Toplumsal Cinsiyet Stratejisi doğrultusunda gözden geçirmiştir. Yeni politika, borç alan ülkelerin her biri için Ülke Toplumsal Cinsiyet Değerlendirmeleri hazırlanmasını ve değerlendirme bulgularının Ülke Yardım Stratejilerine yansıtılmasını öngörmektedir. Kredi talebinde bulunan ülkeler, "insan sermayesine yatırım, iktisadî değer ve fırsatlara erişim ve kalkınmada söz hakkı" konularında kadınlara sağladığı olanaklar doğrultusunda değerlendirilecek ve

17. Ne ki DB kaynakları bu çabada gösterilen performansın yetersiz olduğunu kabul etmektedir. Bkz. R. Mehra ve G. R. Gupta, "Gender Mainstreaming: Making It Happen", *Equality for Women, Where Do We Stand on Millenium Development Goal 3?* içinde, M. Buvinic, A. R. Morrison, A. W. Ofosu-Amaah, M. Sjöblom (der.), The World Bank, 2008.

kredilerin bu alandaki ülke performanslarına göre yönlendirilmesi esas alınacaktı.[18]

Böylelikle örneğin, son yıllarda (1990 sonrası) kız çocukların ilk ve orta öğrenim kurumlarına kaydedilmesinde Sahra Altı Afrika, Doğu ve Güney Asya, Latin Amerika ve Karayipler, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da önemli ilerlemeler kaydedilirken (ne ki kızların öğrenimini tamamlamadan okuldan alınma oranı erkeklere oranla daha yüksek olmayı sürdürmektedir); kadınların tarım-dışı ücretli işlerde çalışmasında (Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri dışında) göreli bir artış yaşanmıştır. [Buna karşılık erkeklerle kadınların gelirleri arasındaki uçurum süregitmektedir. Örneğin hizmet sektöründe kadınların kazancı erkeklerin %70'i (Sahra Altı Afrika) ile %85'i (Avrupa) arasında değişirken, imalatta bu oran %39 (Doğu Asya) ile %61 (Latin Amerika ve Karayipler) aralığına gerilemektedir.] Siyasal katılım açısından hiçbir ülke, Pekin Bildirgesi ve Eylem Platformu'nda saptanan %25'lik parlamento temsili hedefine varamamış olsa da, kadınların siyasal temsilinde artış kaydedilmektedir, vs.[19]

Ancak gerek DB gerek IMF yetkilileri, kadınlara yönelttikleri desteğin "sınırları" konusunda son derece nettir:

> Son araştırmalar, kadınların siyasal sesini ve gücünü genişletmenin, örneğin sosyal güvenlik programları ve annelik ya da işsizlik tazminatı gibi konularda gelirin yeniden dağıtımına ve kamusal sigortaya talebi artırabileceğini göstermektedir. Bu tür tercihler, hükümetin boyutlarının büyümesine yol açabilir, bunun da bütünsel iktisadî büyüme açısından etkileri, belirsizdir. (Stotsky, 2007).

Bir başka deyişle, IMF'ye (ve DB'ye) göre kadın yoksulluğunun azaltılması, kadınların güçlendirilmesi, kadın-erkek eşitliğine yönelik girişimler, hiçbir şekilde, neoliberal siyasalardan geri adım atılmasını gerektirecek tarzda yorumlanmamalıdır. Kadın güçlenmesini kamusal kaynaklardan finanse etmek, mevcut ekonomik işleyiş açısından riskli ve belirsizliklerle yüklü bir girişim

18. Independent Evaluation Group (IEG), *Gender and Development, An Evaluation of World Bank Support*, 2002-08, IEG Study Series, The World Bank, 2010.
19. A. R. Morrison, S.Sabarwal, M. Sjöblom, "The State of World Progress", *Equality for Women, Where Do We Stand on Millenium Development Goal 3?* içinde. M. Buvinic, A. R. Morrison, A. W. Ofosu-Amaah, M. Sjöblom (der.), The World Bank, 2008.

olur. Kaldı ki, IMF-DB'nin "kadın-erkek eşitliği" tanımı, neoliberalizmin "ruhu"na uygun olarak formüle edilmiştir.

> Toplumsal cinsiyet eşitliği, zorunlu olarak erkekler ve kadınlar açısından *sonuçların* eşitliği anlamına gelmez; insanların kendi seçtikleri yaşamı izlemelerine olanak sağlayacak *fırsatlara* eşit erişim ve sonuçlarda aşırı yoksulluktan kaçınma anlamına gelir' yani haklarda, kaynaklarda ve seste toplumsal cinsiyet eşitliği (Dünya Bankası, 2001 ve 2005). Hak eşitliği, örfi ya da yazılı yasalar karşısında eşitliğe gönderme yapar. Kaynak eşitliği, insan sermayesi yatırımlarına, diğer üretken kaynak ve piyasalara erişim dahil fırsat eşitliğine gönderme yapar. Ses eşitliği, siyasal söylemi, kalkınma sürecini etkileme ve onlara katkıda bulunma yetisini kapsar (Buvinic ve King, 2007).

Açıktır ki bu, liberal bir eşitlik tanımıdır: kadın ve erkeklere (rekabetçi) serbest piyasaya erişimde "fırsat eşitliği" sağlanması ile sınırlıdır. Bir başka deyişle, kadınların "azgelişmiş" ülkelerde kendisini baskı altında tutan geleneksel anlayışların cenderesinden kurtarılması gerekecektir. Hükümetler bu amaçla, sivil toplum örgütleriyle el ele, kız çocuklarına temel eğitimi sağlamalı, küçük yaşta evlenmelerin önüne geçmeli, kadınların istihdam piyasasına erişimi önündeki sosyal-kültürel engelleri kaldırmalı, mülkiyet haklarını güvence altına almalıdır. Kadınlar ile erkekler arasındaki "fırsat eşitliği" böylece sağlanmış olacaktır.

"Geleneksel" ayırımcılığın baskısından "özgürleşen" kadınların düşük ücretli işlerde çalışması, enformel sektörde, geçici işlerde ya da çalışma koşullarının ağır, çalışma saatlerinin fazla olduğu alanlarda yoğunlaşması, evin ve çocukların yükünü bütünüyle üstlenmesi, yönetim kademelerinin üst basamaklarındaki temsillerinin simgesel düzeyde kalması, ne IMF ne de Dünya Bankası'nı rahatsız etmektedir.[20] Nihayetinde, esas olan, "insanların kendi seçtikleri yaşamı izlemelerine olanak sağlayacak *fırsatlara* eşit erişim"dir. Ve bu erişime sahip olan kadınlar, evlenerek çoluk çocuk sahibi olmayı, zamanlarını yemek pişirerek, evi temizleyerek, çamaşır yıkayarak geçirmeyi ya da hem iş yaşamını hem de domestik görevlerini birlikte yürütecekleri esnek zamanlı,

20. IMF'nin otuz üst düzey yöneticisinin yalnızca altı tanesi kadındır. Kadın yöneticilerin oranı BM sekreterliğinde %26, Dünya Bankası'nda ise %32'dir. B. Applebaum ve S.G. Stolberg, "At I.M.F., Men on Prowl and Women on Guard", *New York Times*, 19 Mayıs 2011.

yarım günlük, ev merkezli işlerde çalışmayı *seçebilir*. "Düşük ücretler" elbette ki bu "özgür seçim"in doğal bir getirisi olacaktır. Bu hizmetlerin kamusal olarak karşılanarak onlara kendilerini geliştirecek zamanın sağlanması ise, bu yeni kurumsal (neoliberal) "feminizm"in gündeminde yoktur!

3. Sonuç Olarak

IMF ve Dünya Bankası, bilindiği üzere, II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından, hükümetlere sıkışıklık zamanlarında malî destek sağlayarak uluslararası ticaret ve malî işbirliğini sağlamak üzere kuruldu. 184 üyeli IMF'nin 5 üyesi –Fransa, Almanya, Japonya, Britanya ve ABD- oyların %50'sini kontrol etmektedir.

Bu kurumlar, yapısal uyum programları ile sanayileşmiş Batı'nın 1970'li yılların sonuna doğru içerisine düştüğü yapısal krizi aşmak için geliştirdiği neoliberal çözümün dünya ölçeğinde yaygınlaşmasında araç olmuştur. Yineleyeyim: ihracata dayalı büyüme, kamusal yatırımların ve temel hizmetlere yönelik harcamaların kısıtlanması, sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılması, istihdam piyasalarının deregülarizasyonu, kitlesel özelleştirmeler gibi bir dizi önlemi içeren bu programlar, emekçi kesimler ama özellikle de kadınlar arasında yoksulluğun yaygınlaşıp derinleşmesine yol açmıştır.

Örneğin Tanzanya'nın IMF ve DB'den sağlanan 5,8 milyar dolar karşılığında, sağlık hizmetlerinin ücretlerini yükseltmesiyle ülkede doğumla bağlantılı kadın ölümlerinde artış yaşanmıştır. Zambiya'da YUP'lar kız çocukların okullaşma oranlarında belirgin bir düşüşe yol açmıştır.

Güney Kore'de 57 milyar dolarlık IMF yardımı, "emek piyasalarının esnekleştirilmesi" koşuluyla verildiğinden, ücret kısıtlaması, "fazla" işçilerin işten çıkarılması ve altyapı programlarının tahsisatlarında kesintiler gerçekleşmiş, her erkek Koreli işçiye karşılık yedi kadın işçi, işten atılmıştır. Ve enformel sektörde çalışan Koreli işçilerin oranı, 2000'de %40'tan, 2008'de %60'a çıkmıştır.[21]

Ve kuşkusuz ki örnekler Tanzanya, Zambiya ve Güney Kore ile sınırlı değildir. IMF ve DB kredilerinin (ve de onların zorunlu koşulu Yapısal Uyum Programları'nın girdiği her ülkede temel

21. Christine Ahn and Kavita Ramdas, "The IMF: Violating Women since 1945", http://www.fpif.org/articles/the_imf_violating_women_since_1945.

hizmetlere ve sosyal destek mekanizmalarına erişim güçleştirilmiş, işçi tensikatlarına gidilmiş, emeği ucuzlatacak önlemler dayatılmış, dolayısıyla da aşağıdan yukarı, çeperden merkeze, halklardan çokuluslu şirketlere devasa gelir transferleri aracılığıyla yoksulluğun tabanı genişlemiştir. Günümüzde çalışıyor olmak, yoksulluğa karşı bir güvence oluşturmamaktadır. Tüm bu gelişmelerin toplumun en kırılgan kesimini oluşturan kadınların konumunu daha da kırılganlaştırdığını söylemeye gerek var mı?

Öte yandan, madenlerin, akarsuların, ormanların DB ve IMF basıncıyla işletmeye açılmasına yönelik politikalar, yeryüzünde yüz binlerce kişiyi toprağından etmekte, bu durum en fazla kadınları vurmaktadır.

Ve nihayet, yoksulluk ve çokuluslu şirketlerin doğal kaynaklara, toprağa, madenlere, ormanlara vb yönelen yağması ve çevrenin tahribatı sonucu oluşan kıtlıklar, kitlesel göçler etnik çatışmaları körüklemekte, bu ise kadınların yaşam koşulunu daha da dayanılmaz kılmaktadır...

* * *

BMÖ, DB ve IMF'nin son yıllarda "kadınları yoksulluktan kurtarma" konusunda yüz binlerce sayfalık belge yayımlamış olmaları, binlerce rapor hazırlamaları, toplantı üzerine toplantı düzenlemeleri, yoksul ülkelerde kendileriyle paralel hareket eden bir STÖ'ler alanı yaratmaları, mikro kredi dağıtmaları, okuryazarlık kampanyaları düzenlemeleri vb bu çıplak gerçekleri örtmeye yetmiyor. Ne denli güzellenirse güzellensin, neoliberalizm kadınların (gerçek) eşitliği ile taban tabana zıttır; neoliberal politikalar sürdürüldükçe bırakın kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasını, kadın yoksulluğunun önüne geçilmesi, mümkün değildir.

Çünkü dünya kadınları için eşitlik ve özgürlüğe giden yol, kamusal kaynakların özel sektöre, çokuluslu şirketlere vb değil, sırtındaki yükü hafifletecek tarzda kadınlara tahsis edilmesinden geçmektedir. Kadınların kurtuluşu süreci, (onunla bitmese de) bir sosyal bütçeyle başlar: eğitimlerine, vasıflandırılmalarına, her kademesine ücretsiz olarak erişebilecekleri sağlık hizmetlerine, insanca bir yaşam sürdürmelerini sağlayacak bir iş bulmalarına, ev işi, çocukların bakımı gibi yüklerin toplum tarafından paylaşılmasına, onların eşit ve özgür varlıklar olduklarına dair toplumsal bir bilinç geliştirmeyi sağlayacak bir kitle iletişimine, cinsel sömürünün önlenmesine, kadınların her düzlemde karar

alma mekanizmalarına tam ve eşit katılımlarının sağlanmasına, yaşam alanlarının onlar için sağlıklı ve güvenli mekânlar olarak düzenlenmesine... yönelik bir sosyal bütçe.

BM, IMF ve DB'nin "patronları" dünya kadınlarına bu bütçenin tahsis edilmesine ne kadar sıcak bakar, dersiniz?

Kaynakça

Özbudun, S. (2006), *Türkiye Kırsalı Yoksullaşırken Niçin Dikkulak Oldum?*, Ütopya Yayınları, Ankara.

Morrison, R., Sabarwal, S. ve Sjöblom, M., (2008) "The State of World Progress", *Equality for Women, Where Do We Stand on Millenium Development Goal 3?* Der. M. Buvinic, A. R. Morrison, A. W., Ofosu-Amaah ve M. Sjöblom, The World Bank.

Applebaum, B. ve Stolberg, S. G. (2011), "At I.M.F., Men on Prowl and Women on Guard", *New York Times*, (19 Mayıs 2011).

Ahn, C. ve Ramdas, K. (2011), "The IMF: Violating Women since 1945", http://www.fpif.org/articles/ the_imf_violating_women_since_1945, Erişim: 20.10.2011.

Buvinic, M. (1998), "*Women in Poverty: A New Global Underclass*", Washington D.C. No. WID-101.

Buvinic, M. ve King E. M. (2007), "Smart Economics", *Finance and Development*, 44 (2).

Stotsky, G. J. (2007), "Budgeting with Women in Mind", *Finance and Development*, 44 (2).

Yoksulluğun Öteki Yüzü: Fuhuş Pazarında Kadın Olmak

Neriman Açıkalın

Giriş

Yoksulluk olgusu ile fuhuş olgusu arasındaki ilişki, her iki olgunun da dinamiklerini açıklamaya yönelik tartışmaların toplumdaki ekonomik kaynakların, gücün, ayrıcalığın, saygınlığın paylaşımı konusunda ortaya çıkan mücadelelerle kendini göstermektedir. Bu mücadelenin temelinde, bir tarafta yoksulluğu bireysel sebeplere bağlayarak, toplumsal adalet, eşitlik gibi olguları görmezden gelmek, diğer tarafta toplumsal cinsiyet kimliklerini ikiyüzlü ahlak anlayışına dayandırarak, kadın bedenini her türlü sömürü aracı haline getirmek yatmaktadır. Bu iki toplumsal olgu

arasında fuhuş pazarında kadın yoksulluğu ise, kadının bir taraftan bireysel ve ahlaki zafiyetlerine atıfta bulunarak diğer taraftan erkeklik tanımı içine alınan ve toplumsal yaşamın tüm alanlarında yansımasını bulan erkeğin üstünlüğünün kaçınılmazlığına atıfla çifte standartlı bir ahlak anlayışının temellerini atarak kadını ikincilleştiren bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır.

Fuhuş olgusuna politik bağlamda ister yasaklayıcı ya da cezalandırıcı, ister düzenleyici ya da serbest bırakan bir yol izlensin, bu olguda yer alan aktörler içinde günah keçisi seçilen ve ekonomik, psikolojik, bedensel, toplumsal tüm maliyetleri üstelenen kadın olmakta, çifte standartlı namus anlayışıyla diğer tüm aktörler ya görünmez kılınmakta ya da erkek egemen ideolojinin erkeğe sunduğu ayrıcalığı, *doğal* ve *kaçınılmaz dürtüleri* ve hatta *erkekliğe* güç atfı olarak bu pazarda kadınların üstüne yüklenen maliyetlerin hiçbirini taşımak zorunda kalmadan varlıklarını sürdürebilmektedir. Bu *rol paylaşımı* sırasında kadına toplumsal normları çiğnediği ve namuslu erkekleri ayartarak toplumun düzeni konusunda sürekli bir tehdit unsuru olması nitelikleriyle de içinde bulunduğu durumu *hak ettiği* üzerine toplumsal bir oydaşma söz konusu olmaktadır. Yani fuhuş pazarında bir kadının yer alması demek, toplumsal dışlanmayı, aşağılanmayı, bulaşıcı hastalık yayan bir mikrop yumağı olarak görülmeyi hak etmek demektir. Yoksulluk olgusu konusundaki politikalar da, yoksulluk yardımlarından kimlerin pay alacağı tartışmalarına, yoksul kalmayı *davranışsal yoksullukları,* toplumsal normlardan sapma davranışı göstermesi nedeniyle yoksulluk içinde olmayı hak eden grupları belirleyerek başlar. Bu iki önemli politik tartışmanın kesişme noktası toplumsal değerleri çiğneyerek, *tembellikleriyle* ve *kolay para kazanmaya eğilimli düşük ahlak düzeyleriyle* yoksulluk yardımlarından pay almayı *hak etmeyen* fuhuş pazarında yer alan kadınlar olmaktadır.

Güçlü ve başarılı, koruyucu, cesur, atak, kahraman olma nitelikleri atfedilen erkek ile, korunmaya muhtaç, kırılgan, edilgen nitelikleri atfedilen kadın bu sayede toplumsal *konumunu* sosyalizasyon süreci içinde öğrenir, içselleştirir ve toplum tarafından da bu biçimde olmasının *normal* kabul edildiği bir norm biçimine dönüştürür. Bu normlar, toplumsal kurumların tümünün işbirliği içinde kadının toplumsal konumunu ve statüsünü erkeğe göre ikincil kılar ve kadını doğuştan getirmediği ancak toplumsal

değerlerin ona biçtiği bir toplumsal kimliğe dönüşür. Toplumsal kaynakların dağılımında, bu kaynaklar ister maddi temelli olsun ister onur, prestij, saygınlık, gibi maddi olmayan kaynaklar olsun tüm dünyada az ya da çok her zaman kadınların erkeklere göre bu kaynakların paylaşımında daha dezavantajlı konumda olduğu görülmektedir. Böylece kadın varolan toplumsal kaynaklara ulaşamadığı ya da erkeğe göre daha kısıtlı ulaşabildiği için yoksullaşmakta ve bazı olanaklardan yoksun kalmaktadır. Yoksulluğun çok boyutlu çözümlemesi, özellikle kadın yoksulluğu olgusunu açıklamakta son derece önemli bir yer işgal etmektedir. Kadının eğitim, sağlık ya da istihdam alanında uğradığı ayrımcılık ya da kendi yaşamı üzerine karar veremeyecek "güçsüzlükte" yeniden üretilen kadınlık konumu, kadın yoksulluğunun cinsiyet kültürü, ataerkil toplumsal yapı, ayrımcılık gibi kavramları da çözümlemesine dahil etmeyi zorunlu kılmaktadır. Özellikle toplumsal değer niteliği dolayısıyla kutsal kabul edilen, sorgulanması ve değiştirilmesi konusunda katı bir toplumsal direncin olduğu *namus* kavramı kadının uğradığı ayrımcılık, güçsüzleştirme ve ikincilleştirme alanlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Kadın ve erkek için çifte standartla oluşturulmuş namus kavramı kadınlık ve erkeklik tanımlarını kurar, her bir cinsin yapıp/yapamayacaklarının sınırlarını, *kabul edilebilir* olan ve *olmayanları* belirler. Böylece bu çifte standart ataerkil yapıya kız çocuklarını ergenlikle birlikte okuldan alma hakkı verir, kadınları istihdam alanından koparır, siyaset edilgen, suskun, korunmaya muhtaç hale getirilmiş kadınları sınırı dışına atar. Böylece kadın geleneksel cinsiyet rolleri içine sıkıştırılır ve kendi varlığını gerçekleştirme hakkı olan bir birey olarak görülmek yerine "anne" ve "eş" olarak *kutsal* statüsüne erişir. Ancak ataerkil cinsiyet kültürünün ürettiği ve toplumsal normlar dahilinde *namuslu* kadına atıfta bulunan kutsal kadın mitinin kutsal erkek karşılığı aynı kültürde yer bulmamaktadır. Diğer bir deyişle, kadın ve erkek için oluşturulmuş çifte standartlı kavramlar içinde en keskini ve kadını toplumdan dışlayan, ayıran, güçsüzleştiren hatta varlığını bile görünmez kılmak isteyen kadınlık varoluş hallerinden biri de ataerkil ikiyüzlülüğün ürettiği fuhuş pazarındaki *namussuz* kadınlar olmaktadır. Bu çalışmada, kadın yoksulluğu ve yoksunluğu fuhuş pazarında yer alan kadınlar üzerinden çözümlenmeye çalışılacaktır. Bu çözümlemede Mersin Genelevi'nde ve sokakta fuhuş pazarında var olma müca-

delesi veren 44 kadınla yapılmış derinlemesine görüşmelerden de yararlanılacaktır.[1]

1. Örneklemin Demografik ve Sosyoekonomik Özellikleri:
Araştırmanın yürütüldüğü sırada Mersin Genelevi'nde toplam 92 kadın bulunmaktaydı. Görüşmeler sırasında kadınlar kendilerini *sermaye* olarak adlandırmıştır. Bu adlandırma, fahişe gibi kadını aşağılayan ya da seks işçisi gibi kadına sözde özgürlük tanıyan bir kavram yerine, kadınların yaşam ve çalışma koşulları ile ilişki ağları dinamiklerini en iyi anlatan kavram olması nedeniyle bu çalışma için de kadınları adlandırmakta tercih edilmiştir. Görüşmeler kadınların gönüllülük esası üzerine yapılmış ve güvenilirlik açısından görüşmeci ile görüşülen kadının baş başa olmasına özen gösterilmiştir. Görüşmeye katılanların yaş ortalaması 35 olup bunun dağılımına baktığımızda, örneklemin %27,5'inin 18-25, %37,5'inin 26-35 ve %35'nin ise 35 ve üstü yaşta oldukları görülmektedir. Bu anlamda, kadınların müşteri çekebilme özelliklerinin özellikle yaş faktörüne bağlı olarak değiştiği bir alanda farklı yaş gruplarından oluşmuş bir örneklem, evrenin tamamı hakkında daha fazla ipuçları alınmasını kolaylaştıran bir unsur olmuştur. Ayrıca yıllar içinde yaşamı, yaptıkları işi anlamlandırma, patron, dost ve müşteri ilişkilerinin, işte geçirilen yıl ve yaş faktörüne bağlı olarak değişip değişmediği üzerine de ipuçları elde edilmesini kolaylaştırmıştır. Kadınların sermaye olarak fuhuş pazarına çıkma yaşına baktığımızda, %27,5'inin 13-15, %50'sinin 16-20, %17,5'inin 21-25 ve yalnızca %5'in 25 ya da geç bir yaşta olduğu görülmektedir. Bu veriler, özellikle zorunlu-gönüllü fuhuş kavramlarının analizinde büyük önem taşımaktadır. Fuhuşta zorla çalıştırmanın olmadığını iddia eden yaklaşım *gönüllülük* kavramını çok dikkatli analiz etmek zorundadır. Zira, kadınların eğitimsizliği, erken yaşlarda evliliğe zorlanmaları ve parçalanmış ailelerden gelme oranlarının yüksekliği (%67,5) fuhuş olgusuna sosyolojik analizi zorunlu kılmaktadır. Buna ek olarak, kadınların ilk evlilik yaşı ve nişanlı, koca ya da imam nikahlı dostları tarafından sermaye olarak kullanılma yaşlarına baktığımızda kadınların fuhuş pazarına kendi iradeleriyle dahil oldukları iddiasına ne kadar dikkatli yaklaşılması gerektiği bir kere daha ortaya çıkmaktadır. Örneğin, kadınların ilk evlilik yaşlarına baktığımızda, %27,5'inin hiç evlenmemiş olduğunu, %37,5'inin 13-15 ve %35'inin ise 16-20 yaşları arasında evlenmiş oldukları görülmektedir. Diğer taraftan kadınların %72,5'i kendisini ilk defa sermaye olarak piyasaya sunan kişilerin nikahlı-imam nikahlı eş ya da nişanlıları olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda kadınların en güvenilir bulduğu kişiler tarafından fuhuş pazarına itilmeleri yine gönüllülük kavramı konusunda dikkat edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. İlk evlilik yaşının oldukça düşük olması, ailelerin sosyoekonomik düzeyinin düşüklüğü, parçalanmış aile çocukları olmaları aynı zamanda kadınların erken yaşta eğitimden kopmalarını da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, kadınların eğitim düzeylerine baktığımızda ise, %20'si okuma yazma bilmezken, %10'u ilkokul terk, %25'i ilkokul mezunu, %10'u orta okul terk ya da mezunu, %15'i lise terk, %12,5'i lise mezunu, %5'i üniversite terk ve %2,5'i üniversite mezunu olarak görülmektedir. Bu durum, kadınların başka bir meslek sahibi olabilme stratejileri geliştirmesini engellediği kadar, kendilerine güvenlerini de oluşturmasına engel olmakta, yaptığı işte oldukça iyi paralar kazanmasına karşın yine de dostları tarafından duygusal ve maddi anlamda sömürülmesine kapı açmaktadır. Örneğin, %82,5'i halen bir dostunun olduğunu belirtmiştir.

"Hak Etmeyen" Yoksullar: "Fahişeler"

Yoksulluk olgusu ile fuhuş olgusunun yolları, sosyal politika tartışmalarına konu olan sosyal yardımları hangi toplumsal grupların hak ettiği ve hangilerinin hak etmediği *(deserving-undeserving poors)* üzerine yüzyıllardır süren tartışmalarla kesişmektedir. Yoksulluk olgusunun öbür dünyaya atıfla açıklanma biçimleri, yoksulları günahkâr, sapma davranışı gösteren, suça yatkın ya da suçlu kişiler olarak gruplandırma eğiliminde olmuştur. Özellikle modernleşme ve Sanayi Devrimi'yle birlikte yoğunlaşan yoksulluk tartışmaları öbür dünyaya ilişkin atıftan dünyevi bir biçime bürünmesine karşın liberal politikaların hakimiyetiyle yoksulları asalak, tembel, çalışmayı sevmeyen ve yoksulluk olgusunu da buna bağlı olarak bireysel nedenlere dayalı biçimde açıklama tarafını seçmiştir (Parkin, 1973; Rose, 1974; Donnison, 1982; Wilson, 1987; Peterson, 1991; Wilson, 1992; Oyen, 1992; Townsend, 1993; Alcock, 1997).[2] Toplumun diğer bireylerinden ayrı bir alt kültür oluşturdukları, farklı davranış örüntülerine sahip oldukları için sapma davranışı içinde oldukları iddiasıyla damgalanan yoksullar ahlaki bir yargı temelinde değerlendirilmiştir. Hırsızlar, dilenciler, kapkaççılar, fahişeler toplumsal normlara uymadıkları, ahlaki değerleri çiğnedikleri ve aynı zamanda tembel, çalışmaya ve kendini geliştirmeye gönlü olmayan bir toplumsal grubu oluşturduklarından dolayı sosyal politikalardan pay almayı da hak etmeyen yoksullar olarak damgalanmışlardır (Jütte, 1994: 158). Bu damgalanma, bu toplumsal grupların toplumdan dışlanmasına, toplumsal sorunların ve huzursuzlukların kaynağı olarak görülmesine ve dolayısıyla günah keçisi olarak ilan edilmesine neden olmuştur. Bu damgalanmışlık, fuhuş olgusu bağlamında toplumsal yapının tüm kurumlarında ikincil statüde yer alan kadınları ahlaki bir yargıyla bu statülerini hak ettikleri ve üzerine sosyal politikalar bile üretmeye değer olmadığı bir yere hapsetmiştir.

2. Yoksulluk, mutlak anlamda, kişinin yaşamını sürdürebilmesi için gerekli minimum kalori miktarını ifade eder. Göreli yoksulluk ise, mikro düzeyde kişinin diğerlerine göre kendini nasıl konumlandırdığı, mezzo düzeyde ulusal gelir dağılımı eşitsizliği ve makro düzeyde ise, uluslararası gelişmişlik sıralaması ölçütleri göz önünde bulundurularak tanımlanır (UNDP, 2010). Buna göre, 2005 fiyatlarıyla mutlak yoksulluk 1.25 Dolar olarak belirlenmiştir (WB, 2008). Yoksulluk tartışmaları son yıllarda, gelir yoksunluğunun ötesinde, bağımsızlık, güçlendirme, güvenlik açığı ya da savunmasızlık, kapasite kullanımı ya da karar alma özgürlüğü, toplumsal dışlanma, ayrımcılık gibi kavramlarla zenginleştirilmiştir.

Kadınların ataerkil kalıplardan ve geleneksel cinsiyet rollerinden kurtulma, birey olarak kendisini gerçekleştirme mücadelesi verdiği tüm toplumsal alanlarda karşılaştığı engellerden ayrı olarak fuhuş pazarında kadın olmak, bu pazarda yaşanan tüm şiddet biçimlerine, eşitsizliğe, ayrımcılığa ve çifte standarda, toplumsal normlardan sapmış, *ahlaksız kadınlar grubu* olarak, sözde bir meşruiyet kazandırmaktadır. Bu nedenle, fuhuş pazarında yer alan kadının yoksulluğu ve yoksunluğu, kadın yoksulluğu ile mücadele alanlarından ev kadının sorunları, iş yaşamında ya da politik arenada kadının varlığını ortaya koyma mücadelesinden çok daha sorunlu bir alan haline gelmektedir.

Fuhuş olgusunun ele alınış biçimi, sosyolojik bir çözümlemeden uzak olarak gönüllü-zorunlu ayrımı çerçevesinde değerlendirilmekte ve *gönüllü* olarak fuhuş pazarında yer almak isteyen kadınların ya bu pazarın koşullarını da kabul edeceği, yani cinsel ve psikolojik şiddeti, aşağılanma ya da ekonomik sömürü ilişkilerini de göze alacağı ya da "seks işçisi" kavramı altında meslek olarak kabul edilip, haklarını kazanma mücadelesi vermesi gerektiği yönünde tartışmalar ilerlerken, gönüllü olma ölçütüne uymayan kadınların da polisiye tedbirlerle *kurtarılması* yönünde görüşler ağırlık taşımaktadır. *Gönüllü* olmamak, zorla kaçırılma, tehditle alıkonma, borçlandırma gibi olgularla açıklanmakta, bunun dışında kalan kadınların *gönüllü* olduğu kabul edilerek fuhuş olgusu sadece adli bir vaka imiş gibi dar bir çerçeveye sıkıştırılmaktadır.

Ataerkil ikiyüzlülük, kadını *fahişe* olarak damgalarken erkeğe bu pazarda "görünmeyen müşteri", patron, dost olarak cinsel tatmini sağladığı, kadın üzerinden ekonomik sömürüyü gerçekleştirdiği bir alan sunması fuhuş olgusunu ortaya çıkaran toplumsal dinamiklerin çözümlenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu çözümlemenin temel dinamiklerini kadının ikincil toplumsal statüsü, güçsüzleştirilmesi, savunmasız bırakılması, kadına yönelik ayrımcı toplumsal değerler ve politikalar, kadının bedeninin metalaştırılması, ataerkil kuram ve toplumsal cinsiyet kültürünün kadını kurguladığı kadınlık ve erkeklik tanımları oluşturmaktadır.[3]

3. İkiyüzlü ahlak anlayışı, fuhuş sektörü pazarlamacıların iştahını kabartacak kadar kârlı bir sektörken, bu sektörü yaşatan müşteriler görünmez kılınıp kadınlar toplumun düzen bozucuları haline getiriliyor. Ataerkilliğin ikiyüzlülüğünü en şiddetli biçimde yaşayan fuhuş pazarındaki bir kadının ifadesi bu ikiyüzlülüğü açık bir biçimde dile getirmektedir:

Kadın Ticareti

Fuhuş olgusu, kadının tanımadığı erkeklerle, para ya da maddi çıkar karşılığı cinsel ilişkide bulunması biçimde tanımlanmaktadır (Nanette, 1993; Jeffreys, 1997; Doezema ve Kempadoo, 1998; Doezema, 2000; Pheterson, 1996; Roberts, 1992; Whelehan, 2001). Benzer şekilde, İngilizce *prostitution* sözcüğü ise, anlam olarak kişi ayırt edilmeksizin şehvetin sunulması, teşhir edilmesi (Nanette, 1993; Jeffreys, 1997) anlamını taşımaktadır. Diğer taraftan, olgunun tanımlanma biçiminin getirdiği toplumsal ve ahlaki değer yüküne dikkat çeken tartışmalar bağlamında, fuhuş olgusu, kadının tabi kılınması ya da ikincilleştirilmesi anlamında da literatürdeki yerini almaktadır (Wardlow, 2004:1023; Dalla, 2000). Bu çalışma kapsamında, fuhuş olgusu, kadın haklarına bireysel, toplumsal, cinsel, bedensel, ekonomik ve duygusal anlamda bir saldırı ve ihlal biçimi olarak "kadın ticareti" vurgusuyla ele alınacak ve fuhuş olgusu ya da pazarı kavramı, bu olgu içinde yer alan dinamiklerin ilişki ağlarının kadını ikincilleştirme ve sömürü pratiklerine atıfta bulunarak kullanılacaktır.

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, kadın ticareti insan haklarına yönelik önemli bir ihlaldir. UNODC, Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Bürosu'na *(United Nations Office on Drugs and Crime)* göre insan ticaretinin (çocuk askerler, zorla çalıştırma, aile içi köle ya da esirler vb) dörtte üçünü kadın ticareti oluşturmaktadır. Herhangi bir kişiden ceza tehdidiyle iş veya hizmet beklenmesi zorla çalıştırma anlamına gelmektedir. ILO, Uluslararası Çalışma Örgütü *(International Labour Organisation)* zorla çalıştırma durumunu tanımlayan beş ana unsur belirlemiştir. Bunlar: a) fiziksel ya da cinsel şiddet, şantaj, kınama, küfür gibi duygusal içerikli de olabilen tehdit; b) kişinin hareket alanının sınırlandırılması; c) borç yüküyle kişiyi bulunduğu yere bağımlı bırakma ya da ücretini ödememe; d) pasaport ve kimlik gibi belgelere el koyma, böylece kişinin bulunduğu yeri terk etmesini önleme; e) yetkililere ihbar tehdidiyle kişiyi alıkoyma (UNODC, 2010: 5) biçiminde ele alınmaktadır.

"...hep hayat kadınlarını kötülediler, biz burada olmasak onların namuslarına saldırılar çünkü burası kapansa ona buna saldıracaklar, namuslarını biz koruyoruz onların, dışarıdakilerin namuslarını koruyoruz biz dışarıda da kadın olmasa erkek ne yapacak kadınlara saldıracak, biz açık çalışıyoruz gizli çalışmıyoruz, kimse diyemez bize günahkar kadınlar Allah da bunu biliyor kul da bunu biliyor..."(52 yaşında, okumazyazmaz, genelevde çalışıyor).

Bu çalışma *zorla çalıştırma* ölçütleriyle kadının gönüllü ya da zorunlu fuhuş pazarında yer aldığına ilişkin yüzeysel ve çoğu zaman yanlış kategorilendirilmeye neden olan ayrım yerine, fuhuş olgusunu kadın yoksulluğu bağlamında çözümlemeye çalışarak kadının fuhuş pazarındaki konumunu değerlendirecektir. Diğer bir deyişle, kadınların fuhuşu *seçme* koşulları ve bu pazarda var olma sürecini çözümlemeye çalışacaktır.

Fuhuş olgusu, tarihsel süreçte yüzyıllar önce ele alınış biçimini koruyarak, bulunduğu yeri hak ettiğine dair bir inançla, yalnızca toplumsal değerler anlamında değil akademik dünyada da üzerinde fazla durulmayan, diğer kadın sorunlarına göre görmezden gelinen bir alanı oluşturmaktadır. Ancak fuhuş olgusunu çözümlemeye çalışan bir çaba, bu toplumsal olgunun kadının toplumsal yaşamın diğer alanlarında yaşadığı sorunlarla ne kadar iç içe olduğu görmeye yetmektedir. Bu bağlamda kadın yoksulluğunu ve yoksunluğunu çözümlemeye çalışmak fuhuş olgusu dinamiklerine de ışık tutacak niteliktedir. Kadının toplumsal cinsiyet kültürüne bağlı olarak belli bir biçimde oluşturulmuş toplumsal cinsiyet kimliği nedeniyle, uğradığı ayrımcılık, güçsüz ve savunmasız bırakılma, kalıp yargılar, kadın yoksulluğunun nedenleri olduğu kadar, kadını aşağılayan, yok sayan ama aynı zamanda varlığının kendi çıkarına kaçınılmazlığını da örtük olarak yeniden üreten fuhuş pazarında yer almak zorunda kalan kadının da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Böylece, fuhuş olgusunun toplumsal bir sorun olarak önemi bu alanda var olmak durumda kalan kadınlara sorunun kaynağı atfının yapılmasına karşın fuhuş pazarında yer alan erkek kimliğinin masumlaştırılması ya da görünmez kılınmasına neden olmaktadır. Wardlow'un "yapısal şiddet" olarak tanımladığı fuhuş olgusu aynı zamanda yoksulluğun kadınlaştığı alanlardan birini oluşturmaktadır (Wardlow, 2004).

Yoksulluğun kadınlaşması, tüm dünya ülkelerinde kadınların yaşamın her alanında erkek nüfusa göre daha dezavantajlı durumda olması anlamına gelmektedir. Cinsiyet eşitsizliği göstergelerinin ele alındığı 2010 cinsiyet eşitsizliğini konu alan İnsani Gelişme Araştırma Raporu ve 2011 İnsani Gelişme Raporu, kadının güçlendirilmesi, toplumsal kurumlarda eşit bir biçimde yer alabilmesi, her türlü ayrımcı politikalardan ve şiddetten uzak, kapasitesini geliştirebilmesi tartışmalarına yer açmaktadır (UNDP, 2010; UNDP, 2011). 2011 Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporu ise,

(The World Economic Forum's *Global Gender Gap Report)* kadınların dezavantajlı konumlarını dört ana başlık çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu raporda, istihdam ve istihdam fırsatları başlığı altında, cinsiyetler arası ücret farklılıkları, istihdama katılma oranları; okullaşma başlığı altında, temel ve yüksek eğitim düzeyine ulaşma oranı; politik güçlenme başlığı altında karar alma yapılarındaki kadın temsil oranları; sağlık ve hayatta kalma başlığı altında da yaşam beklentisi ve kötü beslenme, hastalıklar gibi göstergelere kadın erkek oranı açısından bakılmaktadır (WEF, 2011: 4). 2011 Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporu'na *(The Global Gender Gap Report)* göre tüm veriler değerlendirildiğinde, Türkiye 135 ülke arasında 122. sırada yer almaktadır. Dört temel ölçüte ayrı ayrı bakıldığında ise, istihdam oranlarında 132., eğitim fırsatlarında 106. sağlık olanaklarına ulaşılabilirlikte 62. ve politik katılımda 89. sırada yer almaktadır (WEF, 2011: 19). Kadının yaşam koşulları, toplumsal konumu ve statüsünü değiştirmek anlamında önemli veriler olmakla birlikte, kadının güçlendirilmesi ve tek başına bir birey olabilmesi, her alanda toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yol açan engellerin kaldırılmasını gerektirmektedir.

Ataerkil Kuram ve Kalıp Yargılar

Ataerkil kuram, toplumda kadının ne yapıp ne yapamayacağına ve neyi nasıl yapabileceğine ilişkin kararların tüm kurumsal düzenlemeleriyle eril ideoloji tarafından belirlenmesi olarak tanımlanabilir (Türköne, 1995). Kadın, çocukluğundan itibaren aile kurumunda ataerkil düşüncenin cinsiyet kültürüne uygun olarak *kadınlık* ve *erkeklik* tanımlarını öğrenerek *normalleştirir.* Toplumsal cinsiyet kültürü, erkeğe, güç, kendine güven, girişkenlik, otoriterlik, koruyucu ve kollayıcılık nitelikleri atfederken, kadına, sadık, hassas, duygusal, fedakâr, korunmaya muhtaç gibi nitelikleri atfetmektedir (Walkup ve Abbott, 1978: 66-68; Türköne, 1995: 169).

Davranış örüntüleri kadın ya da erkek olmakla ilişkilendirildiğinde, bireysel farklılıklar ve istisnalar gözden kaçırılarak, bir davranış biçiminin kaçınılmaz olarak bir cins değil de diğeriyle ilişkili olduğuna dair inanç kalıp yargıların temelini oluşturmaktadır. Bu kalıp yargıların ataerkil dilde ifadesini bulmuş en açık örneklerinden biri de *fahişe* olan, yani "azgın, toplumsal sınırları

tanımayan, toplumun ahlak değerlerini hiçe sayan" (Nişanyan, 2003: 139) kadın kavramsallaştırmasında bulmaktadır. Kadının konumu sadece toplumsal kötülüklerin ve ahlaksızlığın kaynağı olarak erkeği ayartan, *baştan çıkaran* olumsuz niteliklerle dolu güce indirgenmektedir. Bu olumsuz güç de, kadının şeytansı nitelikleriyle masum erkeği ayarttığı fuhuş pazarının varlığını meşrulaştırdığı kadar bu pazarın varlığının sorumlusunu, diğer bir deyişle, günah keçisini de kadın olarak ilan etmektedir. Böylece fuhuş yapan kadın, sınıf altı kavramı tartışmalarında da yerini alan ve Murray'ın yoksulluğun derecesi yerine "yoksulluğun bir türü" olarak ele aldığı "davranışsal yoksulluk" kategorisine giren kadınları kapsamaktadır (Murray, 1996). Bu bağlamda kadın yoksulluğu, en temelde kadının kendisi ve/veya içinde yaşadığı toplum tarafından ikincil olduğunun kabul edilmesi ancak bu sürecin dinamiklerinin, toplumsal değerler adına ve sosyal politikalarla üstünün örtülmesi ya da göz ardı edilmesi süreci olarak ele alınabilir.[4]

Böylece fuhuş sektöründe yer alan kadınlar, kolay kazanılmış parayı tercih edip uzun süre sabırla bir işte tutunmayı becerememeyen, kültürel ve sosyal beceri eksikliği gösteren ve ahlaki açıdan sapkın davranış normlarına sahip kişiler olarak damgalanmaktadır (Bullough ve Bullough, 1996). Scambler, fuhuş pazarında yer alan kadınların yasal, toplumsal, psikolojik ve ideolojik popüler imge ve kalıp yargılara maruz kaldığından söz etmektedir.[5]

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, yasal anlamda fuhuşun serbest bırakıldığı ülkelerde bile, fuhuş olgusu konusunda kadının cinsel ilişki karşılığı onurunu sattığı anlayışı varlığını sürdürmektedir (Pheterson, 1996: 41; Scambler, 1997: 107). Toplumsal cinsiyet kültürünün kadınlık ve erkeklik tanımlarının en bariz

4. *"...bu sektör çökerse, herkes birbirinin anasına bacısına... bu böyle yani, genelevlerini bir kapat, denemesi bedava, millet hep birbirine tecavüz eder..." (22 yaşında, ilkokul mezunu, sokakta çalışıyor).*

5. Ataerkil ideoloji, toplumsal cinsiyet kimliği olarak "erkeklik"i, erkeğe hem bu pazarda "talep eden" diğer bir deyişle bu pazarın çarkını döndürme hakkı veren bir biçimde kurgularken, aynı zamanda ikiyüzlü ahlakını da yeniden üretiyor. Böylece erkek hem bu pazarda müşteri olma hakkını kendinde bulup, bunu meşru kabul ederken, aynı olayın diğer tarafı olarak kendini aklama yoluna gidiyor:
"... Urfa'da olmadı mı, demek adamda ne acayip bir psikoloji varmış ki, seni alıp götürüyor, kadını dağ başında vuruyor, diyorlar ki, 'neden vurdun', diyor ki, 'Urfa'da orospuluk yapılamaz' diyor, buyur... Urfa ki, en çok para kazanılan yer, şehir yani..." (22 yaşında, ilkokul mezunu, sokakta çalışıyor).

biçimde işletildiği alanlardan biri olan fuhuş pazarındaki ilişkilerde, yasalar da bu kalıplara hapsolmuş bulunmaktadır. Kadın için en ayrıntılı biçimde tanımlanan fuhuş pazarındaki rolleri ve statüsü, erkek aktörler için ya son derece muğlak ya da geçerli erkeklik normlarına uygun bir biçime büründürülerek sunulmaktadır. Bu olgu, müşteri olarak bu pazarda yer alan erkek için yasalarda herhangi bir yaptırım getirmezken literatürde de tartışıldığı gibi kadın pazarlamacılarını *işadamı* (Raymond, 2003: 315-316) kimliğine büründürerek aşağılamak bir tarafa herhangi bir yaptırımın da söz konusu olmadığı bir statüye yerleştirmektedir. Bu tartışmalara yasalarda bir de kadının *gönüllü* olarak fuhuş yaptığı durumlar ibaresi eklendiğinde erkek için neredeyse *saygın* bir işadamı, *girişimci* olmak bile söz konusu olabilmektedir. Ayrıca devletin *koruması* altındaki kadınların haftada iki gün rutin sağlık muayenesine tutulması açık ya da örtük bir biçimde kadınları *hastalık taşıyıcılar* (*reservoirs of disease)* (Wardlow, 2004: 1025) olarak damgalamakta, buna karşın erkek müşterilerle ilgili sağlık koruyucu önlemler açısından herhangi bir düzenleme getirmekten kaçınmaktadır.[6]

Toplumsal onursuzluk (namussuzluk) kavramı, yabancılarla cinsel ilişkiye girmek, birden fazla partnerle cinsel ilişkiye girmek, cinsel ilişki karşılığında para talep etmek, kendini tanımadığı erkeklerin cinsel arzu ve fantezilerini tatmin etmeye adamak,

6. Fuhuşa karşı sözde düzenleyici bir politika izleyen devletin kadınların sözde korunma altında yaşadıkları genelevlerde, yasalardan dolayı yaşamlarında ciddi sıkıntılar ortaya çıkmaktadır. Kentten kente değişmekle birlikte Mersin Genelevi'nde evcilik sistemi olmaması nedeniyle, akşam genelev müşteriye kapandığında da kadınlar orada kalmak zorunda kalmaktadır. Bu, etrafı yüksek duvarlarla çevrilmiş bir yerde tüm yaşamını sürdürmek zorunda kalmanın, gündüz müşterileri aldıkları yataklarda yatmak zorunda olmanın kadınlar üzerinde son derece yıkıcı etkileri olmaktadır:

"...akşam 11 olduğunda kendi yatağımızda yatmak istiyoruz... Hayatımdaki en önemli amaç 'özgürlük', daha rahat geziyorsun, üç ayı bekliyorsun, iznim gelsin çıkayım diye..."(40 yaşında, ilkokul mezunu, genelevde çalışıyor)

"...ben kışın ilmuhaber alacağım, muhtarlık bana ilmuhaber vermiyor, kredi çekeceğim muhtar vermiyor, 4 senedir buradayım, burada kimlik bildiriminiz yok dedi ama burada genelevde çalıştığım belli dedim, emniyete gittim dedi karakola git senin hangi tarihte girdiğini çıkartsınlar versinler, adam bana yardımcı oldu, karakol bir kâğıt verdi ama muhtarlığa gittim 'sosyal evler' diye yazdı, nasıl götürebilir bankaya, 'Mersin Sosyal Evler' *diye, işte bunlar bizim önümüze çıkmasın lütfen ve ben o an ölmek istedim ama benim ölüm de artık bir rezalet, '... Mersin Genelevi'nde bazı nedenlerden dolayı intihar etmiştir ya da ölmüştür', ben ölüp gideceğim kurtulacağım da benim ailem nasıl* yaşayacak, onlar da mı ölsün..." *(50 yaşında, okur-yazar, genelevde çalışıyor).*

erkeklerin ilgisini çekecek biçimde giyinerek gece tek başına sokaklarda dolaşmak, sarhoş ve ağzı bozuk erkeklerle arkadaşlık etmek olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, fuhuş pazarında kadın olmak sadece utanılacak bir şey değildir, aynı zamanda, *namussuzluğun* ve *onursuzluğun* hakim olduğu ve geçerli kültürel normlara karşı bir alt kültüre ait olmak demektir (Pheterson, 1996: 45; Scambler, 1997: 109).[7]

Psikolojik onursuzluk kavramı altında ise, fuhuş yapan kadın, *rastgele cinsel ilişki kuran, erkek delisi (the nymphomaniac woman), şehvet düşkünü (libidinious woman), psiko-patolojik ve sosyo-patolojik* davranış özelliklerine sahip olarak değerlendirilmektedir (Pheterson, 1996: 52; Scambler, 1997: 108; Lynggard, 2002). Fuhuş pazarında yer alan kadına yönelik diğer kalıp yargılar ise, düşük ahlaki standartlara sahip olmak, zihinsel ve duygusal olarak olgunlaşmamış olmak, tembel, çocuksu, somatik olarak suça yatkın olmak olarak ele alınmaktadır. Ancak Cabezas'ın da belirttiği gibi, aynı pazar içindeki müşteriler *doğal arzuları* nedeniyle bu damgalayıcı söylemin tümüyle dışında yer almaktadır (Cabezas, 1998: 81).[8]

İdeolojik onursuzluk ya da damgalama kavramında ise, bir taraftan feministlerin fuhuşa karşı duruşları bir taraftan da seks işçiliği kavramıyla meslek olarak fuhuş olgusunun kabulünü savunan grupların tartışmaları yer almaktadır. Kadın bedeninin fuhuş pazarında şeyleştiğini ve emeğin yabancılaştığını, böylece kadının ataerkil ideoloji ve kapitalist ekonomik sistem tarafından kurban haline getirildiğini belirten görüş, kadının fuhuş pazarı içinde kalarak güçlendirilmesi politikasını ideolojik bir çelişki olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşıma göre, fuhuş pazarında

7. *"..kooperatife girmiştim, Ankara'da saat 10'da çıkardık evimize giderdik, yani biz genelevi unuturduk, çok çok iyiydi, kooperatif yöneticisi bana 'senin genelevde çalıştığını bilseydim seni siteye sokmazdım' dedi, benim de çok gücüme gitti, gittim karşısına, 'ben evden vazgeçtim, paramı ister ver ister verme, istemiyorum' dedim, adam bana bir sürü çek yazdı, bir kısmını da nakit verdi, yani ödediğim parayı çeklerin zamanı hep farklıydı parça parça aldım, neye yarar, yani ödediğim para boşuna gitti..." (50 yaşında, okur-yazar, genelevde çalışıyor).*

8. Fuhuş pazarında çalışan kadınların en büyük sıkıntılarından biri de sokakta tanınma endişesi. Bu nedenle çoğu izin bile kullanmak istemezken, kadınları tanıyan erkeklerin kadınları afişe ederek bunu belirtmesi, çoğu zaman açıkça aşağılaması, kadınları toplumsal linçe maruz bırakmaktadır:
"Dışarı çıktığımız zaman söylemese bile insanın gözüne baktığı zaman anlıyor bir insan..." (52 yaşında, okumaz-yazmaz, genelevde çalışıyor).

kadına kendi geleceğini belirleme hakkını vermek demek, kadını kurban statüsünden çıkararak ideolojik bir sempati kazandırmaktan başka bir işe yaramaması anlamına gelmesi demektir (Pheterson, 1996: 60; Scambler, 1997: 111).

Güçlendirme

Fuhuş, kadının, erkek bedeni ve erkek yasaları tarafından istila edilmesi, diğer bir deyişle, kadının güçsüzlüğü ve kurban edilmesini sembolize eden bir olgudur (Jenness, 1993: 33). Fuhuş olgusuna, kadınların *gönüllü* olarak özgür iradeleriyle seçtiği bir meslek olarak yaklaşmak, kadınların bu pazardan nasıl çıkacağına ilişkin herhangi bir öneri getirmediği gibi, kadın bedeni ve cinselliğinin erkekler tarafından kullanılabilir bir mal olması anlayışını, kadınların da bedenlerini bir mal olarak profesyonel bir biçimde nasıl sunacaklarına ilişkin yeti ve yetenekleri nasıl geliştireceklerinin bilgisini öğrendikleri bir pazar olarak, ataerkil ideolojiyi desteklemekten başka bir sonuca ulaşmayacaktır. Bunun önemli bir diğer sonucu ise, Raymond'un deyişiyle, kadınların fuhuş içinde güçlendirilmesinden söz etmek, tartışmalı bir alan olan müşteri konusu ile yüzleşmek zorunda kalmamak anlamına gelmektedir (Raymond, 2003).

Faugier ve Sargeant'ın belirttiği, bu çalışmanın alan araştırma verilerinin de doğruladığı gibi, kadınlar yaşamları boyunca "mağduriyet döngüsü" içine sıkışmış biçimde bulunmaktadır. Bu çalışmanın verilerine göre, kadınlarla yapılan görüşmelerde, kadınların %70'i fuhuş pazarına girmeden önce cinsel sömürüye maruz kaldığını, %96'sı ise, cinsel istismar nedeniyle evden kaçtığını belirtmiştir (Faugier ve Sargeant, 1997: 123). Bu verilerle paralel bir biçimde bu çalışmanın alan araştırması verileri de ortaya koymuştur ki, kadınların %85'i bu pazara 25 yaşından önce girmiş ve %67,5'i kendisini bu pazara en güvendiği, erkek arkadaşı, nişanlısı ya da kocası tarafından itildiğini belirtmiştir. Ayrıca kadınların %82,5'i halen bir dostunun olduğunu belirtmiştir. Bu veriler, fuhuş pazarının sadece ekonomik değişkenle açıklanmasının son derece sorunlu olduğu anlamına gelmektedir. Fuhuş pazarındaki bir kadın için dostu olmak demek, her şeyden önce ekonomik kazancı olsa dahi, kendi başına bir birey olarak var olma gücünü ve cesaretini gösterememek demektir. Diğer bir deyişle, bazı çev-

relerin meslek olarak "seks işçiliği"ni (Jenness, 1993: 1; (Doezema, 1998, 2000; Raymond, 1998; Jeffreys, 1997:) savunduğu argüman, fuhuş pazarı içinde, kadına ekonomik yönden ayakları üzerinde durmanın kesin bir biçimde kendine güven ve saygı, tek başına karar verebilme tutumunu kazanmasını sağlayamadığı gerçeğiyle çürümektedir. Bu bağlamda, kadın hangi alanda olursa olsun ve özellikle de damgalanmayı, aşağılanmayı ve toplumsal dışlanmayı bu kadar yoğun yaşadığı bir alanda, kadını güçlendirmekten anlaşılanın sadece ekonomik nitelikli olamayacağı son derece açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Fuhuş pazarında kadının konumu ve statüsü hem eşitsiz güç ilişkileri yoluyla üretilmekte hem de eşitsiz güç ilişkilerini yeniden üretmektedir. Bu bağlamda güçlendirme kavramı önem taşımaktadır. Çünkü fuhuş pazarındaki kadını damgalamaya yönelik en güçlü iddialardan birini kadının tembelliği, kolay parayı tercih etmesi ve ahlaki değer zayıflığı nedenleriyle bu pazarda yer almayı tercih ettiği üzerinedir. Bu nedenle güçlendirme kadının kendi yaşamına ilişkin yön verebilme yetisini ve gücünü kazanma sürecini çözümlemeye dair aydınlatıcı bir kavramdır. Diğer bir deyişle, kadının toplumsal yaşamı içinde tercihlerini nasıl oluşturduğu üzerine bir çözümleme zorunluluğu getirmektedir.[9]

9. Aşağıdaki alıntıda, annesi fuhuş pazarında çalışan 13 yaşında bir kız çocuğunun toplumsallaşma sürecini ve yaşadığı duyguları yansıtmaya çalışmaktadır. Annesinin 3-4 aylık sürelerle kent dışına çalışmaya gittiğinde evde annesinin dostu (sözde üvey baba) ile kalmak zorunda olan bu çocuğun yaşadıkları, kadının güçlendirilmesi, kendi kapasitesini kullanabilmesi kavramlarının sadece yasalarla sağlanmaktan çok öte çözümlemelere ihtiyaç gösterdiğini sergilemektedir. 13 yaşında kız çocuğu, annesinin başka kentlere işe gittiğinde evde annesini pazarlayan (üvey baba) ile kalıyor ve bu adam da eve başka kadınlar getiriyor, kız çocuğu bu yüzden evden kaçıyor, aşağıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere, kadının ve devletin bu kız çocuğu üzerine ortaklık kurdukları tek sorun, çocuğun bekaretini kaybedip kaybetmediği üzerine kurulu. Çocuk bu muayenelerden sonra, bir biçimde sesini duyurmaya çalışma biçimi olan kaçtığı eve, yani aynı koşullara devlet eliyle tekrar gönderilmektedir:
"Ben iki defa gittim okula, gurbette çalıştığım için... evden kaçtı diye okuldan bir yadırgama dönemi var, çocuk psikoloğa gidiyor, psikolog, ilaç kullanıyor, tıp fakültesine... emniyet aracılığıyla gittim ben, kızı bulduğumda bilgi veriyorum ya onun şeyinde artı bir de doktor raporu, herhangi bir zarar gelmiş mi kızlığına, muayene ettiler, zaten çok karakolunda psikolog var, psikolog eşliğinde ifade alınıp ondan sonra da çocuk bilinçli gitti, o muayeneleri olacağını bilerek gitti. Çok şükür raporları hep temiz çıktı, ben istedim, bir de 'babam beni dövdü' diye ifade veriyor, ön, arka yani, komple muayeneye girdi, herhangi bir şey yok, direkt dedi, ben dedim, 'devlet bunu psikoloğa gönderir mi', komiser dedi, gönderir, biz bir yazı yazacağız dedi, zaten doktor yönlendirir dedi, sağ olsun doktor muayene ettikten sonra siz psikoloğa geçin psikolog muayene etsin dedi..." (42 yaşında, ilkokul mezunu, sokakta çalışıyor).

Nelly Stromquist'a göre güçlendirme, toplumda kurumlar ve insanlar arası ilişkilerde iktidar dağılımını değiştirme sürecidir. Lucy Lazo'ya göre ise, kendini güçlendirme, kadının özerklik kazanması, kendi hayatına ilişkin kararları alabilmesi, ekonomik, politik ve toplumsal karar alma süreçlerine tamamıyla dahil olabilmesidir. Paz ise, güçlenme kavramını bireysel düzeyde "kişinin kendi yaşamını yönetebilme ve kontrol edebilme yeteneği" olarak ele almaktadır. Toplumsal anlamda güçlendirmeden anlaşılan ise, hane, yerel ve uluslararası düzeyde kadınların haklarını bilerek ve savunarak, kendi hayatlarına ilişkin kontrolü kazanma sürecidir (Medel-Anonuevo ve Bochynek, 1995: 8).

Stromquist'a göre güçlenmenin dört temel bileşeni vardır, bunlar: bilişsel, psikolojik, ekonomik ve politiktir. Bilişsel güçlenme, mikro ve makro toplumsal düzeyde kadının boyun eğme koşullarını ve nedenlerini anladığı bir süreci içerir. Bu, toplumsal cinsiyet ilişkilerine ilişkin yeni bir anlayış yaratabilme ve güçlü toplumsal cinsiyet ideolojileri yapısının yer aldığı eski inançları yok edebilme sürecidir. Psikolojik bileşen, kadının içinde bulunduğu şartları değiştirebileceğine ilişkin duygu durumunu geliştirmesidir. Bu, değişim çabalarının başarılı olacağına dair inancın oluşması anlamına gelmektedir.

Ekonomik bileşen, başlangıçta ne kadar küçük ya da ne kadar zor olduğunun önemi olmaksızın kadının, kendisine belli ölçüde özerlik sağlayacak üretici bir etkinlikle uğraşabilmesini gerektirir. Siyasi bileşen ise, bir şeyleri değiştirebilmek için organize edebilmek ve harekete geçmek olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle, Stromquist'e göre güçlenme süreci sadece bireysel bilinci içermemekte; fakat aynı zamanda kolektif bir bilinci ve eylemi de zorunlu kılmaktadır. Kolektif eylem kavramı toplumsal dönüşümü gerçekleştirebilmek açısından son derece önemlidir (Medel-Anonuevo ve Bochynek, 1995: 8-9).

Toplumun çok sayıda kurumu tarafından kadın ve erkek iki farklı kutba yerleştirilir. Bu kurumlar süregelen inançlara gömülü olan günlük yaşam pratikleri yoluyla toplum tarafından kuvvetle onaylanmış kadın ve erkeği inşa eder, aile pratikleri, dini mitler, emeğin cinsiyete dayalı işbölümü, evlilik gelenekleri, eğitim sistemi ve sivil yasalar ile sınırlandırılmış; ama aynı zamanda *doğallaştırılmış* ve bu nedenle de nadiren itiraz edilen hiyerarşileri, içselleştirilmiş inançları ve beklentileri üretmek üzere bir araya

gelir. Bu bağlamda, güçlenme, hem kişiler arası ilişkileri hem de tüm toplumdaki kurumlarda iktidar dağılımını değiştirme sürecidir. Cinsiyet rolleri toplumsallaşma süreci kadına öğrenilmiş çaresizlik niteliklerini giydirmektedir. Çaresizlik atfı, cinsler arası bir uzlaşma yerine kadına edilgen ve özverili olma kalıplarını uygun görmektedir. Stromquist'ın da belirttiği gibi kimseye özgüven ve özsaygı öğretilemez; ancak bunların geliştirilebileceği koşullar yaratılmalıdır (Stromquist, 1995: 13-15).

Otonomi (özerklik), eleştirel ve yaratıcı düşünce ile eylemi harekete geçiren hiyerarşi karşıtı bir kavramdır. Schrijvers, kadınların özerklik derecesinin belirlenmesinde, kendi cinselliklerini ve doğurganlıklarını kontrol edebilmeleri, üretim araçları üzerinde kontrol, işbölümünde kadın ve erkeğe eşit erişimin sağlanması, kadınların kendi bedenleri ve cinselliklerinin kontrolü, kadının saygınlığı ve özsaygısı açısından kendi hayatını belirleme hakkının olduğu toplumsal cinsiyet kavramlarının oluşturulması ölçütlerini ileri sürmektedir (Stromquist, 1995: 16, 19).[10]

Güçlendirme, kişiye içgörü sağlar ve neyin istenmeyen ya da olumsuz bir durum olduğu, daha iyi durumu algılama, buna ulaşabilme olanaklarını ve bunun için neler yapabileceği konusunda farkındalık yaratır. Güçlendirme kadının kendisi ile ilgili algılarını, kendisi ve çevresi ile olan ilişkilerini değiştirebilme sürecidir. Bu bağlamda, fuhuş pazarına sermaye olan kadınların basitçe *gönüllülük/zorunluluk* kavramı çerçevesi içinde ele alınamayacağı ortaya çıkmaktadır. Güçlendirme bir kişiyi, tercih ve talep edebilir kılar, kadına kendi inisiyatifini geliştirme olanaklarını sunar. Kişi hedeflerini seçebilir, hedefine ulaşmak için fırsatlar yaratabilir ve hayatının her yönünü belirleyebilir. İktidar bir ilişkinin

10. "*21 yaşındayım, ilkokul 3'ten terk okumadım, okutmadılar boyum uzun diye, babam emekliydi, annem babam da okuma yazma bilmiyorlar... 16 yaşında tecavüze uğradım, işe giderken konfeksiyonda çalışıyordum, İstanbul'daydım, hiç tanımıyorum, karanlıkta ormana götürdüler 10 kişilerdi sabahlama vardı işyerinde, lanet olsun keşke evde otursaydım ailem olsaydı... orada bıraktılar, sabah oldu otostop çektim otostop çektiğim insanlar da aynısını yaptı, ne yapacağımı bilmiyordum bayılmışım sonra kendimi hastanede buldum, işime devam etmedim fabrikada çalıştım konfeksiyonda ama kalacak evim yoktu 6-7 senedir sokaktayım, kimse yardım etmedi, köpeği çok seviyor insanlar insanları sevmiyorlar, barlarda diskolarda çalışıyordum otellerde kalıyordum yardımcı oluyorlardı 5 milyon oteller... askerdi tanıştığımızda izmir otogarında tanıştık, aldı beni bir eve* götürdü, ailesine dedi 'ben kız kaçırdım', *bir sene yaşadım sonra çocuk oldu, hoca nikâhıyla oturduk, sonra beni bıçakladı ayrıldık, uyuşturucu esrar, eroine alıştırdı, halen kullanıyorum, şu anda hepsi var yani, gelen müşteriler veriyor." (21 yaşında, ilkokul 3 terk, sokakta çalışıyor).*

varlığı anlamına gelir. Bir taraf kaynaklara, fiziksel, ekonomik, toplumsal ya da psikolojik kaynaklara sahip olmaktan gelen gücüyle daha zayıf olan taraf üzerinde etki alanı yaratır ya da kontrol eder. Kadının güçsüzlüğü, pratik olarak, okumaz-yazmaz olması, bilinç eksikliği, pazar hakkında bilgi ve beceri eksikliği, özgüven ve özsaygı eksikliği para ve iş fırsatları eksikliği, sağlayabileceği bağlantıların eksikliği, kendi küçük işini kurabileceği ödünç parayı bulabilme eksikliği olarak ele alınabilir. Lazo'ya göre, kadındaki iç görü eksikliği kadının güçsüzlüğünü ağırlaştırabilir, içinde bulunduğu konumu değiştiremeyeceğine ilişkin inançla mutlu bir cehalet içine hapsolabilir. Bu uzun süreli yoksulluk ve çaresizlik içindeki kadın, kontrol duygusunun kaybedebilir ve bunun sonucu olarak da, kendi yaşamına ilişkin olayları kontrol edebilme ve etkileyebilme gücüne sahip olmadığına dair inanca saplanabilir (Lazo, 1995: 25-27).

Kapasite Kullanımı:

2004 İnsani Kalkınma Raporu'na göre, kalkınmanın temel amacı insan özgürlüklerini genişletmektir. Gelişme süreci, insanların tam ve yaratıcı bir hayat yaşama seçimlerinin genişlemesi yoluyla kapasitelerini/yeteneklerini geliştirebilmesidir. Ve insanlar bu kalkınmanın hem yararlanıcıları hem de sürece ve değişime katkı sağlayıcılar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu süreç adil olarak tüm insanların yararına olmalı ve her birinin katılımı ile gerçekleştirilmelidir (UNDP, 2004a: 127).

Sen'e göre, kapasite ya da yetenek, değerli olma ve değerli şeyler yapabilmeyi başarma özgürlüğüdür. Kapasite, kişinin pek çok varoluş ve eyleyiş olasılıkları ortaya koyabilme başarısını yansıtır. Bu nedenle kapasite, kişinin olası yaşamlardan birini ya da ötekini seçme özgürlüğüdür. "İyi bir yaşam" belli bir biçimde yaşamak için zorla değil, kapasite yaklaşımının temel özelliği, kişinin kapasitesi dahilinde ne olabildiği ve etkin olarak ne yapabildiğidir (Sen, 1985: 5).[11]

11. Fuhuş pazarında kadının konumu, kadın yoksulluğunun sadece ekonomik değişkenlerle açıklanamayacağına en açık örneklerden birini oluşturmaktadır. Aşağıda kadının çalışıp asalak bir dostla yaşadıkları yoksulluk kavramını, güçlendirme, kadının otonomi kazanması, kapasitesinin farkına varmasının ne kadar gerekli olduğunu anlatmaktadır:
"Çaresizsin... ayakları üzerinde duran benim, gidiyorsun gurbete, hiç yolda görüp de yüzüne bakmayacağın insanlarla kalıyorsun, yatıyorsun, o insana hiçbir sıkıntını an-

Sen'e göre, kapasite özgürlükle ilgili bir kavramdır ve kişinin hayatına yön verebileceği gerçek fırsatların neler olduğunu görebilmesidir (Robeyns, 2003a: 11). Bu çalışma bağlamında, Sen'in kapasite kavramının önemi, özellikle gelir yoksunluğunun tek başına kişinin yoksulluğunu belirleyemeyeceğini iddia etmesinde yatmaktadır (Sen, 1985: 9-10). Sen, gerçek özgürlüğün, kişinin kapasitesini çalışarak, okuyarak, politikaya katılarak ortaya koyabildiği değerli bir yaşam sürdürmesinden geçtiğini belirtir (Robeyns, 2003b: 61-62). Bu bağlamda, belli bir cins üzerine kalıp yargıların oluşması, toplumun bazı alanlarından dışlanması ve bu nedenle savunmasız kalması gelir yoksunluğundan başka toplumsal dinamiklerin de kadının ikincil statüsünü açıklamakta önemli olduğunu göstermesi bakımından Sen'in kapasite kavramı önem kazanmaktadır. Kapasite yaklaşımı ve özgürlük fırsatları, adil süreçlerin işlemesi, kişinin haklarının farkına varması ve haklarını kullanma olanaklarının elinden alınmaması hususlarıyla desteklendiğinde önem kazanmaktadır (Sen, 2005: 157). Diğer bir deyişle, ekonomik yoksunluğun kapasite kullanımını engellediği gerçeğini reddetmeden, ekonomik yoksunluğun olmadığı her durumda bireyin hayatına yön verecek fırsatları görebilme olanağının olduğu da savunulamaz. Konumuz bağlamında kapasite kavramını ele alırsak, fuhuş pazarında yer alan kadınlar göreli olarak ekonomik bir gelire sahip olmalarına karşın, bu geliri hayatlarına kendi inisiyatifleri doğrultusunda yön verecek biçimde kullanma kapasitesi, yeteneği ya da gücünü bulamadıkları için alternatif bir yaşam biçimine geçmekte son derece ciddi sıkıntılar yaşamaktadır. Hatta, söylenebilir ki, kadınlardaki kendilerine ilişkin en temel algı, patron ve dostlarının, bedenleri para getiremez duruma gelene kadar kendilerini sömüreceği ve bu kısır döngüden çıkabilecek yetenek ve gücün asla kendilerinde olmadığı üzerinedir. Örneğin; kadının erken yaşlarda evde gelir yoksulluğu olmadığı halde eğitimde alıkonması ya da aileden yeterli

latamıyorsun, istekli yatamıyorsun, eve geldiğin zaman o adam sana seni seviyorum dediği zaman, derdini dinlediği zaman o adama dört elle sarılıyorsun, ya birçok yeri inandırıcı geliyor, birçok yeri inandırıcı gelmiyor, bana çok kere söylemiştir, 'ben senin bu işi yapmanı istemiyorum ama çaremiz yok', bana bu şekilde söylediği zaman pek inandırıcı gelmiyordu, böyle iki tatlı lafı... birkaç defa hamile kaldım, onu da bundan mı değil mi diye çözemedim, korunmadığım için aldırdım ama şimdi ben biliyorum ki, eğer ki, ayımda da olmazsam hamileyim, aldırmam, kendi de istiyor..." (42 yaşında, ilkokul mezunu, sokakta çalışıyor).

sosyal destek alamaması nedeniyle duygusal doyuma ulaşamadığı durumlarda özgüven ve özsaygı eksikliği geliştirmesi, bu doyumu dışarıda arama çabası ya da fuhuş pazarına düşmüş bir kadının sözde gelirinin iyi olmasına karşın bu gelirin elinden alınmasını, sömürülmeyi önleyecek kapasitesinin olmaması, toplumdan dışlanması (tanınma korkusu/kaygısı) nedeniyle dışarıya çıkmaya çekinmesi, yaptığı işten dolayı ev kiralayamaması (kimsenin kendisine ev vermek istememesi, komşularının kadını oturduğu daireden attırması...) ya da kadının "hak arayabileceği" "hakkı" kendisinde görmemesi, tam da Sen'in ifadesiyle kendi hayatına yön verebileceği gerçek fırsatları göremeyecek kadar özgürlüğünün elinden alındığını göstermektedir.

Toplumsal korunmaya ulaşmadaki engeller kadınların tehditle, zorla tutulması değil, içinde bulunduğu durumu normalleştirmesi, diğer bir deyişle, kendini koruma kapasitesini geliştirememiş olması vb olabilir, belki burada üzerinde durulması gereken sorun, "mağdurlar"ın korumaya ulaşmadaki engelleri kadar bu mağdurlara nasıl ulaşılabileceği üzerine sosyal politikaları hayata geçirmekte olabilir. Örneğin; çocuk okulda ise, öğretmenlerin ve rehberlik servislerinin bu durumlara karşı uyanık ve aktif bir tutum içinde olmaları ya da emniyete gelen çocuğun aileye geri teslimi yerine korunmaya alınması, kadın ticaretinde kullanılan bir kadın ya da kadın pazarlamacısı bir erkeğin çocuklarının korunma altına alınması yönünde yaptırımı olan politikalar geliştirilebilir.[12]

Savunmasızlık (Güvenlik Açığı)

İnsani güvenlik açığı, fiziksel, toplumsal, ekonomik ya da çevresel faktörler sonucu ortaya çıkan, insani bir durum ya da sürecin hasar olasılığını belirlemek anlamına gelmektedir (UNDP, 2004b: 98). Toplumsal anlamda güvenlik açığı ise, kişinin kendini düşük koruma kapasitesi, toplumsal korunmaya ulaşmada en-

12. *"Okumuş olup olmamanın da büyük sektörü* (etkisi) *var, benim cezaevinde bir arkadaşım var, kız lise mezunu, ne yaptı, kız bak benim evimde de kaldı, başına bir tecavüz olayı geldi, geçti, çok şeyler yaşadı... annesi gönderiyor bunu bir bayan arkadaşın yanına, gece içiyor içiyor sonra onunla birlikte oluyor, daha 13-14 kişi de o kızla birlikte oluyor, yani bu kız da mesai yapabilirdi, ne yaptı, gitti devlete sığındı, yaşı da küçüktü ya, çocuk esirgemeye gitti, ne oldu baktı devlet baba 'ben istemiyorum' dedi, kız annesini görmeye geldi diye... anne cezaevinde ne yapabilir, kız Niğde'ye esirgemeye verildi, şimdi devlet iş vermiş sağlık* kurumunda çalışıyor, memur, *geçen aradı..." (22 yaşında, ilkokul mezunu, sokakta çalışıyor).*

geller, toplumsal iyileştirmedeki gecikmeler ya da güçlükler, bazı grupların diğerlerine göre daha fazla risk altında olması olarak tanımlanabilir (Damas ve Rayhan, 2004: 8). Bu bağlamda, güvenlik açığı kavramı risk-merkezli bakış açısı ve hak-merkezli bakış açısı olarak iki farklı boyutuyla ele alınmaktadır. Risk-merkezli bakış açısı, yaşam standartlarındaki değişiklikleri göz önüne alarak geçici yoksulluğu vurgularken, diğeri, toplumsal ve siyasal hak mahrumiyeti çerçevesinde sürekli yoksulluğa dikkat çekmektedir (Damas ve Rayhan, 2004: 11-12).[13]

Güvenlik açığı kavramı, öncelikle kadının tüm toplumsal yaşam alanlarında her an risklerle karşı karşıya olması anlamında içinde bulunduğu konumun kayganlığını ve uzun vadede toplumsal normlardan hukuki alana ve siyasete kadar ayrımcı muamelelere maruz kalmasıyla katı ve değişmez dezavantajlı konumunu ortaya koymaktadır. Kadının fuhuş pazarındaki konumu ve statüsü bağlamında kavram ele aldığında ise, "kadınlık" halinin var olma biçiminin içinde bulunduğu tekinsiz zemin en şiddetli biçimde kendini göstermektedir. Böylece ataerkil ikiyüzlülük, toplumun tüm kesimleriyle işbirliği içinde kadını güçsüz bırakan toplumsal dinamikleri görünmez kılınarak kadını savunmasız ve sömürülebilir hale getirmektedir.[14] Bu bağlamda, güçlenme, yersiz yurtsuz, güçsüz ve sessiz olan marjinalize edilmiş gruplara işaret eden bir kavramdır (Dighe, 1995: 41).[15]

13. *" 'Kız çocuğu okumaz' dedi babam... ilkokul 3'ten ayrıldım, heceleye heceleye bir kelimeyi toplayamıyorum, saati, telefon numarasını biliyorum." (35 yaşında, okumaz-yazmaz, genelevde çalışıyor).*

14. *"Çok değiştirmeyi düşündüm bu işi, İstanbul sığınma evinde kaldım üç ay, üç aya kadarmış sonra çıkarıyorlar."* (21 yaşında, ilkokul 3 terk, sokakta çalışıyor).

15. Fuhuş olgusunu tartışırken, ataerkil ikiyüzlülüğü en açık ortaya koyan iddia, henüz seçme kapasitesinden yoksun bir çocuğun, ki bu alandaki tüm araştırma verileri kadınların 18 hatta 15 yaş altında bu pazara sürüklendiklerini göstermektedir, "gönüllülük" kavramı olmaktadır.

"... ya bıraktım diyeceğim, hiç gitmeyeceğim, evde açlıktan öleceğim, yarın ev sahibi gelip eşyayı dışarıya atacak ya da lanet gelsin diyeceğim ben gene devam edeceğim, ne olacak bu sefer kızımı kaybedeceğim, o da var, ben tekrar devam etsem kızımdan olacağım, kızım 'bir daha gidersen, kaçarım bir daha izimi de bulmazsın' dedi ..." (42 yaşında, ilkokul mezunu, sokakta çalışıyor).

Sorun 13 yaşındaki bu kız çocuğunun ya evden kaçıp bir kadın pazarlamacısının eline düşmeden ya da içinde yaşadığı toplumsal normları normalleştirerek bir süre sonra annesiyle birlikte "mesaiye" çıkmadan önce, risk altındaki, savunmasız çocukları bekaret kontrolüne götürmekten öte politikaların geliştirilmesinde yatmaktadır. *"...şimdi ailesinin yanına gönderdim, sebebi kızımın istememesi, ben yokken eve bir kadın getirmiş, telefon açmış kadın, 'ben geliyorum' demiş, o da 'gel' demiş, benim kı-*

Sonuç

İnsanlık tarihinin en eski mesleği fahişelik ile yine insanlık tarihinin en eski sorularından biri olan toplumsal kaynakların nasıl paylaşılacağı sorusu günümüz toplumlarında da yeni tartışmalarla varlığını sürdürmektedir. Bu iki toplumsal olgu bir taraftan, toplumsal cinsiyet eşitsizliği olgusunu diğer taraftan da yoksulluk olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Toplumda *fahişe* kimliği ile var olma süreci, aynı zamanda toplumun *kadınlık* ve *erkeklik* tanımlarının sonuçlarından bir tanesi olması nedeniyle diğer tüm toplumsal cinsiyet eşitsizliği alanlarıyla sıkı bir ilişki içindedir. Diğer bir değişle, ataerkil ideoloji, toplumun tüm kurumlarının ortak işleyişi ile kadını ikincilleştiren, değersiz kılan, bunun *doğal* ve *kaçınılmaz* olduğunu ilan eden bir toplumsal cinsiyet kimliği kurgular. Bu cinsiyet kültürü içinde, ataerkil ideoloji, *fahişelik kurumu*nu kadının bir günahı, kişisel zaafları ve patolojik kişisel özelliklerinin sonucu ortaya çıkan bir durum olarak sunarak, toplumsal bir olgu olarak üzerinde durmaya bile gerek olmayan, *toplumun lağımlarının aktığı bir kanal* olarak göstererek zaferini elde eder. Böylece bir taraftan, toplumun vazgeçilmez, namus bekçileri ve tampon kurum mekanizması işlevi gören *fahişelik kurumu erkeklik* tanımı içinde ne kadar *işlevsel* ise, diğer taraftan da, *kadınlık* tanımı içinde, kadını güçsüzleştiren, yasal ve toplumsal her türlü ayrımcılığı *hak ettiği,* toplumsal linçe uğradığı bir alan yaratmak da o kadar işlevseldir. Kadın, sadece doğuştan getirdiği

---

zım, sabahçı olduğu için saat dokuz dedi mi yatağına girer, ben dışarıda çalışırken kadın getirmiş, bunları hep bana telefonda anlattı, 'anne sen gidip gurbette hayat kadınlığı yaparken o adam eve çeşitli kişileri getirip evde bilmem ne yapmaları, benim sabah kalkıp o evi temizlemem', bunlar çok zoruna gitmiş, yani nedir, 'benim anneme yapılan haksızlık', *buna dayanarak ben de dedim ki, 'ben Antep'e gidiyorum, geldiğim zaman seni burada görmeyim', benim kızım demesi, içkiler falan alınıyor." (42 yaşında, ilkokul mezunu, sokakta çalışıyor).*

Bu yaştaki bir çocuğun kendini koruma kapasitesi ve toplumsal korunmaya ulaşımdaki engeller/eksiklikler bu şartlarda yaşamak zorunda kalan bir çocuğun yaşıtlarına göre daha fazla risk altında olmasına neden olmaktadır. Bu çocuk sık sık okuldan kaçmakta, evde annesinin dostunun yaşam biçimi çocuğu bir taraftan bu çevre koşullarından uzaklaşmaya, kaçmaya iterken diğer taraftan da ne yazık ki, bu toplumsal çevre içinde "çare"ler bulmaya itmektedir. Bu "çare"ler, büyük olasılıkla, ya kendisini sevdiğini söyleyen bir kadın pazarlamacısının ağına düşmek ya da bir süre sonra annesiyle birlikte "işe çıkmak" biçiminde olacaktır. Bu noktada, kadının güçlendirilmesi, kendini koruma kapasitesi sorunları devreye girmektedir, kadını böyle bir durumda savunmasız bırakan sosyal politikalar var oldukça, fuhuşta "gönüllülük" iddiaları temelsiz olarak kalacaktır.

cinsiyet kimliğinden dolayı, ikincilleştirilip, toplumun tüm kurumları aracılığıyla güçsüzleştirilirken, bu kurumlardan biri olan fuhuş pazarı içinde yer almak kadını çifte mağduriyete maruz bırakmaktadır.

Fuhuşun meslek olarak ele alınması gerektiği tartışmaları, kadını güçlendirmek bir yana kadının güçsüzlüğünü yeniden üreten koşulları yaratmaktadır. Kadının güçlenmesi demek, sadece geliri olması, sağlık olanaklarına erişmesi ya da seçim zamanı gidip oyunu kullanması demek değildir. Kendi bedeni cinselliği ve doğurganlığı üzerine karar veremeyen bir kadının tüm sağlık olanaklarına eriştiği bir durum nasıl kadını güçlü kılmazsa, gelir elde ettiği bir işte bu geliri hangi koşullarda kazandığı, harcama inisiyatifinin olup olmadığına bakmadan da kadının güçlendiğinden söz edilemez. Diğer bir deyişle, kadın yoksulluğunun ortadan kaldırılması üzerine sosyal politikalar geliştirmek isteniyorsa, temel sorunlardan birinin kadına kendi yaşamını yönetebilme ve kontrol edebilme yeteneğini geliştirebileceği koşulların hazırlanması gerekmektedir. Bu, kadına güçlü ve bağımsız olması gerektiği söylenerek değil, bilişsel, psikolojik, ekonomik ve politik güçlendirme politikalarıyla sağlanabilecek bir süreçtir.

Hem toplumsal ve siyasi haklardan mahrum olan hem de yaşam standartlarında her an değişme riski yüksek bir dezavantajlı grup olarak kadın savunmasız, kaypak, her an şartların değişme olasılığı olan tekinsiz koşullarda yaşamını sürdürmek zorunda kalmaktadır. Kadınların yeteneklerini ortaya koyup bir şeyler başarma olanaklarının engellendiği koşullarda seçme özgürlükleri olduğundan söz etmek sadece ataerkilliğin ikiyüzlülüğünü ortaya çıkarır. Hem namus, onur bekaret gibi değerler kurgulayıp hem de fuhuş pazarının varlığının hayatiyeti üzerine normlar üreten, yasalar çıkaran toplumsal yapı, çifte standartlı namus kurgusuyla kadını fuhuş pazarına hapsederek erkeğin bu pazar içindeki hareket serbestisini de danışıklı dövüşlü olarak onaylamakta ve buna göz yummaktadır.

Kaynakça

Alcock, P. (1997), *Understanding Poverty*, Macmillan, Londra.

Bullough, B. ve Bullough, V. L. (1996), "Female Prostitution: Current Research and Changing Interpretations", *Annual Review of Sex Research*, 7, s. 158, 23.

Cabezas, A. L. (1998), "Discourses of Prostitution: The Case of Cuba", *Global Sex Workers: Rights, Resistance, and Redefinition*, Der. K. Kempadoo ve J. Doezema, Routledge, New York ve Londra.

Dalla, R.L . (2000), "Exposing The 'Pretty Woman' Myth: A Qualitative Examination Of The Lives Of Female Streetwalking Prostitutes", *The Journal of Sex Research*, 37, s. 344-353.

Davis, N. J. (1993), "Introduction: International Perspective On Female Prostitution", *Prostitution: An International Handbook on Trends, Problems, and Policies*, Der. N. J. Davis, Greenwood Press, Londra.

Dighe, A. (1995), "Women's Literacy And Empowerment: The Nellore Experience", *UIE Studies 5, Women, Education and Empowerment: Pathways towards Autonomy*, Der. C. Medel-Anonuevo ve B. Bochynek, Report of the International Seminar held at UIE, Hamburg, 27 Ocak- 2 Şubat 1993, s. 39-45, Erişim: 05.12.2011.

Doezema, J. (1998), "Forced to Choose : Beyond to Voluntary Forced Prostitution Dichotomy", *Global Sex Workers : Rights, Resistance, and Redefinition*, Der. K. Kempadoo ve J. Doezema, Routledge, New York & Londra.

Doezema, J. (2000), "Loose Women or Lost Women?", *Gender Issues*, 18 (1) Kış, s. 23-50.

Donnison, D. (1982), *The Politics of Poverty*, Martin Robertson, Oxford.

Faugier, J. ve Sargeant, M. (1997), "Boyfriends, Pimps and Clients", *Rethinking Prostitution*, Der. G. Scambler ve A. Scambler, Routledge, Londra & New York.

Hung W. ve Abbott, R. D. (1978), "Cross-validation of Item Selection on the Bem Sex Role Inventory", *Applied Psychological Measurement*, 2 (1), Kış 1978, s. 63-71, conservancy.umn.edu/bitstream/99165/1/v02n1p063.pdf, Erişim: 28.12.2011.

Jeffreys, S. (1997), *The Idea of Prostitution*, Spinifex, North Melbourne.

Jenness, V. (1993), *Making it work : The Prostitute's Rights Movement in Perspective*, Aldine de Gruyter, New York.

Jütte, R. (1994), *Poverty, and Deviance in Early Modern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge.

Lazo, L. (1995), *"Some Reflections On The Empowerment Of Women", UIE Studies 5, Women, Education and Empowerment: Pathways towards Autonomy, Report of the International Seminar held at UIE*, Der. C. Medel Anonuevo ve B. Bochynek, 27 Ocak- 2 Şubat 1993, Hamburg, s. 23-37, Erişim: 05.12.2011.

Lynggard, T. (2002), How to avoid the pitfalls. Suggested journalistic guidelines, Paper to II workshop *The role of media in society at the first Joint Seminar of the Nordic and Baltic countries Against Trafficking in Women*, Mayıs 29-31, 2002, Tallinn, Estonya.

Medel-Anonuevo, C. ve Bochynek, B. (1995), "The International Seminar On Women's Education and Empowerment", *UIE Studies 5, Women, Education and Empowerment: Pathways towards Autonomy, Report of the International Seminar held at UIE*, Der. C. Medel-Anonuevo ve B. Bochynek, 27 Ocak - 2 Şubat 1993, Hamburg, s. 5-12, Erişim: 05.12.2011.

Murray, C. (1996), *Charles Murray and the Underclass: The Developing Debate*, IEA Health and Welfare Unit in association with The Sunday Times, Londra.

Oyen, E. (1992), "Some Basic Issues In Comparative Poverty Research", *International Social Science Journal*, 44 (4), s. 615-626.

Parkin, F. (1973), *Class Inequality and Political Order*, Paladin Pub, Great Britain.

Peterson, P. E. (1991),"The Urban underclass and the Poverty Paradox", C. Jencks ve P. E. Peterson, *The Urban Underclass*, Washington.

Pheterson, G. (1996), *The Prostitution Prism*, Amsterdam University Press, Amsterdam.

Rayhan, M. I. ve Damas, P. (2004), *Vulnerability and Poverty: What are the Causes and How are They Related?*, ZEF, Bonn.

Raymond, J. G. (1998), "Prostitution as Violence Against Women: NGO Stonewalling in Beijing and Elsewhere", *Women's Studies International Forum*, 21 (1), s. 1-9.

Raymond, J. G. (2003), "Reasons for Not Legalizing Prostitution And a Legal Response to the Demand for Prostitution", *Journal of Trauma Practice*, 2, s. 315- 332.

Roberts, N. (1992), *Whores In History*, Harper Collins Publishers, Londra.

Robeyns, I. (2003a), "The Capability Approach: An Interdisciplinary Introduction", *The 3rd International Conference on the Capability Approach*, Pavia, 6 Eylül 2003, İtalya.

Robeyns, I. (2003b), "Sen's Capability Approach And Gender Inequality: Selecting Relevant Capabilities", *Feminist Economic*, 9 (2 – 3), 2003, s.61-92.

Rose, M.E. (1974), *The Relief of Poverty 1834-1914*, Macmillan Press, Londra, http://www.tandf.co.uk/journals, Erişim: 25.12.2011.

Sen, A. (1985), *Commodities and Capabilities*, Elsevier Science Publishers B.V., New York.

Sen, A. (2005), "Human Rights and Capabilities", *Journal of Human Development*, 6 (2), Temmuz 2005, s. 151-166.

Scambler, G. (1997), "Conspicuous and Inconspicuous Sex Work", *Rethinking Prostitution*, Routledge, Der. G. Scambler ve A. Scambler, s. 105-120, Londra & New York.

Stromquist, N. P. (1995), "The Theoreticaland Practical Bases For Empowerment", *UIE Studies 5, Women, Education and Empowerment: Pathways towards Autonomy, Report of the International Seminar held at UIE*, Der. C. Medel-Anonuevo ve B. Bochynek, 27 Ocak - 2 Şubat 1993, Hamburg, s. 13-22, Erişim: 05.12.2011.

Türköne, M. (1995), *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*, Arkeoloji Yayınları, Ankara.

UNDP (2004), *Human Development Report*, Oxford University Press, New York, *http://hdr.undp.org/en/media/hdr04_complete.pdf*, Erişim: 28.12.2011.

UNDP (2004b), *Reducing Disaster Risk a Challenge For Development, a Global Report*, Bureau for Crisis Prevention and Recovery, New York, www.undp.org/cpr/whats_new/rdr_english.pdf, Erişim: 28.12.2011.

UNDP (2010), *Human Development Research Paper 2010/46* Measuring Key Disparities in Human Development: The Gender Inequality Index Amie Gaye, Jeni Klugman, Milorad Kovacevic, Sarah Twigg and Eduardo Zambrano, Oxford University Press, New York, http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2010/papers/HDRP_2010_46.pdf, Erişim: 28.12.2011.

UNDP (2011), *Human Development Report 2011: Sustainability and Equity: A Better Future for All*, Palgrave Macmillan, New York,http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2011_EN_Complete.pdf.

UNODC (2010), *Analysis of key concepts of the Trafficking in Persons Protocol*, Vienna, 27-29 Ocak 2010. http://www.unodc.org/documents/treaties/organized_crime/2010_CTOC_COP_WG4/WG4_2010_2_E.pdf, Erişim: 28.12.2011.

World Bank, (2008), *2008 World Development Indicators: Poverty Data a Supplement to World Development Indicators*, World Bank, Washington D.C., Erişim: 10.12.2010.

WEF (2011), *The Global Gender Gap Report 2011 World Economic Forum*, Cenevre, İsviçre, http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2011.pdf, Erişim: 28.12.2011

Wardlow, H. (2004), "Anger, Economy, and Female Agency: Problematizing "Prostitution" and "Sex Work" among the Huli of Papua New Guinea", *Signs*, 29 (4), Yaz 2004, s. 1017-1040.

Whelehan, P. (2001), *An Anthropological Perspective On Prostitution: The World's Oldest Profession*, The Edwin Melen Press, Lewiston.

Wilson, W.J. (1987), *The Truly Disadvantaged: The Innercity, The Underclass and Public Policy*, Chicago University Press, Chicago.

Wilson, W. J. (1992), Another Look at The Truly Disadvantaged, *Political Science Quarterly*, 106 (4).

"Eril Gerçeklik, Kurgusal Kadınlık!": Yoksulun Hanesinde Medya ve Toplumsal Cinsiyetin İnşası[1]

İncilay Cangöz, Hakan Ergül, Emre Gökalp

Giriş

Bakışlarımızı kentli yoksul hanelere ve hane üyelerinin medyayla iletişimine çevirdiğimizde kültürel, sınıfsal, politik pek çok kimlik bileşenin -farklı düzeylerde de olsa- bu iletişim süre-

1. Bu makalenin dayandığı verilerin ve tartışmaların bir kısmı 13-17 Temmuz 2011 tarihleri arasında düzenlenen ve Kadir Has Üniversitesi'nin (İstanbul) ev sahipliği yaptığı *International Association of Media and Communication Research* (IAMCR) konferansında "In/between fiction and reality: Media, everyday life and construction of gender" başlığıyla sunulmuştur.

cinde rol oynadığına tanık oluruz. Hane içi hayat, bu kimliklerin bir arada var olduğu bir ekolojiye ve tasavvura işaret eder. İşte "böyle bir ekoloji içerisinde ve diğer kimlik bileşenleri arasında toplumsal cinsiyet nerede duruyor?" sorusu, bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturuyor. Bu çalışmayla paylaştığımız gözlemler ve tartışmaya açtığımız saptamalar, kapsamlı bir alan araştırmasına yaslanıyor.[2] Araştırma sonucunda ulaştığımız hayli yoğun ve kabarık veriler içinden sınırlandırarak kaleme aldığımız bu çalışmanın temel meselesi, (kentli yoksul) hanelerde toplumsal cinsiyet olgusunun aile içi ilişkilerinin de kuşattığı bir özel alanda, medya tüketimi üzerinden deneyimlenme ve yeniden üretilme mekanizmalarıdır. Farklı bir anlatımla, tartışmaya çalıştığımız, kamusal alandan ayrışarak hanelerin içinde bireyler arasında iktidarın medya metinlerinin okunması/yorumlanması aracılığıyla nasıl inşa edildiği ve toplumsal yaşamda dolaşımda kalmasını sağlayan yeniden üretim stratejileridir. Sosyal ilişkilerden bağımsız ele alınamayan toplumsal cinsiyetin daha çok özel alanda kurulma şeklini anlamaya yönelen çalışmamızda kamusal alanla da kaçınılmaz bir geçişliliğe sahiptir. Çünkü medya, yoksul hanelere ekonomik ve kültürel yoksunlukları nedeniyle çoğunlukla mahrum kaldığı kamusal alana bir erişim olanağı sunarken, aynı zamanda özel alanda inşa edilen –veya edilemeyen– kimlikler, kamusal alana taşabilmektedir. Dolayısıyla hanelerde aile bireyleri arasında medya metinlerinin yorumu üzerinden kurulan kimlikler, kamusal alanda doğrudan deneyimlenebilirken, öğütlendiği gibi bir kız çocuğu veya yetişkin kadın olmanın temel referanslarını oluşturabilmektedir.

Bugün iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle medya içerikleri ve yayın stratejilerini birbirinden yalıtarak incelemek güçleşmiştir. Çalışmamızda bu bütünselliği yakalama çabasına rağmen her yazınsal anlatıda olduğu gibi yer ve zaman kısıtlığı nedeniyle televizyon ve gazete olmak üzere iki geleneksel iletişim aracın-

2. TÜBİTAK tarafından 107K400 numarası ile desteklenen araştırma projesi, Eskişehir kent merkezinden seçilen yoksul ailelerin medya tüketimleri ve algılamalarını, etnografik veri toplama tekniklerinden yararlanarak incelemektedir. Araştırmada çoklu yöntem kullanılmıştır. 200 ailede anket yapılmış; 15 aile ile de katılımlı gözlem, enformel sohbetler, derinlemesine görüş alma ve alan notları ile yansıtmalı günlük kullanılmıştır. Böylece aileler kendi sosyal ve kültürel çevrelerinde gözlemlenebilmiştir. Mahallelerin seçiminde araştırmanın soruları bağlamında sınıfsal, etnik, demografik ve kültürel değişkenler dikkate alınmıştır.

dan elde ettiğimiz verileri daha "eksik" kalma riskini de barındırarak irdelemekteyiz. Yeni iletişim teknolojilerinin mekânsal sınırlılıkları aşan boyutları toplumsal cinsiyette inşa edilmeye çalışılan sınırları da zorlamakta, kadınların kamusal alan ile sosyal ilişkilerle bağını daha da kuvvetlendirme ve onları özgürleştirme potansiyeli taşıması bu anlatımızın kapsamı dışında kalmaktadır. Çalışmamız şöyle bir izleğe sahip: Öncelikle toplumsal cinsiyet olgusu, kavramsal olarak ele alınmakta; ardından toplumsal cinsiyet bağlamında medya program türlerinin tüketimi değerlendirilmekte ve kadın ile erkek kimliğinin deneyimlenmesinde gerçekleri aktardığını öne süren haberler ile kurgusal olan dizilerin okunmasında hayli net dışa vurulan tavır ve söylemlerle ortaya çıkan kimlikler ve iktidar ilişkileri irdelenmektedir.

Kadın ve/veya Erkek Kimliğinin Kuruluşu

Ann Oakley'in 1972 yılında cinsiyet (*sex*) ile toplumsal cinsiyet (*gender*) olguları arasında yaptığı ayrım feminist çalışmalar için ufuk açıcı olmuş; cinsiyeti (*sex*) insan varlığının biyolojisini yani bedenini imlerken, toplumsal cinsiyeti de biyolojik temel üzerine kurulan kültürel ve toplumsal olarak inşa edilen rolleri anlatmak için kullanması feminist teoride analitik bir ayrıma dikkat çekmesine ve daha sonraki analizler de sınıf olgusuyla rekabet edercesine sosyal bilimsel çözümlemelere olanak sağlamıştır. Böylelikle kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıkların nasıl biyolojik olanın ötesine geçerek toplumsal ve kültürel olarak kurulduğunu; cinsiyetten farklı ve onun karşıtlığı içinde tanımlanan kavramlar olarak kadın(sı)lık ve erkek(si)liğin veya toplumsal cinsiyetin, toplumsal dönüşüme açık davranış ve varoluş biçimleri olduğunu (Acar-Savran, 2009: 233-234) görünür kılmıştır.

Toplumsal cinsiyet kavramının farklı bir kullanımı da kadın ile erkek arasındaki ayrımın ilişkisel boyutlarını ortaya çıkarmak için geliştirilmiştir. Bu kavramı sosyal ilişki olarak ele alan yaklaşım aslında, kadın ve erkek olmanın, kurumsal alandaki kaynaklara giriş, bunların kullanım hakkı ve bu hakların kontrolü alanlarında nasıl yeniden üretildiğini açığa çıkarır (Kandiyoti, 1998). Toplumsal cinsiyet kavramsallaştırması hem aile içinde ve dışındaki sosyal ilişkilerin neler olduğunun hem de bu ilişkilerin neye göre tanımlandığının, mücadele sürecine girdiğinin ve üzerine

pazarlık edildiğinin anlaşılması açısından önem taşır. Toplumsal cinsiyet, sosyal ilişkileri anlamak için önemli bir açılım sağlamaktadır (Dedeoğlu, 2000: 143). Çünkü bu açılım ideoloji, güç ve toplumsal sınıflar gibi kavramların tümünü yatay kesmekte ve daha iyi anlaşılmasına imkân sağlamaktadır. Tıpkı bizim çalışmamızda da olduğu gibi yoksulluk bir taraftan sınıfsal bir analiz için hayli elverişli bir konu olsa da diğer taraftan kadın ile erkek arasında yaşanan duygusal ve sosyal ilişkinin dinamiğini anlamada yetersiz kalabilmekte; toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rejimi olguları kadın-erkek ilişkilerinin analizinde elverişli analitik kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Farklı disiplinler, toplumsal cinsiyet kavramını farklı boyutlarıyla irdeleyerek "kadın"ı çeşitli biçimlerde inşa eder: ekonomide cinsiyetçi işbölümü ve istihdam açısından, siyaset biliminde vatandaşlık tartışmaları ve katılım açısından, psikolojide ise benliğin oluşması gibi. Bütün bunlar üretim-yeniden üretim, kamusal-özel, özerklik-ilişkisellik gibi ikili karşıtlıkların sorgulandığı ama bir taraftan da cinsiyet farklarının dayandırıldığı temeller olarak yeniden üretilen çalışmalardır. Feministler, eleştirdikleri kavramsal ikilikler setini böylelikle yeniden dolaşıma sokmuştur: kadın/erkek, doğa/kültür, kamusal/özel, ışık/karanlık, beden/ruh (Bora, 2005: 40). Kadınlık ile erkeklik idealleri kavramları, egemenliğe, iktidara dayanan yapılar içinde oluşturulur. Zaten kadın-erkek ayrımının bizatihi kendisi de nötr bir sınıflandırma ilkesi olarak değil, bir değer ifadesi olarak kullanılagelmektedir. Felsefe tarihinde yer alan "düzeni, ışığı ve erkeği yaratan bir iyi ilke vardır; bir de kaosu, karanlığı ve kadını yaratan kötü ilke" sözü erkeğin üstün tutuluşuna atıftır. Erkek kadın olmayandır; rasyonalite ise dişiliğin aşılması olarak kabul görür. Dişilik yalnızca norm sayılan erilliğe göre ve onunla ilişki içinde tanımlanır, dişiliğe kendi içinde özerk bir alan tanınmaz. Erkeğin düşünmeyi, aklı, kültürü ve uygarlığı temsil etmesine rağmen kadın duyguları, bedeni, maddeyi; rasyonel olana karşılık irrasyonel olanı; bilinebilir olana karşılık bilinemez olanı; varlığa karşılık yokluğu temsil eder (Berktay, 2010: 24). Dahası varsayılan bu karşıtlıkları oluşturan kavramlar ve değerler arasında da, birine daha değerli, önemli, üstün bir statü atfedildiği, ötekinin değersiz ve önemsiz kılındığı bir hiyerarşik yapılanma mevcuttur. Böylesi bir düşün/kavrayış geleneği ise bir toplum-

sal grup olarak kadınları da, bütün anlam sistemimizi kuran bu ikili karşıtlıklardan ikincil/değersiz/önemsiz olanla özdeş kılar. Böylesi mantık ve duygu; kamusal ve özel; doğa ve kültür; özne ve nesne; akıl ve beden gibi ikilikler üzerine kurulu olan yapı ve söylem mekanizmaları, kadınları baskılamanın meşruiyeti için araç sağlar. Bu kavram çiftlerinden her biri kadını kavramsal olarak periferik, ikincil veya düşük statülü olarak tayin etmede hayli elverişli retorik enstrümanlar olarak işlevsel kılınır (Cirksena ve Cuklanz, 1992: 20). Erkek veya eril olan akılla, kültürle ve rasyonel olanla ilişkilendirilerek ele alınırken kadın doğa durumu ile yani bedenle ilgili değerlerle bezenir.

Bilgi üretiminde yerleşikleşen ikili karşıtlık kurma geleneği nedeniyledir ki kadın medyada çoğunlukla bedenle temsil edilmekte ve bedeni de kendi tasarrufunda olamamaktadır. Kadın bedeni bakılan/seyirlik bir beden olarak inşa edilir ve haz vermesi beklenir. Döneme ve coğrafyaya göre değişse de "ideal" ölçüler hep tanımlanagelir. Kadının kendi bedenini inşası kendine bakışıyla değil; eril bakıştan hareketle kurulmaya çalışılır. Medya program türlerinin neredeyse tümünde karşımıza çıkan temsillerde kadın, ideal eş ve/veya anne, cinsel nesne, şiddet eylemlerinin hedefi ve farklı kadın tiplerinin "dişilik" temelinde ortaklandırılarak öğüt verilen (Binark, Gencel-Bek, 2007: 150) özneler olmaları hep cinsiyet rejiminin eril bakışına yaslanan kurgulardır. Kadının bedeni kendi tasarrufunda bir varlık alanı olarak kabul görmezken, eril bir egemenlik alanı olarak dayatılır. Bir taraftan "güzel" olması dolayısıyla görsel bir haz vermesi beklenir diğer taraftan ise namus, diğerkâmlık, cefakâr olma gibi normlar işaret edilerek kadının nasıl davranması gerektiği eril bakışın yasaklaması ve denetimine tabi tutulur.

Literatürde bir hegemonik kadınlıktan söz edilemezken "hegemonik erkeklik" olgusu kullanılmaktadır. Hegemonik erkeklik sınıf örüntüleri, kuşak farklılıkları ve etnik farklılıkları aşan bir olgudur. Kadınlarla ilgili olduğu kadar, ikincil konuma itilmiş çeşitli erkeklik biçimleriyle ilgili olarak da inşa edilmektedir. Farklı erkeklik biçimleri arasındaki etkileşim, ataerkil bir toplumsal düzenin işleyiş biçiminin ayrılmaz parçasıdır. Hegemonik erkeklik kavramında "hegemonya" acımasız iktidar çekişmelerinin ötesine geçerek özel yaşamın ve kültürel süreçlerin örgütlemesine sızan, bir toplumsal güçler oyununda kazanılan toplumsal üstünlük-

tür (Connell, 1987: 245-246). İşte bu toplumsal üstünlüğe veya güce erişmek oğlan çocukları için kendi toplumsal cinsiyetlerinin kuruluşunda da asli unsur olarak işaret edilmektedir. Kız çocukları bu süreçte ikili karşıtlıklar içinde daha pasif olanla ilişkiye geçer(ilir)ken oğlan çocukları rekabete dönük olan, çatışmacı ve kazanmaya ya da iktidarı ele geçirmeye yönelik olanlarla ilişkiye geç(iril)mektedir. Örneğin oğlan çocukları araba yarışları, futbol ya da savaş gibi rekabete dayalı, taraf olma ve "ötekini" alt etmeye yönelik oyunlara yönelirken; kız çocukları da bebekleri rengârenk giydirme, aksesuarlarla tamamlama gibi hem cinsiyetçi rejimin geleneksel rolleri hem de onları daha pasif kılan uğraşlara yönelmektedir.

TV Programlarının Kültürel Tüketimi ve Toplumsal Cinsiyet

Gündelik yaşamlarını sınırlı bir zaman diliminde de olsa paylaşma olanağı bulduğumuz hanelerde TV programlarının kültürel tüketiminde toplumsal cinsiyete ve yaşa bağlı olarak anlamlı farklılıklar vardır. Haberler ve tartışma programları yetişkin erkekler tarafından, kadınlar ve çocuklara oranla daha fazla bir ilgiyle tüketilmekte; ana haber sonrası yayınlanan diziler ve gündüz kuşağı programları ise yetişkin kadınlar tarafından daha yüksek bir oranla izlenmektedir.

Medya etnografisinin öncü isimlerinden Morley (1986), metin-okur buluşmasını gerçekte dinamik bir süreç olarak nitelendirir ve TV programlarının yorumlanmasını da aile bireyleri arasında iktidarın deneyimlenmesi olarak ifade eder. Biz de alan çalışmamız boyunca benzer bir iktidar çekişmesini kimi zaman da hiç müzakere edilmeden eril gücün anne ve çocuklar tarafından sessizce kabullenilişini gözlemledik. Kadınların dizilerin kurgusal ve her iki cinsiyetin de temsil edildiği içeriklerle daha kolay diyaloğa geçtiği, erkeklerin ise kurgusal olanı değil gerçek yaşama yaslanarak yapılandırılan televizyon program türü olan haberlerle daha fazla bağ kurduğunu gördük. Dahası bu tercihlerin de yine ikili bir karşıtlıkla, kadınların daha yüzeysel ve önemsiz konularla ilgilendiği; erkeklerinse haberler gibi ülkenin ekonomik, politik ve sosyal olaylarıyla ilgilenerek daha nitelikli ve önemli konulara kafa yorduğu şeklindeki kavrayışa gündelik konuşmaların temeli-

ni oluşturduğuna tanık olduk. Oysa aynı erkekler, bir başka kurgusal oyun olarak futbolla da yoğun bir etkileşim içindedir; ancak futbol bir erkek ilgi alanı, dolayısıyla daha "değerli/önemli" olarak tanımlanageldiği için bu ilgi de bir kimlik krizi veya değer biçme sorunu yaşanmamaktadır[3]. Gerçekte burada olan aile bireyleri arasında yaşanan medya dolayımıyla eril iktidarın deneyimlenmesidir. Ne demek istediğimizi nicel ve nitel verilerden hareketle daha da açmaya çalışalım.

"Gerçek"lere Yaslanan Toplumsal Cinsiyet: Erkeklik

Hanedeki erkeklerin haberle kurduğu ilişki kadınlara göre hayli farklı, daha fazla ilgiyle takip edilen bir medya program türüdür. "*İnsanları bu kanala kilitliyolar, sonra da reklam veriyolar. Şimdi bütün insanlar, ekran başında. Bizim gibi bu haberleri bekliyolar. Yeter artık, çıkartın şu haberleri!*" Politik kimliğin daha zayıf olduğu özellikle Sünni hanelerde haberler daha suskun ve sessiz izlenirken, sol kimliğin belirginleştiği Alevi hanelerde toplumsal/kültürel yapının da baskılamadığı toplumsal bir özne olarak babalar, haber metinleriyle yüksek sesle çok daha kolay diyaloğa geçebilmektedir: "*Bak! Kadınları görüyon mu, hepsi kapalı!*"; "*Şuna bak! Başbakan gastecinin kartını elinden alıyo. Bu ne demek! Ülkede demokrasi yok demek! İşte böyle olunca da ülke ilerlemez. İnsanların konuşmasına engel oldukça, demokrasiden söz edilmez!*"; Aynı babanın bir başka günkü TV haberi ile yüksek sesle kurduğu diyaloğu şöyledir: "*Amerika öksürmeden, biz hapşuruyoz. Dışa bağımlı yaşadığımız için de ekonomi ilerlemiyo! Faiz oranları artıyo. Bu da krizin daha da etkili olmasına neden oluyo.*"

3. Hemen belirtelim, kadınların medya programlarına dönük ilgilerini "duygusal dramalar, eğlenceli ve fantastik içerikler ile diziler gibi kurgusal" kavramlarıyla ifade ederken daha önemsiz veya daha ikincil öneme sahip anlatılar olarak algılamıyoruz. Aksine zihnin imgelem gücü açısından daha zengin ve katmanlı olduğunu öne sürmekteyiz. Ayrıca kadınların dizi izleme tercihleri onların medya metinlerinden aldıkları niteliksiz bir haz değil, diziler cinsiyetçi rejimin baskıladığı kadınlar için eril iktidardan kaçış veya baş etme adalarıdır.

Tablo 1: Toplumsal Cinsiyete Göre TV Program Tercihi

En çok izlediğiniz tv programları nelerdir? -
1. öncelik* hanenin hangi üyesi Crosstabulatior

	hanenin hangi üyesi				Total
	anne	baba	kız çocuk	erkek çocuk	
dizi	92 44,4 % 46,9 %	24 11,6 % 16,4 %	56 27,1 % 52,3,%	35 16,9 % 44,3 %	207 100,0 % 39,2
yarışma programı	10 27,8 % 5,1 %	8 22,2 % 5,5 %	9 25,0 % 8,4 %	9 25,0 % 11,4 %	36 100,0 % 6,8 %
kadın programı	12 85,7 % 6,1 %	1 7,1 % ,7 %	1 7,1 % ,9 %		14 100,0 % 2,7 %
evlenme programı	4 80,0 % 2,0 %	1 20,0 % ,7 %			5 100,0 % ,9 %
talk show	2 28,6 % 1,0 %		1 14,3 % ,9 %	4 57,1 % 5,1 %	7 100,0 % 1,3 %
yemek programı	2 100,0 % 1,0 %				2 100,0 % ,4 %
haberler ve tartışma programı	70 32,0 % 35,7 %	106 48,4 % 72,6 %	23 10,5 % 21,5 %	20 9,1 % 25,3 %	219 100,0 % 41,5 %
çizgi film	1 3,8 % ,5 %	1 3,8 % ,7 %	16 61,5 % 15,0 %	8 30,8 % 10,1 %	26 100,0 % 4,9 %
dini programlar	1 100,0 % ,5 %				1 100,0 % ,2 %
sabah haber kuşağı basın özeti	1 100,0 % ,5 %				1 100,0 % ,2 %
müzik programları	1 50,0 % ,5 %	1 50,0 % ,7 %			2 100,0 % ,4 %
spor programları		3 75,0 % 2,1 %		1 25,0 % 1,3 %	4 100,0 % ,8 %
belgesel			1 100,0 % ,9 %		1 100,0 % ,2 %
tük filmi kanalları		1 100,0 % ,7 %			1 100,0 % ,2 %
sinema				1 100,0 % 1,3 %	1 100,0 % ,2 %
komedi				1 100,0 % 1,3 %	1 100,0 % ,2 %
Total	196 37,1 % 100,0 %	146 27,7 % 100,0 %	107 20,3 % 100,0 %	79 15,0 % 100,0 %	528 100,0 % 100,0 %

Erkeğin haberle kurduğu bağ gerçekte haber metni dolayımıyla hanedeki bireylerle kurduğu diyalogdur; bilgi sahibi, dolayısıyla bilen özne olarak sembolik bir eril iktidar sergilemektedir. Özellikle eşiyle yani anneyle haber anlatısı dolayımıyla kurduğu iletişim hayli ilginçtir. Haberle ilgili bir yorum yapılacaksa sözü baba başlatırken son sözü yine yüksek perdeden baba söylemektedir; böylelikle haber, genellikle hanedeki babaların kendine ait kıldığı, hane üyelerinin de bu paylaşımı benimsediği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Anne de söze karışarak bu durumun hiç iyi olmadığını, burasının (Türkiye'nin) İran'a dönüştürülmeye çalışıldığını belirtir ve daha sözü tam bitmeden baba "*AKP, kendi derin devletini çok güzel kurdu. Çok sistemliler. Bak yarın bir gün siz (evdeki kadın araştırmacıyı kastederek) saçınız açık diye işyerlerinizde huzursuz olacaksınız. Bunlar böyle derin çalışıyor işte!*" demektedir.

Annenin sözü baba tarafından rahatlıkla kesilmiş, günlük politika, babanın iktidarını kurduğu temel alanlardan biri olarak erkek tarafından örtük bir biçimde işaret edilmiştir ve erkeğin hane içinde bu tür durumlarda iktidarını pekiştirmeyi hiç ihmal etmediği defalarca gözlenmiştir. Neredeyse her seferinde, annenin naif tepkisini burada olduğu gibi birtakım popüler kavramsallaştırmalarla (örn. "sistem", "derin devlet", "derin çalışmak") tamamlama ve *derinleştirme* gereksinimi duymaktadır. Babanın bu tür yorumlarında genellikle bir sonul tamamlayıcı, anlamı mutlak olarak kapatma ve müzakere edilemez kılmaya dönük bir tavır, çaba görülmektedir.

Sol kimlikli Alevi erkekler, mevcut hükümeti Ergenekon davası kapsamındaki gözaltına almaları metinlerarası ve eleştirel bir tonla okumakta; Alevi ailelerde sol kimlik daha da belirginleşmektedir. Gerçekte televizyonun haber anlatıları aşağıdaki üç farklı hanedeki babalar tarafından dışa vurulan yorumlardan yaptığımız alıntılarımızdan da anlaşılacağı gibi toplumsal cinsiyet, politik duruş ve etnik kimliğin bir bileşkesi üzerinden okunmaktadır:

- Gözaltına almalar, AK Parti'nin bir politikası. AK Parti'nin kapatma sürecinden sonra bunlar çıktı. Ama AK Parti olayı farklı boyutlara taşıyo. Hangi solcu gider de Cumhuriyet'i (Gazetesi'ni) basar? Uğur Mumcu'yu vurur. Hiç solcular, bunu yapar mı? Bir sürü aydın öldürüldü. Solcular mı öldürdü onları? AK Parti, olayı farklı yerlere çekiyo...

- Amerika öksürmeden, biz hapşuruyoz. Dışa bağımlı yaşadığımız için de ekonomi ilerlemiyo! Faiz oranları artıyo. Bu da krizin daha da etkili olmasına neden oluyo... Bunlar, pancara da kota koydu. Bunun için de şimdi pancar şekeri yerine kamış şekeri veriliyo. Çünkü pancar şekeri çok pahalı. Önceden bunları hep kendimiz üretirken, ucuza mal ederken, şimdi her şeyi dışa bağlı olarak yapıyoz. Bu da fiyatlara yansıyo. Tabii böylece pahalılık oluyo.
- AKP, kendi derin devletini çok güzel kurdu. Çok sistemliler. Bak yarın bir gün siz saçınız açık diye işyerlerinizde huzursuz olacaksınız. Bunlar böyle derin çalışıyor işte!

Bütün bu yorumlar yapılırken gerçekte hanede anlam bir kez daha baba/erkek tarafından kapatılmakta; kendi bilgisi ve bilgi nedeniyle sahip olduğu iktidarı hane içinde tekrar deneyimlemiş olmaktadır. Böylelikle erkekler için haber izleme veya izlememe pratiği de bir iktidar alanı olarak algılanmakta; onlar için toplumsal cinsiyetin kurulumundaki bitimsizlik eril kimliğin kurucusu ve tamamlayıcı bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

Erkeğin dışsal dünyanın gerçekliğine kadını çağıran tutumu farklı medya program türlerinde de sürmektedir: Kadınlarla bir sohbetimizde evdeki erkeklerin *Seda Sayan*'ın programını izleyip izlemediklerini sorduğumuzda, "*onlar seyretmez, aman olan şeye bakın derler*". Sohbet bağlamı içinde "olan şey", haberleri anlatmak için kullanılmaktadır. Emine gülerek evdeki durumu şöyle anlatıyor: "*Bir akşam Seda Sayan bugün... ile nikah kıydı, evlendi bugün dedim. İki oğlum da babalarıyla mazota zam gelmiş tam da onu konuşuyolarmış, ben onları dinlemiyodum. Oğlum şöyle omzuma vurdu, baktım. 'Anne mazot kaç lira oldu senin haberin var mı?' dedi; aman nebliyim ben dedim. Bizimkiler şöfor, 'siz bilin' dedim*".

Evde "gerçek yaşam"ın anımsatıcısı rolü erkeğe düşmektedir. Medya program türü olarak haber, kendisini diğer türlerden kurgusal olmamakla ve anlatılarını gerçek yaşamdaki olaylara yaslandığını öne sürerek farklılaştırmakta ve daha önemli/değerli kılmaktadır. İşte medya profesyonellerinin bu gerçeklik iddiası ve iktidarı ile hanede babanın eril iktidarı kesişerek, kadının düşük politik ilgisi veya haberle olan gevşek bağını yine onu ikincil önemde bir konuma yerleştirmesi ile sonuçlanmaktadır.

"*Gülsüm sen yoktun dün. Bunlar gaste (gazete) almışlar. Abin de bana gasteyi verdi, al oku da kültürün artsın diye. Ben de şöyle bir baktım; ama hepsini okuyamadım. Uykum geldi*" dedi. Babanın anne karşısında kendini daha yukarı bir konumda görmesi kadar, annenin bu durumu verili kabul etmesi de önemli. Babanın tavrına karşı çıkmaktansa "kültürünü artırmak için" gazete okumayı kabul ediyor veya daha yukarıdaki örnekte olduğu gibi anne mazot fiyatıyla ilgilenmektense "bana ne siz bilin" diyerek "bilgili erkek" iktidarını içselleştirmekte, kendini tekrar özel alan içinde konumlandırmaktadır.

Ancak bu noktada vurgulanması gereken bir diğer boyutta aynı erkek de kurgusal olanla aşağıdaki başlıkta dizilerin izlenme pratiği ele alınırken daha da detaylandırılacağı gibi kendisi kurgusal olanla bağ kurmadığında ısrar etse de kahvede oyun oynamaktan, gazetelerin yalnızca spor sayfalarını okumaktan veya TV'deki maçları tutkuyla izlemesinden daha kurgusal ne olabilir? Öte yandan politikayla ilgileniyor görünen erkek politikanın da son derece sahici bir kurgu ve yetişkinler için oyun alanı olduğunun ayrımına varamıyor.

Gazete: Yoksul Kadının Zor Teması

Yoksul hanelerde aile bireylerinin hepsi anne, baba, kız ve oğlan çocuklar gazetelerin birinci sayfasına ilgi duyduklarını (Bkz. Tablo 2) ve öncelikli olarak ilk sayfaları okuduklarını ifade etmektedir. Baba ve annenin veya kadın ile erkeğin asıl farklılaştığı nokta, spor ile siyaset konulu haberlerde kendini göstermektedir. Kadınlar hiç spor haberi okumazken, siyasi haberlere yönelik ilgileri de kadın olarak kendi kategorisiyle kıyaslandığında ikinci sırada yer almaktadır. Dolayısıyla burada kadın ile siyaset arasında göreli bir bağdan söz etmek mümkündür: Kadın da güncel siyasetten tümüyle kopuk değildir. Bununla birlikte erkeğin siyasi haberlere ilişkin oranıyla kıyaslandığında kadınlarda daha düşük bir ilgi gözlenmektedir.

Aynı tablo kız çocukları açısından önemli göstergelere sahiptir; bir taraftan magazin haberlerine en fazla ilgi gösteren grup olarak yaygın medyanın popüler kültür dünyasının ünlülerinden oluşan kadın oyuncu ve mankenlerin temsillerini en fazla tüketen ve rol modeli olarak kabul eden gruptur. Diğer taraftan ise gazete-

lerin siyasi haberlerini, birinci sayfaları, kültür-sanat haberlerini ve sağlık haberlerini hem annelerine hem de oğlan çocuklarına oranla daha fazla okuyarak sanattan siyasete, sağlıktan güncel olaylara hayli geniş bir ilgi yelpazesiyle kamusal alanla daha fazla temas halindedirler.

Alan araştırmamız boyunca hanelerde haberlere ilgi gösterilmediğini, oysa erkeklerin daha fazla haberleri izleme/dinleme yöneliminde olduğunu gördük. Ancak kadınlarla katılımlı gözlemlerdeki sohbetlerimizde ve derinlemesine görüş almada hepsi haberleri ve belgeselleri izlediklerini ifade etti; belgesel türü olarak da en fazla hayvanlar alemi olarak adlandırılan doğal yaşama dair programlar dile getirildi; ancak katılımlı gözlemlerde aslında yoksul hanelerdeki kadınların ne belgesellere ne de haberlere dönük ilgisi gözlenmedi.

Kadınların haberlere yönelik düşük ilgisi değişik boyutlarda değerlendirilebilir. Feminist haber çalışmalarının ortaya koyduğu gibi haberler eril bir dünyayı temsil etmektedir[4] (Bird ve Dardenne, 1998; Rakow ve Kranich, 1991) ve kadınlar kendi toplumsal cinsiyetlerinin temsil edilmediği, dolayısıyla onlar için uzak olan program türünü izlemeyi reddetmektedir (Hobson, 1995: 157; Wober, 1981).

Bizim araştırmamızda da altı çizilmesi gereken bir diğer boyut ise sınıfsal olarak da yoksul kadınların haberlerde hem temsil edilmeyişi hem de temsil edilenlerin söylemlerinin onların ekonomik, politik ve sosyal meselelerine temas etmemesidir. Haberlerde temsil edilen aktörlerin ve onların dünyalarının yoksul hanelerdeki gündelik yaşamlarda bir karşılığı yoktur; yoksul kadının günlük yaşam pratiğinin çok uzağında kalmaktadır.

Kendi günlük yaşam pratiklerini doğrudan ilgilendirecek olaylar, örneğin Ramazan ayı öncesi yapılan zam haberleri evdeki tüm bireyler tarafından dikkatle ve tepkiyle izlenmektedir. Ayrıca araştırmanın nicel bölümünde de tespit edildiği gibi kadınların 3. sayfa haberlerini gazete okurken ikinci sırada önem atfederek okuması söz konusu haber anlatılarının sınıfsal karakteristiğiyle[5] açık-

4. www.whomakesthenews.org adlı internet sitesinde Türkiye'yi de kapsayan 75 ülkede 2005 yılında yapılan geniş kapsamlı araştırma, haberlerdeki kadının temsili açısından tüm dünyada durumun hiç de farklı olmadığını açığa çıkarmaktadır.

5. 3. sayfa haberlerinin sınıfsal karakteristiği için daha detaylı bir okuma için Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi, Medya Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından organize edilen "3. Sayfa" Ulusal Konferans 4 Aralık 2007 bildiri kitabına bakılabilir.

lanabilir kanaatindeyiz. Çünkü yoksul kadınların gerçekte okumayı tercih ettiği haber anlatılarının aktörleri kendileriyle benzer sınıfsal gerçekliğe ve sorunlara sahip olan kadınlar, erkekler veya çocuklardır.

Demirkale ve Gazioğlu (2008: 67-68) Türkiye'deki gazetelerde yerleşikleşen 3. Sayfa haberlerinin sınıfsal karakterinin üzerine yaptıkları çalışmalarında haber metinlerinin kolay ve anlaşılır bir dille ve bir davada tarafmışçasına, taraflar hakkında hüküm veren yani eğitimi düşük alt sınıflara hitaben yazıldığını belirtir. 3. Sayfa habercilik geleneğinde olayların toplumsal bağlamından koparılarak "kişilere özgü, münferit" durumlar olarak sunulduğu öne sürülür. Ayrıca 3. Sayfa haber metinleri, olayların kanla yoğrulmuş magazinsel bir içerik ve dille yazıldığı 1980 sonrasında ise işçi haberlerinin bıçakla kesilir gibi bir anda sonlandırıldığıdır. Böylelikle Demirkale ve Gazioğlu'nun tespitleri doğrultusunda bakıldığında 3. sayfanın yoksul hanelerin gündelik yaşam pratiğine hayli sorunlu da olsa daha fazla dokunabilen anlatılar olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

Tablo 2: Gazetede Birinci Sırada Okunan Haberler

	hanenin hangi üyesi			
	anne n= 134	baba n= 132	kız çocuk n= 92	erkek çocuk n= 64
siyasi haberler	19,4 %	37,9 %	14,1 %	7,8 %
1. sayfa haberleri	42,5 %	40,9 %	44,6 %	20,3 %
magazin haberleri	7,5 %	,8 %	18,5 %	4,7 %
bahis iddia at yarışı		,8 %		
spor haberleri		11,4 %	4,3 %	56,3 %
ekonomi haberleri	2,2 %	3,0 %	2,2 %	3,1 %
kültür sanat haberleri			3,3 %	
3. sayfa haberleri	3,7 %	,8 %	4,3 %	
sağlık haberleri	1,5 %		3,3 %	
kadın haberleri	10,4 %		2,2 %	1,6 %
hepsi	10,4 %	3,0 %	2,2 %	4,7 %
bulmaca	1,5 %			1,6 %
iş ilanları	,7 %	1,5 %		
eğitim haberleri			1,1 %	
Toplam	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %

Yoksul kadının bir kitle iletişim aracı olarak gazete ile kurduğu bağın bu kadar zayıf ve mesafeli olmasının, eğitiminin düşük olmasının, kadın olarak kendini göremeyişinin yanı sıra bir başka kültürel geleneğin de etkisi olduğunu unutmamak gerek. Kamusal alana çıkan erkek, kahve, işyeri, erkek berberi gibi kamusal mekânlarda gazete okuyabilirken; sınırlı da olsa bir gazete okuma alışkanlığı edinmesine karşılık kadının özel alanlarda sınırlı kalması onun gazete okuma alışkanlığı geliştirememesine yol açmaktadır. Her ne kadar erkekler bu tarz mekânlarda *Posta, Vatan, Star* gibi ucuz ve popüler gazeteleri okusa da, kadının bu olanağın da hayli uzağında kaldığının altını çizmek gerekir. Dolayısıyla kültürel bir pratik olarak gazete okuma, yoksul kadınların çok uzağında kalmaktadır.

"Kurgusal" Türlerden Beslenen Toplumsal Cinsiyet: Kadınlık

Kitle kültürü, sosyal bilimlerin ve iletişim çalışmalarının tartışmalı alanlarından biri olmaya devam etmektedir. Popüler kültür ürünlerinin onları tüketen geniş topluluklar için taşıdığı özgürleştirici potansiyeli önemseyenler hümanist ve kutsayıcı yorumlara yönelirken, Frankfurt Okulu ve takipçileri içinse kültür endüstrisinin metaya dönüşen sanat ürünleri değil, zaten daha en baştan pazarda satılmak için imal edilmiş uydurma şeylerdir. Pazar dinamikleri odaklı üretilen popüler kültür ürünleri Adorno'ya göre "Oyunlarla, sahne düzenlemeleri ile hazzı, sonsuz bir biçimde ertelemektedir. Oynanan oyunun tek içeriği olan vaat ise aldatıcıdır: Oyunun ispat edebildiği tek şey, hakiki mutluluğa hiçbir zaman varılamayacak oluşudur" (Jay, 2001: 166-167). Kitle kültürünün bu denli eleştirilmesinin asıl nedeni ise onun ideolojik işlevidir; popüler kültür ürünlerinin halktaki devrimci potansiyeli yok ettiği; yüksek sanat ürünlerinin taşıdığı özgürleştirici potansiyele sahip olmadığı düşüncesidir.

Huyssen kitle kültürü tartışmalarına daha ilginç bir boyut kazandırır; bizim bu bölümdeki sorunsalımız açısından, toplumsal cinsiyet eksenli bir okumayla kitle kültürü tartışmalarına ilginç bir açılım getirir: "Gerçek ya da sahici kültür erkeklerin ayrıcalığı olarak kalırken, kitle kültürünün bir biçimde kadınla ilişkili olduğu anlaşılır" derken feminist literatürde önemli bir yere sahip

bilgi üretiminin ikiliğine dikkat çeker; kadının salt 19. yüzyılda Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan kültürel anlamlarda dışlanmadığını, modernizmin ötekisi olarak işaretlenmesinin tarihsel arka planının daha da gerilere uzandığını belirtir. Modernleşmenin ve yeni toplumsal çelişkilerin yanı sıra 1848 Devrimi, 1870 Paris Komünü ve Avusturya'da olduğu gibi liberal düzeni tehdit eden gerici kitle hareketlerinin doğuşu gibi belirli tarihsel olayların yol açtığı türden yansıtma, yer değiştirmiş korku ve kaygının içinde biriktirdiği bir depo gibi kitlelere ve kadına yansıtıldığını; 19. yüzyılın öfkeli kitlelerinin dişileştirilerek önemsizleştirildiğini belirtir. İşte böylesi bir tarihsel bağlam içerisinde popüler kültürün sanatsal değeri düşük ürünleri de kadınla özdeşleştirilerek ele alınır. Dönemin gazete ve dergilerinin proleter ve küçük burjuva kitlelerinin ısrarla bir kadınsı tehdidin terimleriyle betimlendiğini belirtir (Huyssen, 1998).

Kültürel Çalışmalar Okulu ne Frankfurt Okulu'nun aşırı tepkiselliğini ne de popüler kültürün direniş potansiyelini kutsayan geleneğini takip eder; yine kendi içindeki bir kırılmayla ortaya çıkan, metin analizlerinden ziyade doğrudan izleme veya kültürel tüketim pratiğini analiz etme yönelimli bir yaklaşım gelişir. Kitle kültürü tüketicilerinin "bilinç endüstrisi"nin vaatleri tarafından bütünüyle kandırılmayıp onun slogan, imge ve ürünlerine etkin ve yaratıcı bir biçimde el koydukları gösterilebilirse, o zaman bütün devrimci umutların ölmediği, kitlelerin beyninin tümüyle yıkanmadığını varsaymak için bir gerekçe yakalanabileceğini öne sürerler. Kültürel Çalışmalar Okulu izleyicilerin "kültürel budalalar" olmadığını gösterme isteğiyle, izleyicilerin kitle kültürüne olan potansiyel tepkisinin karmaşıklığını göstermeye çalışmıştır (Modleski, 1998: 9-10). İşte biz de bu bölümde Frankfurt Okulu kadar kitle kültürüne eleştirel bakmayarak; ama popüler kültürün sadece direniş potansiyeline de odaklanmayarak, cinsiyet rejiminin ve yoksulluk habitusunun içerisinde hâkim/anaakım medyanın birer kitle ürünü olan diziler, "kadın programları" olarak anılan gündüz kuşağı programlarının izleyiciler açısından özgürleştirici ve/veya işlevsel tahakküm mekanizmalarını açığa çıkarmaya çalışıyoruz.

Hemen belirtelim diziler kadınlar için farklı boyutlarda ve derecelerde kendi gerçek yaşamlarından kaçışı; yoksul hanelerinin renksizliğini telafi edici ve ağır yaşam koşullarını eğlence ile

çekilebilir hale getirme işlevine sahip: "*Genelde duygusal, komik, hep bunları tercih ediyom. Böyle korku falan, şiddet şeylerini sevmiyom. Komik, böyle aile dizisi falan... komikliğinde hep gülmek isterim, hep neşe içinde.*"

Dizi izleme pratiğine ilişkin bir diğer boyut ise erkeğin kurduğu bağ ile kadınların kurduğu bağın hayli farklı olmasıdır; çünkü temelde kadının medyanın kurduğu "gerçek"liğe yönelik algılayış/kavrayış ile erkeğin söz konusu medyatik "gerçek"lik algısı/kavrayışı farklılaşmaktadır. Ang'in (1989) de popüler dizilerin kadınlar tarafından gerçek yaşamdan bir kesit olarak yorumlandığını, erkek izleyicilerin bu dizilerle farklı ilişkiler kurduğunu ifade ettiği çalışmasıyla benzer bir gözleme sahibiz. Hanelerine konuk olduğumuz kadınlar, dizilerde kurulan anlamların gerçekliğine, gerçek yaşamı yansıttığına inanmasına karşın, erkeklerin kurgusal olduğu, dolayısıyla gerçekle ilgisi olmadığı kanaatine sahip olduğunu görmekteyiz. Bir baba: "*Türk dizileri hep abartılı, yani hep saptırılmış, hiç gerçeklerle alakası olmayan şeyler.*" Bir başka babaya göre ise "*Oralarda aile ilişkileri sıfır. Gerçeği yansıtmıyolar. Çünkü hayal ürünü. Dengini bulmak için gerçeğini yaşamak lazım. Dizilerle, hayat bir değil ki! Yaşam çok başka. Onun için de bu dizilerde kendimi bulmuyom. Gerçekçi değiller*" derken gerçekte medyada kurulan özellikle de diziler gibi kurgusal anlatıların maddi gerçekliği yansıtmadığı ve erkek olarak medyanın söylemine hiç de ikna olmadıklarını dışa vurmaktadır.

Oysa kadın için dizilerin yapıntı dünyaları gerçek yaşamın uzantılarıdır; karakterlerin dizilerin kurgusal dünyadaki olumlu veya olumsuz deneyimleri, gerçek yaşamda izleyiciler için ders çıkarılması gereken pratiklerdir. Ayşe:

> Mesela anne baba kavga ediyo sürekli, kız bir an önce bu evden gidiyim kurtuluyum diyo. Birisini seviyo ve onun da sahiden sevdiğini sanıyo, inanıyo ona ve kaçıyo. Sığınacak liman arıyo yani ama daha kötü oluyo. Ben yaşadım aynısını, 17 yaşımda ben de kaçtım. Evleniyim kurtuluyum dedim; ama o kadar da iyi olmadı. Ben Türk filmlerinde aynısını görüyom. Eskiden ayda bir seyrederdik, şimdi her kanala koyuyolar. Ben de seyrediyom, ben kendi hayatımı görüyom aslında. Anneme de söyledim geçenlerde. Ben sizden kaçtım ama yağmurdan kaçarken doluya tutuldum dedim. Eşime oğlunla arkadaş gibi ol, konuş iyi davran diyorum.

Bu noktada hanelerde tanık olduğumuz ve aktarılması gereken bir başka ilginç nokta da katılımlı gözlem yapılan evde anne ile yapılmakta olan derinlemesine görüş alma esnasında araştırmacının diziler ve gerçeklik konusundaki sorusuna ilişkin annenin yanıtını takiben 13 yaşındaki oğlan çocuğunun söze karışma gereği hissetmesi ve aşağıdaki diyalogda görüleceği gibi anne, yani kadından ayrıksı algılayışını dışa vurma ve gerçekte inşa etmekte olduğu eril kimliği veya hegemonik erkekliği dışa vurmaktadır.

Araştırmacının sorusu: "Şu dizilerde bize gösterilen hayatlar, mesela Aşk-ı Memnu, Yaprak Dökümü sence Türkiye'de böyle hayatlar var mıdır?"
Anne: "Vardır hepsi vardır Türkiye'de hepsi".
Bu arada oğlan çocuğu (Ege) sessizliğini bozarak ve kararlı şekilde lafa karıştı "Hayır yoktur".
Araştırmacının sorusu: "Neler yoktur mesela?"
"Arka Sokaklar yoktur mesela, nasıl deyim mesela öyle polisler yoktur. Kendini öyle ölüme atan polisler yoktur. "

Erkek bir taraftan medyada kurulan gerçeklik söylemlerine direnç gösterirken diğer taraftan kendi toplumsal cinsiyetini de rasyonel olandan, hakikat olandan ayrılmayarak; kadına ayrılan irrasyonel ve duygusal olandan uzak durarak, dahası bu söylemle daha sahici bağlar kuran kadını da örtük veya açık retorik enstrümanlarıyla, anneyi gerçeğe davet ederek veya annenin yanıtına tepki de duyarak görüşmeye dahil olarak eleştirmekte; eril iktidar günlük yaşam pratiğinde aile bireyleri tarafından bir kez daha deneyimlenmektedir.

Kanımızca kadının neden medyanın kurduğu yapıntı dünyalarını gerçekmiş gibi algılama eğiliminde olduğu; onu sarmalayan cinsiyet rejimi ve toplumsal cinsiyetin kimlikle ilişkilerinin peşine düşmek hayli anlamlıdır. Derinlemesine görüş almadaki verilerden hareketle kadın için dizilerin yapıntı dünyasının anlamını çözmeye çalışalım:

Araştırmacı: En sevdiğin dizi hangisi?
Ayşe: "Yaprak Dökümü ve Kurtlar Vadisi. Ben Yaprak Dökümü'nü seviyom, oğlumla eşim de Kurtlar Vadisi'ni seviyo. Hep birlikte seyrediyoz.
Araştırmacı: En çok kimi seviyorsun Yaprak Dökümü'nde?
Ayşe: "Babayla büyük kızı, neydi onun adı?" (Araştırmacı hatırlatır) Fikret: "Hah, Fikret işte onu seviyom".

Araştırmacı: Niye, nelerini beğeniyorsun?
Ayşe: "Hayalimdeki baba öyle galiba, öyle bir babam olmadı. Benim babam da bize kötü model olmadı ama seviyeliydi, mesafeli kalırdı. Dizideki baba dinliyo, okşuyo, hoşgörülü onlar hoşuma gidiyo."
Araştırmacı: Fikret'i neden beğeniyosun?
Ayşe: "Fikret dobra ve dürüst. İyi bir aile kızı yani onu canlandırmış."
Peki diğer kızları beğenmiyor musun?
Ayşe: "Onlar da iyi tabii de, onlar para, gezme ve giyim peşinden gittiler çabuk düştüler."
Peki senin karakterin bu kızlardan hangisine daha yakın?
Ayşe: "Benim karakterim de Fikret'e benzer, çok sabırlı, sinirlenince anca kendini gösteriyo, ben onu yapamıyom işte..."

Evli ve iki çocuk annesi olan Ayşe eşinin anne ve babası ile uzun yıllar aynı evde oturmuş; araştırmamızı yaptığımız sırada da alt katta kayınvalide ve kayınbabası oturmaktaydı. "*Yağmurdan kaçarken doluya tutuldum*" cümlesiyle ifade ettiği evliliğinde uzun süre eşinin ailesiyle çatışmalı bir ilişkisi olmuş, tıpkı dizideki Fikret karakteri gibi eril iktidarı paylaşan bir başka kadının yani kayınvalidenin baskısına maruz kalmıştır. Hem eşinden hem de eşinin akrabalarından kaynaklanan baskılama, psikolojik şiddet gibi durumlarda o da tıpkı Fikret gibi tepkisini yüksek sesle dışa vurmak istemekte; ancak dizide özdeşim kurduğu kahraman gibi Ayşe duygu ve düşüncelerini yüksek sesle ifade etmeyi günlük yaşamında hayata geçirememektedir.

Araştırmacı: Yaprak Dökümü'nde kimi beğeniyorsun, kim hoşuna gidiyo?
Zuhal: "Fikret."
Araştırmacı: Onu niye beğeniyorsun?
Zuhal: "Çok ağırbaşlı."
Araştırmacı: Ağır başlı olması mı hoşuna gidiyo?
Zuhal: "Yaa her şeysi hoşuma gidiyo, konuşmaları, sözleri her şeysi. Öbür kızlar gibi değil işte."
Araştırmacı: Diğer kızların nesini beğenmiyosun?
Zuhal: "Güzel soru, yaa onlar da bilmiyom ama onları sevmiyom, birden insanın aklına gelmiyo " (neden beğenmediğine ilişkin bir tanımlama veya açıklama getiremedi).
Araştırmacı: Peki babanın nesini seviyosun?
Zuhal: "Ne biliyim ..."
Araştırmacı: Senin baban hayatta mı?
Zuhal: " Hayatta."

Araştırmacı: Senin babana benziyo mu?
Zuhal: "Bazı yönleri benziyo."
Araştırmacı: Nesi benziyo?
Araştırmacı: "Gururlu adam."
Araştırmacı: Senin baban da çok gururlu sanırım?
Zuhal: "Çok ..."
Araştırmacı: Öyle ağır mıdır senin baban da?
Zuhal: "Ağırdır, az ve öz, az ve öz konuşur."
Araştırmacı: Sen de babana benziyosun az ve öz konuşuyosun. Bi de sevecen bir baba?
Zuhal: "Hem sevecen hem de diktatör gibidir."
Araştırmacı: Dizideki baba da öyle sanki hem kuralcı hem de sevecen.
Zuhal: "Dayak yemedik babamdan ama nassı korku, yedi kardeş varız hiçbirimizi dövmedi ama çok korkardık... Bakması yeterdi bi bakardı çok korkardık."

Gözlem yaptığımız hanedeki anne tıpkı derinlemesine görüş almada olduğu gibi çoğuna sessiz, suskun ve kendini ifade etmekte zorlanan bir kadın. Dolayısıyla kadının böylesi suskunluğunun ve kendini ifade etmedeki zorlanmasının nedeni babanın yani eril bir iktidarın baskılaması olduğunu öne sürmek artık yanlış bir değerlendirme olmayacaktır. Zuhal, gerçek yaşamda sahip ol(a)madığı şefkatli ve konuşulabilir bir baba yoksunluğunu, dizilerin kurgusal dünyası ile gidermeye çalışmaktadır. Tıpkı Modleski'nin (1990) işaret ettiği, sevda romanları okuyan kadınların gerçek yaşamda sahip ol(a)madıkları, tutkulu aşklara, romantik kocalara/eşlere vb kitapların fantezi dünyasında geçici bir süreliğine de olsa kavuşması gibi.

Erkekler ise dizideki Ali Rıza Bey/baba karakterine hayli eleştirel bakmakta; geleneksel ailenin yapısının çözülüşüne engel olamayan babayı bir kez de onlar sosyal olarak iğdiş etmektedir. Farklı bir anlatımla ekranlarda temsil edilen erkekte de hegemonik erkekliği talep etmekte; ama aynı zamanda da "iktidar" ile erkekliği ilişkilendirerek kendi kimliğini de bu bağlamda kurmaktadır.

Yaprak Dökümü'nün çok boyutlu ve katmanlı alımlamalarına karşın hem kadınlar hem de erkekler tarafından aynı zamanda geleneksel ve muhafazakâr ahlakın egemen olduğu yoksul hanelerde sol kimlikleriyle öne çıkan Aleviler dahil, cinsiyetçi rejim içerisinde tanımlanagelen, verili rol modellerini ve muhafazakâr

ahlak anlayışını hegemonik bir okumayla yeniden ürettiğini de gözlemledik. Dolayısıyla popüler kültürün özgürleştirici potansiyeline değin okumaların yapılamadığını; dahası dizideki kadınları yargılayan bir yorumla, izleyiciler tarafından kurulan anlamların ataerkil söyleme eklemlenir bir tarzda kapandığını gözlemledik.

> Anne: *"Aslında o baba da öyle sevecen, tabii karısı biraz da öyle yaptı. Çocuklar bi hata yaptığı zaman söylemedi babaya sakladı, baba duyunca bişey yapamadı. Kadın numaracı. Numaracı bi kadın zaten o yüzden o çocuklar öyle oldu. Kadın oyuncuydu."*
> Baba: (Ferhunde karakteri için) *"Böyle karıları, kıyma makinesine sokacaksın! Sonra da hayvanlara yem diye atacaksın! İnsanlara verirsen, zehirlenirler. Biz erkekler bir suç işlesek, yüzümüz kızarır. O karının yüzü bile kızarmıyo. Hatta bi de mahsum görüntüsü çiziyo."*

Brunsdon (1989), medya program türlerinin kurduğu anlamlarda kültürel yapıyı temel aldığını, dolayısıyla da toplumsal cinsiyetin bu programlar aracılığıyla yeniden üretildiğini belirtir. Medyanın anlam dünyası var olan cinsiyet rejiminin kültürel anlam haritasından beslenir; işte hâkim medyanın var olan normlarla çatışmaya girmeyen cinsiyet ayrımcılığı yapan söylemleri ve program türleri kadın izleyiciler tarafından da kabul görmüş durumdadır. Anne, "*Gülsüm bunun ikisi Şansal Büyüka ve Erman Toroğlu gibi sürekli yorum yaparlar. Başımda Huriye ve Nuriye kaynanalar gibi sürekli konuşurlar*" derken kadın (anne) "*bu ikisi*" derken evdeki erkekleri ima etmektedir. İki ayrı medya program türü referans alınırken aslında anlamın eklemlendiği cinsiyet rejiminin kendisidir. Anne tarafından baba ile oğlu, "erkeklik" kategorisine yerleştirilir. Söz konusu olan "yorum yapmak" gibi, "eleştirmek" gibi erkeğe ait alanlar olduğunda, verilen örnekler de eril/maskülen tavırlı, kadına bakışları medyaya yansıyan, bir "erkek sporu" olarak görülen erkek futbol yorumcuları arasından seçiliyor. Oysa söz gelimi "dırdır etmek", fazla ve gereksiz konuşmak, anne tarafından kadınsı bir özellik olarak algılanıyor ve kaynana benzetmesiyle bu algı yeniden üretiliyor, pekiştiriliyor. Annenin daha çok erkeklere ait bir program içeriğinden örnek vermesi, medya kullanımı açısından aile üyelerinin tercihlerinin diğer aile üyelerini de bir ölçüde etkilemesi anlamında da önemli.

Sonuç

Medya metinleri, hane üyelerinin toplumsal cinsiyete dair algısıyla güçlü bir iletişim kurmakta ve medya içerikleri bu temel algı dolayımıyla anlamlandırılmaktadır. Söz konusu yorumlama/anlamlandırma pratiği, aile bireyleri arasında iktidarın anımsatıldığı ve deneyimlendiği alanlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamız kapsamında yaşamın sınırlı bir kısmını paylaştığımız ve medyaya değin görüşlerini aldığımız erkekler, dışsal gerçeklikle kadınlara oranla daha fazla ilgilenmekte, haberler ve tartışma gibi kaynağını "gerçeklerden" aldığına inanılan medya içeriklerini ve türlerini daha fazla tüketmektedir. Erkekler "gerçekle ilişki kurabilme ve gerçekleri daha iyi yorumlayabilme yeteneğini", neredeyse özcü bir tavırla erkeklikle ilişkilendirirken, bu yönelimi daha rasyonel bulmakla kalmaz; aynı zamanda bu niteliği kendi –erkek– alanlarının alametifarikası olarak da tarif etmiş olur. Kadınlar ise, kendilerine bırakılan alanda, daha çok televizyon dizileri gibi kurgusal türlerle ilgilenmekte; günün önemli kısmını evde geçirmek durumunda kalan yoksul kadınlar, zamanlarının önemli bir kısmını televizyonun onlara sunduğu gündüz kuşağı programlarını izleyerek geçirmektedir. Erkekler tarafından kadının ve kız çocuğunun bu tür programlara yönelen ilgisi, değersiz ve yüzeysel görülmektedir. Medya metinleriyle yapılan bu müzakereler medyanın kurgusal dünyasıyla sınırlı kalmıyor elbette; aile üyelerinin haneyi her gün yeniden inşa ettiği bir akış içerisinde herkese yerini, haddini ve kabiliyetini anımsatan bir diyaloğa da dönüşmektedir. Bu diyaloglar yine toplumsal cinsiyet rolleri ve onlara atfedilen değerlere kapanmakta; var olan cinsiyet rejimi ve söyleminin her zaman canlı ve dolaşımda tutulmasına katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

Acar-Savran, G. (2009), *Beden Emek Tarih Diyalektik Bir Feminizm İçin*, 2. Basım, Kanat, İstanbul.

Ang, I. (1989), "Wanted: Audiences on the Politics of Emprical Audiences Studies", *Remote Control: Television, Audiences and Cultural Power*, Der. Ellen Seiter vd, Routledge, London.

Berktay, F. (2010), "Felsefenin Kadına Bakışı", *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, Der. Hülya Durudoğan vd, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Binark, M. ve Gencel-Bek, M. (2007), *Eleştirel Medya Okuryazarlığı Kuramsal Yaklaşımlar ve Uygulamalar*, Kalkedon, İstanbul.

Bora, A. (2005), *Kadınların Sınıfı: Eviçi Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Cirksena, K. ve Cuklanz, L. (1992), "Male is to Female as ___ is to ____: A Quided Tour of Five Feminist Frameworks for Communication Studies", Der. L. Rakow, *Women Making Meaning: New Feminist Directions*, Routledge, New York, 18-44.

Dedeoğlu, S. (2000), "Toplumsal Cinsiyet Rolleri Açısından Türkiye'de Aile ve Kadın Emeği", *Toplum ve Bilim*, 36, s. 139-170.

Demirkale, S. ve Gazioğlu, E. (2008), "3. Sayfanın Sınıfı", *3. Sayfa Ulusal Konferans Bildiri Kitabı*, 4 Aralık 2007, s. 66-70.

Kandiyoti, D. (1998), "Gender, power and contestation: Rethinking bargaining with patriarchy", *Feminist Visions of Development: Gender Analysis and Policy*, Der. C. Jackson ve R. Pearson, Routledge, Londra.

Modleski, T. (1990), *Loving with Vegeance: Mass-Produced Fantasies for Women*, Routledge, Londra.

Hobson, D. (1995), "Ev Kadınları ve Medya", *Kadın ve Popüler Kültür*, Der. S. İrvan ve M. Binark, Ark, Ankara.

Huysenn, A. (1998), Kadın Olarak Kitle Kültürü: Modernizmin "Ötekisi", *Eğlence İncelemeleri Kitle Kültürüne Eleştirel Yaklaşımlar*, Der. T. Modleski, Çev. N. Gürbilek, Metis, İstanbul.

Jay, M. (2001), *Adorno*, Çev. Ü. Oskay, Der Yayınları, İstanbul.

Morley, D. (1986), *Family Television Cultural Power and Domestic Leisure*, Routledge, Londra.

Rakow, L. ve Kranich, K. (2002), "Televizyon Haberlerinde Gösterge Olarak Kadın", *Medya Kültür Siyaset*, Der. S. İrvan, Alp Yayınları, Ankara.

Wober, M. (1981), *Television and Women: Viewing Patterns and Perceptions of Ideal Actual and Portrayed Women's Roles Report.*

Kadın Yoksulluğuna Objektif ve Sübjektif Bakış: Muğla ve Mardin Örneği[1]

Ummuhan Gökovalı, Aysun Danışman Işık, Çisel Ekiz Gökmen

Giriş

Yoksulluk genel bir problem olmasına rağmen son yıllarda kadınların yoksullar içindeki payının artması yoksulluğun kadınlaşması kavramını gündeme getirmiştir. Diana Pearce (1978) tarafından ortaya atılan yoksulluğun kadınlaşması kavramına göre, erkeklerle kıyaslandığında kadınların yoksullukla karşılaş-

1. Bu çalışmanın alan araştırması TÜBİTAK tarafından (110K193 no'lu proje) desteklenmiştir.

ma riskleri daha yüksektir. Aile yapısının değişmesi, boşanmaların artması, evlilik dışı çocuk sahibi olma oranının artması, çocukların kadınlar tarafından bakılması ve dolayısıyla reisi kadın olan hanelerin artması yoksulluğun kadınlaşmasını açıklayan faktörlerdir. Ancak bu kavramın, gelire ve hane halkı reisliğine çok fazla önem vermesi, erkekleri ve cinsiyet ilişkilerini ihmal etmesi gibi birtakım eksiklikleri vardır. Kadınların hane içindeki ve toplumdaki rollerini, konumlarını dikkate almadan yoksullaşmayı yaratan mekanizmalar ile kadınları yoksullaşmaya götüren süreçleri anlamak ve incelemek mümkün değildir. Yoksulluğa hane temelli bakış açısından ziyade birey temelli bakış açısı ve buna dayalı ölçümler, kadınların hane içinde yaşadığı gerçek yoksulluğu görünür hale getirecektir.

Her ne kadar birey temelli bakış açısı hane temelli bakış açısına göre yoksulluğun belirlenmesi ve anlaşılmasında daha nitelikli bulgular elde etmeyi sağlasa da, birey temelli bakış açısında da yoksulluğun nasıl ve hangi kriterlere göre tanımlandığı kadın yoksulluğunu anlamada önemli faktörlerden biridir. Ancak üzerinde görüş birliğine varılmış tek bir yoksulluk tanımlaması bulunmamaktadır. Farklı kriterlere dayanılarak farklı yoksulluk tanımlamaları ve dolayısıyla farklı ölçüm yöntemleri geliştirilmiştir. Yoksulluk yazınında ekonomik kriterlere dayanan ve objektif olarak tanımlanan yaklaşım hâkim olmasına rağmen, bu yaklaşım bireyin gerçek yoksulluk algılarını görmezden gelmektedir. Objektif olarak tanımlanmış bir kriter açısından farklı bireyler, farklı yoksulluk algılarına sahip olabilmektedir. Subjektif yaklaşım, bireylerin gerçek refah düzeyini anlayabilmek için onların düşüncelerinin dikkate alınması gerektiği noktasından hareket etmekte, bireylerin yaşadığı yoksulluğun ve onun boyutunun, kendi yaşam koşullarını nasıl değerlendirdiğine bağlı olduğuna vurgu yapmaktadır. Yoksulluk analizlerinde, bir bireyin kendisini yoksul olarak görüp görmediğinin değerlendirilmesi, özellikle kadınların yaşadığı yoksulluğu anlamada ve görünür hale getirmede oldukça önemlidir.

Türkiye'de yoksulluğun kadınlaşması üzerine yapılan çalışmaların çoğunda, reisi kadın olan haneler ele alınmış ve kadınların hane içindeki konumu ihmal edilerek kadın yoksulluğu ekonomik kriterler çerçevesinde, objektif yaklaşımla incelenmiştir. Oysa kadınların yaşadığı gerçek yoksulluğun analiz edilebilmesi için, ka-

dınların yoksulluğunun ve yoksunluklarının ele alınma şeklinin ilk olarak hane temelli olmaktan çıkarılması ve ikinci olarak da objektif kriterlerin yanında subjektif değerlendirmelere yer verilmesi gerekmektedir. Bu çalışma, Muğla ve Mardin merkez ilçelerinde 408 evli kadınla yapılan yarı derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulguları sadece objektif kriterlere göre değil, aynı zamanda subjektif yoksulluk algılarını da dikkate alarak incelemeyi amaçlamaktadır. Böylece kadınların yaşamış olduğu yoksulluk sadece hane halkı geliri ile ilişkilendirilmemekte aynı zamanda eğitim ve sağlık hizmetleri, gayrimenkul ve miras, yaşam alanında kendi başına karar alabilme gibi temel hak ve özgürlüklere erişimde ve fiziksel, duygusal şiddete maruz kalması halinde yaşanabilecek yoksunlukları da görünür hale getirmektedir.

Bu çalışma beş alt bölümden oluşmaktadır. İzleyen bölümde kadın yoksulluğu literatürü, üçüncü bölümde ise objektif ve subjektif yoksulluk kavramı ve ölçüm yöntemleri incelenmiştir. Dördüncü bölümde alan araştırması bulgularına değinilmiş, beşinci bölüm ise değerlendirme ve sonuç kısmına ayrılmıştır.

II. Yoksulluğun Kadınlaşması

Erkeklerle karşılaştırıldığında kadınların yetki ve ehliyetlerinin oldukça az olması, kadınların yoksulluktan kurtulabilme yeteneklerinin varolan kültürel, yasal ve işgücü piyasası koşulları tarafından zorlaştırılması (Moghadam, 2005); kadınların erkeklerden daha uzun çalışmasına rağmen daha az ücret alması (McCall, 1998; Moghadam, 2005); kadınların düşük ücretli işlerde istihdam edilmesi (Lichtenwalter, 2005); kadın işgücüne düşük ücret oranları uygulanması (Macpherson ve Hirsch, 1995); hane halkı kompozisyonu ile aile yapısında değişim (evliliğin bozulması ve yalnız ebeveynlik) ve bağımsız hanehalkları kurma eğilimindeki artış (McLanahan ve arkadaşları, 1989; Musick ve Mare, 2004) gibi pek çok faktör, yoksulluğun kadınlaşmasına ve cinsiyete dayalı yoksulluğa sebep olabilmektedir.

Yoksulluğun kadınlaşmasının işareti olabilecek diğer bir gösterge ise istihdama katılım ve ücretlerde yaşanan cinsiyet ayrımcılığıdır. Kadınlar ücretli bir işte erkeklere göre daha az istihdam edilmekte ve ortalama olarak onlardan daha az ücret almaktadır (Paull, 2006). Heyzer'e (2006) göre tüm istihdam kategorilerinde-

ki kazançlarda bir cinsiyet açığı mevcuttur. Genel olarak kadınların ortalama gelirlerinin, temelde cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle erkeklerden daha düşük olduğu gözlenmektedir. Böyle bir durum ise, reisi kadın olan hanehalklarının yaşam standartlarını olumsuz bir şekilde etkilemektedir (Popova, 2002: 395-396).

Yoksulluğun kadınlaşması ile ilgili yapılan çalışmaların çoğu, yoksulluğun kadınlaşmasının ilk kez saptandığı ABD üzerine odaklanmıştır. Goldberg (2010a: 3) yoksulluğun kadınlaşmasının ABD'de ortaya çıkmasının nedenini, tüm yoksul hanehalkları arasında yalnız annelerden oluşan hanehalkları oranının 1960 ile 1970 yılları arasında iki kat artması ve %60 gibi çok yüksek bir orana ulaşması ile açıklamaktadır. ABD'de cinsiyete bağlı yoksulluk ile ilgili yapılmış pek çok çalışma vardır. Bu çalışmaların sonuçları, erkekler ve kadınlar arasında bir cinsiyet açığı olduğunu göstermektedir. 1950'den 2000'e kadar olan veriler, Amerikalı kadınların yoksul duruma düşme risklerinin erkeklerden daha yüksek olduğunu göstermektedir (Bianchi, 1999; Casper ve arkadaşları, 1994; Elmelech ve Lu, 2002). Ayrıca ABD için tüm yaş gruplarında kadınların yoksulluk oranlarının erkeklerinkine oranla arttığı tespit edilmiştir (McLanahan ve arkadaşları, 1989).

Uygulamalı çalışmaların sonuçları, ABD'de varolan cinsiyete dayalı yoksulluk ayrımının, ücret düzeyi eşitsizliğinden (McCall, 1998), kadınların düşük ücretli işlerde istihdam edilmesinden (Lichtenwalter, 2005) ve kadın işgücüne düşük ücret oranları uygulanmasından (Macpherson ve Hirsch, 1995) kaynaklandığını göstermektedir. Ayrıca reisi kadın olan hanehalklarının yoksulluktan kurtulma oranlarının zaman içinde azaldığı (Stevens, 1994) ve resmi yoksulluk oranlarının 1990'ların ortalarından beri azalma eğiliminde olmasına rağmen, hâlâ yüksek olduğu ve yoksulluğun kadınlaşmaya devam ettiği diğer bulgular arasındadır (Goldberg, 2010b). Farklı etnik gruplardan insanların yaşadığı ABD için yapılan çalışmaların çoğu, erkekler ve kadınlar arasında bir cinsiyet açığı olduğunu ve bu açığın, farklı etnik gruplar arasında daha da belirgin olduğunu göstermektedir. Bulgular siyah kadınların, kadın olmak ve de bir azınlık gruba dahil olmak üzere iki kere dezavantajlı olduğunu ve sosyo-demografik özelliklerin azınlık kadınların yoksulluk oranları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir (Elmelech ve Lu, 2002; McLanahan ve Kelly, 1999).

Diğer ülkeler için yapılan çalışmalarda da ABD'dekine benzer sonuçlar bulunmuştur. Avrupa için yapılan çalışmalarda Hollanda hariç diğer ülkelerde reisi kadın olan hanehalklarının yoksulluk oranlarının, reisi erkek olan hanehalklarına göre daha yüksek olduğu ve cinsiyetler arasında yoksulluk oranlarındaki en yüksek farklılığın İngiltere, İrlanda, Portekiz ve Fransa'da yaşandığı tespit edilmiştir (Daly, 1992). Ayrıca çalışma sonucunda, Avrupa genelinde kadınların aldığı saat başı ortalama ücretin erkeklerinkinden daha düşük olduğu da bulunmuştur.

Tek başına yaşayan kadın ebeveynler ve yalnız kadınlar yoksullukla karşılaşma riski yüksek olan gruplardır. Kanıtlar, tüm ülkelerde tek ebeveynli ailelerin sayısının zaman içinde arttığını ve tek ebeveynli ailelerin %80'ini kadınların oluşturduğunu göstermektedir (Daly, 1992). İsveç (Sainsbury ve Morissens, 2010), Fransa (Martin, 2010), Almanya (Klammer, 2010), Birleşik Krallık (Millar, 2010), Kanada (Evans, 2010) ve Japonya (Kimoto ve Hagiwara, 2010) için yapılan çalışmalarda yalnız annelerin yoksulluk oranlarının ülke genelinin ve erkeklerin yoksulluk oranlarına göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan Morlicchio ve Spinelli (2010)'nin İtalya için yaptıkları çalışma, her ne kadar yalnız annelerin yoksulluk oranının iki ebeveynli geniş ailelerin yoksulluk oranından daha az olduğunu gösterse de aslında kadınların yoksulluğunun yaygın olduğunu ve iki ebeveynin de mevcut olduğu çocuklu geniş aileler içerisinde "saklanmış" olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Yoksulluğun kadınlaşmasına ilişkin literatürde gelişmiş ülkeler için yapılan çalışmalar yanında gelişmekte olan ülkeler için yapılan çalışmalar da bulunmaktadır. Gelişmekte olan on ülke (Botsvana, Fildişi Sahili, Etiyopya, Gana, Madagaskar, Ruanda, Bangladeş, Endonezya, Nepal, Honduras) için yapılan çalışmada Gana ve Bangladeş'te reisi kadın olan hanehalkları reisi erkek olan hanehalklarına göre daha yoksul bulunurken, ele alınan diğer ülkelerde gelir düzeyinin çok düşük olduğu hanehalklarında reisi erkek ve kadın olanlar arasında yoksulluk açısından anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır (Quisumbing ve arkadaşları, 1995). Bir diğer az gelişmiş bölge olan Sahra Altı Afrika için yapılan çalışmada ise nüfusun %50'sinin mutlak yoksulluk sınırının altında yaşadığı ve yoksul insanların %80'inin de kadınlardan oluştuğu belirlenmiştir (Jato, 2004).

Türkiye'de yoksulluk ile ilgili yazın görece zengin iken, yoksulluğun kadınlaşması özelinde yapılmış oldukça az sayıda çalışma vardır. Türkiye'de yoksulluğun kadınlaşmasına ilişkin çalışmaların çoğu, sınırlı sayıdaki veri seti ile reisi kadın olan hanelere yöneliktir. Yapılan çalışmalarda eğitime katılım, istihdam durumu ve işin niteliği açısından Türkiye'de kadınlar aleyhine bir cinsiyet ayrımcılığının olduğu (Buğra-Kavala ve Keyder, 2008; İlkkaracan ve Selim, 2007), kadınların ortalama kazancının erkeklerin ortalama kazancından daha düşük olduğu (Ecevit, 2010; İlkkaracan ve Selim, 2007) ve yalnız yaşayan kadınların evli kadınlara göre yoksul duruma düşmeye daha yatkın olduğu (Gökovalı ve Danışman, 2010) tespit edilmiştir. Ayrıca yoksulluk yardımı alanların çoğunun kadın olduğu (Kardam, 2009), mutlak yoksulluk sınırı altında yaşamını sürdürdüğü (Sallan Gül, 2004) ve yoksulluğun nesilden nesile aktarıldığı da tespit edilmiştir (Çamur-Duyan ve arkadaşları, 2007; Şenol-Cantek, 2001). Ancak bu çalışmalar reisi kadın olan hanelerdeki yoksulluk üzerine yoğunlaşmakta ve evli kadınların hane içine "saklanmış" olan yoksulluğu ve yoksulluğunun nedenleri ile ilgili kapsamlı bir bilgi verememektedir.

III. Objektif-Subjektif Yoksulluk

Yoksulluk, zaman ve toplumlara göre farklı şekillerde süreklilik gösteren çok boyutlu bir kavramdır. Yoksulluğun çok boyutlu oluşu beraberinde farklı tanımlamaları da getirmektedir. Yoksulluk temel olarak iki açıdan ele alınmaktadır. İlki tamamen ölçülebilir kıstaslara dayalı objektif yaklaşım, ikincisi ise bireyin kendi değerlendirmesine dayalı subjektif yaklaşımdır. Objektif yoksulluk yaklaşımı gelir, tüketim harcamaları, kalori miktarı gibi somut ve ölçülebilir kıstaslar üzerinde yoğunlaşmakta ve bireylerin yaşamını sürdürebilmeleri için asgari gereksinim düzeyinin belirlenmesini ifade etmektedir. Literatürde objektif yoksulluk yaklaşımında kullanılan en temel iki yöntem, mutlak ve göreli yoksulluk tanımlamalarıdır. Mutlak yoksulluk, belli bir gelir seviyesinin altında yaşayan ya da temel mal ve hizmetleri satın almaya gücü yetmeyen birey ve hanehalklarının sayısını göstermektedir. Mutlak yoksulluk kavramı literatürde gelir yoksulluğu olarak da adlandırılmakta; birey veya hane halkının sadece gıda harcamaları-

nı dikkate alarak dar anlamda[2], gıda dışı harcamalarını da dikkate alarak geniş anlamda[3] tanımlanabilmekte ve buna dayalı olarak yoksulluk sınırları hesaplanmaktadır.

Objektif yoksulluğun bir diğer yaklaşımı olan göreli yoksulluk[4], Dünya Bankası tarafından *"bir toplumda kabul edilebilir tüketim düzeyinin altında kalma"* olarak tanımlanmaktadır (World Bank, 2008: 1). Bu yaklaşıma göre yoksulluk bireyin ya da hane halkının içinde yaşadığı toplumun ortalama refah düzeyini yakalayıp yakalayamadığı ile ilgili bir konudur. Bu nedenle de, göreli yoksulluk gelirin ülke içindeki dağılımına odaklanmakta ve toplumdaki ortalama gelir düzeyinin altında bir gelir düzeyine sahip olunması olarak tanımlanmaktadır[5].

Belirli birtakım kıstaslara göre ölçülebilen objektif yoksulluk yaklaşımlarının yanında sadece bireyin beyanına dayalı subjek-

2. Dar anlamda mutlak yoksulluk, bir bireyin minimum gıda harcaması için gerekli olan minimum gelir ya da yaşamını devam ettirebilmesi için alması gereken minimum kalori ihtiyacını sağlayamaması durumu olarak tanımlanabilir. Dünya Bankası, günlük geliri bir insanın hayatta kalabilmesi için gerekli en düşük kalori miktarı olan 2400 kcal'lik besini almaya yetmeyen insanları ve günlük 1 dolar olarak belirlenen mutlak yoksulluk sınırından daha az gelir düzeyine sahip olanları mutlak yoksul olarak tanımlamıştır [Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2001: 104]. Dünya Bankası'nın "günlük 1 dolar" yaklaşımından hareket edildiğinde, gelişmiş ülkelerde neredeyse hiç yoksul kalmamaktadır (İnsel, 2001: 64). Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler için günlük 1 dolar olarak belirlenen mutlak yoksulluk sınırı, ülkelerin gelişmişlik düzeylerindeki ve satın alma gücü paritelerindeki farklılıklar dikkate alınarak ayarlanmıştır. Daha sonra Dünya Bankası, yoksulluk sınırı olarak kullandığı günlük 1 dolarlık eşiğini, günlük 1,25 dolara yükseltmiştir (World Bank, 2008).

3. Geniş anlamda mutlak yoksulluk yaklaşımına göre yoksulluk, bir birey ya da hane halkının yaşamını sürdürebilmek için beslenme yanında giyinme, barınma, ısınma gibi en temel gereksinmelerini de satın alabilmesi için gerekli gelir düzeyine sahip olamaması durumu olarak tanımlanmakta ve dar anlamda tanımlanan mutlak yoksulluk sınırına göre daha yüksek bir yoksulluk sınırına yol açmaktadır. Bu gereksinmeleri karşılayacak bir gelir düzeyine sahip olmayan kişi yoksul sayılmaktadır. Yoksulluğu gıda, sağlık, eğitim, barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanması esasına göre tanımlayan bu yaklaşıma "Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı" denmektedir (Şenses, 2002: 64).

4. Göreli yoksulluk tanımlamasına göre yoksulluk sınırı saptanırken genellikle toplumdaki ortalama gelir düzeyi veya ortanca gelirin %50'sinin altındaki gelir temel alınmakta ve bu gelir düzeyinin altında gelire sahip olan bireyler yoksul kabul edilmektedir (İnsel, 2001: 66).

5. Hem mutlak hem de göreli yoksulluğun bir eksikliği yoksulluğun dağılımı konusunda bilgi içermemesidir. Bu eksikliği gidermek için yoksulluk açığı (yoksulluk sınırının altında kalan nüfusun ortalama gelirinin yoksulluk sınırıyla arasındaki fark) hesaplanır. Mutlak ve göreli yoksulluğun diğer bir eksikliği ise, bunların uluslararası karşılaştırmalarda anlamlarını yitirmesidir (Daha ayrıntılı bilgi için bkz. İnsel, 2001).

tif yoksulluk yaklaşımları da bulunmaktadır. Subjektif yoksulluk tanımlaması ilk kez Goedhart ve arkadaşları (1977) tarafından yapılmıştır. Goedhart ve arkadaşlarına (1977) göre yoksulluk, objektif olarak belirlenebilen doğal bir durum değildir. Subjektif yoksulluk yaklaşımında, yoksulluk düzeyine ilişkin en iyi kararın bireylerin değerlendirmesi doğrultusunda verilebileceği ve bireylerin kendi durumunu en iyi anlayan kişiler oldukları varsayılmaktadır. Subjektif yoksulluk, bireylerin sadece gelir ya da toplumsal fırsatlardan yararlanma düzeyi ile ilgili değil, yapamadıkları ya da erişemedikleri şeyler nedeniyle kendilerinden ya da çevrelerinden utanma sınırında olma ile de ilgilidir. Dolayısıyla tamamen subjektiftir ve bireye özeldir (DPT, 2001: 103).

Subjektif yaklaşımda genel olarak iki farklı yol izlenmektedir. Bunlardan ilkinde odak noktası gelir iken, ikincisinde bireyin algılarıdır. Gelirin odak noktası olduğu subjektif yaklaşımda minimum ya da yeterli olan gelirin ne olduğu bireyin kendi değerlendirmesine bırakılmıştır. Burada bireye iki farklı soru yöneltilerek, alınan cevaplardan subjektif refah değerlendirmeleri yapılmaktadır. İlk olarak bireye geçinmesi için gerekli olan *minimum gelir* sorulmaktadır. Literatürde bu soru tipi kullanılarak yapılan subjektif refah değerlendirmesine, *subjektif yaklaşım* denilmektedir. Diğer soru tipinde ise bireylere farklı durumlar (çok kötü, kötü, ..., *çok iyi*) için uygun gördükleri gelir düzeyleri sorulmaktadır. *Leyden yaklaşımı* olarak anılan bu subjektif refah değerlendirmesinde de refah ölçütü gelirdir (Van Praag, 1968, 1971; Van Praag ve Kapteyn, 1973). İkinci yaklaşımda ise, bireyden doğrudan gelire bağlı bir refah değerlendirmesi yapmasını istemek yerine, bireyin yoksulluk algısının ne olduğu tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu yaklaşımda da iki tip soru sorulabilmektedir. İlkinde bireye kendisini yoksul hissedip hissetmediği sorulmaktadır. İkincisinde ise bireye, en alt basamağında en yoksulun en üst basamağında en zenginin olduğu bir merdivende hanesini ya da kendisini kaçıncı basamakta gördüğü sorulmaktadır.

Yapılan karşılaştırmalı çalışmalarda her zaman subjektif yoksulluk oranları objektif yoksulluk oranlarından daha yüksek çıkmaktadır. Benzer özelliklere sahip bireyler subjektif refah değerlendirmesi sorularına birbirlerinden çok farklı cevaplar verebilmektedir. Bu durumun pek çok belirleyicisi vardır. Bunlar bireyin mevcut gelir ve harcama düzeyi (Ferrer-i-Carbonell, 2002; Gus-

taffson ve arkadaşları, 2004; Marks, 2007), gelir geçmişi (Kapteyn ve arkadaşları, 1985) referans grup etkileri (Ferrer-i-Carbonell, 2002; Ravallion ve Lokshin, 1999), içinde yaşadığı hane halkının yapısı ve demografik özellikleri (Gustaffson ve arkadaşları, 2004; Herrera ve arkadaşları, 2006), işgücü ve istihdam özellikleri (Marks, 2007; Ravallion ve Lokshin, 2002), eğitim (Wagle, 2007) ve sağlık durumu (Gustafsson ve arkadaşları, 2004) ile gözlemlenemeyen kişilik özellikleri olarak sıralanabilir (Ravallion, 2012; Ravallion ve Lokshin, 2001). Farklı subjektif refah tanımlamalarına göre yapılan çalışmalarda bulunan düşük gelir esneklikleri de subjektif refahın temel belirleyicisinin gelir olmadığını doğrular niteliktedir.

Hem objektif hem de subjektif yoksulluk tanımlamaları yoksulluğun farklı boyutlarını ortaya koymakta ve dolayısıyla birbirinin alternatifi olmak yerine tamamlayıcısı olarak işlev görmektedir. Bu açıdan genel olarak yoksulluğun, özel olarak da kadın yoksulluğunun anlaşılmasında iki ölçümün de kullanılmasında fayda vardır. Özellikle evli kadınların yoksulluğunu görünür kılmada sadece gelire dayalı ve hane temelli objektif kriterlere değil, aynı zamanda kadınların eğitim ve sağlık hizmetleri, gayrimenkul ve miras, yaşam alanında kendi başına karar alabilme gibi temel hak ve özgürlüklere erişmede, fiziksel ve duygusal şiddete maruz kalması halinde yaşayabileceği yoksunlukları da görünür kılmak için subjektif kriterlere ihtiyaç vardır. Bu amaçla izleyen alt bölümde kadınların hane içinde yaşadığı yoksulluk hem objektif hem de subjektif kriterlere göre değerlendirilmiştir.

IV. Subjektif ve Objektif Yoksulluk Açısından Muğla ve Mardin[6] Karşılaştırması

Alan araştırması Mardin (204) ve Muğla (204) merkez ilçelerinde toplam 408 evli kadınla yapılan yarı derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır[7]. Örneklem büyüklüğü Mardin ve

6. Mardin'in genel nüfus yapısına uyumlu olarak görüşülen kadınların %53'ü Arap, %39'u Kürt, %4,5'i Süryani ve %3,5'i Türk'tür. Bu bölümde oluşturulan tablolar bulguların etnik köken açısından önemli bir farklılık göstermemesinden dolayı etnik köken ayrımına göre oluşturulmamıştır.

7. Mardin merkez ilçesinin alan araştırması için seçilmesinin iki gerekçesi vardır. İlki, il bazında erişilebilen en son gösterge olan 2001 yılı TÜİK rakamlarına göre, Mardin 983 dolar olan kişi başı yıllık gelir düzeyi ile 81 il arasında 67. sırada yer almaktadır. Ayrıca Mardin, %5 olan kadınların işgücüne katılım oranı ile Türkiye sıralamasında

Muğla'nın genel nüfusuna göre hesaplanmış ve her iki ilde de yaklaşık olarak 200 hanenin anket için yeterli olduğu tespit edilmiştir. Anketler yapılırken tabakalı örneklem tekniği kullanılmış ve her ilin merkez ilçelerindeki tüm mahallelerden örneklem seçilerek farklı gelir grubundaki hanelere ulaşabilmek mümkün olmuştur. Tablo 1, objektif ve subjektif kriterlere göre Mardin ve Muğla'da görüşülen kadınların genel durumunu göstermektedir. Tabloda objektif kriterlere göre kimlerin yoksul olup olmadığının belirlenmesinde, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından açıklanan yoksulluk sınırları kullanılmıştır[8]. TÜİK tarafından farklı hane halkı büyüklüklerine göre belirlenmiş bu sınırlardan daha düşük aylık toplam hane halkı gelirine sahip olan kadınlar objektif kriterler açısından "yoksul", daha yüksek hane halkı gelirine sahip olanlar ise "yoksul değil" olarak kabul edilmiştir. Buna göre, objektif kriterler açısından yoksul olan kadınların oranı Mardin'de yaklaşık %46 iken, Muğla'da sadece %2,5'tir. Muğla'da sadece 5 kadın TÜİK tarafından açıklanan yoksulluk sınırlarının altında bulunmaktadır[9]. Bir diğer ifadeyle, Muğla'da kadınların yaklaşık %98'i, Mardin'de ise yaklaşık %54'ü objektif kriterler açısından değerlendirme yapıldığında yoksulluk sınırı üzerinde bulunmaktadır.

Objektif kriterlere göre yoksul olan ve olmayan kadınların ortalama yaşları ve aylık toplam hane halkı gelirleri Muğla'da Mardin'e oranla daha yüksektir. Objektif kriterlere göre yoksul

---

en sondadır. Söz konusu değerler göz önünde bulundurulduğunda Mardin en yoksul coğrafi bölgede yer almakta ve Türkiye'nin güneydoğusunun sosyoekonomik ve kültürel özelliklerini temsil etmektedir. Muğla merkez ilçesinin alan araştırması için seçilmesinin de iki gerekçesi vardır. İlk olarak, Muğla; 2001 yılı TÜİK rakamlarına göre kişi başına yıllık 3308 dolar gelir ile 81 il sıralamasında 5. sırayı almaktadır. Ayrıca Muğla'da kadınların işgücüne katılım oranı 2010 yılı TÜİK verilerine göre (TR32 düzey 2 sınıflaması) %37 ile Türkiye ortalamasının (%27,6) üzerindedir. Söz konusu özellikleriyle değerlendirildiğinde Muğla'nın seçilmesinin nedeni, Muğla'nın Türkiye'nin batı bölümünün sosyoekonomik ve kültürel özelliklerini sunmasıdır. Böylelikle farklı sosyoekonomik ve kültürel değerlere sahip kadınların objektif ve subjektif yoksulluk açısından karşılaştırılabilmesi mümkün olacaktır.

8. TÜİK tarafından 2010 yılı için 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 ve 10 kişiden oluşan hanehahalkları için açıklanan yoksulluk sınırları sırasıyla 599 TL, 759 TL, 896 TL, 1.025 TL, 1.140 TL, 1.252 TL, 1.358 TL, 1.451 TL ve 1.545 TL'dir. Çalışmada 10 kişiden kalabalık hanehalkları için de 10 kişilik hane halkı için açıklanmış olan yoksulluk sınırı kullanılmıştır.

9. 5 kişi üzerinden genelleme yapmak sağlıklı sonuçlar vermeyeceğinden, objektif kriterlere göre yoksul olanlara ilişkin değerlendirmeler genel olarak Mardin için yapılmıştır.

olan Mardinli kadınların yaklaşık %61'i kendisini aynı zamanda subjektif olarak da yoksul hissederken, %39'u yoksul hissetmemektedir. Muğla'da kadınların yaklaşık %32'si, Mardin'de ise %19'u, objektif olarak yoksul olmadıkları halde kendilerini yoksul hissetmektedir. Bu durum ise objektif ve subjektif yoksulluğun birbirinden ne kadar farklılaşabileceğini ve yoksulluğun sadece ekonomik temellere dayandırılarak tanımlanamayacağım göstermektedir. Mardin'de ekonomik kriterlere göre yoksul olan kadınlardan kendisini yoksul hissedenler ile hissetmeyenlerin ortalama hane halkı gelirleri arasında bir fark bulunmazken; objektif olarak yoksul olmayan kadınlar arasında her iki ilde de kendisini yoksul hisseden ile hissetmeyenlerin ortalama hane halkı geliri arasında önemli bir farklılık vardır. Bu duruma rağmen, Muğla'da kadınların yaklaşık üçte birinin Mardin'de ise yaklaşık beşte birinin objektif olarak yoksul olmadığı halde subjektif olarak kendisini yoksul hissetmesi gelirin tek başına kadınların yoksulluk algısını belirlemediğinin göstergesidir.

Subjektif yoksulluk ekonomik olduğu kadar sosyo-kültürel birçok faktörden de etkilenmektedir. Tablo 1'de kadınların subjektif olarak kendisini yoksul hissetmesine neden olabilecek birtakım değişkenler ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Bunlardan ilki kadınların eğitim düzeyidir. Yapılan çalışmalar eğitim düzeyi düştükçe subjektif yoksulluğun arttığını göstermektedir (Marks, 2007; Ravallion ve Lokshin, 2002; Wagle, 2007). Alan araştırması bulguları da bu çalışmaları destekler niteliktedir. Kendisini yoksul hisseden kadınların eğitim düzeyi kendisini yoksul hissetmeyen kadınlara göre daha düşüktür. Bu, ekonomik kriterlere göre yoksul olan ve olmayan tüm kadınlar için geçerlidir. Gelirden bağımsız olarak, daha eğitimsiz kadınlar kendilerini yoksul hissetmektedir. Türkiye'de kadınların ve kız çocuklarının okula gönderilmemesi ya da eğitimlerinin yarıda bıraktırılması önemli problemlerden biridir. Kadınların eğitimsiz olması ise onların sadece hane içindeki konumunu kötüleştirmekle kalmayıp aynı zamanda işgücüne katılımını engelleyen, katılsa bile daha düşük ücretli işlerde çalışmasına neden olan önemli bir faktördür. Bu ise neden daha az eğitimli kadınların daha yüksek oranda kendisini yoksul hissettiğini açıklamaktadır.

Hane halkı büyüklüğü subjektif yoksulluğu etkileyen bir diğer faktördür ve hane halkı büyüklüğü arttıkça bireyin kendisini yok-

sul hissetme durumunun da artmakta olduğu yapılan çalışmalarda ulaşılan bir başka sonuçtur (Herrera ve arkadaşları, 2006). Alan araştırması bulgularına göre kendisini yoksul hisseden kadınların kendisini yoksul hissetmeyenlere göre daha büyük hanelerde yaşaması bu bulguyu destekler niteliktedir. Bu bulgu objektif yoksulluk sınırının altında ve üstünde bulunan tüm örneklem için geçerlidir. Dolayısıyla gelirden bağımsız olarak daha büyük hanelerde yaşayan kadınlar daha küçük hanelerde yaşayanlara göre kendisini daha yoksul hissetmektedir. Hane halkı büyüklüğü arttıkça kadınların ev içi iş yükleri ve sorumlulukları artmakta ve bu durum kadınların kendisini daha yoksul hissetmesine neden olmaktadır.

Bireylerin istihdama katılım durumları da yoksulluk algılarını etkileyebilmektedir. Yapılan çalışmalarda işsiz bireylerin subjektif olarak kendisini daha yoksul hissettiği tespit edilmiştir (Marks, 2007; Ravallion ve Lokshin, 2002). Alan araştırmasından elde edilen bulgular Türkiye verileri ile uyumlu bir şekilde kadınların istihdama katılım oranlarının düşük olduğunu göstermektedir. Mardin'de görüşülen kadınların sadece %12,7'si, Muğla'da ise %53,9'u istihdama katılmaktadır. Objektif kriterlere göre yoksul olan kadınların istihdama katılım oranları yoksul olmayan kadınlara göre çok daha düşüktür. Bu durum ise söz konusu kadınların daha az eğitimli olmasından ve Tablo 2'de de ayrıntılı bir şekilde inceleneceği gibi çocuk ve hasta bakımı, ev içi sorumluluklar ve ataerkil aile yapısı gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır. Muğla'nın bir turizm kenti olması, Mardin'e göre daha fazla istihdam olanakları sunması ve ataerkil aile yapısının görece zayıf olması, yoksulluk sınırının üzerinde yaşayan kadınlar arasında işgücüne katılım oranının Muğla'da Mardin'e göre çok daha yüksek çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca objektif olarak yoksul olmayan kadınlar arasında işgücüne katılanların kendisini yoksul hissetme oranı katılmayanlara göre daha düşüktür. Dolayısıyla alan araştırması bulguları diğer çalışmalar ile uyumludur. İşgücüne katıl(a)mayan kadınlar kendisini daha yoksul hissetmektedir. Bu durum işgücüne katıl(a)mayan, dolayısıyla ekonomik kazanç elde edemeyen kadınların hane içindeki konumlarının "eve para getiren" kadınlara göre daha kötü olması ve hanede alınan kararlarda daha az söz sahibi olması gibi nedenlerden kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca işgücüne katıl(a)mayan kadınların kişisel ihtiyaç-

larını karşılamada eşlerine bağımlı olması da söz konusu kadınların daha büyük bir kısmının kendisini daha yoksul hissetmesine neden olabilmektedir.

Rusya için yapılan bir çalışmada (Ravillion ve Lokshin, 2002) otomobil, televizyon, bulaşık makinesi gibi birtakım eşyalara sahip olmanın subjektif refahı artırdığı tespit edilmiştir. Günümüzde bu tür materyallere sahip olmak daha kolay olduğundan alan araştırmasında kadınlara hanelerinin gayrimenkule sahip olup olmadığı, eğer haneye ait gayrimenkul var ise sahipliğinin kime ait olduğuna dair bir soru sorulmuştur. Yoksulluk sınırı altında bulunan kadınlar için bir değerlendirme yapıldığında, hanelerin sahip olduğu gayrimenkullerin neredeyse tamamının erkeklerin üzerine kayıtlı olduğu gözlenmektedir. Mardin'de gayrimenkul sahibi olan 28 hanenin sadece 2 tanesinde gayrimenkuller kadınların üzerine kayıtlı bulunmaktadır. Yoksulluk sınırı üzerinde olduğu halde kendisini yoksul hisseden kadınların gayrimenkul sahipliği oranının, hem Mardin'de hem de Muğla'da, yoksul hissetmeyenlere göre daha düşük olduğu gözlenmektedir. Yoksulluk sınırı altındaki ve üstündeki kadınlar karşılaştırıldığında, Mardin'de objektif olarak yoksul olmayan hanelerdeki kadınların gayrimenkul sahipliği oranında ciddi bir artış olduğu gözlenmektedir. Ancak yine de bu oran Muğla'daki oranın altında kalmaktadır. Mardin'de hanehalklarının sahip olduğu gayrimenkullerin çoğunlukla erkeklerin üzerine kayıtlı olması, süregelen geleneksel ve ataerkil toplum yapısının bir sonucudur. Bu durum aynı zamanda kadınların kendisini güvencesiz, yoksul ve yoksun hissetmesinin de nedenlerinden biridir.

Alan araştırmasında ayrıca kadınlara miras haklarının olup olmadığı sorusu da yöneltilmiştir. Buna göre Mardin'de gelir düzeyinden bağımsız olarak kadınların yaklaşık %65'i erkek kardeşleri ile eşit miras hakkına sahip olmadığını belirtmiştir[10]. Yoksulluk sınırının altında ve üstünde bulunan kadınlardan kendisini yoksul hissedenlerin yoksul hissetmeyenlere göre miras hakkına sahip olma oranları oldukça düşüktür. Mardin'de kadınların miras hakkından yoksun olması ya da erkek kardeşine göre daha az miras alması, geleneksel yapı ve geçmişten bugüne gelen törelerden

10. Tablodan görülmemekle birlikte görüşülen Kürt kadınların (80) %86'sı, Arap kadınların (108) %53,7'si, Süryani kadınların (9) %44,4'ü ve Türk kadınların (7) %14,3'ü erkek kardeşleri ile eşit miras hakkına sahip olmadığını belirtmiştir.

kaynaklanmaktadır. Kadınların miras hakkına sahipliği açısından Mardin ve Muğla'da çok büyük fark bulunmaktadır. Muğla'da her ne kadar tüm kadınların miras hakkı olsa da, 10 kadın (%5) erkek kardeşlerine göre daha az miras hakkının olduğunu beyan etmiştir. Oysa Mardin'de objektif kriterlere göre yoksul olan kadınların yaklaşık %73'ü yoksul olmayanların ise %58'i miras hakkının olmadığını ya da erkek kardeşlerine oranla mirastan daha az pay aldığını belirtmiştir.

Subjektif yoksulluğu etkileyen bir diğer önemli faktör ataerkil aile yapısıdır. Bu nedenle alan araştırmasında kadınlara kendisi ile ilgili çeşitli konularda (hangi partiye oy vereceği, kendi fiziksel görünümü ve giyim tarzı, aile ve akrabaları ziyaret etme, gündüz istediği yere özgürce gidebilme) karar alma özgürlüğünün olup olmadığına ilişkin sorular yöneltilmiştir. Mardin'de her ne kadar objektif olarak yoksul olan kadınlar içerisinde kendisini yoksul hissedenler ile hissetmeyenler arasında bu açıdan herhangi bir fark bulunmasa da, yoksulluk sınırı altında yaşayan kadınların sadece %19,4'ü bu tür kararları kendisinin alabildiğini beyan etmiştir. Mardin'de kadınların yaklaşık %80'i ise kendisi ile ilgili kararlarda eşinin veya aile büyüklerinin söz sahibi olduğunu ya da tek başına karar alma özgürlüğünün olmadığını ve eşinin onayını almak zorunda olduğunu beyan etmiştir. Kendisini yoksul hisseden kadınlar ile hissetmeyen kadınlar arasında karar alma özgürlüğü açısından bir fark olmamasının temel nedeni, Mardin'de baskın olan ataerkil aile yapısı ile açıklanabilir. Mardin'de kadınların kendisi ile ilgili konularda karar alma özgürlüğünün çok düşük olmasına rağmen bu durumun kadınların subjektif yoksulluk algısını etkilememesi, durumun *"kanıksanmış"* ya da *"içselleştirilmiş"* olduğuna dair bir gösterge sayılabilir.

Bireyin kendisi ile ilgili konularda özgür iradesi ile hareket edebilmesi açısından, yoksulluk sınırı üzerinde kendisini yoksul hissedenler ile hissetmeyenler arasında az da olsa bir fark bulunmaktadır. Her iki ilde de kendisini yoksul hisseden kadınlar arasında kişisel kararlarını özgürce alabildiğini beyan edenlerin oranı, kendisini yoksul hissetmeyenlerden daha düşüktür. Ancak burada asıl ilginç olan, ister yoksulluk sınırının üzerinde olsun ister altında, ister Doğu'da yaşasın ister Batı'da, kadınların eşlerine danışmadan ya da onların onayını almadan kendisi ile

ilgili konularda bile özgürce karar alma oranının düşüklüğüdür. Mardin'de yoksul olmayan kadınların sadece %35'i, Muğla'da ise %42'si bu tür kararları kendi özgür iradesi ile alabildiğini beyan etmiştir. Geriye kalanlar eşleri ya da aile büyüklerinin kararları doğrultusunda hareket etmektedir. Mardin'de yoksulluk sınırı üzerinde yaşayan kadınların yoksulluk sınırı altında yaşayan kadınlara göre kendisi ile ilgili konularda özgür iradesi ile karar alabilme oranları daha yüksek olsa da, bu oran yine de çok düşüktür. Aynı durum Muğla için de söz konusudur. Her durumda ve her yerde kadınların çoğu kendisi ile ilgili konularda dahi karar alırken eşinin ya da aile büyüklerinin iznini/onayını almak durumundadır.

Kadınların kendisini subjektif olarak yoksul hissetmesine yol açabilecek bir diğer önemli faktör, evlilik gibi çok önemli bir kararda dahi kendilerinin söz sahibi olamamasıdır. Mardin'de objektif kriterlere göre yoksul olan kadınların neredeyse tamamı (%91,4) görücü usulü ile evlenmiştir. Kendisini yoksul hisseden ile hissetmeyen kadınlar arasında bu açıdan önemli bir farklılık bulunmamaktadır. Kendisini yoksul hisseden ile hissetmeyen kadınlar arasındaki asıl fark, görücü usulü ile evlenmiş olmasına rağmen kadınların onayının alınıp alınmadığı sorusuna verilen cevaplarda ortaya çıkmaktadır. Mardin'de görücü usulü ile evlenen kadınlardan objektif kriterlere göre yoksul olmasına rağmen kendisini yoksul hissetmeyenlerin %82,4'ünün eşi ile evlenmeden önce rızası alınmışken, kendisini yoksul hisseden kadınlardan sadece %58,8'inin evlilik öncesi onayı alınmıştır. Yoksulluk sınırı üzerinde bulunan kadınlarda görücü usulü ile evlenenlerin oranı Mardin'de Muğla'ya göre iki kat daha fazladır. Her iki ilde de görücü usulü ile evlenmiş olan kadınlardan kendisini yoksul hissedenlerin yoksul hissetmeyenlere göre daha az bir oranının eşi ile evlenmeden önce rızası alınmıştır. Evlenirken rızası alınan kadınların kendisini yoksul hissetme oranı rızası alınmayan kadınlara göre daha düşüktür. Görücü usulü ile evlenme ataerkil aile yapısının baskın olduğu Mardin'de çok yaygın olan bir olgudur. Bu açıdan kendisini yoksul hisseden ile hissetmeyen kadınlar arasında anlamlı bir farklılık yokken, evlilik kararının kadınların rızası alınarak yapıldığı durumlarda kendisini yoksul hisseden kadınların oranı daha azdır.

Subjektif olarak yoksulluğu etkileyebilecek bir diğer önemli faktör de son dönemlerde Türkiye gündeminden hiç düşmeyen kadınlara yönelik şiddettir. Duygusal ve fiziksel olmak üzere farklı şekillerde kendisini gösteren aile içi şiddet, kadınların karşılaştığı ciddi problemlerden biridir ve kendilerini yoksul hissetmeleri üzerinde etkili olmaktadır. Mardin'de objektif kriterlere göre yoksul olan ve duygusal şiddete[11] maruz kalan kadınların %73,3'ü, fiziksel şiddete[12] maruz kalan kadınların ise %82,1'i kendisini yoksul hissetmektedir. Bu oranlar duygusal ve fiziksel şiddetin kadınların kendilerini yoksul hissetmeleri üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Alan araştırması bulguları duygusal ve fiziksel şiddetin ekonomik durumdan bağımsız bir şekilde tüm kadınların temel problemi olduğunu göstermektedir. Objektif kriterlere göre yoksul olmayan kadınların duygusal ve fiziksel şiddete maruz kalma oranları yoksul olanlara göre daha düşük olmasına rağmen, her iki ilde de kadınların önemli bir oranı duygusal (Mardin'de %44, Muğla'da %40) ve fiziksel şiddete (Mardin'de %17, Muğla'da %14) maruz kalmaktadır. Duygusal ve fiziksel şiddet, ekonomik olarak yoksul olmasa bile kadınların kendisini her iki ilde de yoksul hissetmesine neden olmaktadır. Mardin'de objektif olarak yoksul olmayan kadınlardan fiziksel şiddete uğrayanların neredeyse yarısı (%47,4) kendisini yoksul hissetmektedir. Muğla'da kadınların eşlerinin fiziksel şiddetine maruz kalma oranları Mardin'le kıyaslandığında daha düşüktür. Ancak oranların birbirine yakınlığı, ister yoksulluk sınırının altında olsun ister üstünde, ister Muğla'da olsun ister Mardin'de, şiddetin kadınların genel bir problemi olduğunu ortaya koymaktadır. Gelir ya da eğitim düzeyleri birbirinden çok farklı da olsa kadınlar her durumda eşlerinden şiddet görmekte ve bu durum kendisini yoksul hisseden kadınların oranını artırmaktadır.

11. Kadınların *"i) beni güvenilmezlik veya sadakatsizlikle suçlar, ii) istediğim zaman ailemle görüşmeme veya konuşmama izin vermez, iii) hakaret eder veya kötü hissetmemi sağlar, iv) başkalarının önünde aşağılayıcı* söz söyler veya davranışta bulunur, v*) bana veya yakınlarıma* zarar vermekle korkutur, vi*) alkol aldığında ailede huzursuzluk yaratır, vii) kadın olarak görevlerimi yerine getiremediğimi düşünür"* ifadelerine verdikleri cevaplardan yola çıkılarak duygusal şiddete maruz kalıp kalmadıkları belirlenmiştir.

12. Kadınların *"i) istemediğim halde cinsel ilişkiye girmek için ısrarcı olur, ii) fiziksel olarak bana zarar verir"* ifadelerine verdikleri cevaplardan yola çıkılarak fiziksel şiddete maruz kalıp kalmadıkları belirlenmiştir.

Tablo 1: Objektif ve Subjektif Kriterler Açısından Kadın Yoksulluğu: Mardin-Muğla

	Objektif Kriterlere Göre Yoksul Olan						Objektif Kriterlere Göre Yoksul Olmayan					
	Mardin			Muğla			Mardin			Muğla		
	Yoksul Hisseden 57 (%61,3)	Yoksul Hissetmeyen 36 (%38,7)	Toplam 93 (%45,6)	Yoksul Hisseden 3 (%60)	Yoksul Hissetmeyen 2 (%40)	Toplam 5 (%2,5)	Yoksul Hisseden 21 (%18,9)	Yoksul Hissetmeyen 90 (%81,1)	Toplam 111 (%54,4)	Yoksul Hisseden 64 (%32,2)	Yoksul Hissetmeyen 135 (%67,8)	Toplam 199 (%97,5)
Ortalama Hane Geliri (TL)	588,3	588,4	588,3	671,7	715	689	1.850	2.671,6	2.516,2	2.370,7	3.253,4	2.969,5
Ortalama Yaş	32,4	30,9	31,8	40	32,5	37	36,2	34,6	34,9	41,1	42,4	42
Ortalama Eğitim Görülen Yıl	3,3	4,6	3,8	5	5	5	6,9	8	7,8	9,3	10,3	10
Ortalama Hane Büyüklüğü	6,1	5,4	5,8	4	4	4	4,7	4,4	4,4	3,4	3	3,2
İstihdama Katılım	2 (%66,7)	1 (%33,3)	3 (%3,2)	1 (%50)	1 (%50)	2 (%40)	2 (%8,7)	21 (%91,3)	23 (%20,7)	31 (%28,7)	77 (%71,3)	108 (%54,3)
Hanenin Gayrimenkul Sahipliği	15 (%53,6)	13 (%46,4)	28 (%30,1)	1 (%50)	1 (%50)	2 (%40)	9 (%13,8)	56 (%86,2)	65 (%58,6)	44 (%29,7)	104 (%70,3)	148 (%74,4)
Gayrimenkul Sahipliği (Kadın)	1 (%6,7)	1 (%7,7)	2 (%7,1)	-	-	-	3 (%33,3)	17 (%30,4)	20 (%30,8)	23 (%52,3)	61 (%58,7)	84 (%56,8)
Eşit Miras Hakkı Olmayanlar	45 (%66,2)	23 (%33,8)	68 (%73,1)	-	-	-	12 (%18,8)	52 (%81,2)	64 (%57,7)	-	10 (%100)	10 (%5)
Kişisel Karar Alabilme Özgürlüğü	9 (%50)	9 (%50)	18 (%19,4)	2 (%66,7)	1 (%33,3)	3 (%60)	5 (%12,8)	34 (%87,2)	39 (%35,1)	19 (%22,6)	65 (%77,4)	84 (%42,2)
Görücü Usulü Evlilik	51 (%60)	34 (%40)	85 (%91,4)	2 (%50)	2 (%50)	4 (%80)	17 (%20,2)	67 (%79,8)	84 (%75,7)	20 (%26,3)	56 (%73,7)	76 (%38,2)
Evlenirken Rızasının Olması	30 (%58,8)	28 (%82,4)	58 (%68,2)	1 (%50)	2 (%100)	3 (%75)	10 (%58,8)	52 (%77,6)	62 (%73,8)	15 (%75)	50 (%89,3)	65 (%85,5)
Duygusal Şiddete Maruz Kalma	33 (%73,3)	12 (%26,7)	45 (%48,4)	2 (%66,7)	1 (%33,3)	3 (%60)	14 (%28,6)	35 (%71,4)	49 (%44,1)	23 (%29,1)	56 (%70,9)	79 (%39,7)
Fiziksel Şiddete Maruz Kalma	23 (%82,1)	5 (%17,9)	28 (%30,1)	1 (%50)	1 (%50)	2 (%40)	9 (%47,4)	10 (%52,6)	19 (%17,1)	16 (%57,1)	12 (%42,9)	28 (%14,1)

İstihdama katıl(a)mama daha önce de tartışıldığı gibi kadınların yoksulluk algısını etkileyebilmekte ve kendisini daha yoksul hissetmesine neden olmaktadır. Tablo 2, görüşmecilere yöneltilen *"çalışmama nedeniniz nedir?"* sorusuna verilen cevapları özetlemektedir[13]. Mardin'de yoksulluk sınırı altında bulunan kadınlarda hem yoksul hissedenler hem de yoksul hissetmeyenler açısından kadınların çalışma hayatından uzak kalmasının en temel nedeni çocuk veya hasta bakımı olarak görülmektedir. İkinci neden olarak da eşlerinin ve zamanında (bekârken) ailelerinin izin vermemesi ile çevre baskısı (kadının çalışmasının hoş karşılanmaması) gelmektedir. Yoksulluk sınırının üzerinde ise her iki ilde de kadınların çalışmamasının ardında yatan temel neden eş, aile ve çevre baskısı ile çocuk ve hasta bakımıdır.

Objektif kriterlere göre yoksul olmayan kadınların çalışmama nedenleri olarak belirtilen diğer faktörler Mardin ve Muğla'da farklılaşmaktadır. Mardin'de istemediği için ya da ihtiyaç olmadığı için çalışmama, kadınların çalışma hayatından uzak kalmasında en çok dile getirilen üçüncü neden olurken, bunu sırasıyla ev içi sorumlulukların varlığı, iş veya uygun iş olmaması ve beşeri sermaye yetersizliği (sağlık problemlerinin olması, eğitimsizlik) izlemektedir. Muğla'da ise kadınların çalışmama nedeni olarak en çok dile getirdikleri üçüncü neden iş veya uygun iş olmamasıdır. Ev içi sorumlulukların varlığı, istemediği için ya da ihtiyaç olmadığı için çalışmama ve beşeri sermaye yetersizliği de sırasıyla diğer nedenler olarak belirtilmiştir. Alan araştırması bulguları, her iki ilde de kadınların işgücüne katılımının artırılması için oluşturulacak politikaların sadece kadınların üzerindeki çocuk ve hasta bakımı yükünün alınması ile değil, aynı zamanda kadınların *"çalışması"* durumuna eş, aile ve çevrenin *"alıştırılması"*ndan geçmekte olduğunu ortaya koymaktadır. Çarpıcı olan ise sosyoekonomik olarak kadınların çevre baskısından görece daha az etkilenmesinin beklenildiği Muğla'da da aynı sorunun yaygın oluşudur. Bu ise kadınların ister Doğu'da yaşasın ister Batı'da iş hayatına katılmada benzer sorunlar ile karşılaştığını göstermektedir.

13. Bu soruya görüşmecilerin verdikleri cevaplar çok çeşitli olduğu için altı ana başlık altında toplanmıştır.

Tablo 2: Kadınların İşgücü Piyasasından Uzak Kalma Nedenleri

	Objektif Kriterlere Göre Yoksul Olan					
	Mardin			Muğla		
	Yoksul Hisseden 55 (%61,1)	Yoksul Hissetmeyen 35 (%38,9)	Toplam 90 (%44,1)	Yoksul Hisseden 2 (%66,7)	Yoksul Hissetmeyen 1 (%33,3)	Toplam 3 (%1,5)
Çocuk veya hasta bakımı	38 (%64,4)	21 (%35,6)	59 (%65,6)	1 (%50)	1 (%50)	2 (%100)
Ev içi sorumluluklar	26 (%65)	14 (%35)	40 (%44,4)	-	-	-
İş veya uygun iş olmaması	20 (%69)	9 (%31)	29 (%32,2)	-	-	-
Beşeri sermaye eksikliği	7 (%53,8)	6 (%46,2)	13 (%14,4)	3 (%100)	-	3 (%100)
Eş, aile veya çevre baskısı	24 (%54,5)	20 (%45,5)	44 (%48,9)	-	-	-
İstememesi veya ihtiyaç duyulmaması	4 (%66,7)	2 (%33,3)	6 (%6,7)	-	-	-
	Objektif Kriterlere Göre Yoksul Olmayan					
	Mardin			Muğla		
	Yoksul Hisseden 19 (%21,6)	Yoksul Hissetmeyen 69 (%78,4)	Toplam 88 (%43,1)	Yoksul Hisseden 34 (%37)	Yoksul Hissetmeyen 58 (%63)	Toplam 92 (%45,1)
Çocuk veya hasta bakımı	7 (%20)	28 (%80)	35 (%39,8)	18 (%52,9)	16 (%47,1)	34 (%37)
Ev içi sorumluluklar	3 (%16,7)	15 (%83,3)	18 (%20,5)	8 (%44,4)	10 (%55,6)	18 (%19,6)
İş veya uygun iş olmaması	2 (%12,5)	14 (%87,5)	16 (%18,2)	6 (%31,6)	13 (%68,4)	19 (%20,7)
Beşeri sermaye eksikliği	2 (%15,4)	11 (%84,6)	13 (%14,8)	6 (%75)	2 (%25)	8 (%8,7)
Eş, aile veya çevre baskısı	11 (%25,6)	32 (%74,4)	43 (%48,9)	14 (%34,1)	27 (%65,9)	41 (%44,6)
İstememesi veya ihtiyaç duyulmaması	1 (%5,3)	20 (%95,2)	21 (%23,4)	3 (%20)	12 (%80)	15 (%16,3)

Not: Görüşülen bazı kadınların "çalışmama nedeniniz nedir?" sorusuna birden fazla cevap vermesinden dolayı, ayrı ayrı nedenlerin toplamı ile genel toplam birbirinden farklıdır.

V. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Yoksulluğun kadınlaşması kavramı, yoksulluğun zaman içinde gittikçe artan oranda kadınların problemi haline geldiğini ve artan oranda kadın ve kadınlara bağlı yaşayan çocukların yoksulluk sınırının altına düştüğünü vurgulamaktadır. Aile yapısının değişmesi, boşanmaların artması, evlilik dışı çocuk sahibi olma oranının artması, çocukların kadınlar tarafından bakılması ve dolayısıyla reisi kadın olan hanelerin artması, erkeklerle karşılaştırıldığında kadınların daha düşük eğitim düzeyine sahip olması nedeni ile işgücü piyasasına ya katılamaması ya da niteliksiz işlerde düşük ücretli olarak çalışması, işgücü piyasasında varolan cinsiyet ayrımcılığı ve kadınların yoksulluktan kurtulabilme yeteneklerinin varolan kültürel, yasal ve geleneksel yapı tarafından zorlaştırılması yoksulluğun kadınlaşmasının ardındaki nedenleri açıklamak için kullanılmıştır. Ancak yoksulluğun kadınlaşması kavramı reisi kadın olan hanelere ve gelire çok önem vermesi; cinsiyet ilişkilerini, evli kadınların hane içindeki konumlarını, hane içi kaynak dağılımının kadınlar üzerindeki etkilerini ihmal etmesi ve sadece ekonomik kriterlere dayalı olarak yoksulluğu ölçmeye çalışması nedeni ile kadın yoksulluğunu anlamakta yetersiz kalmaktadır. Oysa kadınların hane içindeki ve toplumdaki rollerini/konumlarını ve yoksulluk algılarını dikkate almadan yoksullaşmayı yaratan mekanizmaları ve kadınları yoksullaşmaya götüren süreçleri anlamak ve incelemek mümkün değildir.

Kadınları yoksullaştırmaya götüren süreçleri anlamak için Muğla ve Mardin'de 408 evli kadınla yarı derinlemesine görüşme yapılmıştır. Elde edilen veriler kadınların sadece hane gelirine göre değil, aynı zamanda kendisini yoksul hissedip hissetmediğini de dikkate alarak kadınları yoksullaştırmaya götüren süreçler açısından incelenmiştir. Alan araştırması bulgularına göre, kadınların istihdama katıl(a)maması, büyük hanelerde yaşaması, daha az eğitim alması, gayrimenkul sahibi ol(a)maması, eşit miras hakkına sahip ol(a)maması, kişisel karar alma özgürlüklerinin eşi ve aile büyükleri tarafından kısıtlanması ve evlenirken rızasının alınmaması kendisini daha yoksul hissetmesine neden olmaktadır. Muğla'da kadınlar faaliyet ve kararlarını gerçekleştirmede daha özgürken ve sosyal hayata daha fazla katılabilirken, Mardinli kadınlar ise ataerkil toplumsal yapının bir sonucu olarak evlerine

"hapis" olmakta, sosyal hayata katılamamakta ve eşlerinden onay almadan birçok faaliyeti gerçekleştirememektedir.

Mardin'de Muğla'dakiler ile karşılaştırıldığında kadınlar, çalışmasına izin verilmemesi ve mirastan yoksun bırakılması gibi ekonomik şiddet yanında duygusal ve fiziksel şiddet gibi şiddetin her türlüsüne daha fazla maruz kalmaktadır. Bu anlamda Mardin'de Muğla'ya kıyasla kadınları yoksullaşmaya götüren hane içi eşitsizliklerin daha fazla olduğu söylenebilir. Ancak bu durumun etnik köken farkından ziyade *"kadın olma durumu"*, daha ataerkil ve geleneksel bir ortamda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin Mardin'de daha yoğun yaşanması ile ilgisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Kadınların istihdama katılmasının önündeki en büyük engel ise çocuk veya hasta bakımı ile eş, aile veya çevre baskısıdır. Her iki ilde de kadınların büyük bir çoğunluğu *"eve hapsolmasına"* yol açan en önemli faktör olarak bu iki nedeni belirtmiştir. Dolayısıyla kadınların işgücüne katılımının sağlanmasında kadınların üzerindeki ev içi sorumluluklarının alınması veya azaltılması çok önemlidir. Bu açıdan devletin yönlendirmesi ile işyerlerinde kreş ve çocuk bakım birimlerinin yaygınlaştırılması, maliyetin bir kısmının işyerleri tarafından üstlenilmesi kadınların çalışmasını engelleyen en önemli faktörün ortadan kalkmasını sağlayacaktır. Ancak eş, aile ve çevre baskısının ortadan kaldırılması uzun dönemli sosyo-kültürel bir değişimi gerektirmektedir. Bu ise bilinçlendirme kampanyaları ve eğitim ile mümkün olabilecektir. Kadınların işgücüne katılımı, *"kadınların güçlendirilmesini"*, hanede ve kişisel yaşam alanında *"karar alma gücünün"* artmasını sağlayacaktır.

Türkiye'de yoksullukla mücadeleye yönelik üretilen politikalar, yoksul kesimin profilini ve kadınların konumunu dikkate almadığından istenilen başarıya ulaşamamıştır. Kadın yoksulluğuna etkin çözümler bulabilmek için farklı yoksulluk deneyimlerine, gelir düzeylerine, yapabilirliklere, kültür ve etnik kökenlere sahip kadınlar için farklı politika önerilerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca özelikle Mardin'de çalışan kadınlara karşı toplumun bakış açısının ve önyargının değiştirilmesi, kadınların hane içinde maruz kaldığı şiddetin azaltılması için eğitim ve bilinçlendirme kampanyalarının yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Kaynakça

Bianchi, S. M. (1999), "Feminization and Juvenilization of Poverty: Trends, Relative Risks, Causes and Consequences", *Annual Review of Sociology*, 25, s. 307-333.

Buğra-Kavala, A. ve Keyder, Ç. (2008), *Kent Nüfusunun En Yoksul Kesiminin İstihdam Yapısı ve Geçinme Yöntemleri*, TÜBİTAK Projesi, İstanbul.

Casper, L. M., McLanahan, S. S. ve Garfinkel, I. (1994), "The Gender-Poverty Gap: What We Can Learn from Other Countries", *American Sociological Review*, 59, s. 594-605.

Çamur-Duyan, G., Acar, H., Acar, Y. B. ve Karataş, K. (2007), "Boşanmış Kadınların Yaşam Öyküleri ve Yoksullukla Baş Etme Biçimleri", *Kriz Dergisi*, 15 (1), s. 25-38.

Daly, M. (1992), "Europe's Poor Women? Gender in Research on Poverty", *European Sociological Review*, 8 (1), s. 1-12.

Devlet Planlama Teşkilatı (2001), *Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu* (DPT Yayın No: 2599). ÖİK: 610, Ankara.

Ecevit, Y. (2010), *Handbook on Gender Equality in Labor Market*, Pelin Offset, Ankara.

Elmelech, Y. ve Lu, H. H. (2002), "Race Ethnicity and the Gender-Poverty Gap", *The Levy Economics Institute of Bard College*, WP: 351, Ağustos.

Evans, P. (2010), "Women's Poverty in Canada: Cross-Currents in an Ebbing Tide", *Poor Women in Rich Countries: the Feminization of Poverty over the Life Course*, Oxford University Press, s. 151-174.

Ferrer-i-Carbonell, A. (2002), "Income and Well-being: An Empirical Analysis of the Comparison Income Effect", *Tinbergen Institute Discussion Paper* (No. 019/3).

Goedhart, T., Halberstadt, V., Kapteyn, A. ve Van Praag, B. M. S. (1977), "The Poverty Line: Concept and Measurement", *The Journal of Human Resources*, 12 (4), s. 503–520.

Goldberg, G. S. (2010a), "Revisiting the Feminization of Poverty in Cross-National Perspective", *Poor Women in Rich Countries: the Feminization of Poverty over the Life Course*, Oxford University Press, s 3-28.

Goldberg, G. S. (2010b), "Feminization of Poverty in the United States: Any Surprises?", *Poor Women in Rich Countries: The Feminization of Poverty over the Life Course*, Oxford University Press, s. 230-266.

Gökovalı, U. ve Danışman, A. (2010), "Feminization of Poverty: Does it Really Exist in Turkey?", *New Perspectives on Turkey*, 42, s. 179-201.

Gustafsson, B., Shi, L. ve Sato, H. (2004), "Can a Subjective Poverty Line be applied to China? Assessing Poverty among Urban Residents in 1999", *Journal of International Development*, 16, s. 1089-1107.

Herrera, J., Razafındrakoto, M. ve Roubaud, F. (2006), The Determinants of Subjective Poverty: A Comparative Analysis between Madagascar and Peru, *DIAL* (DT/2006-01).

Heyzer, N. (2006), "Poverty and Women's Work in the Informal Economy", *The Issue of UNIFEM*, World Bank, Washington DC.

İlkkaracan, İ. ve Selim, R. (2007), "The Gender Wage Gap in the Turkish Labor Market", *Labour*, 21 (3), s. 563-593.

İnsel, A. (2001), "İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri", *Toplum ve Bilim*, 89, s. 62-72.

Jato, M. N. (2004), "Gender-Responsive Programming for Poverty Reduction", *United Nations Population Fund (UNFPA) Technical Paper.*

Kapteyn, A., Van De Geer, S. ve Van De Stadt, H. (1985), "The Impact of Changes in Income and Family Composition on Subjective Measures of Well-being", *Horizontal Equity, Uncertainty, and Economic Well-Being*, University of Chicago Press, Chicago, s. 35-68.

Kardam, F. (2009), *Kadınlar ve Yoksullukla Mücadele*, http://bianet.org/english/human-rights/14914-kadinlar-ve-yoksullukla-mucadele--2, Erişim: 11.11.2009

Kimoto, K. ve Hagiwara, K. (2010), "Feminization of Poverty in Japan: A Special Case?", *.Poor Women in Rich Countries: The Feminization of Poverty over the Life Course*, Oxford University Press, s. 202-230.

Klammer, U. (2010), "Germany: Poverty as a Risk for Women Deviating from the Male Breadwinner Norm", *Poor Women in Rich Countries: The Feminization of Poverty over the Life Course*, Oxford University Press, s. 94-121.

Lichtenwalter, S. (2005), "Gender Poverty Disparity in US Cities: Evidence Exonerating Female-Headed Families", *Journal of Sociology and Social Welfare*, 32 (2), s. 75-96.

Macpherson, D. A. ve Hirsch, B. T. (1995), "Wages and Gender Composition: Why do Women's Jobs Pay Less?" *Journal of Labor Economics*, 13 (3), s. 426-471.

Marks, G. N. (2007), "Income Poverty, Subjective Poverty and Financial Stress", *Social Policy Research Paper* (No. 29), Australian Government, FaCSIA.

Martin, C. (2010), "Feminization of Poverty in France: A Latent Issue", *Poor Women in Rich Countries: The Feminization of Poverty over the Life Course*, Oxford University Press, s. 61-94.

McCall, L. (1998), "Spatial Routes to Gender Wage (In)equality: Regional Restructuring and Wage Differentials by Gender and Education", *Economic Geography*, 74 (4), s. 379-404.

Mclanahan, S. S., Sorensen, A. ve Watson, D. (1989), "Sex Differences in Poverty 1950-1980", *Signs*, 15 (1), s. 102-122.

McLanahan, S. S. ve Kelly, E. L. (1999), "The Feminization of Poverty: Past and Future", *Handbook of Gender Sociology*, Plenum, New York, s. 127-145.

Millar, J. (2010), "The United Kingdom: The Feminization of Poverty?", *Poor Women in Rich Countries: The Feminization of Poverty over the Life Course,* Oxford University Press, s. 121-151.

Moghadam, V. M. (2005), "The Feminization of Poverty and Women's Human Rights", *Social and Human Sciences Sector (SHS) Papers in Women's Studies/Gender Research* (No.2), UNESCO.

Morlicchio, E. ve Spinelli, E. (2010), "The Italian Case", *Poor Women in Rich Countries: The Feminization of Poverty over the Life Course,* Oxford University Press, s. 174-202.

Musick, K. ve Mare, R. D. (2004), "Family Structure, Intergenerational Mobility, and the Reproduction of Poverty: Evidence for Increasing Polarization?", *Demography,* 41 (4), s. 629-648.

Paull, G. (2006), "The Impact of Children on Women's Paid Work", *Fiscal Studies*, 27 (4), s. 473-512.

Pearce, D. (1978), "The Feminization of Poverty: Women, Work and Welfare", *Urban and Social Change Review*, 11 (1), s. 28-36.

Popova, D. (2002), "The Impact of the Gender Composition of Households on Inequality and Poverty: A Comparison across Russia and Eastern Europe", *Communist and Post-Communist Studies*, 35, s. 395-409.

Poverty Data A Supplement to World Development Indicators: 2008 (Veri Dosyası), World Bank, http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/WDI08supplement1216.pdf.

Quisumbing, A. R., Haddad, L. ve Pena, C. (1995), "Gender and Poverty: New Evidence from 10 Developing Countries", *Food Consumption and Nutrition Division (FCND) Discussion Paper* (No. 9),Aralık.

Ravallion, M. ve Lokshin, M. (1999), "Subjective Economic Welfare", *World Bank Policy Research Paper* (No. 2106), Development Research Group, World Bank, Washington D.C.

Ravallion, M. ve Lokshin, M. (2001), "Identifying Welfare Effects from Subjective Questions", *Economica,* 68 (271), s. 335–357.

Ravallion, M. ve Lokshin, M. (2002), "Self-Rated Economic Welfare in Russia", *European Economic Review*, 46, s. 1453-1473.

Ravallion, M. (2012), "Poor or Just Feeling Poor? On Using Subjective Data in Measuring Poverty", *World Bank Policy Research Working Paper* (No. 5968), Development Research Group, World Bank, Washington D.C.

Sainsbury, D. ve Morissens, A. (2010), "Sweden: The Feminization of Poverty?", *Poor Women in Rich Countries: the Feminization of Poverty over the Life Course,* Oxford University Press, s. 28-61.

Sallan Gül, S. (2004), "Eşitsizlik, Yoksulluğun Kadınlaşması-Kadınların Yoksullaşması: Ankaralı Yoksul Kadınlar", *IV. Ulusal Sosyoloji Kongresi* 16-18 Ekim 2003, Sosyoloji Derneği Yayını, Ankara, s. 353-370.

Stevens, A. H. (1994), "The Dynamics of Poverty Spells: Updating Bane and Ellwood", *The American Economic Review*, 84 (2), s. 34-37.

Şenol-Cantek, F. L. (2001), "Fakir/Haneler: Yoksulluğun Ev Hali", *Toplum ve Bilim*, 89, s. 102-131.

Şenses, F. (2002), *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Van Praag, B. M. S. ve Kapteyn, A. (1973), "Further Evidence on the Individual Welfare Function of Income: An Empirical Investigation in the Netherlands", *European Economic Review*, 4, s. 33-62.

Van Praag, B. M. S. (1968), *Individual Welfare Functions and Consumer Behavior*, North-Holland Publishing Company, Amsterdam.

Van Praag, B. M. S. (1971), "The Welfare Function of Income in Belgium: An Empirical Investigation", *European Economic Review, Spring*, s. 337-369.

Wagle, U. R. (2007), "Poverty in Kathmandu: What do Subjective and Objective Economic Welfare Concepts Suggest?", *Journal of Economic Inequality*, 5, s. 73-95.

Bangladeş Kırsalında Kadının Güçlendirilmesi ve Mikrokredi Uygulamaları

Miki Suzuki Him / Çev. *Özlem Altunsu Sönmez*

Giriş

Bu çalışmada, Bangladeş'te kadının mikrokrediler yoluyla güçlendirilmesine değinilecektir. Öncelikle mikrokredi ya da bugünkü adıyla mikrofinansın kurumsal amaçları, yoksullukla mücadele ve kadının güçlendirilmesi olarak bilinmektedir. Hızla büyümesine ve uluslararası alanda beğenilmesine rağmen, özellikle kadının güçlendirilmesi konusunda şimdiye kadar uygulanan mikrofinans programları değerlendirmeleri arasında ortak bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bu tartışmanın bizzat kendisi kadın yoksulluğunun karmaşıklığını ortaya koymaktadır.

Çalışmada, 1990'lı yılların ortalarında Bangladeş'te, kentsel ve kırsal kesime ilköğretim hizmeti sunan Bangladeş-Japon ortaklığındaki bir sivil toplum kuruluşunda gerçekleştirilen çalışmalar ve kırsal bir alanda araştırma yapmak için geçirilen üç aylık deneyimlerden yararlanılmıştır. Orada bulunulan süre zarfında yardım kuruluşlarının ve kalkınma çalışmalarının içindeki diğer sosyal programlardan ziyade mikrokredi talebi üzerine olan hareretli tartışmalar izlenmiştir. Dolayısıyla temel olarak literatür çalışmasına dayanan bu yazı, deneyimlerle harmanlanıp aktarılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Bangladeş'te kadınların dezavantajlı durumlarının resmi çizilip mikrofinans programlarının gelişimi anlatılmıştır. İkinci olarak, programların kadınların güçlendirilmesine olan etkileri üzerine yapılan tartışmalara ve son olarak da yoksulluğun karmaşık yapısı, ataerkillik ve kadının güçlendirilmesi konularına değinilmiştir.

Bangladeş'te Kadın ve Yoksulluk

Bangladeş, Britanya İmparatorluğu ve Pakistan'a karşı iki büyük bağımsızlık savaşından sonra 1971 yılında kurulmuş bir Güney Asya ülkesidir. Burma, Bengal Körfezi ve Hindistan ile çevrili olan bu ülke verimli bir delta bölgesinde yer almaktadır. Ekolojik zenginliği nedeniyle verimli toprakları, halk edebiyatı ve şarkılarında "Altın Bengal" (Sonal Bangla) olarak adlandırılmıştır. Buna karşın, Bangladeş, bağımsızlıktan sonra uluslararası alanda yoksulluk ve doğal afetlerle bilinen bir ülke haline gelmiştir. Bugün ülke, %40'ının yoksulluk sınırının altında yaşadığı 147 milyon nüfusu ile dünyada nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu ülkelerden biridir. Ekonomik yoksunluk özellikle nüfusun %70'inin yaşadığı kırsal alanda daha ciddi boyutlardadır. Kişi başına düşen tüketim miktarına göre yoksulluk sınırının altında olan nüfus oranı kırsalda %44 iken bu oran kentte %28'dir (Narayan ve Zaman, 2008).

İstatistiksel veriler sosyoekonomik yoksunlukta cinsiyet eşitsizliğini göstermektedir. Cinsiyet ayrışması verilerinin eksikliği ve ev içi kaynakların eşitsiz dağılımının görünmezliği nedeniyle aslında kadınların yoksulluğunu ölçmek zordur. Bununla beraber son zamanlarda yapılan bir analiz, birçok endeksin sürekli olarak kadınların erkeklerden daha kötü durumda olduğunun

belirtildiği ülkelerden birinin Bangladeş olduğunu göstermektedir (Quisumbing vd, 2001). Bangladeş 146 ülke arasında 0,550 toplumsal cinsiyet eşitsizlik endeksi ile 112. sırada yer almaktadır (UNDP, 2012). Hükümet verilerine göre 100 bin canlı doğumda anne ölümü 320 iken Birleşmiş Milletler bu sayının 570 gibi yüksek bir rakam olduğunu belirtmektedir (UNICEF, 2012). Her yıl gebeliğe ve doğum komplikasyonlarına bağlı olarak da yaklaşık 12 bin kadın hayatını kaybetmektedir. 2007 yılı Nüfus ve Sağlık Araştırması'na göre (National Institute of Population Research and Training vd 2009), doğurganlık yaşında olan kadınların yaklaşık üçte biri normal ağırlıklarının altında kiloya sahiptir. Ayrıca 15-49 yaş arası evlenmiş kadınların yarısından fazlası eşleri tarafından fiziksel ve/veya cinsel şiddet formlarından bazılarını gördüğünü belirtmiştir.

Bununla beraber, yakın zamanda Bangladeş, kız çocuklarının eğitimi ve kadınların istihdamı konusunda önemli kazanımlar elde etmiştir (UNICEF, 2012). İlk ve ortaöğretimde artık kız çocuklarının oranı erkek çocuklarını geçmiş olmasına rağmen ortaöğretimde okula devamlılık oranları hâlâ son derece düşüktür. Bu oran kız çocuklarında %53, erkek çocuklarında %46'dır. Üçüncü derece eğitimde ise her 10 erkek öğrenciye karşılık 6 kız öğrenci yer almaktadır. Kadın istihdam oranı son yıllarda önemli ölçüde artmıştır. Ev içi üretimi dışarıda bırakan klasik tanımda, cinsiyet farkı devam etmekle beraber kadınların işgücüne katılım oranı 1983-1984'te %8,2'den, 1999-2000 döneminde %22,8'e yükselmiş; ama buna rağmen erkek işgücü katılım oranı 2000 yılı için %73,5 olmuştur (Rahman, 2005: 7). Kentsel alanda, çok sayıda çalışanını genç kadınların oluşturduğu hazır giyim endüstrisinin büyümesi, kadınların işgücüne katılımının artmasına kısmen katkı sağlamıştır. Bununla beraber, benzer artış eğilimi kırsal alanda da görülmüştür. Kırsalda kadınların işgücüne katılım oranı 1984 ile 2000 arasında %7'den %22'ye yükselmiştir (Mahmud, 2003). Bu artışa kırsal ekonominin çeşitlenmesi yardımcı olmuştur; ancak en önemli faktör yoksul kadınların girişimciliğini destekleyen ülke çapında yaygın mikrofinans programları olarak kabul edilmektedir.

Kadın Yoksulluğu ve Mikrofinans

Mikrofinans, yoksullar için kredi ve tasarruftan, sigorta primleri ve emekliliğe kadar geniş bir programı içermektedir. Mikrofinans programlarının çoğu Bangladeş devletinin etkinliğinin zayıf olduğu kırsal toplumda varolan boşlukta hızla büyümüş olan STK'lar tarafından işletilmektedir. Mikrofinans programı, 1976 yılında Bangladeşli iktisatçı Prof. Muhammed Yunus tarafından Grameen Bankası'nın (Kırsal Banka) kurulması ile başlamıştır. O dönemlerde Bangladeş kırsalındaki yoksul köylülerin, resmi finansal sektörünün desteğinden yoksun olması sebebiyle, yüksek faizlerle tefecilerden borç alarak daha da yoksullaşması yaygındı. Bunun yerine Grameen Bankası yoksullara kendi kendine yetmeyi ve girişimciliği teşvik ederek mikrokredi yani düşük faizli kredi ile teminatsız kredi sağladı. Kredi almak isteyen yoksulun *şomiti* adı verilen bir kooperatif grubun içinde yer alması gerekliydi. Grubun üyeleri sırayla kredi alabilmekteydi. Kooperatifin bir üyesi aldığı krediyi ödedikten sonra diğer üyeler de kredi çekebilmekteydi. Ayrıca geri ödemelerden üyeler topluca sorumlu tutulmaktaydı. Grameen üyeleri köylerde bir merkezde her hafta buluşur ve haftalık geri ödemelerini banka görevlisine teslim ederdi. Grameen Bankası sürpriz bir şekilde %98 geri dönüş oranı ile yoksulların "bankaca muteber" olduğunu kısa bir sürede dünyaya kanıtladı.

Bugün mikrokredi, kadınlar için yoksullukla mücadele programı olarak bilinmektedir. Fakat 1970'lerin sonunda kadınlar, bu programdan faydalananların yarısından daha azını oluşturmaktaydı (Karim, 2011). 1995 yılında ise faydalananların %95'i kadınlar oldu (Khandker vd 1995, akt. Chowdry, 2011). Mikrokredi programı sahada pragmatizmin uygulanmaya başlaması ve kalkınma söylemindeki pragmatik değişimin birleşmesi sonucunda kadınların bir programı haline gelmiştir. İlk olarak Grameen görevlileri ilk günlerde erkek üyeler yüzünden bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Gün boyu çalışan erkekler zorunlu haftalık toplantılara katılamamıştır. Dahası onların zamanında ödeme yapmasını sağlamak daha uysal olan kadınlara göre çok daha zor hale gelmiştir (Karim, 2011). Ayrıca kadınların kazancını evleri ve daha çok işleri için kullanma eğilimi gösterdiği, erkeklerin ise daha çok kendi kişisel harcamalarına kullandığı ortaya çıkmıştır. İkinci olarak "Kalkınmada Kadın" yaklaşımı olarak bilinen kalkınma

programlarında kadın konularının ele alınma çağrısı 1970'lerde ortaya çıkmış ve Birleşmiş Milletler Kadınlar On Yılı 1975'te ilan edilmiştir. Bu hemen hemen hepsi yabancı yardımlara bağımlı olan Bangladeşli STK'lar için kalkınma söyleminin önemli bir paradigma kaymasıdır. Fonların erişilebilirliği büyük ölçüde STK'ların politika ve faaliyetlerini etkilemektedir. Üçüncü olarak, kalkınma çalışmalarını da içeren geleneksel sosyal bilim literatürü, Güney Asya ve İslam toplumlarındaki kadınların çaresizlik, incinebilirlik ve ezilen durumlarını vurgulama eğilimindedir. Bununla beraber, 1990'larda, *James Scott*'ın "direncin gündelik formu" (1985) nosyonundan esinlenen Güney Asyalı ve Müslüman kadınlar üzerine yapılan birçok araştırma; kadınların ajansları, yıkıcı sesleri ve yaşam koşullarını değiştirme mücadelelerine ışık tutmuştur (ör. Abu-Lughod, 1990; Raheja ve Gold, 1994; Jeffery ve Jeffery, 1996). Yabancı bağışçılar zaten kalıplaşmış yardım söylemlerinden ve bunların etkisizliğinden "bıkmışlardı". Bu tarihsel bağlamda, bir mikrokredi programının yararlanıcıları olarak kendi işini kurma ve kendi ayakları üzerinde durabilme mücadelesi veren yoksul Bangledeşli kadınları hedeflemek alışılmışın dışında bir girişimdi ve yardım için birçok yabancı yatırımcının ilgisini çekti.

Aynı zamanda, mikrokredi programı yoksullukla mücadele programlarının bir tür liberalleşmiş haliydi ve Bangladeş çoğunlukla "kalkınma yardımlarının sosyal bir laboratuvarı" olarak görülmekteydi (Sato, 1998). Ülkenin kuruluşundan bu yana pek çok yerli ve yabancı proje bu ülkede "tecrübe edilmiştir". Özellikle de çok bilinen 1974 kıtlığından sonra pek çok acil kurtarma yardımları ve hayır projeleri ülkeye adeta akmıştır. Takip eden yıllarda pek çok yardım kuruluşu hızlı bir biçimde, altyapı çalışmalarını da içeren rehabilitasyon ve kalkınma aşamasına geçmiştir (Ohashi, 1990). Halen, "yukarıdan aşağıya" akan dış yardımlar, bağış yapan ülkeler tarafından, yardımların yerel elitler tarafından kullanıldığı ve ihtiyaç sahibi kitlelere ulaşmadığı noktasında eleştirilmektedir. Eleştirilere yanıt olarak, 1980'lerin başında yerli ve yabancı STK'lar arasında birçok program "aşağıdan yukarıya" katılımcı yaklaşımına kaymıştır. Bu bakış açısı, yoksul kesime doğrudan ulaşmadaki yüksek potansiyeli ve yerel ihtiyaçlara karşı hassasiyeti sebebiyle kısa sürede yaygınlaşmıştır. Bu yaklaşım toplumsal kalkınma, ilköğretim, yetişkin eğitimi ve temel sağlık

hizmetleri alanlarında uygulanmıştır. Pek çok katılımcı kalkınma programı Brezilyalı pedagog Paulo Freire tarafından geliştirilen neo-Marksist bir kavram olan "vicdanileştirme" kavramı üzerine odaklanmıştır (1991). Programlar, yoksulların çevrelerindeki dünya hakkında eleştirel bilinç geliştirmesini ve günlük yaşamda deneyimledikleri baskılara karşı harekete geçmelerini teşvik etmek için tasarlanmıştır.

Alternatif olarak mikrokredi programı liberal bir varsayım olan "yoksul en iyisini bilir" varsayımına dayanmaktadır. Sürdürülebilir olmayan ve bağımlılık yaratan hiçbir yardıma gerek yoktur. Bilinç yükseltmeye de gerek yoktur; çünkü zaten dünyadaki adaletsizliğin çok iyi farkındalar ve bununla mücadele etmek için gerekli becerilere de zaten yaşam deneyimleri sayesinde sahip olmuşlardır. Dolayısıyla kendileri için en iyi olanı bilmektedirler. Sahip olamadıkları şey bilgi ya da bilinç değil sermayedir. Bangladeş'teki diğer STK'lar ise en başta Prof. Yunus'u yoksulların hayatıyla ilgilenmeyen, yalnızca faizleri toplayan bir bankacı olarak eleştirmiştir (Ohashi, 1990). Fakat daha sonra bankanın sadece banka olarak değil, Bangladeş kırsalında bir STK olarak gösterdiği büyük başarı ve sonucunda yabancı bağışçıların ilgisi yadsınamaz hale gelmiş, diğer STK'lar da rekabetçi bir biçimde kredi vermeye başlamıştır. 1990'larda mikrokredi; kurumların sayısı, yararlanıcılar ile hizmetlerin tür ve ölçekleri açısından büyük çapta genişlemiştir. Sonuç olarak da 2000'lerin ortasından itibaren bu programlar mikrofinans adıyla anılır hale gelmiştir. 2000'lerin başında yaklaşık bin mikrofinans kuruluşunun faaliyette olduğu ve bunların Bangladeş'teki hanelerin %37'sini kapsadığı söylenmektedir (Ahmad, 2006 akt. Ali ve Hatta, 2012). Yaklaşık 20 milyon kişiye kredi verilmiştir ve kırsal alanda yaşayan 100 milyondan fazla kişi programlardan faydalanmıştır (Karim, 2011: 191).

Öte yandan, kırsal Bangladeş'in rekabetçi STK piyasasında, köylüler vicdanileştirme programından daha çok mikrokredi programına ilgi göstermiştir. Bu da STK'ların bir mikrokredi projesi olmadan projelerini yürütmesini zor hale getirmiştir (Karim, 2011). Diğer taraftan, sadece mikrokredi programlarının kendini sürdürebilirliği değil, aynı zamanda yoksulların kendi kendine yetebilme kapasitelerine duyulan güvenme inancı, neoliberalizmin yükselişinde uluslararası yardım kuruluşlarına çekici gelmiştir. Son zamanlara kadar yoksulluğun iki klasik yaklaşımı

olarak "kurban suçlama" ve "sistem suçlama" teorileri kullanılıyordu (Giddens, 2006). Ancak mikrokredi bir kazan-kazan programıdır. O, ne kurbanı ne de sistemi suçlar. Aksine, mikrokredi yoksulların girişimcilik ve çalışkanlık kapasitelerini tanır. Ayrıca varolan ekonomik sistemi kabul eder ve yoksullara, onları yardım bağımlısı haline getirmeden, yardım eder. Onları kredi sağlayarak piyasa ekonomisine entegre eder, finansal kurumların etkin kullanıcısı ve serbest piyasanın aktif ajanı haline getirir. Mikrokredi uluslararası beğeni almış ve Grameen mikrokredi modeli sadece Bangladeş'te STK'lar arasında değil diğer ülkelerde de hızlıca çoğalmıştır. 1997 yılında mikrokredi zirvesi Washington DC'de yapılmış, Birleşmiş Milletler 2005 yılını Uluslararası Mikrokredi Yılı olarak ilan etmiş, Grameen Bankası ve onun kurucusu 2006 yılında Nobel Barış ödülüne layık görülmüştür.

Kadınların Güçlendirilmesine Yönelik Kredilerin Etkileri Üzerine Tartışmalar

Mikrokredinin temel amacı yoksulluğun azaltılması ve kadınların güçlendirilmesidir. Projenin şaşırtıcı olmayan bir şekilde hızlı büyümesi ve uluslararası alanda büyük ilgi görmesi nedeniyle son üç yıl içinde mikrokredi üzerine çok sayıda değerlendirme araştırmaları yapılmıştır. Ancak mikrokredinin kadınların güçlendirilmesi ve yoksulluğun azaltılmasına yönelik etkisi üzerine genel bir fikir birliği yoktur. Birçok araştırma hane halkı tüketimi, ev içi karar alma sürecine katılım, istihdam, toprak olmayan varlıkların mülkiyeti, aile içi şiddet, kızların eğitimi, hareketlilik ve erkeğin kredi almayan veya kredi almaya hak kazanan kadınlar ile politik farkındalık ve özgüven açısından karşılaştırılması, kadınların iyileştirilmesinde kredi almanın önemli kanıtlarıdır (Rahman, 1986; Hashemi vd, 1996; Amin, 1998; Pitt ve Khandker, 1998; Khandker 2005; Pitt vd, 2006; Ahmed, 2009; Chowdhury ve Chowdhury, 2011).

Bu çalışmalar çoğunlukla hane halkı anket verileri kullanır ve kadının güçlendirilmesinde mikrokredinin pozitif etkileri olduğunu bu endekslerin istatistiksel analizine dayanarak iddia eder. Bu çalışmalarda, kredi alan kadınların evlerindeki yüksek hane halkı tüketimi eğilimi ve kızların yüksek okullaşma oranları, kadınların ev içi karar alma mekanizmalarındaki önemli rolünün

yansıması olarak yorumlanır. Evlerinin içindeki görece yüksek hane halkı tüketimi, ekonomik büyümenin bir işareti olduğu gibi ev içinde kadın sözünün artışının bir göstergesi olarak da kabul edilir. Mikrokredi programından borç almak onları kaçınılmaz olarak serbest meslek veya geri ödemeyi teminen ücret için çalışır hale getirmiştir. Çiftlik hayvancılığı ve çiftlik arazileri gibi verimli varlıklara yatırım yapmışlar ve ürettikleri tarım ürünlerinin ticareti ile uğraşmışlardır. Krediler ve bazı yatırımlardan elde edilen gelir ile kadınların eve ekonomik katkı sağlaması, onların ev halkının gözündeki değerinin artmasında etkili olmuş, kendilerine duydukları saygıyı artırmakla birlikte onlara karşı sözlü ve fiziksel istismarın azalmasına da yardımcı olmuştur. Kredi grup formasyonu ve haftalık toplantılar, kadınların dayanışmalarını, politik farkındalıklarını ve özgüvenlerini artırmıştır. Bazı araştırmalar kadınların uzun süreli sosyal ilişkilerinin ve grup dayanışmalarının, bir grup üyesinin kocasından gördüğü şiddeti önlemeye yardımcı olduğunu ya da kocasının ona karşı olan istismarını kocasını kamusal alanda topluca kınayarak durdurduğunu rapor etmiştir (McCarthy, 1993; Chen, 1996; Mullins ve Boatwright, 1998).

Diğer taraftan, kredilerin yoksulluğun azaltılması ve kadının güçlenmesi üzerine etkilerinin son derece önemli olduğunu belirten birçok çalışma da vardır. Bunların birçoğu niceliksel verilere ek olarak niteliksel araştırma metotlarını kullanır ve anket verilerinde kolayca görülemeyen ev ve toplum içindeki cinsiyet ilişkilerinin karmaşıklığına dikkat çeker. İlk olarak, birçok eleştiri ev içi cinsiyete dayalı işbölümünün mikrokredilerle ve kadınların gelir artırıcı faaliyetlere katılımı ile nadiren değiştiğine işaret eder. Kadın kredilerinin yatırım eğilimleri; yemek pişirmek için mutfak aletleri, yumurtalar için kümes hayvanları, günlük ürünler için inekler gibi topraksız varlıklar ve sebze yetiştiriciliği için çiftlik arazisidir (Kabeer, 1998; Karim, 2011). Bu varlıkların hepsi kadınların geleneksel işi ile yakından ilgilidir ve çok az kâr getirir. Kredi alan kadınlar için toprak alabilecek miktarda kâr elde etmek genellikle zordur. Bunu başarabilseler bile, genellikle satın alınan araziyi kocalarının adına kaydettirirler. Çünkü Bangladeş miras hukuku bir çocuğun mirası aynı cinsiyete sahip ebeveyninden devraldığına hükmeder (Kabeer, 1998). Kadınlar böylece mülklerinin, yaşlandıklarında kendilerine bakacaklarını düşündükleri oğullarına kalmasını güvenceye almış olur.

İkinci olarak, birçok araştırma kredilerin kadınların ekonomik güçlendirilmesinde önemsiz bir etkisi olduğunu iddia eder. Hatta bazı araştırmacılar mikrokredinin yoksul kadınlar için sadece minnettarlık yarattığını savunur (Shillabeer, 2008 akt. Ali ve Hatta, 2012; Karim, 2011). BRAC (Bangladeş Kırsal Gelişme Komitesi), dünyadaki devlete ait olmayan en büyük kalkınma kuruluşlarından bir tanesi, bir araştırmasında kredi alan kadının BRAC grup üyeliği ne kadar uzunsa, onun aile bireylerinin aldığı kalori tüketiminin ve sahip olduğu varlıklarının da o kadar az olduğunu göstermektedir (Halder ve Husain, 1998 akt. Hunt ve Kasynathan, 2001). Yazarlar en yoksul üyelerin muhtemelen kredilerini daha fazla tüketim veya daha az üretim faaliyetleri için kullandığını öne sürer. Çoğunlukla, borcu ödemek için bazı varlıklarını satmaya zorlanırlar ya da haftalık taksitlerini ödemek için kocalarının gelirine güvenirler. *Ahsan Ullah* ve *Jayant Routray* (2007) iki köydeki iki büyük STK'nın mikrokredi alıcılarına bir anket uygulamış ve onların STK'lara katılmadan önceki ve katıldıktan sonraki yoksulluk durumlarını analiz etmiştir. Gelir, gıda ve gıda dışı harcamalar, üretim ve üretim dışı varlıklar, gıda güvenliği ve istihdam gibi seçilen göstergelerin analizi, bir mikrokredi programına katıldıktan sonra kredi alıcılarının ekonomik koşullarında belirgin bir iyileşmenin olmadığını göstermiştir. Ayrıca, *Ullah* ve *Routray* çalışmalarındaki kredi sahiplerinin %73'ünün yoksulluk sınırının altında kaldığını öne sürmüştür. Bir başka çalışma hijyenik olmayan barınma koşullarının, dengesiz beslenmenin ve sağlık hizmetlerine erişim eksikliğinin mikrofinans müşterileri arasında yaygın olduğunu bildirmektedir (Haque ve Yamano, 2008 akt. Ali ve Hatta, 2012). Son zamanlarda yapılan etnografik bir çalışma kadınların genellikle bir mikrofinans kuruluşundan sadece başka bir mikrofinans kurumunun esnek olmayan haftalık taksitlerini ödemek için borç aldığını gözlemlemiştir (Karim, 2011). Bazı biliminsanları kredi kullanımı ve geri ödemesine bağlı ev içi gerilimlerde bir artış rapor etmiştir (Goetz ve Sen Gupta, 1996 akt. Hunt ve Kasynathan, 2001; Karim 2011). *Juliet Hunt* ve *Nalini Kasynathan* (2001), *Karim* (2011) ve diğerleri (Mallick, 2002; Hulme ve Arun, 2011 akt. Ali ve Hatta, 2012) müşterilerinden taksitleri toplayan saha banka görevlilerinin üzerindeki kurumsal baskıların, bazen borçlarını ödeyemeyen kadınlara sözlü ve fiziksel şiddet uygulayacak kadar büyük olduğunu iddia etmiştir.

Bu eleştirilere göre, birçok mikrofinans kuruluşunda yoksulluğun azaltılması ve kadınların desteklenmesi için sosyal programlar üzerinde bankacılığın sürdürülebilirliği öncelik haline gelmiştir.

Üçüncü olarak, krediler üzerinde kontrol, mikrofinansa eleştirel bakan araştırmaların esas ilgilendiği hususdur. Onlar, kredi alan kadınların çoğunluğunun aldığı borç üzerinde hiçbir kontrole ya da müşterek kontrole sahip olmadığını öne sürer. BRAC ve diğer dört mikrokredi kuruluşu üzerine yapılan bir araştırma (Goetz ve Sen Gupta, 1996 akt. Kabeer, 2001) kredilerin sadece %28'inden %37'sine kadar olan kısmının tamamen ya da önemli ölçüde kadınlar tarafından kontrol edildiğini rapor etmiştir. Naila Kabeer'in (2001) belirttiği gibi, kadınların güçlendirilmesi üzerinde mikrokredi etkisini olumlu değerlendiren araştırmacılar, kadınların kredi alanın erkek olduğu ya da hiç kredi alınmayan evlerdeki karar alma sürecine önemli ölçüde düşük katılım göstermesini göz önüne alarak, kredinin müşterek kontrolünü ev içinde kadının statüsünün iyiliştirilmesinin bir göstergesi olarak sayma eğilimindedir. Ancak eleştiriler birkaç kadının sadece kredinin "posta kutuları" olmadığı gerçeğine atıfta bulunarak, kadının güçlendirilmesinde mikrokredinin etkilerini itibarsızlaştırmıştır. *Lamia Karim* (2011: 71) Grameen Bankası'nın baştan itibaren erkeklerin eşlerinin kredilerini kullandığını varsaydığını öne sürer. Kadınların kredilerin sahibi olmasına izin vermek, banka ve kırsal erkekler arasında "küresel cinsiyet girişimlerini beslemek ve bankanın kendini yoksul kadınların bankası olarak yeniden oluşturmasına yardım etmek" amacı ile yapılan bir tür cinsel sözleşmedir.

Kabeer (2001) Bangladeş'in iki farklı bölgesinde, bir mikrokredi organizasyonuna bağlı 700 hanede anket uygulamış ve 70 kadın ve erkek kredi alıcısı ile derinlemesine görüşme yapmıştır. *Kabeer*'in araştırdığı program yoksulluğun azaltılması yerine yoksulların ticari girişimini amaçlamaktadır. Genel olarak, yoksulluk odaklı programlarda topraksızlar ya da 50 desimalden daha az toprağa sahip olanlar krediye uygunken, bu program 50 desimalden daha fazla toprağı olanlara diğer kuruluşlardan daha fazla miktarda kredi vermektedir. Prensipte kredi bireysel olarak ödünç verilir ve geri ödemeler aylıktır. Programın özellikleri ve müşterileri yukarıdaki yazarlar tarafından incelenen programlardan farklıdır. Bununla beraber *Kabeer*'in analizi yoksul kadınların güçlendirilmesi dikkate alındığında hâlâ öğreticidir.

Birçok araştırma gibi *Kabeer* de kredi alan kadınların evlerindeki cinsiyet rollerinde kayda değer bir değişim olmadığını tespit etmiştir. Kadınların ekonomik faaliyetleri aldıkları kredinin miktarından sonra artmıştır. Erkek kredi alıcılarının ilgilendiği geniş iş yelpazesi ile kıyaslandığında kadınlar sınırlı olarak hayvan yetiştiriciliği, pirinç soyma, bambu ürünleri imalatı ve ev merkezli terziliğe devam etmektedir. Bununla beraber, *Kabeer*, ev içi cinsiyet rollerindeki incelikli değişiklikler ve bu değişiklikler konusunda kadınların kendi görüşlerinin önemini vurgulamaktadır. Onun dikkat çektiği önemli bir değişim kadınların özdeğerlerini anlamada bir artışın olmasıdır. Bangladeş'te son onyıllar boyunca pazar ekonomisinin yaygınlaşması kırsal ekonomiyi çeşitlendirmiş; fakat aynı zamanda yeni fırsatlara erişim açısından cinsiyetler arasındaki farkı genişletmiştir. Kamusal alanda hareket özgürlüğünün tadını çıkaran erkekler eğitim, ticaret ve ücretli işten faydalanmış olsa da kadınlar pazara ve kazançlı mesleklere sınırlı bir şekilde erişmeye devam etmiştir. Kadınların ev içi üretime ekonomik katkıları erkeklerin kârlı işleri karşısında daha da fazla görünmez hale gelmiştir. Kadınlar erkeklerin eve ekmek getirme sorumluluğundan meydana gelen hayal kırıklıkları ve saldırganlıklıkları ile yaşamıştır. Kendi bağımlılıklarının kıtlığı idame ettirdiğinin farkına vardıkları için de acı çekmişlerdir. Bu bağlamda bir kredi formunda veya yatırım tarafından üretilen gelir olarak evlerine para getirmek, aile üyelerini beslemek ve bir arsa ya da çekçek satın alarak kocalarını aşağılayıcı işçi-işveren ilişkilerinden kurtarmak yoksul kadınların özsaygıları üzerinde önemli bir etki yapmıştır.

Pek çok benzer çalışmada olduğu gibi, *Kabeer*'in (2001: 74) örneğinde de kredi üzerindeki kontrolde cinsiyet eşitsizliği açıktır; fakat onun analizi kadınların krediye erişiminin karar alma sürecindeki cinsiyet eşitsizliğini azalttığını da gösterir. Erkeklerin kredi aldığı evlerde, kadınların %20'den daha azı kredi kullanımı, iş yönetimi veya kârın kullanımı hakkında bir şeyler söylemiştir. Kadınların kredi aldığı evlerde, eğer ortak karar alma da ilave edilirse kadınların %90'ı karar alma sürecine dahil edilmiştir. Yaklaşık %40'ı asıl karar vericidir. Asıl karar vericinin kadın olduğu üç tip vardır. İlk olarak, bazı kadınlar iş yönetiminde kocaları ve diğer aile üyelerine üstün yeterlilikleri nedeni ile asıl karar verici olmuştur. Bu kadınlar borç almadan önce de zaten ev içinde belirgin bir rol oynama eğilimindedir; fakat kredinin onların şimdiye

kadar bastırılmış olan girişimcilik potansiyellerini fark etmesini sağlamış olması da mümkündür. İkinci grup, kadın aile reislerinin olduğu gruptur. Onlar kocalarının ölümü, göç, terk ya da boşanma sonunda hükmen asıl karar-verici haline gelmişlerdir. Üçüncü grup, birçok durumda evin geçimini sağlayamayan, alkolik ya da fiziksel şiddet uygulayan kocaları ile son derece çatışmalı ilişkileri olan kadınlardır. Onlar kendileri için benzer bir ev bütçesi yaratmış ve "evlilik içinde boşanma" formunda yaşamıştır.

Ev içi cinsiyet ilişkilerinin yaygın modeli *Kabeer*'in (2001: 80) ifadesi ile "eşit olmayan karşılıklı bağımlılık ilişkileridir". Karşılıklı bağımlılığın, birlikte geçirilen zaman, gündelik deneyimler ve ortak hedeflere dayanan duygusal bölümü dışında aile bireyleri büyük ölçüde toplumsal olarak belirlenen rol ve sorumlulukların dağılımı nedeniyle karşılıklı bağımlıdır. Aile içi karşılıklı bağımlılık, halbuki son derece eşitsizdir. Bangladeş kırsalı gibi geleneksel ataerkil toplumların içinde, kadınlar erkeklere, erkeklerin kadınlara olduğundan çok daha fazla bağlıdır. "Bu durum onlara, aile içinde işbirliğininin güçlendirilmesi ve çatışmanının en aza indirilmesinde erkeklerden daha fazla bir risk alma gücü vermiştir" (s. 80). Bu ifade ile *Kabeer*, müşterek yönetimde kadın kuruluşlarının varlığına ışık tutar. Onun tanımı Deniz Kandiyoti'nin, kadınların erkek egemenliği ile kalacak yer veya işbirliğini yanlış bilinçten ziyade, onların pazarlık stratejileri olabileceğini görmemize olanak sağlayan "ataerkil pazarlık" (Kandiyoti, 1988) kavramını yansıtmaktadır. Kandiyoti'ye göre, Güney Asya ve Orta Doğu'da yaygın olan geleneksel ataerkil bir tür, kadının özerkliğini en aza indirmek ve erkek aile bireyine olan bağımlılığını en üst düzeye çıkarmak biçiminde çalışır. Kadınlar bu nedenle, erkek korumasını sermayeleştirerek kendi faydalarını maksimize etmeye teşebbüs etme eğilimindedir. Onlar oğullarının ve kocalarının alakalarını maniple eder. Çekilme ya da ücretli işten ayrılma pratiklerinde kendi özerkliklerini iddia etmek yerine erkeklerin evi geçindiren ve aile reisi olma gibi rollerine vurgu yaparlar. Benzer şekilde, *Kabeer*, bir kadının kendi kredisi ile aldığı araziyi kocasının adına kaydettirmesi, kredisi ile kocası için bir çekçek alması ve kendi kredisi ile kocasının bir iş kurmasına izin vermesinin, onun mutlaka kontrol kaybına uğradığı anlamına gelmediğini; ancak kredilerle kazandığı pazarlık gücünü kaybettiği anlamına geldiğini savunur. Bu düşünce doğrultusunda mikrokredinin; ka-

dınların ekonomik bağımsızlık ve asimetrik cinsiyet ilişkilerinde dönüştürücü değişiklikleri oluşturmasını sağlamada yeterince etkili olmayabilirken, kadınlara pazarlık için yeni bir araç vererek onları güçlendirdiğini söylemek mümkündür.

Peçe[1] Bir Engel mi ya da Mikrofinans İşleminin Bir Aracı mı?

Cinsiyet ayrımı ya da *örtünme,* Bangladeş kırsalındaki hanelerde, eşitsiz bağımlılığın arkasındaki en önemli yapısal güç olarak sıklıkla işaret edilmiştir. Peçe cinsiyet ayrımcılığını destekleyen kadın edebinin ve erkek/aile onurunun bir dizi değerleri, normları ve uygulamalarıdır. Müslüman popülasyon tarafından çok daha keskin biçimde gözlenlenebilse de birçok Güney Asya toplumlarındaki farklı dinlerde de geniş biçimde uygulanmaktadır. Peçe, böylece, sadece kadının özel alana hapsi ve erkeğin kamusal alana ayrıcalıklı erişimi ile ilgili değil, aynı zamanda sınıf ve sosyal konumla ilgilidir. Bir toplumsal cinsiyet değer sistemi olarak peçe; dışarıda çalışan, yabancı erkeklerle irtibata geçen ve kamusal alanda görünür olan kadınları ve onların aile bireylerini itibarsızlaştırırken, ekonomik ve sosyal olarak erkek aile bireyleri tarafından korunan kadınları onurlandırır. Daha varlıklı kadınlar, hem geçimlerini sağlayacak ekonomik gereksinimlerinin hem de onurlarını devam ettirecek sosyal gereksinimlerinin çoğunlukla üstesinden gelir. Onlar, özel alandan çıkmadan çiftlik arazisi ve iş sahibi olabilir. Fakat yoksul kadınların, özelikle de onları kocalarının ölümü, boşanma ya da terk etme durumlarında ekonomik olarak destekleyen ve sosyal olarak koruyan aileleri olmayan kadınların evde kapalı kalmaya güçleri yetmez. Kadınların kamusal alanda görünür olması böylelikle sadece uygunsuzluk ve utancı değil, aynı zamanda yoksulluk ve düşük sosyal statüyü de gösterir. Pierre Bourdieu (1990: 120-121) Cezayir'deki Kabyle kabilesinin insanlarını incelemesinde "Onur'un eylemlerinde söz konusu olan çıkar, ekonomizmin hakkında hiç isim üretmediği, sembolik sermaye'dir" demiştir. Bu tür bir sermaye, "arazinin ve çiftlik hayvanlarının kolaylıkla ölçülemediği ve sayılamadığı, grubun kolaylıkla geri çekilebildiği ve şüphelerini en güçlü olana bile yönlendirebildiği" bir türdür. İn-

1. Metnin orijinalinde geçen ve örtünme anlamına sahip olan "purdah" kelimesinin "peçe" olarak çevrilmesi uygun bulunmuştur.

sanlar en ufak bir lekeye son derece hassas olabilir; çünkü onur, çok daha güvensiz, değerli, arazi ve diğer tür mülkiyetlerden çok daha önemlidir. Peçenin kadının fazileti ve erkek/aile onuru arasındaki bağımlılık nedeniyle hâlâ bireyi derin toplumsal cinsiyetçi yapan bir tür sembolik sermaye olduğu söylenebilir.

Bazı eleştirel bilim insanları Bangladeşli kadınların yoksulluğu ile Peçe arasındaki problemli ilişkiyi tartışmıştır. Örneğin, *Sajeda Amin* (1997) ve *Kabeer* (2001), peçenin cinsiyete özgü sembolik sermaye ve aynı zamanda sembolik şiddet olması paradoksu üzerine ışık tutmuştur. Son yıllara kadar yoksullaşmanın, boşanmanın ve terk etmenin hızla yaygınlaşmış olduğu çağdaş Bangladeş toplumunda yoksulluğun; değişimin kuvvetli bir aracı olduğu ve peçe takma pratiğini zayıflattığına dair bir görüş vardı. Bu görüş, peçe takmayı göz ardı eden ve zorunluluk nedeniyle mevsimlik ücretli tarım işçiliği yapan ve yol inşaatı işi gibi ücretli işlerde çalışan, yoksulluğun en uç noktasında olan kadınların gözlenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. *Sarah White* ve *Maltha Chen* Bangladeş'teki kırsal kadınlar üzerine yaptıkları etnografik çalışmalarında, "Tanrı ağzıma yiyecek koyacak mı?", "Eğer ben çalışmazsam, beni kim besleyecek?" (White, 1992: 338), "Bu bizi evlerinde düşük ücretli çalışmaya devam ettirmek isteyen köy liderlerinin stratejisidir. Eğer biz peçe takmadan dışarıda çalışabilirsek, o zaman zengin insanlar fahiş oranlarda faizle bize; yoksul kadınlara kredi avansı veremeyecektir"(Chen, 1983: 59) gibi örneklerle yoksul kadınların peçeye karşı yıkıcı sözlerine dikkat çekmiştir.

Ancak *Amin* (1997) peçe takmanın, kadınların kredilere erişimine rağmen onların yoksulluğunu alevlendiren ve güçlenmesini engelleyen esnek bir kurum olduğunu savunur. O, peçenin kadınları kamusal alandan ve kazançlı ekonomik fırsatlardan uzaklaştıran cinsiyetçi bir işbölümü ile ilgili olduğunu görür. Mikrokredi mutlaka kadınların geleneksel olmayan, yeni işi üstlenmelerini teşvik etmez. Yukarıda bahsedildiği gibi, mikrokredi alan kadınlar peçe ile uyumlu olarak, kümes hayvanları için yumurta, inekler için süt veya sebzeler için çiftlik arazisi gibi kadın işleri ile ilgili üretim varlıklarına yatırım yapma eğilimindedir. Bu ürünler genellikle çok uygun maliyetli değildir. Çiftlik arazisinde kadınların geleneksel olarak hasat yaptığı biberler ve patetesler gibi tahıl türleri, erkeklerin tarlalarda hasat ettiği pirinçden daha az kârlıdır. Buna ek olarak, peçe takan kadınlar ürünlerini evden satmak ya

da eğer daha fazla alıcının olduğu pazarda ürünlerinin ticaretini yapmak istiyorsa komisyonculara ödeme yapmak veya erkek aile üyesine bel bağlamak zorunda bırakılır. Kadınların işleri sonuçta çok kârlı değildir. *Amin*, kendi araştırma alanlarında yoksulluk, düşen doğurganlık oranı ve mikrokredi dışında kadınların istihdamında ciddi bir artış olduğuna dair herhangi bir kanıtın olmadığını belirtir. Örtünme çağdaş Bangladeş'te kredilere erişime aldırmadan kadınların iş seçimlerinin durumunu devam ettiren böylesi güçlü bir kurumdur.

Kabeer (2001) kendi araştırma örneklemindeki en yoksul kadınların peçeyi en az dikkate almış olanlar olduğunu belirtir. Onların birçoğu kredi kullanımından önce tarlalarda ücretli tarım işçisi olarak, yerel pazardaki küçük ölçekli ticarethanelerde veya yol kenarında çalışmıştır. Bununla beraber birçok kadın, iş ilişkilerinde eğitimsiz kırsal kadınlara uygun ücretli işlerin sadece düşük ücretli ve küçük düşürücü olması nedeniyle değil, aynı zamanda kadınların ekonomik faaliyetlerinin kamusal biçimlerinin yoksulluğu, terbiyesizliği ve utancı göstermesi nedeniyle, yoksullukları krediler tarafından iyileştirildiğinde bu faaliyetlerden çekildi. Sosyokültürel bağlamda, kadınların bağımsızlığının yoksulluk ve utancı belirttiği yerlerde, kadınlar krediye ve hatta başarılı girişime rağmen "aileden daha fazla bağımsız olmak yerine... onun içinde daha fazla eşitlik" aramak zorunda kaldı (Kabeer, 2001: 80). Sembolik sermaye olarak peçe, mikro kredi ve girişimler yoluyla yoksul kadınların özerkliğini ve güçlendirilmesini zorlaştıran başlıca engeldir.

Kırsal Bangladeş'teki mikrofinans STK'ları ve kadın müşterileri ile ilgili etnografik çalışmasında *Karim* (2011), bir dizi normatif onur kodları ve utanç olarak peçenin mikrofinans programının başarısında bir engel olmadığını savunmakla beraber onun mikrofinans işleyişinin merkezi bir aygıtı olduğunu savunur. *Karim* mikrofinans kuruluşlarının neoliberalizmin yükselişi bağlamında ortaya çıkmış ve genişlemiş olduğuna açıklık getirir. Sonuçta mikrofinans, *Karim*'in görüştüğü Grameen memurunun bahsettiği gibi "sadaka değildir". Mikrofinans sosyal entegrasyon ile ilgilidir. O, yoksul kadm ve erkekleri pazar ekonomisinin içine entegre eder. Onları, banka sisteminin aktif kullanıcılarına, aktif girişimcilerine ve aktif tüketicilere dönüştürür. Fakat nasıl? *Karim* Grameen Bankası'nın işleyişinde üç tür belirlenmemiş teminat olduğunu gözlemlemiştir; ilki, zorunlu bireysel tasarruf hesabı

ve potansiyel geri ödememelere karşı güvence olarak grup fonu; ikincisi, mali uygulayıcılar olarak kredi grubu ve topluluk; üçüncüsü, bir kredi kurtarma teknolojisi olarak utancın araçsallaştırılması. *Karim*, bankanın kredi iyileştirmesinin idari maliyetlerini etkili bir biçimde topluluğa ve kadınlara transfer ettiğini öne sürer. Yukarıda bahsedildiği gibi, aile onurunun saklayıcısı olarak kadınlar, mahçup edilmeye karşı önemli ölçüde savunmasızdır. Mikrofinans STK'ları kredi iyileştirme programlarına yönelik yerel sosyal kontrol formlarını tahsis etmiştir.

Buna bağlı olarak, kırsal Bangladeş'te günlük yaşam "bireysel grup üyelerinin kendi finansal yatırımlarını korumak için sürekli birbirini izlediği, yoğun denetim ve gözetim bölgelerine" dönüşmüştür (s.73). *Karim* katıldığı her grup toplantısında, en az kadınların %10'unun her hafta toplantı ödemelerinde zorlandığını bildirmiştir. Onlar geleneksel tefeciden borç alarak, %120 geçerli piyasa oranında faizle diğer STK üyelerine borçlanarak, başka bir STK'dan yeni kredi alarak veya mutfak aletleri, çiftlik hayvanları ve mobilya gibi varlıklarını satarak, taksitlerini ödemek için mücadele etmiştir. Eğer bu kadınlar hâlâ para toplamayı başaramadıysa, kendi kredi gruplarının üyelerinin sözlü tacizi, alayları ve hakaretleri ile karşı karşıya kalmıştır. Üyeler ve STK görevlileri para talebi ile evlerine gelebilirdi. Bu şekilde, özel alana izinsiz girilmesi ve onurlarının ihlal edilmesi nedeniyle kocalarını utandırmış olurlardı. Erkeklere gelince, onlar kredi kullanıcıları kendileri bile olsa, eşlerini eve sorun getirmek ve onları utandırmakla suçladılar. *Karim*'in (2001: 90) görüştüğü borç alan kadınların %75'i kredi ile alakalı nedenler yüzünden diğer borçlular, STK görevlilieri ve kocası tarafından sözlü ve fiziksel tacize maruz kalmıştır. Kadınların kredilerinin erkekler tarafından kullanımı problemlidir; fakat kadınların güçlendirilmesi perspektifinden kadınlara yönelik mikrokredi işlemlerinin sosyal maliyetleri bile çok daha problematiktir. Bangladeş mikrofinans kuruluşları sürdürülebilirlik ve kârlılıkları ile bir banka sistemi olarak başarılı olduklarını kanıtlamıştır. Bununla beraber, dezavantajları ortadan kaldırmak için bir sosyal sorumluluk görevi olarak onların işleyiş mekanizmalarının tahsisi, ev içinde ve toplumda kadınları her zaman kocasının ve ailelerinin onurunu zedeleyebilecek riskli bir duruma sokarak onların savunmasızlıklarını artırabilecek büyük bir potansiyele sahiptir.

Son Sözler

Bangladeşli kırsal kadınların son otuz yıl boyunca mikrokredi programları deneyimleri, kadın yoksulluğu ve güçlendirilmesinin karmaşıklığını bize sunmaktadır. *Kabeer*, mikrofinansın etkileri konusundaki anlaşmazlıkların, araştırmacılar ve bilim insanlarının kadının güçlendirilmesi ile ilişkili olarak farklı bakış açıları arasındaki metodolojik farklılıklardan kaynaklandığını görmüştür. Yoksulluğun azaltılması ve kadınların güçlendirilmesini ölçen birçok araştırmacı kantitatif olarak, tüketim, ekonomik faaliyetler ve kadınların kredi aldığı evlerde karar alma mekanizmalarına katılımlarında istatistiksel olarak anlamlı artışlar bulmuştur. Kredi alan kadınlar ve onların eşleri ile kredilerin müşterek kontrolünün yaygınlaştığının fark edilmesi, diğer yandan kredi alanın erkek olduğu ve kredi almayan evlerde kadınların karar alma sürecine katılımının önemsiz bir seviyede olması nedeniyle bu durum genel olarak güçlendirmenin bir işareti olarak kabul edilmiştir. Oysaki kadınların güçlendirilmesi konusunda çok daha eleştirel olan araştırmacılar müşterek kontrolü kadının kontrol kaybı olarak değerlendirme eğilimindedir. Onlar, kadınların peçenin normatif kodları içinde yer alan daha az kârlı geleneksel işleri ile ilgili olan kadın kredilerinin devamlılığını vurgular. Onlara göre mikrokredi, kredi alan kadınları erkeklere değil, eğer varsa diğer kadınlara karşı güçlendirir. *Kabeer* bu karşıt görüşleri hafifleterek, kredi alan kadınların ataerkil pazarlıklarına ışık tutmuştur. Onun görüşü de tıpkı görüştüğü kredi alan kadınlar gibi, peçe toplumunda kredilerin kadınlara güçlü alternatif pazarlık yolları sunduğudur.

Bununla beraber, *Kabeer*'in makalesinin yayımlanması ile birlikte, gittikçe artan sayıda araştırmacı mikrokredinin kadınların güçlendirilmesi ile olan ilişkisine eleştirel değerlendirmeler yapmıştır. Kadınların yoksulluğu, cinsiyet ve sınıf eşitsizlikleri ile iç içe geçirilen oldukça karmaşık bir konudur. Mikrokredi programının yoksullukla mücadelede yeni bir girişim olduğunu inkâr etmek oldukça zordur. O temel ihtiyaçlar kavramının çok daha ötesine geçmiştir. O, yoksullar ile aktif bir katılım ve kendi kendine yardım için bir yol yaratmıştır. Kadınları projenin merkezine dahil ederek, toplumsal cinsiyeti yaygınlaştırmıştır. Programlarda yer alarak ve grup toplantılarına katılarak kadınlar kamusal alan-

da meşru yer ve akrabalığın ötesinde sosyal ilişkiler elde etmiştir. Kırsal kadınların hareketi ve görünülebilirliği şüphesiz mikrofinans kuruluşları ile olan etkileşimleri yoluyla artmıştır. Bununla birlikte, kadınların güçlendirilmesinin mikrokredi gibi tek bir müdahale ile elde edilemeyebileceği görülmektedir.

Mikrokrediye rağmen, toplumsal cinsiyet ilişkilerinde dönüştürücü bir değişimin elde edilme zorluğu, sadece dirençli bir geleneksel ataerkillik ile ilgili değildir. Aslında, mikrofinans kuruluşları faaliyetlerinde modern ve ataerkildir. *Karim*'in (2011) dikkatli etnografik açıklaması, kırsal toplumlardaki sosyal ilişkilerde, mikrofinans kuruluşlarının kadını sermayeleştirme ve ustalıkla kadının pozisyonunu güvensiz hale getirme biçimlerini göstermiştir. Mikrofinans kuruluşlarının "başarısı" kırsal ataerkilliğe karşı koymasına değil, tam olarak onunla aynı fikirde olmasına dayanır.

Amin, *Kabeer*, *Karim* ve diğer birçok araştırmacının, en "güçlendirilmiş" kadınların, kocalarından boşanmış ya da terk edilmiş ev reisleri ve kredi almadan önce topluluk içindeki en yoksul ve en korunmasız kadınlar olduğuna işaret etmesi gerçekten ironiktir. Onlar, topluluk içinde görece yoksul ve savunmasız kalmasına rağmen, evli kadınlardan daha fazla ekonomik bağımsızlık ve hareket özgürlüğü kazanmıştır. Kadının ayakta durabilmesi için erkek korumasının vazgeçilmez bir unsur olduğu geleneksel ataerkil toplumlarda özerk bir anlamda kadının güçlendirilmesi hiçbir suretle doğrudan bir mesele değildir. Bu, kadının güçlendirilmesi olmadan hiçbir müdahale aracının kadınlar için hakiki bir güçlendirme meydana getirememesine yol açar. Bu paradoksal durum, birden fazla yaklaşımın gerekliliğini bize hatırlatır. Kadınlara karşı olan ataerkil ve kapitalist baskılar çok boyutludur ve bütün boyutlar birbirleri ile bağlantılıdır. Kadınların yoksulluğu sadece ekonomik fırsatlar meselesi değildir. O sosyal yaşamın her alanındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile yakından ilişkilidir. Bangladeşli kadınların mikrofinans deneyimleri, her şeyi kapsayan birtakım ataerkil ve kapitalist sistemlerle mücadele etmek, kadınların güçlendirilmesine yönelik dönüştürücü değişimlere ulaşmak için kalıcı, birden çok ve söylemsel bir dizi yaklaşımın büyük ölçekli ama tek bir yaklaşımdan daha etkili olduğunu gösterir.

Kaynakça

Abu-Lughod, L. (1990), "The Romance of Resistance: Tracing Transformation: of Power through Bedouin Women", *American Ethnologist*, 17, s. 41-55.

Ali, I. ve Zulkarnain A. H. (2012), "Women's Empowerment or Disempowerment through Microfinance: Evidence from Bangladesh", *Asian Social Work and Policy Review*, 6, s. 111–121.

Chen, M. A. (1983), *A Quiet Revolution – Women in Transition in Rural Bangladesh*, Schenkman Publishing Company, Cambridge.

Freire, P. (1972), *Pedagogy of the Oppressed*, Sheed and Ward Publishing, Londra.

Giddens, A. (2006), *Sociology*, Polity Press, Cambridge ve Malden.

Hunt, J. ve Nalini, K. (2001), "Pathways to empowerment? Reflections on Microfinance and Transformation in Gender Relations in South Asia", *Gender & Development*, 9 (81),s. 42-52.

Jeffery, P. ve Roger, J. (1996), *Don't Marry Me a Plowman!: Women's Everyday Lives in Rural North India*, Westviews Press, Boulder, Colo.

Kandiyoti, D. (1988), "Bargaining with Patriarchy", *Gender and Society* 2 (3), s. 274-290.

Mahmud, S. (2003), "Is Bangladesh Experiencing a Feminization of the Labor Force?", *The Bangladesh Development Studies*, 24 (1 & 2), s. 1-37.

Narayan, A. ve Hassan, Z. (2008), "Poverty Assessment for Bangladesh: Creating Opportunities and Bridging the East-West Divide", *Bangladesh Development Series Paper* No. 26, The World Bank, www.worldbank.org.bd/bds, Erişim: 11.10.2012.

National Institute of Population Research and Training (2009), *Mitra and Associates, and Macro International Bangladesh Demographic and Health Survey 2007*, National Institute of Population Research and Training, Mitra and Associates, and Macro International, Dhaka, Bangladesh and Calverton, Maryland, ABD.

Ohashi, M. (1990), "Yoriyoki Enjo he no Mosaku", *Motto Shiritai Bangladesh*, Der. Masayuki Usuda vd, Kobundo, Tokyo, s.262-274.

Raheja, G. G. ve Gold, A. G. (1994), *Listen to the Heron's Words: Reimaging Gender and Kinship in North India*, University of California Press, Berkley ve Los Angeles.

Rahman, R. I. (2005), *The Dynamics of The Labour Market and Employment in Bangladesh: A Focus on Gender Dimensions*, Geneva: International Labour Organization, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/@empelm/documents/publication/wcms_114033.pdf, Erişim: 20.11.2012.

Sato, K. (1998), "Enjo no Jikkenba toshiteno Bangladesh", *Kaihatsuenjo to Bangladesh*, Der. Kan Sato, Institute of Developing Economies, Tokyo, s. 305-329.

Scott, J. C. (1985), *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Resistance*, Yale University Press, New Heaven ve Londra.

UNICEF (2010), *Women and Girls in Bangladesh*, http://www.unicef.org/bangladesh/Women_and_girls_in_Bangladesh.pdf, Erişim:10.22.2012.

UNDP (2012), *Human Development Report 2011 Sustainability and Equity: A Better Future for All - Explanatory note on 2011 HDR composite indices, Bangladesh*, http://hdrstats.undp.org/images/explanations/BGD.pdf, Erişim:10.22.2012.

Quisumbing, A. R., Haddad, L. ve Pena, C. (2001), "Are Women Overrepresented among the Poor? Analysis of Poverty in 10 Developing Countries", *Journal of Development Economics*, 66, s. 1225–1269.

White, S. C. (1992), *Arguing with the Crocodile*, Zed Books Ltd., Dhaka University Press, Londra veNew Jersey.

Avrupa'da Kadın Yoksulluğuyla Mücadelede Aktivasyon Politikalarının Etkisi -İngiltere Örneği-

Ruhi Can Alkın

Giriş

2000'li yılların başından itibaren Avrupa iş piyasalarında süregelen aktivasyon politikaları, hükümetlerin yoksullukla mücadelesinde önemli bir konuma sahiptir. Bu politikalar temel olarak, potansiyel çalışma gücüne sahip olan; fakat çalışma hayatına entegre olamamış vatandaşların iş yaşamına çekilebilmesini ve burada tutulabilmesini öngörmektedir. Hedeflenen temel dönüşüm, devletin karşılıksız sosyal yardım sağlayan bir aktör pozisyo-

nundan sıyrılıp, piyasaya işgücü sağlanması için hizmet ve fırsat üreten bir aracı pozisyonuna ulaşması ve işsizliğin bu şekilde önlenmesi ya da geriletilmesidir. Sosyal yatırım (*social investment*) stratejileri, aylık karşılıksız sosyal yardımların (*social assistance*) sınırlandırılması ya da bu yardımlara getirilen iş aramayı ispatlama şartı, potansiyel işgücü gruplarını ilgilendiren eğitim programları, vs bu politikaları özetlemektedir. Bahsedilen gruplarsa; gençler, engelliler, yaşlılar, çocuklar ve kadınlardır. Genç ve dinamik nüfusun okul ve üniversite sonrası piyasaya entegrasyonu, aylık sosyal yardımlardan ziyade engellilere yönelik istihdam politikaları, erken emekliliğin önüne geçebilmek için emeklilik yaşının yukarı çekilmesi ve çalışmayı teşvik etmeye yönelik maaş düzenlemeleri, vs bu guruplara yönelik aktivasyona vurgu yapar. Bu noktada temel beklenti, sınırlı yardımlarla düşük gelir seviyesinde ya da yoksulluk sınırında yaşayan vatandaşların refah seviyesini artırabilmektir.

Kadın özelinde yoksulluğu azaltmaya yönelik aktivasyon politikaları ise, kendine has düzenlemelerin yanı sıra, çocuğa yönelik sosyal stratejileri de beraberinde getirmesi itibariyle daha karmaşık bir sureci barındırmaktadır. OECD verilerinden hareketle, kadınlara bir yandan iş eğitimi sağlanıp istihdam alanı gösterilirken, öte yandan çocuğun bakımına ilişkin uygulanan sosyal ve ekonomik politikalar gözlenmektedir. Çocukların okula başlama yaşının düşürülmesi, okul öncesi eğitime önem verilmesi, okul çağma gelmemiş çocukların bakımı için gerekli kurumların sayılarının ve kapasitelerinin artırılması bu politikaların en bariz örnekleridir. Böylece çocuklu anneler iş yaşamına entegre edilmekte ve önceden kendilerine yapılan sınırlı aylık hibeler, çocuğun bakımına yönlendirilmektedir. Bu da kadın yoksulluğu oranında bir düşüşü öngörmektedir.

Bu çalışma, Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde genel olarak 90'lı yılların sonuyla 2010'lu yılların başlarına uzanan süreçte kadınlara, bilhassa çocuklu annelere uygulanan aktivasyon politikalarına İngiltere özelinde bir ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bir giriş çalışması olması planlanan bu metinde, bahsedilen politikaların sosyoekonomik arka planı, bu politikaları yürüten ilgili kurumlar ve çalışma dinamikleri, sosyal yardım temelli politikaların sosyal aktivasyon politikalarına dönüşümü, Avrupa'daki yeni refah devleti anlayışı referans gösterilerek incelenecektir. Çalışmayı so-

mut bir temele oturtabilmek için bazı istatistiki verilerden, yasal düzenlemelerden ve somut uygulamalardan bahsedilecektir. Çalışmanın sonunda aktivasyon politikalarının, İngiltere'de kadın yoksulluğunu gidermede ne ölçüde etkili olduğu, veriler ışığında tartışılacaktır.

Çalışma, Avrupa'da ve İngiltere'de kadın yoksulluğunun pratik sebeplerine odaklanmaktan ziyade, bu yoksulluğu gidermeye yönelik tedbirleri inceleme eğilimindedir. Bu sebeple, Kıta Avrupası'ndaki kadın yoksulluğu sürecinin derinlemesine analizine girilmeyecek, belirli yıllardaki kadın yoksulluğuna ilişkin istatistikler sunularak, bahsedilen kavramsal çerçeve doğrultusunda çalışma tamamlanacaktır.

Avrupa'da Kadın Yoksulluğuna Kısa Bir Bakış ve Yeni Refah Devleti Anlayışı

Avrupa Birliği'nin resmi istatistik kurumu olan EUROSTAT verilerine göre, 2000 yılında Avrupa Birliği'ne üye olan toplam 15 ülkede yasayan kadınların %16'sı yoksulluk riski ile karşı karşıyaydı.[1] Aktivasyon politikalarına temel oluşturan bir diğer sosyal olgu olan işsizlik rakamları ise yine 2000 yılında erkeklerde %8 iken, kadınlarda %10'un üzerinde seyretmekteydi.[2]

Taylor-Gooby'ye göre (2008: 9) kadın yoksulluğunda gelinen bu noktanın temel etkenlerinden biri, kadının iş yaşamındaki cinsiyet dezavantajı olarak nitelendirilen konumuydu. Kısaca açıklanacak olursa; anne işyerindeyken çocuğun kim tarafından, nasıl bakılacağına ilişkin sosyal politikaların yetersizliği, kadının çocuğuna yönelik endişeleri, vs onu iş hayatına atılmaktan alıkoymakta ve devletten alacağı düzenli karşılıksız sosyal yardımı daha cazip kılmaktaydı. Kadının bu ve benzeri sebeplerle belli bir meslekte uzmanlaşmayı tercih etmemesi ve gerekli eğitimleri almaması da, devlete olan bağımlılığını perçinlemekte ve yoksulluk/işsizlik rakamlarının kadın özelinde artışını doğurmaktaydı[3].

1. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tessi010&language=en (20.5.2013).

2. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Unemployment_statistics (20.5.2013).

3. Özellikle 2000li yılların başlarına kadar Almanya'da görülen ve Hıristiyan geleneğinden beslenen "kadının evde olup çocuğunun bakımını üstlenmesi" anlayışı (Kersbergen ve Hemerijck; 2012, s. 485), bu ülkede kadınların iş yaşamına entegrasyon sürecini geciktirmiştir. 2001 yılında çalışan erkeklerin oranı %72,8 iken, bu

Dünyanın en güçlü ekonomik ortaklıklarından biri olarak kabul edilen Avrupa Birliği'nde, kadın özelinde görülen bu işsizlik ve yoksulluk rakamları, genel işsizlik rakamlarının da etkisiyle, birlik üyelerini varolan istihdam ortaklığında ve istihdam politikalarında bazı köklü değişimlere gitmeye zorlamıştır. Bunlardan en dikkat çekenleri 2000 yılında Lizbon'da gerçekleştirilen ekonomik konsey ve Avrupa İstihdam Stratejisi'nde yapılan düzenlemelerdir (van Viliet ve Koster, 2008: 3). Konsey'de alınan kararlar, genel olarak yoksullukla savaşım ve yoksulluk riski altında yaşayan grupların iş yaşamına entegrasyonu üzerinde yoğunlaşmış ve bu konuda AB üye ülkeleri arasında açık koordinasyon yürütülmesini hedeflemiştir (Vandenbroucke ve Vlemnickxs, 2011: 450). Yoksulluk ve işsizlikle mücadelede atılması planlanan bu adımlar, yeni bir refah devleti anlayışından beslenmiş ve sonrasında bunu pekiştirmeye yönelik icraatları beraberinde getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında gözlenen ve devletin bazı risk gruplarına yaptığı karşılıksız ve artan sosyal yardımlarla refah üretimini içeren politikalar terk edilmeye başlanmıştır (Vandenbroucke ve Vleminckx, 2011: 452).[4] Zira refah devleti anlayışı, artık gelir garantisi (*income protection*) odaklı bir çerçeveye sığmamaktadır (Gilbert ve Besharov, 2011: 297). Bunun yanı sıra, *decommodification* olarak kavramsallaştırılan ve en basit ifadesiyle; kapitalizmin insan emeğini metalaştırıp kişiyi iş piyasasına bağımlı kılmasına karşı yürürlüğe konan sosyal politikalar (Polanyi'den akt. Huo, Nelson ve Stephens, 2008: 7) da terk edilmeye başlanmıştır. Bu politikalar, insani ve sosyal olarak kabul edilebilir bir çalışma fırsatı sunup, çalışanın mesleki alternatiflere yönelmesine zemin sağlasa da (Huo, Nelson ve Stephens, 2008: 7), yeni refah anlayışının piyasa koşullarına uygun düşmemektedir. İstihdamın sürekliliği, risk gruplarının iş yaşamındaki mobilizasyonu ve mesleki uzmanlaşma, *decommodification* politikalarının terk edilmesindeki

oran kadınlarda %58,7'de kalmıştır. Bkz. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/images/3/39/Employment_rates_for_selected_population_groups%2C_2001-2011_%28%25%29.png (20.5.2013).

4. "II. Dünya Savaşı'nın acıları/kötü etkileri insanları güvenli ve sosyal yarar sağlayacak hükümetleri seçmeye zorlamış, böylece ulusal ve toplumsal dayanışmaya yönelik politik taahhüt ortaya çıkmıştır. Özellikle vergiler, transfer harcamaları ve çeşitli yasal düzenlemelerle vatandaşların sosyal haklarını sağlayan mekanizmalar geliştirilmiş, nihayetinde tam istihdamı sağlayıcı ekonomik ve sosyal faktörler belirginleşmiştir" (Lazar ve Stoyko'dan akt. Gökbunar, Özdemir ve Uğur, 2008: 159).

temel etkenlerdendir. Sonuç olarak; Pampel ve Williamson'un (1989: 2) 80'li yılların sonunda sinyallerini verdiği gibi, devlet tarafından refahı sağlamaya yönelik harcamalar, yoksul ve düşük statülü grupların sosyal adalet ve eşitlik ilkesi temelinde iş yaşamına entegre edilmesi ideali üzerine inşa edilmiştir.

Görüleceği üzere, refah devleti anlayışındaki bu değişim, devletin sosyal yardımlar kanalıyla soyunduğu tek taraflı refah üretici pozisyonundan sıyrılıp, vatandaşların ve özelde yoksul/dezavantajlı grupların refah döngüsünde aktif bir rol almasını öngörmektedir. Sosyal yardımlar kanalıyla sağlanan refahın ekonomik döngüye nispeten daha az fayda sağlaması ve yoksulluğu gidermede zayıf kalışı, aktivasyonu yeni bir çıkış yolu olarak gündeme taşımıştır. Bu çalışmanın konusu olan yoksul kadınlar da, işgücüne yönelik aktivasyon politikalarının hedeflediği gruplardan biridir.

Kadına Yönelik AB Temelli Aktivasyon Politikaları

Geleneksel refah devleti anlayışının etkin olduğu yıllarda, kadının sosyal konumu ve bahsedilen cinsiyet dezavantajı dolayısıyla erkeklerden daha az verimli olduğuna yönelik önyargı (Sinclair, 1991: 5), aktivasyon politikaları kanalıyla kırılmaya çalışılmaktadır. Fakat bu sosyal politikaların nihai hedefi böyle bir önyargıyı kırmaktan ibaret değildir. Yukarıda değinildiği gibi, aktivasyon politikaları daha ziyade kadın yoksulluğunu gidermeyi hedefleyen somut adımları ifade etmektedir. Bu bölümde, istihdam bazlı uygulamalar spesifik olarak incelenecektir. Önceden belirtmek gerekir ki, kadının iş piyasasına katılımını sağlamak için AB bünyesinde gerçekleştirilen yasal düzenlemeler, bu somut adımların çerçevesini oluşturmaktadır. AB İstihdam Rehberi (Employment Guidelines of EU)'nin, 1999 yılından itibaren toplumsal cinsiyet eşitliği (*gender mainstreaming*) ilkesini temel alan somut maddeleri uygulamaya koyması (Muller ve Kurtz'dan akt. Bergemann ve van den Berg, 2008: 386), bu politikaların ortak bir zemini olarak değerlendirilebilir.

Annelik ve çocuk bakımı, Avrupa'da aktivasyon politikalarının seyrinde kadına ayrı bir konum sağlamaktadır. Çocuk bakımı (*child care*) konusu, yeni refah devletinin aktif emek piyasası politikalarını (*active labour market policies*) ilgilendiren müstakil bir alt başlık olsa da (Gilbert ve Besharov, 2011: 298), kadına yönelik

politikalarla daha da netlik kazanmaktadır. Zira kadının çalışma koşulları ve süresi, bakım gerektiren çocuğun durumuna yönelik soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir. AB üyesi ülkelerde, kadının mesai süresinde çocuğunun bakımını üstlenecek olan kurumların sayısının ve kapasitesinin artırılması, mevcut soru işaretlerini gidermeyi amaçlar (Taylor-Gooby, 2008: 20). Çocuk bakımı için gerekli altyapının bu şekilde oluşturulmasını, annelere ya da ailelere yapılan aylık çocuk yardımlarının azaltılması takip etmektedir. Bu süreç, kadına çalışmak için zaman ve imkân sağlaması ve çocuğa dolaylı yoldan yatırım yapılması itibarıyla yeni refah devleti anlayışıyla örtüşmektedir (Ghysels ve van Lancker, 2011: 474-475). Öte yandan, çalışan annelerin işsizlik ya da yoksulluk tehlikesi ile karşı karşıya kalmaması için alınan tedbirler de aktivasyon politikaları bağlamında değerlendirilebilir. AB üyesi ülkeler, annenin çocuğu ve aileyi ilgilendiren hususlarda iş yaşamına ara vermesi durumunda, tekrar işe dönüşünü yukarıda değinilen AB İstihdam Rehberleri kanalıyla garanti altına almış, kadının çalışamadığı süre içerisinde gerekli maddi desteğe tabi olacağını belirtmiştir (Bergemann ve Berg, 2008: 386). Bu uygulamalar, Esping-Andersen'in (2002: 50) işaret ettiği gibi; kadının iş yaşamına teşviki ile kadına yönelik gelir desteğinin AB merkezli bir kombinasyonunu ortaya çıkarmıştır. Bu kombinasyona kadının mesleki eğitim süreci de dahil edilebilir (Esping-Andersen, 2002: 50). Esping-Andersen'in kurguladığı kombinasyondan hareketle; genel sosyal yatırım (*social investment*) stratejileri de kadın yoksulluğu ile mücadelede izlenen aktivasyon politikalarına örnek olarak gösterilebilir. Bu politikalar, rekabet ve ilerlemeyi, istihdamı ve kaliteyi eş zamanlı olarak teşvik eden sosyoekonomik yatırım stratejileri (Morel vd, 2009: 10) olarak tanımlanır. Araştırma geliştirme faaliyetlerinin yanı sıra, insan sermayesinin istihdam odaklı olarak geliştirilmesi ve değerlendirilmesi (Taylor-Gooby, 2008: 18) sosyal yatırımın kadınlara hitap eden boyutudur. Bu açıdan, sosyal yatırım süreçleri, Avrupa'da hükümetler tarafından kadına sunulan ileri seviyedeki imkânlar olarak da okunabilir. Özellikle ergen kadınlar için uygulanan akademik ve mesleki eğitim organizasyonları (Heckman vd'den akt: Gilbert ve Besharov, 2011: 301), aynı anda çalışmayı ve mesleki yeterlilik kazandırmayı hedefleyen programlar ve bireysel destek hizmetleri (Grubb'dan akt. Gilbert ve Besharov, 2011: 301) kadını ilgilen-

diren sosyal yatırım stratejileridir. Genel bir perspektifle, sosyal yatırım stratejileri kadının istihdam alanına çekilmesi sürecini hızlandırmakta ve bu sürecin en verimli şekilde değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

Önemle belirtilmelidir ki, bu noktaya kadar genel çerçevesi çizilen aktivasyon politikaları, kadını liberal-kapitalist işleyiş karşısında ağır şartlarda çalışmaya zorlayan veya onu savunmasız bırakan tek yönlü bir istihdam/refah sürecini içermemektedir. Bahsedilen sosyal politikalar, kadın için esnek çalışma düzenini hem kadının hem de emek piyasalarının lehine düzenleyen, ayrıca kadın ve çocuğa yönelik sosyal korumayı bazı kurumlar aracılığıyla sağlayan karşılıklı uygulamalardan oluşmaktadır. Zira Taylor-Gooby'nin (2008: 9) belirttiği gibi; Avrupa'da kadın istihdamında en üst seviyede olan ülkeler incelendiğinde, bu istihdamın yarı zamanlı çalışma üzerine temellendiği ve mevzu bahis ülkelerde çocuk bakımı politikalarının ileri düzeyde olduğu görülecektir.

İngiltere Örneği

Bu bölümde, çalışma boyunca değinilen ve Avrupa genelinde kadın yoksulluğuna yönelik tedbirler olarak algılanan aktivasyon politikaları, İngiltere özelinde incelenecektir. Bu politikalar, aktivasyon süreçleri ve bu süreçlerin kaynağı olan yasal düzenlemeler ve kurumlar bazında tartışılacaktır. Buradan hareketle, 2000 yılı ve öncesine dayanan kadın yoksulluğu ve işsizliği oranlarının 2008 ve sonrasında geldiği nokta, istatistiki verilerden hareketle tartışılacaktır. Bu da, çalışmanın temel problemi olan Avrupa'da kadın yoksulluğunun önlenmesi ya da giderilmesinde aktivasyon politikalarının İngiltere'deki rolünü ortaya koyacaktır.

2000 yılında İngiltere'de yoksul kadınların oranı %21 olarak belirlenmiştir.[5] Yani İngiltere'de yaklaşık her beş kadından biri, 2000'li yıllara kadar yoksulluk seviyesinde yaşamıştır. Bu oran göz önünde bulundurularak, aktivasyon politikalarının kadınlara hitap eden yönü, a) boşanmış ya da hiç evlenmemiş kadınlar, b) yaslı kadınlar, c) düşük ücretle çalışan kadınlar başlıkları altında incelenebilir (Daly, 1992: 4-5).

5. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do;jsessionid=9ea7d07e30eaec84295a2fb14cb8aa90ff3ac31cac72.e34OaN8Pc3mMc40Lc3aMaNyTaNaMe0?tab=table&plugin=1&pcode=tessi010&language=en (20.5.2013)

Evlenmemiş kadınların ya da çocuğa bakmakla yükümlü boşanmış annelerin (*lone female parents-female headed household*) yoksulluk süreci, (bu çalışmanın temel tartışma noktalarından biri olan ve 90'lı yıllara kadar gündemde kalmış) eski refah devleti anlayışıyla yakından ilintilidir. Zira 1982-1984 yılları arasında bu gruplardaki kadınların hemen hemen yarısı *Supplementary Benefit* denen refah yardımlarından faydalanmaktadır (Daly, 1992: 4). Bu yardımların sınırlı bir miktarı içermesi; fakat kadının ancak standardın altındaki yaşam masraflarını karşılaması, kadın yoksulluğunu tetikleyen bir süreç olarak görülebilir. Yine 1982'de 65 yaş üstü yaşlı kadınların hemen hemen yarısı yoksulluk sınırında yaşamaktadır ve 1983'te düşük ücretle çalışan kadınların yıllık toplam geliri aynı gruptaki erkeklerin toplam gelirinin üçte ikisine karşılık gelmektedir (Daly, 1992: 6). İlk bölümde değinilen ve 90'lı yılların sonundaki kadın yoksulluğuna ve işsizliğine ışık tutan oranlar da göz önünde bulundurulduğunda, İngiltere'nin aktivasyon politikalarına yönelmesinin sebepleri anlaşılacaktır.

İngiltere'de aktivasyon politikaları; AB üyesi ülkeler arısında en liberal olanıdır (van Kersbergen ve Hemerijck, 2012: 479). 1997'deki *New Deal* olarak adlandırılan ve çalışma koşullarını belirleyen yasal düzenleme ile birlikte hükümetler; sosyal yardım anlayışına sosyal yatırımı da ekleyerek, genişletilmiş bir refah anlayışı benimsemiştir (Gilbert, 2004: 32). Yürürlüğe konan liberal eğilimli sosyal politikalar, yoksulluğu azaltmak ve iş yaşamına aktif katılımı sağlamak üzerine kurgulanmıştır (Clasen, 2005: 2). Bu hedeften hareketle; istihdam dışında kalan bireylere ödenen sınırlı sosyal yardımlar ve çalışmayan gruplara sağlanan diğer yardımlar, aktivasyon politikaları uygulamaya konulduğundan itibaren hızlı bir azalma eğilimi göstermiştir (Gilbert ve Besharov, 2011: 296). Bu da kadını işgücüne katılmaya ve yoksulluk sınırının üzerinde bir aylık gelir kazanmaya teşvik etmiştir.

Kadına yönelik çocuk temelli aktivasyon politikalarına bakılacak olursa, 2000'li yılların başlarından itibaren bazı yasal düzenlemelerle çocuklu anneler ve anne adaylarına yönelik destek programları yürürlüğe konulmuş, kadını iş yaşamında tutabilmek için çalışma saatlerinde esneklik sağlanmış, çalışma hayatında cinsiyet eşitliği kadının konumundan hareketle yeniden gözden geçirilmiştir (Clasen, 2005: 141). Bu düzenlemelerin en dikkate değer sonuçlarından biri, yarı zamanlı çalışan kadınların oranın-

daki artıştır. İngiltere'de 2003 verilerine göre kadınların yaklaşık %67'si istihdam edilirken, bu oranın da %40,1'i yarı zamanlı işlerde çalışan kadınları temsil etmektedir (Clasen, 2005: 144).

Kadınların gerek yarı zamanlı gerek tam zamanlı işlerde istihdamına yönelik çocuk temelli diğer bir aktivasyon süreci de, çocuğun bakımı ve okula entegrasyonu ile alakalıdır. İngiltere'de 2001-2006 yılları arısında, okul öncesi bakım talebini karşılamak üzere yaklaşık 1,25 milyon ek öğrenciyi barındırabilecek derslik kapasitesi artırımına gidilmiş ve okula başlama yaşı altıdan dörde çekilmiştir (Taylor-Gooby, 2008: 21). Bu ve benzeri yaptırımlar, kadının piyasaya entegre edilmesine yönelik ciddi adımlar olarak göze çarpmaktadır.

Çalışan kadınları iş yaşamında tutabilmek ve düşük ücretle, çalışanlara iş becerileri kazandırabilmek için İngiliz hükûmetlerince izlenen aktivasyon politikaları ise eğitim odaklı sosyal yatırım süreçleri ve emeklilik düzenlemeleri başlığı altında incelenebilir. İlk olarak, 1997'den bu yana izlenen uzun dönemli ve sürdürülebilir refah politikaları (van Kersbergen ve Hemerijck, 2012: 485), kadınlara yönelik emeklilik düzenlemelerini de beraberinde getirmiştir. Bu politikalarda temel gerekçe olarak, önceden değinilen cinsiyet dezavantajı dolayısıyla iş yaşamında erkek kadar etkin olamadığı varsayılan kadının, yaşlılık dönemi için gerekli birikimi yapamaması gösterilebilir (Daly, 1992: 5). Bu durum, bahsedildiği üzere, İngiltere'deki yaşlı kadın yoksulluğu rakamlarının %50'lere kadar ulaşmasına sebep olmuştur. Bunun önüne geçebilmek için İngiliz hükûmetleri emeklilik yaşını yükseltmiş, emekli aylıklarında kısıtlamaya giderek piyasaya aktif katılımı teşvik etmiştir. 2005 verilerine göre İngiltere'de 55-64 yaş arası kadınların %70'inin çalışıyor olması, yaşlılara ilişkin bu politikaların sonuç verdiğini göstermektedir (Taylor-Gooby, 2008: 21). Fakat unutulmamalıdır ki bu rakam, yaşlı kadın nüfusunun çalışma oranını yansıtmaktadır.

İngiltere'de işsiz ya da düşük ücretle çalışan kadınların sosyal yatırım süreçleri kanalıyla refah döngüsüne dahil edilmesi, kadına yönelik bu çalışmada değinilecek son aktivasyon politikasıdır. Kersbergen ve Hemerijck'in (2011: 484) çerçevesini çizdiği gibi, Britanya'nın kalifiye olmayan (*low-skilled*) çalışanlara iş becerisi kazandırma stratejilerinin temelinde *Train to Gain* (maaş destekli mesleki eğitim) olarak adlandırılan mesleki eğitim programları

yatar ve bu programlar başta kadınlar olmak üzere, İngiltere'deki yoksulluk ve işsizlik riski altında yaşayan gruplara, gün içinde hem çalışıp hem de eğitim görme olanağı sunar. Eğitim gördüğü vakitlerde kadının ya da diğer risk grubundan çalışanların yaşayacağı maddi kayıp da hükûmet tarafından karşılanmaktadır (Page ve Hillage'den akt. Kersbergen ve Hemerijck, 2011: 484). Görüleceği üzere, kadının mesleki yeterlilik kazanabilmesi, İngiliz hükûmetlerince yasal ve bedelsiz (hatta kazanç sağlayacak) bir yolla teşvik edilmiştir.

Kadın yoksulluğunu gidermeye ve istihdamını sağlamaya yönelik bu politikaların ışığında, 2000'li yılların sonundaki EUROSTAT verilerine bakılacak olursa, İngiltere'de yoksulluk riski ile karşı karşıya olan kadınların oranında, 90'lı yıllardaki rakamlara göre bir düşüş gözlenecektir. Avrupa Birliği'nin EU-15 olarak adlandırılan ilk üye ülkelerinde bu oran 2000-2010 yılları arısında %16'dan %17'ye ilerlerken, İngiltere'de aynı tarihler arasında %21'den %17'ye gerilemiştir.[6] Fakat tam gün istihdam oranlarına bakıldığında, aradan gecen on yıllık süre içerisinde kadın istihdamına yönelik % 0,5 oranında bir düşüş gözlenmiş (2001'de % 65'ken 2011'de % 64,5)[7], yarı zamanlı işlerde kadın istihdamı, genel istihdama oranla %29 oranında seyretmiştir.[8]

Genel Değerlendirme ve Sonuç

AB bünyesinde uygulamaya konulan aktivasyon politikaları, bazı risk gruplarına ulaşmaya çalışıp, bu grupları ekonomik yaşantı üzerinden sosyal katılım sürecine dahil etmeye çalışmıştır. Kadınlar da, tıpkı engelliler, yaşlılar ve gençler gibi aktivasyon sürecine dahil edilmek istenen gruplardan biridir. Bilhassa çocuklu kadınların iş yaşamından uzak oluşu ve aylık sosyal yardımlarla dolaylı olarak yoksulluk seviyesinde yaşaması, AB üyesi ülkeleri bu gruba yönelik tedbirler almaya teşvik etmiştir. Bu tedbirler yasal ve kurumsal düzenlemelerle detaylandırılmış ve birçok

6. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do;jsessionid=9ea7d07e30eaec84295a2fb14cb8aa90ff3ac31cac72.e34OaN8Pc3mMc40Lc3aMaNyTaNaMe0?tab=table&plugin=1&pcode=tessi010&language=en (20.5.2013).

7. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=File: Employment_rates_for_selected_population_groups,_2001-2011_(%25).png&filetimestamp=20121030183007 (20.5.2013).

8. http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/23_labour_market_participation_of_women.pdf (20.5.2013).

AB üyesi ülkede yoğun bir şekilde uygulamaya konulmuştur. Hedeflenen temel noktalardan biri de, kadın istihdamını maksimum seviyeye taşıyarak, AB genelinde artan kadın yoksulluğuyla mücadele etmektir. Lakin İngiltere örneğinde görüldüğü gibi, bu politikalar her ülkede planlanan istihdam ve refah hedeflerine ulaşamamıştır. Ortaya çıkan bu veriler, İngiltere'de kadın yoksulluğunu ve işsizliğini gidermede aktivasyon politikalarının beklenen düzeyde etkili olmadığını göstermektedir. Taylor-Gooby'nin değindiği 55-64 yaş arası kadınları hedefleyen emeklilik politikalarının bu gruptaki kadınları iş piyasasında tuttuğu doğrudur. Bu sayede 55-64 yaş arası çalışan kadınların oranı, 2001-2011 yılları arasında genel kadın nüfusuna kıyasla %52,2'den %56,7'ye yükselmiştir. [9]Fakat aynı durum genel kadın yoksulluğu için geçerli değildir. 2001-2011 yılları arısında İngiltere'de kadın yoksulluğu oranında gözlenen %4'lük düşüş, bir yönüyle aktivasyon politikalarının başarısı olarak yorumlanabilir. Lakin aynı dönemde aynı gruba ilişkin AB ortalamasının da %16'lık seviyede olması İngiltere'nin kadına yönelik aktivasyon politikalarının, kadın yoksulluğuyla mücadelede aktif bir rol oynadığına dair şüpheleri beraberinde getirmektedir. Kadın istihdamına yönelik yukarıdaki veriler de bu şüpheyi desteklemektedir.

Daha genel bir eleştiri ise, bu politikaların risk gruplarının yaşadığı işsizlik ve yoksulluk süreçlerinin toplumsal boyutunu göz ardı etmesine vurgu yapar. Holmqvist'in (2010: 224) engellilere yönelik aktivasyon politikalarında belirttiği gibi, sanayi sonrası kapitalizmin temel söylemi olan bireysel yetersizlik ya da bireysel trajedi imajinasyonu; sosyal eşitsizlik, gelir dengesizliği, sosyal ayrımcılık ve dışlama gibi sosyolojik gerçeklikleri arka plana itmektedir. Aktivasyon politikalarının yeni bir refah devleti anlayışından hareketle bazı toplumsal gruplara yönelik geniş çaplı tedbirleri içerdiği doğrudur. Çalışmanın konusuyla bağlantılı olarak, kadınların çalışma hayatına yoğun bir daveti de söz konusudur. Fakat bireylerin sosyal aidiyetini mutlak çalışma sürecine bağlaması (Holmqvist, 2010: 224) itibarıyla, bu politikaların asıl hedefinin işsizliği ve yoksulluğu önlemek olmadığı iddia edilebilir. Bu noktadan bakıldığında hedefin, artan global rekabette işgücünü

9. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Employment_statistics#Employment_rates_by_gender.2C_age_and_educational_attainment (20.5.2013).

olabildiğince aktif hale getirebilmek, şimdinin ve geleceğin çalışanlarını sosyal yatırım süreçleri vasıtasıyla kalifiye edebilmek ve ekonomik işleyişi kapitalizmin gerekliliklerine göre inşa edebilmek (Garsten ve Jacobsson, 2004: 11) olduğu da iddia edilebilir.

Tekrar İngiltere örneğine dönülecek olursa, kadınlara yönelik birçok aktivasyon politikasına ve hizmetine rağmen bu ülkede kadın yoksulluğunda dikkate değer bir düşüş görülmemesi, hatta Lizbon Konseyi sonrası, 2001-2010 yılları arasında kadın istihdamında % 0,5'lik de olsa bir düşüşün meydana gelmesi iki noktayı akla getirmektedir. Ya kadına yönelik bu politikalar İngiltere'de etkili olamamıştır ya da bu politikaların nihai hedefi kadın yoksulluğunu ve işsizliğini gidermek değildir. Üçüncü bir ihtimalse, her iki önermenin de geçerli olmasıdır.

2008 yılındaki global ekonomik krizin, aktivasyon politikalarının İngiltere'de sekteye uğramasına ya da bu politikaların beklenen ölçüde başarılı olamamasına sebep olduğu önermesi de mevcuttur. Bu önermenin geçerliliği de, kriz öncesi ve sonrası dönemde kadın yoksulluğu ve işsizliği verilerine bakılarak test edilebilir. 2007'de İngiltere'de yoksulluk riski altında yaşayan kadınların oranı 19,6'yken, 2009 yılında %17,8 olarak kaydedilmiştir.[10] Görüldüğü gibi bu rakamlarla aktivasyon politikalarının incelendiği son yıl olan 2010'daki veriler arasında keskin geçişler söz konusu değildir. İşsizlik oranlarında ise, 2007'de görülen %5'lik rakam[11] 2011'de %7,3 olarak belirlenmiştir.[12] Bu rakamlara bakıldığında, %2,3'lük fark global ekonomik krizin etkisine dayandırılabilir. Fakat kriz öncesi ve sonrasında yoksulluk oranının hemen hemen aynı kalıp, işsizlik oranında küçük çaplı bir artış oluşması, aktivasyon politikalarının ve 90'lı yılların sonundan itibaren süregelen refah devleti uygulamalarının, yoksulluk ile işsizlik olguları arasında tam manada bir pozitif korelasyon doğuramadığını göstermektedir. Bu da kadına yönelik aktivasyon politikalarının İngiltere'de hedeflediği noktaya ulaşamadığının başka bir göstergesidir.

10. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do;jsessionid=9ea7d07e30ea0e30f10fd47743d5a9eee5ab7e5668c3.e34OaN8Pc3mMc40Lc3aMaNyTaNaMe0?tab=table&plugin=1&pcode=tessi010&language=en (20.5.2013)

11. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-EI-08-001/EN/KS-EI-08-001-EN.PDF. (20.5.2013)

12. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/images/c/c7/Unemployment_rate_by_gender_and_age%2C_2006-2011_%28%25%29.png (20.5.2013)

Bu verilere ilaveten, İngiltere'de yaşlı kadının çalışmasını teşvik etmek için emeklilik yaşının yukarı çekilmesi ve emekli maaşlarındaki kısıtlama iddiası, 2007'deki verilerle tutarlılık göstermemektedir. Zira ödenen emekli aylıkları oranı, genel refah harcamalarına kıyasla 1990 yılında %5,33'ken, 2007 yılında %5,40'a yükselmiştir (Vandenbroucke ve Vleminckx, 2011: 467). 65 yaş üzeri nüfus oranının arttığı önermesi, bu orandaki artışa bir gerekçe olarak gösterilebilir. Fakat İngiltere'nin ulusal istatistik kurumu olan *Office for National Statistics*'in verilerine göre 2001 ve 2011 yıllarında 65 yaş üstü nüfusun %16 olmak üzere aynı orana sahip olması (Census, 2011: 1)[13], 2007'deki bu artışın gerekçesinin yaşlı-emekli nüfusundaki artışla ilişkilendirilemeyeceğini göstermektedir. Zira bu oranda bir artış gözlenmemektedir.

Aktivasyon bazlı sosyoekonomik politikaların kadın yoksulluğu olgusu üzerinden değerlendirilmesi, daha farklı değişkenler aracılığıyla da yapılabilir. İstihdam alanından çıkan, başka bir ifadeyle işten ayrılan kadınların yıllara, meslek gruplarına, işten ayrılış sebeplerine, vb etkenlere göre dağılımı yapılabilir. Bunun yanı sıra, kadın yoksulluğunun global ekonomik krizden ne derecede etkilendiği daha derinlemesine analizlerle detaylandırılabilir. Bu çalışma ise aktivasyon politikalarının kadın yoksulluğuna etkisine genel bir bakış niteliğinde olduğu için, bahsedilen detaylandırmalara girişilmemiştir. Fakat aktivasyon uygulamalarını konu alan literatürün, bu uygulamaların sonuçlarına ilişkin sayısal veriler sunmadaki yetersizliği ve sürekli ideal tasarımlara vurgu yapması (Holmqvist, 2010: 212-213), bu politikaların pratikteki yetersizliğini akla getirmektedir. Bu argümanın yukarıda değinilen istatistiki verilerle bir araya getirilmesi de, aktivasyon politikalarının İngiltere'de kadın yoksulluğunu çözmede büyük ölçekli bir katkı sağlamadığı sonucunu ortaya koymaktadır.

13. http://www.ons.gov.uk/ons/dcp171778_292378.pdf (20.5.2013).

Kaynakça

Bergmann, A. ve Van Den Berg, G. J. (2008), "Active Labor Market Policy Effects for Women in Europe —A Survey", *Annals of Economics and Statistics / Annales d'Économie et de Statistique- L'INSEE / GENES*, 98 (91), s. 385-408.

Clasen, J. (2005), *Reforming European Welfare States: Germany and the United Kingdom Compared*, Oxford University Press, Oxford.

Daly, M. (1992), "Europe's Poor Women? Gender in Research on Poverty", *European Sociological Review*, 8 (1), s. 1-12.

Esping-Andersen, G. (2002), "A Child-Centred Social Investment Strategy", *Why We need a New Welfare State?*, Der. G. Esping-Andersen, Oxford University Press, New York s. 26-68.

Garsten, C. ve Jacobsson, K. (2004), "Learning to Be Employable: An Introduction", *Learning to be Employable. New Agendas on Work, Responsibility and Learning in a Globalizing World*, Der. C. Garsten ve K. Jaccobson, Palgrave, Houndmills, s. 1-22.

Ghysels, J. ve Van Lancker, W. (2011), "The Unequal Benefits of Activation: An Analysis of The Social Distribution of Family Policy Among Families with Young Children", *Journal of European Social Policy*, 21 (5), s. 472-485.

Gilbert, N. (2004), *Transformation of the Welfare State: The Silent Surrender of Public Responsibility*, Oxford University Press, Oxford.

Gilbert, N. ve Besharov, D. (2011), "Welfare States Amid Economic Turmoil: Adjusting Work Oriented Policy", *Policy and Politics*, 39 (3), s. 295-308.

Gökbunar, R., Özdemir, H. ve Uğur, A. (2008), "Küreselleşme Kıskacındaki Refah Devletinde Sosyal Refah Harcamaları", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9 (2), s. 158-173.

Holmqvist, M. (2010), "The 'Active Welfare State' and Its Consequences", *European Societies*, 12 (2), s. 209-230.

Huo, J., Nelson, M. ve Stephens, J. D. (2008), "Decommodification and Activation in Social Democratic Policy: Resolving The Paradox", *Journal of European Social Policy*, 18 (1), s. 5-20.

Morel, N., Palier; B. ve Palme, J. (2009), *What Future for Social Investment?*, Institute for Future Studies, Stockholm.

Pampel, F. C. ve Williamson, J. B. (1989), *Age, Class, Politics and the Welfare State*, Cambridge University Press, Cambridge.

Sinclair, M. T. (1991), "Women, Work And Skill: Economic Theories and Feminist Perspectives", *Working Woman: International Perspectives on Labour and Gender Ideology*, Der. M. Redclift ve M. T. Sinclair, Routledge, Londra, s. 1-24.

Statistical Bulletin (2012), *Population Estimates for the United Kingdom- 27 March 2011*, Office for National Statistics, Birleşik Krallık.

Taylor-Gooby, P. (2008), "The New Welfare State Settlement in Europe", *European Societies*, 10 (1), s. 3-24.

Van Kersbergen, K. ve Hemerijck, A. (2012), "Two Decades Of Change in Europe: The Emergence of The Social Investment State", *Journal of Social Policy*, 41 (3), s. 475-492.

Van Vliet, O. ve Koster, F. (2011), "Europeanization and The Political Economy of Active Labour Market Policies", *European Union Politics*, 12 (2), s. 217-239.

Vandenbroucke, F. ve Vleminckx, K. (2011), "Disappointing Poverty Trends: Is The Social Investment State to Blame?", *Journal of European Social Policy*, 21 (5), s. 450-471.

Japon Mucizesinin Ataerkilliği: Japonya'da Kadın Yoksulluğu

Özgür Sarı

Giriş

Yoksulluk, neoliberal politikaların genişlemesi ve kapitalizmin kontrol dışı büyümesiyle artmıştır. Aynı şekilde yoksulluk, yoksullukla mücadelede en büyük ve en etkin kurum olan devletin küçülmesi ve sosyal işlevlerinin azaltılmasıyla paralel artmıştır. Dar anlamıyla en temel gıda ve barınma ihtiyaçlarını karşılayamamak ve açlık çekmek olan yoksulluk, artık genişletilmiş bir anlama sahiptir ve toplumun ortalama refah seviyesinin altında yaşamayı ifade etmektedir. Barınma ve beslenme gibi fizyolojik ihtiyaçların yanında sağlık ve eğitim gibi sosyal hakların da dahil

olduğu bir anlama kavuşmuştur. Asgari refah düzeyini yakalayamama konusunda yalnızca barınma ve gıdayı değil de, bazı sosyal, kültürel ve siyasal hakları da eklediğimizde yoksulluğun yaygınlık alanının genişlediğini görüyoruz. Artık yoksulluk yalnızca dar anlamıyla ya da mutlak yoksulluk tanımından ziyade göreli yoksulluk üzerinden tartışılmaktadır. Göreli yoksulluk yalnızca bireyin içinde yaşadığı ortalama refah düzeyinin altında kalması değil, ülkedeki zenginliğin ya da gelirin içinden yeterince pay alamamasıdır (Ensari, 2010: 9).

Yoksulluğun göreli yoksulluk şeklinde tanımlanması yoksulluğun yalnızca gelişmemiş toplumlara özgü olmadığını, gelişmiş toplumlarda da fakirliğin olduğunu anlamamıza yaramış ve yoksulluğun sanılanın aksine daha geniş bir coğrafyaya yayıldığını göstermiştir. Japonya gibi gelişmiş bir ülkede bile, yoksulluğun var olduğunu ve Japon toplumunun genelindeki refahın adil dağılmadığını, göreli yoksulluğun yayıldığını görebilmekteyiz. Göreli yoksulluğun ötesinde mutlak yoksulluğun da görülmeye başlandığını ve açlıktan ölen evsiz vakalarının basında yer almaya başladığını anlamaktayız.

Göreli ya da mutlak olsun yoksulluğun oluşumu ve dağılımı iktisadi olmaktan ziyade sosyal bir olgudur. Yoksulluğun oluşumunda yalnızca ekonomik etmenlere bakmak büyük bir hata olacaktır. Ataerkil uygulamaların ve kültürel sebeplerin zenginliğin paylaşımında, ücretlendirmede, iş yaşamına dahil olmada baskın olduğu toplumlarda fakirlik toplumsal katmanlar arasında dengeli ve adil paylaşılmamaktadır. Kimi etnik ya da toplumsal cinsiyet gruplarında fakirlik daha baskın olabilmektedir. Japon toplumunda da son dönemlerde yaşanan ekonomik durgunluktan kaynaklanıyor gibi görülse de yoksulluğun aslında işe alımlarda ve ücretlendirmelerde kadınla erkek arasındaki büyük farklılığın yol açtığı bir "kadın yoksulluğu" olgusunun yaygınlaştığı anlaşılmaktadır.

Japon Mucizesinde Kadın Nerede?

"Kocamın işine asla karışmam; ne çenemle, ne ellerimle, ne de ayaklarımla!.." Bu sözler Japonya'nın eski başbakanlarından Ryutaro Hashimoto'nun eşi Kumiko Hashimoto tarafından söylendi. Eski *first lady* görevinin ev hanımlığı, annelik ve yaşlı kayınvalidesine bakıcılık yapmak olduğunu da sözlerine ekledi (Jordan, 1996). İkinci Dünya Savaşı'nın en ağır darbesini iki atom bomba-

sıyla aldıktan sonra göz kamaştırıcı bir kalkınma süreci gerçekleştiren Japonya, akademik ve siyasi çevrelerce, Batı dışı toplumlara kalkınma örneği olarak sunuldu. Kalkınırken geleneklerden kopmamayı, Batı değerlerini benimsemeden kalkınmanın mümkün olduğunu kanıtlayan en iyi örnek Japonya oldu. Fakat bu örneğin perde arkasında hep Japon kadınları kaldı. Japon kadınları, ülkeleri dünyanın en önde gelen ikinci ekonomisi olduğu halde, kadın istatistiklerinde hep gerilerde kaldı. Japonya'da hızlı kalkınma ile birlikte ataerkilliğin neden bu kadar güçlü olduğunu ve kalkınmanın nimetlerini kadınların neden erkekler kadar elde edemediğini bu yazıda irdelemeye çalışacağız.

Çin'in yükselmesi ile birlikte dünya üçüncülüğüne gerilese de uzun yıllar ABD'den sonra ikinci büyük ekonomi olan Japonya toplumsal cinsiyete ilişkin verilerde gerilere düşmektedir. Örneğin, 1997 verilerine göre ABD'de profesyonel mesleklerde kadın çalışan oranı %44,3 iken, bu oran Japonya'da aynı yıl %9,3 olabilmiştir (Magnier, 1999). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı UNDP'nin 2009 verilerine göre de Japonya ikinci büyük ekonomi olmasına karşın toplumsal cinsiyet verilerine göre 109 ülke arasında 57. olmuştur. Özel sektörde ve kamu sektöründe üst düzey idareci, yargıç, bakan ve milletvekili düzeyinde kadınların temsil oranı toplamda yalnızca %9'da kalmıştır (UNDP, 2012).

Japon mucizesinin kara deliği olan toplumsal cinsiyet boyutunun kronik hale gelmesi ise 1980'ler ve 1990'lar sonrası Japon ekonomisinin durgunluğa girmesiyle başlamıştır. Ekonominin durgunluğa girmesiyle artan yoksulluk önce kadınlara yansıtılmış ve durgunluğun bedeli önce kadınlara ödetilmiştir. Kadın çalışanlara ödenen ücretler düşürülmüş ve kadın çalışanların önemli bir kısmı da işlerini kaybetmiştir. Japon geleneklerine göre erkek iş hayatında ve eve para getirmede birincil sorumlu olarak görülmektedir. Kadınlara yönelik ayrımcılık ileri safhalara ulaşmış ve bilhassa da boşanmış kadınlara yönelik toplumsal baskı insani boyutların da ötesine geçmiştir. 1996'da Tokyo'da bir anne ile çocuğu açlıktan ölmüş halde bulundu. Şubat 2005'te de Saitama'da 27 yaşında bir anne ile 3 yaşındaki oğlu açlıktan ölmüş halde bulundu, evlerinde yiyecek bulunmuyordu ve annenin yanında ise yalnızca 8 Yen vardı (Asia Times, 2012). Japonya'da trajik hale gelen kadın yoksulluğunun sosyolojik temellerini irdelemek için, kalkınma ile modernleşme ilişkisine bakmak gerekmektedir.

Modernleşme mi? Kalkınma mı?

Modernleşme uzun süre Batılılaşma ile eşdeğer görüldü ve modernleşmenin tek yolunun Batı değerlerinin benimsenmesinden geçtiği ifade edildi. Amerikan kökenli sosyoloji ve iktisat bilim insanları modernleşmeyi tek yönlü ve doğrusal bir çizgi olarak görüp, hep ileriye dönük olan bu sürecin kırsaldan kentleşmeye, tarımdan sanayiye, komün yaşamından ve cemaatsel yapılardan cemiyet yaşamına ve bireyciliğe doğru akan bir çizgide ilerlediği öngörüldü. Evrimci anlayış ve pozitivist bakış açısıyla da güçlendirilen bu modernleşme anlayışı 1950'ler sonrası ABD'sinde gelişip uzun yıllar bilim dünyasını etkisi altına aldı. Batı dışı ülkeleri de Batı'nın kurduğu dünya sistemine entegre etmek için bu anlayış ayrıca bir modernleşme projesi olarak da Üçüncü Dünya ülkelerine Batı tarafından empoze edilen bir proje haline de geldi (So, 1990: 17-37).

Modernleşmeci anlayışı yanıltan ilk olgu Japonya'nın yükselişi oldu. Her ne kadar Japonya kalkınma ve modernleşme hamlesine 19. yüzyıl İmparator Meiji Dönemi'nde başlamış olsa da, ABD'den sonra ikinci büyük güç haline gelmesi 1970'ler dönemine denk geldi. Kendine has gelişme süreciyle Japonya Batı dışı ya da alternatif kalkınma ve modernleşme tartışmalarını da beraberinde getirdi. "Japon mucizesi" geleneklerinden kopmadan ya da kendine özgü bir kalkınma süreci ile Batı dışı toplumlara örnek olarak yüceltilmeye başlanmış ve Batılı olamayan toplumların illa da Batı'mn değerlerini almadan da kalkınabileceği ve kapitalizme eklemlenebileceği kanıtlanmış oldu. Kalkınma ile modernleşme arasındaki ilk farklılık ya da ayırım böylece başlamış oldu (Bellah, 1957 ve Davis, 1987: 221-279).

Kim için Kalkınma? Kim için Modernleşme?

Modernleşmenin ve kalkınmanın nimetlerinden önce erkeklerin yararlandığı ve kadınların ise erkeklerin boşalttığı alanlara girebildiği anlaşılmıştır. Sürecin nimetleri toplumun tüm kesimleri arasında eşit dağılmamaktadır. Etnik gruplar, toplumsal cinsiyetler ve sınıflararası farklılıklar hesaba katılmadan yapılan kalkınma analizlerinin temelsiz olduğu anlaşılmıştır. Özellikle de 1990'lar ile birlikte neo liberal politikaların ve küreselleşmenin beraberinde şiddet, fakirlik ve açlık gibi küresel felaketleri

de getirmesiyle birlikte kalkınmaya artık iktisadi boyuttan ziyade sosyal boyuttan bakma gereği doğmuştur. İnsani kalkınmışlık endeksi hesaplamaları ve zenginliğin nasıl paylaşıldığı sorusu bugün kalkınma ve modernleşme konusunun merkezine oturmuş durumdadır. İnsani kalkınma konusunun bir boyutunu ise toplumsal cinsiyet temelli kalkınma tartışmaları oluşturmaktadır (Fukuda-Parr ve Kumar, 2003).

Kalkınma sürecinin kadınlara erkekler kadar fayda getirmediği anlaşılınca kadın ve kalkınma konusuna odaklanan teoriler gündeme gelmiş oldu. Postmodernizm ile beraber aydınlanmacı Batı merkezli ve erkek egemen bilim anlayışının sorgulanmaya başlanması ve pozitivizmin eleştirilmeye başlanması ile beraber iktisat biliminin de erkek egemen bir söylem ile erkek merkezli bir bakış açısıyla kurulduğu iddiası su yüzüne çıktı. Feminist iktisadın çıkışı ile beraber, artıdeğerin ve üretimin kadınları dışlayarak erkekler tarafından örgütlenmesi meselesine neoklasik anlayışın cevap veremediği anlaşıldı (Serdaroğlu, 2010: 1-9).

Kapitalizmin gelişmesi ailenin üretim ünitesi olarak rol almaya başlaması ile kadının ev içi ücretsiz emeğinin iş yaşamına kaydırılması ile başabaş gitmiştir. Dolayısıyla kadınlar bugün bile en gelişmiş ülkelerde dahi ev içi emeklerine uygun işkollarında ağırlık kazanabilmektedir. Sanayide tekstil, gıda ve hazır giyim, hizmet sektöründe ise anaokulu ve ilkokul öğretmenliği, hemşirelik, büro memurluğu gibi işlerde yoğunluk kazanmaktadırlar. Yaptıkları meslekler ile ev içi işleri arasında paralellik bulunmaktadır. Evde yemek hazırlama, dikiş dikme, çocuk ve yaşlı bakımı gibi işlerle orantılı olan ve fazla kalifiye eleman gerektirmeyen işlerde kadınlar çalışmaktadır. Teknik bilginin yoğun bir şekilde gerek duyulmadığı bu işkollarında kadınların kendisini geliştirme olanakları kısıtlı olmakta ve bu işkolları eğitim düzeylerini artırmayı gerektiren işkolları olarak görülmemektedir. Ev içi emeklerine orantılı işkollarının kadınlara ayrılması, kadınların yüksek düzeyde eğitim almalarına gerek kalmadığı savını da güçlendirir niteliktedir. Zira teknik bilgi ve yüksek eğitim gerektiren dallar erkeklerce işgal edilmektedir (Blau, Ferber ve Winkler, 1998).

Kalkınma süreçlerinin kadınla erkek arasında eşit yansımadığını keşfeden sosyal bilimciler, kalkınma ve kadın konusuna özel olarak değinen üç önemli teorik bakış açısı geliştirdi. Kalkınmada Kadın (WID, Woman in Development) liberal ve modernleşme-

ci anlayışla geliştirilen ve kadın ile kalkınma konusuna değinen ilk bakış açısı oldu. Kalkınmanın toplumu topyekun etkilediği düşüncesine sahip olan bu yaklaşım kadınlar için ayrı ve özel bir kalkınma planına gerek olmadığını; kalkınma ile birlikte kadınların gelişen eğitim olanaklarından faydalanmaya ve işgücüne katılmaya başlayacağını, bunların da kadınları kalkındıracağını öngörmekteydi. En eski ve klasik olan bu yaklaşımın yanıldığını Japon kalkınmasında da gördük. Kalkınmanın nimetlerini öncelikle erkekler sahiplenmekte ve kadınlar ikinci sırada gelmekteydi. Erkeklerden sıra gelirse ve onlardan boşluk kalırsa kadınlar işe girebilmekteydi. Örneğin kadınlar işgücüne girerken daha çok ev içi emeklerine uygun işkollarında yoğunlaşmaktaydı. Eğitimlerini de cinsiyet rollerine uygun şekilde almaktaydı. "*Soft sciences*" adıyla da anılan sosyal bilimlerde kadınlar yoğunken "*hard sciences*" denilen ve daha çok yüceltilen doğa bilimlerinde erkekler hakimdi. Kadınların kalkınmanın ve modernleşmenin nimetlerinden erkekler kadar yararlanamamasının sonucu olarak kadınlara ayrıca eğilmesi gerektiğini anlayan kalkınma uzmanları ve sosyal bilimciler Kadın ve Kalkınma (WAD, Woman and Development) ile Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma (GAD, Gender and Development) modellerini geliştirdi. WAD modeli Marksist Okul'dan olup kadınların ikincil konumunu sınıfsal temellere bağlamaktaydı.

Kapitalist ve ataerkil anlayışın birbirine eklemlendiği bir süreç olan kalkınma ve modernleşme süreçlerinde kadınlar sınıfsal olmanın yanı sıra cinsiyet temelli de sömürü alanı haline gelmekteydi. Ev içi emekleri devam ederken, kapitalist sistemin içinde ayrıca da burjuva tarafından sömürüye maruz kalmaktaydılar. Kadınlar için ayrı bir mücadele alanı oluşturulması ve bunun Marksist temellere dayanması gerektiğini düşünen WAD modeli dışında son olarak gelişen ve günümüzde yaygın olarak kalkınma uzmanları tarafından uygulanan model ise GAD modeli olmuştur. Kadının konumunu anlamak erkekten azade bir durum değildir. Zira kadının ikincilliğini anlamak erkeğin birincilliğine bağlıdır. Kadının hangi parametreler ve süreçler sonunda gelişme sürecinden yararlanamadığı konusu, erkeklerin hangi süreç ve parametrelerle kalkınma sürecinde birincil konuma yerleştiği ile ilintilidir. Kadınların süreçte daha pozitif konuma gelmesi için erkeklerin de sürece dahil olması ve nimetleri kadınlarla paylaşmaya ikna olması gerekmektedir (Rathgeber, 1989). Kalkınma süreci

sekteye uğradığında ortaya çıkan fakirlikten de en önce dezavantajlı ve zayıf gruplar etkilenmektedir. Bunlar kadınlar, engelliler, etnik ve dini temelli azınlıklar, toplumdan dışlanmış gruplar ve yaşlılardır.

Ataerkil Japon Mucizesinin Kadınlara Verdiği

Japonya'da da artan yoksulluktan ve duraksayan kalkınma hızından en önce kadınlar etkilenmeye başlamıştır. 1985'te çalışmada fırsat eşitliğine dair kanunun yürürlüğe girmesine rağmen, pek çok kadın bilhassa da doğum sonrası ve hamilelik sürecinde işyerinden verim düşüklüğü bahanesiyle atılmakta. Ayrıca hâlâ çalışmada erkeklere öncelik devam etmekte ve bu maaşlara da yansımaktadır. Kadın çalışanların %66'sı yıllık 3 milyon yenden az gelir elde ederken, erkek çalışanların yalnızca %21,6'sı 3 milyon yenden az maaş almaktadır. Erkeklerin %21,6'sı yılda 7 milyon yenden fazla gelir elde ederken, kadın çalışanların ise %3,1'i yılda 7 milyon yenden fazla kazanç elde etmektedir (Kuchikomi, 2009).

Yoksulluk ve de bilhassa kadın yoksulluğu gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkeler için tipik bir sorun olarak görülmektedir. Buna karşın gelişmiş ekonomilerde de yoksulluk artmakta ve yoksulluktan da en başta kadınlar etkilenmektedir. Japonya'daki yoksulluktan da erkeklerden çok, en fazla payı kadınlar almaktadır. Japonya gelişmiş olmasına rağmen geleneklerin hâlâ baskın olduğu bir ülkedir. Erkeğin evin reisi olarak görülmesi ve iş sahibi olup para kazanma hakkının önce erkeğe verilmesi gerektiği yönündeki gelenekler hâlâ baskındır. Sosyal güvenlik sistemi Japonya'da hâlâ aile üzerinden işlemekte ve kadını eşine bağımlı kılmaktadır. Boşanma oranlarının artması ile birlikte kadınların güvencesiz ve göreli yoksul olma oranları artmaktadır. Küreselleşme ile birlikte Japon ekonomisinin duraksamaya girmesi de en çok kadınları etkilemektedir. Geçici, yarı zamanlı, sigortasız işler kadınlar tarafından daha çok yapılmaktadır.

1993 yılı rakamlarına göre, boşanmış çocuklu kadınların sayısı 789 bin civarındadır ve yıllık gelirleri ortalama 2,15 milyon yendir. Boşanmış çocuklu kadınların %87'si çalışmakta; fakat çalışanların %50'si tam zamanlı, %30'u yarı zamanlı bir işe sahiptir. Buna karşılık boşanmış kadınların yalnızca %15'i çocuklarının geçimi için boşandığı eşinden destek alabilmektedir. Boşanmaları

esnasında mal paylaşımında da kadınlar dezavantajlı olduğundan, aylık 150 bin yenlik gelirinin yaklaşık 80 bin yenlik kısmını ise küçük bir oda kiralayabilmek için harcamakta. 1998 yılında hükümetin ekonomiyi yeniden yapılandırma politikaları çerçevesinde çocuklu boşanmış kadınlara yapılan destek 4,07 milyon yenden 3 milyon yene indirilmiş ve 78 bin boşanmış çocuklu anne ise yardımlardan mahrum kalmıştır (Women 2000 Report, 1999).

Japonya'da nüfus hızla yaşlanmakta ve kadınların ortalama ömrü erkeklerden fazladır. Bu nedenle yaşlı kadın yoksulluğu Japonya'da ciddi bir sosyal sorun olmaktadır. 65 yaş ve üzeri yalnız yaşayan yaşlıların %80'ini kadınlar oluşturmaktadır. Ayrıca yaşlı kadınların yaklaşık yarısı da kendisine bakanlar tarafından şiddete maruz kalmaktadır. Huzurevlerinde yaşayanların da yaklaşık %70'ini kadınlar oluşturmaktadır. Yaşlı kadınların aylık geliri ise yalnızca 30 bin ila 50 bin Yen arasında değişmektedir (Women 2000 Report, 1999).

Japonya'da ayrıca tarımda ve balıkçılıkta faal kadınlar işçi olarak tanımlanmak yerine ücretsiz aile işçisi olarak görülmektedir. Aylık gelirleri olmadığı gibi sigorta kapsamında da yer alamamaktadırlar. Tarım ve balıkçılık sektöründeki çalışanlara yönelik geliştirilen sigorta sistemine ise sektördeki kadınların yalnızca %5'i dahil olabilmiştir. Eşlerinin rızasını alamayan kadınlar sisteme dahil olamamıştır. 1998'den 1999'a evsiz kadın sayısı ise 53'ten 104'e çıkmıştır. Evsiz kadınlar genelde seks işçisi olarak çalıştıktan sonra yaşlanıp işsiz kalan kadınlardan oluşmaktadır (Women 2000 Report, 1999). Boşanan kadınların yalnızca %34'ü boşandığı eşinden nafaka alabilmiştir. Nisan 2003 verilerine göre 1.225.400 aile yalnız anne ve çocuklardan oluşmakta ve bunlara yaklaşık 70.500 kadar da evlenmeden çocuk sahibi olan anneler eklenmektedir. Tüm ailelerin %2,7'si 53.200 yenden 44.660 yene indirilen aylık çocuk yardımı, 2003'te %16 azaltılmıştır (Curtin, 2005).

Japonya Adalet Bakanlığı verilerine göre, 1980 yılından sonra Japonya'da artan fuhuş sektöründe yaklaşık 100 bin yabancı kadın çalışmaktadır. Ayrıca 275 bin yabancı kadın Japon erkekle evlenerek Japonya'ya yerleşmiştir. Japon erkek ile evli olan yabancı kadınlara yalnızca oturma izni verilmekte ve bu kadınlar Japonya'da iş bulma, emeklilik ve sigorta sistemine dahil olma ya da eğitim alma gibi haklardan mahrum kalmaktadır (Women 2000 Report, 1999).

Çocuk bakımı konusunda kadınlar yalnız kalmaktadır. Çocuklarının bakımı nedeniyle de işten ayrılmak zorunda kalmaktalar. Aya Ezawa makalesinde, 2003'teki 1,2 milyonluk yalnız annelerin %80'inin boşanma sonucu, %12'sinin eşlerinin ölümü sonucu, kalanların ise hiç evlenmeden çocuk sahibi olan annelerden oluştuğunu belirtmektedir. 1995'te ise çalışan kadınların yalnızca %33,2'si çocuk sahibi olup da çocukları belli bir yaşa geldikten sonra tekrar işlerine dönebilmiştir. Geri kalan çoğunluk ise iş bulmakta zorlanmış, yaşları ilerlediğinden ve deneyimleri azaldığından iş bulamamıştır. %26,8 yalnız yaşayan anneler kendi aileleri ile yaşamaya başlamıştır. Boşanmış kadınlara maalesef iyi gözle bakılmadığından aileleri tarafından da destek alamıyorlar (Ezawa, 2003). Yarı zamanlı işlere mahkûm olan kadınların çalışma saatleri de zaten kısa değil. Yarı zamanlı işlerde de kadınlar çoğunlukta ve yıllık ortalama sadece 1,2 milyon yen kazanmakta ve yarı zamanlı diye tanımlansa bile bu işlerde haftalık 35 saatten fazla çalışmakta (JIL, 2003: 162-186). 2006 yılı verilerine göre de evli ve çalışan kadınların %70'i ilk doğumunu gerçekleştirdikten sonra işini bırakmak zorunda kalmıştır (Shirahase, 2009).

Sonuç Yerine

Bütün bu veriler ışığında kadınların işgücü piyasasında yaşadığı bu zorlukların kadın yoksulluğunu ve erkekle kadın arasında uçurumu artırdığı anlaşılmaktadır. Dünya Ekonomi Forumu verilerine dayanarak bakıldığında dünya devi Japonya, kadın erkek eşitliği açısından 134 ülke arasında 101. sıraya düşmektedir (Kitayama, 2010). Japonya'da kalkınmanın nimetlerini elde etmede erkekler birinci sıradayken, ekonomik durgunluktan nasibini alma ve artan yoksulluğu paylaşmada ise kadınlara öncelik verilmiştir. Hızlı kalkınmanın maddi unsurları değiştirdiği, ekonomi ve teknoloji alanında dünyaya parmak ısırtan bir ülke haline gelen Japonya, manevi unsurların değişmesinde ise yavaş hareket etmiştir. Gelenekleriyle beraber ataerkilliğini de ısrarla koruyan Japonya, kadınların, bilhassa da yaşlı ve boşanmış ya da tek ebeveyn kadınların üstündeki baskıyı ısrarla sürdürmüştür. Ataerkil pratiklerin uzantısı olarak da fakirlik, tek ebeveyn ya da boşanmış kadınlar, göçmen kadınlar ve yaşlı kadınlar üzerinde etkisini göstermektedir. Kalkınmanın nimetlerinin iki cinsiyet arasında dengesiz dağılmış olması, dünyanın ikinci büyük devi olan Japonya'da bile

açlık sınırında yaşatacak ya da açlıktan öldürmeye varacak kadar bir kadın yoksulluğuna yol açması, ataerkilliğin ne denli gücünü koruduğunu göstermektedir. Ayrıca yalnızca teknolojik ilerlemenin ya da ekonomik kalkınmanın kadının konumunu doğrudan güçlendirmediğini, kadının konumunun güçlenmesinin erkek egemen zihniyetin zayıflamasına, zihniyet evriminin gerçekleşmesine, düşünsel bağlamda modernleşmeye ya da kültürel bir evrilmeye bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Ensari, S. (2010), "TÜİK'in Yoksulluk Analizleri Üzerine", *Maliye-Finans Yazıları*, 24 (87), s. 9-15.

Jordan, M. (1996), "A First Lady's Secondary Role; Premier's Wife Stands Behind Her Man, Typifying Gender Roles in Modern Japan", *The Washington Post*, 15.04.1996.

Magnier, M. (1999), "Equality Evolving in Japan", *Los Angeles Times*, 30.08. 1999.

UNDP(2009), *UNDP-HDR 2009 Report*, http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2009/, Erişim: 06.01.2012.

So, A. (1990), *Social Change and Development*, Sage Pub, ABD.

Bellah, R. N. (1957), *Tokugawa Religion*, Beacon, Boston.

Davis, S. (1987), "Religion and Development: Weber and East Asia Experience", *Understanding Political Development*, Der. M. Weiner ve S. Huntington, Little Brown, Boston, s. 221-279.

Fukuda-Parr, S. ve Shiva Kumar A.K. (2003), *Readings in Human Development*, Oxford University Press, New York.

Serdaroğlu U. (2010), *Feminist İktisadın Bakışı Postmodernist mi?*, Efil Yayınevi, Ankara.

Blau, F. Ferber, M. ve Winkler, A. (1998), *The Economics of Women, Men, and Work*, Prentice Hall, New Jersey.

Rathgeber, E. (1989), *WID, WAD, GAD: Trends in Research and Practice*, International Development Research Center, Ottoawa.

Kuchikomi, A.(2009), "Women's Poverty Often an Overlooked Issue in Japan", 01.09. 2009, www.japantoday.com.

Women 2000 Report(1999), Japan NGO Alternative Report by Japan NGO Report Preparatory Committee, http://www.jca.apc.org/, Erişim: 6.01. 2012.

Curtin, S.(2005), "Japan, Land of Rising Poverty", *Asia Times online*, 11 Şubat 2005, http://www.atimes.com/atimes/Japan/GB11Dh01.html, Erişim: 6.01. 2012.

http://www.atimes.com/atimes/Japan/GB11Dh01.html, erişim: 06.01.2012.

Yazarlar Hakkında

Abdullah Topçuoğlu

1980 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden lisans, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı'ndan 1985'te yüksek lisans, 1990'da doktora derecesini aldı. 2004 yılından beri Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde profesör olarak görev yapmaktadır. İlgi alanları; modernleşme, küreselleşme, kalkınma, yoksulluk, sosyal sermaye ve ailedir.

Ahmet Göksel Uluer

Lise eğitimini Bursa'da tamamladıktan sonra 2011 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü bitirdi. Halen aynı üniversitede Afrika Çalışmaları yüksek lisans programında eğitim yaşamını sürdürmektedir. Başlıca çalışma alanları; Afrika Politikası, post kolonyal çalışmalar, Batı Afrika ve Nijerya'dır.

Arzu Kan

Lisans eğitimini Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesinden aldıktan sonra yüksek lisansını Selçuk üniversitesinde tamamlayan Kan doktora derecesini Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı'ndan almıştır, Selçuk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. İlgi alanları; kırsal kalkınma, yoksulluk ve kırsal alanda kadındır.

Aysun Danışman Işık

Lisans eğitimini Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nde tamamlamıştır. Yüksek lisans ve doktorasını Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı'nda tamamlayan Aysun Danışman Işık, aynı üniversitede İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü'nde yardımcı doçent olarak görev yapmaktadır. Akademik ilgi alanları arasında yoksulluk, subjektif yoksulluk ve bireysel refah konuları bulunmaktadır.

Ayşe Alican Şen

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde 2004-2014 yılları arasında araştırma görevlisi olarak çalışmıştır. Lisans derecesini Selçuk Üniversitesi Sosyoloji alanında 2002 yılında; yüksek lisans derecesini Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyoloji Ana Bilim Dalı'nda 2007 yılında; doktora derecesini Süleyman Demirel Üniversitesi Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı'nda 2013 yılında aldı. İlgi alanları; aile politikaları, toplumsal cinsiyet çalışmaları, göç ve kentsel yoksulluktur.

Çisel Ekiz Gökmen

Lisans eğitimini Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nde tamamlamıştır. 2006 yılında Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimini tamamlayarak aynı ana bilim dalında doktora öğrenimine başlamıştır. 2013 yılından itibaren Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde yardımcı doçent olarak görev yapan Çisel Ekiz

Gökmen'in kadın yoksulluğu, hane içi kaynak dağılımı ve uluslararası göç ile ilgili çalışmaları bulunmaktadır. Gökmen, Doç. Dr. Saniye Dedeoğlu'yla beraber "Göç ve Sosyal Dışlanma: Türkiye'de Yabancı Göçmen Kadınlar" başlıklı kitabın da yazarıdır.

Duygu Alptekin

2003 yılında Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden lisans, Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Ana Bilim Dalı'ndan 2007'de yüksek lisans, 2011'de doktora derecesini aldı. 2008-2013 yılları arasında Selçuk Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. Kasım 2013 tarihinden itibaren Celal Bayar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde yardımcı doçent olarak görev yapmaktadır. İlgi alanları; araştırma yöntem ve teknikleri, SPSS, toplumsal cinsiyet, kadın hareketleri, yoksulluk, toplumsal aidiyet, gençlik, kültür ve kimlik sosyolojisidir.

Emre Gökalp

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde lisans (1993) ve yüksek lisans eğitimini (1997) tamamladı, Ankara Üniversitesi'nden "İletişim" doktoru" olarak 2004 yılında mezun oldu. Doç. Dr. Emre Gökalp Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. İlgi alanları; medya sosyolojisi, kültür sosyolojisi / kültürel çalışmalar, milliyetçilik, kimlik ve ötekilik, popüler kültür / popüler futbol kültürüdür.

Eylem Kaya

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde yardımcı doçent olarak görev yapan H. Eylem KAYA, 1998 yılında Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nden mezun olmuştur. Yüksek lisans derecesini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı'nda, Doktora eğitimini ise Ankara Üniversitesi Yaşam Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda tamamlamıştır. Eleştirel Andragoji ve Pedagoji çalışma alanının yanı sıra, Eğitim Sosyolojisi, Yetişkin Eğitimi Sosyolojisi, Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi, Yetişkin Eğitimi ve Toplumsal Cinsiyet, AB Yaşam Boyu Öğrenme Politikaları konulu dersler veren KAYA, Süleyman Demirel Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi ve Yaşam Boyu Öğrenme Merkezi Müdür Yardımcılığı ile Yönetim Kurulu üyeliğinin yanı sıra, Köy Enstitüleri Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkez Müdürlüğü yapmıştır.

Fatime Güneş

Lisans, yüksek lisans ve doktorasını Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Ana Bilim Dalı'nda tamamladı. Doç. Dr. Fatime Güneş, Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. "Woman's Labor and Poverty: The Case Eskişehir Province in Turkey" başlıklı kitabın yazarıdır. "Kent Sosyolojisi", "Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik" ve "Ekonomi Sosyolojisi" kitaplarının editörlüğünü yapmıştır. Yoksulluk, feminizm, kadın emeği, kentsel dönüşüm, siyasal eğilimler ve çevre sorunları (deprem ve çölleşme) üzerine ulusal ve uluslararası çalışmaları ve araştırmaları bulunmaktadır.

Gamze Aksan

Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden 2007 yılında lisans, 2009 yılında yüksek lisans derecelerini aldı. 2009 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Ana Bilim Dalı'nda doktora eğitimine başladı. 2011 yılında 3 ay süreyle Almanya'da Halle- Martin Luther Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde misafir araştırmacı olarak bulundu. 2008 yılından beri Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Yoksulluk, toplumsal cinsiyet, aile, sosyal dayanışma, sosyal ağlar, sivil toplum, kamusal alan ve çokkültürlülük tartışmaları akademik ilgi alanlarıdır.

Hakan Ergül

Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi'nden 1997 yılında mezun oldu. Tohoku Üniversitesi, Uluslararası Kültürel Çalışmalar Enstitüsü'nde (Japonya) başladığı doktora çalışmasını 2006'da tamamladı. Uzun süre Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi'nde yürüttüğü akademik çalışmalarını, 2010 yılından itibaren Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde sürdürmektedir. Doç. Dr. Hakan Ergül, 2013 yılından itibaren Centre Jacques Berque - Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Merkezi'nde (Fas) ziyaretçi araştırmacı olarak çalışmaktadır. İlgi alanları; medya etnografisi, medya ve haber sosyolojisi, gündelik hayat, toplumsal eşitsizlik ve medya, televizyon çalışmaları, Japon medyası ve popüler kültürüdür.

İncilay Cangöz

Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Doç. Dr. İncilay Cangöz, halen aynı üniversitenin Kadın Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkez Müdürlüğü'nü yürütmektedir. Haber Sosyolojisi, İletişim Kuramları, Medya Araştırmalarında Etnografi, Medyada Çocuk Hakları derslerini yürütmektedir. Gazetecilik ve habercilik kültürü, izleyici araştırmaları, toplumsal cinsiyet ve medya konularında uluslararası ve ulusal düzlemde yayınlanmış çalışmaları vardır.

Miki Suzuki Him

Lisansını Tokyo Kadın Üniversitesi Sosyal Antropoloji Bölümü, yüksek lisansını Edinburgh Üniversitesi Sosyal Antropoloji Bölümü, doktorasını Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamlamıştır. İlgi alanları arasında toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kırsal yoksulluk ve küresel işbölümü yer almaktadır. Halen Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde yardımcı doçent olarak görev yapmaktadır.

Mina Furat

Lisans eğitimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde, yüksek lisans eğitimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Teknoloji Politikaları Çalışmaları, doktora eğitimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamlamıştır. Uzmanlık alanları kırsal alan sosyolojisi, kırsal kalkınma, kırsal kadın, toplumsal cinsiyet çalışmalarıdır. Şu anda Niğde üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde araştırma görevlisi dr. olarak çalışmaktadır.

Mustafa Cüneyt Özşahin

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde lisans eğitimini bitirdikten sonra Fulbright bursuyla University of Missouri-Columbia Siyaset Bilimi Bölümü'nde yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. Selçuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde doktora çalışmalarını sürdürmekte olan yazar

aynı zamanda Necmettin Erbakan Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır. Başlıca araştırma konuları arasında, uluslararası politik ekonomi, Ortadoğu'da siyaset, uluslararası güvenlik, insan hakları ve demokratikleşme yer almaktadır.

Neriman Açıkalın

Lisansını Ege Üniversitesi, yüksek lisans ve doktorasını Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamlamıştır. Mersin Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde yardımcı doçent olarak görev yapmaktadır. İlgi alanları arasında toplumsal cinsiyet araştırmaları, toplumsal sınıflar ve eşitsizlik yer almaktadır.

Özgür Sarı

Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Sosyoloji lisans, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi yüksek lisans ve Sosyoloji doktora eğitimleri almıştır. 2004-2010 tarihleri arasında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmıştır. 2010'dan beri Selçuk Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Güney Kore, Japonya ve Suriye'de kalarak akademik çalışmalar yapan Doç. Dr. Özgür Sarı'nın kalkınma, turizm, sağlık, modernleşme, suç ve aile üzerine çalışmaları bulunmaktadır. Suriye, Güney Kore, Japonya ve Türkiye araştırma alanlarını oluşturmaktadır.

Özlem Altunsu Sönmez

2001 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden lisans derecesini aldı. 2012 yılında yüksek lisans ve doktorasını bütünleşik doktora olarak Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde tamamladı. Doktora sürecinde bir yıllığına Pennsylvania Üniversitesi'nde (UPENN) Philadelphia, Amerika Birleşik Devletleri'nde, misafir araştırmacı olarak çalıştı.2013 yılından beri Selçuk Üniversitesi Sosyoloji bölümünde araştırma görevlisi Dr. olarak çalışmaktadır. Din sosyolojisi, siyaset sosyolojisi, suç sosyolojisi, kadın çalışmaları, sosyolojide araştırma yöntem ve teknikleri ve SPSS ilgilendiği konular arasındadır. "Religiosity, Self-Monitoring and Political Participation: a Research on Turkey" isimli kitabın yazarıdır.

Ruhi Can Alkın

Ruhi Can ALKIN 2005-2009 yılları arasında Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde lisans eğitimini tamamladı. MEB Burslusu olarak Necmettin Erbakan Üniversitesinde görevlendirilmek üzere 2011 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Rice Üniversitesinde İngilizce dil eğitimi aldıktan sonra 2012-2013 yılları arasında İngiltere'nin Southampton Üniversitesinde Sosyoloji ve Sosyal Politika Bölümü'nden yüksek lisans derecesini aldı. Şuan Necmettin Erbakan Üniversitesinde araştırma görevlisi olarak çalışan Alkın'ın Globalizasyon, Postkolonyalizm, Tarih Sosyolojisi, Nitel Araştırma Metotları, Din Sosyolojisi, Sosyal Politika gibi alanlarda çalışmaları mevcuttur.

Sibel Özbudun

Lise öğrenimini Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nde tamamlayıp yükseköğrenim için Fransa'ya gitti. Parix VIII ve Paris X Üniversitelerinde sosyoloji öğrenimi ve sendikacılık deneyiminin ardından, lisansını İstanbul Üniversitesi Antropoloji ve Etnoloji Bölümü'nde tamamladı. Uzun süre yayıncılık ve çevirmenlik yaptıktan sonra, lisansüstü öğrenimi için girdiği Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nde

araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı (1995). Doktorasını 2000 yılında tamamladı; 2005 yılında doçentlik unvanını aldı. 2010 yılında Hacettepe Üniversitesi'ndeki görevinden istifa etti. Sibel Özbudun halen Yeditepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nde lisansüstü dersleri vermektedir. İngilizce, Fransızca ve orta düzeyde İspanyolca bilen Sibel Özbudun'un çok sayıda yayınlanmış telif ve çeviri eseri bulunmaktadır.

Songül Sallan Gül

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesidir. Lisans derecesini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Sosyoloji alanında, 1987 yılında; yüksek lisans derecesini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Ana Bilim Dalı'nda 1991 yılında; doktora derecesini Ankara Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı'nda 1999 yılında aldı. İlgi alanları; toplumsal cinsiyet çalışmaları, sosyal politika ve siyaset sosyolojisidir. Yazarın bu konularda çok sayıda ulusal ve uluslararası Türkçe ve İngilizce yayını bulunmaktadır. Prof. Dr. Songül Sallan Gül, "Türkiye'de Kadın Sığınmaevleri Erkek Şiddetinden Uzak Yaşama Açılan Kapılar mı?", "Gönen Köy Enstitüsü Işığı" ve "Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakârlık Kıskacında Refah Devleti" kitaplarının yazarıdır.

Sylvia Chant

Doktora derecesini Londra Üniversitesi Akademisi'nde alan Chant, 1988 yılından beri Londra Ekonomi Okulu(LSE) Coğrafya ve Çevre Bölümü'nde görev yapmaktadır. Kalkınma Coğrafyası profesörü olan Chant, toplumsal cinsiyet ve kalkınma, kentleşme, kent yoksulluğu, göç, kadın istihdamı, yoksulluğun kadınsılaşması, kadın reisli haneler, erkek ve erkeklikler konuları üzerinde çalışmalarda bulunmuştur. Başlıca çalışmaları; "*Women in the Third World: Gender Issues in Rural and Urban Areas* (& Lynne Brydon) (Elgar, 1989, İkinci Baskı 1993)", "*Women and Survival in Mexican Cities* (Manchester University Press, 1991)", "*Women of a Lesser Cost: Female Labour, Foreign Exchange and Philippine Development* (& Cathy McIlwaine) (Pluto, 1995)", "*Women-headed Households: Diversity and Dynamics in the Developing World* (Macmillan, 1997, İkinci Baskı 1999)", "*Three Generations, Two Genders, One World* (& Cathy McIlwaine) (Zed, 1998)", "*Mainstreaming Men in Gender and Development* (& Matthew Gutmann) (Oxfam, 2000)" ve "*Gender in Latin America* (& Nikki Craske) (Latin America Bureau, 2003)". 2010 yılında Elgar tarafından yayımlanan, dünya genelinde 125 yazarın katkılarıyla 100 bölümden oluşan "*The International Handbook of Gender and Poverty: Concepts, Research, Policy*" kitabının editörlüğünü yapmıştır.

Ummuhan Gökovalı

Lisans eğitimini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü'nde tamamlamıştır. Yüksek lisans eğitimini Amerika'da Oklahoma State Üniversitesi'nde ve doktorasını Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı'nda tamamlayan Ummuhan Gökovalı, 2004 yılında Yardımcı Doçent, 2009 yılında ise Doçent unvanını almış olup, halen Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat bölümünde görev yapmaktadır. Akademik ilgi alanları arasında fikri ve sınai mülkiyet hakları, patent, yoksulluk, kadın yoksulluğu, subjektif yoksulluk, turizm ve kalkınma konuları yer almaktadır.

AYRINTI

Haydar Karabey

Direnen İstanbul

İstanbul Yazıları (1978-2013)

Schola Ayrıntı/272 sayfa/ISBN 978-975-539-801-3

Kuşatılmış İstanbul'da fiziksel mekânda betondan, kamusal alanda baskıdan nefes alamıyoruz, boğuluyoruz. Aniden ortaya çıkıveren her yeni projede biraz daha gerginleşiyoruz; onaylayanlar ve karşı çıkanlar olarak kutuplaşıyoruz.

Taksim'de gereksiz bir Kışla ısrarı, karşısında bezdiren bir direniş!

Olimpiyatlar uğruna ormanları, mendirekleri, kıyıları, neredeyse tamamı pazara sürülen bir kent. Karşı çıkan, vatan haini bile ilan edilebilir. Ormanların ortasına yapacağımız devasa bir hava-limanı, insanımıza dünyanın en büyüğü olma gururu ile sunuluyor. Ama bu da tam kuşların göç yolu üzerinde olduğu için ve yüz binlerce yetişmiş ağacın kesilmesine neden olacağı için yine kavga çıkarma potansiyeli çok yüksek bir proje.

Direnen İstanbul, İstanbullu bir yurttaş, mimar, öykücü ve kav-gacının 1978-2013 yılları arasındaki İstanbul Yazıları.

1950'lerde, Modernite ve Cumhuriyet Projesi uygulanmaktayken, bu şehrin tam da o zamanki kalbinde, Beyazıt'ta doğmuş; Pera, Burjuva Banliyöleri, Boğaz Köyleri, Modern Yerleşmeler... Tüm bunları alabildiğine deneyimlemiş; 68'lerde biçimlenmeye başlamış dünya görüşüyle yıllarca bu biricik şehri için kavga etmiş, yazmış ve nihayet Gezi'yi görebilmiş bir İstanbul vatandaşının 35 yıllık serüveninden kesitler.

Bu kitapta, zamanın ve yerin ruhunu kovalarken algının, itirazın, hayalin ve kavganın, yani bu Şehr-i İstanbul'da günümüzde "Kent Hakkı" diye dile getirilen tüm bir yaşamın kimi görüntülerini yakın tarih üzerinden okuyacak ve kimi izlerini sürebileceksiniz.

Der: Vefa Saygın Öğütle & Emrah Göker

Gezi ve Sosyoloji

Nesneyle Yüzleşmek, Nesneyi Kurmak

Schola Ayrıntı/336 sayfa/ISBN 978-975-539-803-7

"Gezi direnişi" hiç kuşkusuz, farklı türden politik muhayyileleri ateşleyen ve muhtelif sosyal bilim alanlarını yeni araştırma gündemlerine yönelten yapısıyla, yakın dönem Türkiye tarihinin en önemli toplumsal olgularına işaret etmektedir. Gezi'nin sosyoloji açısından yarattığı özgün durum ise, politik sermaye biriktirme taktiği olarak uzmanlık ya da "bilimsellik" üzerinde otorite talebinin başköşesine sosyolojinin oturması olmuştur.

Senelerdir siyaset bilimi karşısında eziklik duyan ve artık sosyolojinin gününün geldiğini düşünen bazı hevesli meslekten sosyologlar, "sosyolojik gerçeklik"ten (!) bilimsel dokunulmazlık üreten ideolog ve doksozoflar, "taban" ile "sosyoloji"yi eşitleyen ve sosyolojiyi göreve çağıran politikacılar sayesinde, sosyolojinin hem bir uzmanlık alanı hem bir meşruiyet hâlesi hem de bizzat nesnenin kendisi haline geldiği tuhaf bir durumla karşı karşıyayız. Peki, bir meslek olarak sosyolojinin itibarının hızla aşındığı bu noktaya nasıl varıldı?

Elinizdeki çalışmanın ilk bölümü, Gezi'nin bilgi üretmeye kışkırttığı sosyologların nesneleriyle ve dolayısıyla aslında bizzat kendileriyle yüzleşme çabalarının bir ürünü olarak kurgulanmıştır. Bu çalışmada, Gezi'nin hemen ardından üretilmeye başlanan "sosyolojik" çalışmaların manipülatif karakterine ve sosyolojiyi bir tür saldırı sporu olarak görmenin sakıncalarına işaret eden, nesneleştireni nesneleştirme gayretindeki yazılar yer almaktadır. Öte yandan, yazarların "Sizce sosyoloji, Gezi eylemlerini nasıl bir araştırma konusuna dönüştürülebilir?" sorusuna cevaben kaleme aldıkları yazılar, ilgili nesnenin katmanlı karakterini net bir biçimde ortaya koyuyor. Yine bu çalışma içinde "şiddet", "sınıf", "siyaset/hareket", "mekân/kent" ve "kültür/sembol" başlıkları altında okunabilecek yazılar aracılığıyla, olayın bu katmanlı karakteri sergileniyor.

Gezi henüz sosyolojikleştirilmedi, dahası bu çalışmayla da sosyolojikleştirilmiş olmayacak. Dolayısıyla çalışmanın temel amacı, sosyolojik bilgi üretiminin refleksif karakterini bilhassa bu türden sıcak gündemler içerisindeyken hatırlamanın daha da önem kazandığını vurgulamak ve sosyolojik bilgi üretme protokollerinin işletileceği bazı güzergâhlara işaret etmektir: Sosyoloji, "toplum"un veya toplumun sözcülüğüne soyunanların ve daha kötüsü topluma hükmedenlerin acil taleplerine cevap vermekle mükellef değildir.

Ahmet Bozkurt

Orpheus'un Bakışı

Schola Ayrıntı/160 sayfa/ISBN 978-975-539-824-2

Yazmak, bir bakışın kurbanı olmaktır. Yazı ise bir görme, bir bakış duyumsallığı içerisinde var olur; tıpkı Orpheus'un bakışında olduğu gibi. Ulus Baker düşüncesinin izini süren bir deneyimin ilk metni olan elinizdeki kitap bir anlama ya da çözümleme girişiminden ziyade, olanaksız bir zaman çevriminin kodlarına yönelik, yazı üzerinden yapılmış sakınımsız bir müdahaledir. Böylesi bir müdahale aynı zamanda Beckett, Proust, Kafka, Blanchot ve daha nicelerinin ne türden bir bakışın kurbanı olduğunu enikonu açığa çıkaracak bir yazı deneyimiyle sonuçlanacaktır.

Başkasından gelen bir dua ya da bir bekleyiş midir yazı? Ahmet Bozkurt Orpheus'un Bakışı'nda, temsilin aporetik iz'i olarak adlandırdığı bir kavramsallaştırmanın Batı düşüncesinde yerleşikleşmiş bir ilişkisiz ilişkinin söylem sicillerini, yazının felce uğratılmış dilbilgisel köklerini açığa çıkarıyor.

Ben olmak bir varlık fazlalığıdır. Yazının çağrısı ölüme, ölümün yüzüne karşı yapılmış bir çağrıdır. Ölüm-yazısı da başkasının izinin sürüldüğü yazıdır; yüzün çıplaklığının dolaysız mevcudiyetine yapılmış bir müdahaledir. Yazmanın çıplaklığı dışarının çağrısına, içeridenliğine, öteki'nin bir ölüm armağanı olarak sunulmasıyla ikame olur. Yazmak, çoğu zaman yazılmaması, açığa çıkarılmaması gerekenlerin, gölgelerin soluk yansısına hapsedilmesi gereken, belleğin ve kalbin saydamlığından açığa çıkmaması gereken zayıflıkların üstünü örtme çabasıdır. Bu zayıflık, daha çok, ben ile dil arasında salman insani oluşun kendini ayartan bakışta kendini varlık örtüsü ile perdelemesi sayesinde açığa çıkar. Yazının açtığı tüm koridorlar hep yeniden üretilen hakikatin dilde yitişinin bir kaydı olacaktır. Yazmak, tam da bu nedenle, bir eylemden kaçışın, varlıktan kaçışın bütün imlemlerine sahiptir.

Yazının söylem sicillerini oluşturan tarihsel-toplumsal imgelem alanını ıskalamadan dışarının çağrısının taşıdığı bir başkalık bilgisinin koridorlarında yürüyen Orpheus'un Bakışı psikanaliz, trajik, yerlilik, modernizm, sinema, şiirsel imgelem ve yapısökümcü söz-yazı karşıtlığı içerisinde dolayımlanmış bir kurucu estetiğin imkânlarını sorguluyor.

Yoksulluk tartışmalarında cinsiyetin, özellikle de kadının durumu özel bir yer tutar. Bunun nedeni, hane içi konum ve yükümlülükler, kaynakların üretim ve tüketimi, hane içi karar alma süreçleri, mülkiyet, eğitim, gelir ve istihdam gibi alanlarda kadınların erkeklerle eşit bir konumda olmayışıdır. Ayrıca, konuyla ilgili araştırmalar gösteriyor ki bazı kategorilerde yoksulluk oranı diğerlerinden daha yüksektir. Örneğin, yoksulluğun daha derin ve şiddetli yaşandığı "reisi kadın olan tek ebeveynli haneler" kadın yoksulluğunun önemini ve alana ilişkin endişeleri somutlaştırmaktadır.

Yoksulluk sürecinde kadını anlamak için, öncelikle yoksulluğun bireylerin yaşamlarından neleri alıp götürdüğü; diğer bir ifadeyle, bireylerin yoksul yaşamlarında nelerden yoksun olduklarını ve yetersizlikleri açıklığa kavuşturulmalıdır. Çünkü tam da bu noktada hem kıt olan kaynakların hem de beşeri ve sosyal sermayenin paylaşımında ya da dağılımında toplumsal cinsiyet eşitsizliği kendini gösterir. Türkiye'de yoksulluk odaklı mikro analizler de kadınların yoksullukta daha mağdur konumda olduğunu somut olarak ortaya koymaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde, kadın yoksulluğu alanındaki çalışmalar hem yoksulluğun cinsiyet temelinde nasıl farklılaştığını göstererek çözüm odaklı çalışmalara destek sağlamakta hem de sosyal problemlerin başında gelen yoksulluk sorununun acil önlem alınması gereken bir risk alanı olduğunu tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir.

Yoksulluk ve Kadın, yoksulluğun toplumsal cinsiyet odağında farklı anlam dünyaları oluşturduğu ve farklı tecrübe edildiği kabulünden hareketle, kadın yoksulluğuna ilişkin bazı önemli bağlamları, tartışmaları ve analizleri gündeme getiriyor ve bunu da yoksulluğun ortadan kaldırılması çabalarına katkı sağlama amacıyla yapıyor. Dolayısıyla, bu çalışmada, kadın yoksulluğunun disiplinler-arası bir yaklaşımla farklı yönlerine değinen ve yoksulluk sorununun çözümüne yönelik oluşturulan yerel ve küresel politikaları ve uygulamaları değerlendiren analizlere yer veriliyor.

Yoksulluk ve Kadın, genel okurun ilgisini çekecek bir eser olmanın yanı sıra, sosyolojiyle, özellikle de kadın çalışmalarıyla ilgilenenler için özgün bir kaynak.

AYRINTI • SCHOLA AYRINTI
ISBN: 978-975-539-844-0

